

ГАБРИЭЛЬ ГАРСИА МАРКЕС

ЁЛҒИЗЛИКНИНГ
ЮЗ ЙИЛИ

Роман

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2010

Таржимонлар:

**Нурали Қобул, Айвар Жўрабоев
ҳамда Тоҳир Қаҳҳор**

Мусаввир:

Михаил Самойлов

Ёлғизликнинг юз йили

Маркес, Габриэль Гарсиа.

Ёлғизликнинг юз йили. Роман ва қисса. «Жаҳон адабиёти дурданалари» туркуми. — Т.: «Шарқ», 2010. — 480 б.

Нобель мукофоти лауреати Габриэль Гарсиа Маркес (1928) жаҳон адабиёти равнакига «Ёлғизликнинг юз йили», «Мустабид паймонаси», «Ўлат изғиган кезларда муҳаббат», «Ойқиз, муҳаббат, авлиё, шайтон ва бошқалар» сингари дурдана романлари билан бетакрор ҳисса кўшган сўз санъаткоридир. Адид айни маҳалда «қисса» ва «ҳикоя» жанри устаси, «Ошкора қотиллик қиссаси» сара асарларидан бири хисобланади.

И (Лотин Америкаси) 68.7

ISBN 978-9943-00-290-6

© Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти, 2005, 2010.

Орадан кўп йиллар ўтгач, қатлга ҳукм этилган полковник Аурелиано Буэндия девор остида туриб, ўзини отишларини кутаркан, отаси гаройиб муз бўллагини кўрсатишига олиб борган ўша олис оқшомни эслайди. У пайтлар Макондо дегани қадим-қадимги ўлкан мавжудотлар тухумини эслатувчи оппоқ ва силлик харсангларга урилиб оқадиган шиддатли дарё бўйидаги йигирма чоғли лойшувоқ уйли кичик бир қишлоқча эди. Дунё энди юз оча бошлаган, ҳали кўп нарсаларнинг номи йўқлигидан, уларни турли имо-ишоралар билангина кўрсатишарди. Ҳар йили март ойида жулдуровки лўлилар галаси хуштагу дўмбираалар чалиб келиб, қишлоқ чеккасига чодир тикар ва Макондо ахлига олимларнинг энг сўнгти ихтиrolарини намойиш этишарди. Улар дастлаб оҳанрабо олиб келишди. Орик бармоқлари чумчук панжасини эслатувчи Мелькиадес деган серсоқол, норгул лўлининг таъкидлашиба, оламнинг саккизинчи мўъжизаси бўлмиш оҳанрабо македониялик алхимиклар томонидан яратилган экан. Мелькиадес оҳанрабонинг хосиятини халойик олдида роса қойиллатиб намойиш киларди. У қўлига икки оҳанрабо парчасини ушлаган кўйи, кулбадан кулбага ўтар, тогораю қозонлар, кўраю оташкуракларнинг ўз-ўзидан жойидан қўзғалаётганини, мих ва мурватларнинг майишган тахталардан жонҳолатда суғурилиб чиқмоқчи бўлаётганини кўрган макондоликлар ҳайратдан ёқа ушлашарди. Қаҷонлардир беиз йўқолтан темир буюмлар, одамлар излаган ва излаб тополмаган жойнинг нақ ўзидан чиқиб қоларди. Макондоликлар Мелькиадеснинг кетидан тўда-тўда бўлиб эргашишарди. «Нарсаларнинг ҳам жони бор, — деди лўли ўзига хос шевада, — факат уларнинг қалбини ўйфота билиш керак». Ақлидан ҳам хаёли тезкорроқ Хосе Аркадио Буэндия, ўзича, одамларга ҳозирча наф келтирмаётган ушбу фан мўъжизасини ер қаъридан олтин қазиб олишда ишлатса бўлади-ку, деган хуносага келди.

Мелькиадес ростгўй одам эди. «Оҳанрабо бу ишга ярамайди», дега огоҳлантириди у. Аммо ўшандা Хосе Ар-

кадио Буэндия лўлиларнинг ҳалоллигига ишонмасди, шунинг учун ҳам оҳанрабо парчаларини ўзининг ҳачири ва бир қанча улоғига алмаштириб олди. Рўзгорни сал ўнгларман деб, шу жониворларга кўз тиккан хотини Урсула Игуаран эрига монелик қилмоққа уриниб кўрди. «Қараб тур, ҳали сени олтинга кўмиб ташлайки, уни қўярга жой тополмай қоласан», дега силтаб ташлади эри. Хосе Аркадио Буэндия сўзининг устидан чиқиши учун бир неча ой давомида ўжарлик билан ишлади. Ўша оҳанрабо парчаларини кўлида туттганча, Мелькиадес ўргатиб кетган афсунни баланд овозда зикр этиб, қишлоқ атродидаги ҳамма жойни, ҳатто дарё тубларини ҳам қадамбақадам текшириб чиқди. Аммо топгани ўн бешинчи аср га мансуб, урганда ичи тошга тўла ошқовоқ сингари овоз чиқарувчи занглаған совут бўлди, холос. Хосе Аркадио Буэндия билан бу антика қидирив ишида қатнашган тўрт ҳамқишлоғи совутни парчалаб кўришганда, ичиди суяклари нақ оҳакка айланган ва умуртқа бўғинлари устиди аёл сочи солинган медальон ётган одам скелети чиқди.

Март ойида лўлилар яна пайдо бўлишди. Энди улар каттакон дурбин ва сатхи нақ ноғорадек келадиган заррабин олиб келишди ва бу нарсалар амстердамлик яҳудийларнинг энг янги ихтиrolари, деб таърифлашди. Дурбинни чодир ёнига ўрнатиб, кўччанинг нариги бошига битта лўли қизни ўтқазиб қўйишли. Макондоликлар беш реал пул тўлаб, дурбиндан қарашганда ҳалиги лўли қиз кўл етгудек жойда тургандек туюларди. «Фан масофани йўқотди, — дега хитоб қиларди Мелькиадес. — Яқинда одамлар уйдан чиқмай туриб ҳам жаҳоннинг исталган бурчагида бўлаётган воқеаларни бемалол кўрадиган бўлишади».

Бир куни жазирама маҳали лўлилар улкан заррабин ёрдамида гаройиб томоша кўрсатиши: кўча ўртасига қуруқ хас-чўпларни тўплаб, сўнг заррабин орқали унга қуёш нурларини тўғрилашган ҳам эдики, фарам ловиллаб ёниб кетди. Омадсиз аламзода Хосе Аркадио Буэндиянинг миясига лоп этиб, заррабинни ҳарбий қуролга айлантиrsачи, деган фикр келди. Мелькиадес бу гал ҳам уни шаштидан туширишга уринди. Лекин, охири бўлмагач, заррабинни оҳанрабо парчалари ва уч олтин ёмбига алиширишга кўнди. Урсула аламидан йиғлаб

юборди. У марҳум отаси минг бир азобда топган бу олтиналарни каравот остидаги сандиқда сақлар, ўзича, ёмон куннинг яроғи шу, деб юрарди. Хосе Аркадио Буэндия эса, хотинини юпатиш ўрнига, худди олимлардек, ҳавф-хатарни ҳам унтиб, заррабин ёрдамида тағин тажрибалар ўтказа бошлади. Душман лашкарига қарши қурашда заррабинни қўлласа бўлар, деб аввал ўз баданида синааб кўрди – бутун териси куйиб, аъзои-баданини ярачака босди ва анчагача битмай юрди. Уйининг ёниш-ёни маслигини ҳам синааб кўрмокчи эди-ю, лекин хотини бу хатарли ниятидан уни зўрға қайтарди. Хосе Аркадио Буэндия хонасида соатлаб ўтирганча, энг сўнгги ҳарбий куролнинг стратегик имкониятлари хусусида мулоҳаза юритарди. У ҳатто янги қуролдан фойдаланиш юзасидан бирон кимса эътиroz билдирилмайдиган ва ниҳоятда равон ёзилган қўлланма тузди. Тажрибалари ҳақида гувоҳлар берган маълумотлар ҳамда қатор чизмалар шарҳи иловава қилинган қўлланмасини ҳукumat вакилларига элтиш учун махсус чопар ҳам юборилди, у тоғу тошлардан ошиб, ботқоқларда адашиб, асов дарёларни кечди, вахший жондорлар таъқибига учраб, ёлгизлик азобини чекиб, вабою ўлатни бир амаллаб четлаб ўтиб, ниҳоят, каттакон почта йўлига чикиб олди. Гарчи ўша йиллар шаҳарга боришининг деярли иложи бўлмаса-да, Хосе Аркадио Буэндия, ҳукumat чорласа бас, шошилинч етиб бориб, ҳарбий қўмандонларга ўзи ихтиро қилган куролни намойиш этишга, ҳатто уларни «офтоб жанг» санъатига шахсан ўқитиб-ўргатишга розилик берган эди. Бир неча йил давомида мактубига жавоб кутди. Ниҳоят, интиқлик жонига теккач, Мелькиадесга, яна омадсизликка учрадим, дея ҳасрат қилди. Лўли тантини әкан: ундан заррабинни олиб, олтиналарни қайтариб берди, ҳатто унга Португалияда чоп этилган денгиз хариталари ва турли денгизчилик асбобларини совфа қилди. Мелькиадес, Хосе Аркадио Буэндияга устурлаб, буссолъ, секстант каби бурчак ўлчов асбобларидан фойдаланишни ўргансин деб, роҳиб Херман асарларининг қисқача баёнини ҳам ёзиб берди. Чексиз давом этган ёйнгарчилик мавсумида Хосе Аркадио Буэндия ҳовли тўридаги махсус жиҳозланган хилват хонага қамалганча, асбоблар ёрдамида турли тажрибалар ўтказарди. Рўзгор ишларини бутунлай ташлаб

қўйган, кечалари юлдузлар ҳаракатини кузатар, ҳовлидан бери келмас эди. Осмоннинг энг юқори нуқтасини аниқлаш усулини топишга уринган кунларнинг бирида уни офтоб уришига оз қолди.

Асбобларни пухта ўргангач, макон ҳақида аниқ бир хуносага келдики, у энди хонадан чиқмай туриб нотаниш денгизларда сузар, китъаларни бемалол тадқиқ этар, у ердаги одамлар билан хаёлан сухбат қуарар эди. Айни ўша кезларда у ўзи билан ўзи гаплашадиган одат чиқарди. Урсула ва болалари банан, маланга, маниока, ямс, аујямага¹ ишлов бериш учун далада азоб чекаётган маҳал у асло пинак бузмас, хонада ўёққа-буёққа юриб, ўзи билан ўзи сухбатлашарди. Аммо кўп ўтмай, Хосе Аркадио Буэндианинг қайноқ фаолияти бирдан сўниб, фалати холатта тушди. Бир неча кун ҳайратомуз тахминларни ўзича фўлдираб, гўё афсун теккан мисоли каловланиб юрди. Ич-етини тирнаётган ўша тахминларини, ниҳоят, декабрь ойининг сесанба кунларидан бирида, айни чошгоҳ маҳали лоп этиб тўкиб солди. Фарзандларининг умрбод эслаб қолгани шу бўлдики, бедорлигу мاشаққатли меҳнатдан қийналиб, нақ иситма туттандай қалт-қалт титраётган оталари стол тўрига келиб ўтириду тантанавор ва ҳатто улуғвор бир қўринишида ўз қашфиётини ошкор этди:

– Ер ҳудди апельсинга ўхшаш думалок бўлади, болаларим.

Бу гапдан сўнг Урсула чидай олмади. «Агар сен, – деди у эрига жаҳл аралаш, – ақлдан озсанг озавер, майли, худо ҳайрингни берсин, лекин анови лўлилар ўйлаб топган сафсалалар билан болаларимнинг бошини қотирма». Хотини жаҳл устида устурлабини полга улоқтирганида ҳам Хосе Аркадио Буэндия сесканмади, пинак бузмай ўтираверди. Кейин янги устурлаб ясад олди. Сўнг хоначасига қишлоқдаги эрқакларни йиғиб, уларнинг бирортаси тушуна олмаган фалати ёзувларига қараб, агар шарққа қараб оғишмай сузуб кетаверилса, охири гарб тарафдан – айни йўлга чиқилган жойга қайтиб келиш муқаррар, деди. Ҳамкишлопқлари, Хосе Аркадио Буэн-

¹ Маланга, маниока ва ямс – илдиз мевали ўсимликлар; ау йама – хиндучча, ошқовоқ дегани.

дия ақлдан озибди-да, еб ўйлашди. Аммо Мелькиадес қайта пайдо бўлдию бу фикрни чиппакка чиқарди. У бутун жамоа олдида Хосе Аркадио Буэндианинг аклига тасаниш ўқиди. Мелькиадеснинг таъкидлашича, аллақачоноқ тажрибада тасдиқланган, аммо ҳали Макондо ахлига номаълум бўлган ҳақиқатни Хосе Аркадио Буэндия биргина астрономик кузатиш орқали мустақил кашф этган экан. Мелькиадес унинг заковатига тан бериб, кейинчалик бутун қишлоқнинг тақдирига таъсири кўрсатган алхимия лабораторияси асбобларини ўнга ҳадя қилди.

Ўшанда Мелькиадес негадир тез қартая бошлади. У илк бор қишлоққа келтганда Хосе Аркадио Буэндиага тенгдошдек туюлар эди. Буэндия эса ҳалиям жуда кучли, энг асов отни ҳам қулоқларидан ушлаб бир зумда ерга қулата оларди. Лўлини қандайдир номаълум, лекин ўжар бир хасталик емириб бораётгандай эди. Аслида Мелькиадесни адойи тамом қилган нарса — овораи жаҳон бўлиб юрганида ортирган бир неча касалликнинг оқибати эди. Хосе Аркадио Буэндиага лабораторияни жиҳозлашда ёрдам бераркан, қаерга бормасин нуқул ажал таъқиб килаётгани, лекин уни батамом қулатишга жазм этолмаётгани ҳақида сўзлаб берди. У инсоният бошига тушган ҳамма балою оғатлардан бус-бутун чиққан эди. Мелькиадес Эронда қўтирилган, Маланд архипелагида зангила, Искандарияда мохов касали билан оғриганда ҳам, Японияда бухрон касалига, Мадагаскарда вабога йўлиққанида ҳам, Сицилия оролидаги зилзилада ҳам, Магеллан бўғозида кема ҳалокатига учраганида ҳам омон қолган эди, Ноstrадамус¹ сирлари билан танишман, деб юрадиган, шуҳратнинг аччиқ мевасини татиган бу гаройиб кимсанинг юзи доимо тунд, осиёликларники каби қисиқ кўзлари гўёки буюмларнинг тескари томонини ҳам кўра оладигандек туюларди. У соябони қарғанинг ёзиқ қанотларига монанд катта шляпа, нақ бир асрлик мөгор босган нимча кийиб юарди. Донишмандлигию сирли қиёфасига қарамасдан, у аслида ҳаммага ўхшаган оддий одам бўлиб, ҳайётни севар, ана шунинг учун ҳам нохуш кундаклик турмуш ташвишларига кўмилиб яшар эди. Мелькиа-

дес борган сари мадорини қуритаётган қариликдан зорлапар, пулсизлик азобидан қийналар, зангила касалига учраб, тишлари тўкилиб кетганидан буён эса мутлақо кулмай қўйган эди. Хосе Аркадио Буэндианинг фикрича, Мелькиадес ўз сирларини айтиб берган кундан бошлаб, иккovi киёматли дўст бўлиб колишган эди. Лўлининг ақл бовар қилмайдиган нақллари, айниқса, болаларни ҳаяжонга соларди. Беш ёпдан ошган Аурелиано ойналари қуёш нурида товланаётган дераза ёнида ўтирган Мелькиадесни бир умрга эсадан чиқармайди. Лўлининг гўё орган товуши янглиғ сокин овози миянинг энг зулмат бурчакларига ҳам сингар, меҳмоннинг икки чаккасидан иссиқдан эриётган ёғ каби бетиним тер окар эди. Аурелианонинг акаси Хосе Аркадио Мелькиадеснинг айни шу гаройиб ҳолатидаги сиймосини ўз авлодларига отамерос бир хотирот сифатида етказади.

Урсулага лўли асло ёқмади. Аксига олиб, у хонага кириб келган бир пайтда Мелькиадес хлорли симоб қуйилган шишани тўсатдан синдириб қўйган, шу боис ёқимсиз бўй диморига теккан Урсула:

- Шайтон шундай сасииди, — деди жирканиб.
- Аксинча, — эътиroz билдириди Мелькиадес. — Айтишларича, шайтондан олтингугурт анкийди, бу ерда эса озгина сулема¹ бор, холос.

Ва худди ана шундай насиҳатомуз оҳангда хидларнинг шайтоний хусусиятлари тўғрисида узоқ сафсата сўқиди. Урсула унинг гапларига мутлақо парво қилмасдан, болаларини ибодатга олиб чиқиб кетди. Ўша кундан бошлаб бу ўткир хид унга доимо Мелькиадесни эслатадиган бўлди.

Қозонлар, даҳана, реторта, элак ва фильтрларни хисобга олмаганда, одмигина бу лаборатория оддий босқон, фалсафий тухумга тақлид қилиб ясалган ва қачонлардир Яхудий Мария² фойдаланган ҳамда лўлиларнинг ўзлари энг сўнгти тафсилотларга асосланиб тайёрлашган уч оқизгичли идиш ва дистиллятордан ташкил топганди. Булардан ташқари, Мелькиадес Хосе Аркадио Буэндиага етти қитъага мос етти металл намунасини, Моисей ва

¹ С у л е м а — заҳарли оқ қуқун, симобхlorид.

² Я х у д и й М а р и я — эрамиздан аввалги III асрнинг охирида яшаган алхимик аёл.

¹ Ноstrадамус (1503 – 1566) – француз астрологи ва табиби, «Аср» китобининг муаллифи.

Зосиманинг олтин микдорини икки бараварга кўпайтириш имконини берувчи формулаларини, алхимида металларни олтинга айлантириш учун ишлатиладиган курилманинг тузилиши ва чизмаларини ҳам бергандики, бу чизмаларни тушуниб оладиган киши, гўёки ҳикмат тоши¹ ясай олиши мумкин экан. Олтин микдорини икки бараварга кўпайтириш формулаларининг жўнлигини кўрган Хосе Аркадио Буэндиа бир неча ҳафта Урсулани авраганча, унинг ўша сандигидан қадимий тангачаларни олиб, симоб неча бўлакка бўлинса, тангачаларни шунча мартага кўпайтиришга рухсат сўради. Урсула ҳар галгидек унинг қатъияти олдида чекинди. Ўттизта тилла тангани олган Хосе Аркадио Буэндиа, уларни қозонга ташлаб, аурпигмент, мис купороси, симоб ва қўрошинга қўшиб эритди. Сўнгра эритмани канакунжут мойи солинган қозонга ташлаб роса «қовурди». Аммо қанча уринмасин, оддий олтин ўрнига, аллақандай бадбўй, шарбатсимон қуйка хосил бўлди. Лекин у ҳамон бўш келмасди. Куйкани етти қитъага мувофиқ келадиган металлар аралашмасига қўшиб эритди, унга мис ва гермес симоби² билан ишлов берди, чўчка ёғида (бошқа ёғ йўқ эди) обдон «қовурди» ва натижада Урсуланинг олтинлари ҳатто қозон тагидан ҳам кўчиши кийин бўлган куйик бир тошга айланди-қолди.

Лўлилар қайтиб келгунларича Урсула қишилоп ахлини уларга қарши қайраб ултурди. Аммо синчковлик ҳадикдан устун чиқди. Лўлилар турли чолфу асблори садоси остида кўча айланисиди, уларнинг жарчиси назианз³ ликларнинг гаройиб ихтиrolарини намойиш этажакларини хабар қилди. Бир сентаводан тўлаган одамлар чодирга кириб, қайта ёшарган, юзидаги ажинларидан асар ҳам қолмаган, янги тишлари яраклаб турган бақувват Мелькиадесни кўришиди. Унинг тиپсиз ялангоч милкини, ажин қоплаган юзини, қақшаган лабларини эслаб қолганлар, лўлиларнинг файритабии мўъжизаси олдида қўрқувдан сапчиб тушишиди. Мелькиадес соғлом тишларининг барি-

¹ Алхимиклар металлни олтинга айлантирища ишлатиладиган тош.

² Гермес симоби – алхимиклар олтин тайёрлашда ишлатишган маҳсус симоб. У алхимиага асос согланлардан бири – Гермес Трисмегеста номи билан аталган.

³ Назианз – Кичик Осиёдаги қадимий шахар.

ни бирваракайига оғзидан чиқариб одамларга кўрсатдию бир он ўша кекса лўлига айланди. Сўнг тишларини тағин жойига қўйиб, ёш йигитлардай табассум қилганида саросима, шовкин баттар кучайди. (Ҳатто Хосе Аркадио Буэндианинг ўзи ҳам, тағин Мелькиадес инсу жинслар билан тил топишган бўлса-я, деган гумонларга борди. Лекин ўзлари танҳо қолишганида, лўли ясама тиш нималигини тушунтиргач, Хосе Аркадио Буэндианинг кўнгли жойига тушди, ҳатто хандон отиб кулди.) Бу синоатлар унга шу қадар жўн ва фалати туюлдики, бир кун ўтар-ўтмас алхимиага бўлган иштиёқи сусайди. У бирдан тушкунликка берилди. Ҳаёлига келса овқатланар, эртадан кечгача мақсадсиз ҳовли кезарди. «Жаҳонда ажойиб воқеалар содир бўляпти, – дея шикоят қилди у Урсулага. – Дарёнинг нариги томонида турли сехрли аппаратлар мавжуд, биз бўлсанк бу ерда ҳануз молдай яшаб келяпмиз». Макондо барпо бўлганидан бўён Хосе Аркадио Буэндиани биладиганлар унинг Мелькиадес таъсирида нечоғлик ўзгариб кетганидан ҳайратга тушар эдилар.

Илгари Хосе Аркадио Буэндиа ёш раҳнамони эслатар, зироатчилик, болалар тарбияси мол боқиши юзасидан ҳаммага маслаҳат берар, жамоа равнақи учун оғир меҳнатдан қочмас, ҳамқишлоқларига сидқидилдан ёрдамлашарди. Хосе Аркадио Буэндиа хонадони қишлоқдаги энг бут рўзгор саналганидан, бошқалар ундан андоза олишга ҳаракат килишарди. Унинг уйи – катта ёруғ меҳмонхона, токчаларда анвойи гуллар турадиган равоқли ошхона, иккита хобгоҳдан иборат эди. Ҳовлида улкан каштан дараҳти ўсар, уй ортидаги томорқага доимо эринмасдан ишлов берилар, қўтонда эчки, чўчка ва товуқлар – ҳаммаси аралаш боқиларди. Аммо бу уйда ҳам, қишлоқдаги бошқа хонадонларда ҳам жангари хўрзларни саклаш ман этилган эди.

Урсула ҳам эри каби меҳнаткаш эди. Ҳаётида ақалли бирор марта қўшиқ айтмаган ва ўта жиддий, асаблари нақ темир, қотма аёл фира-шира тонгдан то ярим кечагача тиниб-тинчимас эди. У шунчалар серҳаракат эдики, гўё бир жуфт эмас, нақ ўн жуфт қўли бор, дердингиз, неки иш бўлса ултуради. Унинг голланд матосидан тикилган, оҳорланган юбкасининг шалдироқ товуши гўё

уйнинг ҳамма бурчагидан чиқаётгандай туюларди. Урсуланинг пухталиги сабаб, поллар, оқланмаган деворлар, бесёнақай мебеллар ярақлар, кийим шкафидан эса анвойи хид тараларди.

Қишлоқдаги энг тадбиркор одам Хосе Аркадио Буэндия лойиҳасига биноан Макондодаги уйлар шундай тартибда жойлалган эдики, одамлар дарёдан сув олиб келиш учун боргани асло қийналишмасди, бўлажак кўчаларни усталик билан белгилаб чиққандики, куннинг энг иссиқ пайтида ҳам қуёш нури ҳар бир хонага баравар тараларди. Макондо икки-уч йил ичида уч юз жон яшайдиган фоят покиза, шинам қишлоққа айланди. Бу бахтиёр гўшада яшайдиганлардан бирор тасининг ҳам ёши ўттиздан нарига ҳатламаган, бинобарин, ҳали ҳеч ким аччиқ қазо шаробини тотиб кўрмаган ҳам эди.

Макондо маскан этилган илк кунлардаёқ, Хосе Аркадио Буэндия ҳар хил тузофу қафаслар ясашга киришди. Тез орада у нафақат ўз уйини, балки қишлоқдаги бошқа хонадонларни ҳам зарғалдок, саъва, асалхўр, тогчумчук каби қушлар билан тўлдириб юборди. Бечора Урсула қушлар шовқинидан ақлдан озиб қолишдан кўркиб, кулоқларига пахта тиқиб юарди. Мелькиадеснинг жамоаси биринчи бор қишлоқда пайдо бўлиб шиша шарчалар сотишган пайтлар, Макондо ахли ҳайрон қолиб, бу хилват масканга қандай йўл топдинглар, деб сўрашгандা, лўлилар рўй-рост килиб, биз қушлар сайрогини мўлжал этиб келавердик, дея тан олишган эди.

Аммо оҳанрабога савдойилиги, мунахжимлик иштиёки, тилла топиш васвасасию мўъжизаларга ташниалик Хосе Аркадио Буэндия қалбидаги жамоатга наф келтириш истагини сиқиб чиқарди. Саранжом-саришта, харакатчан Хосе Аркадио Буэндия эндиликда худобезор танбалга айланди-қолди. Баъзан аччиғи чиққан Урсула анча машаққат чекиб, унинг соқолини қиртишлаб, тартибга солиб қўйишини айтмаса, аксар ҳолларда соч-соқолини ўстириб, кир-чир кийимда юраверарди.

Қишлоқдошлари, Хосе Аркадио Буэндия аллақандай жодуга чалинибди, деб ўйларди. Лекин уни ақлдан озибди деб хисоблайдиган кишилар ҳам, Хосе Аркадио Буэндия, «Чўкич ва белкурак олиб, Макондони буюк их-

тиrolар билан боғлайдиган сўқмоқ очамиз, қани, менга кўмак берадиган мард борми?» деганда, уй-рўзғорини ташлаб унинг ортидан эргашдилар.

Хосе Аркадио Буэндия бу ерларнинг тузилишини мутлако билмасди. Шарқ томонда баланд, деярли ўтиб бўлмас тоғ тизмалари, уларнинг ортида эса қадимиј Риоача шахри борлиги унга аён эди, холос. Бобоси Аурелиано Буэндия Биринчининг ҳикояларига кўра, илгари бу шахарлик сэр Фрэнсис Дрейк¹ замбараклардан кайман²ларга ўтичиш билан кўнгил очаркан. Кейин унинг буйруғига биноан, ўлдирилган ҳайвонларнинг терисидан ясалган тулуумларга похол тиқилиб, кимсан қиролича Елизаветага юборилган. Ёшлигида Хосе Аркадио Буэндия билан кўпчилик эркаклар, хотин-халаж мол-холларини етаклаб, рўзгор анжомларини кўтарганча, денгиз бўйида истиқомат қилиш учун шарқдаги ўша тоғ тизмаларидан ошиб келишган эди. Икки йилу икки ой деганда ҳам денгиздан дарак бўлмагач, ҳафсалалари пир бўлди, аммо орқага қайтишини ор билишиб, айни бутунги Макондо ўрнида қароргоҳ куришган эди. Шу боис, шаркка элтадиган йўл уни қизиқтирилас эди: бу йўл фақат ортга, ўтмиш ҳаётга олиб борарди. Жанубда мангут ўт-ўланлар билан копланган ботқоқликлар ҳамда лўлиларнинг гувоҳ беришларича, учи-куйруги йўқ бепоён водий ястаниб ётариди. Воҳа гарбда поёнсиз сув ҳавзасига туташиб кетган, айтишларича, у ерда териси нозик, боши ва бели аёлларникига монанд, кўкракларининг сехри билан денгизчиларни нобуд қиласидиган гаройиб китсимон маҳлуклар яшаркан. Ўшанда лўлилар хачирлар катнайдиган бир парча қаттиқ ериб олгунларича роса ярим йил сувда сузишган экан. Хосе Аркадио Буэндианинг фикрича, равнақ топган комил дунёга етиш учун фақат шимолга караб юриш керак эди. Мана, энди у Макондони ташлаб, ҳамроҳ бўлиб чиққан уч қишлоқдошини белкурак, чўкич ва ов милтифи билан қуроллантириб, ўзи турли асбоблару хариталар солинган йўлхалтани елкасига илиб, ҳавфли сафарга отланди.

¹ Фрэнсис Дрейк (1541–1592) – инглиз денгизчиси. Америка кирғоқларида қарокчилик қилиб, испанларга қарши курашган.

² Кайман – тимсоҳнинг бир тури.

Дастлабки кунлари қийинчиликка дуч келишмади. Тошлоқ соҳил бўйлаб дарёнинг ўзларига таниш ўша темир совут топилган жойига тушишди-да, ёввойи апельсинларо тор сўқмоқдан юриб, ўрмонга киришди. Ҳафта давомида йўловчилар кийик отишди, гўштини пишиб, ярмини захирага олиб қолишиди. Тўтикушларнинг мушк хиди анкыйдиган кўкимтири гўштини ейдиган пайт келишини билгандари учун ҳам шундай қилишиди. Сўнгги ўн кун ичидаги офтоб нурини деярли кўришмади. Оёқ остидаги тупроқ юмшоқ ва нам бўлиб, худди вулқон кулига ўхшар, дов-дараҳтлар юзни тимдалар, күшларнинг товушию маймунларнинг қийкириғи гирд-теваракни тутиб кетган, гўёки дунёда қувонч умрбод йўқолгандек эди. Рутубат ва мангу осойишталик ҳукмрон бу жанинат-маконда этиклар доимо буғланиб турадиган мойсизмон тўла чуқурларга ботиб қолар, мачете¹лар тилларанг калтакесаклар ва қизғиши гулсафсарларни бетиним кесар, одамларга унут бўлаётган ширин хотиралар азоб берар эди. Улар бутун ҳафта давомида бир оғиз ҳам гаплашмасдан, ўпкаларига тиқилиб қолган қоннинг ноҳуш хидими туйганча, фақат ёнар куртлар хира шуъла сочиб турувчи бу баҳтиқаро дунёнинг ичкарисига тобора кириб боришиди. Орқага қайтишнинг иложи йўқ, негаки довдараҳтларни чопиб очган сўқмоқ ўша зумдаёқ ўт-ўланларга кўмиларди. «Хечкиси йўқ, — дерди Хосе Аркадио Буэндия, — Фақат йўналишни йўқотмасак бўлгани». У компас милига тикилганча, одамларни щимолга бошлиди. Нихоят, улар бу тилсимот дунёсидан чиқишиди. Энди юлдузсиз зимзиё тун ўраб олди, аммо бу зулматнинг ҳавоси тоза эди. Узок йўл юриб тинка-мадори қуриган йўловчилар гамак²ларини дараҳтга осиб, икки ҳафталик уйқусизлик азобидан сўнг қаттиқ уйқуга кетишиди. Улар қўёш анча тепага кўтарилганда уйғонишиди ва хайратдан қотиб қолишиди — шундоққина қаршиларида, қирққулоқ ва палмалар орасида, қўёш нурида товланиб, чанг босган, оппоқ, улкан испан кемаси турарди. Ўнг биқинига сал қийшайган; ҳали бус-бутун мачталардаги орхидея гуллари чирмасиб ётган арқонлар орасида елканлар-

нинг увадаси чиққан бўлаклари осилиб ётар, кеманинг тошга айланган чифаноқлар ва нафис сув ўтлари билан қопланган танаси ерга қаттиқ ўрнашиб қолганди. Бу кема хеч нарса, ҳатто беомон замон ҳам, қүшларнинг бетиним сайроғи ҳам дахл қиломайдиган ўзгача бир ёлғизлиқ ва унутлик масканида муқим ва мағрут тургандай эди. Йўловчилар бетоқатликдан қийналиб, кема ичини текшириб чиқишиди-ю, лекин гуллар салтанатидан бўлак хеч вақо топишолмади. Кема денгизнинг яқинлигидан нишона эди. Хосе Аркадио Буэндиянинг шашти бирдан сусайиб қолди. У топилдиқни лаънати тақдирнинг таҳқирили мазахи деб қабул қилди, бир вактлар азоб-укубат чекиб топишолмаган денгиз, энди уни қидириш ҳаёлларига келмаган бир пайтда йўлларига ўтиб бўлмас тўсик бўлиб тушган эди. Орадан анча йиллар ўтгач, полковник Аурелиано Буэндия ҳам бу жойларга келади, аммо у эндиликда бу ердан почта йўли ўтганини, кеманинг қолган-кутган қисми қизғалдоқлар уммонидаги кичик бир оролчадек қорайиб турганини кўради. Ўшанда, ҳамма нарсани ўз кўзи билан кўргач, бир вактлар отаси сўзлаб берган бу ривоят уйдирма эмас, ҳақиқат эканига ишонч ҳосил қилиб, ўзига-ўзи: «Кема бу узок қуруқликка қандай келиб қолди экан?» деб савол беради. Лекин унинг отаси Хосе Аркадио Буэндия бу жойдан роса тўрт кунда ўн икки чақирим йўл юриб дengизга етганда, кема бу жойларга қандай чиқиб қолган, деган саволни мутлако ўйламаган эди. Кулранг, кўпикланиб ётган ифлос дengизни кўргач, унинг орзулари саробга айланди-қолди: дengиз у билан шериклар чеккан шунча азоб-укубатларга арзимас эди.

— Лаънат-э! — деб ҳайқирди Хосе Аркадио Буэндия, — Макондо чор тарафдан сув билан ўралган экан!

Сафардан қайтгач, Хосе Аркадио Буэндия харита тузди. Макондо ярим оролда жойлашган эди. Ўша ўзбошимча харита боис, Макондо ярим оролда жойлашган, деган фоя узок вақт қишлоқ ахлини ўйлатиб қўйди. У ташки дунё билан алоқа килиш йўлларининг қийинлигини атайлаб бўрттириб кўрсатиш ва қишлоқлари учун жиддий ўйламай туриб ана шундай ноқулай жойни танлагани учун ўзини-ўзи жазолаш ниятида ўша хаританинг устидан жон-жаҳди билан чизиқ тортарди. «Биз бу ердан

¹ М а ч е т е — шакарқамиш кесишида ишлатиладиган қаттақон пичок.

² Г а м а к — осма тўр беланчак.

хеч қачон чиқолмаймиз, — дея ҳасрат киларди у Урсулага. — Фан сирларини билмасдан ана шу қишлоқда тириклай чириймиз». Бу фикрини ўзининг кичик лабораториясида бир неча ой давомида сакичдай чайнай-чайнай, ахийри, Макондони бошқа, қулайроқ бир жойга кўчириш керак, деган қарорга келди. Лекин хотини унинг бу режасига ғовлик қилди. Чумолига ўхшаб шовқинсиз, бетиним ҳаракат киладиган Урсула, аёлларни янги жойга кўчишга тайёр қалтафах эркакларға астайдил қарши кўйди. Хосе Аркадио Буэндия ўз режаси қачон ва қайси фаним кучлар қутқуси билан аввалига чуваланиб, сўнг иккиланиш, важ-корсонлар ва эътиrozлар чангальзорида адашиб қолиши ва ниҳоят бир умр рўёбга чиқмас армонга айланиши сабабини айтиб бера олмасди. Урсула гўё хеч нарсани сезмагандек эрини кузатарди. Бир куни эрталаб кўчиш ҳакида ўзига минифлаганча лабораториясидаги асбобларни қутиларга жойлаётганида, эрига астайдил ачинди ҳам. Аёл эрининг норозилик билан тўнғиллашидан бошқалар унинг режасини қўллаб-куватламаганини тушунган бўлса-да, у қутиларга мих қоқиб, соқолига совун суркайдиган чўтқасини сиёҳга ботириб, қутиларга исми-шарифини ёзаётгандан ҳам лом-мим демади. Факат эр хона эшигини ошиқ-мошиғидан чиқараётганида Урсула, нима қиляпсан, деб сўрашга жазм этди. «Агар ҳеч ким кўчишни истамаса, — дея жавоб қилди Хосе Аркадио Буэндия алам билан, — ўзимиз кетамиз». Урсула эса ўзини осойишта тутди.

— Йўқ, биз кетмаймиз, — деди у. — Шу ерда коламиз, ахир бу ерга ўғлимизнинг киндик қони теккан-ку.

— Лекин бу ерда бирон яқинимиз ўлган эмас, — деб жавоб қайтарди Хосе Аркадио Буэндия. — Якин кишиси дағн қилинмаган ер одамни ўзига боғлолмайди.

Урсула қатъий эътиroz билдириди:

— Агар шу ерда колиш учун ўлиш лозим бўлса, майли, мен ўламан.

Хосе Аркадио Буэндия хотинининг бу қадар ўжар эканига ишонгиси келмади. Урсулани ўзининг ширин орзулади: сехрли суюқликни тупроққа томизилган захоти инсон измига бўйсунувчи, дараҳтлар беҳисоб ҳосил берадиган, арzon-гаровга турли асбоблар сотиб олиб беморларни даволаш мумкин бўлган сехрли дунё ваъдаси

билан аврай бошлади. Лекин буларнинг хеч бири Урсулага таъсир қилмади.

— Кечаю кундуз миянгни тентагона хаёллар билан банд этмай, болаларга қарасант-чи! — деди у. — Уларнинг ахволига бок, бокувсиз қолган кучукваччаларнинг ўзи-ку.

Хосе Аркадио Буэндия хотинининг гапини тўғри маънода тушунди, деразага боқди ва офтоб қиздирган яйдок далада турган икки яланг оёқ боласини кўрди: назарида улар Урсуланинг гапидан сўнг, йўқ жойдан бино бўлишгандек эди. Шунда Хосе Аркадио Буэндианинг қалбини муҳим ва сирли бир ҳис эгаллади ва телба ташвишлардан тамом ҳолос этиб ҳаёлу хотирот денгизи тўлқинларида сузишга мажбур қилди.

Эри энди умрининг охиригача уйни ташлаб кетмаслигига инонган Урсула полларни супуришга тушганида ҳам Хосе Аркадио Буэндия ўғилларига таажжуб ила бокиб тураверди, ниҳоят, киприкли намланиб, кўзларини кўли билан артди-да, чукур хўрсинди:

— Майли. Ўғилларингга айт, қутиларни бўшатишга ёрдам беришсин.

Тўнғичи, Хосе Аркадио ўшандада ўн тўрт ёшда эди. Унинг боши думалоқ, соchlари жингалак, хулқ-атвори эса худди отасиникидай эди. Бу бақувват йигитчанинг келбати падари бузрукворидек паҳлавон бўлиб етишмопидан дарак берса-да, лекин отасига ўхшаш ҳаёлпараст эмаслиги аён эди. Хосе Аркадио жамоа тоғдан ошиб, айни Макондо ўрнида қароргоҳ куришидан сал илгари дунёга келганди. Ота-онаси гўдакни қўлга олиб, ундан ҳайвонларга хос ҳеч қанақа белги тополмагач, роса кувониб, худога шукронга билдириган эди. Макондода туғилган биринчи инсон — Аурелиано эса март ойида олти ёшга тўларди. Камгап ва одамови Аурелиано она қорнидаёқ йиглаб, кўзи очиқ холда туғилди. Киндигини кесишаётганида ҳеч сесканмади, бошини айлантирганча, хонадаги ашёлар, атрофини куршаган одамларнинг кўзларига бир-бир синчков қараб чиқди. Кўргани келган қариндош-урувларга ҳам эътибор бермасдан, бутун диққатини пальма баргларидан ясалган ва чакка ўтаверганидан ҳар бир сонияда босиб тушишга маҳтал шифтга қадади. Урсула Аурелианонинг назари оғирлигини ўғли уч яшар-

лигидәёқ пайқаган эди. Ўшанда гўдак ошхонага кириб келди. Урсула қайноқ шўрва солинган сопол идишини плитадан олиб столга қўяётган эди. Бўсағадан берироқда турган Аурелиано: «Хозир тушиб кетади», деди журъатсизлик билан. Столнинг нак ўртасида турган идиш бу гапдан сўнг гўёки бирор жон ато этгандек стол четига сурилди-да, полга тушиб чил-чил синди. Капалаги учеб кетган Урсула воқеани эрига айтди, лекин эри заррача ажабланмади. У болаларни одам ҳисобига қўшмагани учун, қолаверса, ўзининг телбанамо машғулотларига таомом гарк бўлгани туфайли, ўғилларининг туриш-турмушига мутлақо қизиқмас эди.

Лекин ўша болаларни ёрдамга чакирган кундан бошлиб, Хосе Аркадио Буэндия ўғилларининг тарбиясига кўп вақт ажратадиган бўлди. Деворига антиқа хариталар, хаёлий чизмалар осилган кичик хонада фарзандларига ўқиш ва ёзиши, ҳисобни ўргата бошлади. У бор-йўқ билимию бой тасаввурига таянган ҳолда, ўғилларига дунё мўъжизалари тўғрисида сўзлаб берарди. Отанинг ҳикояларига караганда Африканинг жанубий томонида доно ва мўмин одамлар яшаркан ва улар уззукун хаёл суреб ўтиришаркан, Эгей денгизини ороллардан оролларга сакраб, то Салоника портигача пиёда кесиб ўтиш мумкин экан. Бу тунги сухбатлар, турли латифаларга бой воқеалар болалар хотирасига шунчалик муҳрланиб қоладики, ҳукумат қўшинларининг офицери аскарларга, «Отилсин!» деб бўйруқ беришига бир неча сония қолганида, девор остида тик турган полковник Аурелиано Буэндия Мемфис донишмандларининг сўнгти, одамни лол қолдирувчи ихтиrolари билан танишириш учун қишлоққа қайтиб келаётган лўлиларнинг узоқдан келаётган най, ноғора ва дўмбира нағмаларини эшиттан отаси физика дарсини ҳам чала қолдириб, қўлларини тепага кўтарганича ҳайратдан тек қотган ўша илиқ баҳор кечасини эслайди.

Бу гал келган ёшрок лўлилар нотаниш эди. Лўли қавмининг бу ажойиб вакиллари ниҳоятда чапдаст, баданларига хушбўй мойлар суркалган ёш эркагу аёллар бўлиб, факат ўз тилларида сўзлашар эдилар. Лўлилар қишлоқ кўчаларини музика товушию шўх ўйин-култига тўлдиришиди. Улар ўзлари билан итальянча қўшик айтадиган патлари ранг-баранг тўтиқушларни, ноғора садоси

остида олтин тухум туфувчи (ҳар сафар юзтадан) товуқ, одамнинг кўнглидаги гапни айтиб берувчи маймун, тутма қадашда, bemorniнг иссиғини туширишда ҳам баравар аскотадиган гаройиб машина, ноҳуш хотиротларни хаёлдан ўчирувчи аппарат, дилни хуш этувчи малҳам ва бошқа антиқа нарсаларни олиб келишгандики, уларнинг номларини миясида сақлаб қолиш учун Хосе Аркадио Буэндия маҳсус хотира машинасини иҳтиро қилиши керак эди. Лўлилар келдию қишлоқ жамоли ўзгарди-колди. Ўша қунлари қишлоқ гавжум бозорни эслатардики, Макондо аҳли ўз кўчасида адашиб қолиши ҳеч гап эмасди. Оломон ичида йўқотиб қўймаслик учун болаларининг кўлларидан маҳкам тутган Хосе Аркадио Буэндия Мелькиадесни тезроқ топиб, бу гаройиб тушнинг таъбирини сўраш умидида, одамлардан анқиётган тезак ва мушки-анбар ҳидларидан димиқиб, ўзини ҳар ёкка урап, гоҳ тилла тишли табиб, гоҳо олтиқўлли сеҳргар билан тўқнашарди. Лўлилардан Мелькиадесни суриштирас, лекин лўлилар унинг тилига тушунмасди. Ахийри, у Мелькиадес чодир тикидиган жойга етиб келди. Аммо у ерда мунғайтан бир арман лўлиси ўтириб олиб, одамни кўзга кўринмас қиласиган дуони испан тилида зикр этарди. Хосе Аркадио Буэндия ҳайрат ила тикилиб турган томошабинлар сафини ёриб кирганида, лўли ҳозиргина бир стакан қаҳрабо рангли ичимликни симириб бўлганди. Хосе Аркадио Буэндия бу одамдан ҳам суриштиради. Лўли унга бошдан-оёқ қараб чиқди, кейин бадбўй, сатҳида «Мелькиадес ўлди» деган ёзув қалқиётган кичик бир кўлмакка айланди. Бу ноҳуш хабардан довдираб қолган Хосе Аркадио токи томошабинлар бошқа сеҳргарга алаҳисиб тарқалиб кетиб, бояги ғамгин арман лўлиси ўрнида қолган кўлмакнинг энг сўнгти томчиси ҳам буғланиб кетгунча жойида қотиб турди. Кейинроқ бошқа бир лўли, Мелькиадес ростдан ҳам Сингапур ботқоқликларида безгақдан ўлди, жасади Ява ёнидаги денгизнинг энг чукур ерига ташланди, деб тасдиқлади. Болалар бу гапга эътибор ҳам беришмади. Улар оталарини бошқа чодир томон тортишарди. Айтишларича, аввал Сулаймон подшо¹

¹ Эрамиздан олдинги 965 – 928 йиллардаги Истроил ҳукмдори (тарж.).

кашф этиб, сўнг яна унутилиб, сўнг яна қайтадан манафлик¹ донишмандлар топган улуг бир синоат намойиш этиларкан. Ахийри, болалари жон-холига кўявермагач, Хосе Аркадио Буэндия ўғиллари билан ўттиз реал ҳақ тўлаб худди қароқчилар тилла сақлайдиган сандиқдан улкан сандиқни кўриклаётган, сочи киртишлаб олинган, сержун, бурнига мис латиба ҳалқа таққан, оёклари занжирбанд норгул одам турган чодирга кирди. Лўли сандиқнинг қопқоғини кўтарганида юзга совук урилди. Сандиқнинг ичидаги бехисоб оқигналар қадаб ташланган катта, тиник тош бўлгидан бошқа ҳеч нарса йўқ эди: тош устига тушган оқшомги нур шу оннинг ўзидаёқ сочилиб, минг рангда товланаётган минглаб юлдузларга айланиб кетарди.

Хосе Аркадио Буэндия шошиб қолди, аммо болалари ундан зудлик билан изоҳ кутишаётганини англаб:

— Бу дунёдаги энг катта гавҳар бўлса керак! — деди фўлдираб.

— Йўқ, — дея унинг гапини бўлди ҳалиги норгул одам. — Бу — муз.

Хосе Аркадио Буэндия ҳеч нарсани тушунмади, сандиққа кўлини узатган ҳам эдики, ҳалиги норгул одам монелик қилди. «Яна беш реал тўланг, кейин бемалол ушлаб кўрасиз», деди у. Хосе Аркадио Буэндия беш реал тўлаб, бир неча дақиқа кафтини музга босиб турди, ҳаяжон ва кўркувдан юраги энтикиб, бадани қалтқалт титрарди. Бу гаройиб ҳисларнинг таърифига кучи етмаслигини англадибо болаларнинг ўзлари синааб кўрсинг, деб тағин ўн реал тўлади. Кичик Хосе Аркадио музни ушлашдан бош тортиди. Ҳеч бир чўчимасдан, хиёл энгашганча кўлини муз устига кўйган Аурелиано эса, кўлини шу заҳотиёқ тортиб олди. «Қайнаяпти-ку бу!» деда бақирди у кўркувга тушиб. Отаси унга эътибор ҳам бермади. Хосе Аркадио Буэндия қаршисида ётган мўъжизадан маст эди, у ҳозир жами барбод бўлган орзуларини ҳам, жасади кайманларга емиш бўлган Мелькиадесни ҳам унуган эди. У яна беш реал тўлаб гўё Инжил устига кўлини кўйиб судда қасам

ичаётган гувоҳдек, кафтини музга босди ва тантанавор бир оҳангда:

— Бу — давримизнинг энг буюк ихтироси! — дея хитоб қилди.

* * *

XVI асрда қароқчи Фрэнсис Дрейк Риоача шаҳрини ишғол қилганида, кўнғироқларнинг бесаранжом овозидан ва тўплар гумбуридан саросимага тушган Урсула Игуаранинг катта бувиси асабларига дош беролмай ёниб турган ўчокқа бехосдан ўтиреди. Шунда унинг пастки аъзолари куйиб, хотинликка мутлақо ярамайдиган бўлди. Куйган корсоннинг фақат бир томони билан, шунда ҳам юмшоқ ёстиқнинг устига ўтира оларди, холос, шунингдек, юрганда ҳам роса азоб чекар, иложи бўлса, бошқалар бор жойда кўринмасликка ҳаракат қиласди. У негадир, мендан куйик ҳиди анқийди, деб ўйлар, шу боис одамлар сухбатидан бутунлай воз кечган, тунлари ҳовлида ўтириб чиқар, хонага кириб ухлашдан кўркар, хаёлида одамхўр иларни етаклаган, қўлларида қиздирган темир тутган инглизлар деразадан ошиб тушадигандек туюларди.

Унинг эри — арагонлик савдогар сухсурдай икки ўғлининг волидасини бу мудҳиш азоб-уқубатлардан ҳалос этмоқ учун ярим давлатини врачлару табибларга сарфлади. Ҳеч натижага бўлмагач, дўконини шартта сотдию оиласини дентиздан анча узоққа, беозор хиндулар яшайдиган тоғли қишлоқлардан бирига қўчириб кетди ва у ерда хотинига деразасиз бўлма солиб берди.

Бу ташландик қишлоқда анчадан буён Хосе Аркадио номли креол¹ яшарди. У тамаки экарди: Урсуланинг катта бобоси ўша креол билан ҳамкорликда катта бир корхона ташкил этишдики, орадан озгина вакт ўтмасдан, мўмайгина сармоя тўплашди. Бир неча юз йил ўтгач, Хосе Аркадио Буэндianiнг чевараси ўша арагонликнинг чеварасига уйланди. Эрининг киликлиари жонига теккан пайтлари Урсула ҳар гал уч юз йил илгариги турли воқеа-ходисалар билан тўлиб-тошган даврни эсга оларкан, Фрэнсис Дрейк Риоача шаҳрини ишғол қилган мудҳиш ўша кунга лаънатлар ўқириди.

¹ Креол — Лотин Америкасидаги испан ва португал мустамла-качиларининг авлоди.

¹ Манаф ёки Мемфис — Миср фиръавни Мин томонидан буён этилган «оқ девор» қалъаси ёнгинасидаги қишлоқ ўрнида курилган қадимий шахар (тарж.).

Аслини олганда, аёл кўнглини бўшаттиси келар, ҳақиқатда эса уни эри билан муҳаббатдан ҳам кучли бир хис — виждон азоби махкам боғлаган эди. Урсула билан эри амакивачча авлодидан бўлиб, алводларнинг меҳнатсеварлиги туфайли ташландик бир жойдан энг обод гўшага айланган жойда туғилиб, биргаликда катта бўлишган эди. Улар дунёга келганда ёқ албатта эр хотин бўлишлари башорат қилинган эди. Ниҳоят, улгайиб, улар ўзлари ҳам никоҳдан ўтицига мойиллик билдиришса-да, ота-оналари бунга қаттиқ қаршилик кўрсатишиди. Улар юз йиллар давомида чатишиб келган икки уруғнинг икки соғлом вакилидан калтакесакка ўхшаш махлуқлар туғилиши мумкин, деб кўркишарди. Шундай мудҳиш воқеа илгари бир маротаба содир ҳам бўлганди. Хосе Аркадио Буэндианинг тоғасию, Урсланинг холасидан тугилган ўғил умрининг охиригача жўн шим ўрнига қанордек кенг чалвор кийиб юрди. У уни тукли, худди чўчқаникига ўхшаш хиёл эгик дум билан туғилган эди. У уйланмади ҳам — думини аёл зотига кўрсатмасликка онт ичган эди. Охири, номусга чидаёлмай, қассоб оғайнисидан думини кесиб ташлашни илтимос қилди. Қассоб думини болта билан чопиб ташлаганида, баҳтиқаро, кўп қон йўқотиб, кирқ икки ёшида оламдан ўтди. Ўн тўққиз ёшли Хосе Аркадио Буэндия ота-оналар баҳсига: «Менга деса чўчқа туғилмайдими, гапирса бўлгани-да!» дея нукта қўйди. Шундан сўнг тўй қилишиди, музика ва милтиқ садолари янгарган сайин роса уч кун давом этди. Агар Урсланинг онаси қизини, дўзахи махлуқ туғасан, деган мудҳиш башорат билан қўрқитмаганида, келин-куёвнинг тўйдан кейин ҳам баҳтли турмуш кечиришлари турган гап эди. Онасининг гапидан кейин Урсула эрини ўзига мутлако яқин йўлатмади. Эрининг қувватиyo чарс феълидан баҳардор Урсула ётишдан аввал онаси қалин матодан тикиб берган лозимини кийиб оларди. Бу антиқа лозимнинг олд тарафига кичик тасмалар билан темир совутча боғлаб ташланган эди. Шу алпозда эру хотин бир неча ой турмуш кечиришиди. Кундуз кунлари Хосе Аркадио Буэндия жангари хўрзлари билан овора бўлар, Урсула онаси ёнида ўтириб чеварлик қиласарди, тунда эса улар тўшакда соатлаб олишардилар, эр ҳамон мақ-

садга етолмай овора эди. Кўшнилар — улар бундан қандай хабар топгани номаълум — эрининг айби билан Урсула бир йилдирки бокира экан, дея гап тарқатишиди. Табиийки, бу гийбат Хосе Аркадио Буэндианинг қулоғига охирида етди.

— Одамларнинг гапини эшитдингми, Урсула? — деб сўради у хотинидан.

— Майли, гапирса гапираверишсин, — жавоб қайтарди Урсула. — Бу гапнинг ёлғонлигини иккимиз ҳам биламиз-ку.

Уларнинг ҳаёти ана шундай алпозда яна ярим йил, то Хосе Аркадио Буэндианинг хўроzi Пруденсио Агилярнинг хўроzини енгтан ўша фожиали якшанбагача шу тахлит давом этди. Хўроzi енгилганидан ва конни кўрганидан титраб кетган Пруденсио Агиляр, атайлаб Хосе Аркадио Буэндиадан хиёл узоклашди-да, хонада йигилгандарга қарата атайлаб қичқирди:

— Табриклиман! Кўрайлик-чи, балки шу ғолиб хўроzing хотинингта ҳам баҳт ато этар?

Хосе Аркадио Буэндия хўроzини индамай кўтариб олди-да тўплангандарга: «Мен ҳозир қайтиб келаман», деди. Сўнг Пруденсио Агилярга юзланди:

— Уйингта бориб қурол олиб чиқ, сени ўлдирмасам бўлмайди.

Орадан ўн дақиқа ўтгач, Хосе Аркадио Буэндия бо бомерос йўғон найзани кўтариб келди. Пруденсио Агиляр бу пайт хўроz уришириладиган сарой остонаси ёнида туарди. У чап беришга улгуролмай қолди. Хосе Аркадио Буэндия бор кучи билан иргитган найза (бир вактлар уста мерган аталган Хосе Аркадио Буэндия айни шу қурол билан яқин атрофдаги барча қоплонларни кириб ташлаган эди) Агилярнинг томоғига бехато санчилди. Кечаси, мархумнинг қариндошлари сарой ёнига қўйилган тобут ёнида туришган пайтда, хосхонага кирган Хосе Аркадио Буэндия хотини яна ўша лозимини кияётганини кўрди. «Еч буни!» деб буюрди у, қўлидаги найзасини баланд кўтариб. Урсула эрининг қаҳрини синашга журъат этолмади. «Агар бирор кори-хол рўй берса, сен ўзинг айбдорсан», дея огохлантириди у. Хосе Аркадио Буэндия найзани ерга санчди.

— Пешонангда калтакесак туғини бўлса, не илож,

калтакесакни хам боқаверамиз, — деди у сўнгра. — Кайтантга, энди сен туфайли қишлоғимизда бирорта одам ҳалок бўлмайди.

Ўша ёз оқшоми ажойиб, сал намхуш бўлиб, осмонда тўлин ой сузарди. Эру хотин Пруденсио Агиляр карин-дошлиарининг йигисию қарғишларини олиб кираётган шамолга хам эътибор бермасдан, чорпояда ишрат қилишиди.

Одамлар бу воқеани орият жангига йўйишиди, бироқ эр-хотин виждан азобидан қийналишарди. Бир кун уйқуси кочган Урсула сув ичаман деб ҳовлига чиққанида, катта кўза олдида Пруденсио Агилярни кўриб қолди: у томоғидаги қонли ярага латта парчасини тикишга урнарди. Марҳум Урсланинг қалбида қўрқув эмас, балки ачиниш, ўқинч уйғотди. У хонага кириб воқеани айтиб берганида, эри парво хам қилмади. «Ўликлар ҳеч қачон қабрдан чиқолмайди, — деди у. — Хамма гап шундаки, бизни виждан азоби қийнаяпти». Орадан икки оқшом ўтгач, Урсула Пруденсио Агилярни ҳамомда учратди — у латта билан кўлидаги ярасини юварди. Бошқа куни кечаси эса Урсула унинг ёмғир остида уёқдан-буёққа бориб келаётганини кўрди. Хотинининг ҳадеб мурдани кўравериши жонига теккан Хоше Аркадио Буэндия, найзасини олганча ҳовлига чиқди. Пруденсио Агиляр ҳамишаги жойида ғамгин бир ҳолда турарди.

— Йўқол бу ердан! — қичкирди унга Хоше Аркадио Буэндия. — Билиб кўй, неча марта тирилиб келсанг, мен сени шунча марта ўлдиравераман.

Пруденсио Агиляр кетмади, Хоше Аркадио Буэндия эса унга найза иргитишга журъат этолмади. Ўша кундан бошлаб у уйқусини ўйқотди. Ёмғир орасидан тикилаётган мурданинг тириклар хаётига сукланиб боқаётган сўнник кўзлари, қонли ярасини ювиш учун увадани намлашга мўлтираб сув излаши унга азоб берарди. «Унга жуда кийин бўлса керак, — деди Хоше Аркадио Буэндия хотинига. — Бечора ёлғиз кезиб юрибди». Урсланинг хам мархумтга раҳми келарди. Галдаги учрашувда Пруденсио Агиляр стол устидаги идиш-товоқларни кўздан кечираётганини кўрган Урсула ўша кундан бошлаб уйнинг ҳар жой-ҳар жойига сувли косалар қўйиб чиқди. Хоше Аркадио Буэндия мурда ётоқхонада ярасини юваётганини кўриб, енгил тин олди.

— Майли, Прудесио, — деди у. — Биз бу қишлоқдан иложи боричча узокка кетамиз ва ҳеч қачон қайтиб келмаймиз. Майли, энди сен боравер.

Ана шундан кейин улар тоғ тизмалари оша денгиз томонга отланишди. Хоше Аркадио Буэндия ва унинг саёҳатталаб дўйстлари — бариси ўзига ўҳшаган ёш йигитлар хотинларию болаларини олишиб, бегона манзилгоҳлар томон равона бўлдилар. Хоше Аркадио Буэндия Пруденсио Агилярнинг кўнгли таскин топсин деб, йўлга чиқишидан олдин найзани ҳовлига кўмди, барча жангари хўрзоларнинг бошини бир-бир кесди. Урсула келинлик либослари жойланган сандигини, айрим рўзгор буюмларию отамерос тилла тангачалар солинган кутини олди. Йўловчилик қайси йўлдан юриш қулайлиги устида бош хам котириб ўтиришмади. Риоача шахрига тескари йўл тутдилар, негаки таниш-билишларга сездирмай, беизвойиб бўлишга аҳд қилинган эди. Дунё ҳали бунақанги антика саёҳатчиларни қўрмаган эди. Маймун гўштию илон шўрва еявериб-ошқозони тамом ишдан чиқсан Урсула, бир йилу икки ой дегандা, туппа-тузук, одамбашара ўғил кўрди. Аёлнинг оёқлари шишиб кетганди, йўлга ярамай колгани боис, эркаклар уни беланчакка солишиб, колган йўлнинг ярмидан кўпроғигача кўтариб боришиди. Қоринлари қаппайиб, кўзлари киртайиб кетганига қарамай, болалар йўл укубатларига катталарга нисбатан чидамлироқ чиқишиди. Улар йўл азобини ўйинқароқлик билан енгар эдилар. Нихоят, икки йиллик сарсон-саргардонликдан сўнг, бир куни эрталаб, йўловчилик тоғ тизмасининг фарб томонидаги дараларини кўришди. Бу ерларга ҳали инсон қадами тегмаган эди. Улар булатлар билан қопланган баланд қояда туриб, дарёлар камари кесган поёнсиз кенглилка — гўёки дунёнинг нариги четигача ястаниб ётган воҳага анча тикилишиди. Аммо йўловчилик денгизга барибир етиб боришомади. Улар ботқоқликлар ичида бир неча ой адашиб бирорта хам тирик жонни учратолмагач, охирги куни шом пайти, шаффоф сувли тошлок дарёю қирғоғига чодир тикишиди. Орадан кўп йиллар ўтгач, полковник Аурелиано Буэндия иккинчи гражданлар урушида Риоача шахри гарнizoniga тўсатдан бостириб кирмоқчи бўлиб, худди ана шу йўлни танлайди, лекин олти кунлик йўл азобидан сўнг қилаётган

иши фирт жиннилик эканига амин бўлади. Дарё қирғига қароргоҳ қурилган ўша шомда отасининг лашкарлари кема ҳалокатига учраган одамларни эслатар, лекин сафар асносида уларнинг сони хийла ошган ва ҳаммаси қариб-чириб қолгунча яшаётдан умидвор эдилар (улар ниятларига етдилар ҳам). Ўша тун Хосе Аркадио Буэндия тушида деворлари шаффофф, сершовкин шахарни кўрди. Бу не шахар, деб сўраганида, бутунлай нотаниш, тушуниб бўлмайдиган бир номни аташди, лекин айни ном ғайриоддий жарангдорлиги билан Хосе Аркадио Буэндианинг миясигта муҳрланиб колди — Макондо. Эртасига у ҳамроҳларини, дengизга барibir чиқа олмаймиз, деб ишонтириди. Уларга дараҳтларни кесиб, дарё бўйидаги сайҳонликнинг энг салқин жойини тозалашни буюрди. Шу тариқа янги қишлоққа асос солинди.

Хосе Аркадио Буэндия сандикдаги муз парчасини кўрдию буни ўша шаффофф деворли антиқа уйлар ҳақидаги тушининг таъбирига йўйди. Сув — арzon, агар уни музлатиб, кейин ғишт килиб кесилса, хоҳлаганча уй-қуравериш мумкин, деб ўйлади. Жазирама иссиқда ҳатто дераза ромлари ҳам майишиб қоладиган Макондо ана ўшанда мангубалкин бир масканга айланади. Хосе Аркадио Буэндия муз заводи лойиҳасини тузмаганига ягона сабаб — ўшал дамда ўғиллари, айниқса, алхимияга иштиёқманд Аурелианонинг тарбияси билан бандлиги эди. Лабораторияда иш қайнаганидан қайнарди. Ота-бала Мелькиадесдан қолган ёзувларни қайта-қайта ўқишиш, ортиқча ҳис-ҳаяжонга берилмасдан, бамайлихотир кунт ва сабот билан қозонга ёпишиб қолган қуйқадан Урсула-нинг олтинларини ажратиб олиш йўлларини қидиришарди. Хосе Аркадио уларнинг машғулотига деярли аралашмасди. Ота ишга муккасидан кеттган маҳали, барваста гавдали, ўжар тўнғич ўғил балоғатга етиб улгурди. Овози дағаллашибди, ияги, юзи майин тук билан қопланди. Хосе Аркадио ётар маҳали ечинаётганида бехосдан кириб қолган Урсула уяту меҳр аралаш ғалати бир ҳисдан сессанниб тушди: ўғли у яланғоч ҳолда кўрган иккинчи эркак эди. У эркаклар ҳаётига шу қадар бекаму кўст тайёрлигини кўриб, Урсула чўчиб кетди. Учинчи фарзандини кутаётган аёл кўнглида келинчаклигига азоб берган мудхиш гумонлар қайта уйфонди.

Ўшанда Буэндиаларнинг уйига шўх, ҳазилкаш, гапга чечан бир аёл тез-тез келиб турарди. У қартада фол очар, Урсулага рўзгор ишларида кўмаклашарди. Урсула унга, узоқ қариндошимиз чўчқа думи билан туғилувди, энди, мана, ўғлим ҳам жуда тез улғайди, бесўнақайроқ, шунисидан хавотирдаман, деб айтганида, аёл хандон отиб кулди. Унинг билур кўнғироқдек жарангдор кулгуси бутун уйни тутиб кетди. «Аксинча, — деди у, — ўғлингиз бахтли бўлади». Бир неча кун ўтиб башоратини исбот қўимоқчи бўлдию фол очиш баҳона, Хосе Аркадио билан бирга ошхона ёнидаги қазноққа беркинди. Қарталарни эски дасттоҳ устига шошилмасдан бир-бир териб чиқаркан, алланарсалар ҳақида тинмай гапирав, Хосе Аркадиони эса унинг гаплари қизиктирмас, қайтага, энсасини қотирар эди. Ногаҳон аёл кўлини чўзиб, унга теккизида-да, «Вой, сен балосан-ку!» деди кўркув араплаш. Сўнг бирдан жимиб колди. Хосе Аркадио устихонлари паҳтадай юмшаб бораётганини пайқаб, бирдан вахимага тушди, йиғлаб юборишдан ўзини зўрга тийди. Аёл унга ортиқ рағбат кўрсатмади. Йигитча тун бўйи уни кўмсаб, кечаси билан димоғида ундан тараалган бўйни туйиб чиқди; гўёки бу хид унинг бутун аъзойи баданига ўрнашиб қолгандай эди. Истардики, доимо бирга бўлишса, ўша қазноқдан асло чиқишишаса, аёл мудом елкасидан кўл узмаса, мудом қулоқларига «Вой, сен балосан-ку!» дея шивирласа. Хосе Аркадио бу азобга кўп дош беролмади, кунларнинг бирида ўша аёлнинг уйига йўл олди. Бордию чурқ этмай ўтириди. Аёлни кўриши ҳамон иштиёқи сўнди. Қаршисида турган аёл бутунлай бегона, ундан тараалган бўй ҳам бутунлай ўзгача туюларди. Йигитча хўрланди, бир амаллаб қаҳвасини ичдию индамай чиқиб кетди. Лекин тунда бедор ётаркан, қалбида яна ўша ҳароратли ва дағал ҳислар гупура бошлади, энди у қазноққа фол очган аёлни эмас, балки кеча кечкурун рўпарасида ўтирган аёлни кўмсади.

Бир неча кундан сўнг у ногаҳон Хосе Аркадиони уйига меҳмонга чорлади. Уйда аёлнинг онаси ҳам бор экан. Фолбин йигитчага қартада кўзбахшилик кўрсатишни баҳона қилиб, уни ётогига бошлаб кирдию тап тортмасдан суйкала бошлади. Бечора ўспириннинг эти жунжикиб, лаззат ўрнига алланечук кўркув ва лоҳаслик тийди. Шун-

да аёл унга, кечаси келақол, деб тайинлади. Хосе Аркадио тунда келишга жазм эта олмаслигини билса-да, тезрок чиқиб кетиш пайида бўлиб, албатта келаман, деди. Тунда тўшакда димикиб ётаркан, яна қони қайнар, бормаса бўлмаслигини англарди. Коронгида пайпаслаб кийинар экан, укасининг бир маромда нафас олишини, нариги хонада ётган отасининг куруқ йўтулини, ҳовлидаги товукларнинг қақиллашини, чивинларнинг фўнгиллагани ва қинидан чиққудек бесаранжом ураётган юрагининг зарбини аниқ-тиник эшилди. Дунёнинг бу қадар шовкинли эканини йигитча илгари ҳеч качон сезмаган эди.

Сўнгра жимжит кўчага чиқди. Хосе Аркадио боши қизиса-да, зора эшик қулфлоғлиқ бўлса, деб ўйларди. Афсуски, эшик ним очик экан. Охиста туртганида шундай гичирладики, йигитчанинг юраги нақ товонига тушиб кеттандай бўлди. Хосе Аркадио оёқ учida юриб хонага кирганида, димоғига ўша таниш ҳид гуп этиб урилди. Бу хонада аёлнинг ака-укалари ухлаб ётишарди. Аёл эса – нариги хонада, зим-зиёда йўл топиш ҳам мушкул. Хосе Аркадио бехосдан кимгадир урилиб кетди. Ҳалиги киши хуррагини бас қилдию нариги ёнига ағдарилиб, лоқайд бир овозда «Чоршанба эди», деб кўйди, Хосе Аркадио аёл хобгоҳини очаётганида эшик полни тирнаб, ғашга тегадиган овоз чиқарди. Хосе Аркадио нима қиларини билмай каловланиб қолди. Бу кичик хонада аёлнинг онаси, опаси, поччасию жиянлари ухлаб ётишарди. Аёлнинг таниш бўйига қараб юрай деса, аксига олиб, бу ҳид бутун уйни тўлдириб юборган, ҳатто ўспириннинг ўз танидан ҳам анкиётгандай эди. Хосе Аркадио ушбу чорасизлик тубига қандай тушиб қолдим-а, дея ўз-ўзига кўркиб-титраб савол берганича котиб турганида чўзилган бармоқлари коронгиликда пайпаслаётган кимнингдир қўли унинг юзига тегди. Йигитчанинг ажабланишга ҳам ҳоли йўқ эди, қолаверса, недандир нажот кутган эди, шу боис, бутун инон-ихтиёрини ана шу юмшоқ қўлга топширди. Бу қўл уни тўшакка етаклаб кетди. Тўшакда йигитчани ечинтиришди, сўнгра гўё картошка тўла қопдай силкитиши, у ёну бу ёнига беармон ағдаришиди. Йигитчанинг қўлларига жон кирди... Димонгида аёл бўйи эмас, ўткир навшадил хидини туйди, у номаълум, лекин ўзи зориқиб кутган бир ишни бошлиб

юборганини элас-элас сезар, ичида, қўлимдан келарканку, деб қувонарди. Дам ўтмай вужуди пардай енгиллашиб, қайгадир учид кетгандай бўлди, сўнг яна боши, қўли, оёклари борлигини хис қилди, лекин ўзининг аъзолари қайдаю аёлники қайда – ҳеч фарқ этолмасди. Кейин... кейин ҳаммаси тугади. Ўспирин хонадан тезрок чиқиб кетишни истар, айни замонда мана шу таранг сукунату ваҳимали танҳолик бағрида умрбод қолгиси келарди.

Аёлнинг исми Пилар Тернера эди. У Макондога отонаси изми билан келган эди; улар қизларини ўн тўрт ёшида бадном қилиб, то у йигирма иккига киргунча ҳам дон олишиб юрган бир эркакдан қутулиш ниятида сафарга отланган эдилар. Ўша эркак Пилар Тернерага, ишларимни бир ёқли қилсан, бас, изингдан албатта бораман, деб онт ичган эди. Жувон қарта ёзид фол очар, фолига гоҳ денгизда сузид, гоҳ куруқда кезиб, гоҳ уч кунда, гоҳо уч ойда, гоҳо уч йилда келадиган новчаю пакана,mallasочу корасоч эркаклар тушаверар, ахири уларнинг бирортаси ҳам келавермагач, Пилар Тернеранинг умид боби ҳазонрезликка юз туттган эди. Ҳижрон майини симира-симира, бечора жувон сўлиб битди, эркак меҳрини тамом унуди. Лекин телба кўнглининг хумори асло йўқолмади. Энди Хосе Аркадио ҳар тун коронгу хоналарда уни тентиб изларди. Ўспирин бундай бекиммачоқ топиб олганидан баҳтиёр эди.

Кунларнинг бирида Хосе Аркадио Пилар Тернерани кўмсаб келганида эшик ичидан берк эди. Йигитча кўрқаписа эшикни чертди, сўнг илк бор тақиллатишга журъят этганидан руҳланиб, қаттиқроқ қоқди... Эшик эса анча вақтдан сўнг очилди. Кундузлари Хосе Аркадио зўрга оёқда юрар, тунги ишратли онларини юраги орзишиб эслар эди. Пилар Тернера уларникига келганида тамом ўзгариб кетар, хандон отиб кулар, ҳатто йигитчани менсимагандай бўлиб туюларди. Хосе Аркадио бундай кезларда ҳаяжонга берилмасди. Гўё тунлари йигитчани энтикирадиган, безовта юрак зарбини санашга мажбур этадиган аёл билан манови шўх-шаддод, жарангдор кулгуси ҳовлида донлаб юрган капитарларни хуркитувчи аёл ўртасида мутлақо ўхшашлик йўқдек эди. Ўспирин ўз хаёлларига шунчалик гарқ бўлиб кетдики, ҳатто отаси

билин укаси ўша қотиб қолган металл қуйқасидан Урсуланинг олтинларини ажратиб олганлари ҳақидаги хушхабар бутун хонадонни ларзага солганида ҳам, уйдагиларнинг нега бунчалик қувонаётганини тушунмади.

Ота-бала уч кунлик машакқатли меҳнатдан сўнг максадга эришдилар. Урсула ўзида йўқ хурсанд, ҳаттоки алхимия фанини яратган худога ўзукронга айтарди. Қишлоқ ахли мўъжизани эшитиб, муборакбод этгали келди. Урсула меҳмонларни нон ва шинни билан сийларкан, Хосе Аркадио Буэндия уларга олтини аритилган товачани кўрсатарди. Ниҳоят, ота кейинги кунлари лабораторияга яқин йўламай қўйган тўнғич ўғлининг олдида тўхтади. Ўғлининг юзига қўлидаги нимсариқ, куруқ қукунини яқинлашириб: «Айт-чи, нимага ўхшайди?» деб сўради. Хосе Аркадио очиғини айта қолди:

— Кучукнинг тезагига!

Отаси уни шундай қаттиқ урдики, Хосе Аркадионинг кўзлари жикқа ёшга тўлиб, оғзидан тиркираб қон оқа бошлади. Ўша кечаси Пилар Тернера коронғида пайпастланиб, дори ва пахта топди-да, Хосе Аркадионинг лабларига авайлаб муччига халақит бермайдиган қилиб малҳам босди. Шу аснода иккови шу қадар яқин бўлиб қолдиларки, ҳатто секин гаплаша бошладилар.

— Фақат иккимиз бўлслайдик, — деб пиҷирлади ўспирин. — Яқинда мен ҳаммасини ошкор қиласману одамларга ўхшаб эмин-эркин яшаймиз.

Пилар Тернера унинграйини қайтаришга уринмади.

— Яхши бўларди-я, — деди у. — Қанийди, икковимиз бўлслайдик, бемалол чироқ ёқиб қўярдик, сенга кўнглимда борини барадла айтардим, хеч ким мушугимизни пишт демасди. Ўшанда қичиқ гапларниям менинг қулогумга шивирлаб айтаверсанг бўларди.

Ана шу субҳат, отасига нисбатан аёвсиз разаби, қолаверса, бари бир жазманлик қўйидан кечмайман, деган ўй Хосе Аркадиога ботирлик баҳш этди. У укасига ҳамма саргузаштларини яширмай айтиб берди.

Дастлаб қичик Аурелиано, ахволи ёмон экан, деб чўчи迪 — у хали Хосе Аркадиони домига тортаётган оҳанрабо нелигини тушунмасди. Аммо бора-бора Хосе Аркадионинг ҳаяжони унга ҳам юқди. У акасидан бор икир-

чикирларни хижжалаб, қайта-қайта сўпар, кейин ўзи ҳам унинг азобиу роҳатига пинҳона шерик бўлар, кўнглида бир суур ва айни замонда ҳадик сезарди. Энди у гўё чўф устида ётгандек тўшагида тўлғаниб, тонггача мижжа қоқмай, акасининг қайтишини кўтар эди. Кейин ака-ука анчагача сирлашиб ётишарди. Бедорлик уларни шунчалар караҳт қилиб қўйдик, иккиси ҳам лаънати алхимиядан, оталарининг олимона ишларидан ижирғанадиган бўлиб қолдилар. «Болаларимиз телбалардек санқишиди, — дерди Урсула. — Нима бало, иchlарида гижжа бормикин?» Урсула уларга пиако¹ толқонидан ранги хунук бир дори тайёрлаб берганида, ака-ука миқ этмай симиришди. Аурелиано энди акасининг ҳаяжонланиши сабабини англабгина қолмасдан, балки унинг ташвишларини ўзиникидай қабул қиласади. Бир куни акаси севги кечинмасини батафсил тасвирлаётганида, унинг гапини бўлиб, «Ўшанда нимани ҳис қиласан?» деб сўраб қолди. Хосе Аркадио ўйлаб ўтирасдан:

— Бу зилзилага ўхшайди, — деб жавоб берди.

Январь ойининг чоршанбаларидан бирида, тунги соат иккита Амаранта туғилди. Хона одамлардан бўшагач, Урсула чақалоқни обдон текшириб кўрди. Қизча жуда енгил, серҳаракат бўлиб, бадани, кўлу оёғи, юзу кўзи ҳам соппа-соғ, росмана эди. Аурелиано сингилли бўлғанини уйларига одамлар тўплланганда билди. У шовқинсурондан фойдаланиб, Хосе Аркадиони қидиришга тушди — акасининг ўрни кечки ўн бирдан буён бўш эди; у беихтиёр Пилар Тернеранинг уйига қараб борар, лекин акасини у ердан қандай чақириб олишини ўйлаб ҳам кўрмаган эди. У Хосе Аркадио билан шартлашилган оҳангда хуштак чалиб, Пилар Тернеранинг уйи атрофида анча айланиб юрди-да, ахийри тоңг бўзарганда ортига қайтишга мажбур бўлди. Келиб қараса, акаси оналарининг хонасида, мусичадай беозоргина бўлиб, янги тугилган сингилчасини овутиб ўтирибди.

Чақалоқнинг чилласи чиқар-чиқмас яна ўша муз парчасини олиб келишган найрангбозу масҳарабоз лўлилар пайдо бўлишиди. Тез орада маълум бўлдик, улар Мелькиадес жамоаси каби тараққиёт жарчилари эмас, балки

¹ П и а к о — тропик доривор ўсимлиги.

анчайин енгил-елти томоша ортидан кун кўрадиган оддий одамлар экан. Улар ҳаттоки ўзлари олиб келган муз парчасини ҳам турмушда асқотадиган буюм эмас, балки циркдаги аттракцион сифатида намойиш қилишиди. Бу гал лўлилар келтирган ажойиботлар орасида учаргилам ҳам бор эди. Лекин улар учаргиламни узокни яқин қилиувчи восита эмас, балки шунчаки бир эрмак деб хисоблар эдилар. Кишлоқ ахли учаргиламга ўтириб томлар оша учиш учун сўнгги тилла тангаларни ҳам аямасди. Хосе Аркадио билан Пилар Тернерага тўполон роса қўл келди, энди улар ҳеч бир хадиксиз кайфу сафо суришарди. Улар ўзларини баҳтиёр келин-куёвдай хис қилишар, ҳаттоки муҳаббат дегани улар билган, ўша бедор тупилар бағридан юлиб олинган ўғринча туйфуга нисбатан чуқурроқ ва сокинроқ эканини англагандай бўлишиди. Аммо Пилар бу тароватга птур етказди. У Хосе Аркадионинг ҳаяжонига лаққа ишониб, бечора йигитнинг бошига нақ сўйил туширгандай бўлди. «Мана, энди сен ҳақиқий эркаксан», деди у. Лекин Хосе Аркадио ҳеч балони англамагач, аёл хижжалаб тушунтириди:

— Сенга ўғил туғиб бераман.

Хосе Аркадио анчагача уйдан чиқишига ботинолмай юрди. Ошхонада Пиларнинг култиси эшитилса бас, шартта лабораторияга беркишарди. Бечора отаси, ўғлимга акл кирибди-да, деб қувониб, унга янги тажрибаси — ҳикмат тошини қидириш сирларини ўргатарди.

Бир куни кечқурун извошлии лўлию кўлларини силкитаётган бир неча қишлоқ болалари тушган учаргилам лаборатория деразаси ёнидан сузиб ўтаётганида aka-ука чексиз ҳаяжонга тушдилар, Хосе Аркадио Буэндиа эса ҳатто деразага қайрилиб ҳам қарамади. «Майлига, ўзларича овунаверишсин, — деди у. — Бундай рўдапо на матда учишнинг нима кераги бор, биз фан ёрдамида парвоз қиласиз». Гарчи қизиққандай бўлиб кўринса-да, Хосе Аркадио ҳикмат тоши нимаю у неларга қодир эканини асло англагани йўқ, назарида ҳикмат тоши дегани палапартиш ясалган шишадай бир гап эди. Лабораториядаги ишлар юрагини қоплаган ғашликдан халос этолмади. Отаси омади келмаганда қай кўйга тушса, Хосе Аркадио ҳам шу аҳволга тушди — на иштаҳада ва на уйкусидаги маъни бор эди. Ўғлининг бу қадар ғамнок

эканини кўрган Хосе Аркадио Буэндиа, ўзича, бола бечора алхимияга муккасидан берилибди, бу кетища узилиб қолиши ҳам мумкин, деган ўйга бориб, уни лабораториядаги ишлардан озод қилди.

Аурелиано эса, акасининг дарди бошқа эканлигини англаса ҳам, лекин Хосе Аркадионинг ўзи бу хусусда лом-мим демади. Акаси аввалгидай дилкаш эмасди, қандайдир одамови, кекчи бўлиб қолган эди. Ниҳоят у, қоронгу бир тунда ёлғизлиқдан безор бўлди чори, тӯшагини ташлаб, Пилар Тернеранинг уйига бормай, лўлиларнинг чодирлари ёнида тўпланишган бекорчилар галасига қўшилди. Турли антиқа томошаларни кўрди-ю, лекин баҳри очилавермади. Ногаҳон сон-саноқсиз мунҷоқ шодаларидан қадди сал букчайиб турган ёшгина лўли қизчага ёътибор берди, Хосе Аркадио умрида бунчалик чиройли кизни ҳали учратмаган эди. Қизча илонга айланниб қолган оқпударни томоша қилаётган оломон ичида туриб, ушбу қайгули манзарага бокарди.

Хосе Аркадио ҳалиги баҳтиқарога қарамади ҳам, томошабинлар илон-одамнинг фуссали қиссанин тинглаётган маҳал, у урилиб-сурилиб биринчи қаторга чиқиб олдида, лўли қизнинг ёнига келиб тўхтади. Кейин унинг ортига суйкала бошлади. Қизча уни пайқадию хайрат ва кўркувдан қалтираб, жойида қотиб қолди ва ниҳоят, ортига ўғирилиб, Хосе Аркадиога кулиб қаради. Шу пайт икки лўли илон-одамини қафасга солиб, чодирга олиб кетди-да, жарчи янги томопадан огоҳ этди:

— Энди эса, хонимлар ва жаноблар, биз сизларга мудхиш номерни — бир юзу эллик йилдирки, кўриш лозим бўлмаган нарсани кўриб қолгани учун жазо тариқасида ҳар куни айни соатда боши танидан жудо этиладиган аёлни кўрсатамиз.

Хосе Аркадио билан қизча томошаши қатлда иштирок этишмади. Улар аллакачон чодирга кириб, энтикиб ўшишганча либослардан халос бўлардилар. Лўли қиз қат-қат корсаж¹ларию сарғайиб кетган тўр юбкалари, кераксиз корсет² ва шиша мунҷоқлари юқидан озод бўлгач, хивич-

¹ Корсаж — хотин-қизлар кўйлагининг ёқасидан белигача бўлган кисми.

² Корсет — белни хипча қилиш учун ичдан кийиладиган кенг белбоғ.

га ўхшаб қолди. Аммо ориқ оёқлари чиллакдай бу мажмалил қизча кутилмаганда дадил ва эҳтиросли чиқиб қолди. Афсуски, Хосе Аркадио ўзига эрк беролмасди, чунки чодирга лўлилар дам-бадам кириб, аллақандай юмушларни бажаришар, ҳаттоки каравот ёнига ўтириб бемалол соққа ташлашарди. Чодир ўртасидаги устунчага осилган чироқ ҳаммаёкни ёритиб турарди. Шир яланғоч Хосе Аркадио бир амаллаб ишини тугатиб, кўрпада караҳт ётар, қизча эса уни қайта қўзғатишга уринарди. Шу аснода чодирга семиз лўли аёл билан мусофир эркак кириб келишди ва иккови ҳам шундокқина каравот ёнида ечина бошладилар. Аёл Хосе Аркадиога карадио унинг шалпайиб ётган жониворини кўриб завқланиб кетди.

— Худо матоҳингни соғ-омон сақласин-да, йигит! —
дэя хитоб этди у.

Лўли қизча, ўз холимизга қўйинглар, деб жеркигач, ҳалиги янги жуфт шундокқина ерга чўзишлиди. Уларнинг эҳтироси Хосе Аркадиога ҳам юқди. Биринчи ҳамладан қизчанинг суюклари домино доналаридай шакирлаб, гўё жар тарафга сочилиб кетгудек бўлди, бадани жикқа терга ботди, кўзлари ёшланди. Йигит ўз танидан балчиқ хиди келаётганини пайқади. Лўли қизча чайир экан — ҳамлага бемалол дош берди. Хосе Аркадио ўзини жаннат осмонида учиб кетаётгандек хис қилди, унинг тўлиб-тошган юрагидан фавворадек отилаётган хирсу шавқи баёни қизнинг қулоғидан кириб, сўнг унинг оғиздан лўлича сўзларга айланниб чиқарди. Бу воқеа пайшанба куни содир бўлди. Шанбага ўтар кечаси эса Хосе Аркадио бошига қизил латта боғлаб, лўлилар билан биргаликда Макондодан чиқиб кетди.

Ўғлининг йўқолганидан хабар топган Урсула бутун қишлоқни тит-пит қилиб юборди. Лекин унинг топгани — лўлилар чодир тиккан майдончада қолган эскистуски увадао бурқсиётган гулхан қолдиги бўлди, холос. Шиша мунҷоқ топиб олиш илинжида увадаларни титкилаётган бир ҳамқишлоғи Урсулага, ўғлингни кеча кўрувдим, Хосе Аркадио ўша масҳарабозларга қўшилиб, кафасдаги илон-одам ортилган аравачани суриб кетди, деб айтди. «Ўғлимиз лўли бўлди!» деб қичқирди у эрига, лекин Хосе Аркадио Буэндия тўнғичининг дарбадар кетганидан заррача ҳам ташвиш тортмади.

— Лўлилар ёмон халқмас, — деди у, аввал юз маротаба туйилиб, нақ толқонга айланган кўкини мөддани ҳовончага солиб эзаркан. — Энди ўғлимизнинг суюги қотиб, эркак қаторига кирав.

Урсула лўлилар қай тарафга кетганини аниқлаб йўлга тушиди. Дуч келган одамдан сўраб-суринштириб, лўлиларни таъқиб этиб, қишлоқдан шунчалик йироқлашиб кетдики, энди ортга қайтишнинг иложи йўқ эди. Хосе Аркадио Буэндия эритмасини тапни устига иситтани қўйиб, ичкарида йиғлаётган кичкина Амарантадан хабар олгани кирганида, яъни кечкурун соат саккизда, хотини йўқлигини пайқади. У яхшигина қуролланган ҳамқишлоқларидан дарҳол отряд туздида, Амарантани эмизикли бир аёлга тутқазиб, Урсулани қидириб хали қадам тегмаган ерларга равона бўлди. Аурелиано ҳам у билан бирга эди. Тонгда нотаниш тилда сўзловчи балиқчи ҳиндуларни учратишиди. Ҳиндулар имо-ишоралар қилиб, бегона кимса ўтмаганини тушунтиришиди. Урсулани уч кун излаб тополмай, яна қишлоққа қайтиб келдилар.

Хосе Аркадио Буэндия ўзини қўярга жой тополмасди. Кичкина Амарантанинг бутун ташвиши отанинг бўйнига тупди: Хосе Аркадио қизрасига худди онаси каби қаради, чўмилтиарди, бир кунда тўрт маҳал эмиздиргани қўшини аёлникига олиб борар ва ҳатто кечкурунлари чақалоққа алла айтиб ухлатарди. Бир кун Пилар Тернера то Урсула қайтиб келгунига қадар уларнинг рўзгор ишини ўз зиммасига олажагини айтиб қолди. Бошлирига тушган кулфатдан сўнг ақли анча тўлишиб қолган Аурелиано остона ҳатлаб кирган Пиларни кўрдию ҳамма гапга тушунди. Акасининг қочиб кетишига ҳам, оналарининг ғойиб бўлишига ҳам шу аёл айборд эканини англаб, уни шундай совуқ ва қаҳрли каршиладики, аёл қайтиб қорасини кўрсатмади. Лекин сал ўтмай фамалами сусайди. Хосе Аркадио Буэндия билан кенжада ўғил яна темирчилик ўчонини ўт олдиришиб, бир неча ойдан бери тапни устида ётган модда устида тажриба бошлаб юбордилар. Мурғак Амаранта симоб ҳовури тўла хонадаги, ток новдасидан тўқилган саватчада ётиб, отаси ва акасининг ишини қизиқсиниб кузатарди. Урсула ғойиб бўлганидан бир ой ўтгач, лабораторияда гаройиб ходи-

салар рўй берди. Жавонда кўпдан бери бўшаб ётган шиша идиш тўсатдан шу қадар оғирлашиб қолдики, ҳатто уни жойидан қўзғатишолмади. Иш столига кўйилган қозон ичидаги сув ўт-оловсиз, ўз-ўзидан исий бошладибо роса яrim соатча, то сўнгти томчиси буғланиб кетгунича вакирлаб қайнади. Хосе Аркадио Буэндия билан ўғли бу мўъжизалардан завқланишар, аммо бунинг боисини тушунишмас, буни ўзларича, янги бир моҳият даракчиси, деб изоҳлашарди. Бир куни эса Амаранта ётган сават Аурелианони ҳайратга солиб, ўз-ўзидан тепага кўтарилди-да, ҳавода айлана бошладики, Аурелиано уни шошапиша зўрга ушлаб қолди. Бу хол Хосе Аркадио Буэндияни хийла чўчитиб қўйди. У гўдак ётган саватчани аввалги жойига қўйиб, столнинг оёғига боғлаб ташлади. Саватчанинг ғалати «қилиғи» уларни орзулари ушалишига жудаям оз қолганига тўла-тўқис ишонтириди. Ўшандо ата ўғлига караб:

— Худодан кўрқмасанг ҳам, темирдан кўрқ! — деди.

Беш ойдан сўнг Урсула қайтиб келди. У алланучук яшариб қолган, хурсанд эди. Эгнидаги либоси ҳам ўзгача — қишлоқда расм бўлмаган андозада эди. Хосе Аркадио Буэндия қувончдан жинни бўлиб қолаёди. «Хайрият-э! Ахийри, мен ўйлаганимдай бўлди!» — деб кичкирди у. Бу ҳақиқат эди, чунки у лабораторияга қамалиб, тажрибалар ўтказётганида худодан на ҳикмат тошини, на уйидаги барча қулфлару ошиқ-мошиқларни тиллага айлантириш усулининг қашф этилишини сўраган, балки уззукун бир нарсани — Урсуланинг қайтиб келишини тилаган эди. Хотини эса унинг қувончини баҳам кўрмай, гўё бир соат олдин чиқиб кетган одамдек, эрини шунчаки бир ўпди-да:

— Кўчага чиқкин, — деди.

Үйлари олдида тўпланиб турган оломонни кўрган Хосе Аркадио Буэндия дастлаб ўзини йўқотиб қўяёди. Улар лўлилар эмас, Макондо аҳли билан бир хил тилда сўзлашадиган, бир хил дардлардан шикоят қиласидиган оддий эркаклару аёллар эди. Уларнинг ёнида устига озиқ-овқат ортилган хачирлар, мебель ва турли уй анжомлари, хуллас, тириклик учун керакли маълум ва жўн нарсалар юклangan ҳўқиз қўшилган аравалар турарди.

Бу одамлар икки кунгина йўл юриб водийнинг нариги чеккасидан келишганди. У ерлардаги шахарларда почта

хар ойда келаркан, ҳатто оғирни енгил қилган маниналар ҳам бор экан. Урсула гарчи лўлиларни кувиб етолмаган бўлса-да, лекин буюк ихтиrolар изидан югуриб тополмаган ўзга диёrlар билан алоқа йўlinи тонган эди.

Пилар Тернеранинг ўғли дунёга келганидан икки ҳафта ўтгач, чақалоқни бобоси билан бувисининг уйига олиб келишди. Эри, Буэндиалар авлоди хору зор бўлмаслиги керак, деб туриб олгач, ноилож Урсула чақалоқни олиб қолди. Лекин у, бола ўзининг тувилини тарихини ҳеч вақт билмаслиги керак, деб шарт қўйди. Чақалоқка Хосе Аркадио деб исм қўйишди, лекин отаси билан адаштирмаслик учун, бора-бора уни шунчаки Аркадио деб чақира бошлашди. Бу паллада Макондо ахли тижоратга берилган, Буэндиаларнинг ҳам ютур-ютурдан қўли бўшамас, улар ҳатто болаларга қарашга ҳам вақт топишомасди. Шу боис, болаларни Виситасъон исмли хинду аёлга беришди. Аёл гуахиро уруғига мансуб бўлиб, Макондога акаси билан биргаликда, неча йилдирки юртларида хукм суроётган мудхиш ва юқумли бало — уйкусизлик касалидан қочиб келган эди. Ака-сингил хиндулар жуда хушфеъл, жуда ишchan одамлар эди. Урсула уларни ишга ёллагач, Аркадио билан Амарантанинг тиллари испанчада эмас, гуахиро тилида бурро бўлди, ҳатто, калтакесак гўсти ва ўргимчак тухумларидан тайёрланган шўрва ичишни ҳам ўрганишди. Урсула буни сезмади, айни кунларда у қандолатчилик билан машғул эди. Макондо мутлак ўзгариб кетди. Урсула бошлаб келган одамлар бу қишлоқнинг жуғрофий ўрнию ерларининг унумдорлитини оламга ўйдиларки, косибчилик, дўкончиклик авж олиб, тез орада қишлоқ гавжум шахарчага айланди; ҳатто, бу ерда оёқларига шиппак илган, қулоқларига исирға таққан араблар ҳам пайдо бўлиб, шиша мунҷоқларни тўтикушларга айирбоп қила бошлашди. Хосе Аркадио Буэндиа бош қашишга ҳам фурсат тополмасди. У лабораториядаги ишларни ҳам унутиб, қишлоқ ободонлиги билан шуғулланди. Янги кўчиб келганлар уни хурмат қилишарди. Уйга жой танлаш ҳам, девор тиклаш ҳам, хуллас, жами юмуш унинг маслаҳатисиз бошланмасди. Ҳатто марза уриш ҳам Хосе Аркадио Буэндиага топширилди. Ўз кўчма расталарини эндиликда қиморхонага айлантирган масҳарабоз лўлилар қайтиб келганла-

рида, дастлаб шоду хуррам қарши олишди, чунки улар билан Хосе Аркадио ҳам қайтади, деб умид қилишарди. Лекин Хосе Аркадио уларнинг орасида кўринмади. Урсуланинг назарида тўнғичини биладиган ва уни қайдан излашни айта оладиган илон-одам ҳам йўқ эди. Шу боис, лўлиларга Макондода қолишга ижозат беришмади. Ҳатто уларни, бу ерга бопка қадам босмайсизлар, деб огохлантиришди ҳам; энди макондоликлар лўлиларни тамагирлик ва бузуклик манбаи санашарди. Лекин Хосе Аркадио Буэндиа, мабодо қишлоғимизга минг йиллик донолиги ва ажойиб ихтиrolари билан Макондонинг равнақ топишига ҳисса қўшган лўлилар — Мелькиадес жамоаси келса, уларни қучоқ очиб кутиб оламиз, деб таъкидлади. Аммо турли дарвишлар ва дайдиларнинг гапига караганда, Мелькиадес жамоаси одамзод билиши тақиқланган ҳикматга дахл қилгани учун ер юзидан батамом йўқотилиб юборилган экан.

Отаси шаҳарни тартибга келтираётган, онаси эса поввот балиқчалару хўрозқандларни бальси дарахти новласига тизиб, уйларидан хар куни уч маҳал сотувга чиқариб, оила иқтисодини мустаҳкамлашга ҳисса қўшаттан бир пайтда, Аурелиано ташландик лабораторияда ўтириб олиб, заргарлик хунарини астойдил ўрганаради. Унинг бўйи чўзилиб, акасидан қолган кийимлар ҳам калталиқ қилар, эндиликда отасининг лиbosларини кия бошлаганди. Виситасъон Аурелианога отасининг кўйлагиу шимларини сал-пал торайтириб берарди, чунки у хали норғулликда отаси ва акасига етолмаган эди.

Аурелиано ўсмирилик ёшига етганида овози йўғонлашиб, камгап бўлиб қолди. У заргарликка шунчалар берилган эдики, лабораториядан фақат овқатлангани чиқарди, холос. Ўғлининг одамови бўлиб қолганидан саросимага тушган Хосе Аркадио Буэндиа унга кўча эшикнинг калитини топшириб, ўғлим аёлни тусаб қолиби, деган ўйга бориб пул ҳам қолдирди. Аурелиано унга чилла сувига ишлатиш учун хлорат кислотаси харид қилиб, калитнинг устини эса олтин билан қоплади. Лекин унинг анойилиги Аркадио ва Амарантанинг қилиқлари олдида ҳеч гап эмасди — сут тишлари туша бошласада, ака-сингил кичкентойлар хиндуларнинг этагидан тутиб, кун бўйи ортидан эргашиб юришар, ҳанузгача ис-

панча сўзлашдан бош тортишиб, нуқул гуахиро тилида гаплашар эдилар. «Уларда не айб, — дерди Урсула эрига. — Ота-онаси телба-тескари бўлгандан кейин, болаларга ҳам юқади-да». Урсула, қилиғи ёмон фарзанд нимаю чўчқадумли маҳлуқ нима, фарқи кам-ку, деб ўйлади чоги, толеидан шикоят бошлайман деб турганида, Аурелиано унга қаттиқ тикилиб, дабдурустдан довдирашиб кўйди.

— Бизниги бирор келяпти, — деди у.

Урсула, ўғли ҳар гал каромат қила бошлаганида қўллайдиган усулини тутиб, уни ўзининг жён сўзи билан гангитишга уринди. «Бирор келса, нима бўпти, бунинг ҳеч бир ажабланадиган жойи йўқ. Макондодан худонинг берган қуни ўнлаб мусофиirlар ўтади, улар ҳеч қандай кароматга муҳтож эмас». Аурелиано ҳам ўз айтганидан колмади.

— Кимлигини билмайман, аммо ўша одам аллақачон йўлга тушган, — деди у.

Ҳақиқатан ҳам, якшанба қуни Ребека пайдо бўлди. Унинг ёши ўн бирларда эди. Қизча терифурушлар билан келди. Қўлида уни албатта Хосе Аркадио Буэндия хона-донига топшириш тайинланган мактуб ҳам бор эди. Лекин на терифурушлар ва на қизча мактубни ким ёзганини айтиб беролди. Улар Манауредан Макондогача оғир йўлни босиб келишган эди. Янги меҳмоннинг бор бисоти кийим-бош солинган сандиқча, мўъжазгина ёғоч тебранма курси ва ичидаги нималардир шақур-шуқур қиласиган каноп копдан иборат эди. Қопни очиб кўришганда, қизчанинг ота-онасининг суюклари чиқди. Хосе Аркадио Буэндиага юборилган мактуб вакту масофага карамасдан уни хануз чексиз севадиган номаълум кимса томонидан илиқ сўзлар илиа битилган эди. У ўзининг oddий инсонийлик бурчини ўтаётганини, аникроғи, Урсуланинг холавачаси ҳам Хосе Аркадио Буэндианинг қариндоши бўлмиш муштипар етим-ча бир қизни (ота-онаси Никанор Ульоа ва Ребека Монтэл анча бурун оламдан ўтишган, унинг падари мактуб муаллифининг якин дўсти бўларкан) юбораётганини айтган эди. Номаълум киши қизча билан ота-онасининг суюкларини ҳам бирга жўнатаётганини таъкидлаб, бу суюкларни христиан удумига биноан қўмишни илтимос қиласиган. Мактубдаги исм ҳам, охирига чекилган имзо ҳам аник,

тушунарли бўлса-да, на Хосе Аркадио Буэндия, на Урсула узоқ Манауре қишлоғида истиқомат қилувчи бундай қариндошлари ёки танишлари борлигини эслай олишиди. Кизчадан кўшимча маълумотлар олишининг мутлақо иложи бўлмади. У ўйга кира солиб, тебранма курсига ўтириди-да, саволларга парво ҳам қилмай, атрофидагиларга кўрқа-писа тикилганча, бармоғини сўра бошлади. Унинг этнида эски кора кўйлак бўлиб, оёғига чириккина туфли кийганди. Қулоғи ортидаги икки тарам сочи кора лента билан боғланган, бўйнига сиртидаги тасвири тердан хира тортиб қолган тумор, ўнг билагига кўзмунчоқ ва аллақандай ваҳший ҳайвоннинг мис занжирига ўтказилган қозик тиши тақилганди. Яшил тусга кира бошлаган териси, ноғорадай пишиб кетган қорни қизчанинг соғлиғи ёмонлигидан, мудом оч юрганлигидан дарак берарди. Шунга қарамай, овқат келтиришиб, ликопчани тиззасига қўйланларида ҳам у қимир этмади. Дастрлаб, уни соқов деб ўйлашди, аммо шу пайт хиндулар қизчадан ўз тилларида, овқат ейишни хоҳлайсанми, деб сўраганларида, гўёки уларни тан олгандай кўзларини очиб-юмди-да, розилик маъносида бош иргади.

Қизчани олиб қолишиди, бари бир бошқа иложлари ҳам йўқ эди. Гарчанд қизча Аурелиано хатни баланд овозда ўқиб, ота-онасининг исмларини зикр этганида қилт этмай ўтиrsa-да, унга мактубда ёзилганидек (агар рост бўлса) онасининг номини қўйишиди, яъни Ребека деб атай бошладилар. Ўша вактлар Макондода қабристон йўқлиги сабабли (бу ерда ҳали ҳеч ким ўлмаган эди) суюкларни қўмишга бирон-бир мос жой топилгунча қопни беркитиб қўйишиди, аммо бу қоп худди қурк товуқнинг қақиллашига ўхшаган товуш чиқаргани холда, кутилмаган жойлардан чиқиб қоларди. Ребека оила шароитига қўникунчича анча фурсат ўтди. Дастрлаб у курсисини бирон-бир бурчакка қўйиб олиб, бармоқ сўришдан нарига ўтмади. Қизча ҳеч нарсага қизиқмас, фақатгина ҳар ўттиз минутда соат музика чалган маҳалда, гўё занг овозини қўрмоқчи бўлгандай атрофга олазарак пазар ташларди. Ребекага овқат едириш ҳам кони азоб эди. То хинду акасингил қизчанинг девордан кесак синдириб ейишини билб қолипмагунича ҳаммалари нега қизча очлиқдан ўлманити, деб хайрон бўлишарди. Ота-онаси ёки упи боқиб

ўостирганлар қизчани жазолашган чоғи, Ребека айб иш қилаётганини сезар, кесакни яширинча ер, ҳаттоқи ҳеч ким йўқлигида тўйиб-тўйиб овқатланиш учун фамлаб ҳам қўярди. Ребеканинг устидан қаттиқ назорат ўрнатишди. Ховлига сигир сафроси сепиб, уй деворларига аччик ҳинду қалампири суришди. Лекин қизалоқ севган «таом»ини бари бир топарди. Ахири Урсула таъсирчанроқ воситаларни қўллай бошлади. У апельсин шарбати билан равон сувини аралаштириб, идишни тунбўйи ташқарида қолдирди, сўнг бу дорини эрталаб нахордан олдин Ребекага ичирди. Бунақанги дорини қўллаш лозимлигини Урслага ҳеч ким маслаҳат бермаганди, лекин у ўзича, бўш ошқозонга тушадиган ҳар бир тахир ичимлик жигарда санчиқ уйғотади, деб тахмин қилди. Заиф Ребека жуда уришқоқ экан — тепинди, тирнади, тишлади, хуллас, дорини ичмаслик пайида гуахиро тилида эркакча сўзлар билан сўкинди. Урсула дорига даррани ҳам қўшиб даволай бошлади. Омухта муолажа натижаси ёмон бўлмади: бир неча ҳафтадан сўнг Ребека тузала бошлади: Аркадио ва Амаранта билан ўйнар, иштаҳа билан овқат ер, ҳаттоқи пичноқ ва вилка тутишни ҳам билар эди. Кейинчалик эса унинг испан тилида ҳам равон сўзлаши, ниҳоятда чеварлиги, ўзи тўқиган майин сўзларни соат валсиға ҳамоҳанг айтиши маълум бўлди. Тез орада у оиланинг янги бир аъзосига айланди. Урслани хаддан зиёд иззат қиласар, Амарантани сингилча, Арекадиони укача, Аурлианони амаки, Хоше Аркадио Буэндиани эса бобо деб атарди. Шу тариқа Ребека ҳам Буэндиа фамилиясини олди ва бу номга умр бўйи доғ теккизмади.

Ребека кесак сийин дардидан кутулгач, уни Амаранта ва Аркадио ухлайдиган хонага ўтказишиди. Бир куни болалар билан бирга туновчи ҳинду аёл ногаҳон уйғониб, бурчакдан келаётган ғалати товушни эштиб қолди. Хонага бирон-бир жонивор кириб қолганмикан, деган ўйда жойидан иргиб турдию тебранма курсида ўтириб бармоғини сўраётган Ребекани кўрди. Қизчанинг кўзлари қоронғуда худди мушукникидек ёнарди. Кўркувдан қотиб қолган Виситасьон қизчанинг кўзларида улар акаси иккови таҳт ворислари ҳисобланишган қадимий подшоҳликни ташлаб чикишга мажбур қилган ўша мудҳиши

касаллик белгиларини топди: уйда уйқусизлик касали ҳукм сура бошлади.

Аёлнинг акаси Катауре Макондодадан тонгни кутмасданоқ чиқиб кетди. Виситасьон шу ерда қолди — у энди тақдирга тан берган, бедаво касалликдан кочиб қутуломаслигини англаған эди: Виситасьоннинг ташвишини ҳеч ким тушунмади. «Ухламаймизми? Нима бўпти, қайтага яхши-да, — дерди мамнуният билан Хоше Аркадио Буэндиа. — Ҳаётдан кўпроқ нарса ундириш мумкин». Аммо Виситасьон унга бу хастиликнинг азоби уйқусизликкина эмас, аксинча, бедорликдан одамнинг бадани чарчоқ сезмаслиги, бу касалликнинг мудҳиши иллати — иккинчи босқичи, яъни уннутувчанлик ҳам борлигини тушунтириди. Уйқусизликка гирифтор бемор дастлаб болалиқдаги воқеаларни, кейин нарсаларнинг номиу уларнинг нима мақсадда қўлланишини эсидан чиқаради, сўнгра у одамларни ҳам танимай қолади ва ҳаттоқи ўз-ўзини ҳам анголмайди ва ўтмишни унугтган бундай кимса телбанамо бир ахволга тушади. Хоше Аркадио Буэндиа кула-кула, бу иримчи ҳиндулар тўкиб чиқарган латифаларнинг бири бўлса керак, деган холосага келди. Лекин зийрак Урсула ҳар эҳтимолта қарши Ребекани болалардан ажратиб қўйди.

Орадан анча ўтиб, Виситасьон вахимаси бости-бости бўлаётган бир пайтда, Хоше Аркадио Буэндиа ярим кечаси ногаҳон кўрпода у ёндан-бу ёнга афдариларкан, уйқуси қочди. Урсула ҳам мижжа қоқмай ётарди, у эридан нега ухламаётганини сўраганида, эри: «Мен яна Пруденсио Агиляр ҳакида ўйлаяпман», деб жавоб қайтарди. Улар кечани бедор ўтказишиди, лекин эрталаб ўзларини ниҳоятда тетик сезишиди, шу сабаблими, тезда бемаъни тунни ёдларидан чиқаришиди.

Аурелиано тун бўйи ухламай Урсланинг туғилган кунига аталган тўғнагични тилла суви қоплаш билан лабораторияда ўтириб чиққан бўлса-да, тушлик пайтида ўзини яхши хис қилаётганини ажаблана-ажаблана айтиб берди. Бироқ орадан икки кун ўтгач, одатда Буэндиалар ухлайдиган вақт етгач, улардан ҳеч бири ухлай олишимаса-да, ҳеч ким бу ғалати ҳолга эътибор бермади, ҳатто қарийб эллик соатдан бери кўз юммаганлари бирортасининг ҳаёлига ҳам келмади.

— Болалар ҳам бедор. Бу балои оғат уйга кирган экан, ундан ҳеч ким кутуломайди, — деди иримчи хинду хотин.

Оила буткул уйқусизлик касалига йўлиқди. Онасидан гиёхларнинг шифобаҳаш хусусиятларини ўргангандар турли гиёхлардан дорилар тайёрлаб, уйидаги ларга ичирса-да, бари бир ҳеч ким ухлай олмас, кундузлари ўнгларида туш кўриб чиқишар эди. Улар юратуридан бехабар кимсалардай ўз хаёллари қолиб хаттоки бошқаларнинг хаёлида айланиб юрган шарпаларни ҳам яққол кўришарди. Гўё уй меҳмонлар билан тўладек эди. Емакхона бурчагидаги тебранма курсисида ўтирган Ребека хаёл сурар, кўз олдида пайдо бўлган ва унга бир томчи сувдек ўхшаб кетадиган, оқ матодан кўйлак, ёқасига тилла тўғнагич такқан одам унга атиргул тутарди. Унинг ёнидаги қўллари майин аёл гуллардан бирини олиб, Ребеканинг сочига қистиради. Ребеканинг хаёлидан бехабар Урсула бу иккови унинг ота-онаси эканлигини тушунди, лекин қанча уринмасин, уларни таний олмади ва илгарилари ҳам ҳеч каерда учратмаганини туди. Ана шу пайтда, уйда тайёрланётган новвот, хўрозқандларни бозорга олиб кетишиди — Хосе Аркадио буни билмай қолди ва бу бепарволик учун ўзини ўзи сўкиб юрди. Болалару катталар ғаройиб яшил хўрозқандларни, нимпушти балиқчалару сариқ отчаларни хузур қилиб сўрасўра ўзларига уйқусизлик касалини юқтиришиди ва нихоят, душанба куни сахармардонгача шаҳардаги бирорта одам ҳам ухлай олмади. Олдинига бундан ҳеч ким ташвишланмади. Кайтага кўпчилик кувонди, чунки ўшанда Макондода олиб борилаётган ишлар жуда кўп эди, вақт этинимасди. Одамларнинг шиҷоати боис, ҳамма юмушларни жуда қисқа фурсатда уddyалашди ва сўнгра тонгти соат учларда ишсиз зерикиб, соатдан тараалётган оҳанглардаги зарбу садоларни ҳисоблай бошлишди. Чарчокдан эмас, балки туш кўришни қўмсаб ухлашни истовчилар ўзларини ҳолдан тойдириш ниятида антиқа нарсларни ўйлаб топишарди. Улар бир жойда тўпланишиб бетиним вақиллашишар, бирор-бир латифани ўн-йигрима марталаб қайтаришар, ахта оқ хўроз ҳақидаги эртакни эса турли вариантларда айтишарди. Аникроғи, шу эртак асосида ғаройиб ўйин ихтиро қилишганди. Бу —

макондоликларнинг чеки йўқ ўйинларидан бири эди. Даврабоши одамлардан: ахта оқ хўроз ҳақидаги эртакни эшитишин истайсизми, деб сўпар, улар «ҳа» деб жавоб беришса, у мен «ҳа» дейиши эмас, балки ахта оқ хўроз ҳақида эртак айтайнми-йўқми, деб сўрайпман, дерди, агар унга «йўқ» деб жавоб қайтаришса, у яна мен «йўқ»ни эмас, балки ахта оқ хўроз ҳақидаги эртакни эшиласизларми-йўқми, деб сўрайпман, дерди. Тўдадан ҳеч ким чиқиб кетолмасди, чунки даврабоши уни тўхтатиб, ахта оқ хўроз ҳақида эртак айтами-йўқми, дея сўроққа тутарди. Шу тариқа бу хол ҳар кеча бетиним такрорланаар эди.

Юқумли уйқусизлик касали бутун шахарга тарқалганини англаган Хосе Аркадио Буэндия тараддуланиб қолди, атрофдаги шаҳар ва қишлоқлардаги одамларга ҳам юқмасин, деган ниятда фикрли кишилар, оила бошликлари билан маслаҳатлашиб, ўзларича чора-тадбир тошишди. Қай замонлар араблардан тўтиқушларга алмаштирилган, эчки шоҳларига осиб кўйилган қўнғироқчаларни ечишиб, Макондога кираверишга илиб қўйишиди: коровулларнинг бакириб-чақиришига, шаҳарга кирган одамларнинг қўлига ана шу қўнғироқчаларни тутқазишарди. Улар Макондо қўчалари бўйлаб юришаркан, йўлйўлакай бу қўнғироқчаларни чалишар, бу билан беморларни соғлом одам келаётганидан хабардор қилишар эди. Мусофиirlар бу баҳтсиз шаҳарда на овқат ейишлари, на сув ичишлари мумкин, негаки сув ва озик-овқат ҳам уйқусизлик оғуси билан заҳарланганди. Бундай чора-тадбирлар, ҳар қалай, касалликнинг шаҳардан ташқариға чиқишига йўл қўймасди. Бора-бора тақиқларга кўниккан одамлар нихоят бу фавқулодда воқеани эсдан чиқаришиди: ҳаёт яна изга тушди, ишлар яна илгаригидай борар ва ҳеч ким бу бефойда нарсани — уйқуни йўқотганидан ташвишга тушмас эди.

Аурелиано топган тадбир хотиранинг заифланишини бир оз тўхтатиб, эслаб қолиш қувватини тиклашга ёрдам берди. У бу тадбирни тасодифан ўйлаб топди. Уйқусизлик азобини тортавериб пишиб кетган Аурелиано (у бу дарднинг илк курбонларидан эди) анчадан бери заргарлик қиласарди. Бир куни темирни яссилаш учун сандонча зарур бўлиб қолди ва у бу ускунанинг нима деб номла-

нишини эслолмади. Отаси «сандон дейилади» дея эслатди. Аурелиано шу сўзни қоғозга ёзиб, уни сандонга ёпишириб қўйди. Энди у бу сўзни хеч қачон ёдидан чиқармаслигига ишонарди. Бу хотира тикланишининг илк белгиси эканини у хаёлигаям келтирмаганди. Бир неча кундан сўнг у лабораториядаги барча нарсаларнинг номини ниҳоятда машаққат билан эслайдиган бўлди. Шундан кейин буюмларнинг хар бирига тегишли лавҳача ёзиб, ёпишириб чиқди, уларни ўқиган заҳоти бу ускуна нима мақсадда ишлатилишини билиб оларди. Отаси хотираси зайллашаётганидан, болалигидаги энг ҳаяжонли хотирадарни хам эсидан чиқараётгандигидан шикоят қилганида, Аурелиано унга ўз услубини баён қилди. Хосе Аркадио Буэндия бу тадбирни маъқуллаб, аввало уни ўз оиласига, сўнгра бутун шаҳарга жорий этди. У соқол чўткачани сиёҳга ботириб, уйидаги хар бир буюмга тегишли ёзувлар битди, яъни «стол», «стул», «эшик», «девор», «каравот», «қозон» дея ёзиб чиқди. Кўтонга бориб, у ердаги хайвонлару паррандалар ва ҳаттоқи ўсимликларга ҳам «сигир», «эчки», «чўчқа», «товуқ», «маниока», «маланка», «банан» деган лавҳачаларни илиб қўйди. Хотира йўқолишининг бехисоб турларини оз-моз ўрганиб чиқкан одамлар, гарчанд буюмларни ёзувларга қараб топиб олишсалар ҳам, бари бир бир куни бу буюмлардан нима мақсадда фойдаланиш кераклигини унтиб кўяжакларини тушунишди. Шундан сўнг вазият мурракблапди. «Бу — сигир, уни хар куни эрталаб сориб туриш зарур, сутни қаҳва билан аралаштириш учун қайнатни керак, ана шунда сутли қаҳва тайёрлаш мумкин», дея сигир бўйнига осиб қўйилган ёзувга ўхшаш лавҳаълонлар макондоликларнинг хотирани сақлаб қолинига нечоқли уринганидан хабар беради. Улар ўзларидан узоклашиб кетаётган ҳақиқатни ёзувлар ёрдамида бирмунча муддатга бўлса-да, асрары мақсадида ана шу тариқа куни кечиришарди, аммо ҳарфларнинг маъноси эсларидан чиққач, бу ҳақиқат батамом йўқолиши муқаррар эди.

Шаҳарга кириш йўлида «Макондо» деган ёзув пайдо бўлди, марказий кўчага эса янада йирик ҳарфлар билан «Худо бор» деб ёзиб қўйиши. Хар бир хонадонда хотирадаги у ёки бу буюмларни ёки туйгуларни тиклашда ёрдам беришга хизмат қилувчи турли шартли белгилар

чишиб ташланганди. Аммо бу нарса асабларни мудом таранг тутишни, сабру бардошли бўлишни тақозо қиласди, зотан, кўпчилик ўз тасаввуридаги ҳақиқатга берилиб кетган, гарчанд бунинг унчалик нафи бўлмаса-да, бари бир, улар шу билан овунишар эди. Илгари карталарга қараб келажакни айтиб берадиган, эндиликда эса картага қараб ўтмиш хотираларини ёдга солишни ўрганиб олган Пиллар Тернера бу товламачиликнинг шахарда кенг ёйлишига катта хисса қўши. Унинг хийла-найранглари туфайли макондоликлар қарталарни ноаниқ ва бир-бирига зид тахминлари натижасида вужудга келган гаройиб оламга кириб қолиши, бу оламда отангизни апрель ойида келган қорасоч эркак, онангизни эса чап қўлига тилла узук таққан бугдоймағиз аёл сифатида эслашар, туғилган кунингиз бўлса лавра¹да тўргай сайраган сўнгги сешанба кунига тўғри келар эди. Бу машмашалар жонига теккан Хосе Аркадио Буэндия хотира машинаси ясаб, бу фафлат бандаларининг кўзини очиб қўйишига аҳд қилди; бу машина воситасида одамлар нафакат хотирани тиклашади, балки лўлилар кўрсатган гаройиботларни ҳам эслашади, деб ўйларди у. Хотира машинаси ҳаётдан олинган барча тушунчалар йиғиндинсининг ҳар куни тақрорлаб туриш қонунига асосланган бўлиши керак эди. Хосе Аркадио Буэндия бу ускунани чархига жойлашган одам дасталар орқали бошқариб турадиган айланма луғат сифатида тасаввур қилас, қисқа вақт ичидаги ҳаётга тааллукли барча маълумотлар ҳалиги одамнинг кўз олдида гавдаланиши керак эди. Ихтирочи ўн тўрт мингта яқин лавҳачани тўлдирганида, водий йўлида уйқусизликка мубталолик белгиси — қўнғироқча оғсан, қорни қаппайган файриоддий бир чол пайдо бўлди: у жомадон юкланган, кора латта боғланган фалтак аравани итариб келарди. У тўппа-тўғри Хосе Аркадио Буэндиянинг уйига йўналди.

Эшикни очган Виситасон чолни танимади. Аниқроғи, уни хотирасизлик гирдобига чўқаётган бу шаҳарда бирор нарса сотишининг иложи йўқлигидан ҳали хабар топмаган бирор-бир савдогар, деб хаёл қилди. Мункиллаб қолган бу одам, товуши титрок, қўллари қалтирок бир нотавон бўлса-да, унинг одамлар ухлайдиган ва хо-

¹ Л а в р а — катта монастиръ.

тираларини йўқотмаган оламдан келганлиги аён эди. Хосе Аркадио Буэндия чолнинг олдига борганида, у меҳмонхонада ўтириб, эски қора шляпасини силтаганча, деворга осилтан лавҳалардаги ёзувларни диққат ва ҳатто хайроҳоҳлик билан ўқимоқда эди. Хосе Аркадио Буэндия бу одамни илгари танисам ҳам ҳозир эсимдан чиқариб қўймаганмиканман дея гумонсираб, у билан нихоятда қуюқ сўрашди. Аммо меҳмон унинг ахволини дарҳол тушунди. Чол ўзини бу ердагилар шунчаки эмас, балки батамом, яъни ўлган кишиларни ёддан чиқаргандек мутлақо унтишганини сезди. У аллақандай буюмларга тўла жомадонини очиб, ичиға сонсаноқсиз шиша идишлар солинган кичкинагина жомадончани олди. Сўнгра хонадон соҳибига ёқимли рангдаги суюқлик тўла идиш тутди, суюқликни ичгач, унинг хотираси уйғонди. Хосе Аркадио Буэндиянинг кўзлари — ҳали у ўзини буюмлар устида ёзувлар битилган бу бесўнақай хонага тушиб қолганлигини англамай туриб, ҳали деворлардаги бу бежама, тутириқсиз сўзларни уятдан қизарип-бўзарип ўқимай ва ҳатто ёрқин қувончдан порламай туриб — фуссали ёшга тўлди ва меҳмонни таниди. Бу Мелькиадес эди.

Макондо хотира тикланганини байрам қилаётган пайтда Хосе Аркадио Буэндия билан Мелькиадес кўришиши, эски дўстлик ришталарини яна боғлашди. Лўли шахарда қолажагини билдириди. У ҳакиқатан ҳам нариги дунёга кетган бўлиб, танҳоликка бардош беролмасдан яна ёруғ оламга қайтганди. Жодугарлиги учун жабр тортган ва ҳамқавмларининг қаҳрига учраган Мелькиадес ҳали ажал қадами етмаган мана шу шаҳардан осуда бир маскан топиб, шу ерда сураткашлик қилиб яшаб юришга аҳд этди. Хосе Аркадио Буэндия бундай ихтиро — сураткашлик тўғрисида хеч эшитмаганди. Аммо у ўзининг, оила аъзоларининг қалай бўлагига бир умрга муҳрланган, турли рангларда жилоланувчи тасвирини кўриб, хайратдан оғзи очилиб қолди. Хосе Аркадио Буэндиянинг кулранг соchlари хурпайган, ёқаси мис тўғнағичли оҳорланган кўйлакда байрамона руҳда тушган, бир оз эскирган сурати ҳам худди ана шу даврга мансуб: Урсула суратни кўриб, ичаги узилиб куларкан, эрини «қўрқоқ генерал»га ўхшатди. Тўғрисини айтганда, Мелькиадес

бу расмни ишлаётганида — декабрнинг очиқ кунларидан бири эди — Хосе Аркадио Буэндия ҳакиқатда ҳам кўркқанди; у одамнинг акси қалай бўлганинг юзасига ўтиши ҳануз танасини бора-бора кемириб кўяди, деб ўйлаб васвасага тушган эди. Шуниси ажабланарлики, бу гал Урсула илмга ён босиб, эрининг миясидаги бемаъни фикрни сикиб чиқарди. Урсула илмга рўй берган дилсиёхликларни ҳам унтиб, Мелькиадесни ўз хонадонида олиб қолишга аҳд қилди. Лекин ўзи суратга тушишдан бош тортди, невараларимга култи бўлишни истамайман, деди. Декабрнинг ўша тонгида Урсула болаларига энг яхши кийимларини кийгизди, уларнинг юзига упа суртди ва Мелькиадеснинг бежирим камераси олдида икки дақиқа қимирламай туришлари учун ҳар бирига бир қошиқдан калла шўрва ичирди. Яккаю ягона ҳисобланмиш ушбу оиласавий суратда Амаранта билан Ребеканинг ўртасида турган Аурелиано қора костюм кийиб олган эди. У орадан талай йил ўтгач, девор ёнида ўзига ўқ узишларини кутганидагидек ҳорғин, аммо кўзлари тийрак ҳолда тасвирланган эди. Лекин йигитча ўшанда келгуси қисматидан бехабар эди. У воҳага донғи кетган кўлигүл заргар эди, холос. Эндиликда Мелькиадеснинг ҳам меҳмонхонасиға айланган бу устахонада Аурелианонинг бор-йўқлиги деярли билинмасди. Отаси билан лўли шишелару фотопластинкалар ювиладиган идишларнинг шақирлаши, кислоталарнинг тўқилиши ва бу ур-йикитда бромли кумушнинг исроф бўлганига ҳам эътибор бермай, Ноstrandамуснинг каромати хусусида бақириб-чақириб баҳслашиб турганда, Аурелиано ўзини гўёки бошқа бир оламда юргандай сезар эди. У ишнинг кўзини билиш бараваридда бутун вужуди билан киришиб кетарди, шу боис ҳам тез орада Урсланнинг хўрзқандларини сотишдан кела-диган ақчаларга нисбатан анча кўп пул топадиган бўлди. Ҳаммани бир нарса — нима сабабдан балоғатга етган бу эркакнинг ҳалигача аёллардан баҳраманд бўлмагани ажаблантиради. Дарҳақиқат, Аурелиано ҳали хотин зотининг яқинига йўламаган эди.

Орадан бир неча ой ўтгач, Макондода яна ўша кекса дайди — ёши икки юзга яқинлашиб қолган Франсиско Одам пайдо бўлди. У илгарилари шахарга тез-тез ташриф буюриб, ўзи тўқиган кўшиқларни олиб келарди. Бу

кўшиқларда водийнинг Манаурагача элтувчи йўли бўйидаги шаҳар ва кишлоқларда содир бўлган барча воқеалар энг кичик тафсилотларигача ҳикоя қилинар, одамлар танишларига бирон-бир гап тайинламоқчи ёки оиласидаги янгиликларни билдиришини исташса, Франсиско Одамга икки сентаво тўлашгани захотиёқ, у ана шу хушхабарларни албатта ўз репертуарига киритар эди. Бир куни кечкурун кўшиқчидан ўғли тўғрисида бирор янгилик билиш умидида чиккан Урсула ногахон ундан ўз онасининг ўлганини эшитди. Кўшиқ тўқиши баҳсида шайтонни мағлубиятга учратгани учун Франсиско Одам деб ном олган бу кишининг асл исмини ҳеч ким билмасди, у Макондода уйқусизлик касали бошланганида фойиб бўлган ва ҳозир яна Катаринонинг уйига келган эди. Одамлар унинг кўшиқларини тинглаш, дунё янгиликларини билиш максадида унинг ҳузурига ошиқардилар. Франсиско Одам семиз бир хотин билан келган эди. Аёл ўтирган тебранма курсини тўрт нафар хинду кўтариб олган; ёшгина мулат қиз эса кўлидаги соябони билан уни қўёшдан пана қилиб бораради. Бу сафар Аурелиано ҳам Катариноникига йўл олди. Баҳайбат буқаламунга ўхшайдиган Франсиско Одам бир гурӯҳ бекорчилар ўртасида ўтиради. У, айтишларича, Гуайянада сэр Уолтер Рэлей¹-нинг шахсан ўзи тақдим қилган эски аккордеонни чалганча, денгизнинг шўр сувидан ёрилиб кетган қатта товонлари билан қуй мақомига монанд депсина-депсина чолларга хос дўрилдок товушда кўшиқ айтарди. Тўғрисидағи эшик орқали эркаклар негадир галма-гал нариги хонага кириб-чиқишар, эшик ёнидаги курсида ўтирган семиз аёл эса лом-мим демасдан кўлидаги елпифичини силкитарди. Чеккасига қоғоз атиргул тақиб олган Катарино шакарқамиш мусалласидан иcharди, у арзимаган нарсани баҳона қилиб эркакларга яқинлашарди-да, кўлини уларнинг ҳалиги жойларига теккизар эди. Ярим кечаси ҳаво чидаб бўлмайдиган даражада исиб кетди. Аурелиано ҳамма гапларни охиригача тинглади, аммо оиласига таллуқли бир кизиқарли маълумот ололмади. Кетишга шайланаётганида, аёл уни имлаб ёнига чақириди.

¹ Уолтер Рэлей (1552–1618) — инглиз денгизчиси. У Шимолий ва Жанубий Америкага уюштирилган бир неча экспедицияларга раҳбарлик қилган.

— Сен ҳам кир, — деди у. — Бу фақат йигирма сентавога тушади, холос.

Аурелиано аёлнинг тиззасидаги финжонга ташлаб, нариги хонада ўзини нима кутаётганини хаёлига келтиримай, эшикни очди. Кўрпода кўкраклари итнинг эмчагига ўхшаган ширяланғоч мулат қизча ётарди. Аурелианогача унинг олдига олтмиш уч нафар эркак кириб чиққанди. Щунча одамнинг ўпкасига кириб-чиққан, тер хиди аралашган ҳаво аллақандай куюқ тусга кирган, балчикдай бадбўй эди. Қизча чойшабни йигиштиаркан, Аурелианодан унинг бир чеккасини ушлаб туришини илтимос қилди. Чойшаб жиққа ҳўл, каноп матодай оғир эди. Улар чойшабни икки томонидан ушлаганча бураб-бураб сувини сиқиپди, ундан ҳам тер оқди. Аурелиано бу ҳолнинг чексиз тақрорланишини жудаям истарди. Ишқу зинонинг назарий жиҳатлари унга аён эсада, ҳозир тиззалари қалтираб, оёғида зўрга турарди. Ўринни тартибга келтиргач, унга ечинишни буюрган қизчага Аурелиано тутила-тутила: «Мени бу ерга киришга мажбур қилишибди. Финжонга йигирма сентаво ташлагин, хонада узоқ қолиб кетмагин дейишибди», дея изоҳ беришига тушди. Қиз унинг ҳолатини тушунди. «Агар сен финжонга яна йигирма сентаво ташласанг, кўпроқ қолишинг мумкин», деди у астагина. Уятдан қизариб кетган Аурелиано кийимларини ечди, унга ўзининг яланғоч бадани акасининг яланғоч бадани олдида ҳеч нарса эмаслиги ҳақидаги фикр тинчлик бермасди. Қизнинг барча уринишларига қарамай у ўзини тобора лоқайд ва танҳо сезарди. «Мен яна йигирма сентаво ташлайман», дея ёўлдиради у васвасага тушиб. Қиз унга миннатдорчилигини сассиз изҳор қилди. Унинг қобиргалари шундоққина терисини туртиб чиқкан, орқаси қонталаш эди. У нихоятда хориган, оғир-оғир нафас оларди. Қизча бундан икки йил аввал, Макондодан анча олис жойда, ухлашидан илгари шамни ўчиришни эсдан чиқариб қолдирган, уйғонганида атрофини аланга қоплаганди. Уни тарбиялаган бувиси иккови яшайдиган уй куйиб, кул бўлган эди. Ўшандан бери бувиси уни шаҳар ва қишлоқлар бўйлаб олиб юрар, ўнинг товонини тўлаши учун йигирма сентавога эркакларга кўшар эди. Қизчанинг айтишича, у яна ўн йил давомида ҳар кечаси етмиш нафар эркак билан ётиши

көрак, чунки уйнинг товонини тўланидан ташқари йўл харажати, овқат пули бувисини кўтариб юрувчи хиндуларга ҳам анчагина пул даркор экан. Кизга ҳатто қўлини ҳам теккизмаган Аурелиано, семиз аёл иккинчи бор эшикни тақиллатганида, қуйилиб келаётган кўз ёшларини зўрға тийганча хонадан чиқиб кетди. У кечаси билан ухлай олмади, қизча тақдири ҳақида узоқ ўйга толди. Аурелиано уни севиб қолган ва энди химоя қилишини истарди. Эрталаб қизчани бувисининг зулмидан куткаришга, ундан ҳар кеч етмиш эркак оладиган лаззатни ўзи тотипи ниятида унга уйланишга аҳд килди. Аммо у эрталаб соат ўнда Катариноникига келганида, қизча Макондодан аллақачоноқ чиқиб кетган эди. Ўтган вақт йигитнинг қайнок ва енгилтак ҳис-туйғусини бирмунча сөвитди, аммо унинг қалбida ушалмаган бир армон қаттиқ ўринашиб қолди. У иш билан кўнглини овутиб юрди. Аурелиано ўзини аёл билан ётишга лаёқатсиз деб ҳисоблар ва бу шармандалигини ошкор қилмаслик учун энди бир умр аёл кўрмаган эркакдай сўққабош яшашга кўнишиб қолганди. Мелькиадес фотопластинкаларга Макондодаги барча диққатга сазовор жойларининг тасвирини тушириб бўлгач, расмхона – устахонани хомхаёл Хосе Аркадио Буэндианинг ихтиёрига топширди; Хосе Аркадио Буэндиа дегерротипия ёрдамида худо борлигини илмий асосдан исботлашга аҳд килганди. Агар худо бўлса, уйи атрофида туширган тасвиirlарни бир-бирининг устига қоплаш натижасида, эртами-кечми, бари бир унинг суратини олинига ишонар, акс ҳолда, унинг мавжудлиги ҳақидаги фикрга бутунлай чек кўймоқчи эди. Мелькиадес Ноstrадамусни ўрганишга шўнгиф кетди. Ранги ўнфиган баҳмал камзулини кийиб олиб, алмисоқдан колган узуклар тақилган кичкина, худди чумчук панжасини эслатувчи қўллари билан қоғозга алланарсаларни ёзиб, яrim кечагача ўтиради. Бир куни Макондонинг келажагига оид вахий келгандай бўлди. Макондо шаффоф ойнавандли катта-катта бинолардан иборат ажойиб шаҳар бўларкан, бу шаҳарда Буэндиа аждодларининг изи ҳам қолмас экан. «Бўлмагур гап, – деся газабланди Хосе Аркадио Буэндиа буни эпитетиб. – Бинолар ойнадан эмас, туннимда кўрганимдек, муздан қурилади. Буэндиа авлодлари унда тоабад яшашади». Урсула нуқул телбалар

тўпланган бу уйга заррача бўлса-да, соғлом фикр олиб киришга тиришарди. Энди у новвоту хўрзканлар тайёрлабгина қолмасдан, яқинда курдирган каттакон печда сават-сават нон, кўплаб пудинг, пирожное ва бисквит ҳам пиширас эди, буларни водий ўйлига олиб чиқиб, атиги бир неча соатда сотиб юборишарди. Урсула, гарчанд оёғини узатиб дам оладиган ёшга етганига қарамай, тиним билмас, йилдан-йилга серҳарақат бўлиб бораради. Урсула қандолатчилиқдан келаётган даромадга, омади юришганига берилиб кетгандики, ҳатто бир куни кечкурун ҳинду қиз қозонга шакар солаётганида, деразадан ҳовлига хаёлчан боқаркан, кечки майнин нурлар остида керги билан ниманидир тикаётган ёш ва чиройли икки қизга кўзи тушиб, уларни таний олмади. Улар Ребека билан Амаранта эди. Қизлар бувилари мотами муносабати билан роса уч йил кийиб юришган қора лиbosларини гулли кўйлакларга алмаштирганларидан тамомила ўзгариб кетишганди. (Айниқса, Ребека жуда сулув эди). Унинг бадани тиник, кўзлари катта-катта, босик эди, сеҳрли қўллари матога гул тасвирини гўёки ипсиз тушираётгандай туюларди. Ребекадан кичик Амаранта у қадар нозик бўлмаса-да, аммо марҳум бувидан тугма олижаноблик ва ўз қадрини билиш хиссини мерос қилиб олган эди. Отасидай бақувват бўлиб ўсаётган Аркадио уларнинг олдида болага ўхшарди.

Аркадио Аурелиано раҳбарлигида заргарлик билан шуғулланарди. Аурелиано ўқиши ва ёзишни ҳам ўргатганди. Урсула хонадони катта ўшдаги одамлар билан тўлибтошганини, болалари яқин ўртада оила қуришиб, увалижували бўлажаклари ва ўшанда уйлари уларга торлик қилиб қолиши туфайли уларнинг оиласларини алоҳида ажратиш лозим. Шунда у бир неча йиллар оғир меҳнат эвазига йиққан пулларини олиб, қурувчилар билан уйни кенгайтириш хусусида гаплашди. Уларга меҳмонларга аталган каттакон зал, оиласнинг ўзи учун мўлжалланган салқин, шинам хона, ўн икки ўринли емакхона, тўққизта деразасиям ҳовлига қаратилган хобгоҳ, қуёш нурларидан пана, қирққулоқ ва бегонялар учун туваклар ва гулдонлар қўйишига мосланган узун галерея қуришни буюрди. Ошхонани иккита печ сифадиган даражада кенгайтиришга, Пилар Тернера Хосе Аркадиога унинг кела-

жаги хусусида фол очган қазноқи бузиб, уйларида доимо керакли озиқ-овқат бўлиб туриши учун, унга икки баравар келадиган янги қазноқ қуришга ҳам бел боғлади. Ҳовлидаги катта каштан дараҳти остига эса бири аёлларга, бошқаси эркакларга мўлжалланган иккита ҳаммом, орқа тарафда кенг отхона, симтўр билан ўралган товуқхона, молхона қуришни, дайди қушларга бошпана — усти очиқ қафас қилишни ҳам режалаштириди. Гўёки эрининг жонсарак фикрлари юқиб қолгандай, шижоатга тўлиб-тошган Урсула уйларига келган ўнлаб гишт терувчилару дурадгорларга бўлажак хоналарнинг эшикдеразаларини қайси томонга ўрнатиш лозимлиги ва қуриш билан боғлиқ бошқа кўплаб муаммолар бўйича турли туман маслаҳатлар берарди. Макондога асос солинганида қурилган бу эски уй сон-саноқсиз ишчилар, қурилиш материаларию асбоб-ускуналар билан тўлиб-тошганди, ишчилар уй эгалари оёғи остида ўралашиб юрганликларини хаёлларига ҳам келтирмас, аксинча, «бизга халақит қилманглар», дея уларга танбех беришарди; сужек солинган қоп ҳар қадамда лоп этиб чиқиб қолар, қурувчиilar устихонларнинг шакир-шукуридан жигибийрон бўлишарди. Сўнмаган оҳак ҳовури ва қайнок мум ҳиди тўла бу тўполон ичиди Макондо тарихида энг улкан уй пайдо бўлди. Кўпчилик ҳайратдан ёқа ушлади; бу уй қўшни уйлардан ҳам кўлами, ҳам меҳмоннавозлиги, ҳам салқинлиги билан ажralиб турарди. Хосе Аркадио Буэндианинг ўзи ҳам уй қай тариқа қурилганига кўпда тушунолмади, негаки у айни иш қизғин кезларда худонинг висолидан баҳраманд бўлиш умидида тажриба ўтказарди. Айни шундай кунлардан бирида Урсула эрининг оромини бузди. У бино пештоқини ўзимиз истагандай оқقا эмас, кўкка бўяшга фармон берилди, деб айтганида, янги уй битаёзган эди. Хосе Аркадио Буэндиа хотининг гапларини тузукроқ англамади, сўнг у узатган фармонни қўлга олиб, фармойишчининг имзосини синчиклаб ўрганиб чиқди.

— Ким экан у одам? — деб сўради.

— Коррехидор, — деди хорғинликдан адойи тамом бўлган Урсула, — айтишларича, у бошлиғимиз экан, ҳукумат юбориби.

Дон Аполинар Москоте, яъни коррехидор, Макондо-

га ортиқча даbdабасиз, ими-жимида кириб келди. Москоте савдогар араблардан бири қурган «Ёқуб меҳмонхонаси», дея ном олган карвоңсаройда тунади, эртасига эса Буэндиалар хонадонидан икки кўча наридаги, деразалари кўчага қараган уйни ижарага олди. Москоте хонага Ёқубдан сотиб олган стол ва стулни жойлаштириди, деворга ўзи билан бирга олиб келган республика гербини илиб, эшикка «Коррехидор» деб ёзиб кўйди. Сўнг миллий озодлик куни шарафига барча уйларнинг деворларини кўк рангга бўяш ҳақида илк фармойишини чиқарди.

Хосе Аркадио Буэндиа фармон нусхасини келтирганида коррехидор ўзининг камтаргина идорасига ўрнатилган гамакда тушки овқатдан сўнг дам олиб ётарди. «Шу қофозни сиз ёзганмисиз?» деб сўради Хосе Аркадио Буэндиа. Ёни бир жойга бориб қолган, хушчакчақ, аммо анча журъатсиз кўринадиган дон Аполинар Москоте, «Ҳа», дея жавоб қайтарди. «Нима ҳаққингиз бор бундай қилишга?» яна савол берди унга Хосе Аркадио Буэндиа.

Дон Аполинар Москоте стол тортмасидан аллақандай қофоз чиқариб узатди. Қофозда: «Ушбу шаҳарга коррехидор вазифасини бажариш учун юборилган», деган ёзув бор эди.

— Шахримизда ҳали хеч қачон қофозлар ҳукмдорлик қилмаган, — дея хотиржам эътиroz билдириди Хосе Аркадио Буэндиа. — Эсингизда тутингки, бизни тузатиш учун ҳеч ким даркор эмас, бизда тузатадиган ҳеч нима йўқ.

У яна ўша хотиржам ҳолда, товушини баландлатмасдан, дон Аполинар Москотега Макондони кай йўсинада барпо этганлари, ўйлар курганлари, қийналганларига қарамасдан ҳукуматни безовта қилмаганлари ҳақида батафсил гапириб, энди ҳукумат ҳам бизни ўз ҳолимизга кўйсин, деб айтди. «Бизлар беозор одамлармиз, бизда ҳатто ҳали хеч ким ўз ажали билан ўлган эмас, — деди Хосе Аркадио Буэндиа. — Ўзингиз кўрдингиз, Макондо да ҳанузгача қабристон йўқ». Йўқ, у ҳукуматдан шикоят қильмоқчи эмас, аксинча, ҳукумат шаҳарчанинг тинчгина ривож топишига халақит бермаганидан ғоят хурсанд ва бундан кейин ҳам ана шундай бўлишини хоҳлади, бинобарин, Макондони дуч келган бегона одам уларга буйруқ

беришлари учун бунёд этишмаган. Дон Аполинар Москоте қўпол момик курткасию рангдом оппоқ шимини кийгандан кейин ҳам, одамшавандалигини йўқотмади.

— Агар сиз шаҳримизда жўн фуқаро бўлиб қолишни истасангиз — бош устига, — деди гапини яқунлади Хосе Аркадио Буэндия, — Аммо сиз бу ерда тартибсизлик ўрнатмоқчи, одамларни ўз уйларини кўк рангга бўяшга мажбур қилмоқчи бўлсангиз, лаш-лушларингизни кўтариб, ортингизга қайтиб кетинг. Менинг уйим масаласига келсак, у чинни кантардек оппоқ бўлади.

Дон Аполинар Москотенинг рангдан кони қочди. Хиёл ортга тисланиб, тишларини қаҳрли кисирлатганча:

— Эҳтиёт бўлинг, менда курол бор! — деб огоҳлантириди.

Хосе Аркадио Буэндия кутилмаганда яна ўша ёшлигидағи, отни бир уриб қулатишга қодир пайтидаги кучга тўлганини сезмай қолди. У дон Аполинар Москотени ёқасидан тутганича, ердан даст кўтарди.

— Одам ўлдириб виждонимга бир умр азоб бергандан кўра, тирик одамни бир неча дақика судраб юришини афзал кўрганимдан шундай қиляпман, — деди у.

Ва у дон Аполинар Москотени ёқасидан кўтарганча кўчанинг ўртасига — Макондодан водийга қараб кетадиган йўлга чиқариб қўйди. Орадан бир ҳафта ўтгач, Москоте қуролланган олти нафар жулдуровки солдатни бошлиб келди: хўқизлар қўшилган аравада эса унинг хотини, етти қизи ўтиришарди. Кейинроқ мебель, сандиқ ва уй анжомлари иккита аравада келди. Коррехидор тузуроқ бир уй топилгунича оила аъзоларини «Ёқуб меҳмонхонаси»га жойлаштириди ва яна идорасини очиб, эшик олдига икки соқчи қўйдиди. Макондо туб ахолиси келгиндиларни ҳайдаб юборишга қатъий аҳд қилишди. Улар, келгиндиларни бадарга қилиш ишида бош-қош бўлар, деган умидда Хосе Аркадио Буэндианинг уйига бордилар. Лекин Хосе Аркадио Буэндия, дон Аполинар Москоте хотинию болаларини олиб келибди, эркак кишини бола-чақасининг кўз ўнгидаги шарманда қилсак ножоиз бўлади, деди, энди бу ишни тинч йўл билан ҳал қилиш лозим.

Хосе Аркадио Буэндия ўғли Аурелианони ёнига олиб, коррехидорнинг уйига йўл олди. Энди Аурелиано мўйлов

қўйиб, овози ҳам озмунча салобат касб этган навқирон йигит эди. Кейинчалик, Аурелиано урушда қатнашганида ҳам унинг овози бошқаларникидан ажралиб турарди. Ота-бала қуролланмаган эса-да, соқчиларни писанд қилмай, коррехидорнинг идорасига киришди.

Дон Аполинар Москоте саросимага тушмади. У меҳмонларни идорага ногаҳон кириб колган қизлари — онасига ўхшап қорасоч, ўн олти ёшли Ампаро ва зумрад кўзли, эндиғина тўққизга кираётган кўхликкина Ремедиос билан таништириди. Опа-сингиллар ўоят одобли экан. Ота-бала Буэндиалар кириб келган захотиёқ, уларниг ҳурмати учун жойларидан туриб, курси қўйиб беришди. Лекин меҳмонлар ўтиришга унамади.

— Майли, биродар, — деди Хосе Аркадио Буэндия, — биз сизларга шаҳримизда қолишга ижозат берамиз, лекин эшик ёнида милтиқ кўтариб турган анатви қароқчилардан чўчиганимиздан эмас, балки оиласизнинг иззатини ўйлаб шу қарорга келдик...

Дон Аполинар Москоте нимадир демоқчи эди, лекин Хосе Аркадио Буэндия оғиз очишига имкон бермади.

— Аммо бизнинг икки шартимиз бор, — давом этди у — Биринчиси: ҳар бир одам ўз уйини ўзига ёқкан рангга бўяйди, иккинчиси, солдатлар ҳозироқ Макондодни тарк этишлари шарт. Шаҳардаги тартиб учун биз жавоб берамиз.

Коррехидор ўнг қўлини баланд кўтариб:

— Чин виждан сўзларингми бу? — деб сўради.

— Душман сўзи, — деди Хосе Аркадио Буэндия кесатиб, сўнг ҳасрат билан қўшиб қўйди: — Бир нарсани айтиб қўяйки, энди иккимиз умрбод душман бўлиб қоламиз.

Солдатлар ўша кечасиёқ шаҳарни тарк этишди. Орадан бир неча кун ўтгач, Хосе Аркадио Буэндия коррехидорнинг оиласи учун қулай уй топди. Шу-шу, Аурелианодан бошқа ҳамма тинчланди. Коррехидорнинг кенжакиши (гарчанд у ҳали кичкина қизалоқ бўлса-да) Ремедиоснинг сиймоси унинг қалби тўридан жой олиб, мудом азоблар эди. Бу хиссият унга мислсиз озор берарди.

Нақ чинни кабутарни эслатувчи уйнинг қуриб битказилиши катта базм билан нипонланди. Базм Ребека билан Амаранта бўй ётиб қолганини сезган Урсланнинг

таклифига биноан уюштирилди. Очифини айтганда, ана шундай базм учун муносиб жой хозирлаш истаги янги үй кад кўтаришига сабаб бўлган эди. Урсула орзу-хавас мевасини тотиш умидида, жонини жабборга бериб ишлар, ҳатто қандолатчилик ва новвойлидан тушган сармоясига, ҳали қурилиш битмай туриб, уйни безаш учун гаройиб ва қимматбаҳо жиҳозлар буюртма берган, буюртмалар орасида ажойиб янгилик — пианола ҳам бўлиб, Урсула бу харидидан шахардагилар лол қолиб, ёшларнинг дилини шод қиласман, деб ўйларди. Пианола бўлаклаб солинган қутиларни Вена мебели, Богемия биллурни, қимматбаҳо идиш-товоқлар, голланд газмолидан бўлган чойшаблар, турли бежирим чироклар, қандиллар, гулдонлар ва гиламлар билан кўшиб олиб келишиди. У ҳатто Савдо уйидагилар пианолани йигиши, созлаш, чалишини ва олтига картон цилиндрга ёзилган замонавий куйлар оҳангига мос рақс тушишини ўргатиш учун ўз хисобларидан Пьетро Креспи исмли итальян устасини ҳам жўнатишган эди.

Пьетро Креспи малласоч ёш йигит эди. Макондоликлар шу чоққача бундай кўркам ва хушфеъл эркакни қўришмаган эди. У башанг кийинишини хуш кўрар, иссиқ пайтларда ҳам эгнидаги кумуш нақшли чарм нимчаси билан қора мовутдан тикилган камзулини ечмасди. Хонадон соҳиблари билан деярли гаплашмас, меҳмонхонанинг эшигини қулфлаб олиб, қора терга ботганча, хафталаб ишлар, ўз ишига савдоилиги жиҳатидан заргарлик ишига ошуфта бўлмиш Аурелианодан қолишмасди. Бир куни эрталаб Пьетро Креспи меҳмонхона эшигини қулфлади, хеч кимни огоҳ этмасдан туриб, пианолага биринчи цилинтрии ўрнатди ва шу заҳотиёқ болғаю мурватларнинг тарақ-туруғи қайгадир чекиниб, нафис куй тарала бошлади. Ҳамма меҳмонхонага қараб югурди. Хосе Аркадио Буэндиани қуйнинг нағислигидан қўра, ўз-ўзидан кўтарилиб тушаётган клавишлар ҳайратда қолдирди. У кўзга кўринмас ижрочини суратга тушариш мақсадида ҳатто хонага Мелькиадеснинг камерасини ўрнатди.

Ўна куни эрталаб итальян уста бутун оила даврасида попунгта қилди. Хонага овқат келтириб турган Ребека билан Амаранта, юсуфмонанд бу одамнинг узук ҳам тақилмаган оқини бармоқлари билан пичоғу вилкани ишлана-

тишига чўчинкираб боқинпар эди. Пьетро Креспи қўшни хонада уларга рақс бўйича сабоқ бера бошлади. У қизларга жипс келмаган ҳолда, метроном зарбларига мослаб турли муқоммаларни ўргатарди. Сабоқ пайти Урсула хонадан жилмас, бир чеккада азбланиб, қизларининг хулк-авторини назорат қиласади. Пьетро Креспи рақсбон туфли, жудаям тор ва башанг шим кийиб олганди. «Ташвишланяпсан, — дерди Хосе Аркадио Буэндиа хотинига. — Ахир унинг эркаклик сиёғи йўқ-ку!» Аммо Урсула то Пьетро Креспи қизларни рақс тушишга ўргатиб бўлиб, Макондодан кетгунича «соқчилик» қилди. Кейин байрамга тайёргарлик бошланди. Урсула меҳмонларнинг рўйхатини тузиб чиқди, булар Макондога асос солганлару уларнинг барча зурёдлари эди. Шу пайтга қадар оталари номаълум яна икки ўғил туккан Пилар Тернерагина меҳмонлар рўйхатига кирмади. Меҳмонларни танланашда табакачиликка йўл қўйилган бўлса-да, бари бир, дўстлик туйғулари ҳисобга олинган эди. Негаки, меҳмонга келувчилар Макондони барпо этиш билан яқунланган бу катта сафарга отланмасдан бурун ҳам Буэндиалар оиласининг дўстлари ҳисобланишарди, уларнинг ўғиллари билан неваралари болаликданоқ Аурелиано ва Аркадио билан дўст тутинишган, қизлари эса Ребека ва Амаранта билан чеварлик қилишга рухсат олган дугонлари эди. Макондонинг беозор хукмдори Москоте қурук савлат тўкиб юрар, унинг бор-йўқ иши — ўзининг пуч ҳамёнидан ёғоч ҳассали икки полициячини боқишидан иборат эди, холос. Қизлари рўзгор важхидан тикувчилик устахонасини очишиди. Устахонада сунъий гуллар, гуайявадан турли ширинликлар тайёрланар, баъзан эса маҳсус буюртма асосида ишқий мактублар ҳам битилар эди. Қизлар камтар ва илтифотли, шахардаги энг гўзал қизлар тоифасига киришиларию янги рақсларни котириб ижро этишларига қарамай, бу базмга айтилганлар категорига киришолмади.

Урсула, Амаранта ва Ребека жиҳозларни ўрнатиб, кумуш идишларни тозалаб, атиргул ортилган қайикка тушган қизлар тасвирларини бўм-бўш деворларга илишаётган маҳал, худо йўқлигига аниқ ишонч ҳосил қилиб, унинг васлидан умид узган Хосе Аркадио Буэндиа, пианоланинг сехри сирини билмоқ ниятида унинг ичак-чаво-

гини ағдариб ташлаган эди. Хайрият, аллақаердан пайдо бўлган болталару болгачалар уюми олдида, гоҳ у, гоҳ бу симларни тортолмай гаранг бўлиб, ниҳоят, байрамга икки кун қолганида, пианолани бир амаллаб қайта тиклади. Ҳали Буэндиаларнинг хонадони ҳеч қачон бундай катта ташвишу тўс-тўполонни кўрмаган эди, аммо шунга қарамай, керосинли янги чироқлар белгиланган кун ва соатда ёндирилди. Ҳали хоналаридан қатрон ва лой хиди анқиб турган уйнинг эшиклари ланг очилди ва Макондо асосчиларининг болалариу невараляри қирқулоқ, бегония ўсувчи галерея, осудалик ҳукмрон хоналар, атиргулларнинг анвойи бўйи таралувчи боғ билан танишдилар, сўнгра мемонхонага, оқ чойшаб остига беркитилган фаройиб мўъжиза олдида тўпланиши. Тараккӣ этган шаҳарларда кенг расм бўлган пианинони кўрганларнинг қизиқиши дархол сўнди, аммо пианола кўпроқ Урсуланинг фазабини тошири – Ребека билан Амаранта рақс тушушиб, базмни бошлаб беришлари учун цилиндри пианолага ўрнатганида, пианола овоз чиқармади. Кўзлари ожиз, мункиллаб қолган Мелькиадес эски афсунгарлигини ишга солиб, пианолани тузатмоқчи бўлди ҳамки ҳеч бир натижага чиқмади. Ногаҳон Хосе Аркадио Буэндия бу каттакон создан сирғалиб чиқсан аллақандай детални силжитиб юборганида, пианоладан аллақандай товуш тарала бошлади: пианола олдинига хириллади, кейин эса куй овоздари аралаш-куралаш бўлиб кетди. Болгачалар таранг тортилган торларни жон-жаҳди билан савалаб, сўнгра бирин-кетин шиддат билан болтлардан ажралиб тушди. Аммо денгизни қидириб топиш мақсадида ўтиб бўлмас тоғ тизмаларини забт этган жасур йигирма икки одамнинг авлодлари пианоланинг ерда сочилиб ётган қисмларини ҳатлаб ўтишиб, жўнроқ, бўлсада, эрталабгача базм қуришди.

Пьетро Креспи пианолани тузатиш учун яна Макондога қайтиб келди. Ребека билан Амаранта унга торларни тартибига келтиришда кўмаклашар, коришиб кетган вальс ноталарини эшитиб, мириқиб кулишарди. Италийлик уста ўзини шу қадар одобли тутардики, буни кўриб Урсула уни назорат килмай кўйди. Пьетро Креспи жўнаши шарафига зиёфат уюштирилди. Уста ўзи тиклаган пианола кўйига Ребека билан ҳақиқий замонавий рақс

санъатини намойиш этишиди, Аркадио билан Амаранта ҳам назокат ва чаққонликда улардан колишмади. Аммо эшик бўсағасида томошибинлар куршовида турган Пилар Тернера, Аркадионинг думбаси аёлларникига ўҳшаб кетаркан, деган аёлнинг сочига чанг соганидан сўнг, раксни тўхтатишиди. Вақт ярим тун бўлиб қолганди. Пьетро Креспи қалбларни ларзага соладиган нутқ сўзлаб хайрлашаркан, қайтиб келишга ваъда берди. Ребека уни остонаяча кузатиб кўйди. Эшиклар беркитилиб чироқлар ўчирилгач, қиз хонасига кириб, хўрсиниб-хўрсиниб йифлай бошлади. Йифи бир неча кун давом этди, лекин бунинг сабабини ҳеч ким, ҳатто Амаранта ҳам билмасди. Ребеканинг «ичимдан топ»лиги уйдагиларга маълум эди. Кўринишдан хушчакчак Ребека одамови ва ҳадеганда дил ёрмайдиганлар тоифасидан эди. Эндиликда у оёқлари узун, бақувват ва хушрӯй қизга айланган бўлсада, Буэндиаларникига олиб келган ўз тебранма курсисида ўтириши ёқтиради; айтмоқчи курсини аллақачоноқ бир неча бор қайта-қайта тузатишган, унинг суянчиғи ҳам йўқ эди. Ребека шу ёшга етса-да, бармоқ сўриш одатини тарқ этмаган эди. Шу одати боис, у баъзида ҳаммомга беркиниб олар, ухлагандага юзини деворга қаратиб ётарди. Ёмғирили кечалари, бегониялар ўсувчи галерейда дугоналари билан газламага гул тикиб сухбат қуриш маҳали гоҳида гапидан адашиб колар, чунки боғнинг намхуш ўйлкаларичувалчанглар лойдан ясаган дўнгликларга тикилгач, оғзи бир умр эсдан чиқмайдиган ўша тахир кесак таъмини қўмсай бошларди. Гап шундаки, Ребека йифлай бошлаганида, бир вактлар апельсин шарбати ва равоч ёрдамида йўқотилиб юборилган бемаъни одати қайтадан қўзирди.

Ребека яна кесак ея бошлади. Даставвал у атайлаб эмас, тупроқнинг бемаза таъми дардимга малҳам берар, деган хаёлда шундай қилган эди. Ўшанда оғзидағи кесакни туфлаб ташлади. Лекин қўмсаш дардига чидолмади ва аста-секин эски кўйига тушиб кесак ея бошлади. У чўнтағига бир сиким тупроқ солганча, дугоналарига янгича қавиқни ўргатар экан, кесак ейишга мутлақо арзимайдиган эркаклар хақида гаплашарди. Ребека кизлардан яширинча чимдимлаб-чимдимлаб, чўнтағидаги тупроқни еб тутатарди. Назарида, бу тупроқ чимдимлари

муҳаббатга лойик эркакни маълум даражада яқинлаштиргандай бўлар, гўёки унинг юмшоқ этикларининг изи тушиб қолган бу тупроқ Ребеканинг вужудига ўша эркак конининг хароратини ўтказар, тупроқнинг оғизни куйдирувчи таъми юрагига таскин берарди. Бир куни кечкурун Ампаро Москоте уларнинг янги уйларини кўришга рухсат сўраб қолди. Амаранта билан Ребека кўққисдан ташриф буюрган меҳмонни, уялганлариданми, ишиклиб, совук ва расмий кутиб олиши. Улар коррехидорнинг катта қизларига хоналарни кўрсатиши, пианола кўйиб бериши, лимонад ва печенье билан сийлаши. Ампаро ўзини шунчалар одобли тутдики, қизлар тугул, сал кечикиброк кирган Урсулада ҳам яхши таассурот қолдирди. Икки соатлардан сўнг, яъни сухбат адогига ета бошлиганида, Амарантанинг хаёли нима биландир банд бўлганидан фойдаланиб, Ампаро Ребекага мактуб тутқазди. Ребеканинг кўзлари конверт устидаги «Донъя Ребека Буэндиа» деган ёзуви илғади. Ребеканинг фамилияси унга таниш бўлган ўша чиройли имлода, ўша яшил сиёҳда ёзилган эди. Ребека хатни корсажига яшириб кўйди ва Ампаро Москотега чексиз миннатдорчилик ҳисси билан тикилдики, кўзларидан Ампаро билан умрининг охиригача яқин сирдош бўлишга тайёрлигини уқиш мумкин эди.

Ампаро Москоте билан Ребека Буэндианинг дўстлиги Аурелиано қалбидаги умидни янгилади. Кичкина Ремедиос ўйи унга хамон азоб берар, аммо қизчани кўришга имкон тополмасди. Дўстлари Магнифико Висбал ва Херинельдо Маркес — Макондога асос соглан одамнинг ўғиллари билан шаҳар бўйлаб сайр қиласкан, чанқоқ кўзлари тиқув устахонасидан Ремедиосни қидирар, лекин устахонада фақатгина унинг опаларига дуч келарди, холос. Ампаро Москотенинг ҳар бир ташрифи йигит учун байрамга айланарди. «Ремедиос опаси билан албатта келади, — дея Аурелиано ўзига ўзи пичирларди, — албатта келади». Бу гапларни шу қадар комил ишонч илиа такрорлардики, бир куни кечкурун устахонада тилла балиқча ясаётганида, тўсатдан Ремедиос ўзининг дъватига жавоб берганини хис қилди. Ва ҳақиқатан ҳам, орадан сал вақт ўтгач, қулогига ёш қизчанинг овози чалинди. Ва у бошини кўтардию эшик олдида турган пуш-

ти кўйлак, оқ туфлили қизчага кўзи тушиб, юраги қўркувдан музлаб колаёди.

— Уёққа кириш мумкин эмас, Ремедиос! — дея қичкирди синглисига Ампаро Москоте галереядан туриб. — Устага халал берма.

Аммо Аурелиано, қизча ҳали опаси айтган гапни уқиб олишга улгурмаёқ, унга занжирга осилган олтин балиқчани кўрсатиб:

— Майли, киравер, — деди.

Ремедиос ичкари кириб нимадир сўради, лекин Аурелианонинг тўсатдан томоги бўғилиб, бир нарса деёлмади. У зумрад кўзли оппокқина қизчанинг умрбод шу ерда қолишини истади, токи Ремедиос кетмаса, уни худди отасига мурожаат қилаётгандек ҳурмат билан «синъор» деб чақираверса... Бурчакдаги стол ёнида ўтириб, ўқилиши қийин алламбалоларни ёзаётган Мелькиадес ҳозир Аурелианонинг кўзига балодек кўринди. Йигит эса чўчи迪, устахонадан шоша-пиша чиқиб кетди. Ўша кеч Аурелианонинг сабрига птур етди, ишини йифишириб кўйиб, ҳаёлан Ремедиосни кўп бора чорлади. Лекин қизча энди унинг дъватини жавобсиз қолдиарди. Аурелиано уни опаларининг устахонадан, пардалари туширилган уйларидан, отасининг идорасида қидирар, лекин қизчани фаяқат ўз қалбидагина учратар ва бу сиймо ёлғизлиқдан қийналган юрагига озгина бўлса-да таскин берарди. У энди кун бўйи меҳмонхонадан чиқмас, Ребекага қўшилиб, пианола вальсини тинглар эди. Ребека кўйни Пьетро Креспи рақс тушишга ўргатган чоғда янграгани учун, Аурелиано бўлса, ҳамма нарса, ҳатто музика ҳам унга гўзал Ремедиосини эслатгани учун тинглар эди.

Хонадон севги ҳисларига тўлиб-тошди. Аурелиано ўз севгисини на боши, на охри бўлган шеъларига тўкарди. Шеъларни Мелькиадес совға қилган дағал қоғозларга, ҳаммом деворларига ва ҳатто қўлларининг терисига ҳам ёза бошлади. Шеъларнинг барчасида Ремедиос ё пешинги уйқуда, ё осуда атиргуллар орасида ёки нон хиди анкиётган ёруғ тонг палласида тасвирланарди.

Ребека дераза ёнида чеварлик қиласкан, ҳар куни соат тўртда ўз севгилисини интиқ кутарди. У хат-хабар ташувчи хачир Макондога ойига икки марта келишини яхши биларди, лекин бари бир уни кунора пойлар, по-

чтачи келадиган кунини адаштириб, муддатидан илгари пайдо бўлармикин, деб умид қиларди. Лекин умиди оқланмади: хачир минганди почтачи доимо белгиланган муддатда келаверди. Фуссадан адойи-тамом бўлган Ребека ярим кечаси бокқа чиқиб, гўёки ўзини ўлдиришга аҳд қилган одамдек, баҳтиқаролигида йиғлай-йиғлай, майда чиганоқлар парчалари милкларини қонатганига эътибор бермасдан каппалаб-каппалаб тупроқ ея бошлади. Эрталабгача унинг кўнгли айниб чиқди. У жонсарак бир холга тушиб, ақлу ҳушини йўқотди ва бир тун алаҳлаган маҳали юрагидаги сирни бехаёларча ошкор қилди. Урсула дарғазаб бўлди, сандикнинг қулфини бузиб, тубидан пуштиранг тасма билан боғланган ва атиргул хиди анқувчи ўн олтига хат, эски китобларнинг варақлари орасида сақла наёттан барг ва гул қолдиклари, шунингдек қуритилган, сал тегилса кукунга айланадиган капалакларни топди.

Ребеканинг дардини биргина Аурелиано тушунарди. Урсула қизни сўроққа тутган ўша кечаси Аурелиано дўстлари Макнифиго Висбал ва Херинельдо Маркес билан Катаринонинг ишратхонасига йўл олди. Эндиликда ушбу муассаса хийла кенгайган бўлиб, ён тарафда қурилган янги галереянинг тахта девор билан ажратилган каталяқдай хоналарида танларидан сўлғин гул ҳиди келган баҳтсиз аёллар истиқомат қилишарди. Аккордеончи ва нофорачилар ансамбли бир неча йилдан бери Макондога келмай кўйган Франсиско Одамнинг қўшиклиарини ижро этишарди. Уч ошина шакарқамиш мусалласи буюришиди. Аурелианога тенгдош бўлса-да, унча-мунчасини кўриб, қирриқ бўлиб қолган Магнифиго ва Херинельдо, тиззалирига ўтириб олган аёллар билан шошилмай вино симиришарди. Тилла тишли сўлғин бир аёл Аурелианони эркалатмоқчи бўлди. Аммо у аёлни итариб ташлади. Йигит кўп ичгани сайин, Ремедиосни шунча кўп эслаетганини пайқади. Лекин хотирот азоби ҳам сусайгандай эди. Кейин Аурелиано қайгадир сузиб кетди. Бу хол қандай юз берганини ўзиям сезмай қолди. Назарида, дўстлари ҳам, аёллар ҳам хира туман узра парвоз этишарди. Бир маҳал Катарино қўлини унинг елкасига қўйиб: «Соат ўн бирга яқинлашиб қолди», деди. Аурелиано ўгирилиб, аёлнинг юзидағи қип-қизил доғларни, қулоғига қистирилган сунъий гулни кўрди ва худди уйқусизлик касали

авж олган пайтидагидек, яна хотирасидан айрилди. Эрталаб, ўзини нотаниши бир хонада кўрди — рўпарасида яланғоч, соchlари тўзғиб кетган Пилар Тернера қўлида чироқ туттганча йититга ҳайратланиб боқарди:

— Аурелиано!

Аурелиано ўзига келиб, бошини кўтарди. У бу ерга қандай келиб қолганини билмасди, аммо нима мақсадда келганини яхши эсларди; чунки у ҳали болалик чоридаюқ бу истагини юрагининг туб-тубида яшириб юрарди.

— Мен сиз билан ётгани келдим, — деди йигит.

Аурелианонинг кийимлари лой ва сафрога беланганди. Ўшанда икки кенжатой ўғилчаси билан яшайдиган Пилар Тернера бошқа хеч нарса сўрамади. Тўшакка бошлаб келди, ҳўл латта билан юзини артди, ечинтиридида, ўзи ҳам ечиниб, ўғиллари уйғониб қолган тақдирда кўзлари тушмаслиги учун пашишонани тушириди. Пилар Тернера ўзи она қишлоғида айрилган ошиғини, тагин қайтиб келамиз дея ваъда бериб кетган бевафо ва карталарнинг фолига тушиб, ҳануз уйга келиш йўлини тополмаётган сон-саноқсиз эркакларни кутавериб чарчаган эди. Интиқликдан терисига ажинлар тушди, қўкраклари осилиб қолди, юрагидаги ўт сўнди. Пилар Тернера коронфиликда Аурелианони топиб, корнига қўлини қўйди ва оналарча меҳрибонлик билан бўйнидан ўпди. «Бечора миттигинам», дея пичирлади. Аурелиано титраб кетди. У ғамнинг кояли қирғоқларидан хеч бир шошилмай шонч билан нари суза бошлади. Йўлга тушатуриб, Аурелиано йиғлаб юборди. Даствор, беихтиёр равишда узук-узук пиқиллади, сўнгрок ёшлари селдай ёпирилиб кела бошилади ва у ичидаги мадда бойлаб ётган бир шиш ёрилганини ҳис қилди. Аёл унинг соchlарини силаб, то Аурелиано юқидан ҳалос бўлгунча кутди. Кейин Пилар Тернера: «Ким у киз?» деб сўради. Аурелиано қизнинг кимлигини айтди. Аёл секингина кулиб юборди; унинг кулгиси капитарларни ҳам хуркитиб юборарди, энди эса уйқудаги болаларни уйғотишга ожиз эди. «Қайлиғингга шагалик қилишинг керак», деб ҳазиллашди. Аммо йигит унинг ҳазили замирида чукур ҳамдардлик борлигини тунууниди. У юрагини бир неча ойдан бери босиб ётган оғир ғам тошини хонада колдириб чиқаётганида, Пилар Тернера ногаҳон ваъда берди:

— Мен ўша қизча билан таплашаман. Мана, кўрасан, уни сенга нақ тақсимчага солиб қўлингга тутқазаман.

У ўз ваъдасини бажарди-ю, аммо хозир бунинг мавриди эмасди. Буэндиалар хонадони олдинги тинчлитини йўқотган эди. Ребеканинг севги сири ошкор бўлгандан кейин кўп ўтмай, Амарантани тўсатдан «безгак» тутиб қолди. У жавобсиз муҳабbat тифига дучор бўлган эди. Амаранта ҳаммомга беркиниб олиб, қайноқ муҳабbatини хатга солар, аммо мактубларни жўнатмасдан, сандик тубига яшириб қўярди. Иккала бемор қизга қарашиб Урслани жудаям толиқтирарди. Амарантанинг тушкунлиги сабабини минг бор айёрглик қилиб ҳам билолмади. Ахийри, Урсула сандик қулфини бузиб, пуштиранг тасма билан танғилган, нилуфарлар ҳиди тутган, устига томган кўзёшлари ҳали қуримаган хатларни топди. Хатлар Пьетро Креспи номига битилган эди. Урсула газабдан ийғлади, пианола ҳарид қилиш хаёлига келган ўша кунни беомон лаънатлади. У тикиш ишларини тақиқлаб, ўликсиз бўлса-да, мотамга ўхшаш бир ҳолат эълон қилди. Мотам то кизлар муҳабbatларидан воз кечишгунча давом этиши керак эди. Пьетро Креспига муносабатни ўзгартириб, унинг, усталик санъатини макташга ўтган Хосе Аркадио Буэндианинг аралашувидан ҳам наф чиқмади. Ана шу воқеалар туфайли, Пилар Тернера Аурелианога Ремедиос унга тегишга кўнганини хабар қилганида, йигит хушхабар ота-оналарининг ғамига ғам қўшишини тушунса-да, гуноҳни бўйнига олди. Расмий музокара учун меҳмонхонага чақирилган Хосе Аркадио Буэндиа билан Урсула ўғилларининг аҳду қарорининг сабр билан тинглашди. Лекин Хосе Аркадио Буэндиа бўлажак келининг номини эшитди-ю, газабдан қизариб кетди. «Нима, ақлдан оздингми? — деб бақири у. — Атрофда шунча гўзал қизлар турганда, келиб-келиб душманизнинг қизини танлайсанми?!» Урсула эса ўғлининг қарорини маъқуллади. У, Москоте етти қизининг ҳам ҳусн-жамоли, меҳнатсеварлиги, камтарлиги, одоб-ахлоқи менга ёқади, танлаб тўғри қилибсан, дея ўғлини мақтади. Хотинининг бу гапидан кейин ноилож розилик билдирган Хосе Аркадио Буэндиа Ребека Пьетро Креспини эр қиласди, Урсула ишдан бир оз бўшагач, Амарантани вилоятнинг марказий шахрига олиб боради, деган шарт қўйди.

Эҳтимолки, саёҳат ва иқлим Амарантанинг юрагидаги ишқ ўтини совутар. Бу ҳақда хабар топган Ребека дарҳол тузалиб, қайлиғига қувончли мактуб ёзи, уни ота-онасининг тасдиғидан ўтказиб, почтага шахсан ўзи олиб борди. Амаранта гўёки катталарнинг қарорига рози бўлиб қўринса-да, ичиди, Ребека Пьетро Креспига фақат мен ўлганимдан кейин тегади, деб онт ичди.

Келаси шанба Хосе Аркадио Буэндиа қотирма ёқали, қора мовут костюм, базм қуни сотиб олган юмшоқ чарм этигини кийиб, Ремедиос Москотега совчи бўлиб борди. Кутилмаган бу муҳтарам меҳмонни қўриб, коррехидор билан рафиқаси қувониш билан баробар ташвишга ҳам тушишди, чунки унинг нима муддаода келганини билишмасди. Максад айтилгач, улар Хосе Аркадио Буэндиа бўлажак келиннинг исмини алмаштириб юборган бўлса керак, деб ўйлашди. Хосе Аркадио Буэндиага хатосини англатиш учун Москотенинг хотини нариги хонада ухлаб ётган Ремедиосини кўлида кўтариб, меҳмонхонага олиб келди. Қизча ҳали уйқудан батамом уйғонмаган эди. Ремедиосдан, «Ростдан ҳам эрга тегишини истайсанми?» деб сўрашганида, у хиқиллаб, «Ўйқумга ҳалакит бермасликларингни истайман», деди. Хосе Аркадио Буэндиа, эр-хотин Москотеларнинг щубҳаси бежиз эмаслигини тушуниб, ўғлининг мақсадини аниқроқ билиб келгани уйига кетди. У яна қайтиб келгунича эр-хотин бу қувончли воқеага ярашиғли янгли лиboslarини кийиб, меҳмонхонани тартибга солишган, гулдонларга янги узилган гулларни кўйишган, катта қизларини чақиришган ҳам эди. Ҳам нокулай вазият, ҳам дағал ёқаси унга беҳад азоб бераётган Хосе Аркадио Буэндиа ўғли ҳақиқатан ҳам Ремедиосни танлаганини амаллаб маълум қилди. «Ахир, бу ақлдан эмас-ку! — деди рухи тушиб дон Аполинер Москоте. — Ўша гўдакдан бошқа яна олти қизимиз бор, уларнинг ҳар бири бўй етиб қолган ва ҳар бири сизнинг ўғлингиздек жиддий, меҳнаткаш кабальерога хотин бўлишга жон-жон деб кўнади. Аурелианонгиз бўлса ҳали ўрнини хўллаб кўядиган қизалоқни танлабди». Кўхликкина, кўзлари ғам-ғуссага тўлган, ҳаракатлари суст Москоте хоним эрини қўполлиқда айблади. Даструрхонга мева шарбати тортилгач, эр-хотин Аурелианонинг қатъиятидан кўнгиллари ийиб, ахийри оқ фотиха бердилар. Москоте

хоним яна бир нарсани: бўлажак қудам Урсула билан холи гаплашсан, дея илтимос қиди. Урсула бу илтимосни эшитиб, аввалига, совчилик эркакларнинг иши, аралашиб нима қиласан, деб тўнфиллади, лекин, бари бир, синчковлиги устун чиқди — эртаси қуниёқ хаяжонланаб, хиёл чўчинкириб, Москотеларнинг уйига йўл олди. Ярим соат ўтмаёқ қайтиб келиб, хали Ремедиос балоғатга етмагани хабарини келтирди. Аурелиано бу важ унга тўсқинлик қолламаслигини айтди. У Ремедиосни жуда кўп кутганди, энди эса балоғатга етгунча кутишга тайёрлигини билдири.

Қайта тикланётган тинч ҳаёт оқимини Мелькиадеснинг ўлими бузди. Чолнинг куни биттани ҳаммага аён эди, лекин унинг қазо тафсилоти ҳайратга солди. Мелькиадес қайтиб келганидан бир неча ой ўтгач, Мелькиадес жуда тез қарий бошлиди, у тез орада шунчаки соядай бемақсад кезиб юрадиган, саодатли дамларини баланд овозда зикр этувчи мункиллаган чолга айландиқолди. Одатда бундай чоллар билан бирорнинг иши бўлмайди, кунларнинг бирида эрталаб тўшақда ўлик холда кўриб қолмагунича ҳеч ким эсга ҳам олмайди. Илгари дагерротипия ва Ноstrадамус кароматларига қизиқиб қолган Хосе Аркадио Буэндия энди ўзи Мелькиадесга ёрдам бериб юрарди. Аммо кейин уни кўпинча якка қолдирадиган бўлди, негаки, энди чол билан гаплашиш кундан-кунга оғирлашиб борарди. Кўр ва гаранг Мелькиадес, сухбатдошларини ўн йиллар олдин билган одамлари билан алмаштирас, саволларга эса турли тиллар қоришини бўлмин аллакандай тушунарсиз лахжада жавоб қайтарарди. Хоналар бўйлаб кезаркан, сезиш қобилияти кучли бўлгани учунми, ишқилиб, учраган буюмларни чаққон айланаб ўтар, лекин, бари бир ҳар гал қўллари билан ҳавони пайпаслагани-пайпаслаган эди. Мелькиадес бир куни каравоти ёнидаги сувли стакандаги сунъий тишиларини унутиб кўйди ва шу-шу уларни ҳеч қаочон стакандан қайта олмади.

Ўйни кенгайтиринг аҳд қилган Урсула, шовқин-сурондан нарироқ бўлсин деб, Аурелианонинг устахонаси ёнидан Мелькиадес учун кенг ва ёруғ бўлма курдирди, сўнг у ерга жавонлар ўринатиб чолнинг чаңг босиб, куя тушган қозозларини, сунъий тишилар солинган стаканини

(эндиликда бу идишда сарғиш гулли сув ўтлари томир ота бошлаган эди) шахсан ўзи элтиб кўйди. Бўлма Мелькиадесга маъқул тушди, шекилли, у ҳатто емакхонагаям чиқмай кўйди. Уни фақатгина Аурелианонинг устахонасида учратиш мумкин эди. Лўли устахонада соатлаб ўтириб, патир қатламидай мўрт бўлиб қолган пергаментларга ўзининг сирли фикрларини ёзарди. Чол устахонада тамадди ҳам қиласди. Виситасыон унга ҳар куни икки маҳал овқат олиб борарди. Бироқ сўнгги дамлар чолнинг иштаҳаси бўғилган, нукул сабзавот ер, натижада жудаям ҳолсизланиб қолган эди. Эгнидан тушмайдиган нимчасию баданларигача юпқа ва майнин мөгор қоплаган эди. Аурелиано шеър битиш билан машғул бўлиб, охири лўлининг бор-йўқлигига эътибор бермай қўйди, лекин бир куни Мелькиадеснинг фўлдирашидан нимадир уққандек бўлди. Аурелиано унинг миниyr-миниyrдан, аввало, худди болғачанинг зарбидек қайта-қайта зикр этилган «кеча-кундуз баравар», кеча-кундуз баравар» деган гапни ва яна Александр фон Гумбольдтнинг номини ажратди. Аурелианога заргарликда ёрдамга келган Аркадио чол билан сал-пал тил топишга муваффақ бўлди. Мелькиадес унинг сухбатига монелик қилмас, тоҳо ўзи ҳам битта-иккита испанча сўз айтар, лекин одатда бу сўзларнинг айни кун воқеаларига мутлақо алоқаси йўқ эди. Бир куни кечаси лўли тамоман тинчини йўқотди. Орадан кўп йиллар ўтиб, девор остида ўзини отишларини кутиб турган Аркадио, Мелькиадес аъзои бадани қалтқалт титраб, ўзининг сирли ёзувларидан бир неча варанини ўқиб берганини эслайди; албатта, у чолнинг ёзувларини тушунмаганди, аммо қироат билан ўқилган бу ёзувлар ўшанда Аркадиога гўё Рим папасининг куйга солинган номлари янглиғ туюлган эди. Ўқишни тугатгач, кўп вақтлардан бери ақалли жилмаймаган Мелькиадес бирдан кулди, сўнг испанчалаб: «Мен ўлганимдан сўнг хонамда уч кун симоб қайнатилсан», деди. Аркадио бу гапни отасига етказди. Хосе Аркадио Буэндия чолдан таъбир сўраганида, лўли лўндагина қилиб: «Мен мангуликка эришдим», дея жавоб берди. Нафаси бадбўйлашиб қолган Мелькиадесни Аркадио пайшанба кунлари эрталаб дарёга чўмилишга элтарди. Мелькиадес болалар билан сувга тушар, кўр бўлса ҳамки, атрофини кўриб-билиб

тургандай, дарёнинг чуқурроқ хавфли жойларига мутлақо йўламасди. «Бизлар ҳаммамиз сувдан пайдо бўлганмиз», деди у бир куни. Вакт ўтар, чол эса ўша базм кечаси – пианолани тузатишга уринишган оқшомдан бери ўй остонасини ҳатламаган, ўзининг кичик бўлмасида яшар, уни қўлтиғига дастрўмол ва сочиқ қистириб, Аркадио билан дарёга борадиган пайшанба қунлари учратишарди, холос. Пайшанба қунларининг бирида Аркадио уни чўмилишга таклиф қилганида, Мелькиадес: «Мен Сингапур ботқоқликларида безгақдан ўлдим», деда пичирлаётганини ногаҳон эшишиб қолди. Мелькиадес дарёнинг ҳар галги ўзи чўмиладиган жойига эмас, мутлақо бошқа жойга тушиди ва уни эртасига эрталаб бир неча чақирим наридан топишиди; лўлининг жасади бурумдаги саёз жойда ётар, корнига бир бўлак товуқ тезаги ёпишиб қолган эди. Лўли вафотига ҳатто ўз отасининг вафотидан кўпроқ қуйинган Урсланинг эътирозига қарамай, Хосе Аркадио Буэндиа жасадни кўмишини тақиқлади. «Мелькиадес ўлмаган, у умрбокийлик формуласини кашф қилди», деди. Темирчилик ўчогига ўт қалаб устига симоб солинган қозонни ўрнатди. Ўчоқ ёнидаги жасад бора-бора кўм-кўк пуфакчалар билан қопланди. Дон Аполинар Москоте Хосе Аркадио Буэндиага, дағн этилмаган жасад атрофдаги одамлар соғлиғига таҳдид түвдиради, деб эслатипга уринди. «Ҳеч нарса бўлмайди, ахир, у тирик-ку», эътиroz билдириди Хосе Аркадио Буэндиа. У симобни роса етмиш икки соат давомида қайнатди. Энди мурда оқ-кўкиш тупроқ рангига кириб, устини қоплаган пуфакчалар секин-секин ёрила бошлиди. Уйни ёмон ҳид тутиб кетди. Ана шундагина Аркадио Буэндиа уни дағн этишларига рухсат берди, аммо бу маросимни номига эмас, балки Макондонинг буюк валинеъматига ярашиқли иззат-икром билан ўтказишни талаб қилди. Мелькиадесни кўмиши шаҳардаги биринчи ва энг гавжум маросимга айланди, иккинчи бор эса, орадан юз йил ўтгач, Катта Онанинг дағн маросимидағина шунча одам иштирок этади, холос. Лўлининг жасадини қабристон учун ажратилган ўтлок ўртасига кўмиб, қабр тошига у ҳақда одамлар билишадиган ягона нарса – «Мелькиадес» деган исм ёзib қўйилди. Кейин, удумларига кўра, ҳаммалари тўққиз оқшом ухлашмади. Одамлар қаҳва ичиш ёки латифа

эшитиш учун Буэндиалар ҳовлисига тўпланишарди. Талотўпдан фойдаланган Амаранта қулай фурсат топиб, Пьетро Креспига ўз севгисини изҳор қилди. Ребека бундан бир неча хафта бурун Креспига унаштирилган ва ҳозирда қуёв бир вактлар араблар тўтиқушларга майдачуда буюмларни алмаштиришган жой – Турклар қўчасида мусиқа асблобарию бураб юргизиладиган ўйинчолар дўкони очиши билан машғул эди. Худди мойлагандек товланиб турувчи кўнғироқ соchlари заифаларнинг ҳавасини келтирадиган италиялик бу йигит Амарантани тантиқ қиз деб ўйлаб, унинг сўзларига жиддийроқ эътибор бермади.

– Бир бўйдоқ укам бор, – деди у қизга, – яқинда менга ёрдам бергани келади.

Амаранта ўзини тахқирланган хис қилди. У аламидан ҳаттоки уйинг олдига ўз жасадимни қўйиб бўлса ҳам синглимнинг тўйига ҳалакит бераман, деб пўписа қилди. Италиялик бу ҳақда Ребекага сўзлаб беришдан ўзини тия олмади. Ва натижада Амаранта Урсланинг қўли тегмаётгани учун қолдирилаётган сафарга белгиланган кундан бир хафта олдин чиқишига мажбур бўлди. Амаранта бунга каршилик кўрсатмади, лекин Ребека билан хайрлаша туриб, унинг кулоғига шивирлади:

– Умидингни узавер. Мени дунёнинг нариги бурчига олиб кетишиса-да, бари бир тўйларингни бузаман. Мен ҳатто сени ўлдиришдан ҳам тоймайман.

Урсланинг йўқлиги, кўз илгамас Мелькиадеснинг хоналар бўйлаб сирли кезишлари туфайли, уйлари баҳайбат ва бўм-бўш туюларди. Ребекага хўжалик ишлари юритилишини назорат қилиб бориши топширилган, ҳиндуда аёл эса новвойлик қиласиди. Кечқурун, муаттар бўйлар таратиб, қўлида совға-салом кўтариб Пьетро Креспи ташриф буюрарди. Ребека қайлиғини гап-сўз кўпайиб кетмасин деб, барча эшикларию деразалари ланг очик катакон меҳмонхонада кутиб оларди. Унинг эҳтиёткорлиги ортиқча эди, негаки италиялик ўзини доимо одобли тутар, Ребекага ҳатто қўлини ҳам тегизмас эди. Уй совға-саломга келган ўйинчоларга тўлиб-тошиди. Бурама ракқосалар, акробат-маймунчалар, ногорачилар, чопқир отлар – Пьетро Креспига келтирган бу механик жониворлар Мелькиадеснинг вафотидан сўнг фамга ботиб қолган Хосе Ар-

кадио Буэндиага ҳузур бағишлиди, ўйинчоқлар уни илгари ўзи алхимия билан шуғулланиб юрадиган даврга қайтарди. Хосе Аркадио Буэндия ичак-чавоғи чиқиб ёттан жониворлар, механизм бўлакларини яна такомиллаштириш, аникроғи, бу ўйинчоқларга мангу харакат ато этишга уринарди. Аурелиано бўлса, устахонасидаги юмушини ийғишириб қўйиб, Ремедиосга ўкиш ва ёзишни ўргата бошлади. Аурелиано уйларига келди дегунча, ота-онаси қизчани ўйинчоқларидан ажратиб, ювнитириб, янги либослар кийгизиб, меҳмонхонага мажбуран олиб чиқиша, қизча эса ҳар куни кечкурун ташриф буюрадиган бу бегона эркақдан қўғирчиқларини афзал кўрарди. Аммо бора-бора Аурелианонинг сабру садоқати мафтун этган Ремедиос соатлаб ҳарф ўрганар, дафтариға рангли қаламларда уйлар, ўтлаб ўрган сигирлар, тепалик ортига бояётган заргалдок рангли қўёш расмларини чизарди.

Биргина Ребека ўзини бебаҳт ҳисобларди; у Амарантанинг пўписасини ҳеч унупотламасди. Амарантанинг феъли маълум, ростдан ҳам ўч олиши мумкин, деб қўрқарди. Бечора қиз кесак ейиш одатига қарши бутун вужуди билан курашарди. Бир куни у қўрқувни енгиш учун Пилар Тернерани чакиритириб, картада фол очишини сўради. Фолбин аллақандай мужмал сўзлардан кейин қизга деди:

— Ота-онангнинг жасади дағи этилмагунча сен баҳти бўлолмайсан.

Ребекани титроқ босди. Қачонлардир кўрган туши ёдига тушиб, ўзини сандиқча, ёғоч курси ва қоп қўтариб (қопда нима борлигини умуман билмасди) илк бор Буэндиалар уйига келган ўша болалик дамларини хотирасида тиклашга уринди. Бирдан каноп нимчали, кўйлагининг ёқасига тилла тўнагич таққан кал хукмдорни эслади. У қартада акс эттирилган таппон қиролга мутлақо ўҳшамасди. Қизча гўзал ва ёш, қўллари ҳароратли, ёқимтой, унинг бармоқлари қартадаги бегимнинг касал бармоқларидан кескин фарқ қиласди, аёлни ҳам ёдига келтирди, аёл уни тунги шаҳарнинг кўчалари бўйлаб сайдра олиб чиқишидан олдин, қизчанинг соchlарини мудом гуллар билан безарди.

— Тушунмаяпман, — деди Ребека.

— Мен ўзим ҳам тушунмадим, — деди таажжубланниб Пилар Тернера, — лекин қартага тушгани шу.

Ребека бу ғалати кароматдан ташвишга тушиб дардини Хосе Аркадио Буэндиага айтди. У қизни иримчилиги учун койиб берди, аммо шу захотиёқ ҳеч кимга билдирамай, суяклар солинган қопни қидириб, сандиқ ва шкафларни кавлаштира бошлади, мебелларни ўёқдан-бўёқка сурди, пол тахталарини бир-бир қўтариб кўрди. Уйларини қайта кургандан бўён қоп бирор марта ҳам кўзга чалинмаган эди. Хосе Аркадио Буэндия яширинча фиш терувчиларни тўплади, шунда улардан бири, халакит бермасин, деб, қопни ётоқхонанинг деворига беркитиб суваб юборганини тан олди. Суякларнинг шарақ-шуруфини эшитмагунча, бир неча кун қулокларини деворга тутиб текширишиди. Ниҳоят топишди — суяк солинган қоп бусбутун сақланган экан. Ўша куниёқ суякларни Мелькиадеснинг мозори ёнига, ҳеч бир қабр тоши ўрнатмасдан кўмишиди. Хосе Аркадио Буэндия уйига руҳи енгиллашиб қайтди. У ошхонадан ўтаркан, Ребеканинг пешонасидан ўпид қўйди.

— Бу аҳмокона фикрларни миянгдан чиқариб ташла, — деди қизча. — Сен баҳти бўласан.

Пилар Тернера Ребека билан дўстлашгач, унга Урсула бир вактлар Аркадио баҳонасида ёпиб қўйган эшик қайта очилди. Энди Пилар Тернера Буэндиалар хонадонига истаган вактда келар ва энг оғир юмушларни бажариб қайтарди. Гоҳида эса устахонага кириб, дагерротип пластинкаларига ишлов беришда Аркадиога меҳрибонлик ва тиришкоқлик билан ёрдамлашардики, охири ўспирин негадир тортинадиган бўлиб қолди. Бу аёлни кўрганида ўзини йўқотиб қўярди. Унинг ҳароратли баданидан таралувчи тутун хиди, бу қоронги хонага мутлақо мос тушмайдиган жарангдор кулгуси ўспириннинг хаёлини бўлар, шу боис, хато устига хато қиласди.

Бир куни Пилар Тернера устахонада Аурелианога дуч келди. Аёл столга тирсакларини тираганича, йигитнинг аниқ ва чаққон ҳаракатларини шавқ билан кузата бошлади. Бу воқеа худди ана шундай пайтда содир бўлди. Аурелиано Аркадионинг қўши хонада эканлигига ишонч хосил қиласди ва шундан сўнг бошини қўтариб, Пилар Тернерага боқдию унинг кўзларida гўё чопгоҳдаги қўёшдай порлаб турган чароғон бир фикрни уқди.

— Қани, нима гап? — деб сўради Аурелиано.

Пилар Тернера лабларини қимтиб, фуссали табассум қилди.

— Сен жанг учун яратилгансан, — жавоб қайтарди у. — Мўлжалга аниқ отар экансан.

Аурелиано фикри тўғри бўлиб чиққанини билиб, енгил тин олди. Сўнг гўёки ҳеч нарса бўлмагандек, столга энгашиб, ишга тушди-да: «Болани тан оламан, унга исмимни хам бераман», деди вазмин ва қатъий оҳангда.

Хоссе Аркадио Буэндия орзуси ушалди; соат механизми пружинасини раққоса-қўғирчоқлардан бирига ўрнатди. Ўйинчоқ ўз мусиқаси охангига роса уч кун тинмасдан рақста тушди. Бу ихтиро Хосе Аркадио Буэндияни илгариги барча ихтиrolаридан ҳам кўпроқ ҳаяжонлантириди. У овқат емай қўйди. Уйқунинг баҳридан кечди. Туни билан хонанинг у бурчагидан-бу бурчагига бориб келар ва соат калпирини аравага, омочга, қўйингки, одамлар учун хизмат қиласиган хар бир ҳаракатланувчи ускуна оасбобга ўрнатиш ҳақда овоз чиқариб, ўй сурарди. Уйқусизлик уни ниҳоятда толдирган эди. Шу боис, бир куни ётогига соchlари кировдек оппоқ чол истар-истамай қадам ташлаб кириб келганида, уни таниёлмади. Бу — Пруденсио Агиляр эди. Меҳмоннинг кимлигини билгандан сўнг, Хосе Аркадио ўликлар ҳам каришини ихтиро этиб, маъюс бир кайфиятга тушди. «Пруденсио! — деди у ҳайқириб. — Бу ерга қандай келиб колдинг?» Ўликлар мамлакатида узоқ ўйлар яшагани сабаб марҳум тириклар билан мулоқотда бўлиб тўйиб-тўйиб гаплашишини роса соғинган, ўлим ичидаги яна бир ўлим муҳлати яқинлашуви туфайли, Пруденсио Агиляр ўзининг энг ёвуз душманини севиб қолган эди. У Хосе Аркадио Буэндияни кўпдан бўён қидирауди. Уни Риоча, Валте-де-Упар ҳамда водийдан келган ўликлардан сурештирас, аммо унга ҳеч ким ёрдам бера олмасди — чунки то Мелькиадес ўлиб, Макондо шахри ажалнинг чипор харитасига кора нукта бўлиб тушмагунча, Макондо мархумларга номаълум эди-да, ахир Хосе Аркадио Буэндия Пруденсио Агиляр билан тонггача сухбат курди.

Ниҳоят илиги қуриб, бир неча соатдан кейин Аурелианонинг устахонасига кириб: «Бугун қандай кун?» деб сўради. «Сешанба», дея жавоб қайтарди ўғли.

«Ўзим ҳам шундай деб ўйлаган эдим, — деди Хосе Аркадио Буэндия, — аммо кейин ҳанузгача душанба давом этаётганини сездим. Осмонга қара, қуёшнинг жаранглashingини эшиш, ҳаммаси худди кечагидай ва ўтган кунгидай. Бугун — яна душанба». Отасининг ҳардам-ҳаёллигига кўникиб қолган Аркадио унинг сўзларига эътибор бермади. Эртасига, чоршанбада Хосе Аркадио Буэндия яна устахонада пайдо бўлди. «Кўргилик деган, болам, — деди у — Осмонга қара, қуёшнинг жаранглashingини эшиш, ҳаммаси — худди кечаги ва ўтган кунгидек. Бугун — яна душанба-я». Кечқурун Пьетро Креспи уни галереяда учратди. Хосе Аркадио Буэндия, кўзи жиққа ёшга тўлганча, чолларга ўхшаб хунук хиқиллаб, Пруденсио Агиляр, Мелькиадес, Ребеканинг ота-онаси, ўзининг падари-волидаси — бу дунёни тарк этган барча ёру биродарларига аза тутарди. Пьетро Креспи унга симда дорбозлик қилувчи қўғирчоқ-айик совфа қилди ҳамки, Хосе Аркадио Буэндиянинг фусси тарқалмади. Шунда Пьетро Креспи, «Осмонга парвоз қиласиган машина-маятник ясамоқчи эдингиз, шу гап нима бўлди», деб сўради. «Бундай машина ясаннинг иложи йўқ, маятник ҳамма нарсани тепага кўтариши мумкин, лекин ўзини-ўзи асло кўтаролмайди», деди Хосе Аркадио Буэндия. Пайшанба куни у тагин устахонага келди. Кўриниши забун бўлиб, аллақандай умидсизликка тушганди. «Вақт машинаси бузилди, — деди Хосе Аркадио Буэндия деярли ҳўнграб. — Устига-устак, Урсула билан Амаранта йироқда!» Аурелиано отасини худди ёш болани койигандек койиди. Ота итоаткорлик билан жимиб қолди. У олти соат ичидаги буюмларнинг тунги кўриниши кундузгисидан фарқ қилиш-қилмаслигини аниқлаш мақсадида уларга дикқат билан тикилди. Вақт ҳаракатланишини исботлаш учун ўжағлик билан нарсаларда юз берган ўзгаришни қидиради эди.

Хосе Аркадио Буэндия тун бўйи кўзлари очик ҳолда ётди ва ўз фам-ташвишларини баҳам кўриш учун Пруденсио Агиляр, Мелькиадес ҳамда барча марҳумларни хузурига чорлади. Аммо олдига ҳеч ким келмади. Жума куни эрталаб, уйидагилар ухлаб ётишганда, у яна атрофдаги буюмлар киёфасини ўргана бошлиди. Энди у

душанба ҳали ҳам давом этаётганлигига заррача шубҳа килмасди. Хосе Аркадио Буэндиа тутакиб кетди ва эшик-лардан бирининг темир дастагини юлиб олди-да, алхимия ускуналарини ғазаб билан парчалаб ташлади, сурат-кашлик лабораторияси, заргарлик устахонасини чилпарчин қилди. У худди шайтон васвасага солгандай, қандайдир нотаниш тилда бақириб-чақирди. Отаси бошқа хоналарни ҳам ағдар-тўнтар қилмоқчи бўлганида, Аурелиано ҳамсояларини ёрдамга чақирди. Хосе Аркадио Буэндиани йикитишга ўн одам даркор бўлди, ўн тўрт киши эса қўл-оёқларини боғлади, нихоят, йигирма киши бўлиб, уни ҳовлидаги каттакон каштан дараҳти олдига судраб бориб, дараҳт танасига арқон билан ташлашиб, аммо Хосе Аркадио Буэндиа ҳамон ўзининг ғалати шевасида сўкинар, оғзидан яшил кўпик чиқар эди. Урсула билан Амаранта қайтиб келишганида, у қўл-оёғи боғлиқ ҳолда ёмғирда ивиб ўтирас, лекин энди анча ювош ва хатарсиз эди. Урсула унинг қонталаш тирсаклари ва тўпиқларини банддан озод килиб, фақат белидаги арқонни қолдирди. Кейинчалик күёш ва ёмғирдан тўсиш учун унинг тепасига соябон ҳам ўрнатишиди.

Аурелиано Буэндиа билан Ремедиос, падре Никанор Рейненинг кўрсатмасига биноан меҳмонхонада қурилган меҳроб олдида март ойининг якшанбаларидан бирида никоҳдан ўтишди. Ремедиосда дастлабки балофат белгилари кўрингач, Маскотелар хонадонида бутун ой давомида рўй берган ҳаяжону ташвишларга тўй куни хотима берилди. Онаси қизга хайз нималигини ўз вақтида тушунтирган бўлишига қарамай, февраль тунларидан бирида Ремедиос опалари Аурелиано билан сухбат қуриб ўтирган меҳмонхонага қўрқувдан дод солиб кирди ва ўзининг қорамтир доғ тушган чалворини кўрсатди. Шундан сўнг тўй муддати белгиланди. Бу қисқа вақт давомида келинчакка мустақил ювиниш ва кийиниши ҳамда рўзгордаги энг оддий муаммоларни ҳал қилишни зўрбазўр ўргатишга улгуришди. Тунда кўрпани ҳўллаб қўймаслиги учун, уни иссик ғишт парчалари устига пешоб қилишга мажбур этишарди. Ремедиосга эр-хотинлик сири дахлсиз қолиши зарурлигини тушунтириш айниқса қийин кўчди: унга никоҳ кечаси тафсилотларини айтиб беринганидаёқ, қизча таажжубланиб, шу қадар

завқ-шавққа тўлдики, энди билгандарини дуч келган одам билан амалда бахам кўришга тайёр эди. Ремедиос уйидагиларни роса ташвишга кўйди, аммо тўй куни яқинлашгани сайин у турмуш икир-чикирларини опаларидан ҳам яхширок тушундиган бўлди. Дон Аполинар Маскоте қизини қўлидан тутганича, осмонга учайтган мушаклар ёруғида, музика садолари остида, гуллар билан безанган кўча бўйлаб етаклаб бораракан, Ремедиос деразалар ортидан унга бахт тилаётган қўшниларига қўлларини силкиб, миннатдорчилик изхор қиласар эди. Аурелиано қора мовут костюм ва мойланган, орадан неча йиллар ўтиб девор остида ўзини отишларини кутаётганида ҳам оёғига иладиган туфлисини кийиб, қайлиини меҳмонхона остоносида кутиб олди-да, меҳроб сари бошлади. Куёвнинг ранги օқариб кетган бўлиб, томогининг томирлари тортарди. Ремедиос ўзини рисоладагидек, камтарона тутди, ҳатто Аурелиано қўлидаги узукни унга тақаман деб ерга тушириб юборганида ҳам, ўзини йўқотиб қўймади. Бу ҳол тўплангандарини эсанкиратиб кўйди, меҳмонлар алланарсалар деб пиширлай бошлади, лекин Ремедиос күёв эшик томон думалаётган узукни оёғи билан тўхтатиб, сўнг хижолатдан қизариб меҳробга қайтиб келгунича, уни хотиржам кутиб турди. Онаси, опалари маросим пайти Ремедиос янглишиб қолмасин, деб шунчалик чўчишдики, охир-оқибатда каттиқ толиқишиб, ўзлари қўпол хатога йўл қўйишиди, яъни Ремедиосга, кўёвни биринчи ўпгин, деб тайинлашиди. Худди шу куни Ремедиосдаги хотиржамлик, ақлу одоб ҳисси тутма эканлиги яққол намоён бўлдики, бу ажойиб хислатлар энг қийин шароитларда ҳам уни тарк этмади. Келин ҳеч кимнинг маслаҳатисиз тўй пирогининг энг яхши бўлганини тақсимчага жойлади-да, Хосе Аркадио Буэндиага элтиб берди. Каштан дараҳтига боғлаб қўйилган кекса паҳлавон қўёш нурлари ва ёмғирдан сарғайиб кетган пешайвон остидаги скамейкада ўтиради. У ташаккур билдириб жилмайдида, қўлидаги пирогни олиб аллақандай дуони тақрорлаганча, кавшана бошлади. Душанба куни эрталабгача чўзилган бу кувноқ базмда биргина Ребека Буэндиа ўзини баҳтсиз ҳис қиласди, Ребека ҳам ўша куни никоҳдан ўтиши лозим эди, аммо жума куни Пьетро Креспига, онанг ўлим тўшагида ётиби, деган мактуб тегдию тўйи

қолдирилди. Хат Пьетро Креспига теккач, вилоят пойтахтига кетди. Онаси соғ экан, у айтилган вақт – шанба кечаси Макондога етиб келиб, ўғлиниң тўйига аталган қўшигини Аурелианонинг тўйида айтиб берди. Пьетро Креспи тўй тарқалгач, якшанба кечаси ортига қайтди. Хаттоки у тўйга кеч қолмайин деб шошилиб, беш отни ҳаром ўлдирган эди. Бу машъум хатнинг муаллифини ҳеч ким билолмади. Урсула Амарантани роса қистовга олди. Лекин Амаранта ҳали дурадгорлар бузишга ултурмаган меҳроб олдига келиб, бу ишда айбим йўқ, деяйиғлаб онт ичди.

Дон Аполинар Москоте никоҳ ўқитиш учун, рухонийлик касбини танлагани учун тақдиридан норози падре Никанор Рейнени атай қўшни шаҳардан олиб келган эди. Падре териси утихонига ёпишган, ранги заҳил киши эди. Сал-пал корин қўйган бу кимсанинг юзида, гўё мункиллаб қолган фариштанинг юзидаги каби, эзгуликдан кўра соддадиллик аломатлари зоҳир эди. У тўйдан сўнг ўз черковию ўз қавми ёнига қайтмоқчи эди-ю, аммо гунохга ботиб яшаётган макондоликларнинг бу қадар беғамлигини кўриб даҳшатга тушди: булар факат табиат конунларига бўйсунишар, на болаларини чўқинтиришар, на диний байрамларни тан олишарди. Падре ҳали омоч кўрмаган бу заранг дала бақувват қўшчининг ёрдамига муҳтоҷ деган фикрга келди ва кесилганлару бутпарастларни чўқинтириш, никоҳсиз яшаётганларни никоҳлаш, марҳумлар рухига дуо айтиш ниятида, Макондода яна бирор хафта қолишга аҳд қилди. Лекин ҳеч ким вაъзларини тинглашга иштиёқ билдирилмади. Унга, неча йилдирки, рухонийсиз ҳам туппа-тузук яшаймиз, дўзаху жаннат – қай бирига тушишимизни худонинг ўзи ҳал қиласди, биз оғир гуноҳ қилганимиз ҳам йўқ, деб айтишди. Бехуда ташвиқот юргизиб ҳориган Никанор Рейне худосизлик маскани бўлмиш бу шаҳарда шундай бир муаззам ибодатгоҳ қурайки, азиз-авлиёларга ҳатто Римдан ҳам зиёратчилар келадиган бўлсин деб онт ичди. Сўнг қўлига мис ликопча тутганча, одамлардан садақа йиға бошлади. Унга саҳийлик билан хайр-эҳсон қилишар, аммо рухоний бўлажак ибодатхонага ҳатто чўқканларни ҳам сув бетига қалқитиб чиқаришга овози қодир жуда улкан қўнғирок ўрнатилишини айтиб, кўпроқ пул сўрарди. Ру-

ҳоний силласи куригунча ялиниб-ёлворар, товуши битиб, суяклари қисирларди.

Шанба кунларинин бирида йикқан пулларини ҳисоблаб чиқиб, маблағи ибодатхонанинг эшигига ҳам етмаслигини билди, лекин бари бир тушкунликка тушмади. У шаҳар майдонига меҳроб ўрнатди ва якшанба куни, худди паришенхотирлик касали тарқалган пайтдагидек, кўлидаги қўнғироқчасини чалиб, кўчадан-кўчага юргурганча, одамларни ибодатга чорлади. Аксарият кишилар шунчаки синчковлик важҳидан келишди. Кимдир бекорчиликдан, кимдир эса рухонийга озор етказганлари учун, худоннинг ғазабига дучор бўлишидан қўрқиб келишди. Падре Никанор овозини баралла қўйиб «Инжил»ни ўқир ва ўқишини тез-тез тўхтатиб, одамлардан пул сўрарди. Майдонга шаҳарнинг деярли ярим ахолиси тўплланган эди. Йигин тугаб, одамлар тарқала бошлиётганида, падре кўлини кўтариб, уларнинг эътиборини жалб қилди.

— Бир дакиқа, — деди у. — Ҳозир сизлар худонинг чексиз қудратига имон келтирасиз.

Йигинда падре Никанорга кўмаклашиб турган бир бола ховури чиқиб турган қайнок шоколад келтириди. Рухоний уни бир кўтаришда симириди. Сўнг чўнтағидан рўмолча олиб лабини артди ва иккала қўлини олдинга чўзиб, кўзларини юмди. Ва у ногахон ердан ўн икки сантиметр баландга кўтарилди. Одамлар худонинг кудратига ишонишди. Падре бир ой давомида шаҳар кезиб, такрор-такрор қайнок шоколад ютди, ердан кўтарилди, катта маблағ тўплади ва орадан бир ой ўтар-ўтмас, ибодатхона қурилиши бошлиб юборилди. Падре аён этган мўъжиза худодан эканлигига Хосе Аркадио Буэндиадан бўлак ҳамма ишонарди. Бир куни эрталаб Никанорнинг галдаги кўтарилишини томоша қилгани каштан дарахти ёнида оломон тўпланди. Никанор ўзи ўтирган стул билан биргаликда ҳавога кўтарилаётганида, Хосе Аркадио Буэндия гавдасини хиёл тиклаб, елкасини қисганча, унга совуққонлик билан тикилиб турди-да:

— Hos est simplicissimum, — деди Аркадио Буэндия. — Homo iste statum matevIEL invenit¹.

¹ Бу оддий нарса. Бу одам материянинг тўртинчи холатини очган, холос (лотинча).

Рухоний Никанор кўлини кўтариши биланоқ стулнинг тўрттала оёғи ҳам бир вақтнинг ўзида ерга тушди.

— Nedo, — эътиroz билдири у. — Factum hos existentiam. Den probot sine¹.

Илгари Хосе Аркадио Буэндианинг антика шевада гаплашишига таажжубланган одамлар, ҳозир у лотин тилида гапирганини билиб олишибди. Ниҳоят, Никанорни тушунадиган одам топилди ва рухоний бу баҳтли тасодиф тобора пуртурдан кетаётган идроқни диннинг сехрли кучи билан тиклашга имкон берувчи қулай вазият эканини сезди. У ҳар куни кечкурун каштан тагида ўтириб олиб лотин тилида хутба ўқир, аммо Хосе Аркадио Буэндия унинг нотиқлик санъатини тан олмас, совфага келтирилган шоколадларга қўл тегизмас, падрега нуқул, агар худо бор бўлса, аввало унинг фотосуратини кўрсатинг, дерди. Шунда падре үнга икона ва гравюралар, ҳатто Вероника рўмолининг нусхасини олиб келди, аммо Хосе Аркадио Буэндия, буларда илмий асос йўқ, шунчаки косиблик, деб эътиroz билдири. У шу қадар ўжарлик килдики, охири Никанор чолнинг ёнига диний ташвиқот важхидан эмас, балки оддий одамгарчиллик юзасидан келадиган бўлди. Ана шунда Хосе Аркадио Буэндия ташаббусни кўлга олиб, оқилона далиллари билан рухонийнинг диний эътиқодига зарба бера бошлади. Кунларнинг бирида падре Никанор шашка олиб келиб, баҳсдошига шашка ўйнашни таклиф қилди. Лекин Хосе Аркадио, асосий масалалар юзасидан ўзаро ҳамфирк ракибларининг курашида ҳеч қандай маъно йўқ, деб айтди. Шашка ўйинига ҳали ҳеч қачон бундай нуқтаи назардан ёндашмаган Никанор минг ҳаракат қиласа-да, бари бир, Хосе Аркадио Буэндиани кўндира олмади. Хосе Аркадио Буэндианинг ўткир зеҳнига тобора тан бера бошланган рухоний уни нега дараҳтга боғлаб қўйишганини суриштириди.

— Host est simrictissimum, — жавоб қайтарди у, — мени телба бўлганлигим учун боғлаб қўйишди.

Шу-шу, ўзи ҳам ақлдан озишидан қўрқиб, падре унинг ёнига йўламай қўйди ва ўзини буткул ибодатхона қури-

лишига бағишилади. Ребека қалбида яна умид уйғонаётганини сезди. Ўша куни падре Никанор бу хонадонда тушлик қилаётib, оила аъзоларига черков битгандан сўнг бўладиган ажойиб ибодатлар тўғрисида гапириб бергандан бошлаб, Ребеканинг тақдири иморатнинг битишига боғлик эди. «Ҳаммадан ҳам Ребеканинг омади чопди», деди Амаранта. Аммо Ребека гапини тушунмагач, у жилмайиб, изоҳ берди:

— Ахир, сен черковни ўз тўйинг билан очиб берсан-да.

Ребека бу имкониятни муҳокама қилишдан ўзини тортди. Негаки қурилиш жудаям суст борар ва унинг битиши учун камида ўн йил талаб қилинарди. Падре Никанор Ребеканинг фикрига қўшилмади: диндорларнинг тобора авж олаётган сахийлиги бу муддатни анча қискарок белгилашни тақозо этарди. Урсула Амарантанинг гапини кўллаб-кувватлади. Ребека ичида рад этиб турган пайтда у, мен ҳам қурилишни тезлатишга тузукроқ ҳисса кўшмоқчиман, деди. Падре Никанор, агар каттароқ эҳсон қилинса ибодатхона уч йилда тикланади, деди. Шу кундан бошлаб, Ребека Амаранта билан гаплашмай қўйди, чунки синглисининг фикри, гарчанд Амаранта ўзини бу гапни шунчаки айттандек кўрсатишга уринса-да, Ребекага оғир ботган эди. «Шунга ҳам раҳмат дегин, ахир мен сенга бундан ҳам баттар ёмонлик қилишим мумкин эдику, — деди Амаранта кечкурун бўлиб ўтган аёвсиз мажаро пайти. — Ибодатхона уч йилда битаркан, демак, мен сени яна уч йил давомида ўлдирмас эканман-да».

Ребека унинг даъватини қабул қилди.

Пьетро Креспи тўйлари бу гал ҳам ортга сурилганини эшитгач, тушкунликка тушди, аммо келин үнга бўлган садоқатини аён этиб, «Сен истаган пайтда иккимиз бирор ёққа қочиб кетишмиз мумкин», деди. Лекин Пьетро Креспи бундай қалтис ишларга мойил эмас, унда қайлиғига хос жўшкинлик етишмас ва у берилган ваъдага нисбатан ҳурматни ўнгу сўлга сарф қилиш мумкин бўлмаган бир бойлик, деб ҳисобларди. Шунда Ребека қалтис бўлмаган усулларни кўллашга ўтди: баъзида тўсаддан турган шамол меҳмонхонадаги чироқни ўчириб қўяр ва Урсула коронғида ўпишишаётган келин-куёвга дуч келиб қоларди. Пьетро Креспи тутила-тутила янги чироқ-

¹ Инкор киламан. Бу нарса худо борлигининг шак-шубҳасиз исботи эмас.

ларнинг сифати ёмонлигидан шикоят қиласади. У ҳатто мемонхонага бирмунча кучлироқ ёритиш воситаларини ўрнатишга бош-қош бўлди. Аммо энди кўпинча чироқдаги мой тугаган ёки унинг пилиги ишдан чиқсан бўлар, Урсула яна келиннинг куёв тиззасида ўтирганини кўриб қолласади. Охири Урсула чироқ атайлаб ўчирилаётганини сезди. У новвойлик юмушларини хинду аёлнинг зиммасига юклаб, ўзи эса эски найрангларга лақса тушиб қолмаслик учун, тебранма курсига ўтирас, Ребека билан Пьетро Креспини жиддий назорат қиласади. «Бечора онагинам, — дерди Ребека киноя ва ғазаб аралаш хомуза тортаётган Урсулага кўзи тушиб, — шу гуноҳлари учун албатта нариги дунёда жазосиз қолмас-ку!» Ибодатхона қурилишидан кунора ҳабардор бўлиб турган ва ишнинг суст бораётганидан укубат чекаётган Пьетро Креспини, назоратнинг учинчи ойида падре Никанорга анча пул тутқазди. Бу янгилик Амарантага таъсири қилмади. Ҳар кеч чеварлигу гурунг баҳонасида галереяга тўпландиган дугоналари билан гаплашаркан, у янгидан-янги интиқом усулларини қидиради. Лекин бир жиҳатдан Амарантанинг мўлжали чиппакка чиқди. Ибодатхонанинг битишига икки ой колганда у Ребеканинг келинлик либоси сақланаётган жавондан куядорини олиб кўйди. Аммо Ребека, сабри чидамай, келинлик либосини Амаранта кўзлаган муддатдан анча илгари тайёрлаб кўймокчи бўлди. Ребека олдин шкаф тортмасидаги қофоз ўрамини, сўнгра либос ўралган матони очиб кўрдию, ҳангуманг бўлиб қолди. Шойи кўйлак, тўр-тўр фата ва ҳатто сунъий гулчамбарни ҳам куя еб, нак қуқунга айлантириб ташлаган эди. Қизик, жавон ичига икки сиқим куядори сепиб кўйганини кечагидек эсларди, лекин бу баҳтсизлик шунчалар тасодифий бўлиб туюлдики, Ребека ҳатто Амарантадан шубҳаланишга журъат этолмади. Тўйгача икки ой колган эди. Ампаро Москоте унга бир хафта ичидаги янги либос тикиб бераман, деб ваъда берди. Ёмғирли кунларнинг бирида Ампаро оппок матоларга бурканиб, Ребекага битай деб турган янги либосни кийдириб кўриш учун келганида, Амаранта хушидан кетаётди. Унинг тили камлимага келмас, умуртқаси бўйлаб муздек совук тер оқиб тушарди. Амаранта жуда кўп ойлардан буён кўркиб-қақшаб яшарди, чунки у тўйни тўхтатишига ҳеч қандай

чора йўқ, Ребекани заҳарлашини аниқ биларди. Ребека Ампаро Москоте сабр-тоқат қилиб, сон-саноқсиз тўғна-ничлар ёрдамида эгнига кийгазаётган кўйлак ичидаги сиқдан зўрға нафас оларкан, кашта тикаётган Амаранта ҳалқаларни санашда тез-тез адашиб, бармоқларига нина санчилса-да, мудҳиш совуқкон тарзда заҳарлайдиган кун — тўйдан олдинги биринчи жума, заҳарлаш усули — кофега кўшиладиган бир чимдим афъюн бўлади, деган карорга келди.

Кутилмаганда бошқа бир баҳтсизлик тўйни яна кейинга сурди. Ребека билан Пьетро Креспининг никоҳларига бир хафта қолганида, кичик Ремедиос ярим кечаси ичидан қон кетиб уйғонди ва уч кундан сўнг ўз қонидан заҳарланиб ўлди. Маълум бўлишича, ичидаги эгизак хомиласи кўндаланг туриб колган экан, Амаранта виждан азобига гирифтор бўлди. У Ремедиоснинг ўлимида ўзини айбдор ҳисоблар ва Ребекага заҳар бериб кўймаслик учун доим худодан ўзига-ўзи завол тиларди. Йўқ, у худодан айни баҳтсизликни, яъни Ремедиоснинг ўлимини тиламаган эди. Ремедиос уларнинг хонадонига баҳт ва шодлик келтирди. У эри билан устахона ёнидаги ётоказнада яшар ва бутун хонани ўзи олиб келган қўғирчоқлар билан безаб ташлаган эди, унинг шодонлиги, хайтга бўлган чексиз муҳаббати ётоказнинг тўрт деворига ҳам сиғмас, гуллар экилган галеря бўйлаб шамолдек эсади. Ремедиос қуёш чиққанидан бошлибоқ кўшик айтишга тушарди. Амаранта билан Ребека ўртасидаги жанжалларга ёлғиз Ремедиосгина чек кўярди. У Хосе Аркадио Буэндиага қараб туришдек оғир вазифани ҳам ўз зиммасига олган эди. Унга овқат ташир, совун суркалган мочалка билан ювинтирас, соч-соқолига бит тушмаслигини назорат қилиб турар, шийпончани супуриб-сидирав, довул пайтлари шийпонча устига сув ўтказмайдиган брезент тўшарди. Сўнгти ойларда эса у Хосе Аркадио Буэндиа билан, гарчанд бузиб гаплашса-да, лотин тилида гаплашадиган бўлди. Пилар Тернеранинг Аурелианодан туғилган ўғли уйларига келтирилганида (хонадондагилар унга Аурелиано Хосе деб исм кўйишган эди), Ремедиос бу гўдакни ўзининг ilk фарзандидай қабул қилди. Ундаги оналик меҳри ҳатто Урсулани ҳам лол қолдирган эди. Аурелиано ўз ҳаётини Ремедиоссиз тасаввур килол-

мас, унга тамом суюниб қолганди. У кун бўйи устахонада ишларкан, Ремедиос унга шакар солинмаган кора кофе олиб келарди. Кечкурунлари икковлашиб Москотеларникига боришарди. Ремедиос опалари билан сухбатлашаётганида ёки онаси билан катталарнинг юмушлари ҳақида фикр юритаётганида, Аурелиано қайнотаси билан домино ўйнаб ўтиради. Буэндия оиласи билан қариндош бўлгач, дон Аполинар Москотенинг обрўуси ошиди. У вилоят пойттахтига қатнайвериб, боциликларга Макондо да мактаб куриш зарурлигини исботлаб берди. Мактабда бобосидан ўқитувчилик истеъодини мерос қилиб олган Аркадио муаллимлик қилиши лозим эди. Москоте олиб борган ташвиқот туфайли миллий мустакиллик куни муносабати билан Макондо аҳлининг аксарияти ўз уйларини кўкка бўяди. Москоте, падре Никанорнинг талабига биноан, Катарино ишратхонасини чекка кўчага кўчирди, фаолияти кун сайн авж олиб бораётган шаҳар марказидаги бошка бир қатор ишратхоналарни беркитишга фармон берди. Бир куни дон Аполинар Москоте вилоят марказидан олти нафар қуролли полициячи билан қайтиб, улар зиммасига тартиб-интизом назоратини юклаганида, Макондода қуролли одамларни сақламаслик тўғрисидаги эски битимни ҳеч ким эсламади ҳам. Қайнотасининг шижаоти Аурелианога ёқарди. «Сен ҳам унга ўхшаб семиз бўласан», дерди унга дўстлари. Аммо устахонада уззукун ўтираверганидан ҳеч семирмади, ёноқлари туртиб чиқиб, кўзлари ич-ичига ботиб кетди, феъл-автори ҳам босиқлигича қолди. Аурелиано билан рафиқасини ҳар иккала оиласагилар ҳам чексиз севишарди. Ремедиос фарзанд кўраётганини айтганида, Амаранта билан Ребека ярашиб, бўлажак чақалоклар учун икки хил ипдан — ўғилга кўк, қизга эса қизил тусли — кийимчалар тўқишига киришган эдилар. Орадан кўп йиллар ўтгач, девор остида ўзини отишларини кутиб турадиган Аурелиано ўйлаган сўнгти одам ҳам Ремедиос бўлиб қолади.

Урсула уйда мотам эълон қилди, барча дераза ва эшикларни беркитди, бирон-бир зарур важсиз ўйдан чиқиши ва уйга киришни тақиқлади, бир йилгача, қаттиқ овоз чиқариб гаплашишни маън қилди, деворга мархуманинг қора тасмага олинган суратини осиб, тагига чироқ

ёкиб қўйди. Ремедиоснинг жасади солинган тобут дафн куни ана шу суратнинг тагига қўйилди.

Ремедиоснинг руҳига атаб ёқилган чироқни асло ўчирмаган Буэндия авлодининг кейинги вакиллари сочига лента таққан, бурмача юбка ва оқ этикча кийган бу қизчанинг портретига қараб туриб, доимо таажжубга тушар эдилар; қизчанинг сиймоси Улуг Момо ҳақидаги анъанавий тасаввурга ҳеч мос келмас эди. Амаранта Аурелиано Хосени ўз тарбиясига олди. Унинг назарида, Ребекага аталган заҳар Ремедиоснинг кофесига тушиб қолгандек туюлар, шуни ўйлаб, Амаранта ич-ичидан эзиларди. У энди ёлғизлиқда чеккан азобларимга, оғир ҳасратимга шояд тутинган ўғлим Аурелиано Хосе шерик бўлса, деб умид қиласди. Шляпасига қора лента танғиб олган Пьетро Креспи узун, енгил қора кўйлак кийиб олган, фақат сурати қолган рангпар Ребекани кўриш учун ҳар куни кечкурун оёқ учидаги сассиз келиб, оғиз очмай қайтиб кетарди. Ҳозир тўй ҳақида гапириш шаккоклик бўлиб, уларнинг муҳаббати чексиз гуноҳкорликка юз тутган, зерикарли, ҳеч кимни қизитирмайдиган эрмакка айланган, гўёки чироқларни ўчириб қўювчи ва зулматда ўшишувчи жуфт аллақачон нобуд бўлгандек туюларди. Умиди пучга чиққан Ребека руҳан тушкунликка тушиб, яна кесак ея бошлиди.

Бир куни қўққисдан, мотам бошланганидан анча вақт ўтиб, қизлар галереяда яна ўз тикув ишларини бошлаб юборишганда, — роса соат иккита жазира маҳалланинг тинчини бузиб, кимдир дарвозани шундай қаттиқ куч билан очдики, зарбидан гўё бутун уй силкиниб кетди: бу Амарантага ва галереяда ўтирган унинг дугоналарига, хонасида бармоқ сўраётган Ребекага, ошхонада юрган Урсулага, устахонадаги Аурелианога ва якка каштан дарахти остида ўтирган Хосе Аркадио Буэндияга — ҳамма-ҳаммасига кучли таъсир қилди, гўё зилзила бошландию уйлари шу топдай қулаб тушадигандек бўлиб туюлди. Остонада антика кўринишили бир кимса пайдо бўлди. Унинг баҳайбат елкалари эшикка зўрга сифарди, йўғон бўйнига Биби Марямнинг тасвири солинган занжир осилган, қўлию кўкрагига игна билан суратлар чизилган, ўнг билагига эса мис билагузук тақилган эди. Териси гўёки шур шамолда ошланган, калта соchlари хачир ёлидек диккайтган, ияги туртиб чиққан, қарашлари фуссоли эди.

Келгиндининг белидаги камар отнинг айилидан икки баравар қалин эди. У пошиасига темир нағал қоқилган узун кўнжли этик кийиб олган бўлиб, қадамидан ер ларзага келарди. Нотаниш кимса қўлидаги нимдош халтасини қўтириб, шиддат билан меҳмонхона, сўнг залдан ўтиб, Амаранта ва унинг дугоналари игналарини ушланча қотиб қолган, гуллар турган осуда галереяга худди момақалдироқдек бостириб кирди. «Салом», деди у ҳоргин товушда ва халтасини қизлар ёнидаги столнинг устига ирритганча, уйнинг ичкарисига йўл олди. «Салом», деди ётоғидан қўрқа-писа бошини чиқарган Ребекага. «Салом», деди ишга бутун вужуди билан берилиб кетган Аурелианога. Лекин ҳеч қаерда тўхтамади. Ва нихоят, дунёнинг нариги бурчагидан бошлаган сафарини ошхонада тугатди. «Салом», деди у Урсулага. Урсуланинг оғзи ланг очилиб, бир он қотиб турди, сўнг келгиндининг кўзларига бокди-да, қувончдан бақирганча йифлаб, бўйнига осилиб олди. У — Хосе Аркадио эди! Уйдан гадой бўлиб кетиб, гадойлигича қайтиб келди. Урсула ўғли кира қилиб келган от учун икки песо тўлади. Хосе Аркадио одатда денгизчилар қўллайдиган лаҳжада, қоришган ғалатироқ испан тилида сўзларди. Ундан, қаерларда юрувдинг, деб сўрашганида, «Ўша ёқда», дея жавоб қайтарди. Хосе Аркадио ўзига ажратилган хонага осма тўшагини илиб нақ уч кун ухлади. Уйғонгач, ўн олтига қайнатилган тухумни паккос туширди-да, тўппатўри Катаринонинг ишратхонасига борди. Унинг улкан гавдаси аёлларни саросимага солди ва айни замонда ҳавасини келтирди. Хосе Аркадио ўз ҳисобидан музика буюриди, атрофдагиларни вино билан сийлади ва беш эркакка қаратса, «Хаммангиз биргалашиб ҳам қўлимни бука олмайсиз», деб гаров ўйнади. «Бунинг иложи йўқ, шекилли, — дейишиди улар, ҳатто қўлини қимирлатишоммай. — Чунки сенинг сехрли билагузугинг бор». Куч ишлатиладиган томошаларга кўпда ишонмайдиган Катарино ўн икки песо тикиб, Хосе Аркадио билан оғир мармар столни қўтара олиш-олмаслигига гаров бойлади. Хосе Аркадио столни боши узра баланд қўтириб, кўчага олиб чиқиб қўйди. Столни қайта киритиш учун ўн бир эркак овора бўлди. Хосе Аркадио оиласидагилар билан деярли гаплашмасди. Кундузи ухлар, кечалари бўлса фо-

хишаҳонадан бери келмасди. Онаси гоҳо мажбур қилиб оиласив гурунгларга судраб чиққанида, у ҳамманинг диққатини ўзига тортар, айникса, узоқ мамлакатларда рўй берган саргузаштлардан гапирганда, ҳамманинг оғзи очилиб қоларди. У кема ҳалокатига учраб, кичкина бир қайиқчада икки ҳафта Япон денгизида қолиб кетганида, офтоб уриб ўлган дўстининг гўштини еб кун кечирган экан. Айтишича, дўстининг туз сепиб офтобда тобланган гўшти жуда мазали экан. Бир куни, кемалари Бенгал кўрфази бўйлаб сузаётганида, экипаж аъзолари денгиз аждахосини ўлдиришибди. Аждахонинг ичидан темир дубулға, тўқа ва салбчиларнинг қуроли чиқибди. Кариб денгизида эса Винтар Юнгнинг қарокчилик кемаси шарпасини кўрибди, кеманинг елканлари ажал шамолларидан титилиб кетган, мачта ва елкан боғланадиган ёғочларини денгиз сувраклари илма-тешик қилиб юборган экан. Ўша кема мудом Гвадалупага қайтиб боришга харакат қилар, бироқ у мудом адашишга маҳкум этилган экан. Урсула гўёки ўзи кўп йиллар давомида интиқ қутган, ўғлининг жасоратларию саргузаштлари ёзилган мактубларни ўқиётгандек (Хосе Аркадио эса унга бирортаям хат ёзмаганди), пик-пик йиғлар эди. «Уйимиз катта, ўғлим, — дерди у энтикиб, — овқат ҳам сероб, ортиб қолган қанчасини чўчқаларга ташлаймиз!» Аммо она бечора бир ўтиришда яримта чўчқани пақкос туширадиган, нафасининг шамолидан ҳатто гуллар ҳам сўлиб қоладиган манави одам билан қачонлардир лўйилар олиб кетган ўша кичкина бола аслида бир киши эканлигини ҳеч тасаввурига сифдира олмасди. Бошқалар ҳам худди шундай таажжубда эди. Унинг шундоққина стол ёнида кекириш одатини кўриб, Амаранта ижирғанишини яширолмасди. Ўзининг қай ўйсинда туғилганини билмай ўтаетган ва буни ҳеч қачон била олмаган Аркадио уни ўзига негадир яқин тутишга уринаётган Хосе Аркадионинг саволларига истар-истамас жавоб берарди. Аурелиано акасига ҳадеб иккови бир хонада бирга ухлашган пайтларини, ўша узоқ болалик йиллари билан боғлиқ воқеаларни эслатишга уринар, аммо хотираси денгиз ҳаётининг сон-саноқсиз кечинмалари билан тўлиб-тошган Хосе Аркадио ҳеч нарсани эслаб-эсламасди. Ребека уни бир кўришдаёқ ёқтириб қолган эди. Хосе Аркадио ётоқхона-

си эшиги ёнидан ўтган ўша кеч, Ребека вулқонсифат нафаси ҳамма хоналарда bemalol эшитиладиган ўта бақувват бу эркак олдида Пьетро Креспи шунчаки чиройли ясанган бир бола-ку, деган қарорга келди. У турли баҳоналар билан Хосе Аркадиога яқинлашмоқчи бўларди. Бир куни Хосе Аркадио унинг қоматига беҳаёларча тикилиб: «Сен яхшигина аёл бўлиб етишибсан-а, сингил», — деб кўйди. Ребека ўзини тамоман йўқотди. У яна аввалидик шоша-пиша кесак ва оҳак ер, бармоини сўравериб яра қилиб ташлаган эди. Кечалари ўзи билан ўзи олишиб, ухломай, титраб-қақшаб чикар ва Хосе Аркадио келишидан дарак берувчи тонгни, унинг ларзага тушишини кутарди. Охири, Ребека чидай олмай, унинг хонасига кирди. Хосе Аркадио қайиқ боғланадиган арқонга осилган гамакда, кўзлари очик, биргина иштонда ётарди. Унинг мисдай бадани Ребекани ҳайратга солди ва қиз ортига қайтмоқчи бўлди. «Кечирасиз, — деди Ребека, — мен сизнинг бу ердалигингизни билмабман». У ҳеч кимни уйғотиб юбормаслик учун шивирлаб гапирди. «Бу ёқса кел», деб чақирди Хосе Аркадио. Ребека келди. Қиз, довулга ўхшаш шиддатли бир куч белидан кўтариб, уч силтov билан эгнидаги кийимини йиритиб, уни худди кичкина қушча каби тапиллатиб остига босганида, нафаси қайтиб қолмаслиги учун жон талласасида типирчилай бошлади.

Уч кундан сўнг улар никоҳдан ўтишди. Никоҳ арафасида Хосе Аркадио Пьетро Креспининг дўконига борди. Италиялик цитрада куй чалишдан сабоқ берарди. Хосе Аркадио уни четга ҳам чақирмай: «Мен Ребекага уйланяпман», деб бақирди. Пьетро Креспи оқариб кетди, кўлидаги цитрани шогирдларидан бирига бериб, дарс тугаганини эълон қилди. Улар музика асбобларию ўйинчоқлар билан тўла хонада икковлон қолишганида, Пьетро Креспи: «Ахир, у синглингиз-ку», деди.

— Аҳамияти йўқ, — жавоб қайтарди Хосе Аркадио. Пьетро Креспи муаттар хидли рўмолжаси билан пешонасини артди.

— Бу — табиятга хилоф иш, — дея тушунтира кетди у, — бундан ташқари қонунда тақиқланган.

Хосе Аркадио унинг важ-карсонидан эмас, балки шунчалар оқариб кетганидан дарғазаб бўлди.

— Тупурдим ўша табиятга, — деди у. — Мен буни сиз қийналмаслигингиз ва Ребекадан ҳеч нарса сўрамаслигингиз учун айтдим, холос.

Аммо Пьетро Креспининг кўз ёшларини кўриб бироз бўшашди.

— Бўлди, бўлди, — деди юмишоқ оҳангда, — Агар ҳамма гап сизга бизнинг оиласиз ёқиб қолганида бўлса, ана Амаранта коляпти-ку.

Гарчи падре Никанор ўзининг якшанба кунидаги хутбасида Хоссе Аркадио билан Ребека ака-сингил эмаслигини эълон қилган бўлсада, Урсула уларнинг никоҳларини кечира олмади. Урсула никоҳни шаккоклик аломати ҳисоблаб, черковдан қайтиб келган келин-куёвни уйга киритмади. Энди улар гўё Урсула учун ўлгандай эди. Ёш келин-куёв қабристон якинидан бир хужрани изжара олишиди. Оиласинг илк мебели — Хосе Аркадио уйдан ўзи билан олиб келган осма гамакдан иборат эди, холос. Биринчи оқшом келинни туфлисига кириб колган чаён чақди. Ребека тилдан қолди, аммо бу хол эр-хотинга чиллани қўнгилдагидек ўтказишларига тўсқинлик қила олмади. Улар яшаган маҳалла аҳли ҳар туни саккиз марта аёл чинқириғидан уйғониб кетар ва бу чинқириқ чошгоҳдаги ибодат чоғида ҳам яна уч марта тақрорланаар, одамлар, бошвоқсиз хирс қабристондаги ўликларнинг оромини бузмасин-да, деб худога нола қилишарди.

Ёш эр-хотинга биргина Аурелиано фамхўрлик кўрсатди. Уларга энг бакувват ва зарур мебелларни олиб берди. Хосе Аркадио уйлари ёнидаги ташландик жойни экиштишишга ярокли қилгунча, пул билан таъминлаб турди. Гарчанд, ҳаёт ҳатто тушига ҳам кирмаган баҳт ҳадя этган бўлса-да, Амаранта ҳамон Ребекага кек сақларди: бу шармандалиknи юмшатиш ўйлини топа олмаётган Пьетро Креспи, Урсуланинг хоҳишига кўра, илгаригидек ҳар сепланба уларнинг уйига овқатлангани келар ва баҳтсизлигини ҳеч кимга сездирмай, матонат билан дош берарди. Буэндиалар оиласига ҳурмати юзасидан у шляпасидаги кора лентани қолдирган ва ҳар гал ўзининг Урсулага боғланиб қолганидан мамнунлигини намойиш этарди. Урсулага ҳар куни антиқа совғалар — португал сардиналари, атиргул баргидан қилинган туркча шинни олиб келарди. Ҳатто бир куни Маниладан келтирилган

шол рўмол ҳам совға қилди. Амаранта Пьетро Креспининг кўнглини овлар, унинг дидини топар, кўйлагининг енгида осилиб қолган ипларни кесар, туғилган кунига эса Пьетро Креспининг исми ва фамилиясининг бош харфлари битилган анчагина рўмолча тайёрлаган эди. Тушлиқдан сўнг галереяда чеварлик қиласиган Амарантага қувноқ сұхбатдош бўларди. Пьетро Креспининг назаридада ёш боладек туюлувчи бу қизда ҳали нозиклик етишмасди, аммо унинг ҳислари ниҳоятда нафис, қалбida яширин бир нафосат бор эди. Хеч ким Пьетро Креспининг Амарантага уйланишига шубҳаланмасди. Ҳақиқатан ҳам, бир куни сешанбада Амарантага менга тегсангиз, деди. Қиз индамай, ишини давом эттираверди. Қулоқларини ловуллатган харорат пасайишини бир оз кутиб тургач, сўнгра шошилмай, ўзига ишонадиган одамларга ўхшаб, деди:

— Албатта, тегаман, Креспи. Аммо бир-биримизни яхшироқ билиб олганимиздан сўнг. Шошқалоқлик яхшиликка олиб бормайди.

Урсула нима қилишини билмасди. Пьетро Креспини қанчалик хурмат қилмасин, Ребека билан йигитнинг узоқ вакт давом этган ва охири можаро билан тугаган фотиҳасидан сўнг, бу иш ахлоқ жиҳатдан тўғрими ёки нотўрилигини англолмасди. Шубҳасини баҳам кўрадиган одам, оила бошлиғи Аурелиано эса ўзининг ноаниқ, аммо қатъий фикри билан Урсулани баттар эсанкиратди:

— Ҳозир тўй ҳақида ўйладиган вақт эмас.

Бу сўзларнинг мазмунини Урсула орадан бир неча ой ўтгач тушунди. Бу — ўша дамда Аурелианонинг нафақат тўйга, балки урушдан бўлак барча воқеа-ходисаларга нисбатан билдирган яккаю ягона самимий фикри эди. Йиллар ўтиб, у девор ёнида ўзини отишларини кутиб турганида, бу ерга қадар етаклаб келган, кўринмайдиган, аммо олдини олиб бўлмас тасодиф занжири қай йўсинда пайдо бўлганини ўзига-ўзи аниқ тушунтириб беролмайди. Ремедиоснинг ўлеми Аурелианони у қўрқкан даражада ҳаяжонлантирмади. Хотинининг ўлеми мислсиз ғазаб уйғотди ва оқибатда бора-бора у бир вақтлар аёлларни рад этгани сингари умидларни чилпарчин қилувчи сусткаш ва ғамгин ҳисларга кўмилиб кетди. Аурелиано ўзини яна буткул ишга бағишилади, аммо қайнотаси

билан домино ўйнашни ҳам канда қилмади. Мотам руҳига тўла кечки осойиши сұхбатлар уларнинг дўстлигини тобора мустаҳкамларди. «Яна уйлан, Аурелиано, — дерди унга дон Аполинар Москоте. — Менинг яна олти қизим бор. Истаганинг олишинг мумкин». Сайловга бир неча кун қолганида Макондонинг коррехидори галдаги сафардан мамлакатдаги сиёсий вазиятдан жиддий ташвишланган холда қайтиб келди. Либераллар уруш очишга тайёргарлик кўришаётганмиш. Аурелиано ўшнанда консерватор ва либераллар ҳақида мутлақо тасаввурга эга эмасди, факат уларнинг уруш очиш мақсадлари борлиги таажжубга соларди. Сиёсатдан йирокда бўлган Макондода сайлов бўлиши арафасида қайнотасининг сержант ҳамда олти нафар қуролланган солдатни чакиртириши Аурелианога мутлақо кераксиз чираниш бўлиб тујолди. Шахарга келган солдатлар барча хонадонларга кириб, ов милтиқлари ва ҳатто ошхонада ишлатиладиган катта пичноқларни ҳам тортиб олишди, сўнгра ёши йигрма бирдан ўтган эрқакларга консерватор-номзодларнинг номлари битилган кўк ҳамда либерал-номзодларнинг номлари ёзилган пуштиранг варакалар тарқатишиди. Шанба куни, айни сайлов арафасида дон Полинар Москоте бугун ярим кечадан кейин кирқ саккиз соат мобайнида спиртли ичимликлар сотиши ва бир оиласа мансуб бўлмаган уч нафардан кўп одамнинг кўчада тўпланиб туриши тақиқланган ҳақидаги декретни эшиттириди. Сайлов тинчгина ўтди. Якшанба куни эрталаб соат саккизда майдонга тахта қути ўрнатишиди. Тахтани олти солдат қўриқлаб турарди. Овоз бериш мутлақо эркин бўлди, кун бўйи қайнотасининг ёнида туриб, бир одам икки маротаба овоз бермаслигини назорат қилган Аурелиано бунга тўла ишонч ҳосил қилди. Кундуз соат тўртда ногора товуши сайловнинг ниҳоясига етганидан хабар берди ва дон Аполинар Москоте ўз имзоси чекилган ёрлик билан сайлов қутичасини муҳрлади. Кечқурун Аурелиано билан домино ўйнаётганида, коррехидор сержантга, қутичани очиб, овозларни хисобла, деб буюрди. Пуштиранг ва кўк қофозларнинг сони тенг эди, аммо сержант пушти қофозларнинг фақат ўнтасини қолдириб, қолганларини ташлаб юборди. Сўнг қутичага янгидан муҳр босишиди. Эртасига тонг азонда у провинциянинг марказий шахрига олиб

кетилиши керак эди. «Либераллар уруш бошлашади», деди Аурелиано. Дон Аполинар ўйиндан бош кўтартмади хам. «Сайлов қофозларининг алмаштириб қўйилганлиги учун деб ўйлайсанми?! Йўқ, уруш очмайдилар, — деди у. — Ахир улар шикоят қилишмаслиги учун кутичада оз-моз пушти бюллетенлар қолдирилди-ку». Аурелиано оппозиция қанчалар нокулай шароитда эканини англади. «Агар мен либерал бўлганимда, — таъкидлади у, — ана шу қофозлар юзасидан албатта уруш бошлаган бўлардим». Қайнотаси унга қўзойнак тепасидан қараб қўйди.

— Эҳ, Аурелиано, — деди у, — agar сен либерал бўлганингда, гарчанд менга юз марта куёв бўлганингдаям қофозларнинг алмаштирилишини кўролмас эдинг.

Сайловнинг якуни эмас, балки солдатларнинг мусодара қилинган пичоқлару ов милтиқларини эгаларига қайтариб беришдан бош тортишлари шахарда норозилик туғидирди. Аёллар Аурелианога, қайнотангга айт, лоакал ошпичоқларни қайтарсин, деб илтимос қилишди. Дон Аполинар Москоте махфий равишда унга солдатлар мусодара қилинган пичоқлару ов милтиқларини либералларнинг урушга тайёргарлик кўришаётганини далилий ашёлари сифатида олиб кетилганини маълум қилди. Бу қадар сурбет баёнот Аурелианода жуда ёмон таассурот қолдирди. У лом-мим демади, аммо бир куни кечқурун дўстлари Херинельдо Маркес ва Магнифиго Висбаль билан пичоқлар воеасини муҳокама қилаётсиб, ундан либералми ёки консерватор эканлигини сўрашганида, Аурелиано бир он хам иккilanмай:

— Агар кимдир бўлишим шарт бўлса, яхшиси, либерал бўлардим, чунки консерваторлар фирт муттаҳам, — деди.

Эртасига у дўстларининг қистови билан, жигарини даволаттани (гарчанд касал бўлмаса-да) доктор Алирио Ногеранинг қабулига кирди. Бу баҳона нега керак бўлиб қолгани ҳакида у тасаввурга хам эга эмасди. Доктор Алирио Ногера Макондога бундан бир неча йил олдин, анчагина нордон дорилар ва одамларга ғалати туюлган — «Понани пона билан қоқиб чиқаришади» деган шиор билан бирга келганди. Ногера хеч қандай шифокор эмасди. Ушбу сохта доктор аслида террорчи эди. Кўнжи узун пойабзали унинг беш йиллик сургун даво-

миди темир кишанлардан чандик тушган тўпиқларини бегона қўзлардан яширади. Федералчиларнинг ilk қўзбононидаётқ қўлга туширганларида, у жинидан хам ёмон кўрадиган либос — шифокор кийимини кийиб Кюрасаога қочишига муваффақ бўлган эди. Узоқ муддат чўзилган бу қувғинликнинг охирги кунларида, Кюрасаога сиёсий муҳожирлар Кариб денгизининг барча оролларидан келган хушхабарлардан руҳланиб, контрабандачиларнинг кемасига тушиб, дорилар тўлдирилган шиша идишлар (дорилар оддий шарбатдан ўзга нарса эмасди) ва Лейпциг университетини тутатганлиги ҳақидаги сохта диплом билан (уни хам ўзи тайёрлаган эди) Риоачада пайдо бўлди. Риоачада эса ҳафсаласи пир бўлиб йиғлаб юбораёди. Сиёсий муҳожирлар портлаш арафасида туришибди, деб таърифлаган федералчилар сайлов арафасида ишончларини йўқотишиб, мутлақо совиб қолишганди. Омадзилликдан ғамга чўқкан ва қариган чоғида яшаш учун ишончли жой қидирган бу сохта шифокор Макондога келиб яширинди. У шахар майдони якинидаги уйда, тор, бўш шиша идишлар қалаштирилиб ташланган хоначада, тузалмас беморлар маблаги эвазига яшарди: барча доридармонларни татиб кўрган бу беморлар эндиликда жўн шарбатдан шифо ахтаришар эди. Дон Аполинар Москоте номигагина хукмдор бўлиб турган пайтда, доктор ўз ташвиқчилик истеъодни кўллай олмасди. У кўпроқ вақтини эсадаликлар ёзишу астмага қарши курашга сарфларди. Ногера яқинлашиб келаётган сайловга катта умид боғлаган эди. У сиёсат бобида нўнок бўлган шахар ёшлири билан мустаҳкам алоқа ўрнатди ва яширин равишида қатъий фитначилик компаниясини бошлаб юборди. Сайлов қутичасидаги сон-саноқсиз пуштиранг қофозлар дон Аполинар Москоте ўйлаганидек ёшларнинг енгилтакликлари эмас, балки Ногеранинг фаолияти туфайли пайдо бўлган эди (бу юмуш террорчи қўзлаган режанинг бир бўлати эди), у шогирдлари сайловнинг қанчалик лўттибозлиқ эканига ишонч хосил қилишлари учун уларни овоз беришга мажбур қилган эди. «Бу — жабр-зулмининг ўзгинаси» дерди Ногера уларга. Аурелианонинг аксарият дўстлари консеваторлар тузумини нобуд қилиш истагида эди, аммо Аурелианонинг коррехидор билан қариндошлигидан эмас, балки одамовилигию феъл-атво-

ри ўзгарувчанлигидан кўркишиб, унга ўз режалари ҳақида гапиришга журъат қилишолмасди. Бундан ташқари, қайнатасининг кўрсатмасига амал қилиб консерваторларга овоз бергани маълум бўлган эди. Шундай қилиб, унинг сиёсий қарashi рўй берган бу оддий тасодиф туфайли очилиб қолди. Аурелиано фақат шунчаки қизиқиш юзасидан илк дафъа телба қадам ташлади — докторниги айўқ касалини даволаттани борди. Ўргимчак уялариси камфаранинг ачимсик ҳиди қоплаган, чўчқахона каби ифлос бу хонада у қари игуанага ўхшаш, нафас олганда ўпкаси гўёки ҳуштак чаладиган бир кимсани учратди. Доктор индамасдан Аурелианони дераза ёнига олиб борди-да, пастки қовоини кўздан кечира бошлади. «У ерда эмас, — деди Аурелиано дўстлари ўргатгани бўйича. Кейин кўлини жигарига босиб — ана шу еримда оғрик хис қиялман, кечаси билан уйқу бермайди», — деди. Шунда доктор Ногера хона қизиб кетганини баҳона қилиб, дегизани ёпди ва консерваторларни ўлдиришга аҳд қилган ватанпарварларнинг бурчи ҳақида қисқа ваъз айтди. Аурелиано бир неча кун давомида чўнтағида дори солинган идиш олиб юрди. У ҳар икки соатда уч дона ҳаҷдори олиб, тилининг остига ташларди. Дон Аполинар Москоте унинг доктор найрангларига лакқа учтанидан кулар, фитначилар эса Аурелианони ўз одамимиз, деб хисоблашарди. Фитнага, гарчанд келажақдаги ишлари нимадан иборат эканини аниқ билишмаса-да, Макондога асос солган барча кишиларнинг барча ўғиллари жалб этилган эди. Аммо доктор ўз сирини ошкор этгани заҳоти, Аурелиано улар сафидан чиқди. Ўшанда Аурелиано консерваторларнинг нобуд қилиниши зарурлигига қатъий ишонса-да, докторнинг режалари қабиҳлигидан ларзага тушган эди. Алирио Ногера якка террор тарафдори эди. Унинг режаси — келишилган ҳолда бир қатор якка тартибда суиқасд уюштиришни, суиқасд бора-бора умуммиллий тус олишини, охир-оқибатда барча давлат чиновниклари, уларнинг оила аъзолари, асосан эркак зотига мансублари, ер юзасида консерваторларнинг уруғиям қолмаслиги учун — ўлдиришиларини тақозо этарди. Табиийки, бу рўйхатга дон Аполинар Москоте, унинг хотини ва олти қизи ҳам киритилган эди.

— Сиз ҳеч қанака либерал эмассиз, — деди Аурели-

ано қиёфасини ўзгартирмай. — Сиз шунчаки қонхўр кazzобсиз, холос.

— Ундей бўлса, — жавоб қайтарди доктор вазминлик билан, — дориларни қайтариб бер. Улар энди сенга керак эмас.

Ўшанда докторнинг уни ҳеч кандай қурашга яроқсиз, ланж, кўнгли бўш, бебаҳт ва ёлғизликка мойил деб хисоблагани Аурелианога орадан ярим йил ўтга маълум бўлди. Фитнани сотиб қўйишдан хавфсираган дўстлари Аурелианони қўрқитишга уринишиди. Аурелиано уларни тинчлантириб айтдики, мен ҳеч кимга ҳеч нарса демайман, лекин Москоте оиласини ўлдиришга келсангиз, сизларни остоңада курол билан карши олишим тайин.

Аурелианонинг қатъияти фитначиларга қаттиқ таъсир килди ва улар режаларини номаълум муддатга кеччикиришиди. Шу воқеалар содир бўлаётган махалда Урсула Пьетро Креспи билан Амарантанинг тўйлари хусусида маслаҳатлашгани ўғлининг ёнига келди ва у, онасига, хозир бунинг мавриди эмас, деб жавоб қайтарди. Бир ҳафтадирки, Аурелиано, қўйнида эски тўппонча яшириб, дўстларини зимдан кузатарди. Тушликдан сўнг, ўз уйларини тартибга келтира бошлаган Хосе Аркадио билан Ребеканиги кофе ичгани борар, кеч соат олтидан кейин эса қайнатаси билан домино ўйнашга ўтиради. Эрталаб, ионушта пайти Аркадио билан сухбатлашарди: Аркадио энди норғул йигитга айланган бўлиб, уруш мукаррарлигидан ҳар сафар хаяжонга тушарди. У муаллимлик қиладиган мактабда эндинга гапиришни ўрганишаётган болалар ҳам, ёши Аркадиодан анча катта сўлукмондай одамлар ҳам бор эди. Аркадиога либерализм васвасаси юқиб ултурган эди. У падре Никанорни отиб ташлаш, черковни мактабга айлантириш, мұхаббат эркинлигини жорий этиш керак, деб тинмай гапиради. Аурелиано унинг шаҳдини қайтаришга уриниб, эсингни йиғ, сал эҳтиёт бўл, деб маслаҳат берди. Аммо Аркадио маслаҳатга кулоқ солмас ва ҳамманинг олдида уни кўнгли бўшлиқда айбларди. Аурелиано эса кутарди. Нихоят, декабрнинг бошида Урсула устахонага ҳовлиқиб кириб:

— Уруш бошланди! — деб ҳайқирди.

Уруш уч ой давом этди. Бутун мамлакатда ҳарбий ҳолат эълон қилинди. Уруш бошланишини Макондода

фақат биргина одам — дон Аполинар Москотегина биларди, аммо шаҳарга кўққисдан бостириб киришга бўйруқ олган ҳарбий отряд келмагунга қадар у ҳатто хотинига ҳам оғиз очмади. Хачирларга тиркалган иккита енгил тўп билан куролланган солдатлар шаҳарга эрта тонгда шовқин-суронсиз келишиб, мактабни казармага айлантиришиди. Кечки соат олтидан комендантилик вақти жорий килинди. Ҳар бир хонадонда олдинги тинтувга нисбатан қаттиқроқ тинтув ўтказилди ва бу гал ҳатто дехқончилик асблоларини ҳам тортиб олишиди. Доктор Ногерани уйидан судраб чикиб, шаҳар майдонидаги дараҳтга боғлашиб, суду терговсиз отиб ташлашиди. Падре Никанор ҳарбийларга ўзининг илохий муаллаки билан таъсир қилмоқчи бўлган эди, солдатлардан бири унинг бошига қўндок билан туширди. Либераллик шамоли тиниб, атрофни даҳшатли сокицлик қоплади. Оқариб кетган ва одамови бўлиб қолган Аурелиано қайнотаси билан домино ўйнашни давом эттиради. У гражданлик маңсаби устига ҳарбий хоким унвони ҳам берилган дон Аполинар Москотенинг яна куруқ савлатга айланганини тушиунди. Барча фармонларни гарнizon бошлиғи бўлмиш капитан берар, у ҳар куни эрталаб жамоат тартиби муҳофазачиларининг эҳтиёжи учун одамлардан солик тўпларди, холос. Унинг тўрт нафар солдати кутурган ит копган аёлни оила аъзолари қўлидан юлиб олиб, кўчанинг қоқ ўртасида милтиқ қўндоқлари билан уриб ўлдиришиди. Шаҳар ишғол килинганидан икки хафта ўтгач, якшанба куни Аурелиано Херинельдо Маркеснинг уйига борди ва эҳтиёткорлик билан қандсиз кофе сўради. Улар ошхонага фақат иккови қолишганида, Аурелиано ўзига хос бўлмаган қатъий бўйруқ оҳангда деди: «Ийитларни хозирла. Биз урушга борамиз». Херенильдо Маркес ишонмади.

— Куролимиз йўқ-ку? — сўради у.

— Уларнинг куролларини тортиб оламиз, — жавоб берди Аурелиано.

Сешанба куни тунда мардонавор операция ўтказилди: пичоқ ва темир-терсак билан куролланган, ёши ўттизга ҳам етмаган Аурелиано Буэндия болғилигига кўққисдан гарнizonни ишғол килиб, солдатларнинг милтиқларини қўлга киритди ва майдонда капитан билан биргаликда ит копган аёлни ўлдирган ўша тўрт солдатни отиб ташлади.

Ўша кечаси, ҳали майдондан тўп овози эштилиб турган бир пайтда, Аркадио Макондо қўргонининг ҳам граждан, ҳам ҳарбий ҳукмдори этиб тайинланди. Қўзғолончиларнинг уйланганлари хотинлари билан зўрға хайрлашиди. Одамларни террордан ҳалос қилганлари учун чексиз ташаккурга сазовор бўлган Аурелиано отрядининг аъзолари, охирги ахборотларга қараганда, Манаурега силжиган генерал Викторио Медина бошлиқ инқилоб лашкарларига қўшилиш учун сахар пайти Макондодан чиқиб кетди. Йўлга тушишдан олдин Аурелиано дон Аполинар Москотени жавон ичидан чиқариб олди. «Ташвишланманг, ота, — деди у. — Янги ҳокимият сизнинг ва оиласигизнинг дахл-сизлигига кафилилек беради». Дон Аполинар Москоте узун этикли, елкасига милтиқ осиб олган қўзғолончи ўзининг куёви, ҳар куни кеч соат тўққизгача бирга домину ўйнайдиган одам эканини зўрға таниди.

— Аурелиано, бу бемаънилик-ку! — қичкирди у.

— Йўқ, бемаънилик эмас, — деди Аурелиано. — Бу — уруш. Энди мени хеч қачон Аурелиано деб атаманг, энди мен полковник Аурелиано Буэндiamан!

Полковник Аурелиано Буэндия ўттиз икки марта қуролли қўзғолган кўтарди ва ўттиз икки гал ҳам мағлуб бўлди. У ўн етти аёлдан ўн етти нафар ўғил кўрди, кенжа ўғли энди ўттиз беш ёшга кираётганда, ҳамма фарзандларини бирин-кетин, бир кечанинг ўзида ўлдиришиди. Ота эса ўн тўрт сунқасдан, етмиш уч пистирмаю қатлдан ҳамда кофега аралаштирилган, нақ бир отни бемалол ўлдирадиган заҳардан омон қолди. У республика президенти тақдим этган Хурмат орденидан воз кечди. Барча революцион кўшинларнинг бош қўмандони бўлди ва мамлакатнинг у сарҳаддан-бу сарҳадга қадар ястаниб ётган белоён ерларига ҳарбий ҳукмдор ва судья этиб тайинланди. Ҳукумат ҳам чўчийдиган бу одам ўзининг фотосуратини олдиришга хеч рухсат бермасди. У урушдан сўнг, то умрининг охиригача тайинланган нафакани рад этиб, кексайганида Макондодаги устахонасида балиқчалар ясад, ўшалардан тушган маблағ эвазига кун кечирди. У ҳамиша жангларда биринчи сафларда қатишган бўлса-да, фақат бир мартагина, қарийб йигирма йил давом этган гражданлар урушига чек қўйган Несрланд сулҳи асосида таслим бўлишига имзо чекилга-

нидан сўнг, ярадор бўлди, аникроғи, ўзини ўзи яралади. У кўлидаги тўпшончасидан кўкрагига ўқ узди ва ўқ юрагига шикаст етказмай, орқасидан тешиб чиқди. Макондода номига қўйилган кўчагина унинг мислсиз жасоратларидан нишона сифатида қолди. Аммо у йигирма бир нафар одамдан иборат отрядни хеч нимани кўзламай, генерал Викторио Медина қўшинларига қўшилиш учун ўша декабрь тонгида Макондони тарқ этганини ўлими олдидан тан олди.

— Биз шаҳарни сенга қолдирияпмиз, — деган эди ўшанда у Аркадиога. — Бус-бутун қолдириб кетяпмиз, биз қайтганимиздан кейин Макондо бундан ҳам ободроқ бўлмоғи даркор.

Аркадио унинг кўрсатмасини бутунлай бошқача тушунди. У Мелькиадес китобларидағи рангли расмлардан руҳланиб, маршаллик галунлари тикилган ва эполетлар тақилган антиқа ҳарбий кийим тикирди, отиб ўлдирилган капитаннинг попукли қиличини камарига тақиб олди. Кейин иккала тўпни ҳам шаҳарга кираверишдаги жойга ўрнатди, оташин хитобларидан руҳланган шогирдларига ҳарбий форма кийдириб, четдан караган одамларга Макондо ишвол қилиб бўлмайдиган шаҳардек туюлиши учун қуроллантириб, шаҳар кўчалари бўйлаб кезиб юришини буюрди. Ушбу маккорликнинг оқибати ҳам яхши, ҳам ёмон бўлди: ҳакиқатан ҳам хукумат бир йил давомида Макондо қўрғонини босиб олиш учун буйруқ беришга жазм этолмай юрди, аммо ниҳоят бу ишга киришилгач, шаҳарга шунчалик кўп қўшин юборишдики, ҳимоячиларнинг қаршилиги яrim соат ичидан синдирилди. Аркадио ҳукмдорликнинг дастлабки кунлариёқ ўзининг қарор чиқаришга мойиллигини ошкор қилди. У дафъатан миясиға келиб қолган тасодифий нарсалар хусусида қарорлар қабул қилас, баъзан бир кунда тўртта декрет чиқарган пайтлари ҳам бўлган эди. У ўн саккиз ёшлилар учун мажбурий ҳарбий хизмат жорий этди: кеч соат олтидан сўнг кўчада қолган уй ҳайвонларининг умумий мулкка айланиб қолишини эълон қилди, катта ёшдаги эркакларни енгларига қизил латта боғлаб юришга мажбурлади. Падре Никанорни хонаки банди қилиб қўйди: «Агар уйдан чиқсанг, отиласан», деди унга. Падрега фақат либераллар ғалабасини байрам қилганларидагина ваъз ай-

тиш ва қўнғироқ чалишга рухсат этилди. Аркадио, одамлар билан ҳазиллашмаётганлигини кўрсатиш учун, солдатлар бўлимасига шаҳар майдонида қўғирчоқларни отиб машқ қилишини буюрди. Олдинига буни хеч ким жиддий қабул қилмади. Ахир, Аркадио ҳам, унинг солдатлари ҳам бор-йўғи катталарнинг ўйинларини ўйнашаётган ёш болалар, мактаб ўқувчилари эди-да. Бир куни кечқуруп Аркадио Катаринонинг ишратхонасига кирганида сурнайчи янги бошлиқни тантанали марш билан қарши олиб одамларни қулдирган эди. Аркадио ҳокимият эгаларини бехурмат қылгани учун сурнайчини отишга маҳкум этди. Бунга норозилик билдиришга жазм этгандарни эса синф хоналаридан бирига қамаб, уларга фақат иону сув берилишини тайинлади. «Сен котилсан! — деди бакиарарди унга ҳар сафар Урсула, неварасининг ўзбошимчалигини ёшитиб. — Мабодо Аурелиано ёшитиб қолса, сени албатта отиб ташлайди ва бундан биринчи бўлиб мен хурсанд бўламан». Аммо, бу гапларнинг бари бехуда эди. Аркадио ўзининг мазмунисиз ёвуэлигини тобора кучайтиради. Ниҳоят, у Макондо кўрган энг ёвуз ҳукмдорга айланиб қолди. «Хайриятки, одамлар оқу қорани фарқлайти, — деди бир куни дон Аполинар Москоте. — Мана, сизга либераллар ваъда қилишган жаннат». Бу сўзларни Аркадиога етказишиди. У солдатлар патрули билан дон Аполинар Москотенинг уйини ишғол қилиб, мебелларининг кулини кўкка совурди, қизларини беомон савалади, собиқ коррехидорни эса кўча бўйлаб судратиб, казармага олиб келтириди. Бундан хабар топган Урсула уятдан қизариб, кўлидаги мумланган ўрма қамчисини қазаб билан силтаганча, шаҳар кўчалари бўйлаб югура кетди; у казарма ҳовлисига бостириб кирганида, бўлинма солдатлари дон Аполинар Москотени отиш учун сафортинштан ва Аркадио «Оtingлар» деб буйруқ беришга шайланаётган эди.

— Қани, отиб кўр-чи, пасткаш! — деб қичкирди Урсула.

Довдираб, ўзини ўнглаб олишга ҳам улгурмаган Аркадиони Урсула ҳўқиз пайларидан ўрилган оғир қамчи билан савалай кетди. «Отиб кўр-чи, қотил! — деб қичкирарди у. — Унга қўшиб мени ҳам от, манжалакининг боласи. Ўшанда мени сендей маҳлукни ўстирганим учун

уяддан йиғлашимдан халос этган бўлласан!» У Аркадиони раҳм-шафхатсиз, то у ховлиниңг узок бурчагига бориб, шилликкуртдай бурканиб олгунига қадар савалади. Илгари ўқлар илма-тешик қилиб юборган қўйирчоқ осифлик турган ёғочга боғлаб қўйилган дон Аполинар Москоте хүпсиз эди. Бўлинма солдатлари, Урсула қолган ғазабини бизга сочади, деб кўркканларидан қочиб кетишган эди. Аммо Урсула улар томонга қиё ҳам бокмади. Оғриқ азобидан доддлётган Аркадиони тинч қўйиб, дон Аполинар Москотени ечди ва уйга олиб кетди. Казармадан чиқишидан олдин, бу ерда хибсда сакланәётгандарни озодликка чиқарди.

Шундан сўнг шаҳарни Урсула бошқарадиган бўлди. У якшанба ибодатини қайта тиклади, қизил лагта боғлаб юришга чек қўйди ва Аркадионинг барча ноўрин қарорларини бекор қилди. Аммо шунчалик матонатига қарамай, Урсула холи қолган пайтларида ўз толеидан йиғларди. У ўзини шу қадар ёлғиз хис қиласди, охири каштан остида эсдан чиқаёзган эрининг сухбатидан таскин излай бошлади. «Қара, қангча кулфатлар тушди бошимиизга, — деди у эрига пальма шоҳ-шаббаларидан қилинган пешайвонни оқизиб кетишига харакат қилаётган ёз ёмғирининг шовқини остида. — Уйимиз ҳувиллаб қолди, ўғилларимиз тарқалиб кетишиди. Яна иккимиз қолдик». Аммо телбалик бағрига гарқ бўлган Хосе Аркадио Буэндия унинг гапларини эшитмасди. У ўзининг скамейкасида ўтирас, Урсула эса, эрини ювинтиаркан, оила янгиликларини сўзлаб берарди. «Аурелианонинг урушга кетганига мана тўрт ой бўлди, биз ҳанузгача унинг тақдиридан бехабармиз, — дерди у, эрининг орқасини соvuнили латта билан арта туриб. — Хосе Аркадио эса қайтиб келди, гавдаси сеникidan ҳам норгул, бутун бадани чорчўп тасвирига тўлиб-тошган, лекин у хонадонимизга нуқул шармандалик келтираётir». Нохуш хабарлар эрига озор бера бошлаганини хис қилиб, энди уни алдашга тушарди. «Эҳ, шунча вайсабман-а, сен менга ишонма, — дерди у эрининг нажосати устига қул сепиб, сўнг уни белкуракка йигаркан. — Хосе Аркадионинг Ребекага уйланиши худонинг ёзиги экан, энди улар жуда баҳти яшашяпти». Урсула ҳакикат ёрдамида ёлғон гапиришга шу қадар ўрганиб қолдики, охири ёлғонлари-

дан ўзи ҳам таскин топа бошлади. «Аркадио жиддий ва ниҳоятда жасур йигит бўлиб етишган, — дерди у. — Ҳарбий кийиму қилич унга қанчалар ярашганини кўрсанг эди». Бу хол ўллик билан гаплашишга ўхшаб кетар, нега энди Хосе Аркадио Буэндияни бирор нарса на хурсанд, на хафа қила оларди. Аммо Урсула эри билан сухбатлашишни қанда қилмасди. Эри беозор ва лоқайд эканини кўргач, Урсула уни арқонлардан халос қилди. Арқонлар ечишган бўлса-да, Хосе Аркадио Буэндия ҳатто жойидан ҳам силжимади. Гўёки арқонларнинг хеч бир ахамияти йўқдек, гўёки уни каштан дарахти танасига арқонлар ва умуман кўзга кўринадиган воситалар — занжиру кишинлар эмас, балки улардан юз чандон бақувват бир куч боғлаб ташлагандек, қуёш ва ёмғир остида ҳам скамейкада ўтираверарди. Августда, бу йил қиши одатдагига караганда чўзилиб кетиши ҳаммага аён бўлганида, Урсула ниҳоят, эрига ўзи маъқул топган нарсани маълум қилди:

— Бахт биз билан қадам-бақадам юриди, — деди у. — Яқинда Амаранта билан пианола тузатган ўша италияликнинг тўйини кўрамиз.

Урсула Пьетро Креспи билан Амарантанинг сухбатларини илгаригидек кузатишни кераксиз деб билгач, уларнинг дўйстона алокалари хийла илгарилаб кетди. Келинкуёвлик қоронғилик пардаси ила чулғанди. Пьетро Креспи ҳар куни кечқурун Амаранта учун Петrarканинг сонетларини таржима қиласди. Улар атиргуллар хиди уфуриб турган галереяда то чивинлар оромларини бузмагунларича ўтиришар, сўнг меҳмонхонага ўтишарди. Йигит шеър ўқир, қиз эса чеварлик қилас, иккиси ҳам уруш воқеаларига лоқайд эди. Амарантанинг сезгирлиги, унинг вазмин нафосати йигитни ўргимчак иплари каби ўраб ташлади ва ҳар сафар соат саккизда уйига кетишидан олдин куёв ана шу кўринмас ипларни узуб ташларди гўё. Пьетро Креспи ватанидан юборилган открытикалардан Амаранта иккови ажойиб альбом тайёрлашди. Бу открытикаларнинг ҳар бирида дарахтзорларнинг хилват бурчагида ўтиришган маҳбублар, камон ўқи билан яранланган юрак ёки икки кабутар икки учини тумшуғида тутиб турган тилларанг тасмалар тасвири туширилганди. «Бу — Флоренциядаги боғ, — дерди Пьетро Креспи

открыткаларни кўздан кечираркан. – Кўлингни чўзсанг бас, кабутарлар кафтингга кўниб, нон ушоқларини яя бошлишади». Баъзан Венеция шаҳри кўринишлари тасвирланган сувбўёкли расмларни кўришганида, ватан соғинчи унинг хотирасида каналлардан тарадувчи ботқоқ денигининг чирик чиганоклари хидиу гулларнинг енгил бўйини уйғотарди. Амаранта гоҳо хўрсиниб, гоҳо қулиб, гўзал эркагу аёллари болалар тилида сўзлашувчи бу мамлакат, шу кунларда харобазорга айланган қадимий шаҳарлар хақида орзу киларди. Нихоят, Пьетро Креспи излаганини топган эди. Мухаббат дардиде океанини кесиб ўтгач, Ребека билан шошилинч, жўшқин тарзда ўшишган пайтидаги хавас билан адаштириб юборганидан сўнг ниҳоят ҳақиқий муҳаббатини топган эди. Бахт унга омад келтирди. Энди Пьетро Креспининг дўкони деярли бутун квартални эгаллар ва гўё хаёлӣ бир маконга айланган – бу ерда вақтни соат бонглари орқали билдириб турадиган Флоренция қўнғироқхонасининг аниқ нусхасини, Соррентодан келтирилган музикали қутичани, қопқоғи очилиши биланоқ беш нотадаги кўйдан парчалар ижро этиладиган хитой упадони ва, умуман, барча мусиқа созларини, одамзод томонидан ўйлаб чиқарилган, бураб ҳаракатга келтирилувчи барча ўйинчоқларни учратиш мумкин эди. Мусиқа мактабида дарс беришга лаёкатсиз бўлган Бруно Креспи – Пьетронинг укаси дўконга мутасадди эди. Унинг елиб-ютуришлари туфайли Турклар кўчаси ўзининг турли-туман, кўзни қамаштирувчи ўйинчоқлар кўргазмаси билан сеҳрли қўрикхонага ўхшаб қолди, бу ерда одамлар Аркадионинг жабрзулмларини, йироқ-йироқлардаги уруш таҳликасини батамом унтишарди. Урсуланинг қўрсатмасига биноан, якшанба ибодати қайта тикланганида, Пьетро Креспи ибодатхонага немис фисгармониясини хадя этди, у ерда болалар хори ташкил қилиб, унинг катнашчилари билан биргаликда грегориан репертуарини машқ кила бошлиди. Бу нарса падре Никанорнинг камтарин хизматига аллақандай шукуҳ бафишлади. Амаранта яқин кунлар ичida италияликнинг бахтиёр рафиқаси бўлишишга ҳамма ишонарди. Ўз ҳисларини ортиқча қамчиламай, уларни нафис, табиий оқим ихтиёрига ҳавола қилган келин-куёв, охир-оқибатда тўй муддатини аниқлаш чегараси қадар

келишиди. Ҳеч ким уларга монеълик қилмоқчи эмасди. Илгари, тўйни ортга суваверганидан Ребекани баҳти каро қилиб кўйгани учун ич-ичидан ўзини гуноҳкор ҳис қилаётган Урсула, виждан қийноғини яна орттиришни истамасди. Уруш жафолари, Аурелианонинг йўқлиги, Аркадионинг зулми, Хосе Аркадио билан Ребеканинг қувғин қилиниши туфайли Ремедиосга очилган аза ҳам унут бўлди. Тўйлари бўлишга астойдил ишонган Пьетро Креспи бир куни Аурелиано Хосени ўзининг тўнгич ўғли деб ҳисоблашга мойиллигини сездирди. Ҳамма, Амаранта баҳтнинг осуда кўрфазига тобора яқин қолди, деб ўйларди. Аммо Ребекадан фарқли ўлароқ, у ҳаяжонини мутлок сездирмасди. Дастанхонга гул тиккан пайтидагидек хотиржамлик билан заржияк тўқир, матога тустовуқлар тасвирини туширади. Амаранта Пьетро Креспи инонихтиёрини тамом баҳш этадиган пайтни кутар эди. Охири, кутавериб, октябрнинг шиддатли ёмғирлари маҳали сабр косаси тўлди шекилли, бирдан ўзгарди.

Пьетро Креспи ўзини батамом йўқотиб кўйди. У ҳеч бир уялмай-нетмай фифон чекканида ҳам, умидсизликка тушганидан бармоқларини синдириб юборишга сал қолганида ҳам, Амарантанинг қарорини ўзгартира олмади. «Вақтингни бехуда ўтказма, – деди унга Амаранта. – Агар мени ҳақиқатан ҳам севадиган бўлсанг, уйимизнинг бўсағасига бошқа қадам босмагин». Урсула уятдан ер қаърига кириб кетишига тайёр эди. Пьетро Креспи ялинишнинг барча усулларин кўллаб кўрди. У ўзини тасаввур килиб бўлмайдиган даражада камситишгача бориб етди, – жонини курбон қилиб бўлса-да, йигитга тасалли беришга тайёр турган Урсуланинг этагини тутиб, бутун оқшом бўйи йифлади. Креспининг ёмғирли кечаларда шоҳи соябон тутиб, Амарантанинг деразасида чироқ бор-йўқлигини кузатиб, уйни тентираб айланиб юрганини қўп қўришарди. Пьетро Креспи ҳеч қачон ана шу кунлардагидек бежирим кийинмасди. Унинг бехад азоб-укубат тортган, императорнигига ўхшаган боши фавқулодда ажойиб салобат касб этганди. У Амарантанинг галереяда чеварлик қилишга келадиган дугоналаридан қизнинг қарорини ўзгартиришга таъсир қўрсатишларини илтижо қилиб, уларни жон-холига қўймасди. У ҳамма ишларини ўз холига ташлаб кўйди. Креспи уззукун вақ-

тини магазиннинг орқа хонасида ўтказар, телбанома мактублар битиб, орасига гул баргларию қуритилган капалакларни жойлаб Амарантага йўллар, хатлар эса очилмасдан, яна ўзига қайтиб келарди. У уйга қамалиб олиб, соатлаб цитрада куй чаларди. Бир куни кечаси кўшик айта бошлаганида Макондо ахли уйкудан уйғониб, цитранинг сехрли куйидан ва ер юзида мавжуд энг кучли муҳаббатта йўғрилган ҳазин овоздан фоят таажжубга тушишди. Ана ўшанда Пьетро Креспи Амарантанинг деразасидан бўлак барча деразаларда чироқ ёнганини кўрди. Иккинчи ноябрда – марҳумларни хотирлаш кунинда магазин эшигини очиб ичкарига кирган укаси барча чироқлар ёқилганини, барча музикали қутичалар очилиб, куй ижро этаётганини, барча соатлар тўхтамай занг ураётганини ва ана шу тутуриқсиз музика садолари остида ётган акаси Пьетро Креспини кўрди: унинг билакларидаги кўк томирлари кесилган, иккала қўли эса бўхўр¹ тўлдирилган тоғорага тушурилганди.

Урсула унинг жасади солинган тобутни уйларига қўйишни буюрди. Рухоний Никанор диний маросимни ўтказишга ва ўз-ўзига суюқасд қилган одамнинг жасадини муқаддас тупроққа қўйишга қарши чиқди. Урсула у билан баҳслаша бошлади. «Менимча, у шаҳид ҳисобланади, – деди у. – Бу воқеа қай сабабдан содир бўлганини на мену на сиз тушуна оламиз. Иродангизга қарши борсам-да, уни Мелькиадеснинг ёнига дафи этаман». У дабдабали дафн маросимида бутун эл фикрини бир овоздан кўллаб-қувватлаганидан сўнг аҳдини бажарди. Дафн куни Амаранта ётоғидан чиқмади. У каравотида ётаркан, Урсуланинг ноласини, уйда тўпланган одамларнинг қадам сасларини, уларнинг паст товушларини, тўяндаларнинг марсия айтиб йиғлашларини эшилди. Хонага тонталган гулларнинг ҳиди анқиб турган чуқур сукунат чўқди. Амаранта узоқ муддат ҳар оқшом лавандан²нинг ҳидини турди, аммо у ўзини телбаликка асир бўлишдан халос қилишга етарли куч топди. Урсула уни буткул ташлаб кўйди. Ҳатто бир куни кечқурун Амаранта ошхонага чикиб, қўлини ўчоқнинг лахча чўғига тутиб, то куйган

¹ Б ў х ў р – Осиё жанубидаги дараҳтлар пўстлоғида олинадиган хушбўй қатрон.

² Л а в а н д а – ҳаворанг ёки бинафшаранг ўсимлик.

этининг бадбўй ҳиди келгунга қадар қимир этмай, оғрикка чидаб турганидаям унга раҳми келмади, ҳатто бошини кўтариб ҳам қарамади. Бу – виждон азобини босиш учун ишлатилган кучли таъсири воситаси эди. Амаранта бир неча кун давомида қўлини тухум сарифи солинган косага солиб юрди, кейин куйган жойлари битиб кетди ва яра ўрни чандик бўлиб қолди. Тухум сарифи баайни унинг юрагидаги жароҳатларига ҳам малҳам бўлди. Бошидан кечирган фожеани биргина қора газмолдан қилинган латта эслатиб турарди. Амаранта бу қора тасмани куйган қўлига ўла-ўлгунча тақиб юрди.

Аркадио кутилмаганда мурувват кўрсатди – Пьетро Креспининг ўлими муносабати билан расмий мотам тутишга фармон берди. Урсула буни худди адашиб қолган қўйининг сурувга қайтганидек баҳолади. Аммо у янгишган эди. Ҳали ҳарбий либос киймасдан илгариёқ Аркадио унинг учун йўқотилган эди. У Аркадиони ўз фарзандидай – худди Ребекани тарбиялагандек, доим эъзозлаб, ҳеч нарсага зориқтирилсан тарбияладим, деб ҳисобларди. Аммо Аркадио одамови, қўрқоқ бўлиб ўси. Ахир, унинг болалиги уйқусизлик касали кенг тарқалган, Урсула қурилиш ишларига муккасидан кетган, Хосе Аркадио телба бўлиб қолган, Аурелиано узлатга чекинган, Амаранта билан Ребека бир-бирига беомон рақиб бўлиб юрган бир пайтга тўғри келган эди-да. Аурелиано унинг хатсаводини чиқарди. У Аркадиога ўз кийимларини батамом ўзига яроқсиз бўлиб қолгандан кейингина ҳадя киларди. Виситасъон эса Аркадиога мослаб кичрайтириб, қайта тикарди. Аркадио бесўнақай пойабзалидан, шимидағи ямоқлардан, ўзининг заифона думбасидан хижолат чекарди. У кўпинча Виситасъон ва Катауре билан уларнинг тилида сўзлашарди. Факат биргина Мелькиадес унга ҳақиқий ғамхўрлик кўрсатар. Аркадиога ўзининг одам тушуниш қийин бўлган ёзувларини ўқиб берар, унга дагерротипия санъатини ўргатарди. Йигитча лўлининг ўлими туфайли юм-юм йиғлаганини, чолнинг ёзувларини бехуда тадқик қилиб, ҳаммадан дард-аламини яширган ҳолда, таваккалита марҳумни тирилтириш йўлини қидирганини ҳеч ким пайқамаганди. Ҳамма хурмат қиласиган ўзи ишлайдиган мактаб, кейинчалик шафқатсиз қонунлар чиқаришга йўл очган ҳокимият ҳамда кўркам ҳарбий либос Аркадиони

бир оз чалғитиб, юракни сиқадиган ғам-аңдухдан қутқарғанди. Бир куни кечқурун Катарино ишратхонасида аллаким унга: «Сен ўз фамилиянга муносиб әмассан», дейишга жазм қилди. Гарчанд хамма, Аркадио уни қатл қиласы, деб ўйласа-да, негадир у халиги мард одамни отиб ташлашга хукм этмади.

— Бахтим шуки, мен Буэндиа эмасман, — деди у.

Унинг асрандилиги сирини билганлар Аркадиога ҳамма гал маълум экан-да, деб ўйлаиди, аммо аслида у ота-онасининг кимлигини бир умр билмай ўтди. У ўз онаси — Пилар Тернерага худди Хосе Аркадио ёки Аурелиано каби тийиксиз бир майл сезарди; Тернера Аркадио дагерротипия билан машғул бўлган қоронғи хонага кирганида йигитнинг томирларидағи қон жўш уриб кетарди. Пилар Тернера аввалги жозибасию жарангдор кулгусини ўйқотган эса-да, ундан тараладиган ачимсиқ дуд хиди Аркадиога ёкарди. Кунларнинг бирида, уруш бошланмасдан сал олдин Пилар Тернера кенжা ўғлини мактабдан олиб кетгани одатдаги вақтдан хийла кечроқ келди. Аркадио уни ўзи пешинда дам оладиган, кейинчалик кишинларни ва сўнгра қолилларни сақлашни буюрган хонада кутиб турди. Бола ҳовлида ўйнаб юради. Аркадио, Пилар Тернера, албатта, ана шу хонадан ўтишини биларди. У тўр беланчакда сабрсизликдан титраб кута бошлади. Аёл келди, Аркадио унинг қўлларидан тутиб, гамаги сари судрай бошлади. «Бўлмайди, бўлмайди, — дерди Пилар Тернера даҳшатга тушиб. — Сенга мудом ҳузур бағишлишини ўйлашимни билмайсан ҳам, аммо худо шоҳид — бунинг иложи ўйқ». Йигит Буэндиадан мерос қолмиши кучи билан уни белидан кучиб даст кўтарди, бадани баданига теккач, кўз олди қоронғилашиб кетди. «Ўзингни фаришта қилиб қўрсатма, — деди Аркадио, — бузуқлигингни ҳамма билади». Пилар ўзининг бахтсиз қисматига нисбатан нафратини зўрга босди.

— Болалар кўриб қолишади, — шивирлади у. — Яхшиси, бугун тунда эшикни очиқ қолдир.

Кечаси Аркадио тишлари такиллаганча талвасага тушиб, уни гамакда кутди. У кўзини юммас, чигирткаларнинг чириллашини, уккининг доимо бир вактда, худди олдиндан тузилган жадвалга риоя қилганча қичқиригини тингларкан, вакт ўтган сайин уни алдашганига ишонч

хосил киларди. Унинг хаяжони меъёрдан оша бошлаган пайтда, туйқусдан эшик очилди. Орадан бир неча ойлар ўтиб, девор ёнида ўзига ўқ узишларини кутиб турган Аркадио ана шу онни яна бир бор тасавуридан ўтказади; олдин коронғида қўшни хонада адашиб қолган аллакимнинг охиста кадам товушлари, кимдир урилиб кетган ўриндиқнинг шовқини эштилди, кейин зулмат қуюқлашиб, одам гавдаси шаклини олди. Атроф юрак зарбидан ларзага келарди. Йигит қўлини узатиб, бармоғига иккита узук такилган қўлга дуч келди: у ўша қўлни нақ ўз вақтида — уни коронғилик ўз қаърига юта бошлаганида учратганди. У шоҳ томирларнинг тармоқ отганини, томирларнинг қўркувдан титрашини, хаёт чизиклари бошмалдоғига туташган жойда шум ажалнинг чизиги билан бўлинган нимхуш кафтни сезди. Шунда бу аёл ўзи кутаётган аёл эмас, балки бошқа эканини тушунди — ундан ачимсиқ дуд эмас, гулдан тайёрланган бриолин ҳиди келар, ёнғоқдек қаттиқ, ясси кўкракларининг учлари эса эркакларнига ўхшаб кетар, питир-питир нозли адолари тажрибасизлигидан дарак берарди. У ҳали бокира бўлиб, исми ҳам ажабтовур — Санта София де ла Пьедад эди. Пилар Тернера айни иши учун қизга ўзи йиққан бисотининг тенг ярмини — нақ эллик песо тўланганди. Аркадио бу қизнинг озиқ-овқат сотиладиган дўкончада ота-онасига ёрдамлашиб юрганини бир неча бор кўрса-да, хеч эътибор бермаган, чунки қизча то унга эҳтиёж сезишимагунларича ўзини сездирмасликдек камёб фазилатга эга эди. Аммо шу тундан бошлаб, у Аркадионинг иссиқкина кифтида ювош мушукдек гужанак бўлиб ётди-қолди. Пилар Тернера бисотининг қолган қисмини ҳам олгач, ота-онасининг рухсати билан мактабга пешинги хордик маҳаллари келадиган бўлди. Кейинроқ, хукумат жангчилари Аркадио билан Санта София де ла Пьедадни мактабдан кўчишига мажбур қилишди, энди улар дўконнинг орқа хонасидаги сариё солинган кутилар ва маккажӯҳори қоплари панасида ялаб-юлқашарди. Орадан сал вақт ўтиб, Аркадио кутилмаганда Макондога хукмдор бўлиб олган пайтда аёл қиз туғди.

Бу хақда қариндошларидан фақат Хосе Аркадио билан Ребека биларди. Аркадио улар билан анча қалин эди. Хосе Аркадионинг бўйнига турмушнинг оғир хур-

жуни осилган эди. Ребека ўз матонати еб тўймаслиги, борингки, иззатталаблиги билан саркаш феълли эрини шу қадар жиловлаб олгандики, Хосе Аркадио танбал, хотинбоз бир одамдан катта ва кучли ишчи ҳайвонга айланган эди. Уларнинг уйлари хамиша озода ва саришта бўларди. Эрталаб Ребека барча деразаларни ланг очар, қабристондан эсаётган шамол хонага кириб, девору мебелларда юпқа чанг қатламини қолдириб, эшик орқали ҳовлига чиқиб кетарди. Кесак ейиш, майли, қопдаги отонаси суюкларининг қарсиллаши, қизикконлиги Пьетро Креспининг бўшанг нозлари — буларнинг ҳаммаси хотира тубида чўкиб ётарди. Ребека дераза олдида ўтирганича, уруш ваҳималарига эътибор ҳам бермай, кун бўйи чеварлик қиласди, токчалардаги кўзачалар титрай бошлигана қўшофиз милтик тутган, темир нағалли этик кийган баҳайбат Хосе Аркадио лойга беланганд овчи итлар билан уйга келаётганини билиб, овқат иситиш учун ўрнидан турарди. Эрининг елкасида гоҳида кийик бўлар, аммо кўпинча қуён ёки ёввойи ўрдаклар отиб келарди. Эндинга шахарга бошлиқ этиб тайинланган Аркадио бир куни кечкурун дафъатан Ребека билан эрини ўйқлаб келди. Гарчи улар уйдан чиқиб кетганларидан бери бирор марта ҳам келиб кўрмаган бўлса-да, ўзини шунчалар яқин, дўстона тутдики, эр-хотин уни қовурдоқдан тотиб кўришга таклиф этишиди.

Қахва ичлаётган пайтда Аркадио бу ерга келишининг асл сабабини айтди: унга Хосе Аркадионинг устидан маълумот тушган экан. Маълумотга қараганда, Хосе Аркадио ҳовлисида ерларни ҳайдаб бўлиб, қўшниларининг ҳам даласига ўтган ва хўқизлари ёрдамида тўсиқни йиқитиб, иморатларни вайронага айлантириб, атрофдаги барча яхши ерларни ўзиники қилиб олган экан. Ерлари яроқсиз бা�ъзи дехқонларга тегмабди, аммо уларга солиқ солиб, боқиманда ундириш ниятида ҳар шанба итлар галасини етаклаб елкасига қўшотарини осиб келаркан. Хосе Аркадио қилмишларидан тонмади — эгаллаб олган ерларининг Макондога асос солинганида Хосе Аркадио Буэндиа томонидан тақсимланганини рўйкач қилди. У, аслида, Буэндиалар оиласига қарашли бўлган бу томорқаларнинг бегоналар қўлига топширгани учун отасининг ўшанда ҳам телба эканини исботлашга уринди. Бу изоҳларнинг асли кераги

йўқ, негаки, Аркадиоadolat ўрнатиш учун келмаган эди. У кўнимади ва томорқаларни рўйхатдан ўтказувчи бюро тузмокни таклиф қилди: агар Хосе Аркадио ўз ўрнига солиқ тўплаб туришини бўйнига олса, ҳозирга қадар эгаллаб олган амлости тортиб олинмас экан. Орадан йиллар ўтиб, полковник Аурелиано Буэндиа ер тақсимлаш тартибини қайта кўриб чиққанида, барча томорқалар — қабристондан тортиб, умуман Хосе Аркадио ҳовлисидағи тепаликдан кўриниб турган ерларнинг ҳаммаси акасига қарашли эканини ва Аркадио ўзининг ўн бир ойлик ҳукмдорлиги мобайнида фақат солиқлардан тушган пулларнигина эмас, Хосе Аркадиога қарашли қабристон майдонига ўлик кўмиш учун тўланган пулларни ҳам ҳамёнига урганини аниқлади.

Ҳамма аллақачонок воқиф бўлган, лекин аламига алам қўшилмасин, деб Урсуладан яширилган бу сир, бечора онага бир неча ойдан сўнг барибири аён бўлди. Аввал ҳам унда андак шубҳа туғилганди. «Аркадио ўзига уй қуряпти, — деди у соҳта мағрурлик билан эрига, қошикдаги ошқовоқ қиёмини унга ичкизаркан. Аммо ҳўрси-нишдан ўзини тиёлмади: — Сабабини билмайману, лекин кўнглим бежо». Кейин, Аркадионинг нафақат уй курдиргани, балки ўзи учун Вена мебеллари буюрганини эшитгач, у Аркадионинг давлат мулкини талон-торож қилаётганига шубҳа килмай қўйди. Бир куни якшанба ибодатидан қайтаётганида, у Аркадионинг янги уйда янги офицерлар билан карта ўйнаётганини кўриб қолди. «Сен оиламизни иснодга қолдирияпсан!» қичкирди Урсула, бирор Аркадио эътибор бермади. Ана ўшандагина Урсула Аркадионинг олти ойлик қизаси борлигини ва ўғли билан никоҳсиз яшётган Санта София де ла Пьедад яна оғироёқлигини билди. Урсула олдинига қаерда бўлишидан қатъи назар, полковник Аурелиано Буэндиага хат ёзиб, юз берган барча кинғирликлардан уни хабардор қилиб туришга сўз берди, аммо кейинги кунларда авж олган воқеаларни кўриб ниятидан қайтди, ҳаттоқи шундай қарорга келганидан пушаймон еди. Шу дамгача мақондоликларга миши-миш бўлиб туюлган «уруш» сўзи ниҳоят фожиавий ҳақиқатга айланди. Февраль ойининг охирида шаҳар қопқасида орқасига супурги ортилган эшак минган, энгил-боши чанг-тўзон бир кампир пайдо бўлди.

Кўриниши беозор бўлгани учун хам соқчилар уни осонгина ўтказиб юбориши, улар бу кампирни водийдан келган одатдаги сотувчи деб ўйлашганди. Кампир тўптағри казармага йўл олди. Аркадио уни қурол-аслахалар сақланувчи омборида каршилади: хар жой-хар жойда ҳалқаларга осиб ташланган ёки ўралган гамаклар кўзга ташланар, кунжакларда тўп-тўп бўйралар уюб ташланган, милтиқлар, карабинлар, ҳатто ов милтиқлари шундок ерда тартибсиз ётарди. Кампир ҳарбийчасига қаддини ростлаб честь бераркан, ўзини таништириди:

— Полковник Грегорио Стивенсон.

У ноухш хабарлар келтирган эди. Айтишича, либералларнинг сўнгги истехқоми янчидан ташланибди. Риоача атрофидаги жангларда чекинишга мажбур бўлган полковник Аурелиано Буэндия уни маҳсус топширик билан Аркадионинг олдига юборибди. Одамларнинг ҳаёти ва либераллар мулкини сақлаб қолишга ростакамига киришгандагина улар Макондоны қаршиликсиз топширишлари керак экан. Аркадио ожиз кампир қиёфасида келган бу галати чопарга нафратомуз хайриҳоҳлик билан назар ташлади.

— Шубҳасиз, ёнингизда ақалли ёзма бўйруқ бордир? — сўради у.

— Албатта, — деб жавоб кайтарди чопар, — лекин менда бунақанги бўйруқ йўқ. Қалтис вазиятда бизга зиён келтирадиган хар қандай ҳужжат олиб юрмаслигимиз сизга аён.

У корсажидан олтин балиқча чиқариб, столга қўяркан, «Ана, шуни етарли асос, деб биламан», деди. Аркадио, ҳақиқатан ҳам, бу полковник Аурелиано Буэндия ясаган балиқчалардан бири эканини тан олди. Аммо уни кампир уруш бошланмасдан бурун харид қилган бўлсанчи, йўқ, гувоҳликка ўтмайди. Чопар ўз шахсига янаям ишонч ҳосил қилдириш учун ҳарбий сирни бузишга мажбур бўлди. У Кюрасаога, Кариб денгизи оролларидан бадарға қилингандарни ёллаш, қурол-яроғ топиб йил охирда кирғоққа чиқиш учун муҳим топшириқ олганини айтди: полковник Аурелиано Буэндиянинг бу режаси муваффақият келтиришига имоним комил, у беҳудага қурбон бермайлик, деб ҳисоблади. Аммо Аркадио қатъиятли эди. У чопарни то шахси аниқлангунча қўриқлаб

туришга буйруқ берди, Макондо қальясини эса хаёт-мамот жанги билан мудофаа этишга қасамёд қилди.

Кутиш кўнгга чўзилмади. Либералларнинг мағлубияти ҳақида хабарларнинг тўғрилиги аён бўлди. Мартнинг сўнгги кечаларидан бирида бемаврид жала Макондо қўчаларини юва бошлаганида, ўтган ҳафталарнинг юракни эзувчи садоси бузди, кейин тўплар отилди, ибодатхонанинг қўнғироқхонаси ўпирилди. Қаршилик қўрсатиш жиннилик эди. Аркадионинг ихтиёрида ночор қуролланган атиги эллик нафар одам бўлиб, патронлар заҳираси киши бошига йигирма дошдан ошмасди. Тўғри, бу одамлар орасида Аркадионинг баландпарвоз даъватларига учган ва бу бўлмағур иш учун ҳаётларини қурбон қилишга тайёр турган собик талабалар ҳам бор эди. Ўзини полковник Стивенсон деб танитган одам Аркадио билан гаплашишга руҳсат олганида тўплар садосидан ер ларзага келар, ўқларнинг бетартиб қасир-кусири, этикларнинг дукурдукури, телба-тескари бўйруклару карнайларнинг маънисиз сигналлари эшитиларди. «Мени таҳтакачда ва аёл кийимида ўлишдан ҳалос этинг, — ялинди у. — Яҳшиси, жанг қилиб ўлайин». Аркадио маҳбусга қурол, йигирма дона патрон беришни буюрди ва уни беш нафар одам билан казармани химоя қилиш учун қолдирди-да, ўзи мудофаага раҳбарлик қилиш мақсадида штаби билан чиқиб кетди. Аркадио водийга элтадиган йўлга чикишга ҳам улгуролмади. Макондога кираверишдаги баррикадалар яксон этилгач, шаҳар химоячилари қўчаларда жанг қилишарди; улар то патронлар колмагунча ўқ узишибди, сўнгра тўшпончаларини ишга солишибди ва ниҳоят муштлашиш бошланди. Мағлубият таҳликаси қўпчилик аёлларни ошпичоқларда қуролланиб, қўчаларга отилиб чиқишига мажбур қилди. Ана шу тўс-тўполонда Аркадио ўзини қидираётган Амарантани қўриб қолди: тунги ич кўйлакда, Хосе Аркадио Буэндиянинг эски тўшпончасини ушлаб олган Амаранта ақлдан озганга ўхшарди. Аркадио милтиғини жангда қуролидан ажраган офицерга берди-да, Амарантани уйига элтиб қўйгани тор кўчага қараб юрди. Ҳатто қўшни уйнинг пештоқини ўпириб кетган снарядларнинг товушига ҳам эътибор бермаётган Урсула эшик ёнида туриб, уларни кутарди. Ёмғир тинди,

аммо кўчалар ириган совундек сирпанчик, юмшоқ эди. Тун қоронисида тусмоллаб юришга тўғри келарди. Аркадио Амарантани Урсулага топшириб, изига бурилдида, уларга қўшни бурчакдан ўқ уза бошлаган икки солдатга қаратса ўт очишга тушди. Жавонда анчадан буён тўпинчалар отилмай ётарди. Урсула Аркадиони гавдаси билан тўсиб, уйга киритишта уринарди.

— Кетдик, худо хаққи! — бақираради у. — Бемаъниликка чек қўй!..

Солдатлар уларни мўлжалга ола бошлишди.

— Бу одамни қўйиб юборинг, сеньора! — кичкирди улардан бири. — Йўқса, биз ҳеч нарса учун жавоб бермаймиз!

Аркадио Урсулани нари суриб қўйиб, таслим бўлди. Орадан бир оз вақт ўтгач, отишма тугаб қўнғироқлар чалина бошлианди. Қаршилик атиги ярим соат ичида бостирилди. Аркадионинг бирорта ҳам одами тирик қолмади, душманнинг уч юз нафар солдатига қарши мардонавор жанг қилиб ҳаммаси ўлишди. Казарма уларнинг сўнгги таянчи эди. Ҳукумат жангчилари ҳал қилувчи ҳужумга ҳозирлик қўришаётганида, ўзини полковник Грегорио Стивенсон, деб атаган чопар бандиларни қўйиб юборди ва ўз одамларига казармадан кўчага чикиб жант қилишга бўйруқ берди. Унинг ўта чакқонлиги, деразага жойлаштирилган милтиқлардан ўқ узишга улгуряётгани туфайли гўёки казарма яхши мудофаа қилиб турилган-дек тасаввур ҳосил қилган босқинчилар казармани бирдан тўпга тутиб вайрон қилишди. Операцияга раҳбарлик қилган капитан казарма харобасида факат биргина иштончанг одам ўлиб ётганини кўриб, ҳайратга тушди; жасаднинг снаряд юлиб кетган қўли ўқсиз милтиқни маҳкам ушлаб ётарди. Аёлларникига ўҳшаган куюқ, узун сочи бошининг ортига тароқда танғилган, бўйнига олтин балиқчали қатронли тумор осилганди. Капитан этиги учиди жасадни ағдариб, юзига тикилдию ҳайратдан донг қотиб колди. «Буни қараанглар!» Бошқа офицерлар югуриб келишди.

— Қаердан топганимизни қаранглар-а! — деди капитан. — Ахир, бу Греторио Стивенсон-ку.

Ҳарбий-дала судининг ҳукмига биноан, Аркадио эрталаб қабристонга туташ девор ёнида отиб ташланди.

Ҳаётининг икки соати қолганида уни болалигидан бўён кийнаб келган қўркув ҳисси йўқолди, нима сабабдан йўколганини ўзи ҳам тушуниб етишга ултурмади. У узундан-узоқ ҳукмнома бандларини хотиржам тинглади, бу билан яқиндагина туғилган жасурлигини кўз-кўз килмоқчи эмасди, албатта. Аркадио муштипар Урсула балки хозир каштан дарахти остида эри билан ўтириб, қаҳва ичаётгандир, деб ўйлади. Аркадио ўзининг ҳали исм ҳам қўйилмаган саккиз ойлик қизчаси ва август ойида туғилажак фарзанди тўғрисида ўйлади. Санта София де ла Пьедад ҳакида ўйларди. Кеча кечқурун, урушга кетаётганида аёл келаси шанбанинг тушлик овқати учун кийик гўштини тузлаётгани ёдига тушди, унинг елкасига тушувчи тимқора соchlарини, узун ва куюқ ясамадек киприкларини эслаб, дилтант бўлиб қўмсади. У қариндошлар хусусида кўнгли бўшлиқ қилмасди, йигит ўзи ашаддий ёмон қўрадиган бу одамларни аслида у қаттиқ севишини англаб, ҳаётига аччиқ якун ясарди. Ҳарбий-дала судининг раиси якунловчи сўзини бошлиди. Аркадио орадан икки соат ўтганини сезмай қолди. «Гарчанд, бу сабаб ўтилган айблар далиллар билан исботланмаганида ҳам, — деди раис, — ўзига тобе одамларни бехуда ўлимга юборган айборнинг масъулиятсизлиги, жинояткорона журъатининг ўзиёқ ўлим ҳукмига етарли асос бўла олади». Аркадио харобага айланган мактаб биносида илк бор ҳокимият нашъасини сезиб ўзига бино қўйган ва айни шу жойда муҳаббат туфайли ўзига ишончини йўқотганини эсларкан, қатлга дахлдор бу расмиятчилик аллақандай бемаънилик бўлиб туюларди. Тўғрисини айтганда, ўлим унинг учун ахамиятсиз эди, шу сабабли ҳам ҳукмни эшитгач, қўркув эмас, балки соғинч ҳиссини туди. Охирги илтимоси ҳақида сўрашмагунча лом-мим демади.

— Хотинимга айтинглар, — жавоб берди у баланд овозда, — қизимизга Урсула деб исм қўйсин, — бир оз жим қолиб, сўнг таъкидлади. — Худди бувисига ўҳшатиб, Урсула, дея аташсин. Яна унга айтинглар, агар туғиладиган фарзандимиз ўғил бўлса, унга Хосе Аркадио деб исм қўйишсин, аммо амакиси эмас, бобоси шарафиги.

Аркадиони девор ёнига олиб бормасларидан илгари

рухоний Никанор уни тавба қилдиришга уринди. «Менинг тавба қиласиган гунохим йўқ», деди Аркадио ва бир финжон қаҳва ичиб, ўзини солдатларнинг измига топширди. Отувга бошлиқ килиб Роке Қассоб деб ном олган капитанни бекорга тайинлашмади — у оммавий қатллар бўйича мутахассис эди. Тинимсиз томчилётган ёмғир остида қабристон томон бораётган Аркадио уфқда чоршанба тонгининг чароғон нурларини кўрди. Кечки туман изидан унинг соғинчи ҳам тарқалиб, хадсиз синчковлик билан алмашганди. Унга девор томон орқа ўтириб туриш буюрилди. Шундагина у Ребекани кўрди. Сочлари хўл, пушти гулли кўйлак кийган Ребека уй деразаларини ланг очарди. Аркадио унинг дикқатини жалб этиш учун бор ирова кучини тўплади. Дарвоҷе, Ребека бехосдан деворга назар ташлади даҳшатдан ҳайратга тушиб қотиб қолди, кейин бор кучини тўплаб, қўлини силтаб видолашди, Аркадио ҳам унга шу тарзда жавоб қайтарди. Ана шу лаҳзада унга милтиқларнинг дуд босганди оғзи тўғриланганди ва у дафъатан Мелькиадес айтиб кетган тилемотларни сўзма-сўз эшита бошлади ва қулоғига синфхонада адашиб қолган Санта София де ла Пьеدادнинг қадам товушлари чалинди, сўнг у худди мархума Ремедиоснинг мурдасига қараб таажжубланган маҳалидагидек бурни совқотганини хис этди. «Оббо, — яна ўйлашга улгурди у, — агар қиз туғилса исмини Ремедиос қўйишин деб айтишни унутибман». Шу он унга бутун умр бўйи азоб бериб келган ўша кўркув яна қакшаткич зарба билан ёпирилиб келди. Капитан ўқ узишга буйруқ берди. Болдиrlарини куйдира бошлаган иссик суюқлик қаердан оқаётганини тушуммаган Аркадио, қаддини ростлаб, бошини кўтиришга улгурди, холос.

— Абллаҳлар! — кичқирди у. — Яшасин либераллар партияси!

Май ойида уруш тугади. Ҳукуматнинг бу ҳақда қўзғолон сабабчиларини шафқатсиз жазолаш ваъда қилинган дабдабали чакириғи расмий эълон қилинишига икки хафта қолганида, табиб хинди кийимида фарбий чегарага етайдеган жойида полковник Аурелиано Буэндия асирга олни. У урушга ўзи билан йигирма бир нафар одамни олиб кетганди; улардан ўн тўрт нафари жангларда ўлди, олтовор яраланди, факат бир киши — полковник Хери-

нельдо Маркес мағлубиятнинг сўнгги даққаларигача ёнида бўлди. Полковник Аурелиано Буэндиянинг асир олинганлиги ҳакидаги хабар расмий тарзди эълон қилинди. «У тирик, — деди Урсула эрига, — душманлар унга раҳм қилишлари учун худога топинайлик». Аёл уч кун кўз ёши тўқди, тўртинчи кун, ошхонада қаймоқли ширикликлар тайёрлаёттанида, ўғлиниң овозини яқин бир жойдан аниқ-таниқ эшилди. «Бу — Аурелиано! — деб қичқиргач, эрига муждани етказиш мақсадида капитан дарахти томон ютурди. — Кай мўъжиза туфайли қутублиб қолганини билмайману, аммо у тирик, насиб этса, тез орада дийдорини кўрамиз». Урсула шундай бўлишига ишонарди. У полларни ювиб, уйдаги мебелларни қайта жойлантиришга қўрсатма берди. Орадан бир хафта ўтгач, башорати аллақаердан пайдо бўлган ва расман қўллаб-куватланмаган миши-миспларда ўзининг аянчли тасдиғини топди. Полковник Аурелиано Буэндия ўлимга маҳкум этилган ва энди, шаҳар аҳлига даҳшат солиши мақсадида, ҳукм Макондода ижро этилиши керак эди. Душанба куни эрталаб соат ўн яримларда, Амаранта Аурелиано Хосени кийинтираётганида, унинг қулоғига узоқдан бетартиб шовқин-сурон, карнай садолари чалинди, бир сониядан сўнг эса Урсула: «Олиб келишяпти!» деб хонага бақириб кирди. Солдатлар милтиқ қўндоқлари билан беҳисоб оломон ўртасидан ўзларига йўл очишарди. Урсула ва Амаранта одамларни суршиб, қўшни қўчагача чикишиди ва Аурелианони ўша ерда кўринди. У худди гадойга ўхшарди. Яланг оёқ, эгнида йиртиқ кийим, сочсоқоли тўзғиган, оёғини куйдираётган қайнок тупрокни сезмай борар, орқага қайрилган қўллари бир учини отлиқ офицер кафтида кисиб олган арқон билан танғиб боғланған эди. Полковник Херинельдо Маркесни ҳам ёнма-ён судраб боришарди, унинг ҳам юзлари тупроқка беланган, кийимларининг увадаси чиқиб кетган эди. Аммо уларнинг юзида қайғу ифодаси кўринмасди. Солдатларни турли ҳакоратлар билан кўмиб ташлаётган оломоннинг хатти-ҳаракатидан иккаласи ҳам ҳаяжонланарди.

— Ўслим! — шовқин ичра Урсланинг фарёди жаранглади. У ўзини ушлаб қолишига уринган солдатни боплаб туширди. Офицернинг тагидаги от олдинги оёқларини кўтариб, типпа-тик турди. Поконвник Аурелиано Бу-

эндия титраб кетди, онасиин четга тортиб, унинг кўзига тик боқди.

— Уйга боринг, она, — деди у. — Ҳукуматдан рухсат сўраб қамоқхонага, менинг олдимга келинг.

У Ursulанинг ортида ийманибгина турган Амарантага қаради-да, жилмайиб сўради: «Қўлингга нима қилди?» Амаранта қора боғичли қўлини кўтариб: «Куйиб қолди», дедиую, Ursulani четга, отлардан нарироққа тортиди. Солдатлар осмонга ўқ узишди. Отлиқлар отряди яна асиirlарни ўраб олди ва отларини йўрттириб, казарма сари юрди.

Кечкурун Ursula полковник Aурелиано Буэндия олдига келди. У дастлаб дон Аполинар Москотенинг кўмагида рухсатнома олишиб кўрди, аммо бутун хокимият ҳарбийларнинг қўлида бўлгандилиги боис қуданинг гапи ўтмади. Падре Никонор эса жигар хуружи билан оғриб ётарди. Полковник Херинельдо Маркеснинг (у ўлимга маҳкум этилмаганди) ота-онаси ўғилларини кўрмоқчи бўлишганида, қўндоқлар билан уриб ҳайдашди. Воситачи топа олмаслигига кўзи етган ва эртасига тонгда Aурелианонинг отилишига қатъий ишонган Ursula, ўғлига атаганларини тугунчага туғиб, ёлғиз ўзи камарга борди.

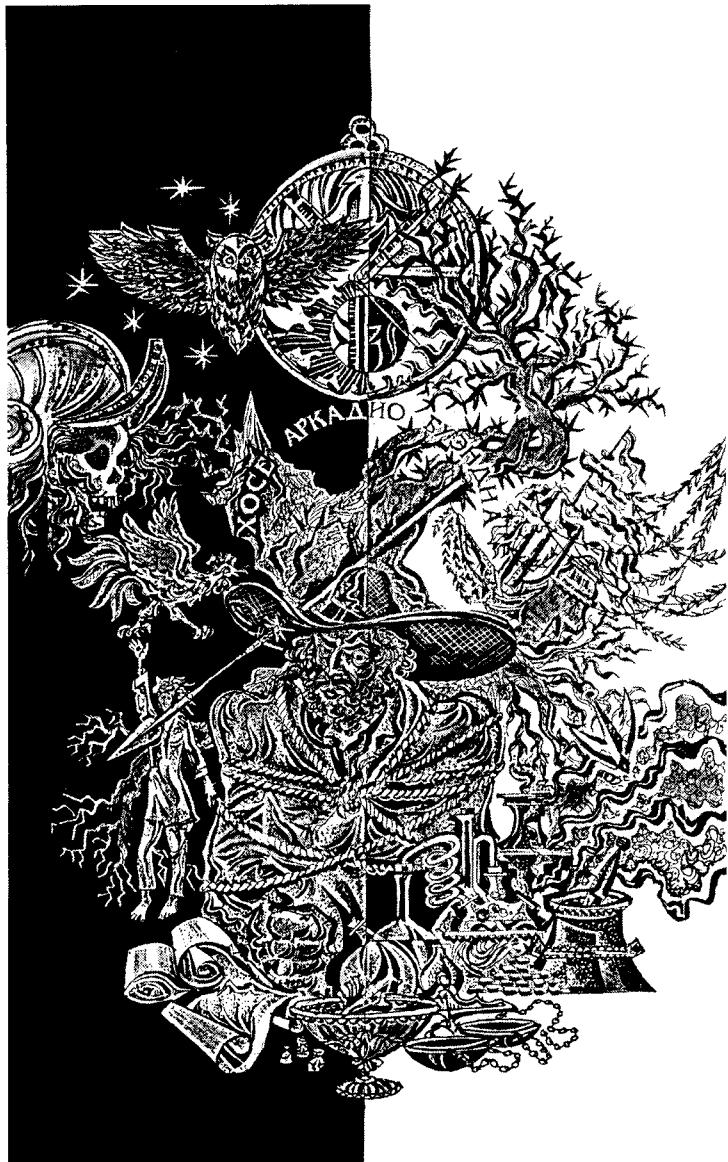
— Мен полковник Aурелиано Буэндианинг онаси бўлман, — деди у.

Соқчилар унинг йўлини тўсишди. «Мен бари бир кираман, — деди Ursula. — Агар сизларга отиш буюрилган экан, хозироқ ота қолинглар». У соқчилардан бирини қаттиқ тутиб юбориб, бир тўда ярим яланоч солдатлар қуролларини тозалаб ўтирган собиқ синфоҳнага кирди. Кўринишдан одобли, юзи қизгиш, қалин кўзойнакли, сафар либосини кийиб олган офицер Ursulaniнг кетидан юргурган соқчиларга имо қилгач, улар чиқиб кетишиди.

— Мен полковник Aурелиано Буэндианинг онасиман, — дея яна такрорлади Ursula.

— Сенъора, сиз сенъор Aурелиано Буэндианинг онасиман, демоқчисиз, шекилли, — офицер илтифот билан жилмайиб, аёлнинг гапини тузатган бўлди.

Ursula унинг нафис нутқида ясситоғликлар — хачаколикларга хос чўзингчоқ оҳангни илгади.

— Майли, сенъор бўла қолсин, — рози бўлди у, — ишқилиб, мен уни кўрсам бўлтани.

Қатлга маҳкум этилганларни юқоридан берилган буйруқка кўра кўриш мутлақо таъкиқланган эди. Аммо офицер масъулиятни бўйнига олиб, Урсулага ўн беш дақиқалик учрашувга рухсат берди. Урсула тугунида келтирган нарсалари: ички кўйлак-иштон, ўғли тўйда кийган ботинкасини, уни деб асраб кўйган ширинликларни кўрсатди. Урсула полковник Аурелиано Буэндиани фулу кипшанлар қалашиб ётган хонада учратди. Ўғли кўлтирига чиққан бехисоб чипқонлардан азоб чекиб, кўлларини ёзиб ётар эди. Унга соқол олдиришга рухсат беришганди. Қуюқ мўйловининг учлари буралганидан ёноқ суяклари баттар бўртиб кўринарди. Урсула ўғлининг ранги аввалгидан кўра синиққандай, бўйи бир оз ўсгандай ва янада ёлғиздек туюлди. Ўғли уйларида бўлиб ўтган ҳамма воқеадан: Пьетро Крестининг ўзини ўзи ўлдирганидан ҳам, Аркадионинг қонунга хилоф иш тутганию отиб ташланганидан ҳам, Хосе Аркадио Буэндианинг каштан остидаги жиннинамо қилиқларидан ҳам хабардор экан. У Амарантанинг ўзи қизлигidaёқ есир қолиб, бутун борлигини зехни ўтқир Аурелиано Хосенинг тарбиясига бағишилаганини ҳам биларди. Урсула хонага кирган маҳалдан бошлаб ўзини ноқулай хис этди: ўғлининг улғайган қиёфаси, хукмдорлик салобати, жуссасидан ёғилиб турган куч-кувват уни хижолатга солди. Урсула унинг ҳамма воқеалардан воқифлигидан ажабланди. «Ахир, ўзингизнинг башпорат қила олишини биласиз-ку, — деб ҳазиллашди полковник. Сўнгра жиддий тортиб кўшиб кўйди: — Мен бу воқеаларни эрталаб, мени олиб кетишаётган пайтда бошдан кечиргандек бўлдим». Ҳакиқатан ҳам оломон шовқин-сурон solaётган маҳалда, Аурелиано Буэндиа атиги бир йил давомида шаҳар жуда эскириб қолганидан таажжубга тушарди. Бодом дараҳтларининг барглари юлиб ташланган эди. Кўк рангдан пуштига, сўнгра яна кўкка бўялган уйлар аллақандай ноаник тус олган эди.

— Сен нима деб ўйлагандинг? — хўрсинди Урсула. — Ахир, вақт ўтъапти-да.

— Тўғри, — тасдиқлади Аурелиано, — лекин ҳар холда...

Иккови ҳам бу учрашувни узоқ вақт кутиб, саволлар тайёрлаб кўйишган ва ҳатто қандай жавоб олиш ҳам пухта ўйлаб кўйилган бўлса-да, гаплари хеч қовушмади. Учрашув одатдаги жўн сухбатга айланиб қолди. Соқчи ажратилган ўн беш дақиқа тугаганини маълум қилганида, Аурелиано сафар каравотининг бўйраси остидан найча килиб ўралган ва тер ҳиди уриб қолган қофозлариги олди. Бу — унинг Ремедиосга бағишилаган ва уйидан жўнаётганида ўзи билан олиб кетган — жанглар орасидаги қисқа фурсатли нафас ростланишларда битилган шेърлари эди. «Уларни хеч кимга ўқитмасликка сўз беринг, — деди у.

— Бугун кечқуруноқ уларни ўчокда ёкиб юборасиз».

Урсула ваъда бериб, хайрлашиш учун ўғлини ўргани ўрнидан турди.

Полковник Аурелиано Буэндиа яқин-ўртада соқчининг йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, оҳиста жавоб берди: «Менга унинг нима кераги бор? Бўпти, майли, беринг, йўқса, чиқиб кетаётганингизда тинтиб қолишлари мумкин». Урсула револьверни корсажидан чиқариб берди, полковник Аурелиано Буэндиа қуролни бўйра остига беркитиб қўйди. «Энди мен билан видолашиб ўтираманг, — деди у хотиржам охангда. — Ҳеч кимга ялинманг, ҳеч кимнинг олдида ўзингизни ерга урманг. Мени аллақачонок отиб ташлашиди, деб ўйламига ўзингизни мажбур қилинг». Урсула кўз ёшларини тийиш учун лабини тишлади.

— Чипқонингга иссиқ тош бос, — деди у ва бурилиб ҳондан чиқиб кетди.

Ўз фикрларига фарқ бўлган полковник Аурелиано Буэндиа эшик ёпилгунича қакқайиб турди. Сўнг яна қўлларини ёзиб ётди. У ёшлик чоги ўзидағи фойибона билиш сезгисини англаб етган пайтданоқ, ажал яқинлашса бас, бирор бехато аломат орқали дараги етади, деб ишонарди, аммо хозир, отилишига бир неча соат қолган бўлсада, ўша аломатдан дарак йўқдай эди. Бир куни унинг Тукуринкадаги харбий қароргоҳига ниҳоятда чиройли қиз келиб, соқчилардан полковник Аурелиано Буэндиа билан учрашишга рухсат беришларини сўради. Қизни ўткашиб юборишиди, чунки айрим мутаассиб оналар наслни

яхшилаш мақсадида қизларини машхур лашкарбошиларга кўшиб кўйишлари ҳаммага маълум эди-да. Киз дафъатан хонага кириб келган ўша оқшом полковник Аурелиано Буэндия ёмғирда қолиб кетиб, йўлини йўқотган одам ҳақидаги шеърни тугаллаётган эди. Полковник қофозларни шеърлар сақланадиган стол ғаладонига яшириб меҳмонга ўтирилди. Ўшанда ҳам хавфни аниқ хис этди, ортига бурилиб қарамай, ғаладонда ётган тўппончани қўлига олиб:

— Илтимос, отманг, — деди.

Тўппончасини қўлида қисиб оргта ўтирилганида, қиз қуролини тушириб, саросимада турар эди. Полковник Аурелиано Буэндия ўн бир суиқасдинг тўрттасига ана шу тарзда чап берди. Аммо бошқа воқеа ҳам содир бўлган: номаълум бир кимса тунда Манауредаги қўзғолончилар қароргоҳига билдирилмай кириб, яқин дўсти полковник Магнифико Висбални ханжар билан бўғизлаб қочиб кетганди. Бечорани безгак тутгани учун полковник Аурелиано Буэндия вактинча унга ўз каравотини бўшатиб бериб, ўзи эса ёндаги гамакда ухлаган эди. Шу бўлдию у ўзининг гойибдан сезиш туйғусини таҳлил қилмоққа уринди, лек бутун саъй-ҳаракати бехуда кетди. Айни туйғу ҳеч кутилмаганда, тепадан келган ваҳий худди нур, худди мутлақ, бир оний ва ақл бовар қилмас даҳшат каби тез пайдо бўлардики, кўнглига келган ғалати бир ишончдан ўзга белгини англашга улгурмай қоларди. Белгилар шу қадар мужмал бўлардики, полковник Аурелиано Буэндия уларни бир синоат содир қилганидан кейингина пайқаб қоларди. Баъзida эса улар нихоят даражада аниқ бўлар, лекин негадир амалга ошмай қоларди. Шу сабаб, полковник уларни кўпинча оддий ирим-сирим билан чалкаштириб юборарди. Ўлим ҳукмини ўқиб бериб, сўнг, охирги тилагинг не, деб сўрашганида, у айни кўнгли буорганидек жавоб берди:

— Мен ҳукм ижросини Макондога кўчиришни сўрайман.

Трибунал раиси ғазабланиб:

- Бизни лақиљатишга уринманг, Буэндия, — деди. — Фурсатдан ютмоқчи бўлиб, ҳийла ишлатяпсиз.
- Истамасанглар, ихтиёрингиз, — жавоб қайтарди полковник, — аммо бу менинг сўнгги тилагим.

Ўша ондан бошлиб, уни башорат туйгулари тарк этди. Урсула ўғлини кўргани қамоқхонага борганида, Аурелиано Буэндия узоқ мулоҳаза юритиб, бу гал қазо яқинлашиб келаётганидан воқиф этмаслиги ҳам мумкин, негаки ҳозир у тасодифларга эмас, балки жаллодларининг иродасига боғлик, деган хулосага келди. Чипконлари азоб бериб, тун бўйи бедор тўлғаниб ётди. Тонгга яқин коридорда қадам товушлари эшитилди. «Келишиятни» деди у ва негадир бирданига Хосе Аркадио Буэндиани эслади. Айни шу ваҳимали гира-шира тонг палласида каштан тагидаги ўз ўриндиғида буқчайиб ўтирган отаси ҳам у ҳақда ўйларди. Полковник Аурелиано Буэндия қалбида на қайғу, на қўрқув бор эди, у фақатгина бемаҳал ўлим туфайли ўзи бошлиған ишлар якунини билолмай кетишидан ғазабланарди. Эшик очилиб, солдатлардан бири қаҳва келтирди. Эртаси куни, худди ўша маҳали полковник қўлтиғидаги яраларидан аввалгида азоб чекаётганида бу ҳолат яна тақрорланди. Чоршанба куни у Урсула келтирган ширикликларни соқчиларга тақсимлаб берди, тор келган кўйлак-иштонию мойланган ботинкасини кийиб олди. Жума келди ҳамки, уни отишмасди.

Очиғини айтганда, ҳарбийлар ҳукмни ижро этишга журъат этолмай гаранг эдилар. Улар шаҳарда қўзғалган норозиликни кўриб, полковник Аурелиано Буэндианинг отилиши нафакат Макондода, балки бутун вилоятда ҳам оғир сиёсий вазият туғдиради, деган фикрға боришиди, шу боис вилоят пойтахтига маслаҳат сўраб мурожаат қилдилар. Ҳали жавоб олинмасдан бурун, шанбага ўтар кечаси капитан Роке Қассоб офицерлар билан бирга Катаринонинг ишратхонасига борди. Хотинлардан фақат биттасигина капитаннинг дағдағасидан қўрқиб ётишга кўнди. «Аёлларимизнинг яқин кунларда ўладиган одамга кўшилгиси келмаяпти, — дея тушунтириди у. — Буning қандай содир бўлишини ҳеч ким билмайди, аммо гап-сўзларга қараганда, полковник Аурелиано Буэндиани отган офицер ва унинг барча солдатлари, улар тупкани тагига қочиписа ҳам, эртами-кечми бирин-кетин ўлдирлади». Капитан Роке Қассоб айни тахминни офицерлар, улар эса каттароқ бошлиқлари билан маслаҳат қилишиди. Якшанбада, гарчанд бу ҳақда ҳеч ким очик-

дан-очиқ айтмаган, ҳарбийлар Макондода ҳукм сурасстган оғир сукунатини ҳеч бир қиликлари билан бузишмаган бўлса-да, офицерлар масъулиятни бўйинларига олинни истамаётгани турли баҳоналарни рўяч қилиб қатлга иштирок этишдан бўйин товлаётган бутун шаҳарга ошкор бўлди.

Душанба куни почта орқали ёзма бўйруқ олинди: ҳукм йигирма тўрт соат ичида ижро этилиши керак эди. Кечқурун офицерлар битта фуражкага ўз исмлари ёзилган олтига қофоз парчасини солиб аралаштириб, сўнг битта-битта олишганида, толенинг машъум омадли билети яна капитан Роке Қассобнинг чекига тушди. «Тақдирдан қочиб қутуломайсан, — деди капитан ҳасрат қилиб. — Қанжиқнинг боласи бўлиб туғилган эдим, энди шу тарзда ўлиб кетаман». У эрталаб соат бешда куръа ташлаб, бир бўлинма солдатни танлади, ховлига саф тортириди ва ўлимга ҳукм этилган маҳбусни анъанавий тарзда уйғотди:

— Кетдик, Буэндиа, — деди у, — фурсат етди.

— Ҳа, шундай демайсанми? — деди жавобан полковник. — Тушимда чипқонларим ёрилганмиш, гап буёқда экан-да.

Ребека Буэндиа Аурелианонинг отилишидан хабар топгандан бўён, ҳар гал тунги соат учда уйғонар ва қоронги ётоқда, Хосе Аркадио хуррагидан титраётган каравотга ўтириб олиб, кия очиқ деразадан қабристон деворини қузатарди. Пьетро Креспининг хатларига кўз тиккан пайтлардагидай пинхоний бир ўжарлик ила бутун хафта давомида кутди. «Уни бу ерда отишмайди, — дерди Хосе Аркадио. — Уни ярим тунда казармада хуфиёна қатл қилишади ва ўша ерда кўмишади». Ребека эса кутаверди. «Бу беор маҳлуқлар уни худди шу ерда отиб ташлашади», деда жавоб қайтарди у эрига. У ўз фикрига шунчалар ишонар эдики, ҳатто Аурелиано Буэндиа билан қўл силкиб видолашиб учун эшикни қай тарзда қиялатиб очиб қўйишгача ҳам пухта ўйлаб қўйган эди. «Уни олтига қўрқок солдат соқчилигига ҳеч қачон кўчадан олиб ўтишмайди, — ўжарлик қиласарди Хосе Аркадио. — Ахир, улар халқ ҳамма нарсага тайёрлигини билишади-ку». Ребека эрининг далилларига эътибор бермай, дераза ёнидан жилмай ўтиради.

— Уларнинг қанчалик беҳаё ва аблахлигини хали кўрасан, — деди у.

Сешанба куни эрталаб соат бешда Хосе Аркадио итларини бўшатиб юбориб, қаҳва ичиб бўлганида, Ребека бирданига деразани ёпмоқчи бўлувди, қула тушмаслик учун каравотнинг суюнчигини зўрга тутиб колди. «Олиб келишяпти, — деди у хўрсиниб. — Нақадар чиройли у». Деразага қараган Хосе Аркадио баданини тўсадан титрор чулғади. У бўзариб келаётган тонгнинг хира нурлари остида укасини кўрди. Укаси Хосе Аркадионинг ёшлигига кийиб юрадиган шимини кийганди. Полковник Аурелиано Буэндиа девор ёнида иккала кўлини белига тираб турар, кўлтиғидаги чипқонлари эса кўлларини туширишга имкон бермасди. «Наҳотки, сени мана бу бичилган олтига солдат отади? Наҳотки, улар отаётганда беилож қаққайиб турмок учун азобу машакқат чеккан бўлсанг!» деда ичида қийналарди полковник Аурелиано Буэндиа. Капитан Роке Қассоб эса унинг бу ғазабини товбага йўйди, ибодат қиляпти, деб ўйлаб, кўнгли бузилиб кетди. Солдатлар милтиқларини кўтаришганида, полковник Аурелиано Буэндианинг ғазабдан тили танглайига ёпишди, кўзлари юмилди. Ўшанда тонгнинг симобий жилваси бирдан йўқолди ва у ўзининг калта иштон кийиб, бўйнига тасма тақиб олган болалик даврини, отаси ойдин кечаси лўлилар чодирига олиб борганини, томошага қўйилган муз парчасини эслади. Ногаҳон ҳайкириқ янграганда полковник Аурелиано Буэндиа солдатларга сўнгги бўйруқ берилди, деб ўйлади. Отиласжак ўқларни кўрмоқчи бўлиб, файритабии бир қизиқсимиш билан кўзини очганида, кўлини кўтариб турган капитан Роке Қассоб ва ов милтиғини ўқталиб кўчани кесиб ўтётган Хосе Аркадиога нигоҳи тушди.

— Отманг, — деди капитан Хосе Аркадиога, — сизни менга худонинг ўзи етказди.

Яна уруш бошланди. Капитан Роке Қассоб ва олти солдати полковник Аурелиано Буэндиа билан бирга Рио-ачада ўлимга ҳукм этилган инқилоб генерали Викторио Медичани озод этгали кетишиди. Вактдан ютиш мақсадида бир замонлар Хосе Аркадио Буэндиа юрган йўл билан тоғдан ошиб ўтишга аҳд қилишди, аммо бир хафта ўтар-ўтмас ниятлари пучга чиқди. Охири солдатлар қатл

учун берилган ўша саноқли ўқ-дорилари билан тоғ тизмаларининг хатарли сўқмоқларидан писиб ўтишга мажбур бўлишиди. Ҳар бир шаҳар ёнида қароргоҳ қуришаркан, бир киши кийимини ўзгартирас, қўлига тилла балиқчани тутиб куппа-кундузи кўча айланиб либераллар билан алоқа ўрнатар, шунда либераллар эртасига эрталаб овга чиқиб, шаҳарга қайтишмасди. Довонга чиқиб, Риоачани қўришганда, генерал Викторио Медича аллақачон отиб ташланган эди. Ўшанда полковник Аурелиано Буэндия тарафдорлари уни Кариб денгизи сохилидаги барча инқилобий кучлар қўмондони ва генерал, деб тантанали суратда эълон қилишиди. Аурелиано Буэндия қўмондонлик лавозимини эгаллашга кўнди, лекин генераллик увонидан воз кечди ва ўзича, консерваторлар ҳокимияти аёдариб ташлангунича бу увонни олмайман, дея аҳд қилди. Уч ой давомида мингдан зиёд одам тўплашса ҳам уларнинг аксарияти ўлдирилди, омон қолганлари эса шаркий чегарадан хорижга ўтиб кетишиди. Кейинчалик Антиль оролларидан сузиб, ватанларига қайтишгани ва Кабо де ла Вела бурнига чиққанлари маълум бўлди; шунда ҳукуматнинг полковник Аурелиано Буэндия ўлди деган, тантанавор хабари телеграф орқали мамлакатга ёйилди. Икки кундан кейин эса яна узунданузун телеграмма аввалги муждани қувиб етиб, жанубий воҳаларда кўтарилган янги қўзғолондан дарак берди. Полковник Аурелиано Буэндианинг бир вақтнинг ўзида ҳамма жойда ҳозир нозир бўлиши хақидаги афсона шу тарика пайдо бўлди. Хабарлар бир-бирига зид эди: полковник Вильянуэведа зафар кучди, Гуакамайяда мағлубиятга учради, хиндуларнинг мотилонес қабиласи томонидан еб кўйилди, водий қишлоқларидан биридаги жангларда ҳалок бўлди, Урумитеда яна қўзғолон кўтарди. Ўша пайтда либералларни парламентга киритиш бўйича музокара олиб бораётган либераллар партиясининг бошликлари уни фирибгар ва хеч бир партияга мансуб бўлмаган кимса, деб эълон қилди. Ҳукумат уни қароқчилар сафига кўшиб, боши бадалига беш минг песо ваъда қилди. Полковник Аурелиано Буэндия ўн олти мағлубиятдан сўнг кўл остидаги яхшигина қуролланган икки минг нафар хинду билан Гуахирони ташлаб чиқиб Риоачага ҳужум бошлиди; саросимага тушган гаризон шаҳарни ташлаб қочди.

Полковник Аурелиано Буэндия ўзининг штаб-квартирасини Риоачага жойлаштириди-да, консерваторларга қарши умумхалк уруши эълон қилди. Ҳукумат бунга жавобан, агар қўзғолончилар шарқий чегарага чекинмаса, полковник Херинельдо Маркес кирк саккиз соат ичида отиб ташланади, деб расмий хабар берди. Штаб бошлиғи этиб тайинланган Роке Қассоб телеграммани қўмондонга топшираётганида хийла маъюс эди, аммо қўмондон телеграммани кутилмаган бир қувонч билан ўқиди.

— Жуда соз! — хитоб қилди у. — Нихоят, бизнинг Макондога ҳам телеграф ўтказилиди!

Полковник Аурелиано Буэндианинг жавоби қатъий эди. У, мен яна уч ойдан кейин штаб-квартирамни Макондога кўчиришни мўлжалляпман, агар полковник Херинельдо Маркесни тирик топмасам, асири тушган барча генераллардан тортиб, майдо офицерларгача судсиз ва терговсиз отиб ташлайман, кўшинларимга урушнинг сўнгига қадар шундай йўл тутишга буйруқ бераман, деб жавоб берди. Орадан уч ой ўтиб, полковник Аурелиано Буэндианинг музофар жангчилари Макондога голибона киришганида, уни водийдаги йўлда кутиб олиб, бағрига босган илк одам полковник Херинельдо Маркес бўлди.

Буэндиалар хонадони ҳозир болалар билан гавжум эди. Ursula Санта София де ла Пьедад, унинг тўнғич қизи ва Аркадио отилтанидан беш ой ўтгач дунёга келган эгизак ўғилларини ўз уйига кўчириб келганди. Аркадионинг ўлими олдидаги сўнгги васиятини инобатсиз қолдириб, кизчага Ремедиос, деб исм қўйишиди. «Ишончим комилки, — деди у ўзини оклаб. — Аркадио худди ана шуни айтмоқчи бўлувди. Ursula деб атамаймиз, негаки бундай исм қўйилган боланинг қисмати оғир кечади». Эгизакларни Хосе Аркадио Иккинчи ва Аурелиано Иккинчи, деб атади. Амаранта болаларни ўз қарамоғига олди, меҳмонхонага ёғоч стулчалар ўрнатди ва қўшиларининг ҳам болаларини йиғиб, гўдаклар учун етимхона ташкил этди. Полковник Аурелиано Буэндия мушакбозлиқ карсию қўнғироқлар жарангни остида шаҳарга кириб келганида, уни уйи олдида болалар хори кутлади. Бобосидек бўйчан, инқилобий кўшин офицери либосини кийган Аурелиано Хосе барча қонун-қоидаларга риоя килган холда унга харбийча салом берди.

Хабарлар бирдай қувончли эмасди. Полковник Аурелиано Буэндия отилишдан қутулиб қолганидан бир йил ўтгач, Ребека билан Хосе Аркадио марҳум Аркадио курган уйга кўчиб ўтиши. Хосе Аркадионинг полковник жонини сақлаб қолганини хеч кимса билмади. Шахарнинг энг сўлим гўшасида жойлашган, уч жуфт қуш уя қўйган шундок улкан бодом дарахти тагидаги янги уйнинг дабдабали эшигию тўртта деразаси бор эди. Эру хотин уни меҳмоннавоз маконга айлантириши. Ребека нинг дугоналари, шунингдек, ҳануз қизлигича қолиб келаетган тўрттала опа-сингил Москотелар гул хиди уфуриб турадиган галереяда неча йиллар бурун узилган гурнгларини яна шу уйга қўчириши. Хосе Аркадио бирорвлардан тортиб олган ерларидан фойдаланишини давом эттири, негаки консерваторлар ҳукумати унинг бу ерларга эгалик ҳукукини тасдиқлаган эди. Кечқурун Хосе Аркадио бир гала қопкир қўппакларини етаклаб, қўшотар милтифию ўлжа қуёнларни осиб олганича отида уйига қайтарди. Сентябрь кунларининг бирида даҳшатли бўрон турди ва у одатдагидан эртарок қайтишига мажбур бўлди. Емакхонада куймаланиб юрган Ребека билан саломлашгач, итларни ҳовлига боғлади, қуёнларни тузлаш учун ошхонага киргизиб қўйди-да, кийимини алмаштиргани ётоқхонага кирди. Кейинроқ Ребека, эрим ётоқхонага киргандан мўрчада чўмилаётган эдим, хеч нарсани билмайман, деб имон келтиради. Унинг гапи шубҳали эди, аммо бошқа хеч ким ҳақиқатта яқинроқ далил тополмас ва Ребека ўзини баҳтли қилган одам нимага ўлдирилганини тушуна олмасди. Чамаси, бу воқеа Макондо да очилмай қолган яккаю ягона сир эди. Хосе Аркадио ётоқхона эшигини ёпгани ҳамон уйда ўқ товуши эшитилди. Эшик тагидан сизган қон меҳмонхонадан кўчага, сўнг нотекис йўлакдан олға жилди ва зинапоялардан эниб, Турклар кўчаси бўйлаб Буэндия хонадонига йўналди. Ёлик эшик остидан сизиб, гиламларни ифлос қилмаслик учун меҳмонхонанинг девори тарафдан оқиб, иккинчи меҳмонхонага ҳам ўтди, кейин емакхонадаги катта стул атрофини айланиб, гуллар экилган галереядан илонизи бўлиб, Хосе Аурелианога арифметикани ўргатаётган Амарантанинг стули остидан сездирмай омборхонага оқиб чиқди ва ниҳоят, ошхонада хамирга қўшиладиган тухум-

дан энди ўттиз олтинчисини чақишига шайланган Урсула-нинг ёнида пайдо бўлди.

— Ё қудратингдан, Биби Марям! — дея қичкириб юборди Урсула.

Урсула қон изи бўйлаб омборхонадан ўтди, Хосе Аурелиано учга учни қўпса олти, олтига учни қўпса — тўқиз бўлади, деб машқ қилаётган галерея, емакхонаю меҳмонхоналар орқали кўчага чиқди-да, тўғрига юрди, олдин ўнг, сўнг сўл томонга бурилди ва Турклар кўчасига етди; шаҳар бўйлаб пешбанд ва шинпакда кетаётганини сезмаган холда, шаҳар майдонига келиб қолди, ўзи аввал қадам босмаган уйга кирди, ётоқхона эшигини итариб очиб, куйган порохнинг хидидан нафаси қайтиб кетди; шунда юзини этигининг қўнжига босганча (Хосе Аркадио уни ечишига ултурган эди) мук тушиб ётган ўғлини кўрди. Эндиғина оқишдан тўхтаган қон унинг ўнг қулоғидан сизиб чиққан экан. Хосе Аркадионинг баданидан бирортаям яра топишмади, унинг қандай курол билан ўлдирилганини ҳам аниқлашолмади. Жасадни уч марта совунлаб ювишиб олдинига тузли сирка, сўнгра кул ва лимму шарбати суриб артиши, сўнг хлорли жавхар тўлдирилган бочкага олти соат солиб қўйишиш ҳам, бари бир, мурдадан порох хиди анқийверди. Жасадни яна артишганда, ҳатто жимжимадор татуировка безаклари анча ўчиб кетди. Сўнгти чорани ҳам қўллаб кўришига жазм қилиши: қалампир зира ва дафна япрофини қўшиб, жасадни кун бўйи паст оловда қайнатиши, шунда эт устихондан ажрала бошлади ва дафн маросимини тезлаштиришга тўғри келди. Марҳумни узунлиги икки метру ўттиз сантиметр, эни бир метру ўн сантиметрли ҳаво кирмайдиган, ичи темир тахтача, пўлат мурватлар билан маҳкамланган маҳсус тобутга солиб беркитдилар, бари бир порох хиди тобут бараварида барча кўчалар бўйлаб кезиб юрарди. Жигари ноғорадай шишиб кетган падре Никанор каравотидан тушмай, марҳумга дуо ўқиди. Кейин қабр четига фишт териб, орасига кул, қипиқ ва сўндирилмаган оҳак ташлаши, шундайм қабрдан токи банаан компаниясининг инженерлари устига бетон қопламагунларича бир неча йил порох хиди анқиб турди. Тобутни олиб чиқишига заҳотиёқ Ребека уйнинг эшиклирини ёпиб олди ва одамовилик зирхини кийиб, ўзини

тириклайн кўмди. У кўчага фақат бир мартагина мункайиб қолганида оёғига сиймранг эски туфли кийиб, атрофиға майда гуллар билан безатилган шляпада чиқди. Бу воқеа Макондода пайдо бўлган Ўлмас жуҳуд шаҳарга даҳшатли жазира маюборган, иссиққа дош беролмаган қушлар эса салқин ахтариб ўзларини деразага ўрнатилган тўрларга уришиб, ерга жонсиз тап-тап тушган маҳалда кечди. Ребекани сўнгти марта уйига кирмоқчи бўлган ўғрини отиб ўлдирган кечаси кўриди. Сўнгра оқсочи ва сирдоши Архениададан бўлак ҳеч ким у билан учрашмади. Унинг бир вакълар ўз амакиваччам деб хисоблаган епископга хат ёзгани ҳақида гап тарқалди, аммо жавоб олган-олмаганини ҳеч ким билмасди. Шу-шу, шаҳар Ребекани тамоман унутиб юборди.

Полковник Аурелиано Буэндия жангдан зафар билан кайтса-да, хотиржамликка берилмади. Хукумат қўшинлари қалъаларни қаршиликсиз ташлаб чиқишар ва бу ҳол либералларча кайфиятга чулғанган халққа ғалабадек туюлар, аммо қўзғолончилар, айниқса полковник Аурелиано Буэндия эса очиқ ҳақиқатни ҳаммадан яхши билишарди. Полковник кўл остида беш мингдан зиёд солдат йигилган бўлиб, соҳил бўйидаги икки штаб ихтиёрида эди. Аммо у ўзининг мамлакатдан кесиб қўйилгани, денгизга тақалиб қолганини ва ноаниц бир сиёсий вазиятда эканлигини аниқ хис қиласди. Ибодатхонанинг хукумат қўшинлари тўпларидан вайронага айланган қўнғироқхонасини тиклашга кўрсатма берганида, тўшақда ётган бемор падре Никанор: «Бу қандай бемаънилик, насроний дин ҳомийлари ибодатхонани бузишади, масонлар эса қайта тиклашга буйруқ беришади», деб бежиз айтмаган эди. Полковник Аурелиано Буэндия бирор нажот илинжида, қўзғолончи гурӯхларнинг командирлари билан маслаҳатлашиб, соатлаб телеграф ёнида ўтирас ва ҳар сафар телеграф идорасидан, «уруш боши берк қўчага кириб қолди», деган ишонч билан чиқарди. Қўзғолончилар эришган ҳар бир ғалаба дарҳол халққа тантанали хабар қилинарди, полковник ҳаритадан бу ғалабаларнинг чинакам миқёсини аниқлаб чиқар экан, ўзининг шонли қўшинлари безгагу пашшалардан химояланиб, асл ўйналишга бутунлай тескари томонга, чангалзору боткоқлар томон кетиб бораётганини кўрарди. «Вақтни бой

беряпмиз, — шикоят қиласди у офицерларига, — токи бу бефаҳм сиёsatдонлар ўзларига конгрессдан минг тавалло килиб жой ундириш билан овора экан, биз бундан кейин ҳам бехуда кун ўtkазаверамиз». Полковник Аурелиано Буэндия яқиндагина ўзининг отилишини кутиб ётган ўша хонага осиғлиқ гамакда уйқусизлик азобида чалқанча ётаркан, кора либос кийиб олган бу қонунпаратларни тасаввур қилди: уларнинг муздек тонгда президент саройидан чиқиб, ёқаларини қулоқларигача қўтариб олишларини, кўлларини бир-бирига ишқашларини, ўзаро шивирлашларини ва президентнинг ҳақиқатан ҳам «ҳа» деганида нима демоқчи бўлгани ўйўқ дегани нимани англатишини муҳокама қилишлари учун тунги қахвахоналарга бекиниб олишларию, ҳаттоқи президент ўзи ўйлаган нарсага зид фикр билдирганида нималарни кўзда тутганидан фол очишларини тасаввур этар ва ҳарорат ўттиз беш даражага қўтарилигандан ўзининг айни лаҳзада, ўттиз беш даражали дим иссиқда, чивинларга ем бўлиб ётганини ўйлаган сари ғазабланарди. У, ҳадемай шундай бир мудҳиш дам келадики, қўшинларга: «Ўзларингни денгизга ташланглар», деб буйруқ бермоқдан ўзга иложим қолмайди, деб ҳаёл қиласди.

Ана шундай укубатли тунларнинг бирида полковник ҳовлида солдатларга жўр бўлиб қўшиқ айтиётган Пилар Тернеранинг товушини эшишиб қолди ва ундан фол очишини сўради. «Оғзингта эҳтиёт бўл, — деди қарталарни уч марта чийлаб, уч марта фол кўрган Пилар Тернера, — нелигини тушунмаяпману, аммо таҳдид жудаям равшан қўриниб турибди, ишқилиб оғзингта эҳтиёт бўл». Икки кундан сўнг номаълум одам ҳарбий хизматчилардан бирига бир финжон шакарсиз қахва узатди, у финжонни иккинчи ҳарбий хизматчига, иккинчисини учинчисига ўтказди, шу тариқа қахва то полковник Аурелиано Буэндианинг кабинетида пайдо бўлгунча, кўлдан-кўлга ўтиб борди. Полковник қахва буюрмаган эди, олиб келлинишган экан, майли-да, деб уни олиб ичди. Қахвага отни ҳам ўлдиришга етарли миқдорда заҳар солинган эди. Полковник Аурелиано Буэндиани уйига олиб келлинишганида, мушаклари акашак бўлиб қотган, тили оғзидан чиқиб ётарди. Урсула ўғлини ажал панжасидан зўрга кутқариб қолди; ошқозонини кустириб тозалагач, қалин

бахмал кўрпаларга ўради ва икки кун токи ҳарорати тушгунча, тухум сарифи билан бўқди. Тўргинчи куни деганда полковник Аурелиано Буэндия хавфдан бутундай қутулди. Урсула ва офицерлар қўярда-қўймай уни тўшкада тағин бир ҳафта ётишга кўндиришиди. Худди ана шу кунлари у ўз шеърларининг ёндириб юборилмаганини билди. «Мен шошилишини истамадим, — деб тушунтириди Урсула. — Печкани ёққани борган ўша оқшомда, токи менга унинг жасадини олиб келмагунарича, яхшиси, сабр қилиб турай, деб аҳд қилувдим». Ремедиоснинг чант босган қўйирчоқлари қуршовида қолган полковник тузалиши арафасида қўлләзмаларни ўқиб чиқаркан, ҳаётининг энг тотли лахзаларини бот-бот эслади. У яна шеър ёза бошлади. Узок ҳасталиги мобайнида, боши берк кўчага кириб қолган урушни тамом унтиб, ажал билан бекинмачоқ ўйнаган пайтларида тўплаган тажрибасини бўлакларга бўлди-да, қофияга солди. Ўшанда фикрлари шу қадар равшан тортдики, уларни чапдан ўнгга ва ўнгдан сўлга бемалол ўқий оладиган бўлди. Бир куни кечкурун у полковник Херинельдо Маркесдан:

— Айт-чи, дўстим, сен нима учун жанг қиляпсан? — деб сўради.

— Жанг қилишим зарур бўлгани учун, биродар, — жавоб қайтарди полковник Херинельдо Маркес, — либералларнинг буюк партияси учун курашияпман.

— Мақсадингни билганинг учун баҳтиёрсан. Мен эса факат ўз такаббурлигим дастидан қурашаётганимни эндиғина англаб етдим.

— Яхши эмас бу, — деди полковник Херинельдо Маркес.

Унинг безовталаниши полковник Аурелиано Буэндининг бир оз вақтини хуш этди.

— Албатта, — деди у. — Лекин ҳарна, нима учун жанг қилишингни билмасликдан кўра яхшироқ-да, — у дўстининг кўзларига қараб кулди ва қўшиб қўйди: — Ёки худди сен каби, ҳеч кимга ҳеч қандай нафи тегмайдиган нарса учун жанг қилиш керак.

Илгари, либераллар партияси раҳбарлари уни қароқчи деб эълон қилган қарорларини ошкора рад этмагунарича, мамлакат ичкарисидаги қўзголончилар отрядлари

билан алоқа боғлаш учун йўл қидиришга полковникнинг гуурури йўл қўймасди. Касаллик унга кўп нарсаларни ўйлаб қўришга имкон берди. У, Урсулани каттагина жамғармасини ва бобосининг ўша табаррук сандиқда сақланаётган тиллаларини беришга кўндириди. Полковник Херинельдо Маркесни Макондога ҳоким этиб тайинлади, ўзи эса мамлакат ичкарисидаги қўзголончилар билан алоқа ўрнатмоқ учун шаҳардан чиқиб кетди.

Полковник Херинельдо Маркес полковник Аурелиано Буэндининг энг ишончли одамигина бўлмай, балки Урсулага ҳам ўз ўғлидай бўлиб қолган эди. Юмшоқ, уятчан, одобли бу йигит ўз ўрнини амалдорлик хонасида эмас, кўпроқ жанг майдонида ҳисобларди. Сиёсий маслаҳатчилар миясини гантитиб қўйишлари ва назариянинг боши берк кўчаларига олиб киришлари ҳеч гап эмасди. У Макондода бир замонлар полковник Аурелиано Буэндия тилла балиқчалар ясаб, қариган чоғида тинчгина ўлишни орзу қилган қишлоққа хос осойишталик ва хотиржамлик мұхитини юзага келтирди. Полковник Херинельдо Маркес ота-онасиnidи яшар, ҳафтасига иккичу маротаба Урсуланинг уйига овқатлангани келарди. Ёш Аурелиано Хосега миљтиқ отишни тез ўргатди, ҳарбий юришни машқ қилдирди, сўнг, майли, бир йўла йигит бўлиб қўяқолсин, деган ниятда, Урсула руҳсати билан уни бир неча ойга казармага кўчирди. Бу воқеалардан кўп йиллар олдин, ҳали ўсмир эканида, Херинельдо Маркес Амарантага севги изҳор қилган эди. Аммо кўнгли Пьетро Креспига бўлган бесамар мұхаббат билан банд қиз, Херинельдонинг устидан кулди. Херинельдо Маркес кутишга аҳд қилди. Бир куни, қамоқда туриб, Амарантага мактуб йўллаб, бир дюжина¹ бatis рўмолчага отаси исму шарифининг бош ҳарфларини тикиб беришини илтимос қилди. Мактубга қўшиб пул ҳам юборди. Бир ҳафтадан кейин Амаранта қамоқхонага тайёр рўмолчаларни у юборган пул билан бирга қўшиб олиб келди ва ўтмишни эслаб, узок сухбат қурдилар. «Бу ердан чиққанимдан кейин сенга уйланаман», деди унга хайрлап турив Херинельдо Маркес. Амаранта жилмайиб қўйди. Энди у қарамоғидаги болаларга ўқиши ўргатаркан, ну-

¹ Д ю ж и на — ўн икки дона.

кул полковник Херинельдо Маркесни ўйлар, зора уни ўша ёшлиқ эҳтиросим билан яхши кўролсам, дея орзу қиласарди. Қамоқхонадаги маҳбусларни кўришга фақат шанбада рухсат этиларди. Қиз ўша кунлари Херинельдо Маркеснинг қариндошларини излаб борар ва бирга қўшилиб, қамоқхонага йўл оларди. Бир шанбада Урсула қизини ошхонада учратди: Амаранта бисквит пишираётган экан. Урсула ажабланиб:

— Унга тегақол, — дея маслаҳат берди, — яна шундай одамни учратишинг даргумон.

Амаранта ижирғанди, қовоғи осилди.

— Эркакларнинг кетидан югуриш менга зарил кептими? — жавоб берди у. — Мен Херинельдо Маркесга раҳмим келганидан бисквит элтаман, ахир, эртами-кечми уни отиб ташлашади.

У отиш ҳақида гапирса ҳам бунга ишонмасди. Аммо худди шу пайтда ҳукуматнинг, агар исён кўтарган қўшинлар Риоачани топширишмаса, полковник Херинельдо Маркес қатл этилади, деган қарори эълон қилинди. Маҳбуслар билан учрашиш бекор этилди. Амаранта ётоқхонага беркиниб олди ва Ремедиос ўлганида юрагига азоб берган ўша гуноҳкорлик ҳиссига ўҳшаш туйфудан азоб чекиб, қўзёши тўқди: гўё ўзининг калондимоғлиги билан яна бир одамнинг хунига зомин бўлгандай эди. Онаси юпатди, полковник Аурелиано Буэндиа дўстини отириб қўймайди, келиб куткарап, дея ишонтириди, уруш тугасин, Херинельдони ўзим чақираман, деб ваъда берди. Урсула бу ваъдасини белгиланган муддатидан аввал адо этди.

Херинельдо Маркес хокимлик лавозимини эгаллаб, уйларига келганида Урсула уни ўз ўғлидек кутиб олди, уйда узоқроқ ушлаб туриш учун нозик хушомад қиласаркан, кўнглида, илоё йигит Амарантага уйланиш ҳақидағи аҳдини эсласин-да, дея худога астойдил ёлворди. Урсуланинг ўтинчи ижобатга ўтди, шекилли, полковник Херинельдо Маркес Буэндиалар хонадонига бот-бот кела-диган, таомдан сўнг гуллар экилган галереядга Амаранта билан шашка ўйнагани қоладиган бўлди. Урсула қахва ва бисквит келтирас, холи қолишлирига халакит бермасинлар, деб ўзи болалардан огоҳ бўларди. Амаранта ёшлигида юрагини ўртаган эҳтиросни ва уннутилиб, устини кул қоплаган чўғни аланга олдириш учун зўр бериб

уринарди. Дилдаги ҳаяжон ортгандан ортиб, энди полковник Херинельдо Маркеснинг овқат пайти ва кечқурун шашка ўйинида ҳозир бўлишини кутарди. Шашка доналарини сурганида бармоқлари билин-билинмас титровчи, фуссали ва шоирона исмли¹ бу жангчи билан сұхбатлашганида вакт ўтганини сезмай қоларди. Аммо полковник Херинельдо Маркес Амарантадан хотини бўлишини сўраган куни рад жавоби олди:

— Мен хеч кимга эрга тегмайман, — деди қиз, — айниқса сенга. Сен Аурелианони шу қадар севасанки, унга уйлана олишинг мумкин эмаслиги учун ҳам менга уйланмоқчисан.

Полковник Херинельдо Маркес сабр-тоқатли одам эди. «Мен кутаман, — деди у, — эртами-кечми, сени бари бир кўндираман». У хонадондан оёғини узмади. Амаранта хонасига беркиниб олганича, пинҳоний аламини босар, талабаларининг Урсулага уруш янгиликларини гапириб бераётганини эшиитмаслик учун қуловини бармоқлари билан маҳкам беркитар, ўзи кўришга интиқ бўлиб турса-да, ҳузурига чиқмас эди.

Ўшанда полковник Аурелиано Буэндианинг бўш вакти кўпроқ бўлганидан Макондога ҳар икки ҳафтада ҳабар етказиб турарди. Лекин Урсулага жўнаб кетганидан қарийб саккиз ойдан кейингина хат ёзди, холос. Маҳбус чопар полковникнинг ҳуснинатида: «Отамни эҳтиёт қил, у яқинда ўлади», деган сўзлар битилган сўрғичли каттакон, муҳрланган конверт келтирди. Урсула тинчини ўқотди. «Аурелианонинг айтгани доимо ўнгидан келади». Дарҳол Хосе Аркадио Буэндиани ётоқхонага кўчиришда одамлардан ёрдамлашишни сўради. Хосе Аркадио Буэндиа аввалгида баҳайбат эди, қолаверса узоқ ўйлар мобайнида каштан дарахти тагида ўтиравериб, вазнини ўз хоҳишига кўра, оғир қилишдай гаройиб қобилиятни ҳам билардики, уни олти нафар эркак ҳам ўринидигидан кўтара олмади, ахийри каравотгача судраб боришга мажбур бўлишди. Қуёшда қорайган, ёмғирлардан роса ивиган бу улкан чол ётоқхонага жойлашганида, хона ҳавосига гуллаётган каштан ва кўп ўйллик рутубат хиди ўрнашиб

¹ Херинельдо — испан ҳалқ романсининг қаҳрамони, уни подшонинг кизи яхши кўриб колади.

колди. Эртасига эрталаб унинг тўшаги бўм-бўш эди. Хоналарни кидириб чиқсан Урсула, эрини яна каштан тагидан тоғди. Сўнг яна каравотга боғлаб қўйишиди. Хосе Аркадио Буэндия олдингидек бақувват бўлса-да, ортиқ қаршилик кўрсатмади. У хамма нарсага лоқайд эди, каштан тагига ҳам атайлаб эмас, балки танаси ўша жойга ўрганиб қолгани боис борган эди. Урсула эрига ҳамиша овқат таширкан, Аурелиано ҳақидаги янгиликларни гапириб берарди. Лекин, очигини айтганда, Хосе Аркадио Буэндия фақат бир кипи — Пруденсио Агиляр билан мулоқот қилишга қодир эди. Ўлгудай ҳолсизланиб, тўкилиб қолган Пруденсио Агиляр кунига икки маротаба келарди. Улар кўпроқ хўроздар ҳақида сухбатлашишарди. Ҳатто биргаликда ажойиб паррандалар етиштирадиган кўриқхона куришга аҳд қилишиди. Бу тадбир хўроздар ғалабасидан шодланиш ниятида эмас, балки ўлимнинг туганмас ва зерикарли кунларида нима биландир овнуниш учун керак эди (ўшанда бу эрмакнинг ҳожати ҳам қолмайди). Пруденсио Агиляр Хосе Аркадио Буэндияни ювинтирас, овқатлантирас, сўнг Аурелиано исмли номаълум ва қаердаги урушида юрган полковник унвонидаги одам ҳақида қизиқарли хабарларни сўзлаб берарди. Хосе Аркадио Буэндия ёлғиз қолганида сон-саноқсиз хоналарни туш кўради: гўё эшикни очиб, худди шу хонадаги темир суюнчили каравоту хивичлардан тўқилган курси қўйилган ва орқа деворига Биби Маряннинг кичик тасвири туширилган хонага ўтарди. Кейин айни шунга ўхшаш, эшиги нариги хонага очиладиган бошқа хонага, ундан яна аввалгисига ўхшаган хонага ўтарди. Хонадан хонага ўтишларнинг ниҳояси йўқдек эди. Унга бу иш хуш ёқар, гўё узун галерея бўйлаб, ҳар икки тарафга ўрнатилган кўзгуларни оралаб юргандай бўларди... Сўнгра Пруденсио Агиляр кифтига қўлини қўярди. Шунда астасекин уйғонар, яна хонама-хона юриб ортига қайтар ва Пруденсио Агиляр билан ҳақиқий хонада учрашмагунича, узундан-узоқ ўйлни босиб ўтарди. Аммо Хосе Аркадио Буэндияни каравотга кўчирғанларидан икки ҳафта ўтгач, бир куни тунда эндиғина тушида нариги хонага ўтганида Пруденсио Агиляр елкасидан туртди. У эса ана шу рўёвий хонани ҳақиқий хона деб ўйлаб, ортига қайтмай, шу ерда муқим қолиб кетди. Эртасига эрталаб

эрига ионушта олиб кираётган Урсула йўлакда рўпарасидан келаётган нотаниш эркакни бехосдан кўриб қолди. Кичик жуссали, гирдиғум, қора мовут кўйлак кийган, катта кора шляпаси мунгли кўзларини деярли бекитган кишига кўзи тушди-ю, «Вой, худойим-ей, — деб юборди. — Ахир, бу Мелькиадеснинг ўзи-ку!» Лекин бу одам Виситасъоннинг акаси — ўша уйқусизлик касалидан қочиб кутулган ва ўшандан буён дом-дараксиз йўқолган лўли эди. Виситасъон ундан нега келганлигини сўради, акаси унга ўз қабиласининг тантанали ва тиниқ лаҳжасида жавоб берди:

— Мен қиролни дағн этишга келдим.

Ўшанда ҳаммалари Хосе Аркадио Буэндиянинг хонасига киришиди, уни бор кучлари билан силкитишиди, қулоғига бақиришиди, бурнига кўзгу тутишди, лекин бари бир ўйфота олишмади. Анчадан, кейин, дурадгор марҳумга тобут ясаш учун унинг андазасини олаётганида дераза ортида митти сарик гуллар ёмғир бўлиб ёғаётганини кўришиди. Гуллар кечаси билан сим-сим ёғиб чиқди, томларни қоплади, эшикларни кўмиб юборди. Гуллар ҳатто очиқда ухлаб қолган жоноворларни димиқтириб ўлдирди. Осмондан шунчалик кўп гул ёғдики; эрталаб гўё бутун Макондо узра гилам тўшалгандай бўлди; белкурак ва хаскашлар ёрдамида тобуткашлар учун йўл очишиди.

* * *

Амаранта хивичдан тўқилган тебранма курсида каштасини тиззасига қўйиб ўтирганча, юзларию иягига со-вун кўпиги суртиб, кўлидаги паккисини хом тери камарга қайраб, умрида илк бор соқол ола бошлаган Аурелиано Хосега боқарди. Йигитча сарғиш тукларига мўйлов шаклини беришга уриниб, хуснбузарларини қўчириб юборди. Тепа лабини кесиб олди ва олдин қандай бўлса шундайлигича қолди. Амаранта бу мураккаб маросимни кўриб, Аурелиано Хосе ана шу пайтдан бошлаб қарий бошлади, деган хаёлга борди.

— Сен хозир Аурелианонинг ўзисан, айнан унинг ёшидасан, — деди йигитчага. — Энди сен эр кишисан.

Аммо йигитча анча илгари, аммаси уни ҳанузгача бола ҳисоблаб, одатдагидай мўрчага киришганида уялмай-нетмай ечинган ўша олис кундаёқ эр кишига айлан-

ган эди. Пилар Тернера болани топшириб кетган кундан буён Амаранта шундай қиласы. Аввалига бола Амарантанинг кўкраклари ўртасидаги ботик жойга қизиқди. Ўшанда соддалигидан Амарантадан бу ерингга нима бўлган, деб сўради, қиз эса: «Ковлашди, ковлашди ва, нихоят, ковлаб олишди», деб жавоб берди, сўнг кўли билан қандай ковлашганларини ҳам кўрсатди. Орадан анча вақт ўтиб, Пьетро Крестининг ўлимидан сўнг ўзини сал ўнглаган Амаранта тагин Аурелиано Хосе билан ювина бошлаганида, у қизнинг аввалги жойига эътибор бермади, лекин бўлиқ кўкракларининг долчинранг учлари баданига нотаниш бўлган бир титроқ кириди. Аурелиано Хосе ҳали гўдаклигидеёқ ҳар сафар тонгга яқин ўз гамагидан Амарантанинг тўшагига чопкилаб ўтишга одатланган эди. Унинг ёнига ўтса бас, барча хадигу хавотирлардан халос бўларди. Аммо Амарантанинг яланғоч баданига эътибор берган ўша кундан бошлаб, зимистондан кўркиш эмас, балки тонг маҳали унинг иссиқ нафасини тувиш истаги болани пашшахона ичидаги қизнинг ўрнига ўтишга ундарди. Кейин улар ҳолдан тойдидраган эркалашларга батамом берилиб, яланғоч ҳолда бирга ухлайдиган, бурчак-бурчакларга яшириниб оладиган ва ҳаяжонга чулғаниб, истаган маҳалда ётоқхонага беркинадиган бўлишди. Бир гал Урсула, улар эндигина ўпишиб бўлишган қазнокқа бехосдан бостириб келиб қолди. «Сен аммангни жудаям яхши кўрасанми?» деб сўради у неварасидан соддадиллик билан. Бола тасдиқ маъносида жавоб қайтарди. «Тўғри қиласан», деди Урсула, сўнг хамирга ун олиб, ошхонага қайтди. Шу кичик воқеадан кейин Амаранта бирдан ҳушёр тортди. У хаддидан ошиброқ кетганини, эндиликда бола билан жўнгина ўпиш ўйнамасдан, балки анча кеч туғилган бесамар ва қалтис эҳтиросга берилганини тушунди, тушундию бу ишга узил-кесил нукта қўйди. Ҳарбий ўқишининг охирига етказаётган Аурелиано Хосе ҳам тақдирга тан бериб, казармада тунай бошлади. Энди шанба кунлари у солдатлар билан бирга Катаринонинг ишратхонасига борарди.

Орадан сал вақт ўтгач, Макондога урушнинг бориши тўғрисида яна бир-бирига зид хабарлар кела бошлади. Ҳукумат кўзғолончиларининг ғалаба кетидан ғалаба қозо-

наётганларини расмий тан олса-да, Макондодаги офицерлар таслим бўлиш мұкаррарлги ҳақидаги маҳфий маълумотларни билар эдилар. Апрелнинг бошида полковник Херинельдо Маркес ҳузурига чопар келди. У, ҳақиқатан ҳам либераллар партиясининг раҳбарлари ўз вилоятларидаги кўзғолончи отрядларнинг бошликлари билан музокара олиб бориляпти, яқин орада ҳукумат билан сулҳ тузилади, сулҳ шартига кўра, либераллар учта министрлик курсисини олишади, парламентда либераллар гурухи вужудга келади ва қуролларини топширган кўзғолончилар учун умумий афв эълон қилинади, деб тушунирди. Чопар айни пайтда полковник Аурелиано Буэндианинг сулҳ шартларига мутлақо зид маҳфий буйруғини ҳам келтирди. У полковник Херинельдо Маркесга, энг ишончли, ҳатто мамлакатни ҳам бирга ташлаб чиқиб кетишга тайёр беш нафар одамни шайлаб қўй, деб буюрган эди. Буйруқ фоят маҳфий тарзда ижро этилди. Сулҳ ҳақида расмий хабар эълон қилинмасидан бир ҳафта бурун — Макондо бир-бирига зид турли мишишлар билан тўлиб-тошганида — полковник Аурелиано Буэндиа ва унинг садоқатли ўн нафар офицери, жумладан, Роке Қассоб ҳам, тун коронғисида шаҳарга кириб келишди-да, гарнizonдагиларни уйига тарқатиб, қуролларни кўмишди, архив ҳужжатларини йўқ қилишди. Тонготарда эса полковник Херинельдо Маркеснинг беш нафар ишончли одами билан бирга Макондони тарқ этилди. Операция шунчалик тез, шовқин-суронсиз бажарилди, Урсула воқеадан энг сўнгти дақиқада, ётоқхона деразасини аллаким охиста чертиб: «Агар полковник Аурелиано Буэндиани кўрмоқчи бўлсангиз, тезроқ чиқинг», деб шивирлаганида огоҳ бўлди. У каравотдан ирғиб турди-да, тунги кўйлакда кўчага югурди, аммо ҳеч кимни учратолмади. Фақат узок коронғиликдан туёкларнинг товуши эшитилди — бир тўда суворий жон борича чанг-тўзон қўтариб, Макондони ташлаб кетишарди. Эртаси куни Урсула Аурелиано Хосе ҳам отаси билан бирга кетганини билди.

Ҳукумат ва оппозициянинг уруши тугади деган қўшма

¹ Испан шоири ва драматурги Хосе Соррильининг (1817—1893) трагедияларидан бири «Гот ҳанжари» деб номланган.

баёнети чиққандан кейин ўн кунлар ўтгач, полковник Аурелиано Буэндианинг тарбий чегарада қўтарган биринчи қўзғолони ҳақида хабар етиб келди. Ёмон қуролланган оз сонли қўзғолончилар отряди бир ҳафта ичидаги тор-мор қилинди. Аммо мамлакат ахлини либераллар билан консерваторлар бир-бирлари билан ярапшанига батамом ишонтиргунга қадар бир йил давомида полковник Аурелиано Буэндия яна етии марта қуролли қўзғолон уюштируди. Бир куни тунда у ёлканли кема бортидан туриб, Риоачани тўплардан ўққа тутди. Риоача гарнизони бошлиқлари бунга жавобан шахардаги ўн тўрт нафар энг таникли либерални тўшагидан кўчага судраб чиқиб, отиб ташлашибди. Полковник Аурелиано Буэндия чегарадаги божхона постини ишғол қилиб, уни ўн беш кундан зиёд сақлаб турди ва шу ердан мамлакатни умумхалқ урушини бошлашга чорлади. У мамлакат пойтахти атрофидаги қишлоқларда қўзғолон кўтариш учун ҳали инсон қадами тегмаган чангизорлар оралаб беш юз чакирим масофани уч ойча бехуда тентиради, ҳатто Макондога йигирма чакирим қолгунча яқинлашиб келди, аммо ҳукумат қўшиналарининг олдинги отряди зўрлик қилиб, уни тоғ тарафга бундан анча йиллар илгари отаси испан кемаси қолдигани топган ўша афсункор ерларга чекинишга мажбур этди.

Виситасъон худди ана шу дамларда ўлди. У асл ниятига етиб, ўз ажали билан оламдан кўз юмди. Ва шу тахлит, уйқусизлик касали юқиб, бемахал ўлимга гирифтор бўлмайин, деб таҳтдан воз кечгани зое кетмади. Ҳунду аёл йигирма йилдан зиёдроқ хизмати мобайнида тўплаган пулларини каравоти остидан олиб, урушни давом эттирсин деб полковник Аурелиано Буэндияга жўнатишиларини васият қилди. Аммо Урсула бу пулларга кўлини ҳам теккизмади, чунки ўшандаги полковник Аурелиано Буэндия вилоятнинг бош шахри яқинида қирғоққа тушаётганида ҳалок бўлди, деган миши-миши тарқалган эди. Бу унинг ўлими ҳақида сўнгги икки йил мобайнида тарқалган расмий хабарларнинг тўртинчиси бўлиб, олти ойгача ишониб юришиди. Урсула билан Амаранта эски азаллар тугамай туриб, янги аза очганларида, Макондо бўйлаб одамларни ларзага солувчи бошқа хабар тарқалди. Полковник Аурелиано Буэндия тирик, факат у ўз ҳукумати-

га қарши курашишдан воз кечиб, Кариб денгизининг қайсирид мамлакатида ғолибона жанг олиб бораётган федералчиларга қўшилиб кетган экан. Ҳа, полковник исмини ўзгартириб, ҳар сафар она ватанидан йироқ-йироқ жойларда пайдо бўларди. Кейинчалик унинг Марказий Америкадаги барча федерал кучларни бирлаштириш ва бутун қитъадаги – Аляскадан то Патагониягача бўлган барча консерватор ҳукуматларини ағдариб ташлаш фоясидан нихоятда рухлангани маълум бўлди. Урсула кўп йиллардан сўнг ўғлидан мактуб олди; Сантьяго де Кубадан юборилган бу хат кўлдан-кўлга ўтаверганидан роса фижимланиб, ҳарфлари хиралашиб кетган эди.

– Биз Аурелианони бир умрга йўқотдик, – деди хўрсиниб Урсула хатни ўқигач. – Шу кетиши бўлса, яна бир йилдан кейин дунёнинг нариги чеккасига ҳам етиб боради.

Урсула бу сўзларни уруш тутагач, Макондога хоким бўлган генерал-консерватор Хосе Ракель Монкадага айтди, хатни ҳам кўрсатди. «Эҳ, қанийди Аурелианодек шоввоз йигит консерватор бўлса!» деди генерал Монкада. У полковник Аурелиано Буэндия билан чинакамига фаҳрланарди. Консерваторлар партиясининг ҳарбий ишга алоқаси бўлмаган ўнлаб аъзолари сингари Хосе Ракель Монкада ҳам ўз партияси манфаатларини химоя қилиш учун урушда қатнашди ва генерал унвонига эришди. У партиядош дўйстлари каби тажовузкор ҳарбийларга тиширинон билан қарши эди, бу бетайин дангасалар, фитначи ва мансабпарастлар тинч фуқарони эзиш учун атай сувни лойқалаётир, деб ўйларди... Ақлли, ёқимтой, хушчакчак, таомларни хўроз уриштиришни яхши кўрадиган Хосе Ракель Монкада бир вақтлар Аурелиано Буэндианинг энг хавфли ракиби хисобланарди. У соҳилбўйи районларида ҳарбийга кирган кишилар ўртасида катта обрўга эга эди. Генерал бир гал, стратегик мулоҳаза бўйича Аурелиано Буэндия қандайдир қалъани ташлаб кетишга мажбур бўлганида, унинг номига иккита хат колдирганди: муфассал баён этилган биринчи хатда, инсоф билан, фирромсиз, одамларни ўйлаб уришайлик, деб таклиф қилинган; иккинчиси эса қўзғолончилар эгаллаган территорияда қолган рафиқасига ёзилган эди. Шу воқеадан кейин уруш энг авжига чиққан пайтларда ҳам

иккала қўмондон асиirlарни айирбош қилиш учун сулҳ тузишарди. Ўшанда танаффус пайти генерал Монкада полковник Аурелиано Буэндиага шахмат ўйнашни ўргатди. Улар иноқ дўстга айланиб қолишиди. Баъзида иккала партиядаги оддий одамларни бириктириш орқали ҳарбийлар ҳамда профессионал сиёсатдонларнинг тасирини барбод этиш ва бу партияларнинг энг яхши назариялари татбиқ этилган инсонпарвар тузум ўрнатиш имконияти ҳақида орзу қиласарди. Уруш тугагач, полковник Аурелиано Буэндиа қўпорувчилик ишига берилди, генерал Монкада эса Макондо шахрида аввал ҳарбий, кейинроқ фуқаровий ҳокимликни қўлга киритди. У ҳарбий кийимини фуқаро либосига алмаштириди, солдатларни куролсиз жандармачиларга айлантириди. Монкада умумий афв конунларини ҳурматлашга даъват этар, урушида ҳалок бўлган айрим либералларнинг оиласларига ёрдам берарди. У елиб-югуриб Макондони муниципал округ маркази деб эълон қилдиришга эришиди, шаҳарда осоишиша турмуш ўрнатилдики, одамлар назарида уруш дегани бир вақтлар кўрилган алоқ-чалоқ тушга ўхшаб қолди. Жигар оғриғи тўхтовсиз хуруж қилавериб, бутунлай ҳолдан тойган падре Никанорнинг ўринини биринчи федералчилар — уруп ветерани, падре Коронель эгаллади, Макондода уни Вайсақи деб аташарди. Ампаро Москотега уйланиб, ўйинчоқлар дўйонини илгаригидек гулла ётган Бруно Креспи шаҳарда театр курди ва эндиликда Испания театр труппалари Макондони ҳам гастролга бориладиган манзиллар рўйхатига киритишиди. Театр улкан, томсиз, бинода жойлашган бўлиб, ёғоч ўриндиклар ўрнатилган, сахнага юон никоблари тасвири туширилиб бахмал пардалар осилган ва оғзини катта очиб турган шерларнинг боши тарзида ишланган учта кассада чипталар сотиларди. Мактаб биносини ҳам тартибга келтиришиди, унга водий шаҳарчаларининг биридан юборилган кекса муаллим дон Мельчор Эскалона бошчилик қиласарди. У ялқов талабаларни чафиртош тўшалган ҳовли бўйлаб тиззалашга, вайсакиларини аччик ҳинд қалампири ейишга мажбур этарди — бу жазоларнинг ҳаммаси макондолик ота-оналарнинг тахсинига сазовор бўлди. Санта София де ла Пьедаднинг ўжар эгизаклари Аурелиано Иккинчи билан Хосе Аркадио Иккинчи тош-

тахталарини, бўр ва алюмин финжонларини кўтарганча, синфхонага биринчилар қаторида келиб ўтиридилар; онасилик чиройли Ремедиос энди Гўзал Ремедиос бўлиб ном қозонган эди. Қарилек устма-уст мотам ва беҳисоб ташвишларга қарамасдан, Урсула ҳануз бардам эди. У Санта София де ла Пьедад ёрдамида қандолатчилик ишини яна шакллантириди ва ўғли урушга сарфлаган маблағ ўрнини коплабгина қолмай, балки офтобда қуритилган бир неча қовоқни тиллага тўлдириб, ётогига яшириб қўйди. «Худо омонатини олгунича, — қайта-қайта такрорларди у, — бу телба хонадонда ҳамиша етарли пул бўлади». Отдек бақувват, хиндулардек қорамағиз, сочи узун Амарантага уйланишга аҳд қилиб, федералчиларнинг Никарагуадаги қўшнилари сафидан қочган ва хозир немис кемасига матросликка ёлланган Аурелиано Хосе ошхонага кириб келганида аҳвол шундай эди.

Йигит бир оғиз сўз демаса-да, Амаранта унинг нега қайтиб келганини дархол тушунди. Стол атрофида улар бир-бирларига қарашга журъят этишолмади. Аммо икки ҳафта ўтгач, Аурелиано Хосе Урсланнинг кўз ўнгидаги Амарантага тикилиб: «Мен доимо сени ўйладим», деди. Амаранта ўзини олиб қочарди. Йигитга дуч келмаслик учун у доимо Гўзал Ремедиосдан ажралмасди. Бир куни Аурелиано Хосе Амарантадан, қўлингдаги қора тасмани қачонгача тақиб юрасан, деб сўради. Амаранта бу гапнинг бокираликка шама эканини тушуниб, уятдан қизарип кетди, ўзидан норози бўлди. У энди ётогини кулфлаб ётарди, бироқ кейин Аурелиано Хосенинг қўшини хонада бемалол хуррак отишини эшишиб, эҳтиёткорликни унутди. Икки ойлар ўтгач, бир тунда Амаранта йигитнинг ётоказка кирганини сезди. Ўшанда қочиш ёки бақириш ўрнига ширин бир энтиқдию қотиб қолди. Ўшал сахардан бошлаб, уларнинг то тонгача давом этадиган бесамар курашлари қайта тикланди. «Мен аммангман, — шивирлади энтиқиб Амаранта, — салкам онангман, ёшим ҳам катта, фақат сени эмизмаганман, холос». Аурелиано Хосе тунда қайтиб келиш учун сахармарданда чиқиб кетар ва лўқидони бекитилган эшикни кўрганида баттар ҳаяжонга тушарди. У Амарантани қўмсарди: забт этилган шаҳарларнинг коронги ётоказларида учратар, унинг сиймоси ярадорларнинг бинтларига сингган қоннинг на-

фасни бўғувчи ҳидида ҳам, ўлим хавфи олдидали лаҳзалик ваҳимасида ҳам кўз ўнгидга турарди гўё. Асли у куролдошлари «довюраклик» деб атаган мияни гангитувчи шафқатсизликка тақлид қилиб Амаранта ҳақидаги хотирани барбод этишга уринган ва уйдан қочган эди, аммо у қиз сиймосини уруш ўз балчигига қанча кўп қориштири масин, хеч эсдан чиқармади. Токи ўз аммасига уйланган одам ҳақидаги эски латифани эшитмагунча, қувфинликда азоб чекди, ўзига-ўзи ўлим тилади, шу йўл билан Амарантадан кутулишни истади.

— Ахир, одам ўз аммасига ҳам уйланадими? — деб сўради ўшанда Аурелиано Хосе.

— Нафақат аммасига, — жавоб қайтарди солдатлардан бири. — Ахир, биз нега попларга қарши курашяпмиз? Кимки, истаса, ўз онасига ҳам уйланиши учун курашяпмиз-да!

Ана шу сухбатдан икки ҳафта ўтгач, Аурелиано уйига қочиб келди. Амаранта аввалгидан ранги синикқан, босик, балофатнинг сўнгти чегарасига яқинлашиб қолган, аммо ёткнинг коронғилигига жўшқин, ўзининг жангари мудофааси билан ҳар қачонгидек ҳаяжонга соладиган бўлиб кўринди. «Сен ҳайвонсан, — дерди Амаранта унинг таъқибларидан силласи куриб. — Ахир, аммага уйланиши учун фақат Рим папасидан руҳсат олиш кераклигини билмайсанми?» Аурелиано Хосе эмаклаб бўлса-да, Европага Римга боришга ва ҳатто авлиё папанинг бошмоғини ўпишга вაъда берди.

— Гап руҳсатдагина эмас, — рад қиласди Амаранта. — Ахир, бундай никоҳдан чўчқа думли болалар туғилади-да.

Аурелиано Хосе унинг важ-карсонларини эшитишини хоҳламас эди.

— Тимсоҳ туғилса ҳам майлига, — дерди у.

Бир куни тонгда азобга дош беролмай, Катаринонинг муассасасига йўл олди. Аурелиано Хосе у ердан арzonгина пулга ширинсўз, кўкраклари салқиб қолган, аммо дардига вактинча малҳам бўладиган аёлни топди. У Амарантани соҳта беписандлик билан енгмоқчи бўлди. Галерейдан ўтар экан, қизга ҳатто бир оғиз ҳам гапирмади. Амарантанинг елкасидан тоғ қулағандек бўлди. У яна Херинельдо Маркесни ўйлай бошлиди, кечқурун бирга

шашка ўйнаган дамларини орзиқиб эслади ва уни ўз ётогида кўришни истаб қолди. Аурелиано Хосе ўзининг қанчалар катта хато қылганини тасаввур ҳам этолмасди. Бепарво кўриниш жонига тегиб, бир гал кечаси яна тагин Амарантанинг хонасига борди. Амаранта хеч иккиланмай катъийлик билан рад этиб, эшигини маҳкам кулфлаб олди.

Аурелиано Хосе Макондога қайтганидан бир неча ой ўтгач, уйларига семиз, ёсумангул ҳиди таратгувчи бир аёл беш яшар боласи билан кириб келди. Аёл Урсулага, бу бола полковник Аурелиано Буэндианинг ўғли, уни чўқинтириш учун сизга олиб келдим, деб айтди. Бу хеч кимда шубҳа уйғотмади, гўдак полковникнинг ўзгинаси эди. Аёлнинг айтишича, бола кўзлари очиқ ҳолда туғилган ва атрофга қандайдир димоғдорларча бокқан, бирор нарсага мижжа қоқмай тикилишини кўрган одамни чўчичар экан. «Отасининг ўзгинаси, — деди Урсула, — фақат кўз қири билан қурсиларни қимирлатиши етмай турувди».

Болага Аурелиано деб исм қўйиб онасининг фамилиясини бериши: қонунга биноан, то отаси тан олмагунча, бола унинг фамилиясига ўтолмасди. Генерал Монкада чўқинтирган ота бўлди. Амаранта болани ўз тарбиясига олишга уриниб кўрди, аммо онаси кўнмади.

Илгари Урсула қизларни худди товуқларни зотдор хўроzlар олдига қўйиб юборгандек машҳур қўмондонларни ётогига йўллаш удумини эшитмаган бўлса-да, унинг борлигига айни ўша йили ишонди: полковник Аурелиано Буэндианинг яна тўққиз нафар шундай ўғлини чўқинтириш учун уйига олиб келишди. Уларнинг тўнғичи кора соч, кўк кўз ғалати бола бўлиб (у отасига ўҳшамас эди) ёши ўндан ошганди. Ёши ҳар хил, турли тусдаги болаларнинг бари ўғил бўлиб, бир-бирига ўҳшашлигидан отаси бир киши эканига шубҳа қолмасди. Урсула фақат икки неварасини аниқ эслаб қолди: бири гавдаси ёшига нисбатан анча катта бўлиб, у Урсуланинг гулдонини ва бир неча ликобчасини чил-чил синдириди; гўёки қўллари теккан нарса синмай қолиши даргумондек туюларди. Бошқаси оксарикдан келган, кўзлари онасиникидек кулранг-кўкиш, соchlари эса худди қизларникӣдай узун ва жингалак эди. У уйга

худди шу ерда туғилиб ўсган ва бу ерни мукаммал биладиган одамдек, заррача хижолат тортмай кириб келдию түғри Урсуланинг ётогидаги қутича томон юриб: «Менга мурватли раккоса керак», деб айтди. Урсула аввалига чўчиб тушди. Кутичани очиб, Мелькиадес давридан қолган эски-туски нарсаларни кавлаштириб, ичидан эски пайпоқقا ўраб ташланган раққосани топди; қачонлардир Пьетро Креспи олиб келган бу ўйинчоқ ҳамманинг эсидан чиқиб кетган эди. Полковник Аурелиано Буэндианинг ўн икки йил урушиб, қадами теккан жойларда ортирган ўғилларининг барчасига Аурелиано, деб ном берилди. Улар ўз оналарининг фамилияларини олишди. Полковник ўғилларининг жами сони ўн еттитага етди. Дастлаб Урсула уларнинг чўнтакларини пул билан тўлдирап, Амаранта бўлса болаларни олиб қолишга уринар эди. Аммо кейинчалик Урсула билан Амаранта бирон-бир совға беришу чўқинтирувчи оналар вазифаси билан чекланадиган бўлишди. «Биз уларни чўқинтириб ҳам ўз бурчимизни бажаряпмиз, — дерди Урсула маҳсус китобчасига галдаги онанинг фамилиясини ва адресини, бола туғилган кун ва жойни ёзаркан. — Ҳисоб-китобимиз аниқ бўлиши даркор, Аурелиано қайтиб келиб фарзандларига оталик қилади-да».

Урсула бир куни тушлик маҳали генерал Монкада билан фарзандининг серпуштлигини муҳокама қила туриб, ўғлим тезроқ келиб болаларини бир жойга йиғса яхши бўлармиди, деб айтди.

— Ҳавотир олманг, қариндош, — сирли жавоб қайтарди генерал Монкада. — У сиз ўйлаганингиздан олдинроқ келади.

Генерал Монкада очишни истамаган сир шу эдикি, полковник Аурелиано Буэндия ҳаётидаги энг узоқ, энг оғир ва серталофат қўзролонга бошчилик қилиш учун аллақачоноқ ватани томон йўлга тушган эди.

Вазият биринчи уруш бошланган вақтдагига ўхшаб, яна кескинлашди. Ҳокимнинг ўзи рафбатлантириб турадиган хўroz уриштиришлар таъқиқланди. Гарнizon қўмандони капитан Акилес Рикардо тинч фуқарога ҳам ҳокимлик қила бошлади. Либераллар уни «иғвогар» деб ёзлон қилишди. «Бир бало бошланиши аниқ, — дерди

Урсула Аурелиано Хосега. — Кеч соат олтидан сўнг кўчага чиқма». Унинг ёлворишлири бефойда эди. Аркадио бир вактлар унга бўйсунмай қўйганидек, Аурелиано Хосе ҳам Урсуланинг измидан чикқан, деярли бегона бўлиб колган эди. Уйга қайтиб келгач, хавойиликка ўрганди, егани олдида, емагани ортида, хуллас, кайфу сафога берилиб, худди амакиси Хосе Аркадио каби ишёқмас, танбал бир кимсага айланди. Амарантага ишқивозлиги йигит юрагида хеч қандай жароҳат қолдирмасдан сўнди. У гўёки толе тўлқинлари ичра сузарди: бильярд ўйнар, дуч келган бузук хотинларга илакишар, Урсула яширган пулларни ахтариб, уйдаги тешигу кавакларни титар эди. Ниҳоят, у уйга кийимини алмаштириш учунгина келадиган бўлди. «Буларнинг бари бир гўр, — шикоят киларди Урсула. — Дастлаб юввош, итоаткор, худди мусичадек беозор ўсишади, иягига тук битди дегунча, дарҳол гуноҳга ботишади». Ўзининг наслу насабига қизиқмаган Аркадиодан фарқли ўлароқ, Аурелиано Хосе сўрабсуриштириб, онаси Пилар Тернера эканини билиб олди. Пилар Тернера ўслининг пешинги хордигини ўйлаб, уйига Аурелиано Хосенинг тўр беланчагини осиб ҳам қўйди. Уларни чинакам она-болалик эмас, балки ёлғизлик ҳисси бирлаштиради. Пилар Тернеранинг қалбидаги сўнгти умид учқунлари ҳам сўнган эди. Унинг кулгиси орган овозидек йўғонлашган, тасодифий, нохуш эркалатишлардан кўқраклари шалвираб қолган эди. Энди у пуч умидлар бағишловчи фолбинлиқдан воз кечган ва бегоналарнинг севгисидан юпанч топиб, осудагина ҳаёт кечиради. Аурелиано Хосе пешинда дам оладиган хонада қўшни кизлар ўзларининг тасодифий маъшуқлари билан учрашиб туришарди. «Киришга рухсат бер, Пилар», дейишарди хонага бостириб кириб. «Марҳамат қилинглар, — жавоб берарди Пилар. Агар ёnlарида яна бирор одам бўлса, тушунтиради: — Бирорларнинг роҳат қилишини кўрсам, худди ўзим роҳатлангандай бўламан».

У хизматлари учун пул олмасди. Ўзининг хушторлари — оладиганини олиб эвазига на пул, на севги ҳадя этишган, факат онда-сонда андак хузур бағищлаган сонсаноқсиз эркакларнинг илтимосларини рад этмагани каби, бу илтимосларга ҳам йўқ демасди. Пилар Тернеранинг бешала қизи ҳам эрта кунданоқ қўлма-қўл бўлиб кетган

эди. Икки ўғлидан бири полковник Аурелиано Буэндиянинг байроби остида жанг қилиб халок бўлган, иккинчиси эса ўн тўрт ёшга кирганида водий шаҳарларидан бирида товуклар солинган саватни ўғирлаётганида, яраланиб кўлга тушган эди. Аурелиано Хосе Пилар Тернерага фолдаги таппон шох ярим асрдан бери ваъда қилиб келаётган узун бўйли, корамағиздан келган ўша эркак бўлиб чиқди, бироқ қарталар ваъда этган барча эркаклар каби, у ҳам Пилар Тернера қалбидан анча кеч, ажал соя сола бошлигар пайтда ўрин олган эди. Пилар Тернера буни қарталардан билиб олди.

— Бугун кечқурун кетма, — деди у Аурелиано Хосега, — шу ерда ухла, Кармелита Монтель кўпдан бери сенинг олдингга киритишимни сўраб юрибди.

Аурелиано Хосе онасининг овозидаги хавотирли илтижони илғамади ва:

— Унга айт, мени ярим кечаси кутсин, — деб жавоб қайтарди-да, испан трущасининг «Сорро ханжари»¹ пьесасини кўргани театрга йўл олди.

Асли бу Соррильи трагедияси бўлиб, капитан Акилес Рикардонинг буйруғига биноан ўзgartирилган эди, негаки либераллар консерваторларни «готлар» деб чақиришар эди. Аурелиано Хосе эшик ёнида чиптасини кўрсата туриб, капитан Акилес Рикардо театрга кираётганинг ҳаммасини қуролланган икки солдат билан биргалиқда тинтуб қилишаётганига кўзи тушди. «Секинроқ, капитан, — деда огохлантириди Аурелиано Хосе, — ҳали менга қўlinи кўтарадиган одам онасидан туғилмаган». Капитан уни мажбуран тинтимоқчи бўлганди, куролсиз Аурелиано Хосе қочишига тушди. Солдатлар буйруқка бўйсунмай, унга ўқ узишдан бош тортишди. «Ахир, бу Буэндия-ку», тушунтириди улардан бири. Шунда дарфазаб капитан милтиқни юлиб олди-да, оломонни ёриб ўтиб, кўчанинг ўртасига чиқди.

— Кўркоқлар! — бақира бошлиди у. — Ишқилиб, у полковник Аурелиано Буэндия бўлиб чиқсин.

Ўқ товуши эшитилганида, йигирма тўққиз ёшли қиз Кармелита Монтель Пилар Тернеранинг каравотини гулоб билан артиб, устига розмарин баргларини тўшаб бўлганди. Қарталарнинг башоратига кўра, Аурелиано Хосега Амаранта бермаган баҳтни Кармелита баҳш этиши,

улар олти нафар фарзанд қўришлари ва қаригач, Кармелита Монтельнинг қўлида ўлиши лозим эди. Бироқ унинг орқасидан кириб, қўкрагини тешиб ўтган ўқ, чамаси, карталарнинг башоратини унчалик яхши пайқамаганди. Қазоси айни ўша тун содир бўлиши башорат қилинган капитан Акилес Рикардо ҳақиқатан ҳам Аурелиано Хоседан тўрт соат олдин ўлди. Милтиқ товуши гумбурланган захотиёқ, икки жойидан ўқ еган капитан ҳам кулаб тушди, ким ўқ узганлигини аниқлай олишмади ва одамларнинг ҳайқирифи тун сукунатини ларзага келтирди:

— Яшасин либераллар партияси! Яшасин полковник Аурелиано Буэндия!

Тунги соат ўн иккиларда, Аурелиано Хосенинг ярасидан оқаётган қон тийилиб, Кармелита Монтельга фол очиш мақсадида қарталар яна аралаштириб бўлинганида, театр биноси ёнидан ўтган тўрт юздан зиёдроқ кишининг ҳаммаси капитан Акилес Рикардонинг кўча ўртасида ётган жасадига тўппончаларидан бетиним ўқ узишиди. Кўроғинлардан оғирлашиб, бўккан нонга ўхшаб колтан жасадни замбилғалтакка жойлаштириш учун бир неча солдат овора бўлди.

Хукумат қўшиларининг бу хатти-харакатидан дарфазаб бўлган генерал Хосе Ракель Монкада яна ҳарбий либос кийди ва Макондо ҳукмдорлигини зиммасига олди. Сентябрда келган хабарлар бир-бирига зид эди. Хукумат бутун мамлакатни назорат остига олган бўлса-да, либералларга штатлардан кўтарилиган қуролли қўзғолонлар ҳақида маҳфий маълумотлар келиб турарди. Ҳарбий трибуналнинг полковник Аурелиано Буэндiani сиртдан ўлимга ҳукм этгани ҳақиқати қарор ҳалққа ошкор қилинганидан сўнг ҳукумат уруш ҳолати юз берганини тан олди, полковникни қўлга туширишга муваффақ бўлган гарнизон ҳукмни дарҳол ижро этиши керак эди. «Демак, у қайтибди», деди қувонч билан Урсула генерал Монкадага. Аммо генерал бу ҳақда ҳали бирор аникроқ маълумотга эга эмасди.

Аслида полковник Аурелиано Буэндия мамлакатга бир ой бурун қайтиб келган эди. Унинг қайтиши турли мишишларга тўла, гўёки у бир вактнинг ўзида бир-биридан юзлаб чақирим узоқ ерларда ҳозир бўлар ва шу боис ҳам генерал Монкада, токи полковник Аурелиано Буэн-

дианинг кирғоқ бўйидаги икки штатни босиб олганлигини расмий эълон қилмагунларича, қайтганига ишонмаганди. «Табриклайман сизни, қариндош, — деди генерал Монкада Урсулага. — Тез орада сиз уни кўрасиз». Факат ана шундан кейингина Урсула хавотирга тушди. «Сизчи, сиз нима қиласиз?» сўради Урсула.

— Ўзингиз нима қилса ўшани. Ўз бурчимни адо этаман.

Биринчи октябрь куни тонг маҳали полковник Аурелиано Буэндия яхши қуролланган минглаб солдати билан Макондога ҳужум бошлади. Гарнizon охиригача қаршилик кўрсатиш ҳақида бўйруқ олди. Чошгоҳ маҳали, генерал Монкада Урсула билан овқатланаётганда, кўзғолончиларнинг тўпи муниципиал хазинаси пештоқини вайронага айлантириди. «Улар биздан ёмон қуролланишмаган, — хўрсинди генерал Монкада, — бунинг устига ҳавас билан жанг қилишяпти». Кундуз соат иккida, тўплар отишмасидан ер титраганда мағлубиятта учрашларига тўла ишонч ҳосил қилган генерал ниҳоят Урсула билан хайрлашди.

— Аурелиано бугун кечкурун уйда бўлмаслигини худодан ёлвориб сўрайман, — деди у. — Аммо келиб қолса, мен учун қучиб қўйинг, уни бошқа кўрмасам керак, деб ўйлайман.

Генерал полковник Аурелиано Буэндиага урушни инсонпарварона изига солиш ҳақидаги умумий мақсадлари ва ҳарбийлар найрангини эслатди-да, иккала партиянинг ҳам шухратпаст сиёsatдонлари устидан ҳал қилувчи ғалабани талаб қилувчи мактуб қолдириб, Макондодан қочиб кетишга уринган кечасиёқ қўлга олинди. Ҳарбий инқилоб трибунали ўз тақдирини ҳал қилмагунича, Урсуланинг уйида хибсда сакланаётган генерал Монкада эртасига полковник Аурелиано Буэндия билан бирга овқатланди. Бу оиласи даврага хос осуда бир учрашув эди. Рақиблар урушни эсларидан чиқариб, ўтмиш воқеаларига чўмғанларида ҳам, Урсула ўзим ватанига босқинчи бўлиб қайтиби, деган нохуш таассуротдан халос бўлолмасди. Хавф-хатар ўқлигига тўла ишонч ҳосил қилиш учун хоналарни ағдар-тўнтар қилган талайгина соқчилар кузатувида келган полковник, уй бўсағасидан ҳатлаб ўтган ўша илк дақикада ёқ Урсулада ана шундай

фикр пайдо бўлди. Полковник Аурелиано Буэндия нафақат бунга йўл қўйди, монелик кўрсатиб бўлмайдиган бир оҳангда буйруқ берди ва то уй атрофини соқчилар ўрамагунча, бирорта одамни, ҳатто Урсулани ҳам учқадамдан берига йўлатмади. У энгига қўпол ип газламадан тикилган белгисиз ҳарбий либос, оёғига пошнаси баланд темир тепкили этик кийиб олган, камаридаги катта калибрли револьвер қинининг тутгаси ечишган, асабий тирадан бармоклари эса худди кўзлари сингари эҳтиёткор ва қатъий эди. Икки чаккаси ярғоқлай бошлиган калласи суст ёнган ўтда қоқ қилиб қуритилганга ўхшар. Кариб денгизининг шўр сувлари шилиб юборган юзлари метиндек қотиб кетганди. У бурунгига нисбатан новчароқ, рангпар, суюқдор туюлар ва тувишганларига бўлган меҳр туйғусини босишига ҳаракат қилаётганлиги сезилиб турарди. «Вой худойим-эй, — дея безовталана бошлади Урсула, — унинг қўлидан ҳар бало келадиганга ўхшайди». Аслида ҳам шундай эди. У Амаранта учун олиб келган шол рўмоли, дастурхон бошида айтган эсадликлари, ичакузди латифалари буларнинг бари худди кул қоплаган кўмир оташини ёдга туширгани каби илгариги Аурелианони элас-элас эслатар эди. У ҳали ўликларни умумий мозорга кўмишга ултурмай туриб, полковник Роке Қассобга ҳарбий трибунални тезлаштириш хусусида буйруқ берди, ўзи эса иккиланаётган консерваторларнинг режимидан тамоман зид, оғир ислоҳот ишига киришди. «Биз либераллар партияси сиёsatдонлари ни доғда қолдиришимиз керак, — дерди у ёрдамчиларига. — Уларнинг кўзлари очилганида, жуда кеч бўлади». Айни пайтда у сўнгти беш йил давомида рўйхатга олинган ерларга бўлган ҳуқуқни текшириб кўришга қарор қилди ва акаси Хосе Аркадионинг қонунлаштирилган талон-торожига дуч келди. У қалам тортиб, ёзувларни бекор қилди ва ишларини бир соат ортга суриб, ўз қарорини айтиш учун Ребеканинг уйига йўл олди.

Қачонлардир маҳфий севгисига сирдош бўлган, ўз қайсарлиги билан унинг ҳаётини сақлаб қолган бу яккаш бева меҳмонхонанинг нимкоронғисида ўтмишга мансуб шарпадек туюлди гўё. Билакларигача қора либосга ўралган, юрагини аллақачон кул боссан бу аёл, афтидан, ҳатто уруш бораётганидан ҳам бехабар эди. Унинг суюқ-

лари гёй тери остидан нурланиб тургандек таассурот колдирадар, айниган хаводан ҳанузгача озгина порох хиди анқирди. Полковник Аурелиано Буэндия сухбатни узоқдан бошлади, аёлга азасини сал енгиллаштиришни, уйдаги барча деразаларни очишни ва Хоше Аркадионинг ўлими учун одамларни кечиришини маслаҳат берди. Аммо Ребека бу дунё қувончларидан аллақачон юз ўигран эди. Ўтганларни тупроқнинг тахир таъмидан, Пьетро Креспининг атир сепилган хатларидан, эрининг жўшиқин тўшагидан қидириш бехуда эди. Ребека тўқима курсига суюнганича, полковник Аурелиано Буэндияга разм соларкан, аксинча, полковникнинг ўзи унга бамисоли ўтмишдан келган шарпадек туюларди, Ребека Хоше Аркадио ўзлаштирган ерлар қонуний эгаларига қайтарилишини эшитса-да, бундан мутлақо ташвишланмади.

— Билганингни қил, Аурелиано, — деб хўрсинди у. — Сен қариндошларингни севмайсан, мен ҳамиша шундай деб ўйлардим, билдимки, адашмаган эканман.

Ерга эгалик хуқукларни қайта кўриб чиқиши ҳамда ҳарбий дала судлари иши бир вақтнинг ўзига белгиланди, суд мажлислари полковник Херинельдо Маркес раслигига олиб борилди ва бу қўзғолончилар асирга туширган барча офицерларни отиши билан якунланди. Урсула охирида судланган генерал Хоше Ракель Монкаданинг ёнини олди. «У Макондонинг энг яхши хукмдорларидан эди, — деди ўвлига. — Оиласизга меҳрибонлиги, муҳаббати ҳақида гапирмасам ҳам бўлади, буни ўзинг ҳаммадан яхши биласан-ку». Аммо полковник Аурелиано Буэндия:

— Суд ишларини бошқарувчи вакил эмасман, — дея ўтироҳ билдириди, — агар гапингиз бўлса, ҳарбий суд олдида айтинг.

Урсула нафақат полковник айтганидек қилди, балки судга макондолик қўзғолончи офицерларининг оналарини ҳам бошлаб келди. Бу аёллар шаҳарда азалдан истикомат қилишар, айримлари тоғ тизмалари бўйлаб уюштирилган машаққатли сафарда иштирок этишганди. Улар бирин-кетин генерал Монкаданинг хислатларини таърифлашди, охирида Урсула гапирди. Унинг қайгули, аммо тетик қиёфаси, одамлар ўртасидаги обрўси, сўзларида янграган ўқтамона комил ишонч адолат тарозисини бир-

пас иккилантириб қўйди. «Сизлар бундай мудхиш ўйинга ниҳоятда жиддий ёндошиб тўғри килдингиз, сабабки, ўз бурчларингизни бажардингиз, — деди у трибунал аъзоларига. — Аммо шуни эсдан чикармангки, то биз ҳаёт эканмиз, сизларнинг оналарингиз бўлиб қоламиз ва ўн карра инқилобчи бўлсаларинг ҳам, бизни бехурмат қилганларингизда иштонларингни тушириб, қайиш билан боплаб савалашга ҳаққимиз бор». Унинг бу сўзлари суд аъзолари маслаҳатга чиқиб кетишганида ҳам казармага айлантирилган бу синфхонада жаранглаб турди. Ярим тунда генерал Хоше Ракель Монкада ўлимга хукм қилинди. Урсуланинг таъналарига қарамай, полковник Аурелиано Буэндия жазони енгиллаштиришдан бош тортиди. У тонгга яқин ўлимга хукм этилган генералнинг олдига гулу кишанлар турадиган хонага келди.

— Эсингда бўлсин, — деди полковник, — сени мен отаётганим йўқ. Сени инқилоб отяпти.

Генерал Монкада каравотдан ҳам турмади.

— Кет, йўқол кўзимдан, — жавоб қайтарди у.

Қайтиб келганидан бери полковник Аурелиано Буэндия генерал Монкадага хайриҳолик билдиришдан ўзини тийди. Генералнинг кексалик сиёғи сезилиб қолган юзини, қалтираётган қўлларини, хокисорлик, итоаткорлик билан ўлимини кутаётганини ҳозир кўриб ажабланди ва олдинига ўзига нисбатан чуқур нафрат тыйди, аммо уни қалбида уйғонаётган раҳмдиллик билан аралаштириб юборди.

— Мендан яхшироқ биласан, — деди у, — ҳар бир ҳарбий трибунал аслида шунчаки қўпол ҳазил, холос. Бирорларнинг жиноятлари учун сендан қасос олишяпти. Бу гал биз қандай қилиб бўлса-да, урушда болиб чиқишимиз керак. Сен менинг ўрнимда бўлганингда шундай қилмасмидинг, ахир?

Генерал Монкада қалин қўзойнагини кўйлагининг этағи билан артиб жойидан турди. «Эҳтимол, — деди у, — сенинг мени отишга шайланаётганинг ташвишлантирма япти, бу ҳол бизга ўхшаган одамлар учун табиий ўлим. — У қўзойнагини тўшакка қўйди, соатини занжиридан чиқарди. — Мени, — дея давом этди сўнг, — профессионал жангчилардан кўп вақт нафратланганингдан, беомон кураш олиб борганингдан, уларни шунчалар койиганинг-

дан кейин ўзинг ҳам ўшаларга ўхшаб қолганинг қўпроқ ташвишлантиради ва дунёдаги ҳеч қандай боя бундай разилликни оқлай олмайди». У бармоидаги никоҳ узугини, бўйнидаги Биби Марям тасвири осилган занжирни ечди-да, кўзойнаги ва соатининг ёнига қўйди.

— Агар шу хол давом этаверса, — дея сўзига якун ясади у, — сен мамлакатимиз тарихидаги нафақат энг мустабид ва қонхўр хукмдор, балки виждонингга таскин бериш учун Урслуани отиб ташлашдан ҳам тонмайдиган кимсага айланасан.

Полковник Аурелиано Буэндия пинагини бузмади. Генерал Монкада кўзойнак, соат, узук ва кичкина санами ни унга узатиб, энди юмшабрек:

— Аммо мен сени бу ерда койигани чакиртирган эмасман. Мана буларни хотинимга юборишингни сўрамоқчи эдим, — деди.

Полковник Аурелиано Буэндия генерал узатган буюларни чўнтағига солиб қўйди.

— У ҳалиям Манауреда яшайдими? — сўради у.

— Манауреда, — тасдиқлади генерал Монкада, — сен ўтган сафар хат жўнатган черков ортидаги ўша уйда.

— Мен буни бажонидил бажараман, Хосе Ракель, — деди полковник Аурелиано Буэндия.

У кўкиш туман чўккан кўчага чиққанида, юзи худди ўша узоқ тонгдагидек намиқди ва ўшандагина нега хукмни қабристонқевори ёнида эмас, балки казарма ҳовлисида ижро этишга буйруқ беришганини тушунди. Эшик қарписида сафга тортган бўлинма солдатлари уни давлат бошлигини олқишлигандек олқишлишади.

— Олиб чиқишингиз мумкин, — деди полковник.

Урушнинг бехудалигини илк бор полковник Херинельдо Маркес англаб етди. У Макондонинг табаа ва ҳарбий ҳокими сифатида полковник Аурелиано Буэндия билан телеграф орқали ҳафтасига икки марта боғланиб турарди. Олдинига уларнинг сўзлашуви ҳақиқатда ҳам содир бўлаётган урушнинг қай босқичдалигини, қай йўналишда авж олишини олдиндан кўзда тутиш имконини яратарди. Полковник Аурелиано Буэндия энди ҳатто энг яқин дўстлари билан ҳам очик гаплашмас, бемалол оҳангда сўзлашардики, товушини дарҳол танишарди. Кўпин-

ча, у сўзлашувни ҳеч бир асоссиз чўзар ва оиласвий янгиликлар кўшилишига рухсат ҳам берарди, лекин уруш катта-катта майдонларни эгаллаши ва шиддатли тус олиши биланоқ полковникнинг афт-ангари бирдан ўчиб аллақандай мавхумлик касб этарди. Нуқта ва тирелардан ташкил топган овоз ҳар сафар қатъиятсизлашиб борар ва энди телеграф тобора ўз маъносини йўқотаётган аллақандай жумлалар тузарди. Шундай пайтларда полковник Херинельдо Маркес телеграфдан келаётган овозларни эшитаркан, худди бошқа дунёдаги нотаниш кимса билан сўзлашашётгандек юракни эзувчи хис туярди.

— Тушунарли, Аурелиано, — дерди у сухбатни якунлаб, телеграф калитини тиқиллатаркан. — Япасин либераллар партияси!

Полковник Херинельдо Маркес уруш хабарларидан мутлако узилиб қолди. Илгари уруш унинг учун тийиксиз ёшлиқ эктиросидан иборат эди, энди эса буткул қўнгли совиб, Амаранта чеварлик қиласидаги хонадан нажот изларди: у бу хонага ҳар куни кечқурун келарди. Полковник гўзал Ремедиос тикув машинаси дастасини айлантираётган маҳали оппоқ голланд матоси бурмаларини бостираётган Амарантанинг кўлларига қараб ўтиришни ёқтиради. Уй бекаси ва меҳмон чурқ этишмас, бир-бири билан дийдор кўришиш билан қаноатланишарди, холос; Амаранта унинг садоқати сўнмаганидан ич-ичидан шодланар, Херинельдо Маркес бўлса қизнинг яширин ниятларидан бехабар эди. Полковник Херинельдо Маркеснинг Макондога қайтиб келганини эшитган Амаранта ниҳоятда хаяжонланди. Аммо у полковник Аурелиано Буэндиянинг хушчакчак мулоғимлари каби ярадор қўли боғланиб келганида, Амаранта унинг кариб қолганини, кир-чирлигини, терлаб кетганини, баданидан эса отхона ҳиди анқиётганини кўриб, ҳафсаласи пир бўлди. «Худойим-эй, — ўйларди у, — наҳотки, мен кутган одам шу бўлса!» Эртасига полковник унинг ёнига ювиниб-тараниб келди, мўйловидан атир ҳиди уфуриб турарди. Полковник Амарантага муковасига садаф қадаб безатилган ибодатнома ҳадя қилди.

— Сиз эркаклар жуда ғалатисиз-да, — деди Амаранта дурустроқ гап тополмай. — Ўзларинг бутун умр ру-

хонийларга қарши курашасизлару, лекин шунга қарамай, ибодатнома совға қиласизлар.

Ўша кундан бүён, ҳатто урушнинг оғир дамларида ҳам кечаси у Амарантанинг ҳузурига келарди. Гўзал Ремедиос бўлмаганда тикув машинасининг дастасини айлантиради. Унинг садоқати Амарантанинг меҳрини қўзғотар, нуфузли одамнинг қошида бош эгиши, қиличию тўппончасини меҳмонхонада қолдириб, ёнига қуролсиз кириши баттар хаяжонга соларди. Лекин шунга қарамай, полковник Херинельдо Маркес қайта-қайта севги изхор қилган ана шу тўрт йил мобайнида Амаранта унинг муҳаббатини бир зайлда рад этарди. Тўғри, Амаранта Херинельдо Маркеснинг дилини оғритмасликка уринар, негаки ҳали у полковникни севиб қолмаган бўлса-да, энди усиз яшай олмаслигини англарди. Ҳозирга қадар ҳамма нарсага лоқайд қарайдиган, ҳатто кўпчилик ақли камроқ деб ўйладиган Гўзал Ремедиос Херинельдо Маркеснинг ҳаддан ташқари садоқатидан таъсиrlаниб, кутимаганда уни ҳимоя қилишга ўтди. Амарантага ўзи тарбиялаган бу қизча Макондо ҳали ҳеч қачон кўрмаган гўзал қизга айлангани аён бўлди. У юрагида қачонлардир Ребекага нисбатан туғилган ўша эски адовати қайта уйғонаётганини ҳис этди. Адовати оловланиб танг аҳволга солмаса-да, гўзал Ремедиоснинг уволига қолмаслигини, унинг ўлими туфайли азоб чекмаслигини худодан илтижо қилиб, қизни хонасидан қувиб юборди. Ҳудди шу кунлар полковник Херинельдо Маркес урушни ёмон кўра бошлаган эди. Умр бўйи топган шуҳратини Амарантага садқа қилишга тайёр турган полковник бор ноглигини, узоқ муддат жиловлаб келаётган меҳрини ишга солди ҳамки, барибир Амарантани қўндира олмади. Август кечаларининг бирида саботли жазманига узил-кесил жавоб бериб, ўжарлигининг залворли зарбидан эзилган Амаранта умрининг охиригача аза тутиб йиғлаш учун ётогига беркиниб олди.

— Бир-биримизни умрбод унугтайлик, — деди у, — биз аллақачон севги ёшидан ўтганмиз.

Ўша кечаси полковник Херинельдо Маркес полковник Аурелиано Буэндия томонидан телеграф аппаратига чақирилди. Сухбат тугаганда, полковник Херинельдо Маркес хилват кўчага қараб, бодом баргларида осилиб

турган сув томчиларини кўрди ва ёлғизлиқдан адойи тамом бўлаётганини чуқур ҳис қилди.

— Аурелиано, — у маъюс ҳолда телеграф қалитини тикирлатди, — Макондода ёмғир ёянти.

Телеграф линиясида узоқ сукунат чўқди. Сўнгра аппарат полковник Аурелиано Буэндия юборган шиддатли нукта ва тиреларини тера бошлади.

— Ахмоқликни йиғиштир, Херинельдо, — жавоб қайтарди нуктаю тирелар, — август ойи бўлганидан кейин ёғади-да.

Полковник Херинельдо Маркес анчадан бери кўрмаган дўстининг фавкулодда кескин жавобидан саросимага тушди. Аммо орадан иккى ой ўтиб, полковник Аурелиано Буэндия Макондога қайтиб келганида, бу саросима кўркув аралаш ҳайратга айланди. Ўғлининг ўзгаришини кўрган Урсула изтиробга тушганди. Ҳаво иссик бўлишига қарамай, ўғли ёмғирпўшга ўралган ҳолда, шовқин-суронсиз, мулоzимларсиз пайдо бўлди. Уч нафар маъшуқасини битта уйга жойлаштириди. Кўп вактини гамагида ўтказадиган полковник урушнинг бориши ҳакида телеграф йўллаётган дипломатик мактублар ва шошилинч аҳборотларни ўқишига зўрға вакт топарди. Бир куни полковник Херинельдо Маркес унга чегара шаҳридаги қўшинларни эвакуация қилиш юзасидан буйруқ беришини сўради. Негаки қўзғолончи қўшинларнинг у ерда қолиши халқаро можаро чиқариши аниқ эди.

— Арзимас гаплар билан мени безовта қилма, — буюрди полковник Аурелиано Буэндия. — Тангрининг ўзидан маслаҳат сўрай кол.

Бу урушнинг энг оғир пайти эди. Инқилобни бошида кўллаб-кувватлаган заминдор либераллар ерга эгалик хуқукининг қайта кўриб чиқилишига халақит бериш максадида консерватор заминдорлар билан маҳфий битим тузишди. Урушда анчагина бойлик тўплаган сиёсатчи либералларнинг полковник Аурелиано Буэндия қабул қилган шафқатсиз чора-тадбирларни оммавий равища мухокама этишлари ҳам уни лоқайдликдан халос этолмади. У беш жилдан иборат сандиқнинг бир четида қолиб кетган ўз шеърларини ҳам ўқимай қўйган эди. Кечкурун ёки тушки уйқу маҳали хотинларидан бирини тўшагига чорлаб, ўз ҳақини олгач, тошдек қотиб ухларди, уйқуси-

ни шовқин-сурон ҳам бузолмас, телба юраги мангу умидсизлик азобига гирифтор бўлганини ёлғиз ўзи биларди, холос. Юртига зафар билан қайтиш ва ақл бовар қилмайдиган ғалабалардан сархуш бўлиб, ғолибликнинг бошни гангитадиган тубсиз жарлиги олдида бош эгди. У ҳарбий санъат бўйича устози, йўлбарс терисидан тикиланган либоси катта ёшли одамларда завқ-шавқ, болаларда ҳайрат уйғотувчи герцог Мальборо¹нинг ўнг ёнида ўтиришни ёқтиради. Ўшанда полковник ўзига бирорта одамни, ҳатто Урсулани ҳам уч газдан берига яқин йўлат-масликка аҳд қилган ҳар бир жойда эса адъютантлари бўр билан доира шаклини чизишарди. Бошқаларнинг кириши қатъий маън этилган бу доиранинг марказида турган полковник Аурелиано Буэндия мухтасар ва қатъий буйруқлар бериб, жаҳон тақдирини ҳал этарди. Генерал Монкадони отганидан кейин Манаурага бориб қолганида ўз курбонининг сўнгти тилагини бажо келтиришга шошилди: генералнинг беваси эрининг кўзойнагини, соат, узук, кичик санамини олди, аммо полковникка уй остонасига қадам босишига ижозат бермади.

— Кирманг, полковник, — деди у. — Сиз урушда кўмондонлик қиласиз, ўз уйимда эса мен буйруқ бераман.

Полковник Аурелиано Буэндия жаҳли чиққанини сездирмади, аммо унинг шахсий соқчилари беванинг уйини талон-тарож қилишиб, уйини ёндириб юборгандаридан кейин кўнгли жойига тушди. «Юрагингни эҳтиёт қил, Аурелиано, — дея огоҳлантириди ўшанда полковник Херинельдо Маркес. — Сен тириклайн чирияпсан». Ана шу вақтда полковник Аурелиано Буэндия кўзғолончи қўшинлар командирларининг иккинчи кенгашини чақирди. Кенгашда идеалистлар, шуҳратпастлар, таваккалчилар, жамиятдан сурилган одамлар, оддий жиноятчилар, ҳатто давлат мулкини совургани учун жазо олишдан чўчиб, инқилоб томонига ўтган бир чиновник-консерватор ҳам бор эди. Уларнинг кўпчилиги нега жанг қилаётганини билмасди. Эътиқодда ички келишмовчилклардан портлаш арафасида турган бу бебош оломон

орасида маъюс ва хукми ўтадиган ягона киши генерал Теофило Варгас эди. Одамларни телба мутаассибларга айлантиришга хизмат қиладиган, маккорлик ва ўта фирибгарликни ўзида мужассамлаштирган бу қўпол, саводсиз генерал хинду қавмидан эди. Полковник Аурелиано Буэндия кенгашда кўзғолончиларни сиёсатдонларнинг ҳийла-найрангларига қарши кураш олиб бориш учун бирлаштиришни кўзда тутганди. Бироқ генерал Теофило Варгас режани бузди: бир неча соат ичиди у энг тажрибали кўмондонларда ҳам ихтилоф уйғотишга улгуриб, ўзи бош кўмондонликни кўлга олди. «Бу шайтондан узокроқ юрган маъкул, — деди офицерларига полковник Аурелиано Буэндия. — Бундай одам биз учун ҳарбий нозирдан ҳам хавфлироқ». Шунда журъатсиз ёшгина бир капитан, иккилана-иккилана шаҳодат бармоини кўтарди

— Бу жудаям жўн иш, полковник, — деди у, — уни ўлдириш керак.

Полковник Аурелиано Буэндианинг шахсий фикридан бир неча сония илгарилаган бу таклифнинг бешафқатлиги эмас, балки уни изҳор қилиш шакли полковникини тараффудлантириб кўйди:

— Мени бундай буйруқ беради деб кутманглар, — деди у.

Ҳақиқатан ҳам у буйруқ бермади. Лекин орадан ўн беш кун ўтмаёқ генерал Теофило Варгас пистирмага тушиб бурда-бурда қилиб ташланди, полковник Аурелиано Буэндия эса яна бош кўмондонликни қабул қилди. Хукмдорлиги кўзғолончиларнинг бошликлари томонидан тан олинган ўша кечаси у вахимадан чўчиб уйғонди ва бақириб, кўрпа келтиришларини буюрди. Суяк-суягиға сингиб кетган, ҳатто жазирамада ҳам азоб берадиган пинҳоний иситма то полковник ўрганиб қолгунча бир неча ой давомида уйқусига ҳалақит берарди. Мансабдан сармаст бўлиш хисси ўз-ўзидан жиддий норозилик хисси билан алмаша бошлади. Полковник иситмадан кутулиш чорасини қидирарди, шу боис генерал Теофило Варгасни ўлдиришни маслаҳат берган ўша ёш офицерни отиб ташлашни буюрди. Буйруқлар полковник уни чиқармасдан туриб ёки бир қарорга келмасдан бурун доим ортиғи билан ижро этилар эди. У кўп йиллик ҳокимият түғдирган ёлғизлик биёбонида адашиб, ўз таянчини йўқотаётганини

¹ Герцог Мальборо (1650–1722) – инглиз ҳарбий кўмондони ва сиёсий арбоби.

сеза бошлади. Ишғол қилган шаҳарлардаги оломоннинг шодиёна қийқириқларидан энди гижинар, гўё бу одамлар фанимларини ҳам худди шундай олқишилагандек туюларди. Каерда бўлмасин, кўзлари кўзларига, товушлари ўзининг товушига ўхшаш ўспириналар ҳадиксираб қутлашар ва ўзларини унинг ўғиллари, деб аташарди. Шунда ғалати бир туйфуни хис этар, назаридаги гўёки жисмини кимдир бехисоб марта кўпайтгандек туюлар, лекин ёлғизлик туйфуси асло сусаймас, қайтага баттар азоб берарди. У ҳатто шахсий офицерлари ҳам алдашаёттанига ишонч ҳосил қилди.

Ахийри герцог Мальбородан ҳам кўнгли совиди. «Энг яхши дўстим, бу – халигина ўлган одам», деб такрорлашни ёқтиради ўша кунлари. У гумонсирашлардан, боши-кети йўқ урушнинг хавфли сўқмоклари бўйлаб юраверишдан ҳориган, қанча ҳаракат қилмасин, нуқул бир жойда айланавериб, тобора картаяр, тобора тинкаси қурир эди. У турадиган бўрли доира сарҳади атрофида хамиша кимлардир бўларди. Бирига пул етишмас, бирининг боласи кўйкўталга гирифтор бўлган, бопқа бири эса лънати урушдан безганидан, нуқул нариги дунёни орзу киларди, қолганлари эса бор кучини тўплаб, худди буйруқ олгандай кад ростлаб туришар ва: «Ҳамма нарса жойида, осойишталиқ, полковник», деб ялтоқланиб ахборот беришарди. Урушдаги энг мудҳиши нарса айни шу осойишталиқ, у ахвол турғунлигини англатарди. Ёлғизликка маҳкум этилган, эндиликда олдиндан кўра билиш хиссини йўқотган полковник Аурелиано Буэндиа, ўзини то қабргача кузатиб борадиган бу иситмадан халос бўлиш учун Макондодан сўнгти бошпанга истаб, эски хотиралар тулхани тафтида исинишга уринарди. Полковник лоқайд эди, унга либераллар партиясининг вакиллари муҳим сиёсий муаммолар юзасидан маслаҳатлашгани келишганини хабар қилишганда ҳам кўзини очмади, нариги ёнига ағдарилиб қўйди, холос.

— Фохишаларга рўпара қилинг уларни, — деб тўнғиллади у.

Вакиллар — сюртуқ ва цилиндр кийиб олган олти нафар адвокат жазирама офтобда қолиб кетишиди. Ахийри, Урсула уларни ўз уйига жойлаштириди. Улар ётоқхонага беркиниб, куни билан маҳфий йиғилиш ўтказишар,

кечаси эса соқчи аккордеончилар ансамблини сўрашар ва Катарино ишратхонасини эгаллаб олишарди. «Халақит берманглар, — буюрди полковник Аурелиано Буэндиа. — Мен уларга нима лозимлигини яхши биламан». Кутилган музокаралар декабрь ойида бошланди ва кўпчилик сўнгсиз бахсга айланисиб кетади, деб ўйлаган бўлсада, атиги бир соатга етар-етмас тугади.

Полковник Аурелиано Буэндиа бу гал байни кафандек оқ чойшабга ўралган, арвоҳни эслатувчи пианоласи бўлган диккинафас меҳмонхонага, адъютантлари чизган бўрли доирага кирмай ўз сиёсий ёрдамчилари ёнидаги стулга чўқди ва ёмғирпўшига ўранганча лом-мим демай, вакилларнинг қиска таклифларини тинглай бошлади. Уларнинг илтимослари қуйидагича эди: биринчидан, либераллар заминдорларнинг партияга мадад беришларини қайта тиклаш, бунинг учун ерларига эгалик ҳуқуқини тафтиш қилишдан воз кечиш; иккинчидан, диндорлар ўртасида таянч топиш учун черковга қарши курашни тўхтатиш; ва ниҳоят, оила мукаддаслигию мустаҳкамлигини сақлаб қолиши мақсадида қонунли ва қонунсиз туғилган болаларни тенг ҳуқуқли қилиб қўймаслик.

— Демак, — деб жилмайди Аурелиано Буэндиа, вакиллар ўз ваъзларини тутгатгач, — биз факатгина ҳокимият обрўси учун жанг қилаётган эканмиз-да.

— Биз бу тузатишларни программамизга тактика нуқтаси назаридан кирийтдик, — эътиroz билдириди вакиллардан бири. — Ҳозир энг муҳими ҳалқ ўртасида кўплаб хайриҳоҳларга эга бўлиш учун шундай йўлни тутдик. У ёғини кейин кўраверамиз.

Полковник Аурелиано Буэндианинг сиёсий маслаҳатчиларидан бири шошқалоқлик билан сухбатга қўшилди:

— Мутлақо ақлга сифмайди, — деди у, — башарти, тузатишларнингиздан консерваторларнинг ҳам идора усули яхши, деб тан олишга тўғри келади. Сизнингча, биз — либераллар ҳалқ орасида обрўйимизни қўшимча тузатишлар орқалигина оширсак, демак, консерваторлар идора усулининг бусиз ҳам ҳалқ томонидан кенг кўллаб-куvvatlangанини тан олган бўламиз. Энди бор-йўғи биз йигирма йилдан бўён миллат манфаатларига қарши курашган эканмиз-да, деб иқрор бўлишимиз қолувди.

У гапини давом эттирмокчи эди, полковник Аурелиано Буэндия тўхтатди. «Вактингизни беҳудага ўтказманг, доктор, — кесатди у. — Мухими, биз шу кундан бошлаб факат хокимият учун курашамиз!» У вакиллар узатган қофозларни олиб, имзо чекишга тайёрлана бошлади.

— Бас, шундай экан, — деди у, — нимаям қиласдик, эътирозимиз йўқ.

Бўлиб ўтган воқеадан эсанкираб қолган офицерлар бир-бирларига таажжубланиб қарашди.

— Мени кечирингу, полковник, — деди секин полковник Херинельдо Маркес, — аммо бу хоинлик.

Полковник Аурелиано Буэндия сиёҳга аллақачоноқ ботирган перосини ҳавода муаллак тутиб турди-да, бу шаккок одамга ҳамла қилди.

— Куролингизни менга топширинг!

Полковник Херинельдо Маркес шартта ўрнидан туриб, қуролини столга қўйди.

— Казармага боринг, — деди полковник Аурелиано Буэндия. — Сиз инқилоб трибуналининг ихтиёрига топшириласиз.

Сўнгра декларацияга имзо чекиб вакилларга узатаркан:

— Синъорлар, мана қофозларингиз, — деди, — унумли фойдаланинг.

Икки кундан сўнг, давлатга хиёнат қилишда айблangan полковник Херинельдо Маркес отувга хукм қилинди. Яна тўшагида ўралиб, хаёлга чўмган полковник Аурелиано Буэндия дўстининг бир қошиқ қонидан кечишини илтико қилиб келганларга эътибор бермади.

Ёғли ҳеч кимни киритмасликка буйруқ берган бўлсада, Урсула қатл арафасида унинг ётоғига кирди. Кора кийинган, ниҳоятда басавлат кўринадиган Урсула уч дақиқалик учрашув давомида тик турди. «Биламан, сен Херинельдони отиб ташлайсан, — деди у хотиржамлик билан, — бунга халал бериш қўлимдан келмайди. Аммо сени бир нарсадан огоҳлантириб қўймоқчиман, ота-онамнинг хоки хаққи, Хосе Аркадио Буэндианинг хотираси хаққи, худо олдида онт ичаманки, агар унинг ўлигини кўрсам, қаерда бўлмайин, сени топиб, мана шу қўлларим билан ўлдирман!» У жавобни ҳам кутмади, хонадан чиқаркан:

— Сен нақ чўчка думли бўлиб туғилган одамдай иш тутяпсан, — деда ёўзини якунлади.

Полковник Херинельдо Маркес Амаранта хонасида ўтказган кечаларни ўйга фарқ бўлиб эслаетган бу узун тунда, полковник Аурелиано Буэндия ёлғизликинг қалин зирхини ёриб чиқишига муваффак бўлди. Отаси музни кўрсатишга олиб борган ўша узоқ кечадан кейин тақдир унга хадя қилган баҳтиёр онлар заргарлик устахонасида ўтган бўлиб, полковник у ерда олтин балиқчалар тайёрлар эди. У оддий ҳаётнинг афзалликларини кашф этмасидан бурун, салкам қирқ йилча кечикиб бўлса-да, ўттиз иккита урушининг тугунини етган, бир неча ўлимга чап берган, шуҳрат балчиғига чўчқадек ағанаган эди.

Тонг маҳали, қатлга бир соат қолганида у ўйкулизлиқдан соб бўлай деганда, фулу кишанлар сақланадиган хонага кирди. «Ўйин тугади, дўстим, — деди полковник Херинельдо Маркесга, — ароқҳўрларимиз сени отгунча бу ердан кетайлик». Полковник Херинельдо Маркес унинг муомаласидан нафратланганини яширолмади.

— Йўқ, Аурелиано, — жавоб берди у, — сенинг сотқинга айланниб қолганингни кўрганимдан ўлганим афзал.

— Сен буни кўрмайсан ҳам, — деди полковник Аурелиано Буэндия. — Этигингни илиб ол, кейин бемаъни урушни тугатишда менга ёрдамлашасан.

Урушни тугатиш бошлашдан минг чандон оғирлигиги у ҳали билмасди. Ҳукуматни қўзғолончилар манфаатини кўзлайдиган сулҳ тузишга мажбур этишига роса бир йил кетди, ўз тарафдорларига бундай талабларни қабул этишлари шарт эканини тушунтиришга яна бир йил керак бўлди. У ғалабани сотишни истамаган шахсий офицерларининг исёнини бостиришда мислсиз ёвузликларга бориб етди ва уларнинг қаршилигини тамоман синдириб ташлаш учун ҳатто душман қўшилнларини ҳам ишига солишдан ҳазар қилмади.

Хаётида ҳеч қачон бунчалик кескин кураш олиб бормаган эди. Сиёsatдонлар шароитга қараб бемалол тескари томонга буриб юборадиган мавҳум тоя ва шиорлар учун эмас, балки ўз эрки учун кураш олиб бораётганига ишонч унга жўшқин шижоат багишларди. Илгари гала-

ба учун қандай курашган бўлса, мағлубият учун ҳам ана шундай зўр эътиқод ва сабот билан курашган полковник Херинельдо Маркес уни беҳуда жасурлиқда айбларди. «Ташвишланма, — деб қуларди полковник Аурелиано Буэндия. — Ўлиш кўпчилик ўйлаганидек, унчалик осон эмас». Бу гап унинг ўзига нисбатан тўғри эди. У қазо соати олдиндан белгилаб кўйилганига ишонар ва бу ишонч уни урушнинг хавф-хатарларидан эсон-омон асрар, аммо охир-оқибатда унга мағлубиятга эришиш имконини берарди, бу эса ғалабага нисбатан анча оғир бўлиб, жуда кўп қон ва қурбон талаб қиласарди.

Урушда ўтказган йигирма йиллик умрида полковник Аурелиано Буэндия уйига тез-тез бориб турарди. Аммо доимо қаергадир шошиб туриши, атрофини ўраган ҳарбий мулозимларнинг салобати, ҳатто Урсулани ҳам локайд қолдирмаган афсонавий шуҳрати боис бора-бора қариндошларига ёт бўлиб қолди. Полковник Макондога сўнгги бор келиб, учала маъшуқаси билан алоҳида уйни ижарага олганида, ўз оиласига бор-йўғи икки ёки уч марта меҳмонликка борди, холос. Гўзал Ремедиос ва уруш энг қизиган пайтда туғилган эгизаклар уни деярли танишмасди. Амаранта ёшлиги олтин балиқчалар тайёрлаш билан ўтган акаси билан қариндошлари ўртасида уч газлик тафовут ўрнатган афсонавий сипоҳ иккови бир одам эканини хаёлига сингдиролмасди. Аммо сулхнинг якинлиги ҳақида миши-мишлар кўпайгач, ҳаммалари полковник Аурелиано Буэндиянинг тез орада уйга қайтиши ва қариндош-уруғларини тушунадиган одамга айланниб қолиши хусусида ўйлашарди. Бунинг устига унинг ҳам қариндошлик туйғулари қайта уйфона бошлаганди.

— Хайрият-э, — деди Урсула. — Уйимиз тағин эр-как кишига ёлчидиган бўлди.

Улар полковникни бир умрга йўқотишгани ҳақида илк бор Амарантада шубҳа пайдо бўлди. Вактингча сулҳ тузилишига бир хафта қолганида, полковник уйга кириб келди: мулозимларсиз, шохона анжомидан қолган ягона ёдгорлик — шеърлари солинган сандиқча ҳамда ҳаҷирнинг эгар-жабдугини икки нафар ялангоёқ мулозимига орқалатиб, хона эшиги ёнидан ўтаётганида, Амаранта асанни чақирди. Полковник қаршисида ким турганини эслай олмайтганга ўхшаб кўринди.

— Мен Амарантаман, — деди қиз чехраси ёришиб, сўнг қора боғичли кўлини кўрсатди: — Қара!

Полковник Аурелиано Буэндия бундан анча илгари — ўлимга ҳукм этилиб, Макондо кўчалари бўйлаб ўтаётганида, қизнинг латта боғланган кўлини кўриб жилмайиб қўйди.

— Даҳшат, — деди полковник. — Вақт шунча тез ўтиб кетибди-я!

Хукумат қўшинлари уй ёнига сокчилар қўйишга мажбур бўлишди. Каттароқ пулга сотилиш учун урушни атайлаб чўзишда айбланган полковник Аурелиано Буэндия уйга тахкирланган ҳолда қайтганди. Унинг аъзойи бадани безгак ва совуқдан қақшаб титрар, кўлтиқлари остига яна чипқон тошиб кетган эди. Бундан олти ой илгари вактингча сулҳ тузилишидан воказиф бўлган Урсула ўғлининг ётогини очиб, хонани тозалаб, ўғлим марҳума Ремедиоснинг эскириб қолган қўғирчоқлари орасида қарив-картайгунча тинчгина яшагани келади, деб ўйлаган ва ҳамма қунжакларга миrrа¹ қатронини тутатган эди. Аслида эса ўғли сўнгги икки йилда ҳаёт билан ҳисоб-китоб қилиб қўйган ва ҳатто кексалик даври унинг учун аллақачон ортда қолиб кетгандай эди. У онаси алоҳида меҳр билан йиғиштирган заргарлик устахонаси ёнидан ўтаётib ҳатто эшик қулфида кўриниб турган қалитга ҳам эътибор бермади. Хонадонда юз берган қалбини титратувчи хароблик унинг шуурига бориб етмади. Юратиги на деворларининг кўчган сувоқлари, на бурчакларни босган ўргимчак уялари, на ўз ҳолига ташлаб қўйилган бегониялар, на ёрочхўр чумолилар илматешик қилиб юборган тўсинглар, на эшиклар ёндорини пўпанак босиб кетгани ачинтириди. Унинг тош кўнгли айрилиқ туйғуси қўйган айни тузоқларнинг бирортасига илингиди. Полковник худди уйга ёмғирдан қочган одамдек кириди ва этигини ҳам ечмай, ёмғирпўшига ўралиб, галереядга ўтирганча, гулларни юваётган ёмғирни кечаси билан кузатиб чиқди. Шунда Урсулага ўғлининг бу ерда узоқ яшамаслиги аён бўлди. «Балки яна урушни кутаётгандир, — ўйлади у, — агар уруш бўлмаса, демак, бошқа бир ажалга учрайди». Бу фикр шунчалар аниқ

¹ М и р р а — хушбўй катрон олиниадиган дарахт, хушбўй катрон.

ва ишонарли туюлдики, шу боис, Урсула уни башоратдай қабул қилди.

Кечки овқат пайтида Аурелиано Иккинчи ўнг қўлига нон, чап қўлига қошиқ олди. Унинг эгизак укаси Хосе Аркадио Иккинчи нонни чап қўлига, қошиқни эса ўнг қўлига олди. Икковининг ҳаракатлари шу қадар мос эдики, улар юзма-юз ўтирган эгизаклар эмас, балки бир одамнинг ҳақиқий тузи ва ёки кўзгудаги аксидай таассурот қолдиради. Аммо полковник бу ҳолатни пайқамади. У атрофдагиларга шунчалар ёт эдики, ҳатто ошхона эшиги ёнидан кип-яланғоч ҳолда ўтган Гўзал Ремедиосга ҳам эътибор бермади. Фақат биргина Урсула унинг хаёлини бузишга журъат қилди:

— Агар сен яна кетишга тараддуд кўраётган бўлсанг, — деди у, — ақалли шу кечада қай кўриниша эканимизни эслаб қолишга урин.

Полковник Аурелиано Буэндия қалбининг қанчалар қашпиқлашиб қолганини биргина Урсула пайқаганини тушунди; у ажабланмади, лекин узоқ йиллар давомида илк бор Урсулага тик қарашга журъат этди. Онасининг юзини сон-саноқсиз ажинлар коплаган, тишлари сарғайган, соchlари ҳашақдай қуруқ ва туссиз бўлиб, қарашида ҳайрат сезиларди. Аурелиано Буэндия унинг айни сиймосини ўзи эсда сақлаб қолгани — болалигига қайнок шўрва солинган хурмача полга тушиб кетажагини олдиндан айтган ва хурмача ҳақиқатан ҳам қулақ чилпарчин бўлган кундаги сиймоси билан таққослай бошлади. У ногаҳон онасининг юзида ярим асрлик умр босган муҳрни — тимдаланган излар, қадоқлар, жароҳат ва чандиқларни кўрди, бироқ бу қайнули аломатлар кўнглида ачи-ниш хиссини уйғотмади. Шунда у юрагидан эзгу туйфуларни ҳам барбод килган жойни топишга сўнгги бор уринди-ю, лекин тополмади. Илгарилари уятта ўхшаш бир туйбу бор эди ва аҳён-аҳёнда беихтиёр онаси томон талпинарди. Аммо уруш бор меҳрни куритиб қўйган эди. Ҳатто хотини Ремедиос ҳам ҳозир унга худди қизи тенгги ёт бир сиймо бўлиб гавдаланарди. Муҳаббат сахросида учраган ва унинг наслини бутун қирғоқ бўйлаб сочиб юборган сон-саноқсиз аёлларнинг бирортаси ҳам полковник қалбида ҳеч қандай из қолдирмаган эди. Одатда аёллар тунда келишиб, тонгта яқин чиқиб кетишар, эр-

тасига эса у шунчаки қондирилган ҳирсдан ўзга нарсани эслолмасди ҳам. Полковник акаси Хосе Аркадиога бўлган меҳринигина бус-бутун сақлаб қолди, чунки бу туйбу севги эмас, балки харифахоналик ҳисси туфайли туғилган эди.

— Афв этинг, — уэр сўради у Урсуланинг талабидан сўнг, — уруশ бутунлай ҳолдан тойдирди.

Эртасига барча буюмларини йўқотишга киришди. Заргарлик устахонасида фақат ўзига тегишли бўлмаган нарсаларга тегмади, кийимларини мулизимларига улашиди, қуролини эса, худди Пруденсио Агилярни ўлдирган отаси найзасини кўмиб ташлаганидек, қилмишидан ўкинганича, ҳовлига кўмди. Ўзига биттагина ўқ билан револьверни олиб қолди. Урсула ҳеч нарсага аралашмади. У фақат бир марта ўғли Ремедиоснинг меҳмонхонасига осилган ва ёнидаги чироги мудом ўчмайдиган суратини олиб ташламоқчи бўлганида қаршилик кўрсатди. «Бу сурат аллақачоноқ сеники эмас, — деди Урсула, — у оиласизнинг энг мукаддас мероси». Вақтинча сулҳ арафасида уйда полковник Аурелиано Буэндiani эслатувчи бирортаям нарса қолмаганда у Санта София де ла Пьедад печка ёкишга ҳозирлик кўраётган новвойхонага шеърлари солинган сандиқни кўтариб келди.

— Манавини тутантiriқ қила қол, — деди унга сарғайиб кетган қоғозлар ўрамини узатиб, — бундай эски-туски нарсалар жудаям яхши ёнади.

Камсўз, кўнгилчан, ҳатто ўз ўнилчаларининг ҳам сўзини қайтармайдиган Санта София де ла Пьедаднинг назарида, полковник унга шаккоклик қилишини таклиф этаётгандай туюлди.

— Бу муҳим қоғозлар-ку, — деди аёл.

— Йўқ, — деда эътироz билдириди полковник, — бунақа нарсаларни одам фақат ўзи учун ёзади.

— Ундай бўлса, уларни ўзингиз ёқиб ташлай қолинг, полковник, — деди аёл.

Полковник, нафақат қоғозларни ёқди, балки сандиқни болта билан чопиб пайраҳаларигача оловга ташлади. Бу воқеадан бир неча соат аввал уни Пилар Тернера йўқлаб келганди. Полковник Аурелиано Буэндия Пилар Тернеранинг бунчалар қариб қолгани, семириб кетгани ва кулгуси ҳам аввалги жарангини йўқотгани-

дан ажабланди, айни чоёда унинг фолбинлик маҳорати нечоғлиқ ошганидан ҳайратга тутиди. «Оғзингни эҳтиёт қил», деб маслаҳат берди Пилар Тернера. Полковник ўйга толди: «Ахир, ўтган йили шон-шавкатим айни гуллаган бир пайтда Пилар Тернера айтган худди шу сўзлар ҳайратомуз башорат бўлиб чиқмаганмиди, ахир?» Пилар Тернера билан учрашувдан сўнг, полковник ҳозиргина чипқонларидан йиринг сиқиб чиқарган шахсий врачани чақиртири ва синчковлигини билдириб қўймасликка уриниб, ундан юрагим қайда жойлашганини кўрсатиб бер, деб сўради. Врач унинг юрак уришини тинглади-да, йодли пахта билан қўкрагига доирача чизиб қўйди.

Вақтинча сулҳга имзо чекилган ўша сешанба совук ва серёмғир бўлди. Полковник Аурелиано Буэндия бу сафар ошхонага хар галгидек соат бешда эмас, сал барвактроқ келди ва одатдагидек бир финжон шакарсиз қаҳва ичди. «Сен худди мана шундай кунда дунёга келгандинг, — деди унга Урсула. — Очик қўзларинг ҳаммамизни қўрқитиб юборганди». У онасининг гапларига эътибор бермади, чунки саф-саф тизилган солдатларнинг эрта тонг сукунатини бузаётган кадам товушлари, трубасигнали ва узук-юлуқ берилаётган буйруқларига қулоқ солаётган эди. Умри жангу жадалларда кечтан полковник Аурелиано Буэндия аллақачон бу овозларга қўнишиб кетганлигига қарамай, ҳозир худди ўспиринлигига ялан-фоч аёлни илк бор қўргандагидек тиззалири қалтириб, эти увшуганини сезди. Агар ўша аёлга уйланганида на урушни, на шухратни билмай, номи чиқмаган ҳунарманд — баҳтиёр ҳайвон бўлиб қолиши мумкинлиги ҳақида фира-шира ўйлай бошлади. Соат олтида полковник Херинельдо Маркес бир гурух қўзғолончи офицерлар билан кириб келганида, у одатдагига нисбатан янада мунғайган, хаёлчан ва фарид қўринарди. Урсула полковникнинг елкасига янги ёмғирпӯш ёпмоқчи бўлди. «Ҳукумат одамлари нима деб ўйлашлари мумкин, — дея аврай бошлади у, — ҳатто ёмғирпӯшга ҳам пули қолмаганидан таслим бўлаётир, деган хаёлга боришади-ку!» Аурелиано Буэндия ёмғирпӯшни киймади, лекин эшикдан чиқаётганида, осмондан шариллаб қуйилаётган ёмғирни қўриб, эски фетр шляпасини олишга рози бўлди.

— Аурелиано, — деб илтимос қилди Урсула, — агар у ерда қийналиб қолсанг, албатта мени эслагин.

Полковник буига жавобан паришон табассум қилди, бармоқлари ёзилган қўлини тепага кўтариб, сўз берган бўлди ва лом-мим демай остона хатладио ортидан бутун шаҳар бўйлаб эргашган дағдаға, таъна ва лаънатлар томон юрди. Урсула энди умрининг охиригача эшикни очмасликка қарор қилиб, лўқидонни суриб қўйди. «Биз бу эшиклари берк аёллар монастирида чириб кетамиз, — ўйлади у. — Хокка айланамиз, аммо бу разил одамларга ҳеч қаҷон кўз ёшимизни кўрсатмаймиз». У ўғлининг хотирасига даҳлдор бирор нарса топишга уриниб кўрди, аммо уйнинг энг хилват бурчакларидан ҳам ҳеч вақо топа олмади.

Маросим Макондодан йигирма чақирим нарида, улкан сейба дарахти остида ўтди, кейинроқ унинг атрофида Неерландия шаҳрига асос солинди. Ҳукумат ва партия аъзолари ҳамда қўзғолончиларинг қуролларини йиғишириш учун вакил қилиб юборилган делегацияга раҳбарликка тайёргарлик кўраётган, ёмғир тўзитиб юборган капитарлар тўдасини эслатадиган оқ кийинган бир гала қизлар шовқин қўтариб хизмат қиласади. Полковник Аурелиано Буэндия туллаган, исқирт бир ҳаҷирни миниб келди. Унинг соч-соқоли ўсиб кетган эди. Полковник ширин хаёллари пучга чиққанидан эмас, балки чипқонларининг оғриғидан азоб чекар, чунки энди мутлақо умидсиз бўлиб колган, барча шухрату шухратпарастлигини аллақачон унутган эди. Унинг истагига биноан, на музыка, на фанфаралар янгради, на тантанали қўнғироқлар жаранглади, на «Ура!» ҳайқириқлари эшитилди ва на умуман, вақтингчалик сулҳнинг ноҳуш табиатини бузишга хизмат қилувчи бирорта бошқа қўриниш юз берди. Аурелиано Буэндiani расмга олган дайди сураткашни ҳатто авлодларга қолиши мумкин бўлган суратга ишлов беришга ҳам қўймай, негативни йўқ қилишга мажбур этишди.

Вақтингчалик сулҳ тузиши маросими бошланди. Делегатлар тузган цирк чодирининг қоқ марказига ўрнатилган оддий стол атрофида ўтиришар, атрофда эса полковник Аурелиано Буэндияга энг сўнгти дамгача содик қолган офицерлар тик туришарди. Республика президентининг шахсий вакили имзоларни тўплашдан олдин таслим

бўлиш хақидаги актни ўқиб эшилтирмоқчи бўлганида, полковник бунга қарши чекди. «Вақтни расмиятчилик учун сарфламайлик», деди у ҳужжатни ўқимай имзо чекишига шайланиб. Шунда офицерлардан бири чодирнинг мудроқ сукунатини бузди:

— Полковник, — деди у, — бизга илтифот қилиб, биринчи бўлиб кўл юймасангиз.

Полковник Аурелиано Буэндия кўнди. Ҳатто перонинг коғозда қитирлашидан қанақа ҳарф ёзилаётганини англаб олиш мумкин бўлган теран сукунат ичра стол атрофини айланниб чиқсан бўлса-да, ҳужжатдаги биринчи қатор ҳамон бўш эди. Ниҳоят, полковник Аурелиано Буэндия уни тўлдиришга ҳозирланди.

— Полковник, — деди офицерларидан бошқа бири, — ўзингизни шармандалиқдан сақлаб қолишингизга ҳали имконият бор.

Полковник Аурелиано Буэндия пинак бузмай актнинг биринчи нусхасига имзо чекди. Сўнгги нусхага кўл қўяётганида, иккита сандиқ ортилган хачирнинг нўхтасидан тутган кўзғолончи қўшинлар офицери чодир ёнида пайдо бўлди. Ўзининг ўта ёшлигига қарамай, бу офицер жиддий ва вазмин одамга ўхшаб кетарди. У кўзғолончиларнинг Макондо округи ҳазинабони эди. Ҳазинабон бу ерга вақтида етиб келиш учун очдан ўлаёзган хачирни етаклаб, олти кунли машакқатли йўлни босиб ўтганди. У хачир устидаги сандиқларни ниҳоятда эҳтиёткорлик билан тушириб, уларнинг қопқоғини очди-да, столга бирин-кетин етмиш икки дона тилла гишт чиқариб қўйди. Бу — бор-йўқлигини ҳаммалари унтиб юборган катта бойлик эди. Охирги йили марказий қўмондонлик барбод бўлган, инқилоб эса бошлиқларнинг қонли рақобатига айланган бўлиб, бу умумий тартибсизлиқда ҳеч ким ҳеч нарса учун жавоб бермасди. Кўзғолончиларнинг гишт шаклида қуолиб, сўнг усти лой билан қопланган олтинлари назоратсиз қолиб кетганди. Полковник Аурелиано Буэндия етмиш икки олтин гиштнинг барини капитуляция актига зўрлаб киритди ва ҳеч қандай муҳокамага йўл қўймасдан, имзо чекди. Тинка-мадори куриган ҳазинабон йигит ҳанузгача тик турар ва унинг тиниқ, шакар қиёмига ўхшаш сарғиш кўзлари полковнишка қадалган эди.

— Яна нима? — деб сўради полковник Аурелиано Буэндия.

Ёш офицер тишини тишига қаттиқ босди.

— Тилхат, — деди у.

Полковник Аурелиано Буэндия унга тилхат ёзиб берди. Кейин бир стакан лимонад ичди ва рохибалар таклиф қилган бир бўлак бисквитни еди-да, сўнг ўзига ажратилган чодирига кириб кетди. Бу ерда у кўйлагини счди, каравотнинг бир четига ўтириди ва кундузи соат учдан ўн беш дақиқа ўтганида, шахсий врачи кўкрагига йод билан чизган доирага тўппончасидан ўқ узди. Худди ана шу дақиқада Урсула плита устида анчадан бери турса-да, негадир қайнамаётган сутли хумчанинг қонғонини очди ва унда бир талай қурт бижғиётганини кўрди.

— Аурелианони ўлдиришди! — деб хитоб қилди у.

Сўнг ховлига назар ташлаб, ўлган кунидан бери янада кексайиб қолган, ғамгин, ёмғирда шалаббоси чиқсан Хосе Аркадио Буэндиани кўрди. «Уни номардлик билан ўлдиришди, — деди Урсула. — Бечоранинг қовоғини бостирадиган одам топилмади».

Урсула тунда, гўёки қулаётган юлдузлардек осмонни шиддат билан кесиб ўтаётган ярқирок, тўқ сариқ ҳалқаларни кўрди ва уларни ўлим аломати, деб ўйлади. Кондан қотиб қолган ёмғирпӯшга ўралган Аурелиано Буэндиани олиб кетишганида, она қаштан тагида, эрининг тиззаларини қучиб, ҳанузгача бўзларди. Полковникнинг кўзларида ғазаб алангала нарди.

Полковник хавфдан ҳоли эди. Ўқ тешиб ўтган яраси шу қадар текис ва тоза эдики, врач йод суркалган чийратма ипни кўкрагидан сукиб, орқасидан чиқариб олди. «Мен учун энг нодир яра, — деди табиб мамнуният билан, — ўқ бирорта аъзога шикаст етказмай ўта оладиган бирдан-бир жой аслида шу». Полковникни рохибалар ўраб олишган эди. Унга ачиниш билан боқаётган қизлар ғоят ғамгин псалмалар айтишарди. Полковник шундагина Пилар Тернеранинг фолини мазахлаш ниятида тўппончани нақ оғзига қўйиб отмаганидан пушаймон бўлди.

— Агар мен яна ҳокимиятга эга бўлганимда, — деди у врача, — сизни судсиз ва терговсиз отиб ташлардим.

Менинг ҳаётимни сақлаб қолганингиз учун эмас, балки мени калака қилганингиз учун.

Амалга ошмай қолган ўлим Аурелиано Буэндианинг обўсини бир соат давомида қайтадан тиклади. Полковник урушни деворлари олтин фиштдан тикланган хонага алмаштирганлиги ҳақидаги латифани ўйлаб топган одамлар ҳам, унинг ўз жонига қасд қилишга уринганини ғоят олижаноб иш деб баҳолашди ва полковник Аурелиано Буэндиани жафокаш, деб эълон қилишди. Кейинроқ, у республика президенти томонидан тақдим этилган Ҳурмат орденини олишдан бош тортганида унинг хузурига либералларга мансуб энг ашаддий душманлари келишиб, сулҳ шартларини бузиб, янги уруш бошлаб юбориши илтимос қилишди. Уй одамлар аввалги гунохларини ювиш умидида юборган совфалар билан тўлиб-тошиди. Собиқ куролдош дўстларининг бирмунча кечикиб бўлса-да, қўллаб-кувватлаётганидан ийиб кетган полковник Аурелиано Буэндиа, уларнинг илтимосларини қондириш имкониятини инкор этмасди. У бир замон янги уруш ғоясидан шунчалар рухланиб кетдики, ҳатто Херинельдо Маркес ҳам, полковник уруш бошлаш учун баҳона кутяпти, деган хаёлга борди. Республика президенти уруш қатнашчилари бўлмиш либераллар ва консерваторларга, то уларнинг ҳар бирининг ишини маҳсус комиссия кўриб чиқиб, конгресс маблағ ажратиш ҳақидаги қонунни тасдиқламагунча ҳарбий нафақа белгилашга кўнмаганида, чиндан ҳам баҳона топиларди. Полковник Аурелиано Буэндиа разаб соча бошлади: «Бу — зўравонлик! Нафақа олгунича, улар қариб, ўлиб кетишади». Соғайиш вақтида Ursula олиб берган тебранма каравотни илк бор тарк этди ва ётоқхонанинг у ёғидан-бу ёғига бориб келиб, республика президентига юбориш учун мардонавор номани айтиб ёздирди. Ҳеч қаерда эълон қилинмаган ушбу телеграммада президентни Несрланд сулҳи шартларини бузишда айблади ва агар нафақага маблағ ажратиш ҳақидаги масала яқин икки ҳафта ичida ҳал этилмаса, ҳаёт-мамот уруши эълон қилажагини билдириб дўқ урди. Унинг талаблари шу қадар ҳаққоний эдикӣ, консерваторлар партиясига мансуб уруш иштирокчилари ҳам қўллаб-кувватлашларига умид боғласа бўларди. Аммо ҳукumat жавоб ўрнига, полковникни кўриқловчи ҳарбий

соқчиларни кўпайтирди ва унинг ёнига киришни ман қилди. Ҳар эҳтимолга кўра, қўзғолончиларнинг ҳукumat учун хавфли хисобланган бошқа командирларига нисбатан ҳам ана шундай тадбирлар қўлланилди. Бу тадбирлар ўз вақтида, кескин ва муваффакиятли олиб борилдики, вақтингчалик сулҳ тузилганидан икки ой ўтгач, полковник Аурелиано Буэндиа батамом оёққа турганида, унинг барча энг содик ёрдамчилари ўлдирилган, ё сургун қилинган бўлиб, бошқалари эса ҳукуматга сотилиб кетган эди.

Полковник Аурелиано Буэндиа ётоқхонасидан декабрь ойида чиқдию янги уруш ҳақида ҳатто ўйлаш ҳам мумкин эмаслигига амин бўлди. Кекса Ursula ёшларга хос файрат билан бутун уйни яна бир бор янгилади. «Энди менинг кимлигимни билиб қўйишиш, — деди у ўғли тирик қолажагини хабар қилишган куни. — Мехмоннавозликда бу телба хонадондан ўтадиган бирорта ҳам уй бўлмайди». У хоналар полини ювиш ва бўяш, мебелни алмаштириш учун кўрсатма берди, боғни тартибга келтириди, янги тул кўчатлари ўтқазди ва кўзни қамаштирувчи ёз ёфдуси ҳатто ётоқхоналарга ҳам таралсин деб, барча эшик ва деразаларни ланг очиб кўйди. Сўнгра узоқ давом этган азадорлик муддати тугаганини ҳаммага маълум қилди ва эгнидаги эски кора кўйлагини ечиб, ёшларга ўхшаб ясаниб олди. Уйда яна пианоланинг шўх садолари янграй бошлади. Уларни эшитган Амаранта, Пьеро Креспини, галереядаги тунги сухбатларни, лавандада хидини эслади ва унинг сўлгин юраги тубида яна адоват уйғонди; бу ғоят тиник, вақт ўтиши билан янада ёқимлироқ тус олган бир адоват эди. Бир куни кечкурун меҳмонхонани йиғишираётган Ursula уйларини кўриқлаётган солдатлардан кўмаклашишни сўради. Уларнинг командири ёшгина офицер руҳсат берди. Ursula солдатларга ҳар куни янги-янги юмушлар топширади. Уларни овқатга чорлар, кийим-кечак ва пойабзал ҳадя қилар, ўқиши ва ёзишни ўргатарди. Кейинроқ, ҳукumat соқчиликни бекор этгач, солдатлардан бири хонадонда яшаб колиб, Ursulaга анча йиллар хизмат қилди. Гўзал Ремедиоснинг илтифотсизлигидан жинни бўлиб қолай деган ёш офицернинг ўлигини эса Янги йилнинг биринчи куни тонгига қизнинг деразаси остидан топишиди.

* * *

Орадан кўп йиллар ўтади ва ўлим тўшагида ётган Аурелиано Иккинчи ўзи тўнгич фарзандини кўриш учун ётоқхонага кирган ўша ёмғирли июнь кунини эслайди. Гарчанд ўғли мажмагил, йиглоқи бўлиб туғилса-да, Буэндиалар авлодига заррача ўхшамаса-да, отаси чақалоққа қанака исм бериш тўғрисида узок ўйлаб ўтиrmadi.

— Биз уни Хосе Аркадио деб атаймиз, — деди у.

Аурелиано Иккинчи бундан бир йил олдин уйланган Фернанда дель Карпио исмли гўзал аёл эрининг фикрига қўшилди. Урсула эса аксинча, изтиробли ташвишини яширолмасди. Унинг назарида, бу оиланинг узок тарихи давомида бир хил исмларнинг сурункали тақорланишида ёмон бир синоат бордай эди. Аурелианолар одамови ва зехни ўткир бўлиб етишар, барча Хосе Аркадиолар жўшқин феъл-автори, уддабуронлиги билан ажralиб туришар ва уларнинг қисматида, албатта, недир фожиа юз берарди. Факат Хосе Аркадио Иккинчи билан Аурелиано Иккинчи бундан холи эди. Болаликда бир-бирига жуда ҳам ўхшаб кетишар ва иккиси ҳам шу қадар тек турмас эдик, ҳатто Санта София де ла Пьедад ҳам уларни ажратолмасди. Чўқинтириш куни Амаранта уларнинг қўлларига исмлари битилган билагузак тақди ва икковига исму шарифларининг бош ҳарфлари тикиб ёзилган икки хил рангда костюм кийдирди, аммо эгизаклар мактабга борганда кийим-бошлари, билагузуклари ва ҳатто исмларини ҳам алмаштиришадиган қилиқ чиқаришди. Хосе Аркадио Иккинчини кўк кўйлагидан ажратилига одатланиб қолган муаллим Мельчор Эскалона унинг қўлида «Аурелиано Иккинчи» ёзуви бор билагузукни кўриб, жиғибийрони чиқиб кетди. Оқ кўйлак кийган бошқа бола эса билагузугига «Хосе Аркадио Иккинчи» деб ёзилганига қарамай, «Мен Аурелиано Иккинчи бўламан» дея таъкидларди. Шундан бери одамлар эгизаклардан бирорвинг номини атаб чакиришга ботинолмай, хато қилиб кўйишдан чўчишарди... Урсула ҳатто эгизаклар улғайишиб, хаёт турлича килиб кўйганида ҳам, улар бир-бирининг кийим-кечакларини кийиб ўйнашган пайтида ақлдан адашиб, охир-оқибатда бир умрга алмашиниб колмадимикан, деган гумонга борарди. Балофат ёшига қадар эгизаклар худди икки синхрон механизмга ўхшарди.

Улар бир вақтнинг ўзида уйғонишар, бир вақтнинг ўзида ювенишар, бир хил касаллик билан оғришар ва ҳатто бир хил тушлар кўришарди. То Санта София де ла Пьедад улардан бирига бир стакан лимонад бермагунича ва у лимонадни хўплаётган пайтда иккинчиси «лимонад ширин эмас» деб айтмагунича, уйдагилар ҳакиқатни билишмас, эгизаклар уларни лакиллатиш мақсадида ўзаро ҳатти-ҳаракатларини олдиндан келишиб олишяпти, деб ўйлашарди. Ростдан ҳам стаканга шакар солишини эсидан чиқарган Санта София де ле Пьедад бу ҳақда Урсулага маълум қилди. «Уларнинг ҳаммасиям шунақа ўзи, — деди Урсула заррача ҳам ажабланмай, — савдои бўлиб туғилишади». Вакт ўтиши билан чигаллик янада ортди. Кийимни алмаштириш найрангидан сўнг Аурелиано Иккинчи исмида қолган эгизаклардан бири худди бобоси Хосе Аркадио Буэндиага ўхшаган норгул йигитга айланди. Хосе Аркадио Иккинчи исмлisis эса полковник Аурелиано Буэндиага ўхшаб озғин бўлиб ўси, эгизакларда сақланиб қолган бирдан-бир умумий нарса — бутун оиласа хос бўлган ёлғизликни севиш сиёғи эди. Балки уларнинг бўйлари, исмлари ва феълу авторларидағи кейинчалик сезилган номутаносиблик туфайли ҳам Урсула эгизаклар болалигига алмашиб қолишган, деган фикрга боргандир.

Асосий тафовут уруш қизиган бир пайтда Хосе Аркадио Иккинчи полковник Херинельдо Маркесдан одамларни отишларини кўришга рухсат сўраганида аён бўлди. Гарчанд, Урсула эътироz билдиrsa-да, унинг талаби қондирилган эди. Аурелиано Иккинчи, аксинча қатни кузатиш мумкинлиги ҳақидаги фикрни эшитиб ѿ сесканиб кетди. У кўпроқ уйда ўтиришини маъқул кўрарди. Ўн иккига тўлганида Урсуладан эшиги доимо берк турадиган хонада нималар борлигини сўради. «Коғозлар, — деб жавоб берди Урсула. — Мелькиадеснинг китобларию у умрининг охирида битган ажойиб-ғаройиб ёзувлар». Бу изоҳ Аурелиано Иккинчини қониқтириш ўрнига қизиқишини ортириди. Хонадаги нарсаларга тегмайман, дея ялиниб-ёлворгач, Урсула унга калитларни топширди. Хонадан Мелькиадеснинг жасади олиб чиқилиб, эшигига кулф осилгандан бери (кулфнинг занглаб кетган қисмлари гўёки бир-бирига чирмашиб кетгандек эди), бу

хонага ҳеч ким кирмаган эди. Аурелиано Иккинчи деразани очганды, хонага ёргулук гүёки у ҳар куни шу ерни ёритишга ўрганғандек оқиб кирди. Ҳеч қаерда чанг ёки ўргимчак ини кўринмас, анжомлар Мелькиадес дафи этилган кундагидан ҳам тоза ва саранжом-саришта; сиёҳдон ҳам сиёҳга тўла эди. Зангламаган маъдан буюмларнинг сирти нуқрадай ялтирас, Хосе Аркадио Буэндия симоб қўйдирадиган ўчоқда олов ёниб туради. Токчаларда кўхналиқдан андак бужмайиб қолган сарғинш-малла муқовали китоблар тураг, худди ўша ерда қадими қўлёзмалар ҳам бус-бутун ётарди. Неча йилар давомида ёпиқ турганига қарамай, хонанинг ҳавоси уйдаги бошқа хоналардагига нисбатан анча тоза туяларди. Орадан бир неча ҳафта ўтгач ҳам хонадаги тартиб мутлақо бузилмади. Пол ювиш учун бир пакир сув, чўтка қўтариб келган Урсула бу ерда унинг учун ҳеч қанақа юмуш йўклигини кўрди. Аурелиано Иккинчи мук тушиб, аллақандай китобни ўкирди. Бола китобнинг номини билмас (унинг муқоваси йўқ эди), аммо бу нарса китобда нақл этилган воқеалардан завқланишга монелик қилолмасди. Китобда столга ўтириб олиб нуқул туруч ейдиган, ҳар дона гуручини иккита тилла тўғнигичга санчиб оладиган аёл ҳақида; қўшнисидан тўр сўраб олган ва эвазига унга битта балиқ ҳадя этган балиқчи ва ўша балиқ ичидан каттагина гавҳартош чиққани тўғрисида; ҳар қандай тилакни бажо келтирувчи чирок ҳамда учар гилам ҳақида сўз борарди. Бола нақллардан ҳаяжонга тушиб, Урсуладан уларнинг тўғри ёки нотўғрилигини сўради. Тўғри, дэя жавоб берди Урсула, чунки бундан бир неча йил илгари лўлилар Макондога ўзлари билан сехрли чироқлару учар бўйралар олиб келишганди.

— Гап шундаки, — деб хўрсинди Урсула, — охирзамон бўляпти, шу боис энди бунақанги воқеалар юз бермайди.

Кўпгина ҳикояларининг охири йўқ, анча саҳифалари йиртилиб кетган китобни ўқиб бўлган Аурелиано Иккинчи Мелькиадес қўлёзмаларининг сирини ечишни ўзига мақсад қилиб олди. Бу амалга ошириб бўлмайдиган юмуш эди. Ҳарфлар қуритиш учун сим дорга осиб қўйилган кирларни эслатар, оддий ёзувдан кўра, кўпроқ мусикийnota белгиларига ҳам ўхшарди. Бир куни жазирама чош-

гоҳда кўлёзмаларни хафсала билан тадқиқ қилаётган Аурелиано Иккинчи хонада аллаким борлигини пайқаб қолди. Деразанинг яраклаган роми ёнида қўлларини тиззасига қўйган Мелькиадес ўтиради. У ёши қирқдан ошмаган одамдек қўринарди. Эски нимчасини ва соябонлари қарғанинг қанотини эслатувчи шляпасини кийиб олган, рангпар чаккасидан худди жазирама иссиқда эриётган майта ўхшаб тер қўйиларди.

Лўлининг қиёфаси уни Аурелиано билан Хосе Аркадио болаликларида кўрган пайтдагидек эди. Аурелиано Иккинчи Мелькиадесни дарҳол таниди, чунки лўли ҳақидағи эсадалик гўё бир мерос каби авлоддан-авлодга ўтиб келарди.

— Салом, — деди Аурелиано Иккинчи.
— Салом, йигитча, — деди Мелькиадес.

Ана шундан бўён улар бир неча йилгача деярли ҳар куни учрашиб туришди. Мелькиадес унга дунё ҳақида ҳикоя қилиб берар, болага ўзининг андак эскирган доно-лигини юқтиришга уринарди. Аммо ўз қўлёзмаларини шарҳлаб беришни истамасди. «То қўлёзмаларнинг сақланыётганига юз йил тўлмагунча ҳеч ким унда нима ёзилганини билмаслиги керак», дэя тушунтиради у. Аурелиано Иккинчи айни учрашувларни бир умрга махфий сақлади. Урсула бир куни хонага нақ Мелькиадес борлигида кириб келди, қўрқиб кетган Аурелиано Иккинчи ҳозир ҳаммаси барбод бўлади, деб ўйлади. Аммо Урсула лўлини кўрмади.

— Ким билан гаплашыпсан? — сўради у.
— Ҳеч ким билан, — жавоб берди. Аурелиано Иккинчи.
— Катта буванг ҳам шундай эди, — деди Урсула, — у ҳам доимо ўзи билан ўзи гаплашарди.

Худди шу пайтда Хосе Аркадио Иккинчининг одамларни отишашётгандарини кўриш орзуси амалга ошиди. У олтида милтиқ оғзидан бараварига гумбурлаб чиққан кўқимтири ўтни, тоғлараро янграган акс садони, жазога ҳукм этилганинг қайгули табассумио саросима ичра боқишини, кўйлаги қонга беланса-да, тик турганини, гарчанд, уни устундан ечиб, оҳак тўлдирилган каттакон кутига жойлаштиришса ҳам, кулишини давом этиришини... умрининг охиригача эслаб қолди. «У тирик, — ўйлади

ўшанда Хосе Аркадио Иккинчи, — улар уни тириклийин кўмишди». Бу хол болага шу қадар қаттиқ таъсир қилдики, кейинчалик қатл учун эмас, отилганларни тириклийин кўмишдек мудхииш одат учун барча ҳарбийларга ва урушга нафрат билан қарайдиган бўлди. Хосе Аркадио Иккинчининг кўнғироқхона минорасидан кўнғироқларни чалаётганини, Вайсақининг вориси бўлмиш падре Антонио Исабелга ибодат чоғида ва қавм уйининг ховлисидаги уришкок хўроздарни бўқишида ёрдам берётганини ҳеч ким пайқамасди. Бирок, бу вокеа ошкор бўлгач, полковник Херинельдо Маркес ҳар бир виждонли либералга номуносиб иш билан машғуллиги учун Хосе Аркадио Иккинчини қаттиқ койиди. «Биласизми, — деди жавобан Хосе Аркадио Иккинчи, — назаримда, мендан консерватор чиқади». У пешонасига айни қисмат ёзилганига ишонар эди. Полковник Херинельдо Маркес ўзининг норозилигини Урсулага ҳам билдириди.

— Яхши-да, — деди Урсула чеварасининг феъл-атворини кўллаб-куватлаб, — қанийди, у руҳоний бўлиб етишса, балки ўшанда худо бизнинг хонадонимизга ҳам мадад берармиди?

Орадан кўп ўтмай, Урсулага Падре Антонио Исабелнинг ўз шогирдини биринчи маросимга тайёрлаётгани маълум бўлди. Руҳоний хўроздарнинг бўйнидаги тукларини қириш чоғида Хосе Аркадио Иккинчига ақоидни¹ ўргатарди, ҳозирча, курк товукларни ин-инларига жойлаштираётганиларида эса, шогирдига олам яралганининг иккинчи кунида худо жўжаларни не сабабдан тухумдан чиқаришга аҳд қилганини оддий мисоллар асосида тушутиради. Падре Антонио Исабел ўшандаёқ қариб, мияси айний бошлаган эдикি, айни заифлик уни яна бир неча йил ўтгач, худони енгтан шайтон арши аълога хўжайн бўлиб, эҳтиётсизларни тузокқа илинтириш учун ҳозирча ўзининг кимлигини билдирмаётир, деган гумонни айтишга мажбур қилди. Хосе Аркадио Иккинчи бундай жасур мураббий бошчилигига бир неча ой ичида на факат илоҳиётнинг шайтонни ҳам шошириб қўядиган хийлаларини мукаммал ўрганди, балки айни замонда хўроз

¹ А к о и д (Катахезис) — христиан диний ақидаларининг саволжавоб тарзидаги мухтасар баёни.

уриштириш бобида ҳам роса билимдон бўлиб олди ва хўроздоқарга айланди. «Уларни бошқа жойга олиб бор, — буюрди Урсула у уйга сараланган хўроздарни илк марта кўтариб келганида. — Хўроздар бошга солган кулфатлар шусиз ҳам етти пуштимизгача етиб ортади». Хосе Аркадио Иккинчи баҳслашиб ўтирамди, хўроздарини Пилар Тернераникига элтди. У эса неварасини уйидан кетказмаслик учун ҳамма шариотларни мухайё қилиб қўйган эди. Падре Антонио Исабел ўргатган хийлаларни хўроздарниша қўллаган Хосе Аркадио Иккинчи тез орада шунчалик кўп пул туширдики, бу катакларини янада кўпайтиришга, боз устига, балки ўзининг эркаклик талабларини қондиришга ҳам етарди. Хосе Аркадио Иккинчини укаси билан таққослаб кўрган Урсула, бир-бира га монанд эгизаклардан қандай қилиб турли одам чиққанидан хайратланарди. Урсула айни мулоҳаза юзасидан узок бош қотириб ўтирамди, чунки орадан кўп ўтмай, Аурелиано Иккинчи ҳам дангасалик ва бебошликка берила бошлади. У Мелькиадеснинг хонасига беркиниб ўтирган чоғарида, полковник Аурелиано Буэндианинг ёшлигидагидек индамас, доимо ўз фикрларига чўмиб юрадиган одам эди. Аммо Неерланд битимидан сал илгари бир тасодиф билан хилват маскандан чиқдию ҳаёт билан юзма-юз бўлди. Лотерея сотувчи ёш аёл тўсатдан у билан худди эски танишдек сўраша кетди. Йигит ажабланмади, нега илгари ҳам уни кўпинча укаси билан адаштиришарди. Аммо қиз унинг юрагини обидийда қилиб юмшатмоқчи бўлганда ҳам, уни ўз хонасига етаклаб келганда ҳам қизнинг хатоларини юзига солмади. Кейин аёл унга қаттиқ боғланиб қолди ва маҳбубига ютуқ чиқиши учун лотереяларни мослаб чийлайдиган бўлди. Икки ҳафтадан сўнг Аурелиано Иккинчи аёлнинг уни Хосе Аркадио билан адаштириб ўзи ва укаси билан галма-гал ётаётганини сезиб қолди. У гапни кавлаштириб ўтирамди, аксинча бор кучи билан ҳақиқатни яширишга харакат қилди. Энди у Мелькиадеснинг хонасига кирмай қўйди. Кун бўйи ховлида ўтирганча, мотам муносабати билан уйларида музика чалишни ман қилган ва бусиз ҳам Франсиско Одамнинг ворислари бўлмиш дайди музикачиilar сози ҳисобланадиган аккордеондан ҳазар қиладиган Урсуланинг жаврашига кулок солмай, нотасиз ёдаки мусиқа

чалишни ўрганарди. Пировардида Аурелиано Иккинчи мөхир аккордеончига айланди ва ҳатто бола-чақали бўлиб, Макондонинг энг нуфузли одамига айланганида ҳам аккордеон чалишни ташламади.

У ўша аёлни салкам икки ой укаси билан бирга баҳам кўрди. Укасининг кетидан кузатар, режаларини бузар, Хосе Аркадио Иккинчининг жазманлариникига бормаслигига тўлиқ ишонч ҳосил қилган кечалари уникига ўзи йўл оларди. Бир куни эрталаб қасал бўлиб қолганини англади. Икки кундан сўнг мўрчага кириб, девор ёнида жикқа терга ботиб, кўзларидан қайноқ ёш тўкиб хўнграб йиғлаётган укасини кўриб қолдию гапни тушунди. Укаси аёлга хунук қасаллик юқтирганини (қасалликни аёл шундай деб атаган экан) ва аёл ҳайдаб юборганини тан олди. Пилан Тернера уни қандай даволашга уринаётганини айтиб берди. Аурелиано Иккинчи укасига билдирамасдан, матоҳини иссиқ марганцовка эритмаси билан ювадиган ҳамда сийдик ҳайдовчи турли воситаларни кўллайдиган бўлди. Уч ойлик хуфиёна муолижадан сўнг икковиям соғайиб кетди. Хосе Аркадио Иккинчи аёл билан бошқа учрашмади. Аурелиано Иккинчи эса ундан кечирим сўради ва умрининг охиригача ўша аёл билан бирга бўлди.

Лотереячи аёлнинг исми Петра Котес эди. У Макондога лотерея сотадиган бир эркак билан келган эди. Эркакнинг вафотидан кейин эса унинг ишини ўзи давом эттирадиган бўлди. Петра Котес озодаликни ниҳоятда ёқтирадиган ёшгина мулат бўлиб, сарғиш кўзлари юзига қоплонга хос шафқатсизлик ифодасини берар, аммо аслида юраги тоза, меҳрибон, ишку муҳаббатга мойилроқ аёл эди. Хосе Аркадио Иккинчининг уришқоқ хўроздарнинг урчитаётгани, Аурелиано Иккинчи эса жазманлар уйидаги шовқин-суронли зиёфатлар пайтида аккордеон чалаётгани ҳақидаги мишишлар қулоғига чалинганд Урсула уятдан жинни бўлаёди. Эгизаклар гўёки оиласидаги барча иллатларни ўзида мужассамлаштирган ва оиласидан бирорта ҳам яхши фазилатини мерос қилиб олмагандай эди. «Энди авлодимизда ҳеч кимга на Аурелиано ва на Хосе Аркадио деб исм қўямиз!» — деб аҳд қилди Урсула. Лекин Аурелиано Иккинчи тўнгич фарзанд кўрганида, у чеварасининг раъйини қайтаролмади.

— Мен розиман, — деди Урсула, — аммо шартим шуки, уни ўзим тарбиялайман.

Урсула юзга кирган, катаракта¹ туфайли кўзлари унчалик яхши кўрмаса-да сергайрат, ақли расо эди. Урсуланинг фикрича, чాқалокни ўзидан бошқа ҳеч ким одамшавандада аждодларининг илгариги нуфузларини тиклашга қодир, сулоланинг таназзулга юз тутишига сабаб бўлмиш тўрт оғат — уруш, хўроздар жанги, ярамас аёллар ҳамда бемаъни, бўлмағур ниятлар ҳакида ҳеч нарса билмайдиган одам қилиб тарбиялай олмаслигига ишончи қомил эди. «У руҳоний бўлади, дея тантанавор руҳда ваъда қилди Урсула. — Агар худо менга яна умр берса, у Рим папаси бўлади». Урсуланинг баралла айтган сўзлари факат ётоқхонадагина эмас, балки ўша куни Аурелиано Иккинчининг шўх-шодон дўстлари тўпланишган уйда ҳам кулига сабаб бўлди. Хотира қатларига аллақачон итқитилган уруш, шампан виноси пўқаклари отилганида, киска бир лаҳзага бўлса-да, яна эсга тушди.

— Отамнинг саломатлиги учун ичамиз! — деб ҳайкирди Аурелиано Иккинчи.

Мехмонлар унга бир овоздан жўр бўлишиб қадах кўтаришди. Сўнгра уй эгаси аккордеон чалди, ҳавога мушаклар отилди. Тўйиб шампан виноси ичган меҳмонлар сахармардонда олтига бузокни бўғизлаб, гўштини кўчага — эл ихтиёрига жўнатишди. Бу эса хонадондаги ҳеч кимни ташвишлантирилди. Бу хил зиёфатлар, Аурелиано Иккинчи уйдаги барча ташвишларни ўз зиммасига олган кундан бошлаб, оддий воқеага айланниб қолтанди. Уй ҳайвонларию паррандаларни фавқулодда кўп урчилих хислатига эга бўлган Аурелиано Иккинчи, гарчи ўзи уринмаса ҳам, кутилмаган омад туфайли водийнинг энг обрўли кишиларидан бирига айланди. Байталлари унга бир йўла учтадан тойчоқ ҳадя этар, товуқлари кунига икки маҳал тухум туғар, чўчқалари эса шу қадар тез семирардики, одамлар буни афсунгарликдан бошқа ҳеч нарсага йўйишмасди. «Пулни асраб қўй, — уқтиарди Урсула ўзининг енгилтак чеварасига, — бундай омад умброд давом этавермайди». Лекин Аурелиано Иккинчи бувисининг сўзларига эътибор бермасди. Дўстларини меҳ-

¹ Катаракта — кўз гавхарининг хира тортиши.

мон қилиш учун қанча кўп шампан шишиасининг оғзини очса, моллари тўхтовсиз болалагани сайн, чекига тушган бу ажойиб омад ўзининг саъй-харакатига эмас, балки севгиси, барча жонзодларни уйғотишга қодир маҳбубаси Петра Котесга боғлиқ эканига шунча кўп ишонч ҳосил қиласди. У бойлик манбаи айни шунда эканига тобора қаттиқ ишонар ва Петра Котесни ўз подалари яқинида сақлашга ҳаракат қиласди; Аурелиано Иккинчи уйланиб фарзанд кўргач ҳам, шаръий хотини Фернанданинг розилигини олиб, жазмани Петра Котес билан учрашиб турарди. У боболари каби бақувват ва норгул бўлиб етишди, аммо улардан ҳаётсеварлигию дилбарлиги билан ажralиб туар, боболарига ўхшаб, унинг ҳам молхолга қараши учун деярли вакти бўлмасди. Аммо Петра Котесни молхонага эргаштириб борса ёки биргалиқда отда яйлов кезса борми, у тамға босган ҳар бир ҳайвон тийиб бўлмас серпуштлик балосига йўлиқарди.

Аурелиано Иккинчи ва Петра Котеснинг узоқ ҳаётлари давомида юз берган барча яхши ҳодисалар каби бемеъёр бойлик ҳам асло кутилмаган эди. Урушлар туга-гунга қадар Петра Котес лотереядан тушган даромадлари эвазига кун кечирар, Аурелиано Иккинчи бўлса орасира Урсуланинг ақчадонидаги пулларни батамом қоқиб оларди. Улар иккиси ҳам ниҳоятда енгилтак бўлиб, фаяқат бир нарсани, ҳатто черков таъқиқлаган қунлари ҳам эртароқ тўшакка ётиб, тонгга қадар шўхлик қилишни ўйлашарди, холос.

«Бу аёл сени хароб қиласди, — дея қичқиради Урсула ойпараст телбакезик одамдек оёгини зўрга судраб уйи томон келаётган чеварасига. — Караб тур, хализамон санчиқ тутиб ётиб қоласан, ҳали қорнингта совуқ курбақа босишга тўғри келади». Муҳаббат бобидаги шеригини анча кечикиб билиб олган Хосе Аркадио Иккинчи акасининг эҳтиросига ҳеч тушунмасди. Унинг хотиравида Петра Котес ўта жўн, тўшакда хийла суст ва умуман ўлиб-тирилишга арзимайдиган бир аёл сифатида сақланаб қолди. Аммо Аурелиано Иккинчи Урсуланинг гапларига ҳам, акасининг мазахларига ҳам эътибор бермади. У Петра Котес учун ижарага уй олиб берди. Полковник Аурелиано Буэндия майли, мен ҳам кексалик гашитини сурай, деб устахонасини яна очганида, Аурелиано Ик-

кинчи тилла балиқчалар ясаш сердаромад юмуш бўлса керак, деган фикрга келди. У полковникнинг металл тахтачаларга ҳаётдан безган одамга хос сабру тоқат билан ишлов бераётганини ва улар аста-секин тилла тангачаларга айланадётганини қузатганча, ҳавоси дим хонада соатлаб ўтиради. Заргарлик Аурелиано Иккинчига шу қадар қийин, Петра Котес ҳақидаги ўй-фикри эса шу қадар катъий ва барқарор эдики, ахийри уч хафта деганда устахонадан безор бўлди. Кейин у лотерея ўйинига тикиш учун ўзининг севимли қуёнларини жазманига олиб келди. Энди жониворлар тез урчиб-унадиган бўлиб қолишиди. Петра Котес лотерея билетларини сотишга зўрга улгуради. Аурелиано Иккинчи аввалига қуёнларнинг кўпайиши даҳшатли тус ола бошлиганини пайқамади. Аммо шаҳарда энди ҳеч ким қуён чиқадиган лотерея ҳақида эшитишни ҳам истамай қўйганида, бир куни кечкурун ҳовлига қараган девор ортидаги қаттиқ шовқин-сурондан уйғониб кетди.

«Кўркма, бу қуёнлар», деди Петра Котес. Лекин узоқ давом этган шовқин жонларига тегиб, иккови ҳам кайта кўз юммади. Эрталаб Аурелиано Иккинчи эшикни очдию ҳовли қуёнлар билан тўлиб-тошганини кўрди. Қуёнларнинг юнги тонг шафагида мовий тусга кирганди. Петра Котес жинниларга ўхшаб хохоларди. «Булар шу кечаси туғилган қуёнлар», деди у. «Зўр-ку! — хитоб қилди эри. — Буни сигирларда ҳам бир синаб кўрсанг-чи, а?»

Петра Котес ҳовлини қуёнлардан бўшатиш ниятида тез орада уларни сигирга алмаштириди, сигир эса уч ойдан кейин бир йўла учта бузоқ туғди. Аурелиано Иккинчи бирпасда яйловлару подаларга эга бўлиб олди. У чўчқаҳоналарни кенгайтиришга зўрга улгуради. Бунинг бари тушга ўхшар ва Аурелиано Иккинчининг кулгисини қистатарди. У севинчини ғалати қиликлар қилиб ифодалашдан ўзга чора топлмасди. «Тезроқ түғинглар, сигирлар, умр калта!» — дея қичқиради у. Урсула, эҳтимол, чеварам аллақандай ёмон ишлар билан шуғулланиб, қароқчи ёки мол ўгриси бўлиб кетмадимикин, дея шубҳаланар ва чевараси ҳар гал вақтихушлик учун шампан шишиасининг оғзини очиб кўпигини бошидан қўйганида, уни исрофгарчиликда айблаб, бақириб берарди. Урсуланинг койишлари жонига теккан Аурелиано Ик-

кинчи бир куни тонгда рухи тетик бир холда уйга келиб, бир қути қофоз пул, бир банка елим ва чўтка олдида, Франсиско Одамнинг эски қўшиқларининг овозини баралла қўйиб куйлаганча, бутун уйнинг ичу топшига қиймати бир песолик пул ёпишириб чиқди. Пианола келтирилганидан бери факат оқ рангга бўяб келинаётган бу қадимий уй мачитга ўхшаш шубҳали бир тус олди. Урсула ва қариндошлар дарғазаб бўлиб бақиришаётган бир пайтида, кўчада тўпланган одамлар исрофгарчилик мадхиясида иштирок этишдан шод-хуррам эди. Аурелиано Иккинчи ҳамма жойга пештоқдан тортиб, ошхона, ҳатто мўрчахона деворларига ҳам пул ёпишириб чиқди ва ортиб қолганини ховлига улоқтириди.

— Энди, — деди у пировардидা, — ишонаманки, бу уйда бирорта одам менга пул тўғрисида бошқа оғиз очмайди.

Худди шундай бўлди ҳам. Урсуланинг кўрсатмасига биноан, деворлардаги пуллар ёпишиб қолган сувоқ парчалари билан биргаликда кўчирилди ва уй яна оқقا бўялди. «Эй худо, — деб илтижо қиласди Урсула, — бу ерларга келганимизда қанчалар камбағал бўлсан, ўшандай ночор бўлайлик, йўқса, у дунёда исрофгарчилигимиз учун жавоб берамиз». Унинг ибодати негадир аксинча талқин қилинди. Пулларни кўчиришаётган ишчилардан бири, уруш тамом бўлишидан сал илгари аллаким келтирган авлиё Юсуфнинг каттакон гипс ҳайкалини эҳтиётсизлик қилиб туртиб юборди, ҳайкал ерга тушиб чилпарчин бўлди. Ҳайкал уйга қачон келиб қолганини анчагача эслашолмади. «Уни уч эркак кўтариб келувди, — деб тушунтира кетди Амаранта, — то ёмғир тингунича шу ерда туришига рухсат сўрашди, мен уларга ҳайкалга ҳеч ким уриниб кетмаслиги учун кунжакка қўйишларини тайнинладим, улар ҳайкални эҳтиёткорлик билан ўша ерга қўйишди, шундан бери ўша жойда туриби, ахир, уни олиб кетиш учун ҳеч ким келмади-да».

Сўнгги пайтларда Урсула ҳайкалнинг олдига шамлар ёқиб, тиз чўкар, у авлиёга эмас, балки нақ икки юз килоча чикадиган тиллага сифинаётганини хаёлига ҳам келтирмасди. Ўзининг файриихтиёрий бутпастлигини анча кеч англаган Урсуланинг дили баттар ғаш бўлди. У полда ётган танга уюмини йигиб олди ва учта халтага

солиб, чекка бир жойга кўмиб қўйди, чунки эртами-кечми, бари бир ўша учала нотаниш киши бойликни сўраб келади, деб ўйлади. Орадан бир неча йил ўтгач, мункиллаб колган Урсула уйларига келадиган мусоффирлардан хар гал мабодо уйимизга ёмғир тингунча туриб турсин дея авлиё Юсуфнинг ганчдан ясалган ҳайкалини ташлаб кетмовдиларингми, дея сўрарди.

Урсулани ташвишлантираётган тўкин-сочинлик ўшанда оддий бир ҳодиса эди. Макондода эртаклардаги каби роҳат-фароғат хукм сурарди. Шаҳарда азалдан яшовчиларнинг лой ва камишдан қилинган уйлари ўрнида дабдабали, ичи салқин ғишт иморатлар қурила бошланди. Чанг бостган бодом дараҳтларию шаффоғ сувлари дарёгина бир вақтлар Хосе Буэндия асос солган қишлоқни эслатиб туради. Хосе Аркадио Иккинчи дарё ўзанини тозалаб, уни кемалар қатновига мосламоқчи бўлганида, дарёнинг қадим даррандаларнинг улкан тухумларини эслатувчи даврдаги тошлари сангтарошларнинг болғачаларини синдириб юборди. Бу бемаъни режа бўлиб, уни факат Хосе Аркадио Буэндианинг хаёлий ўйларига таққослаш мумкин эди, негаки дарёдаги агадсиз тошлар Макондони денгиз билан боғлашга асло имкон бермасди. Аммо Хосе Аркадио Иккинчи ўз лойиҳасини қаттиқ туриб маъқулларди. У ҳали бирор марта ҳам тасаввур кўламини айни даражада намоён қилмаган эди. Агар Петра Котесни хисобга олмаганда, хотинлар билан ҳам олди-берди қилмаган эди. Урсула бу чеварасини Буэндиалар авлодидаги энг укувсизи, ҳатто хўроз уриштиришга ярамайдиган, деб ҳисобларди. Бир куни полковник Аурелиано Буэндия Хосе Аркадио Иккинчига денгиздан ўн икки чақиримча берига чиқиб қолган испан кемаси колдиқларини уруш ўйларида кўрганини сўзлаб берди. Ҳамма полковникнинг уйдирмаси деб ҳисобладиган бу хикоя Хосе Аркадио Иккинчи учун кутилмаган янгилик бўлди. У хўроздарини кимошдига сотди, пулига ишчилар ёллади, турли асбоб-ускуналар харид қилди ва мисли кўрилмаган иш бошлади: тошларни майдалади, каналлар қазиди, дарё тубини тозалади, ҳатто шовваларни ҳам текислади. «Мен буларнинг барини ёд биламан! — деб қичкирарди Урсула. — Вақт доира бўйлаб айланяётганига ўхшайди ва биз нимадан иш бошлаган бўлсан, яна

ўшанга қайтиб келдик». Хосе Аркадио Иккинчи, дарёда кема қатнай олади, деб акасига ўз режасини батафсил тушунтириди ва у Хосе Аркадио Иккинчига бу режанинг амалга оширилиши учун етарли миқдорда пул берди. Шундан кейин анча вақтгача қаёққадир ғойиб бўлди. Макондоликлар Хосе Аркадио Иккинчи кема сотиб олиш баҳонасида акасини алдади, энди пулни совуради, деб ўйлай бошлишганда, бирдан шаҳарга яқинлашаётган қандайдир ғалати кема ҳақида миши-миш тарқалди. Хосе Аркадио Буэндианинг телбанамо ишларини аллақачон унуби юборган макондоликлар дарё тарафга югуришибди ва қирғоққа яқинлашаётган — Макондога қадар сузиб келган биринчи ва сўнгти кемани кўзларига ишонкирамай томоша қилишди. Бу, атиги бальс ёғочидан қилинган сол бўлиб, уни қирғоқ ёқалаб югурдаётган йигирма эркак йўғон арқонда судраб келарди, холос. Солнинг тумшуғида турган Хосе Аркадио Иккинчи кўзлари қувончдан чараклаб, рулни бошқариб борарди. У ўзи билан бир гала ажойиб француз гетераларини¹ бошлаб келган эди. Аёллар офтоб нурларидан очиқ рангли соябонлар остига бекиниб олишган, бежирим елкаларига шоҳи рўмол ташланган, юзлари қизғиш ва оқ упа-элик билан чапланган, соchlари гуллар билан безалган эди. Уларнинг кўлларида тилла билагузуклар, оғизларida эса тишларига қадалган гавҳарлар ярқиарди. Бальс ёғочидан ясалган сол Хосе Аркадио Иккинчи оқим бўйлаб тепага — Макондога олиб келишга муваффақ бўлган яккаю ягона сузувчи восита ҳисобланса-да, у барибир нияти пучга чиққанини асло тан олмади, балки аксинча, ўзининг бу фаолиятини инсон иродасининг табиат устидан қозонган буюк ғалабаси, деб эълон қилди. У акасидан олган қарзини тўла-тўқис қайтарди ва яна жангари хўроздар парваришига астойдил киришиб кетди. Эндиликда ажойиб мақомлар билан эру хотинлик санъатининг анъанавий усулларини буткул ўзгартириб юборган, жамоат талабарини қондиришда жонбозлик кўрсатишлари туфайли Катаринонинг эскирган ишратхонасини ер билан яксон этишига унданб, бу хилват кўчани хитой фонусларию органчи-

нинг ҳазин куйи тарафуви фаройиб ярмаркага айлантириб юборган француз гетералари Макондога олиб келган янги ҳаёт шабадасигина Хосе Аркадио Иккинчининг омадсиз режасини эслатиб турарди, холос. Макондони уч кун давомида девонавор ҳолатга тушириб қўйган ва Аурелиано Иккинчига Фернанда дель Карпио билан танишиш имкониятини яратган қонли карнавалнинг ташаббускорлари худди ана шу француз аёллари эди.

Гўзал Ремедиос карнавал қироличаси, деб эълон қилинди. Чеварасининг чиройи қалбини ҳамиша ларзага соладиган Урсула бунга монелик кўрсатолмади. Шу пайтгача у Гўзал Ремедиосни ибодатхонага бориши учун кўчага фақат Амаранта билан бирга чиқарар ва ўшанда ҳам чеварасига юзини албатта, қора тўр билан беркитиб олишини уқтирарди. Ҳатто руҳоний кийимини кийиб олишиб, Катарино ишратхонасида динни таҳқирловчи ибодатлар қилишдан ҳам тоймайдиган энг диёнатсиз эркаклар ҳам афсонавий, чиройи водийга достон бўлган Гўзал Ремедиоснинг руҳсорини ақалли бир лаҳзага кўриш учун черковга келишарди. Ҳавасмандлар қизнинг юзини кўришлари учун эса озмунча вақт кетмади. Аслида эса уларнинг бундай тасодифни кутмаганлари яхши эди, чунки шундан сўнг кўпчилик бедорликка муттало бўлди. Уларнинг орзулатини амалга оширишга кўмаклашган, яъни Гўзал Ремедиоснинг юзини кўришларига сабабчи бўлган одам — келгинди бир кабальеро эса мутлақо ҳаловатини йўқотиб, тубанлик ва қашшоқлик ботқоғига ботди ва орадан бир неча йил ўтгач, темир йўлда ухлаб қолганида поезд тагида қолиб кетди. У ибодатхонада кўк чийдухоба костюму гулдор нимчада пайдо бўлганида, Гўзал Ремедиоснинг сехрли жодуси ўз домига тортган бу кимса жуда узоқдан, ҳатто бошқа бир мамлакатдан келгани аён бўлди. Йигит шу қадар хушрўй ва хушқад, ўзини шунчалар вазмин ва викор билан тутардики, Пьетро Креспи унинг олдида гўёёки чала туғилган одамга ўхшаб кетарди. Кўпчилик аёллар ҳасад билан жилмайиб, Гўзал Ремедиоснинг эмас, балки ана шу йигитнинг юзини тўр рўмол билан беркитиш керак, дея пичирлашарди. У Макондода хеч кимни танимас, ҳар якшанба тонгда кумуш узангили ва баҳмал жабдуқли отда, худди эртаклардаги шаҳзода каби пайдо бўлар, ибодатдан сўнг шаҳарни тарк этарди.

¹ Гетера — эрсиз, мустакил яшовчи, ўқимишли, аммо енгилтак аёл. (Ред.)

Кабальеро черковга кириб келган илк дафъадаёқ, ҳамма унга ўғирилиб қарди ва одамлар бу йигит билан Гўзал Ремедиос ўртасида унсиз, кескин жанг бошлангани, улар ўзаро маҳфий бир шартнома тузишгани ҳамда ораларида нафақат муҳаббат, балки ўлим билан тугалланувчи рақобат вужудга келганини тушуниши. Олтинчи якшанбада у сариқ атиргул кўтариб келди. Кабальеро, одатдагича, вавъзи тик туриб эшитди. Ибодат тугагандан сўнг Гўзал Ремедиоснинг йўлини тўсиб, унга гул тақдим қилди. Қиз буни анчадан бўён кутгандай, гулни индамай олди, кейин юзидағи тўр рўмолини бир лаҳза кўтариб, нотаниш йигитга жилмайди. Минг афсуски, фақат кабальеро учун эмас, балки у билан ёнмаён турган барча эркаклар учун шу сониянинг ўзи етарли эди.

Шундан бери кабальеро Гўзал Ремедиоснинг деразаси остига бутун бошли оркестрни етаклаб келар, оркестр кўпинча то эрталабгача қўй чаларди. Буэндиа оиласида кабальерога чин юракдан хайриҳох бўлган бирдан-бир одам — Аурелиано Иккинчи унинг қатъятини сусайтиришга уринди. «Вактингизни бехудага сарфламанг, — деди унга бир куни кечаси. — Бу хона-доннинг аёллари эшакдан ҳам ўжар». У нотаниш йигитга, дўст бўлайлик, деб таклиф қилди, уни шампан виносида чўмилтирмоқчи, Буэндиалар авлодининг аёл вакиллари азалдан тошбағир эканини тушунтирмоқчи бўлди, лекин бари бир кабальерони фикридан қайтара олмади. Тунги концертлардан жиғибийрони чиккан полковник Аурелиано Бунэндиа кабальерога, сени факат тўппонча фуссадан куткариши мумкин, деб пўписа қилди. Аммо оғир ишқ дардига йўлиқкан йигитни то у чуқур тушкунликка мубтало бўлмагунича, хеч ким аҳдидан қайтара олмади. Кабальеро охири хушруй ва башанг одамдан аянчли чуварндинга айланди-қолди. Гарчанд, хеч ким йигитнинг наслу наسابини билмаса-да, узоқ диёридаги мансаби ва бойлигидан воз кечган, деган миш-мишлар юради. У энди ўжар, ароқхўр, жангари одамга айланди. Деярли ҳар куни тонгтacha Катарино ишратхонасида бўларди. Ҳақиқатан ҳам унинг энг аянчли фожиаси — Гўзал Ремедиоснинг, ҳатто у черковга шаҳзодалар каби ясаниб келганида ҳам локайд

караганида эди. Гўзал Ремедиос унинг қўлидаги атиргулни хеч бир ноз-карашмасиз, йигитнинг шунчаки фавқулода мумаласидан бир оз димори чоғ бўлиб олгану, тўр рўмолини бўлса, юзини кўрсатиш учун эмас, балки йигитни яхшиrok кўриш мақсадида кўтартган эди.

Очиини айтганда, Гўзал Ремедиос бу дунёнинг одами эмасдек эди. У йигирмага кирган бўлса-да, хамон на ўқиши-ёзишни, на дастурхон бошида қошиқ-товоқлардан фойдаланишини билди ва на хоналар бўйлаб ҳамиша ялангоч ҳолда кезинини тарқ этди. Соқчилар бошлиғи бўлмиш ёш офицер унга севги изҳор қилганида рад жавобини берди, чунки Ремедиосни унинг енгилтаклиги ажаблантирганди. «Фирт ахмок, — деди у Амарантага. — Сен туфайли ўляяпман, дейди-я, нима, ўлат ёки вабоманми?» Офицернинг жасадини Гўзал Ремедиоснинг деразаси остида топишганда, у ўша фикрни яна бир карратъкидлади.

— Мана кўрдингизми? — деди қиз. — Фирт ахмок экан-да!

Аллақандай ғайритабиий заковат гўё қизга нарсаларнинг сиртқи, ташки қўринишини сидириб ташлаб, уларнинг асл моҳиятини кўра билиш имконини берарди. Ҳамма ақли заиф деб хисоблайдиган Гўзал Ремедиосни полковник Аурелиано Буэндиа анча зийрак қиз, деб ўйларди. «Унга қарасанг, назарингда, йигирма йиллик уруш бўлмагандек туюлади», деб тақрорлашни ёқтиради у. Урсула ҳам оиласирига фавқулодда бегубор қизни ҳадя этгани учун худога ташаккур билдиради. Бироқ қизнинг чиройи Урсулани ташвишга солар, чунки чеварасининг гўзаллиги унга хислат эмас, балки иллат — шайтон тузори бўлиб туюларди. Шу сабабли, у Гўзал Ремедиосни одамлардан узокроқда тутишга, ҳаётнинг йўлдан оздирадиган васвасаларидан асраршга уринар, аммо Урсула чевараси онанинг қорнидаёқ ҳар қандай ҳавфу хатардан абадий муҳофаза қилинганини билмасди. У чеварасини карнавал деб аталувчи жинлар базмининг кироличаси килиб сайлашларига хеч қачон йўл қўймасди. Лекин байрамга йўлбарс ниқобини кийиб чиқиш иштиёқида куйиб-ёнаётган Аурелиано Иккинчи падре Антонио Исабелни Урсулага карнавал аслида мажусийлар байрами эмас, балки католик черкови томонидан мукаддаслашти-

рилган халқ удуми эканини тушунтириб беришга кўндириди. Нихоят, руҳонийнинг гапларига астойдил ишонганидан сўнг, ижирғаниб бўлса ҳамки, у чеварасининг бошига тож кийдиришларига ройиш берди.

Ремедиос Буэндия байрам қироличаси бўлиши ҳақидағи хабар бир неча соат ичидәёқ бутун округга, хатто ҳали қизнинг бениҳоя чирои довруғи бориб етмаган олис гўшаларга ҳам тарқалди ва ҳамон Буэндия исми шарифи исён рамзи бўлиб келаётгани учун баъзи бирорлар саросимага тушди. Бу саросима учун ҳеч қандай асос йўқ эди. Агар ўшанда бирор-бир кимсани беозор деб аташ керак бўлса, кекслайб, кўнгли совиб, халқ ҳаёти билан алоқаси тобора узилиб бораётган полковник Аурелиано Буэндия бунга энг муносиб номзод бўларди. У устахонасида эртадан кечгача ёлғиз ўтиради. Тинчликнинг биринчи кунлари унинг уйини қўриқлаб туришга юборилган солдатлардан бири балиқчаларни водийнинг шаҳар ва қишлоқларига чиқариб сотар ва уйга тилла тангалару бир катор хушхабарлар билан қайтиб келарди. У, консерваторлар ҳукумати ҳар бир президент ҳокимият тепасида юз йил туриши учун либераллар ёрдамида йил жадвали — тақвимни ўзгартирмоқчи бўлаётгани; нихоят диний ҳукмдор билан шартнома тузилгани ва Римдан кардинал ташриф буюргани, унинг тожига сон-саноқсиз гавҳартош қадалгани, таҳти эса қуйма олтиндан экани; либерал нозирлар унинг олдида тиз чўкиб, узугуни ўпганича суратга тушишгани; испан труппаси билан пойтахтга гастролга келган раққосани пардоҳонадан ниқоб таққан номаълум шахслар ўғирлаб кетгани ва у эртасига эрталаб, якшанба куни республика президентининг ёзги саройида қип-яланғоч рақс тушгани ҳақида ҳикоя килиб берарди. «Менга сиёсатдан гапирма, — дерди унга полковник, — бизнинг ишимиз — балиқча сотиш». Полковникнинг мамлакат аҳволини билишни истамаганини ва ўз устахонасида ўтириб, тилла балиқчалар сотиб бойиб бораётганини эшитган Урсула кулиб юборди. Турмуш икир-чикирларини миридан-сиригача биладиган Урсула балиқчаларни олтин тангаларга, кейин эса тангаларни тилла балиқчаларга айлантириб, шу тариқа қанча кўп мол сотса, шунча кўп ишлайдиган, оғир ахволга тушиб қолган полковник машгул

бўлмиш айни савдонинг маъноси нимадан иборат эканлигига ҳеч тушуна олмасди. Тўғрисини айтганда, полковникни савдо-сотиқ эмас, балки иш жараёни қизиқтиради. У балиқчалар танасига шу қадар тангачалар ёпиширар, уларни қискич орасига жойлаб зифирдаккина ёқут кўз ўрнатар, жабраларига сайқал берар, дум ясадики, уруш ва урушга боғлиқ умидсизликларни эслashi учун умуман бўши вакти қолмасди. Заргарлик санъатининг аниқлиги ва нозиклиги шундай дикқат-эътибор талаб қиласди, натижада у қисқа вакт ичиди анча қариб қолди; узоқ ўтиришдан бели букчайди, ишнинг нозиклигидан кўзлари хиралашди. Аммо шунга қарамай, унинг кўнгли таскин топди. Полковник урушга боғлиқ масала билан энг сўнгги марта унга либераллар ва консерваторлардан иборат бир гурух ветеранлар ҳукумат томонидан ваъда қилинган ва умрларининг охиригача тайинланган нафақанинг пайсалга солинаётганлиги бўйича мурожаат килиб, ёрдам сўрашганида шувулланган эди. «Нафақани ёдларингдан чиқаришлар, — деди полковник Аурелиано Буэндия. — Кўряпсизлар-ку, умримнинг охиригача кутавериб азобланмай деб нафақадан воз кечдим». Даствор кечалари унинг ёнига полковник Херинальдо Маркес келар, иккаласи кўча эшиги ёнида ўтирганча кўрган-кечирганларини эслашарди. Аммо Амаранта нихоятда хориб-чарчаган бу тепакал одамни кўриши биланоқ, калбida уйғонадиган хотиралар азобини кўтаришга мутлақо ожизлик қиласди ва шу боис полковник Херинельдо Маркесни ҳар сафар атайлаб камситарди, охир-оқибатда у уйларига камдан-кам ҳолларда келадиган бўлди, кейинчалик умуман қадамини узди — полковник шол бўлиб қолди. Одамови, минғаймас, янги хаётнинг уй бўйлаб эсаётган шабадасига бефарқ полковник Аурелиано Буэндия осуда кексалик сири — ёлғизлик билан ҳакқоний итифоқ тузишдан бўлак йўл қолмаганини бора-бора тушунди. Қуш уйқусига гирифтор бўлган полковник ҳар куни эрталаб соат бешда уйғонар, ошхонага кириб одатдагидек бир финжон қора қаҳва ичар, сўнгра кун бўйи устахонасида беркиниб оларди, кундузи соат тўртларда эса табуреткасини судраганча галерея бўйлаб ўтар ва ҳеч нарсага: на атиргулларнинг ёлқинланиб ёнишига, на ётогига бош қўяётган қўёшнинг атрофга латиф нурлар

таратишига, на юрагидаги халос бўлолмайдиган ҳасрати фира-шира қоронгилик сукути ичра худди қозонда қайнаётган сувнинг бикирлаши каби қулоққа аниқ чалинаётган Амарантанинг кеккайган қиёфасига эътибор берарди. У кўча эшиги ёнида чивинга ем бўлиб ўтиради. Бир куни ўткинчилардан бири унинг оромини бузишга журъят этди.

— Нималар килиб юрибсиз, полковник?

— Ўтирибман, — жавоб берди у. — Жасадим солинган тобутни ёнимдан олиб ўтишларини кутяпман.

Гўзал Ремедиосга тож кийдирилишию полковник Аурелиано Буэндия номининг яна ҳамманинг тилига тушиши боис, айрим давраларда юз берган саросималик замирида хеч қандай аниқ асос йўқ эди. Аммо кўпчилик мутлақо зид фикрда эди. Бошлари узра осилган фожиани кўрмайтган макондоликлар гурас-гурас бўлиб шоду хуррамлик билан шаҳар майдонига тўпланишарди. Карнавалнинг шўх телбаликлари юқори нуқтасига етганида ва катта оломон орасида у ёқдан-бу ёққа юриб, тўхтовсиз бақираверганидан овози хириллаб қолган Аурелиано Иккинчининг йўлбарс ниқобини кийиш ҳақидаги орзузи амалга ошган бир маҳалда, водийга элтувчи йўлда бандоғох маскарад либосидаги катта бир гуруҳ пайдо бўлди. Улар бир аёл тик турган заррин замбилини кўтариб келишарди. Аёлнинг жозибаси шу қадар мафтункор эдики, инсон зоти бундай жозибани ҳатто тасаввурига хам келтиролмасди. Макондонинг тинч аҳолиси қўзни камаштирадиган зумрад қадалган тож ва бўрсиқ мўйнали мантия кийган бу тенгсиз гўзални яхшиrok кўришга интилиб, ўз ниқобларини бир дақиқага ечишди; у ялтирок тангачалару қофозлардан иборат ясама бойлик эгаси эмас, балки қироличаларга хос ҳақиқий хукмдорлик билан йўғрилгандек эди. Оломон орасида бу ҳол фирибгарлик эканини тушуниб етадиганлар анчагина бор эди. Аммо Аурелиано Иккинчи зудлик билан туғилиши муқаррар парокандаликнинг олдини олди; у ажнабийларни фаҳрий меҳмонлар деб эълон қилди ва сохта қироличани Гўзал Ремедиос билан бир шоҳсупага ўтказиб жуда ҳам доно иш қилди. Бадавийлар либосини кийиб олган келгинди-лар ҳам умумий шодиёналарда ярим кечагача иштирик этишди ва ҳатто байрамга ўз улушларини қўшишди —

тўлиларнинг аллақачон унutilган санъатини эслатувчи мохирона акробатика машқларию турли пиротехника янгиликларини намойиш қилишди. Аммо бир оздан сўнг, шодиёна авжга чиқсан маҳали, бу омонат мутаносиблик бузилди.

— Яшасин либераллар партияси! — дея ҳайқири кимдир. — Яшасин полковник Аурелиано Буэндия!

Ўқлар чақнаши мушакларнинг жилвагар шуъласини тўсіб қўйди, музика оҳанглари эса даҳшатли бақириқ-чақириқлар остида қолиб кетди. Шодиёна ўрнини саросима эгаллади. Яна бир неча йил ўтгач, ҳалқ ўша сохта қироличанинг мулоzимлари аслида доимий қўшин эскадрончилари бўлиб, улар бадавийларнинг серҳашам ятқалари остига карабинларини яшириб олишган эди, деган гап чиқарди. Ҳукумат ўзининг махсус ахборотида буни рад этди ва бўлиб ўтган қонли воқеанинг сабабини аниқлашга сўз берди. Аммо бари бир ҳақиқат юзага чиқмади ва сохта қироличанинг мулоzимлари хеч қандай асоссиз, ўз бошликларининг ишорасига биноан, оломонни аёвсиз ўққа тутганлиги ҳақидаги тахмин ғолиб чиқди. Осоишибалик ўрнатилиб, шаҳарда бирорта ҳам сохта бадавий қолмаганида, майдонда ўликлару ярадорлар чўзилиб ётарди, холос; шу жумладан, беш нафар масхарабоз, тўрт нафар коломбина, ўн олти нафар қарта қироли, битта шайтон, уч музикачи, Франциянинг икки пэри ва уч нафар япон император хотини. Тўс-тўполон ва умумий саросимада Хосе Аркадио Иккинчи Гўзал Ремедиосни хавфсиз жойга яширишга муваффак бўлди. Аурелиано Иккинчи эса кўйлаги йиртилиб кетган ва бўрсиқ мўйнали мантияси қонга беланган сохта қироличани қўлида кўтариб, уйга олиб келди. Уни Фернанда дель Карпио деб аташарди. Қизни мамлакатдаги беш минг гўзал аёл ичидан энг соҳибжамол дея танлашиб, уни Мадагаскар қироличаси қилиб эълон этишга ваъда беришиб, Макондога алдаб олиб келишганди. Урсула унинг ортидан гўё ўз кизининг орқасидан эргашгандек юрарди. Шаҳарликлар бу содда қиздан фазабланишмади, аксинча, жуда ачинишиди. Майдондаги қирғиндан сўнг ярим йил ўтиб, барча ярадорлар тузалиб кетгач ва биродарлик қабристонидаги энг сўнгги гул сўлиб битгач, Аурелиано Иккинчи Фернанда дель Карпионинг кетидан узок шаҳарга

бориб, отасининг розилиги билан, қизни Макондога олиб келди ва нақ йигирма кун давом этган довруғи оламга кетган тўй қилиб, унга уйланди.

* * *

Икки ой ўтгач, оиласлари бузилишига оз қолди, сабаби — Петра Котес олдидаги гуноҳини юмшатмоқчи бўлган Аурелиано Иккинчи уни Мадагаскар қироличасининг либосида суратга туширишга кўрсатма берди. Бундан хабар топган Фернанда сеп-сициргасини сандикларга жойлади-да, хеч ким билан хайрлашмай, Макондодан чиқиб кетди. Аурелиано Иккинчи унга водийга элтувчи йўлда етиб олди. Кўпдан-кўп илтижо ваъдалардан сўнг, хотинини уйга қайтаришга муваффақ бўлди, жазманидан эса воз кечди.

Ўз кучига ишонган Петра Котес заррача ҳам ташвиш чекмади. Ахир, у Аурелиано Иккинчини эркакка айлантирганди-да. Қиз уни Мелькиадеснинг хонасидан олиб чиққанида ва унга ҳаётдаги ўрни қаердалигини кўрсатганида, у хали бола бўлиб, мияси турли хаёлларга тўлиботшган, ҳақиқий дунё ҳақида ҳеч нарса билмас эди.

У одамови, мудом ўзи танҳо ўй сурадиган бўлиб туфилган, Петра Котес эса унинг феъл-авторини бутунлай ўзгартириб, жўшқин, киришимли, очиқ одамга айлантирганди; бу аёл унинг қалбига ҳаёт қувончини олиб кирган, унда сершовқин ўйин-кулгиларга ва соҳиб карамлика мойиллик уйғотган, охир-окибатда уни — зоҳирий ва ботиний жиҳатлардан ўзи ўсмирлик ийларидаёқ орзу қилиб юрган эркакка айлантирган эди. Сўнг у уйланди. Ҳар бир йигит эртами-кечми бари бир шундай килади. Уйланаётганини Петра Котесга айтишга анчагача журъят этолмай юрди. Ўзини худди болалардек тутди: гоҳо бўлар-бўлмасга таъналар ёғдирап, нималардан-дир хафа бўлар, шу баҳона, энди Петра Котеснинг ўзи мен билан бошқа гаплашмай қўяди, деб умид қиларди. Бир куни у жазманини ноҳақ айблётганида, Петра Котес унинг тузофига илинмади.

— Ҳамма бало шундаки, — деди у, — сен қироличага уйланмоқчисан.

Ўсал бўлган Аурелиано Иккинчи дарҳол дарғазаб қиёфага кирди, ўзини ўринсиз ҳақоратланган одамдай

тутди, жазманини излаб келмай қўйди, Петра Котес бардошли эди. У заррача ҳам ташвиш тортмади, узоқдан таралаётган куйларни, фанфаралар товушини, тўй базмининг гулдураган ғовур-ғувуруни худди дам олаётган йирткич ҳайвон каби хотиржам тинглар, назарида унга тўй Аурелиано Иккинчининг янги бир шўхлигидек туюларди. Ҳамдардлик билдирганларни ўзининг хотиржам кулгиси билан юпатарди. «Ташвишланманглар. — дерди Петра Котес уларга, — кези келса, қироличалар ҳам менга югурдақлик қилади». Йўқотилган хушторининг сурати ёнига дуою дам солинган шам ёқиши маслаҳат берган қўшнисига эса:

— Уни қайтишга мажбур қиладиган яккаю ягона шам ҳали ўчгани йўқ, — деди.

Аёл тахмин килганидек, Аурелиано Иккинчи уникига чилла ўтиши биланоқ қайтиб келди. Ҳар доимги ошиналари ва дайди сураткаш ҳам у билан бирга эди. Аурелиано Иккинчи Фернанда карнавалга кийиб чиқкан кўйлак ҳамда конга беланган бўрсик мўйнали мантияни ҳам ола келганди. Базм шовқин-суронида Петра Котесга қиролича либоси кийдириб, уни Мадагаскарнинг ягона ва доимий хокимаси деб эълон килди, сураткашга расмга туширишни буюрди ва суратларни ўз дўстларига улашиб чиқди. Петра Котес, Аурелиано Иккинчи анча кийналгани боис ҳам ана шундай файриоддий ярашиш ўйлини ўйлаб топган шекилли деб, ич-ичидан унга раҳми келди. Қиролича либосини ҳануз ечмаган Петра Котес кеч соат еттида Аурелиано Иккинчини ўз тўшагида қабул қилди. Петра Котес уйланганига хатто икки ой ҳам тўлмаган бу йигитнинг хотини билан алокази наридан-берилигини сезди ва ниҳоят ракибасидан қасос ололганидан лаззатли бир қоникиш туйди. Аммо орадан икки кун ўтиб, Аурелиано Иккинчи ўзи шахсан келишга журъат қилолмай, унинг ёнига улар қанака шартлар асосида ажралишларини келишиб олиш учун воситачи юборганида, Петра Котес ўзи ўйлаганидан кўра каттароқ сабр-бардош талаб этилажагини тушунди. Аёл Аурелиано Иккинчининг ҳоҳишига қаршилик қилмади. Энди барча одамлар уни, бечора қиз, раҳм-шафқат қилишга арзиди, деб хисоблашарди; Петра Котестга маъшуқидан фақат ботинкаларигина хотира бўлиб қолди. Йигит уларни ўзи айтишича,

тобутда кийиб ётиши учун сотиб олганди. Котес ботинкаларни латтага ўраб, сандиққа солиб кўйди ва тушкунликка тушмай, бардош билан кутишга аҳд қилди.

«Эртами-кечми, бари бир қайтиши керак, — деди у ўзига ўзи. — Жиллақурса, ана шу ботинкаларни кийгани келар-ку».

У ўзи ўйлаганчалик узок кутмади. Тўғрисини айтганда, Аурелиано Иккинчи Петра Котеснинг ёнига ўша мойланган ботинкаларни кийишга мажбур бўлишидан анча илгари қайтажагини никоҳ кечасиёқ тушунди: гап шундаки, Фернанда осмондан оёғини узатиб тушганлардан эди. У узок мамлакатдаги зимиston бир шаҳарчада туғилиб ўсганди. Бу шаҳарнинг ўттиз икки қўнғироқхонасидан ҳар куни кеч соат олтида дағн маросимининг мунгли жоми эшитиларди. Мустамлака замонидан қолган, деворларига қабртошлар қопланган кўхна уйлари офтоб юзини мутлақо кўрмасди. Ҳовлида ўсувчи сарвнинг шох-бutoқлари, боғдаги намиқкан табаргуллардан, ранги ўчган дарпардалардан жаҳаннамга хос сукунат уфуриб турарди. Фернанда балоғатга етгунча, қўшни уйда чалинаётган пианинонинг ҳазин куйларидан бошқа бирорта ҳам товушни эшитмади, ўша уйдаги ижрочи узок йиллар давомида унинг тушки уйку ҳаловатидан махрум қилади. У деразанинг чанг босган витражларидан тушган ёёдуда юзи кўкиш-сарғини тус олган бемор онасининг ёнида ўтириб, тартибли, ўжар одамни фуссага чўмдирувчи оҳангларни тинглар, қабр учун гулчамбарлар тайёрлар, хориб-чарчаётган пайтлари бу куй наздида йироқ бир ўлкада чалинаётгандек туюларди. Галдаги безгак хуружидан жикка терга ботган онаси аждодларининг дабдабали ўтмиши ҳақида сўзлаб берарди. Ёшгина Фернанда ойдин кечаларнинг бирида оппоқ либос кийиб, кичик бутхона томон бораётган гўзал аёлни кўриб қолган эди. Арвоҳ билан бўлиб ўтган бу бир лаҳзали учрашувда, ўзининг ўша аёлга тамоман ўхшаб кетишини сезиб, ғоят ҳаяжонланди. Нотаниш аёл унинг ўзгинаси эди. «У — қиролича, сенинг катта бувинг, — деб тушунтириди онаси йўталдан ўзини зўрга тийиб. — У ўлган, чунки боғдаги табаргулларни бутаганида уларнинг хидидан заҳарланувди». Орадан бир неча йил ўтиб, Фернанда ўзининг катта бувисига ўхшаб кетишини яна бир бор ҳис қила бошлаганида, болалиги-

даги ўша учрашувни эслаб, ҳеч ишонгиси келмади, аммо онаси Фернандани койиб берди.

— Бизнинг бойлигимиз ва қудратимиз чексиз, — деди у. — Бир куни бориб, сен ҳам қиролича бўласан.

Гарчанд, чор-ночор ахволда яшаса-да, уйларидағи узун, устига юпқа дастурхон тўшалган ва кумуш санҷқи-ничоқлар қўйилган столда унга ҳамиша бор-йўғи бир финжон шоколадли сув, бир дона печенье беришса-да, Фернанда онасининг гапларига ишонди. Отаси дон Фернандо унга сеп сотиб олиш учун уйини гаровга тикишга мажбур бўлган эрса-да, Фернанда то тўйи ўтган кунгача афсонавий қироличалик ҳақида ширин хаёлларга ботарди. Бу орзулар соддалик ёки улуғлик вассасаси эмас, албатта, қизни ана шундай руҳда тарбиялашганди. Фернанда ўзини танибдики, оиласвий герб тасвири туширилган тилла тувакка ўтиради. Ўн иккига кириб монастирдаги мактабга жўнаш максадида илк бор уйини тарк этганида, гарчи масофа унчалик узок бўлмаса-да, уни файтонда олиб кетишганди. Синфдош дугоналарини бу янги қизнинг ғалати қилиқлари: улардан анча нарида, жуда баланд суюнчикли стулда ўтириши ва ҳатто танаффусда ҳам уларга қўшилмаслиги ҳайрон қолдиради. «У сизлардан тубдан фарқ қиласи, — деб тушунтириди қизларга роҳиба аёллар, — у қиролича бўлади». Қизлар бунга ишонишган, негаки Фернанда ўшандаёқ улар ҳаётда учратган энг сулув, ҳимматли ва камтарин қизча эди. Орадан саккиз йил ўтиб, лотинча шеърлар ёзиш, музыка чалиш, кабальеролар билан лочин ови, архиепископлар билан эса аполоgetика¹ ҳақида сухбатлашиши, чет эл ҳукмдорлари билан муҳим давлат ишларини, папа билан эса илоҳиётга тааллукли масалаларни мухокама қилишни ўрганган Фернанда ота-онасининг кулбасига қайтиб келди ва яна дағн гулчамбарлари ясашга киришди. У уйлари ҳувиллаб қолганини кўрди. Унда факат турмуш учун энг зарур мебеллар, қандиллар ва кумуш сервизигина қолган, бошқа нарсаларни аста-секин сотишга мажбур бўлишган эди. Онаси безгак хуружидан ўлганди. Ҳамиша қоп-қора кийимда юрадиган ёқаси та-

¹ Аполоgetика — теологиянинг христиан динининг баркамоллиги ва барҳақлигини исботлашга бағишлиланган қисми.

ранг, охорланган, соатнинг тилла занжирини кўкрагига кўндаланг осиб юрадиган отаси дон Фернанд унга хар душанбада рўзгор харажати учун биттадан кумуш танга берар ва қизи бир хафта давомида тўқиган гулчамбарларни олиб кетарди. Бошқа пайтлар у деярли кун бўйи кабинетида ўтирас, онда-сонда шахарга чиққалида ҳам, ибодатга қизи билан бирга боришига ултуриш учун соат олтига қолмай қайтиб келарди. Фернанда ҳеч ким билан ҳеч қачон дўстланимади. Мамлакат урушда кўп қон йўқотиб ҳолсизланганини асло эшитмади. У хар куни куңдузи соат учда пианинода ижро этиладиган машқларни эшишини канда қилмасди. Уйга кираверишдаги эшикка осилган болғача бир куни тўсатдан икки марта сабрсизлик билан тақиллаган кезда, у кироличалиқдан умидини уза бошлаган эди. Фернанда эпик очиб, басавлат, фавқулодда назокатли, юзи чандиқли, кўкрагига олтин ниппон тақилган ҳарбий кишини кўрди. Мехмон уйга кириб кабинетда қизнинг отаси билан холи гафлашди. Орадан икки соат ўтгач, дон Фернандо қизининг хонасига келди. «Шайлан, қизим, — деди у, — сен узоқ сафарга отланасан». Шу тариқа Фернандани Макондога — отонаси бир неча йиллар давомида ундан усталик билан яширишиб келишган росмана воқелик бор жойга олиб келишиди. Қиз уйига қайтиб келгач, хонасига қамалиб олиб, таҳқирланган кўнглига таскин беришига уринган дон Фернандонинг ялиниб-ёлворишларию важ-корсонларини эшитмай, узоқ йиғлади. Фернанда энди то ўлгунча ётоғидан чиқмасликка аҳд қилди, аммо шу пайт унинг ортидан Аурелиано Иккинчи кириб келди. Бу ақлга сифдириб бўлмайдиган омад эди, чунки газабдан гангид қолган Фернанда ўшанда Макондода ўзининг кимлигини билдирамаслик учун йигитга ёлғон гапирганди-да. Нотаниш қизни қидириш учун йўлга отланган Аурелиано Иккинчи қизнинг гапини эшитган, лаҗжасидан тоғлик эканини, шунингдек, унинг дағн гулчамбарлари ясанини биларди. Йигит уни излаб топиш учун куч-қувватини ҳеч аямади. Аурелиано Иккинчи Фернандани умидизланмай, Хосе Аркадио Буэндия Макондога асос солиш учун төғ тизмасини кесиб ўтгани каби жасорат, полковник Аурелиано Буэндия ўзининг барча бехуда урушларини олиб борганидаги каби кўр-кўронга ифтихор, ўз зур

риёти ҳаловати учун курашган Урсула сингари телба бир ўжарлик билан қидирди. У одамлардан дағн гулчамбарлари қаерда сотилишини сўраб-суршистиради. Одамлар уни энг яхши гулчамбарни танлаб олиши учун хонадонма-хонадон бошлашарди. У ер юзидаги энг гўзал аёл қаерда яшашини сўраганида, барча оналар ўз қизлари ёнига олиб боришаарди. Йигит ноаниқлик даралари, хотирадан ўчириб ташланган кўриқхоналар бўйлаб умидизликнинг чигал йўлларида анча адашди. У акс садо фикрларини такрорловчи, соғинч эса ҳаёлий бир сароб ҳосил этувчи сарғиши сахрони кесиб ўтди. Бир неча хафта давом этган самараисиз қидирувлардан сўнг, барча кўнфироқлари худди марҳумга мотам тутаётгани каби чалиниб турган номаълум бир шаҳарга кириб келди. У ҳаттотки бирор марта кўрмаган ва эшитмаган бўлса-да, шимолдан эслан шамоллар учириб келган тузлар таъсирида деворлари емирилган, равоқларининг ёючи чириб, корайиб кетган ва эшиги тепасидаги бир парча картондаги «Дағн гулчамбарлари сотилади» деган ёзуви ёмғирдан ўчаёзган уйни (дунёда бундан кўра қайгулироқ ёзув бўлмаса кепрак) дарров таниди. Айни лаҳздан бошлаб, то Фернанданинг она-Игуменъ¹ назорати остида ўз уйини бир умрга ташлаб кетган ўша муздай совук тонгтacha бўлган вақт шунчалик тез ўтдики, бу муддатда роҳибалар келинлик сарпосини тикишга ҳамда қандил, кумуш идиш-товоқлар, тилла туvak ва икки асрдан бери давом этаётган оиласиий ҳалокатнинг сон-саноқсиз, фойдасиз қолдиқларини сандиқларга жойлашга зўрға ултуришди. Дон Фернандо қизини кузатиб боришига кўнмади. У қарзларидан қутулган заҳотиёқ Макондога етиб келишга сўз берди ва қизига оқ фотиха бериб, яна ўз кабинетига бекиниб олдида, фарзандига мотам виньеткалари ҳамда оиласиий герб тасвири туширилган қофозларга битилган қисқа мактублар йўллаб турди. Фернанда уйларидан чиқиб кетган куни қайта туғилгандай бўлди. Аурелиано Иккинчи учун эса бу кун ҳам баҳтнинг ибтидоси, ҳам интихоси эди.

Фернанда зарҳал гулчалар билан безатилган, эру хотинлик бурчини адо этишдан тийилиш кунлари руҳоний томонидан бинафшаранг сиёҳда белгилаб чиқилган бе-

¹ И г у м е н ъ — аёллар монастирининг бошлиги.

жирим тақвим олиб келди. Ундан бир қатор саналар, жумладан, якшанбалар, ҳар ойнинг ибодатбоп илк жумаси, рўза ва назр-ниёз кунлари, шунингдек, вақти-вақти билан бўладиган касаллик даврини ҳисобга олмаганда, бинафшаранг чорчўплар сочиб ташланган қуюқ ўрмоннинг ҳар жой-ҳар жойига ташлаб қўйилган қирқ икки яроқли кун қоларди, холос. Вақти келиб бу тиканли тўсиқ кунпаякун бўлишига ишонган Аурелиано Иккинчи тўй базмини сал узокроқ давом эттириди. Шампан ва конъяқдан бўшаган шишалар уюми уйни босиб кетмаслиги учун уларни ахлат ташувчига тинимсиз чиқариб беришдан чарчаган ва келин-куёв турли вактда турли хоналарда ётишларидан, фанфараю музика овозлари тинмаётганидан, мол сўйиш ҳанузгача давом этаётгани хаёлини банд қилган Урсула ўзининг келинлик тажрибасини эслаб, Фернандадан унинг иффат камари бор-йўқлигини суриштириди. Шундай бўлган тақдирда, бу ҳол эртами-кечми шаҳарга овоза бўлиб, охири ёмонлик билан тугарди. Аммо Фернанда ҳеч қандай камари йўқлиги, фақат тўйдан кейин икки ҳафта ўтишини кутаётганини ва шундан сўнг ўзини эрининг ихтиёрига топширажагани айтди. Дарҳақиқат, ана шу муддат ўтгандан кейин у гуноҳларнинг ювилиши учун ўзини қурбон қилишга тайёрлаб, куёви ёточининг эшигини очди. Аурелиано Иккинчи кўзлари хурккан охуникига монанд, мисранг узун соchlари ёстиққа ёйилиб ётган, дунёдаги энг сулув қизни кўрди. Махлиё бўлиб қолган куёв, Фернанда енглари узундан-узун, човида катта, думалоқ, чети маҳорат билан кашталанган тешиги қолдирилган, кордай оппоқ кўйлак кийиб олганини кейинроқ пайқади. Аурелиано Иккинчи ўзини қулгидан тия олмади.

— Умримда бунақа уят нарсани кўрмаганман! — қичқирди у кула-кула. Кулгиси бутун уйни тутиб кетди. — Мен роҳибага уйланибман.

Орадан бир ой ўтди. Хотини ўша оқ кўйлагини еча-вермагач, у Петра Котесни қиролича кийимида суратга тушириш учун борди. Кейинчалик, у Фернандани йўлдан қайтаришга муваффақ бўлганида, келин ярашув шавқидан маст бўлиб, куёвнинг ҳоҳишига рози бўлди, аммо у Аурелиано Иккинчи ўттиз икки қўнғироқли шаҳарга ўйлолаётib орзу қилган оромини баҳш этолмади. Бир куни

кечқурун, тўнғич ўғиллари туғилмасидан анча илгари, Фернанда эри яширинча Петра Котеснинг ёнига борганини билиб қолди.

— Ҳа, сен ҳақсан, — тан олди Аурелиано Иккинчи ва хотинига ўз ихтиёри билан ҳаммасидан тамоман воз кечишига тайёр одамдай, тушунтира кетди: — Мен поданинг серпуштлигини ўйлаб шу ишни қилдим.

Албатта, хотинни бу гайриоддий далилга ишонтириш учун анча вақт кетди, лекин Аурелиано Иккинчи рад қилиб бўлмас далиллар келтириб, ниҳоят бунга эришганидан кейин, Фернанда ундан фақат бир нарсани: — жазман тўшагида ўлиб қолмасликка ваъда беришини сўради, холос. Улар учовлон, бир-бирларига асло ҳалакит бермай яшашни давом эттиришди; Аурелиано Иккинчи иккала аёлга ҳам меҳрибон эди. Петра Котес ўз ғалабасидан завқланар, Фернанда бўлса ўзини ҳеч нарсани билмасликка оларди.

Гарчанд, Фернанда эри билан сулҳ тузса-да, қолган Буэндиалар билан тил топишолмади. Урсуланинг илтимослари бекор кетди. Фернанда хотинлик бурчини бажарган кечанинг эртасига қора жун капот¹ кийиб чиқиш одатини ташламади. Бу капот аллакачонок қўшиларнинг шивир-шивирига сабаб бўлганди. Шунингдек, Урсула Фернандани мўрча ва ҳожатхонадан фойдаланишга, тилла тувагини балиқчалар тайёрлаш учун полковник Аурелиано Буэндиага сотишга ҳам кўндиrolмади. Фернанданинг сўзларни нотўғри талафуз этиб, ниҳоятда пардалаб, нақ зарбулмасал қилиб айтиш одати Амарантанинг жигига тегар, шу сабаб, у Фернанда билан доимо қандайдир тушункисиз бир тилда гаплашарди. «Буфа қизфа ҳатто де ўзаро тезагиданфа бурнинифе жийрафа тоифасиданфө-фө», деб қолди Амаранта тўсатдан бир куни.

Фернанда ошкора мазаҳдан дарғазаб бўлиб, изоҳ сўраганида, Амаранта пардалаб ўтирмади:

— Сен рўза тутиб, савобини кетидан кутадиган одамсан.

Ана шу кундан эътиборан, улар гаплашмай кўйишиди. Жуда зарур пайтлари эса хат ёки воситачи орқали иш тутар эдилар. Фернанда Буэндиаларга ўз аж-

¹ Капот — уй ичидаги кийиб юриладиган кийим.

додларининг олижаноб анъаналарини сингдирмоққа уринарди. У ҳар кимнинг ўзи хоҳлаган пайтда ошхонага кириб овқатланиш одатини йўқотди ва бутун оилани устига қордай ошпоқ дастурхон, шамдон ва кумуш идиштовоқлар қўйилган каттакон стол атрофига қатъий бир соатда тўплайдиган бўлди. Урсула энг жўн нарса деб ҳисоблайдиган тамадди жараёнининг тантанали маросимга айланиши, уйда шу қадар токат қилиб бўлмайдиган батартиб мухит яратдик, ҳатто камгап Хосе Аркадио Иккинчи ҳам бунга қарши чиқди. Лекин бари бир, бу янги қоида, бошқа бир янгилик – кечки ибодат каби тантана қилди; бу эса қўшниларининг эътиборини тортди ва Буэндиаларнинг стол атрофида оддий одамлардек ўтирмасликлари, уларнинг тамаддини нақ ибодат маросимига айлантиргани ҳақидаги овозага айланиб кетди. Ҳаттоқи Урсланинг анъаналар таъсирида эмас, балки оний бир илҳом туғиладиган ирим-сиримлари ҳам Фернанданинг отамерос иримларига мутлақо зид бўлиб чиқарди. Урсланинг тўрт мучаси соғ пайти оиланинг эски анъаналарига риоя килинарди, у кўзи ожизланиб, рўззор юмушларидан четлашганидан сўнг Фернанда келин бўлиб тушгач, хонадон қаттиқўллик исканжасида қолди. Эндиликда оила тақдири Фернанда қўлида эди. Урсланинг хоҳишига кўра, Санта София де ла Пьядад қандолат сотарди, Фернанда эса буни оила учун номуносиб иш деб баҳолади. Эртаю кеч ланг очиқ турадиган уйнинг эшиклиари олдин тушки уйқу пайтидагина ёпиқ турса, борабора умуман очилмайдиган бўлди. Макондо бунёд бўлтганидан бери эшик кесакисида осиғлик турадиган бир тутам алоэ ва бошоқ ўрнини Исонинг юраги тасвирланган токча эгаллади. Полковник Аурелиано Буэндия бу янгиликларни сезгач: «Биз оқсуякларга айланиб қоляпмиз, – деб норозилик билдири. – Бунақада консерваторларга қарши уруш очиб, уларнинг ўрнини қиролга олиб беришга тўғри келади». Фернанда полковник билан орани бузмасликка ҳаракат қиласарди. Албатта, у полковникнинг мустақиллигидан, уйда жорий этилган янги қоидаларга монелик қўрсатишидан ичидан норози бўларди. Унинг сахар соат бешда қаҳва ичишдан, устахонасидаги тартибсизликдан, илма-тешик бўлиб тўзиб

колган ёмғирпўшидан, кечкурунлари кўча эшиги ёнида ўтириш одатидан Фернанданинг фифони чиқарди. Лекин Фернанда оила дастгохининг бу бебош мурвати билан муроса қилишга мажбур эди. Чунки полковник йиллару ноумидлик бир амаллаб хонакилаштирган ёвойи ҳайвон эканини, агар ғазаби келса, хонадондаги янгича тартиби таг-томири билан қўпориб ташлашини яхши биларди. Эри тўнгич фарзандига катта бобосининг исмими қўйганида, Фернанда эътироz билдиrolмади. Аммо қизча қўрганида чақалоққа онаси шарафига Рената, деб исм қўяжагини баралла айтди. Урсула эса уни Ремедиос деб атаймиз, дея туриб олди. Аурелиано Иккинчи антиқа воситачилик вазифасини бажарган кескин баҳсолардан кейин, қизчага Рената Ремедиос, деган исм қўйиши. Фақат онасигина уни Рената деб чакирав, колган ҳамма эса Ремедиоснинг исмини қисқартириб Меме дейишпарди.

Фернанда дастлаб ота-онасидан гап очмасди, аммо кейинчалик уларни очиқласига улуғлай бошлади. У отасини нақ авлиё қилиб тасвирлар эди. Қайнотасининг бунчалар кўкка кўтарилишидан таажжубланган Аурелиано Иккинчи ўзини тиёлмай, хотини йўқ пайтда қайнотаси ҳақида ҳазил-хузул қиласарди, бошқалар ҳам унга эргашар эди.

Ҳаттоқи оила тинчини жон қўйдириб қўриқлаб уйларидаги ғавғолардан пинҳоний азиат чекиб юрувчи Урсула ҳам бир куни: «Кенжа неварамни папалик тахти кутмоқда: чунки унинг «бобоси авлиё», онаси киролича, отаси эса мол ўғриси», деб қолди. Бу шўх фитначиларнинг майнавозликларига қарамай, Аурелиано Иккинчининг болалари боболарини доимо дийнатга доир шेърлар битилган мактублар, рождество арафасида эса совғалар солинган улкан қути (у шунчалар катта бўлардик, эшиқдан хонага базўр олиб киришарди) юбориб турадиган афсонавий одам, деб ўйлашга одатланиши. Дон Фернандо невараларига аждодларидан колган мулкнинг энг сўнгти қолдикларини бирин-кетин жўннатарди. Болалар хонасида улардан катталиги авлиёларнинг аслига teng келадиган шакллар ва меҳроб ясашди, шиша қўзли бу авлиёлар худди тириқдек одамни фулгулага солар, уларнинг эгнидаги гул солиб мохирона тикилган мовут

кийимлар эса Макондодаги энг чиройли либос ҳисобла-нарди. Тўралар хонадонларининг дафнга дахлдор кўхна, мунгли ҳашами аста-секин Буэндиаларнинг шинам ва ёруғ уйига хам кўчди. «Бизга бутун оиласидай қабристонни юбо-ришиди, — деди бир пайт Аурелиано Иккинчи. — Маж-нунтолу қабротшлар етишмай турибди, холос». Гарчанд боболари юборадиган кутиларда болаларбоп ҳеч вақо бўлмаса-да, неваралар барибир декабрь ойини хар йили сабрсизларча кутишар, чунки қадимий ва кутилмаган бу-юмлар уларнинг ҳаётига доимо аллақандай ранг-баранглик бахш этарди. Ўнинчи рождествога ўтар чофи, кичик Хосе Аркадиони семинарийга жўнатишга ҳозирлик кўри-шаётганларида, боболаридан бу кути михланган, нам тег-масин учун чокларига қатрон суртилган, устига готик ҳарфларда «Сеньора дон Фернанда дель Карпио де Бу-эндия зоти олияларига», деб битилган эди. Фернанда ётоғига ўтиб хатни ўқиётган пайтда, болалар қутини очишига ошиқиб югуришиди. Хар галгидек Аурелиано Иккинчи уларга кўмаклаша бошлади. Қатронни қиртишлаб ташлашди, михларни суғуриб қипиқларни олиб ташлашди ва унинг остида мис мурватлар билан маҳкамланган узун қўроғини сандиқни кўришиди. Сандиқнинг саккиз мурватини бураб чиқарган Аурелиано Иккинчи ногаҳон қич-кириб юборди ва болаларни четга олишга аранг улгурди: у андак кўтарилган қопқоқ тагида дон Фернандонинг ўлигини кўрди. Марҳумга қора либос кийдирилган, кў克拉-гига хоч қўйилган эди. Жасаднинг, қуртларнинг кўпичли, бижигиган қайласида аста-секин димиқкан териси эса сассиқ кекириқдек товуш чиқариб ёриларди.

Рената туғилганидан сўнг хийла вақт ўтгач, Неерланд муваққат битимининг галдаги йиллиги муносабати билан хукумат дафъатан полковник Аурелиано Буэндиа-нинг юбилейини нишонлашга кўрсатма берди. Бундай қарор расмий сиёсатга шу қадар қовушмасдик, полковник ҳеч иккilanmasdan рад этди ва қутлаш маросими-дан воз кечди. «Мен «кутлаш» сўзини биринчи марта эшитишим, — деди у. — Лекин у нимани англатмасин, бари бир, бу очиқдан-очиқ тахқирдир». Унинг тор устахонаси турли вакилларга тўлиб-тошиди. Илгарилари пол-ковникнинг атрофида қузғундек айланадиган ўша қора костюмли адвокатлар яна пайдо бўлишди, улар энди

кексайиб қолишган, аммо аввалгидан салобатлироқ эди. Полковник адвокатларни кўриб, уларнинг урушни боши берк кўчага олиб кириш мақсадида келганларини эслали, сурбетларча мақтовларга чидай олмай, мени холи қолдиринглар, деб буюрди. Сиз таъкидлаётгандек миллат озодлиги курашчиси эмас, балки ўтмиши йўқ оддий ҳунармандман, бирдан-бир орзуим олтин балиқчалар орасида ҳолдан тойиб, қашшоқ ва унтилган одам сифатида ўлиш, деди у. Республика президентининг Макондодаги тантанада шахсан иштирок этиши ҳамда полковникка Ҳурмат орденини топшириши ҳақидаги хабар уни айниқса газабга солди. Полковник Аурелиано Буэндия президентга қуйидагиларни сўзма-сўз етказишиларини илти-мос қилди: «Хукумат қонунини бузаётгани, мансабни су-ниистеъмол қилаётгани учун эмас, балки безиён қарияни бехурмат қилгани учун президентнинг пешонасига ўқ уза-диган қулай вазиятни сабрсизлик билан кутаман». У шу қадар қизиқконлик билан дўй-пўписа қилдики, оқибат-натижада республика президенти энг сўнгти дакиқада аҳдидан қайтиб, орденни шахсий вакили орқали бериб юборди. Тўрт томондан қўйишмагач, полковник Херинельдо Маркес илтиmos ва талабларга кўнди ва охири эски куролдош дўстини авраш мақсадида ўзининг шол ётган тўшагини тарк этди. Полковник Аурелиано Буэндия тўрт киши кўтариб олган тебранма курсидаги катта ёстиқлар орасида ўтирган дўстини кўрганида, ёшлик йилларидан бўён ғалаба, мағлубиятни бирга тотиб келаётган полковник Херинельдо Маркес ҳузурига фақат бир мақсад — унинг азми қарорини кўллаб-кувватлаш учун бор кучини тўплаб келганига бир зум хам шубҳа қилмади. Аммо ташрифининг асл муддаосини билгач, устахонада-ги курсини полковник Херинельдо Маркес билан бирга чиқариб ташлашни сўради.

— Сени аввалроқ отиб ташласам бўларкан, дўстим, — деди Аурелиано Буэндия, — ўшанда бугунгидақа номусга қолиб юрмасдинг.

Хулласи калом, кутлов маросими Буэндиаларнинг иштирокисиз ўтди. Кутлов карнаваллар хафталигига та-садифан тўғри келди, аммо хукумат мени атай мазах киляпти, деган фикр полковник Аурелиано Буэндиага тинчлик бермасди. У устахонада ўтириб ҳарбий музика

садолари, артиллерия залпини, қўнфироқлар жарангию кўчаларига унинг номи берилиши муносабати билан сўзланган нутқларнинг айрим жумлаларини эшитди. Конли уруш бошлай олиши ва консерваторлар ҳокимиятини таг-томири билан йўқ қилиши учун эндиликда ўша ёшлик матонати етишмаслигини сезган полковник Аурелиано Буэндианинг кўзлари мағлубиятга учрагандан сўнг илк бор ёшланди.

— Тинч қўйинглар, — деди полковник Аурелиано Буэндия, — мен бандман.

— Оч, — Урсуланинг товуши ҳамишагидек вазмин эди. — Бунинг байрамга хеч алоқаси йўқ.

Сўнг эшик лўқидонини суриб, даҳлизда турган ўн етти нафар эркакни кўрди, гарчанд, уларнинг ташки киёфаси, афт-ангори, ранг-туслари турлича бўлса-да, уларга хос бўлган умумий бир ўҳшашлик мавжуд эди. Шу боис уларни дунёнинг истаган бурчагида ажратиш мумкин эди. Улар полковникнинг ўғиллари эди. Акаукалар гарчи бир-бирларини мутлақо танимасалар-да, юбилей тўғрисидаги хабарни эшитиб, хар бири ўзича соҳилнинг энг узоқ бурчакларидан келишган эди. Улар исмлари Аурелиано эканидан фахрланишади. Мехмонлар уч кун ичida уйини остин-устун қилиб ташлашди. Бундан Урсула кувонар, Фернанданинг жаҳли чикар эди. Амаранта эски қофозлар орасидан Урсула бир пайтлар хар бир неварасининг туғилган ва чўқинтирилган куни ҳамда адресини ёзиб қўйган дафтарчани кидириб топди. Бу рўйхатга қараб йигирма йиллик урушнинг хар бир йилини хотирада қайта тиклаш мумкин эди. Шунингдек, полковникнинг қўзғолончилар сафига қўшилиш хомхаёли билан Макондодан йигирма бир кишини бошлаб чиқкан тонгти сафаридан тортиб, то устига қотиб қолган қондан дағаллашиб кетган ёмғир-пўшда уйига қайтиб келган сўнгти сафаригача бўлган барча юришларини кузатиш мумкин эди. Аурелиано Иккинчи қариндошларининг ташрифини шампан виноси ва аккордеонли сершовкин базм билан нишонлади. Мехмонлар уйдаги гулдонларнинг нақ ярмини чилпарчин қилишди, каттакон ҳўқизни кўрпага ўраб гандираклатиши ниятида кува-кува, атиргулларни пайхон қилишиди, барча товуқларни отиб ташлашди. Амарантани Пьетро

Креспининг хазин вальсларига рақсга туширишди, Гўзал Ремедиосга шим кийдириб, учига соврин илинганд узун ходага чиқаришди; улар емакхонага ҳайдаб кирган, танасига ёғ суркалган чўчқа Фернандани туртиб йикитди. Аммо кўнгилсизликлардан ҳеч ким арз қилмади, чунки бутун уйни афдар-тўнтар қилиб ташлаган бу зилзила уларга аллақандай хузурбахш бўлиб туюлди. Дастлаб ўз ўғилларини аллақандай ишончсизлик билан кутиб олган ва ҳатто айримларининг ўз зурёди эканига шубҳа қилган полковник Аурелиано Буэндиани уларнинг қиликлари қувонтириди ва жўнашлари олдидан у ҳар бирига биттадан тилла балиқча хадя этди. Одамови Хосе Аркадио Иккинчи эса амакиваччаларини хўрор уриштиришга таклиф қилди. Бу воқеанинг фожеа билан тугашига оз қолди. Аурелианоларнинг кўпчилиги хўрор уриштиришнинг ҳадисини олган эдилар. Улар беллапувда пешкадамлик қилаётган падре Антонио Исабельнинг муттаҳамлигини дарҳол фош этишди. Қариндошлари сайр-томомша ва ўйин-кулгига ўчлигини сезган Аурелиано Иккинчи уларни олиб қолишга аҳд қилди. Унинг таклифига куч-қувватга тўлиб-тошган ва бобоси каби тадқикот ишларига мойил зўр баҳайбат мулат — Фамгин Аурелианогина рози бўлди. У омад қидириб дунёнинг ярмини кезиб чиқкан, энди унга қаерда яшашнинг қизифи йўқ эди. Бошқалари эса, гарчанд, ҳали оиласи бўлишмаса-да, ўз тақдиримизни топғанмиз, деб ҳисоблашарди. Уларнинг барчаси қўли гул хунармандлар бўлиб, рўзгор тутишни ҳам жойига қўядиган одамлар экан.

Чоршанбада, улуғ рўзанинг биринчи кунида, йигитлар ўз уйларига жўнаб кетмасларидан бурун, Амаранта уларни кийимларини алмаштириб, черковга боришига уннади. Полковникнинг ўғиллари черковга тазарру учунмас, балки эрмак учун боришиди. Падре Исабель ҳар бирининг пешонасига кулдан хоч тасвирини чизиб қўйди. Қайтиб келишгач, уларнинг кенжаси пешонасини артмокчи бўлса, хеч ўчмади. Акаларининг манглайидаги белгилар ҳам ўчмади, сув ва совун, кум ва чипта, охири эса жилвиртош ва жавҳарни ишга солишиди, бироқ очни ўчира олишмади. «Қайтага яхши-ку, — деди Урсула ака-укалар билан хайрлашаётib, — энди сизларни хеч ким адаштирмайди».

Улар оркестр садолари остида, бир тўп бўлиб ва шаҳардагиларга Буэндиалар пушти асло куримайди, деган тасаввур қолдириб, йўлга тушдилар. Телба ихтирочи Хосе Аркадио Буэндиа орзу қилган ўша муз фабрикасини Фамгин Аурелиано шаҳар четида бунёд этди.

Макондога келганидан бир ой ўтгандан сўнг, ҳамма таниб, ёқтириб қолган Фамгин Аурелиано онаси ва эрга чиқмаган синглиси (у полковникнинг қизи эмасди) учун қулай жой излаб, майдон кунжагидаги катта, беўхшов ва эски иморатга қизиқиб қолди. Бу бино жуда ташландик ахволда эди. Фамгин Аурелиано одамлардан эгасини суриштириди, унга, бу уй бўш, деб айтишиди. Кесакхўр бир бева яшаркан, уни ўлимидан олдин икки маротаба — майда сунъий гуллар қадалган шляпа ва эски туфлида майдонни кесиб, епископга ёзган хатини жўнатиш учун почта идораси томон бораётганида кўришган экан. Йигит беванинг яккаю ягона дугонаси бағритош бир оксоч аёл бўлганини ва у уйга кириб қолган ит, мушук ҳамда бошқа жониворларни ўлдириб, шахарни қўланса хид конлаши учун жасадларни кўчанинг ўртасига иргитишини билиб олди. Уй соҳибаси ва унинг оксочи уруш тамом бўлишидан анча илгари ўлиб кетганлигига ҳамманинг ишончи комил бўлди. Иморат эса қўпдан бўён қаттикроқ қиши ва бўрон бўлмаётгани учунгина қулаб тушмаганди. Ошиқ-мошиқларини занг еб битирай деган эшиклар гўё ўргимчак ипларига осилиб тургандай эди; дераза ромлари намлиқдан шишиб кетганди; галерейдаги ўйдим-чукур бўлиб кетган цемент полдан ўт ва дала гуллари униб чиқсан бўлиб, калтакесак ҳамда бошқа жониворлар ўрмалаб юради. Хуллас, айни манзара уйда қаришиб эллик йилдан бўён ҳеч ким яшамаётганини билдиради. Бесабр Фамгин Аурелианога уйни эгаллаш учун бу далилларнинг чораги ҳам кифоя қиласди. Фамгин Аурелиано оёғи остидан чиқсан чанг босилгунича остановида кутиб турди, сўнgra меҳмонхона ўртасидаги ўтган аср модасида кийинган озиб-тўзган аёлга кўзи тушди, унинг бирорта туки қолмаган бошидан бир неча дона сарғиш ўт ўсиб чиқсан, ҳали гўзаллигини йўқотмаган йирик кўзларида умид учқунлари сўна бошлаган, ёлғизлик азобидан ажин тушган озғин юzlари тиришиб кетган эди.

Арвоҳ билан учрашувдан ҳаяжонга тушган Фамгин Аурелиано аёл қўлидаги эски нусха ҳарбий тўппончадан ўзини нишонга олганини сал кечикиброқ пайқади.

— Мени кечиринг, — деди у шивирлаб.

Аёл эски буюмлар билан тўлиб-тошган хонанинг ўртасида турганича, пешонасига кулдан хоч тасвири туширилган, кенг елкали бу паҳлавонни диққат билан кузатди ва ҳали батамом босилмаган гира-шира губорда у кўзига қўшофиз милтиқ осиб олган, қўлида қуён тутган одамдек туюлди.

— Йўк! Худо ҳақи! — қичқирди аёл хирилдоқ товушда. — Менга энди буни эслатиш шафқатсизлик бўлади.

— Мен уйингизни ижарага олмоқчи эдим, — деди Фамгин Аурелиано.

Шунда аёл яна тўппончасини Фамгин Аурелианонинг пешонасадиги хочга тўғрилади ва қатъийлик билан тепкини кўтариб қўйди.

— Кетинг, — деб буюрди у.

Кечкурун, овқат маҳали Фамгин Аурелиано воқеани уйдагиларга сўзлаб берди ва унинг ҳикоясидан фамга ботган Урсула кўзёши килиб олди. «Вой худойим-эй, — дея илтижо қилди у бошини чанглалаганча. — У ҳали тирик экан-да!» Вақт, урушлар, беҳисоб баҳтсизликлар туфайли Урсула Ребекани бутунлай унутиб юборганди. Кексайиб қолган бир сўзли Амарантагина, Ребека тирик, деган ўйдан халос бўлолмасди. У тонглари фариб тўшагидга чўчиб ўйғониб кетганида ҳам, сўлиган баданини юваётганида ҳам, оқ газламадан тикилган кампирлар-боп юпка ва корсажини кияётганида ҳам, мудхиш гунохини эслатувчи қора билакбандини алмаштираётганида ҳам Ребека ҳақида ўйларди. Амаранта ухлаётганида ҳам, бедорлигига ҳам, руҳи кўтарики ва нияти бузилган дақиқаларда ҳам доимо Ребекани ўйларди; ёлғизлик унинг хотираларини маълум бир тартибиға солди — турмуш юрагига қалаб ташлади, кўнгилга фам-фуссаларни эслатувчи суприндиларни ёқиб юборди ва бошқа қатор аччиқ хотираларини тозалаб, уларга мангулик ато этди. Гўзал Ремедиос Ребеканинг ҳаёт эканини Амарантадан яширди. Улар унинг путурдан кетган уйи ёнида ўтишаётганида, Амаранта қизга ҳар сафар Ребеканинг нонкўрлиги ёки ракибасининг номи билан боғлиқ аллақандай

кўнгилсиз ёки беҳаёй воқеа тўғрисида ҳикоя қилиб берар ва ҳолдан тойдиргувчи адоватини шу йўсинда Гўзал Ремедиос билан бирга баҳам кўришга, уни ўлимидан сўнг давом эттиришга интиларди. Лекин унинг уринишлари мудом самараисиз якуланар, чунки Гўзал Ремедиосга бошқаларни ҳаяжонлантирувчи эҳтиюслар мутлақо ёт эди. Урсуланинг хислари эса Амарантаникига батамом зид эди; Ребека у учун барча разилликлардан холи бир хотира эди; Урсуланикига ота-онасиининг шакилдоқ сүяклари солинган қоп билан бирга келтирилган бу бечора митти қизнинг сиймоси Ребекани Буэндиалар авлодига номуносиб қилиб қўйган ўша шармандали ҳатти-харакати ҳақидаги хотирадан устун чиқди. Аурелиано Иккинчи Ребекани уйларига кўчириб келиб, унга фамхўрлик кўрсатишга қарор килди, аммо Ребеканинг ўжарлиги туфайли бу эзгу ният амалга ошмади; Ребека ёлғизликнинг имтиёзини кўлга киритиш учун жуда кўп қайгу-мусибат чекди ва бу имтиёзни у ўзгалар паноҳидаги шафқатта, сохта лаззатлардан иборат беором кексаликка алмаштириши хоҳламади.

Февраль ойида Макондога полковник Аурелиано Буэндианинг пешоналаридаги хоч тасвири ҳали ҳам ўчмаган ўн олти ўғли яна келганида, Фамгин Аурелиано Ребека ҳақида гапириб берганда улар бир зумда бу уйни сувоқдан чиқаришди, эшик ва деразаларини алмаштиришди, пештоқини дилни яйратадиган ёркин рангга бўяшиди, деворларга тиркагич ўрнатишди, галеряя полини қайтадан цементлашди. Аммо уйнинг ичкарисини тузатишларига эса рухсат бўлмади. Ребека ҳатто эшик ёнига ҳам яқин келмади. Ака-укалар шошиб-пишиб таъмирлаш ишларини тугатгач, Ребека кийматини хисоблаб чиқди-да, кекса оксочи Архенидадан уларга бир ҳовуч танга бердириб юборди (бу пуллар охирги урушдан сўнг муоммадан чиқарилгану, Ребека ҳамон яроқли деб ўйлар эди). Ўғлонлар Ребека билан бу дунё ўртасида нақадар чукур чоҳ борлигини сезишиди ва таркидунё қилган бу аёлни то қалбидаги ҳаёт учқуни батамом сўнмагунча, бирор жойга олиб кетиш мумкин эмаслигини тушунишиди.

Полковник Аурелиано Буэндианинг ўғиллари бу гал келишганида, энди Жавдарранг Аурелиано Макондода

колиб Фамгин Аурелиано билан бирга ишлай бошлади. У полковникнинг чўқинтиргани уйга олиб келган илк ўғилларидан бўлиб, Урсула билан Амаранта яхши эслаб қолишганди, чунки у кўлга тушган барча мўрт буюмларни бирпаста синдириб ташлаган эди. Бетида чечак излари қолган ўрта бўйли бу йигитнинг болаликдаги бузармонлиги ҳамон қолмаган эди. Э-ҳе, қанча ликопчаларни синдириди, ҳатто қўли тегмаса-да, ёнида турган идишлар чилпарчин бўларди. Қимматбаҳо сервисини аяган Фернанда унга қалайи ликопчалар харид килишга шошилди, аммо тез фурсатда бу мустаҳкам металл идишларда ҳам заха ва дарз кетган жойлар пайдо бўлаверди. Самимияти ва ишчанлиги туфайли Жавдарранг Аурелианонинг ўзини ҳам мушкул аҳволга солиб қўядиган тузалмас кусурини одамлар кечиришарди. Киска вақт ичида у муз ишлаб чиқаришни шунчалик кўпайтириди, маҳсулот ҳажмига маҳаллий бозорнинг харид имкониятлари торлиқ қилди ва Фамгин Аурелианони водийнинг бошқа ерларида ҳам муз сотиши муаммоси ўйлантириб қўиди. Худди шу пайт унинг миясига ажойиб фикр келди.

— Темирийўл ўтказиш керак, — деди Фамгин Аурелиано.

Бу — Макондода «темирийўл» сўзининг биринчи марта жааранглари эди. Фамгин Аурелиано чизган чизмалар бир вақтлар Хосе Аркадио Буэндианинг хукумат раҳбарларига йўллаган куёш уруши қўлланмасининг бевосита давоми хисобланар ва буни кўрган Урсуланинг, Вакт олдинга эмас, балки доира бўйлаб ҳаракат килади, деган шубҳаси тасдиқланди. Аммо Фамгин Аурелиано бобосидан фарқли ўлароқ, на уйқусини, на иштаҳасини йўқотди ва на дилгирлик кайфияти билан бировларни кийнади, аксинча, ҳайратомуз лойиҳаларини пишитар экан, уларнинг яқин фурсат ичида амалга ошишига қатъий ишонар, киймату мухлатга алоқадор барча хисоб-китобларни укув билан тузар ва режаларини хеч иккиланмай амалга ошиарди.

Аурелиано Иккинчининг катта бобосига ўхшаб кетини ва нимаси биландир полковник Аурелиано Буэндиадан фарқ қилиши, энг аввало унинг ўтмишининг аччиқ сабоқларига мутлақо бефарқлигидан эди; у бир вақтлар акасининг беҳуда кемасозлик саноатига аямай пул сочга-

нидек темирийўл курилиши учун ҳам хасислик қилиб ўтирамади. Фамгин Аурелиано тақвимга бир қўз ташлаб олдида, ёмғирлар мавсуми тугаши билан қайтишга ваъда бериб, чоршонба куни жўнаб кетди. Шу-шу, дом-дараги бўлмади. Жавдарранг Аурелиано фабрика ишлаб чиқарган ошиқча маҳсулотлар орасида нафаси ичига тушиб сув ўрнига мева шарбатидан муз тайёrlаш устида тажрибалар ўтказар экан, кутилмаганда музқаймоқ ишлаб чиқаришга асос солди. Эндиликда у ўзиники деб ҳисоблаган фабриканинг маҳсулотлари турини кўпайтириши режалаштириди, негаки ёмғирлар мавсуми ва ёз ўтиб кетган эса-да, акасидан ҳануз дарак йўқ эди.

Кишининг бошларида дарёда кир чаяётган аёл асабий бир ҳолатда дод-вой солганча, шаҳарнинг марказий кўчасига қараб югуrdи:

— Караплар, даҳшатли бир нарса келяпти! — бақиради аёл. — Худди филдиракли ошхонага ўхшайди, ортига бутун бир шаҳарни тиркаб олган!

Макондо ўша замон даҳшатли хуштак ва ҳарсилландаги пишқирикни эслатадиган товушдан ларзага келди. Кўпчилик бундан бир неча хафта илгари ишчилар артели аъзоларининг ёғоч ва темир из ётқизишганини кўришган, лекин бунга хеч ким эътибор бермаган, чунки ҳаммалари буни ўша юз йил бурунгидек хуштак ва дўмбира чалиб, Куддуси Шариф даҳолари ихтиро қилган ғалати суюқ дориларни овоза қилиш учун қайтиб келган лўлилар қавмининг галдаги найранги, деб ўйлашган эди. Аммо дастлабки саросима тарқагач, барча макондоликлар кўчага отилиб чиқишидни паровозда туриб қўл силкиётган Фамгин Аурелианони, гуллар билан бе затилган, роса саккиз ой кечикиб келган биринчи поездни кўришди. Бу — Макондо бошига чексиз шубҳаю ишонч, эзгулик ва ёвузлик, беҳисоб ўзгариш, офату кулфат ёғдиришга маҳкум этилган, кўринишидан беозорги на сарикранг поезд эди.

Кетма-кет ғаройиб ихтиrolардан эс-хушини йўқотиб кўйган макондоликлар ҳатто хайратланишга ҳам улгуршишмади. Фамгин Аурелиано поездда олиб келган электр машина (унинг жонга тегувчи, «тум-тум»га ўрганиш учун анча вакт ва куч керак бўлди) токидан бўзарган чирокларини томоша қилганча, кечалари ухламай чиқиша-

ди. Улар омадли коммерсант дон Бруно Креспи шернинг жағига ўхшаган кассали театрда намойиш этадиган ҳаракатланувчи расмлардан ғазабланишар, негаки бир фильмда ўлиб, дағн этилган, раҳмдил томошабинларнинг аччик кўзёшини оқизган қаҳрамон бошқа фильмда яна тирилиб қолар ёки ҳабашга айланган бўларди. Икки сентаво ҳақ тўллаган оломон кўз кўриб-қулоқ эшифтмаган бу масхарабозлика чидай олмай, барча курсиларни синдириб ташлади. Алькальд¹ ўзининг маҳсус ахборотида, дон Бруно Креспининг қаттиқ талабига биноан, оломонга иллюзия²лар кўрсатувчи кино бор-йўғи бир аппарат эканини, дарғазаб бўлишига арзимаслигини тушунтириб берди; бу мужмал изоҳлардан сўнг лўлиларнинг янги бир бемаъни найрангига қурбон бўлибмиз-да, деб ўйлаши ва ўз кулфатимиз ўзимизга етиб-ортарди, уйдирма шахсларнинг уйдирма мусибатларига кўзёш қилишимизга хожат йўқ, деб кинога бормасликка қарор қилишди.

Махаллий чолғу оркестрининг нонини яримта қилган граммофонлар пайдо бўлганда ҳам худди шундай ҳодиса юз берди. Қизиқувчанлик илгари одамларнинг келиши таъқиқланган бу кўчадаги мижозлар сонининг ўсишига сабаб бўлди ва ҳатто, айтишларича, бу жумбоқли буюни яқиндан кўриш истагида шаҳарнинг обрўли аёллари эркакча кийиниб келишарди, улар граммофонларнинг нақ пинжига тиқилиб олишиб, узоқ тикилишарди, одамлар тез орада, граммофон ҳамма ўйлагани ва француз гетералари ишонтиришга уринишгани каби сехрли тегирмон эмас, балки оддийгина ўйинчоқ, унинг куйини эса оркестрининг қалбни тўлқинлантирувчи, инсоний, тўла ҳаёт ҳақиқати билан йўғрилган куйига мутлақо таққослаб бўлмайди, деган қарорга келишди. Граммофонлар тез тарқалиб, ҳар бир хонадонда учратиш мумкин бўлса-да, одамларнинг ихлоси қайтиб кетган эди. Лекин уни болаларнинг овунчоги сифатида харид қилишган, кичкинлар энди бу антиқа машиналарнинг «ичак-чавоги»ни ағдариб, кўнгилларини хуш этишарди. Шаҳарликлардан бири темирийўл станциясида ўрнатилган, узун айланма даста-

¹ А л к а ль д — доруга, шаҳар хокими.

² И л л ю з и я — воқеаликни нотўғри идрок килишдан хосил бўлган соҳта тасаввур, хомхаёл.

ли, олдинига граммофоннинг жўн нусхаси, деб юрган аппарат телефон эканига ишонч ҳосил қилганидан сўнг энг беёй одамлар ҳам саросимага тушиб қолишиди. Худои таоло гўёки макондоликларнинг хайратлари чегарасини текнириб кўриш максадида уларни мудом завқ ва умидсизлик, шубҳа ва эътироф ўртасида иккилантириб туришга аҳд қилганга ўхшарди. Бу – хақиқат билан ҳом ҳаёлнинг ҷалқаш-чулкаш қорипуви эди, ҳатто Хосе Аркадио Буэдианинг қаштан остидаги арвоҳи ҳам изтиробга тушиб, куппа-кундуз куни уй бўйлаб кеза бошлиди. Темирйўл расмий равишда очилиб, чоршанба куни соат ўн бирда поезд келадиган, ёзув столи кўйилиб телефон ва билет сотиш учун ойнача ўрнатилиб ёроч павильонли ўртамиёнагина станция қурилгач, Макондо кўчаларида ўзини оддий юмушлар билан юрган тўпори одамлар деб атаган, аслида эса цирк артистларига ўхшаб кетувчи эркагу аёллар пайдо бўлишиди. Кўчама-кўча ташиб юриб, суви қайнаганида хуштак чалувчи декчадан фойдаланиш ҳамда рўзанинг еттинчи куни жонни соғомон саклаб қолиши қоидаларини бирдай сўзамоллик билан тушунтираётган бу дайди найрангбозлар, гарчи лўлиларнинг қилиqlари боис оғзи куйган бу шаҳарда ҳеч қанақа муваффакиятга умид боғлашмаса-да, лаванглар ҳисобига (бундайлар эса ҳамма жойда топилади) анчагина маблағ жамғаришиди.

Бир чоршанба куни Макондога бу товламачилар билан биргаликда оғзидан кулги аримайдиган, пакана мистер Герберт ҳам келди ва орадан кўп ўтмай, Буэндиалар оиласида яшай бошлиди. У чавандозлар чалвори, чарм кўнжли этик, пўкак қулоқчин кийиб олган, пўлат гардишли кўзойнаги ойнаси остидан икки кўзи сарғайиб кўринарди. Бир шингил ҳананинг тутгатмагуничаси, ҳеч ким унга эътибор килмади. Аурелиано Иккинчи уни «Ёқуб мусофирихонаси»да дафъатан, бўш хона йўклигидан ғазаби қайнаб, испан тилини бузиб алланарсалар деяётганида учратди ва ҳар сафаргидек, бу келгиндини ҳам уйига бошлаб келди. Мистер Герберт бир-бирига боғланадиган бир неча аэростатлари¹ билан қарийб ер юзининг ярмини айланаб, ҳамма жой-

да ҳам қаттагина даромад қилганди, аммо у макондоликлардан бирортасини ҳам осмонга қўтаришга муваффақ бўлолмади, чунки лўлиларнинг учарбўйраларини кўрган одамлар учун аэростат бир қадам ортга чекиниш эди. Мистер Герберт бир ҳафта юргач, ноилож қайтиб кетишга мажбур бўлди.

Одатдагидек тушлик пайтида емакхонага йўлбарс терисига ўхшаш йўл-йўл бир бош ҳанани олиб келишганда, Герберт биринчи ҳанани ҳафсаласизлик билан узуб олди. Аммо кейин яна биттасини, сўнг шоша-пиша бошқасини узуб олди; сұхбатини бир зум тўхтатмай, ҳанан кетидан ҳанан ер, уларни обдон чайнаб, лаззатини татиб, олимликка хос лоқайдлик билан ҳузур қиласиди. Биринчи бошни тутгатгач, яна ҳанан олиб келишларини сўради. Сўнгра доимо ўзи билан олиб юрадиган асбоб-ускуналар кутисидан ўлчов асбоблари солинган кичик филоф чиқарди. Ҳананлардан бирини гавҳарфурушга хос шубҳа билан атрофлича ўрганиб чиқди; унга маҳсус жарроҳлик наштари билан ишлов берди, дорихона тарозисида тортиб кўрди, қуролсоз усталар фойдаланадиган калибрда ўлчади, кейин кутисидан бошқа асбоблар комплектини олиб, ҳананларнинг ҳароратини, намлигини ва рангини аниқлади. Бу иш шу қадар қизиқарли туюлдики, ҳеч ким бемалол овқатлана олмади: барча мистер Герберт яқунловчи фикр айтиб, ҳамма нарса аниқ-равшан бўлишини кутарди. Лекин у муддаосини айтмади. Кейин мистер Гербертни шаҳарнинг чеккасида кўришиди, у қўлига дастали тўр ва сават ушлаганча, капалак тутарди.

Навбатдаги чоршанбада эса бир гурух инженер, агроном, гидрогеолог, топограф ва ер ўлчовчилар келишиди, улар мистер Герберт капалак кувиб юрган жойларни бир неча ҳафта ўрганишиди. Анчадан сўнг кумуш билан ишлов берилган, диванига баҳмал тортилган, томи ҳаворанг ойналардан иборат сариқ поезднинг думига уланган вагонда жаноб Жек Браун келди. Болика вагонда келишган, илгарилари полковник Аурелиано Буэндиани ҳамма срда кузатиб юрган ўша адвокатларга ўхшаш қора кийимдаги димоғдор ҳуқуқшунослар жаноб Брауннинг атрофифа гирдикапалак бўлишаётгани туфайли агрономлар, гидрогеологлар, топограф ва ер ўлчовчиларни ҳам худди

¹ Аэростат – ҳаво шари. (Ред.)

аэростатлари ва турли-туман капалаклари бўлган мистер Герберту фиддиракли мақбараю қопонгич немис овчаркаларига эга жаноб Браун каби урушга дахлдор одамлар бўлса керак, деб ўйлашди. Ўй суриш учун эса вақт етишмасди, Макондонинг ҳамма нарсадан щубхаланувчи кишилари атрофда нималар бўляпти ўзи, дея сўрашга шайланиб турганда шаҳар кутилмаганда дунёнинг турли гўшаларидан келган ажнабийлар қароргоҳига айланди. Орада хеч қанча вақт ўтмай, гринго¹лар ўзларининг хуморкўз, муслин кўйлакли ва катта шляпали хотинларини олиб келишди ва темирйўлнинг нариги томонидан яна бир шаҳар барпо этишди; кўчаларига пальмалар ўтказишди, уйларининг деразаларига симтўр, айвонларига оқ столчалар қўйишли, шифтга улкан парракли вентиляторлар осишли, уй бикинидаги каттакон яшил ўтлоқда товусу беданалар сайр қилиб юришарди. Бу даҳа худди электрлашибирлигдан баҳайбат товуқхона каби баланд темир панжара билан ўралди, ёзнинг салқин тонгларида панжаранинг бир чеккаси тин олиш учун кўнадиган қалдирғочлардан қорайиб турарди. Ажнабийларнинг Макондода нима қидираётгани ва улар чиндан ҳам саҳоватпешами-йўқлигини хеч кимса билмас, улар эса аллақачон ҳамма жойни остин-устин қилиб юборишган эди. Келгиндилар ўзбошимчалиги лўлиларининг ўша тартибсизлигидан ошиб тушган ва бу вақтинчами ёки доимиими, тушуниб ҳам бўлмасди. Бошида фақат худога бўйсунувчи кучлар ёрдамида ёмғир ёғиш маромини ўзгартиришди, дарёни (унинг оқ тошларию муздек суви билан) шаҳарнинг нариги бурчагига, қабристоннинг ортига буришди, худди шунда, дарё сувига суюкларидан анқиётган пороҳ ҳиди уриб қолмаслиги учун Хосе Аркадионинг гиштлари нурай бошлаган қабри устига темир-бетон мақбарача қуришди. Ўз дилбарларини бирга олиб келмаганлари учун эса ишқ-муҳаббати қайнаб турган француз гетераларининг кўчаси каттакон, темир панжарали шаҳардан ҳам йирикроқ шаҳарга айланганди ва чоршанбаларнинг бирида йўлдан оздиришнинг қадимий усувларидан тортиб, қолган ҳамма усувларини мукаммал эгаллаб олган ҳамда жамики ланжларни уйғотиб юборишга, тор-

tingchoqlarغا туртки беришга, тамагирларнинг нафсини кондиришга, камтарларнинг юрагига чўф ташлашга, димоғдорларнинг таъзирини беришга, таркидунё қилгандарни эса қайта тарбиялашга тайёр антиқа қиёфали фоҳишалар ва вавилон фосикалари тўлдирилган поезд бу тинч шаҳарга келди. Эски араб дўконлари ўрнида қад кўтарган, деразалари шуъла сочувки хорижий моллар магазинлари жойлашган Турклар кўчаси шанба оқшомлари можаро ишқибозлари билан тўлиб-тошарди: уларни қимор ўйнаётган столлар ёки тир олдида, фол очадиган, туш таъбирини айтадиган тор кўчада, фританг¹, чанқоқbosди ичимликлар сотиладиган столларнинг ёнида мудом учратиш мумкин бўларди; якшанба куни эрталаб бу столлар тошкўчада чўзилиб ётган девонаваш арокхўрлар, асосан кечки муштлашувда ўқ, пичноқ ёки муштеган, арок шишиаси билан яраланган баҳтиқаро ландавурлар оролига ўхшаб кетарди. Макондо гавжумлигидан шаҳар кўчаларидан ҳатто ўтиб ҳам бўлмасди: ҳар қадамда мебель, сандик ё эгасиз участкага иморат қурувчиликнинг курилиш материалларига қоқилиб кетишингиз ёки жанжалга сабаб бўлувчи антиқа манзара — бодом дарахтлари орасига осиб қўйилган тўр беланчакда куппа-кундуз куни ҳамманинг кўз ўнгидаги ишқ-муҳаббат билан манигул қандайдир бир жуфт ошиққа дуч келишингиз мумкин эди. Шаҳардаги энг осойишта гўша беозор антиль занжилари томонидан бунёд этилди: улар шаҳарнинг бир чеккасида бутун бошли кўчадан иборат қозик оёқларга қўндирилган ёғоч ўйлар қуриб олиши ва кечалари ҳовлиларидаги кичик боғчада йиғилишиб, тушуниб бўлмаслаҳжаларда диний кўшиклар айтишарди. Мистер Гербертнинг ташрифига атиги саккиз ой тўлган эса-да, шунақаям кўп ўзгаришлар содир бўлдики, эскидан истикомат қилувчилар ҳам ўз шаҳарларини зўрга танишарди.

— Ўзимизга-ўзимиз бош оғриқ сотиб олдик-а, — дея бот-бот такрорларди ўшанда полковник Аурелиано Буэндия, — ҳаммаси эса қандайдир бир грингони банан билан меҳмон қилганимиздан бошланди.

Аурелиано Иккинчи эса ажнабийлар келганидан хур-

¹ Гринго — ажнабий, келгинди (Ред.)

¹ Фританга — ковурилган гўшт ва сабзавотдан тайёрланган миллий таом.

санд эди. Уйлари тез орада жаҳоннинг турли гўшаларидан келган ҳар хил нотаниш одамлар, тузалмас машиат-парастлар билан тўлиб-тошдикси, ҳовлига янги ётоқхоналар қуришга, ошхонани кенгайтиришга, аввалги столни каттарогига алмаштиришга, янги идиш-товоқлар харид қилишга тўғри келди, аммо шундан сўнг ҳам галма-гал овқатланишга мажбур бўлишиди. Фернанда ўзларининг беандиша хулқ-автори билан ажралиб турувчи меҳмонларга нисбатан нафратини босиб, уларнинг кўнглини қироличаларга хос назокат билан овлашдан ўзга чораси қолмаган эди. Улар галереяга лой ботинкалари билан чиқишар, бокқа қаратиб пешоб қилишар, тушки уйқу пайтида бўйраларини истаган жойга тўшаганларича ва на хотин-қизларнинг уялишига, на эркакларнинг истехзоли кулгусига эътибор беришар, хаёлига келганини айтаверишарди. Амаранта қора суюкларнинг бу горатидан шу қадар қаҳри келардики, охир-оқибатда худди илгариги пайтдагидек яна ошхонада овқатланадиган бўлди. Полковник Аурелиано Буэндиа у билан ҳол-аҳвол сўрашиш учун устахонага кираётганларнинг кўпчилигини бу ерга бўлган шу хайриҳоҳлик ёки хурмат эмас, балки гўёки тарихий ёдгорлик ва музей топилмаларига нисбатан қизиқиши етаклаб келаётганига тўлиқ ишонч ҳосил қилгач, эшикнинг лўқидонини сурив қўйди ва энди уни фақат кўча эшиги яқинидаги ўринидикда ахён-аҳёндагина кўриш мумкин эди. Фақат Урсулагина ҳатто оёғини судраб босадиган, деворни ушлаб пайпаслаб юрадиган бўлиб қолса-да, ҳар бир поезд келиши арафасида худди болалардек кувнаб кетарди. «Гўшт ҳам, балиқ ҳам пиширинглар, — буюрарди у Санта София де ла Пьедаднинг осойишта қароргоҳига иложи борича тезрок боришни орзу қилаётган тўрттала ошпаз аёлга. — Хилма-хил таом пиширинглар, ким билади бу ажнабийларнинг нима истаб қолишини». Поезд қуннинг айни иссиқ пайтида келарди. тушда уй худди гавжум бозордек шовқин-суронга тўлиб-тошар, ошпазлар шўрва ҳамда гўшт, ошқовофу сабзавот солинган бошқа қозонларни, гуручли таомларни кўтариб ў ёқдан-бу ёққа зир югуриб, лимон шарбатлари тўла бочқадан стаканларга қўйишашётган чоғда бадани тер билан қопланган, ўзларининг сахий хўжайнларини ҳатто бирор марта ҳам кўрмаган нонхўрлар уйга гала-гала

бостириб кириб стол атрофидаги энг яхши жойларни эгаллашга уринишарди. Тартибсизлик, баъзиларининг кетма-кет икки бор овқатланиши Фернанданинг фифонини чиқарар, шунда қўпинча уйни кўча ошхонаси билан адастириб, ҳисоб-китоб талаб қиласиган паришонхотир нон-хўрларни бозорчи хотинларнинг сўз бисотидаги уят гаплар билан боплаб сўкиб, юрагини бўшатишни хоҳларди.

Мистер Гербертнинг ташрифидан бери орадан бир йилдан кўпроқ вақт ўтган эди. Ниҳоят, келгиндилар Хосе Аркадио Буэндия шериклари билан бир вақтлар буюк кашфиётлар очиш ниятида босиб ўтган ерларга бanan экишга тайёргарлик кўришаётгани аниқланди. Полковник Аурелиано Буэндianiнг пешонасига хоч тасвири туширилган яна икки ўғли Макондога келди. «Биз Макондога ҳамма бораётгани учун келдик», дейишиди улар ўзларини оқлаб, эҳтимол, бу — Макондога барча келаётганинг ниятини изохларди.

Гўзал Ремедиос бanan васвасаси юқмаган бирдан-бир одам эди. Киз гўёки ўз ёшлигининг ажойиб даврида қолтан ва бу беҳисоб тартибсизлик, шартлиликлардан кун-бакун ётсираб, маккорлик, шубҳаланишлардан тобора узоқлашиб, ўз дунёсининг oddий ҳақиқатларидан чексиз бахт топарди. У аёлларга корсаж ва юбкалар нега кераклигига ақли етмай ўзига аллақандай дағал матодан балаҳон тикди ва ёлғиз шунгагина ўраниб юборди. Унинг фикрича, қип-ялангочлик уй шароити учун ягона мос келадиган ҳолат ҳисобланорди. Уйидагиларнинг сочини бир оз кесдириши, чиройли ўриши, рангли тасмалар билан безапи ҳақидаги гаплари жонига тегди ва охири жаҳли чиқиб, нақ тақимига тушган сочини тамоман олдириб, улардан авлиёларнинг ҳайкалларига париклар ясади. Гўзал Ремедиоснинг oddийликка интилишининг ажабланарли жойи шундаки, у қулайлик қидириб модадан ҳолос бўла борган, эркинлик майлига итоат этган сайин ақлга сифмайдиган чиройи шу қадар гуркираб яшинар ва киз эркаклар билан тобора бемалолроқ гаплашарди. Аурелиано Буэндianiнг ўғиллари Макондога илк бор келишганда улар билан Гўзал Ремедиоснинг кони бир хил эканини эслаб, Урсула аллақачон унтилган қўркувдан сесканиб тушди. «Ўзингта эҳтиёт бўл, — огоҳлантирди у қизни. — Улардан кўрган фарзандларинг чўчка думли

бўлади». У эса катта бувисининг ўгитига қулоқ солмади. Кўп ўтмай эркакча кийиниб, учига соврин ўрнатилган ходага чиқиш пайти қумга роса ағанади ва қадду қоматини кўриб авзойи бузилган ўн етти ака-уканинг фожаали можаросига сабабчи бўлишига оз қолди. Сўнг Урсула йигитларнинг бирортасига ҳам уйда тунашга рухсат бермади. Макондога келган тўртовлон, Урсуланинг кўрсатмасига мувофиқ, шаҳар чеккасидаги бир уйда ижарада яшарди. Агар Гўзал Ремедиос айни эҳтиёткорлик ҳақида эшитса борми, кулавериб ичаги узилган бўларди. Киз, тақдир уни умрининг сўнгги лаҳзасигача эркаклар оромини гўёки кундалик табиий оғат сингари бузиб турувчи килиб яратганини билмасди. У Урсуланинг таъзикини бузиб емакхонада, ажнабийлар орасида пайдо бўлганида ҳар гал саросима бошланар, қариндошлари ночор ахволга тушиб қолишарди. Гўзал Ремедиоснинг қадду басти дағал балаҳон ичидаги кўзга яққол ташланиб турарди. Сочи олинган, беками-кўст бу киз бироз шабадаламоқ учун сонларини очиши ва овқатдан сўнг бармокларини завъ билан сўриши ҳам эркакларни ўйлдан оздириш мақсадида қилинган жинояткорона ҳаёсизлик эмаслигини тушунмас эдилар. Ажнабийлар тез фурсатда кашф этишгани: Гўзал Ремедиос чиқиб кетгандан кейин ҳам таҳлика рухи ва жафо эсив турражаги эди. Севги азобларида кўзи пишган, жаҳоннинг барча мамлакатларида севгини бошдан кечирган эркаклар Гўзал Ремедиоснинг табиий хиди уй-тотувчи ҳаяжонни хеч қачон кўрмаганларини тасдиқлашди. Улар бегония турган галереяда, меҳмонхонада, уйнинг исталган кунжагидаги Гўзал Ремедиос турган жойни бехато қўрсатишар, кетганига қанча вақт бўлганини аниқ айта олишарди, негаки у ўзидан сўнг ҳавода аниқ из колдиради. Аммо уйнинг кундалик хидига қоришиб кетгани туфайли Буэндиалар буни сезицмас, ажнабийлар бўлса, дарҳол фаҳмлашарди. Ҳа, факат уларгина қизга муҳаббат қўйган ёш офицернинг нега ўлиб қолганини, узоқ ўлқадан келган кабальеронинг тушкунликка тушганини тушунишарди. Қиз безовталик оғати билан куршаб олинганини, эркакларда чидаб бўлмас ички ҳалоқат туйғусини уйғота олишини ўзи билмас, шу боис ўзаро сухбатда заррача муғамбирлик қилмас ва содда илтифоти билан уларни ҳамиша адойи тамом қиласди. Урсу-

ла чеварасини ажнабийлар кўзидан узоқроқда тутишни истаб, эндиликка ошхонада Амаранта билан бирга овқатланишга мажбур этганида, Гўзал Ремедиос аллақандай тартибларга бўйсуниш заруратидан кутулганидан ҳам қувонди. Очиги, унинг учун қаерда, қайси вақтда овқат ейишнинг аҳамияти йўқ эди. Баъзан у енгил-елпи овқатланиш учун эрталаб соат учда уйғонарди-да, сўнг кечкүрунгача донг қотиб ухларди ва шу тариқа, бутун кун тартибини чалкаштириб, қандайдир тасодиф уни уйда ўрнатилган тартибга туширмагунича ойлаб яшайверарди. Лекин ўшанда ҳам у ётоғини нақ ўн бирда тарк этар, мўрчага икки соатча бекиниб олиб, тешик-тирқишлирдан чиқадиган чаёнларни ўлдирганча, қаттиқ ва узок уйқудан аста-секин ўзига келарди. Кейин ховузчадан сув олиб, тепасидан қуябошлар, бу узок давом этадиган ва дикқат талаб этиладиган юмуш эди. Гўзал Ремедиосни яхши билмайдиганлар, қиз ўз андоми билан завқланяпти, деб ўйлашарди. Аслида эса бу сирли маросим ҳар қандай ҳиссиётдан ҳоли бўлиб, Гўзал Ремедиос учун иштахаси келгунча вақт ўтказиш усули эди, холос. Бир куни у эндигина ювинаётганида қандайдир ажнабий киши томдаги черепицаларни битталаб кўчира бошлади. Қизнинг яланғоч танини кўрган бояқиши ажнабий энтиқди. Гўзал Ремедиос унинг черепицалар орасидан мўлтираётган маъюс кўзларидан уялмади, саросимага тушди, холос.

— Эҳтиёт бўлинг, — деди у, — кулаб тушасиз.

— Мен фақат сизга қарамоқчиман, — дея ғўлдиради ажнабий.

— Шундайми? — деди қиз. — Майли, лекин жуда эҳтиёт бўлинг, том чириб қолган.

Ажнабийнинг юзи ҳайрат ва азобдан бужмайиб кетган, гўё бу ажиб сароб ёйилиб кетмаслиги учун вужудини қамраб олган хирс билан сассиз курашаётгандек туюларди. Гўзал Ремедиос уни черепица қулаб тушишидан кўрқаяпти деб ўйлаб, бечорани ортиқча таҳликага солмаслик учун одатдагидан кўра тезроқ ювенишга ҳаракат қиласиди. Киз баданига сув қуяркан, том чириган, чаёнлар черепица устига тўкилиб, ёмғирдан намиқиб кетган барглар орасидан мўрчага ўтса керак, деб огохлантириди. Ажнабийга қиз ўз майлини мана шу сафата орқали пардалаётгандек туюлди ва Гўзал Ремедиос

ос баданини совунлашга тушганида, у баҳтини синаб кўрмоқчи бўлди.

— Ижозатингиз билан сизни ўзим совунлаб қўйсан, — деб шивирлади.

— Яхши ниятингиз учун миннатдорман, — жавоб қайтарди қиз, — аммо ўзим бемалол эплайман.

— Жиллақурса, елкангизни, — деб ўтинди ажнабий.

— Нега? — таажжубланди қиз. — Одамлар елкасини совунлаганини қаерда кўргансиз?

У ювиниб бўлиб артинаётганида, кўзлари ёшга тўлган ажнабий, менга тегсанг деб ёлворди.

— Чўмилаётган аёлни кўриш учун ўзини тушлик овқатдан маҳрум қилган гўл одамга ҳеч маҳал тегмайман, — деди Гўзал Ремедиос.

Охири қиз балахонини кийди. Ажнабий қўпчилик шубҳаланганидек, Гўзал Ремедиос яланғоч бадани устига кийишига ишонч хосил қилди, ҳозиргина очилган сирнинг қиздирилган темири унга бир умрлик тамфа босганини сезди ва бунга ортиқ чидай олмади. У мўрчага тушиш ниятида яна иккита черепицани тортиб олди.

— Жудаям баланд-ку! — кўркув аралаш огохлантириди қиз, — Нобуд бўласиз-а!

Чириган том худди тоғ кўчкидек даҳшатли товуш чиқариб пастга кулади, ажнабий кўркувдан қичқиришга аранг улгуриб, цементли полга ағдарилиб тушди ва бош суяги чакилиб, тил тортмай жони узилди. Шовқин-суронни эшишиб емакхонадан югуриб келган ажнабийлар марҳумни мўрчадан чиқараётib, унинг терисидан Гўзал Ремедиосга хос фоят анвойи бўй таралаётганини сезишиди. Бу хид мурдага шу қадар сингиб қолгандики, гўё бош суягидаги ёриқлардан кон ўрнига шу сехрли хид билан ўғурилган мушку анбар чиқарди; шунда Гўзал Ремедиоснинг анвойи бўйи у дунёда ҳам, то марҳумлар суяги хокка айлангунча азоб бериши аён бўлди. Аммо ҳеч ким бу мудхиш воқеани Гўзал Ремедиосни деб ҳалок бўлган аввалги икки эркакнинг ўлими билан боғламади. Ажнабийлар ва Макондонинг туб аҳолиси Ремедиос Буэндиадан севги эмас, балки ажал нафаси уфуриши чинлигига ишонишлари учун яна битта қурбон керак бўлди. Айни воқеа орадан бир неча ой ўтгач, Гўзал Ремедиос дугона-

лари билан банан плантацияларини кўргани борганида юз берди. Банан дараҳтлари орасидаги рутубат ариб турувчи узун «йўлак» бўйлаб сайд қилиш макондодилклар учун одат тусига айланганди: бу ерда бокира бир осоишишталик хукм сурар, гўё уни узоқлардан, сукунатли бегона хилқатдан атай кўчириб келингандек туюларди. Бу маскан гўё товуш етказишнинг хадисини олмагандай эди, шу боис, баъзан бир қадам нарида айтилган гап эшитилмас, гоҳида эса плантациянинг нариги четидаги гап ҳам қулоқка аниқ-тиниқ чалинар эди. Макондо қизлари бу фалати хусусиятни ўйин ва чўчиш, ҳазил ва кўрктиши воситасига айлантиришган, кечалари билан эса плантациядаги сайдларини худди бемаъни туш каби эслашар эди. Бананзордаги осоишишталик шу қадар катта шухрат қозондики, Урсула Гўзал Ремедиоснинг беозор ўйин-кулгусига қаршилик кўрсатмади ва унга шляпа ҳамда кийим кийиш шарти билан плантацияга боришига руҳсат берди. Қизлар бананзор чегарасига кириб келишлари биланоқ ҳаво ўша анвойи бўйга тўлиб-тошди. Ариқ қазиётган эркаклар аллақандай сехрли куч измига тушиб, ўзларига кўзга кўринмас хатар таҳлид килаётганини сезишиди. Кўпчилик хўнграб йиғлаб юборди. Гўзал Ремедиос ва унинг кўркув босган дугоналари ўзларига ташлашишга шай турган бу тутақкан эркаклар тўдасидан зўрға кутулишиб, яқин орадаги уйларга беркинишга муваффақ бўлишиди. Орадан сал вақт ўтгач, қизларни беркинган пана жойидан пешонасидаги қул билан чизилган хочлари ҳаммага илоҳий кўркув каби таъсир этадиган, худди уларни асло қўл теккизиб бўлмас олий мазхаб вакилларидек кўрсатадиган тўрттовлон Аурелиано халос этишиди. Тўс-тўполондан фойдаланган ишчилардан бири Гўзал Ремедиоснинг қорнига худди жар ёқасига чанг согланини бургутдек титраб-қақшаб чанг согланини у ҳеч кимга айтмади. Гўё яшин чақилдию қизнинг кўзлари бир лаҳза камашибди ва у дилозорга ўтирилиб, маъюс нигоҳини яққол кўрди, юрагида биргина раҳм-шафқат уйғонди. Кечқурун Турклар кўчасида ўша ишчи ўзининг ботирлигини гапириб, бахти чопганидан чиранди ва орадан бир неча дақиқа ўтмасдан от тепкисига учраб, кўкраги мажақланиб кетди; ишчини ўраб олган ажнабий тошкўча ўртаси-

да унинг ўз қонига бўкиб, нафаси қайтганича қонталаш ётганини кўришиди.

Гўзал Ремедиоснинг эркак зотига ажал келтириши шундай килиб рад этиб бўлмайдиган тўртта далил билан исботланди. Гарчанд, мақтанишни хуш кўрадиган айrim эркаклар шундай жозибали аёл билан бир кеча бўлиш учун жонларини қурбон қилингига тайёр эканликларини айтишса-да, аслида уларнинг бирортаси ҳам бунга журъат этолмасди. Гўзал Ремедиосни забт этиш, у келтиражак ажал йўлини тўсиш учун жўнгина бир хис — муҳаббат даркор эди, лекин бу фикр ҳеч кимнинг миясига келмасди.

Урсула чеварасига эътибор бермай қўйди. Илгари у қизни оддий рўзгор юмушларига қизиқтиришга уринар эди. «Эркакларга кўпроқ нарса керак, — дерди у сирли килиб. — Сен ўйлаганлардан ташқари овқат пишириш, супуриш-сидириш, ҳар хил майда-чуйда нарсалар учун азоб чекишига тўғри келади». Урсула чеварасининг рўзгорбон хотин бўлмаслигини сезарди. Чунки ўз хирсини қониқтириб бўлгач, Гўзал Ремедиоснинг акл бовар қилмайдиган ялқовлигига бир кун ҳам тоб берадиган эркак зоти топилиши амри-маҳол эди. Кенжатой Хосе Аркадионинг туғилиши ва уни Рим папасига ворис қилиш истаги бечора аёлни чевара ташвишидан кечишига мажбур этди. Эртами-кечми мўъжиза юз беришига ва бу дунёда Гўзал Ремедиосдек даҳмаза юкни елкасига оладиган эркак тошлишига ишонган Урсула қизни тақдир зайлига топшириб қўйди. Амаранта эса, Гўзал Ремедиосни тарбиялаш бефойда эканини Урсуладан анча илгари тушуниб, уни овсар қизча, деб ўйларди. «Сени лотереяга тикиш керак», дерди Амаранта унинг эркаклар ҳакидаги сухбатга бефарқлигидан ташвишланиб. Кейинрок Урсула Гўзал Ремедиосга черковга юзига тўр рўмол ёпиб боришини буюрганида, Амаранта бу ҳол эътиборни тортади ва тез орада сохибжамолнинг юрагига йўл ахтарадиган бирорта эркак пайдо бўлиши мумкин, деди. Аммо Гўзал Ремедиос ҳатто шаҳзодалардан ҳам жозибали даъвогарга ўйламай-нетмай рад жавобини берганида, Амарантанинг сўнгти умиди пучга чиқди. Фернанда бўлса, ҳатто Гўзал Ремедиосни тушунишни ҳам истамас эди. Уни қонли карнавал куни қиролича либосида кўрган Фернанда Ремедиос

бу дунёснинг одами эмас, деган хуносага келган эди. Лекин унинг овқатни қўл билан ейишини ва барча гаплари телба-тескари эканини кўргач, Буэндия авлодида телбалар жуда кўплигидан афсусланиб кетди. Полковник Аурелиано Буэндия Гўзал Ремедиос ўзи билган ва кўрган одамлар орасида энг ақли теран инсон эканлигига ишонар ва буни одамларни мазаҳ қилишдек фаройиб қобилияти орқали исботласа-да, қариндошлари аллақачон қизни худо измига топшириб қўйишга ғэриб. Гўзал Ремедиос ёлғизлик саҳросида колди, лекин бундан заррача азобланмади, у ўзининг сокин тушлари, узоқ чўмилишлари, тартибсиз овқатланишию ҳар неки хотирадан холи умри давомида улғайиб борарди. Бу ҳол то Фернанда боғдаги ипга осилган чойшабларни йиғишириб олишга кўмаклашиб учун аёлларни чакирган баҳор кунига қадар давом этди. Ўшаңда, ҳали иш бошланмай туриб, Амаранта ногаҳон Гўзал Ремедиоснинг юзи оқариб, ҳатто аллақандай шаффоғ тус олганини сезди.

— Тобинг қочдими? — деб сўради у қиздан.

Чойшабнинг шариги четини тутган Гўзал Ремедиос маъюс жилмайганча:

— Аксинча, мен ҳеч қачон ўзимни бу қадар яхши сезмагандим, — деди.

Фернанда Гўзал Ремедиос гапини тутгатгани ҳамон майин нурга йўғрилган шамол қўлидаги чойшабни юлиб олишга интилаётганини сезди ва чойшабнинг ҳавода бир зумда энламасига ёйилиб текислаганини кўрди. Амаранта эса юбкаси этагидаги тўрларнинг сирли титрашини пайқади ва ўша сония Гўзал Ремедиос кўкка парвоз кила бошлаганида, йиқилиб тушмаслик учун ўз чойшабининг бир чеккасига маҳкам ёпишди. Кўзлари деярли ожиз бўлиб қолган Урсулагина енгиб бўлмас бу шамолнинг табиатини тушуна олди; у чойшабларни шамолнинг нурли оқими ихтиёрига топширди ва кўзни қамаштирадиган даражадаги оппок, ҳилпираётган чойшаблар орасида Гўзал Ремедиоснинг видолашиш учун кўлини силкиётганига қараб турди; чойшаблар кўйка ўрлагандан ўрлаб, қиз билан бирга хотиротнинг энг баланд учадиган күшлари ҳам қувиб ета олмайдиган поёнсиз бўшилиқда фойиб бўлишиди.

Ажнабийлар, ниҳоят қиз бирор эркакнинг домига

илингдан оиласидагилар ўз шарафини меъроj ҳақидаги чўпчак билан ҳимоя қиласидир, деган фикрга келишиди. Ҳасад ўтида куйган Фернанда бора-бора мўъжизани тан олди ва кўп вақтлар давомида чойшабларини қайтариб беришини сўрайвериб, худонинг жонига тегди. Макондо ахлининг аксарияти ҳам мўъжиза юз берганига ишонди ва ҳатто шам ёкишиб, дуо ўкишди. Агар мўъжиза хусусидаги ҳайратни барча Аурелианоларнинг ваҳшиёна қириб ташланиши ҳақидаги шумхабар сиқиб чиқармаганида, балки одамлар Гўзал Ремедиоснинг парвози ҳақида яна-да кўпроқ гапиришган бўлишарди. Гарчанд, полковник Аурелиано Буэндия ўз ўғилларининг фожиавий ўлими мукаррар эканини қайсиdir даражада сезса-да, буни башоратта ўймади. Ажнабийларга қўшилиб келган икки ўғли — Арракаш Аурелиано билан Аурелиано Аркайя Макондода колиши истагини билдиришганда, раъйидан қайтаришга уринди. У коронгилик тушиши биланоқ ҳатарли жойга айланадиган бу шаҳарда уларга нима борлигига тушунмасди, аммо Аурелиано Иккинчи йигитларни кўллаб-куватлади ва Жавдарранг Аурелиано билан Фамгин Аурелиано укаларини ўз корхоналарига ишга жойлаштириб қўйишиди. Полковник Аурелиано Буэндиянинг бу қарорга келишида ҳали ўзига ҳам равшан бўлмаган асоси бор эди. У жаноб Браунни Макондода пайдо бўлган илк автомобилда — усти очиладиган, гудоги шахар итларини даҳшат соладиган зарғалдок рангли машинада кўрган пайтдан бошлаб, одамларнинг гринго олдида қулларча тиз чўкишларидан разабланди ва тушуниб етдики, илгари елкасига милтиқ останча, бола-чақасини уйда қолдириб урушга отланган довюрак эркакларнинг табиатида пимадир ўзгариби. Неерланд муваққат сулхидан кейин Макондони алькальдлар бошқарарди, тинчликсевар ва жуда толиққан шаҳар консерваторлари орасидан номустақил ва ночор ҳакамлар шунчаки номигагина сайлаб кўйилган эди. «Бу — ожизлар хукмдорлиги, — дерди полковник Аурелиано Буэндия бор-йўғи ёғоч таёқ билан қуролланган ялангоёқ жандармчиларга. — Демак, биз ўйларимизни кўк рангга бўяш учун шунчак вақт беҳуда жанг қилган эканмиз-да». Банан компанияси вужудга келгач, маҳаллий амалдорлар жазира мақсади иссифу пашшалардан, шаҳарликлар бошидан кечираётган кўплаб но-

қулайликлардан азоб чекмасликлари учун жаноб Браунинг электрлаштирилган паррандахонасига жойлашган зўравон ажнабийлар билан алмаштирилди. Жандармачилар ўрнини эса мачете кўтарган ёлланма қотиллар эгаллади. Полковник Аурелиано Буэндия устахонасида ўтириб, айни ўзгаришлар тўғрисида ўйлади ва урушни катъий туриб охиригача етказмай катта хато қилганига амин бўлди.

Ана шундай кунларнинг бирида ҳамма унтиб юборган полковник Магнифику Висбалнинг акаси ўзининг етти яшар невараси билан лимон шарбати ичгани шахар майдонидаги дўкончага келди. Бола тасодифан ёнида турган жандарм капралининг мундирига лимон шарбатини тўкиб юборди, шунда ваҳший капрал ўткир мачетеси билан бурдалаб ташлади ва неварасини қутқармокчи бўлган чолнинг бошини бир силтov билан танасидан жудо қилди. Бир неча эркак ўйига кўтариб бораётган чолнинг бошсиз танасини, бир аёл киши социдан ушлаб олган калласини ва боланинг бурдаланган танаси солинган қонли халтани бутун шаҳар кўрди.

Бу воқеа полковник Аурелиано Буэндиани тавбасини унтишга мажбур қилди. У ёшлигига, қутурган ит қопгани учун кўндок билан уриб ўлдирилган аёлнинг жасадини қўрганида қанчалар ғазабланган бўлса, хозир хам шундай ғазабланди. Полковник кўчада йигилган томошибинларга бир назар солди-да, момақалдироқдек овози билан юрагига сигмаётган нафратнинг жами залворини аедарди.

— Караб туринглар, — қичкирди у, — бу аблах гринголарга бархам бериш учун мен шу кунларда ўғилларимни куроллантираман.

Аммо қандайдир номаълум жиноятчилар полковникнинг ўн етти нафар ўелини худди кўёнларни овлашгандек бутун қирғоқ бўйлаб бир хафта давомида овлашди; улар пешонага кул билан чизилган хочнинг қоқ марказига ўқ узишарди. Фамгин Аурелиано кечқурун соат еттида онасининг ўйидан чиқаётганида, коронфиликда милитиқ овози гумбирлади ва ўқ унинг пешонасини тешиб ўтди. Жавдарранг Аурелиано фабрикадаги гамагидан тошилди: унинг қошлари ўртасига муз ушатиладиган мисранг то дастасигача қоқилган эди. Арракаш Аурелиано

кинодан сўнг қайлигини ўйига кузатиб, сутдай ёруғ Турклар кўчаси бўйлаб ортига қайтарди: номаълум қотил оломон орасида туриб, унга тўппончадан узгач, бечора йигит ёғ эритилаётган қозонга йиқилиб тушди. Орадан беш дақиқа ўтгач, Аурелиано Аркайя бир аёл билан ўтган хонанинг эшигини кимдир тақиллатиб: «Тезрок чик, акаларингни ўлдиришяпти!» деб бакирди. Ўша аёлнинг кейин хикоя қилиб беришича, Аурелиано Аркайя жойидан иргиб туриб эшикни очган ва эшик ортида бош суюгини мажақлаб ташлаган маузер ўқига учган. Фернанда, ўйда тўрттала марҳумга жаноза ўқишига тайёргарлик қўрилаётган ана шу қонли кечада Петра Котес полковникнинг исми билан аталувчиларнинг ҳаммасини ўлдиришса керак, деб ўйлаб, жавонга яшириб ќўйган эрини телбаларга ўхшаб, бутун шаҳар бўйлаб қидириб чиқди. Петра Котес Аурелиано Иккинчини орадан тўрт кун ўтгач олинган телеграммадан номаълум фанимларнинг ғазаби фақатгина пешонасига кулдан хоч тасвири туширилган ака-укаларга қаратилганлиги маълум бўлганидан сўнг жавондан чиқарди. Амаранта жиянлари ҳақидаги маълумотлар ёзилган дафтарчани қидириб тоғди ва олинган телеграммаларга қараб, то тўнғич жиянининг исмими қолдириб, бошқа ҳаммасининг исмларини ўчирди. Буғдойранг, кўзлари оч яшил бу йигитни уйдагилар яхши эслаб қолишган эди. Унинг исми Ошиқ Аурелиано бўлиб, дурадгорлик қилар ва ўзи тоғ тизмалари орасидаги овлоқ қишлоқлардан бирида яшарди. Икки ҳафта давомида унинг ўлими ҳақида хеч нарса эшита олмаган Аурелиано Иккинчи Ошиқ Аурелиано хеч нарсадан хабари йўқ деб, уни хатардан күткариб қолиш ниятида олдига чопар юборди. Чопар, Ошиқ Аурелиано бехатар жойда, деган хабар келтириди. Қирғин оқшомида уникига икки киши келиб тўппончалардан ўқ узган, аммо йигитнинг пешонасидаги хочига бирорта хам ўқ тегмаган эди. У девордан сакраб тушиб, маҳаллий хиндулар билан дўстлиги туфайли ҳар бир сўқмофи таниш бўлиб қолган токқа яниринганди. У ҳақда бошқа хеч нарса эшитишмади.

Бу кунлар полковник Аурелиано Буэндия учун энг кора кунлар эди. Республика президенти унга атрофлича тергов ишлари олиб бориш ваъда қилинган, марҳумлар макталган телеграмма юбориб, ҳамдардлик билдири.

Президентнинг буйруғига биноан, шахар доруғаси дағыпта тўртта гулчамбар олиб келди ва уларни тобутларнинг устига қўймоқчи бўлди, аммо полковник уни кўчага хайдаб чиқарди. Дағн тугагач, у республика президенти номига аччик-тизик телеграмма ёзи ва уни шахсан ўзи юбормоқчи бўлиб, почта идорасига борди, лекин телеграфчи бундай телеграммани юборишдан бош тортди. Шундан сўнг полковник Аурелиано Буэндия телеграмма текстини ошкора сўкишлар билан кенгайтириб, хат орқали жўнатди. У хотини ва урушда энг яхши дўстлари ўлган маҳалдагидек ҳозир ҳам унча мусибат чекмади, балки бутун вужудини худди ўшандагидек бехад бир кўр қаҳр қамради. Ҳатто падре Антонио Исабелни қотилларнинг шериги, деб эълон қилди. Бечора рухоний гўё унинг ўғилларини банимлар адашмай топиб олишлари учун атайлаб ўчмас хоч билан тамалаган экан. Бир оз ақлдан озиб қолган ва Муқаддас китобни бемаъни талқин қилиб, ўз хутбалари билан қавм юрагига ғулгула соладиган тангрининг бу мункиллаб қолган хизматкори у кул билан тасвирлаган хочларнинг ўчиб кетипини исботглашга уриниб, рўзанинг биринчи куни учун сақлаб кўядиган ва сув билан осонгина ювиладиган қул солинган финжонни кўтариб келди. Лекин фожиадан қўрқиш оила аъзолари қалбига шу қадар чукур сингандики, ҳатто художўй Фернанда ҳам синовга дош бера олмади.

Вақт бетиним ўтар, аммо полковник Аурелиано Буэндия ўзи маҳрум бўлган бир вақтдаги осойишталикни қайта тиклашга ожизлик қиласарди. У тилла балиқчалар тайёрлашни йиғиштириб қўйди. Овқатини ҳам зўрга ер, узун ёмғирпўшини полда судраганча, пинхоний қаҳрини ичга ютиб, кечаси билан ухламай, худди ойнапастларга ўҳшаб, уйнинг у бурчидан-бу бурчига бориб келарди. Уч ой ўтди деганда, унинг соchlари буткул оқарди, мўйловининг илгари тепага қайрилиб турадиган учлари қонсиз лаблари узра осилиб тушди, лекин кўзлари ҳамон ўша туғилганида ҳаммани қўрқитиб юборгану биргина нигоҳи билан стулларни ўрнидан жилдира оладиган пайтлардагидек лахча чўф бўлиб ёнарди. Азоб ўтида куйиб кул бўлаётган полковник Аурелиано Буэндия ўша ўзини хавф-хатар сўқмоқлари орқали шуҳрат сахросига элтган кудрати — олдиндан сеза билиш қобилиятини қайта тик-

лашга беҳуда уринарди. У ўзи туғилиб ўслан, эндиликда буткул бегона бўлиб қолган уйда адашиб колди ва астасекин таназзулга юз тутди. Уруш арафасидаги воқеаларнинг изларини қидириб топиш ниятида, у бир кун Мелькиадеснинг хонасига кирди, аммо неча йиллардан бўён ҳувиллаб ётган бу масканда ахлат ва турли эски-тускилар уюмини кўрди, холос. Анчадан бери бирор кўз ташламаган китобларнинг муқоваларини, нам ютиб чириган қўллэзмаларни мурдаранг пўпанак қоплаган, қачонлардир энг ораста ва энг ёруғ хонанинг ҳавоси эса чириган хотиранинг қўланса ҳидига тўлиб-тошган эди. Башқа куни эрталаб у каштан дараҳти остида Урсулани учратиб қолди. Урсула бошини марҳум эрининг тиззаларига қўйиб йиғларди. Уйдагилардан фақатгина полковник Аурелиано Буэндияга ярим асрлик изтироб ва бўронлардан кадди букилган бу улуғвор чолни кўриш насиб этмаганди. «Отанг билан саломлаш», деди Урсула. Полковник дараҳт ёнида бир дақиқача турди-ю, бу мунгли жой ҳам кўнглида бирор туйғу уйгота олмаслигини пайқади.

— Қани, у бутун нималар деди? — деб сўради полковник Аурелиано Буэндия.

— Отанг фуссага ботган, — жавоб берди Урсула. — Назарида сен ҳадемай ўлар эмишсан.

— Унга шуни айтиб қўйки, — дея жилмайди полковник, — одам лозим пайтда эмас, балки ўлиши мумкин бўлганида ўлади.

Марҳум отасининг башорати полковник Аурелиано Буэндия қалбидаги ҳали бекиниб ётган ғуур ёғини пуфлагандай бўлди. У айни лаҳзада, аввалги қудратим қайтди, деб хаёл қилди. Онасидан авлиё Юсуфнинг гипс хайкали ичидан чиқсан олтин тангаларнинг каерга кўмиб қўйилганини суриштириди. «Буни билиш сенга ҳеч қачон насиб этмайди, — деди онаси ўтган йилларнинг аччик сабоклари туғдирган қатъийлик билан. — Эгаси топилгач, ўзи ковлаб олади». Ўзининг камсукумлиги билан ном чиқарган полковникнинг кун ўтказишга етарли сармоя эмас, балки бутун бир ҳазина (унинг миқдорини эшитганда Аурелиано Иккинчи хайратдан қотиб қолди) ҳакида очкўзлик билан орзу қилаётганини ҳеч ким тушунмасди. Полковник Аурелиано Буэндия ўзининг собиқ партиядош ўртоқларига пул сўраб мурожаат қилганида, улар ўз-

ларини олиб қоча бошлашди. Унинг: «Консерватор ва либераллар ўртасидаги бирдан-бир фарқ шундаки, либераллар эрталабки ибодатга, консерваторлар эса кечки ибодатга боришиади», деган сўзлари айни ўша вақтда айтилган эди. Аммо у шу қадар қатъийлик кўрсатдики, иззат-нафсини ҳам унтиб, нақ тиланчилик йўлига ўтди, эшикма-эшик кезиб, ахийри саккиз ой деганда Ursula бекитиб кўйган бойлиқдан ҳам кўпроқ пул тўплади. Шундан сўнг янги ялпи урушни бошлашга ёрдам сўраб, бемор полковник Херинельдо Маркеснига жўнади.

Бир вақтлар полковник Херинельдо Маркес, фалажлик курсига михлаб ташлаганига ҳам қарамай, ҳақиқатан ҳам қул босган кўзғолон ўтини алнга олдиришга қодир яккаю ягона одам эди. Муваққат Нидерланд сулхидан сўнг, полковник Аурелиано Буэндия ўзининг олтин балиқчаларидан таскин қидираётган маҳалда, полковник Херинельдо Маркес энг охирги дакиқагача ҳам хоинлик қилмаган кўзғолончи офицерлар билан алоқа қилиб турди. Полковник улар бир биргаликда кундалик камситишлар, илтижолар ва расмий хатлар, чеки йўқ «эртага келинг», «ишингиз шу ўргада ҳал бўлади», «биз ишингизни атрофлича ўрганипмиз» қабилидаги гаплардан иборат оғир жангда қатнаши; ветеранларга умрбодлик нафака ваъда қилишган, лекин ваъдаларининг устидан чиқишмаган «сизларни ҳурмат қилувчилар», «садоқатли кулларингиз» билан бўлган бу жанг мағлубият билан тугади. Жамики муддатларни мудом ортга сурган бу ҳало-катли уруш ветеранларга йигирма йил давом этган қонли жангдан ҳам кўпроқ зарап етказди. Учта сункасдан кутулиб кетган, беш марта ярадор бўлиб соғ-омон қолган ва беҳисоб жангларда ҳам ҳеч жойи лат емаган полковник Херинельдо Маркеснинг ўзи узоқ кутди, ахийри кутиш исканжасига дош беролмай энг сўнгти мағлубияти бўлмиш қариликни тан олди; шунда у тебранма курсида ўтирганча, қуёшнинг деразадан полга тушган тўртбурчак ёғудисига тикилиб, Амаранта ҳакида ўйлади. У ўз сафдошларини охирги марта газетада босилган расмларида кўрди — бир неча ветеранлар полковник Херинельдо Маркес ҳатто номини ҳам билмайдиган республика президенти билан ўтиришар, собиқ жангчиларнинг юзида дарғазаблик аломати кўринарди; президент уларга

ўзининг тасвири туширилган нишон тақдим килиб, ўлганда тобутларига қўйиш учун чанг ва қон билан қопланган байроқлардан бирини қайтариб берган эди. Бошқа, энг муносиб ветеранлар эса жамоат хайр-эҳсонининг қоронғи тўшаларида туришиб, ҳанузгача нафақа ҳақидаги ҳабарни кутишарди. Баъзилари очликдан ўлар, бошқалари — ичидаги қайноқ ғазабни тамадди қиласётганлари — яшашни давом эттирас ва шуҳратнинг сара ахлати ичидаги кексалиқдан аста-секин чириб бораради. Шу боис ҳам полковник Аурелиано Буэндиянинг Макондодаги чет эллик босқинчилар томонидан қўллаб-қувватланаётган бу шармандали, таг-тубигача чириган тузумни ер юзидан буткул йўқотишга қаратилган, ҳаёт-мамот уруши очиш ҳақидаги таклифини эшитган полковник Херинельдо Маркес ўз таассуфини яширолмади:

— Эҳ, Аурелиано, — деб хўрсинди у, — сенинг қариганингни билардим, аммо ақлдан озганингни бугун тушуниб етдим.

* * *

Сўнгти йилларнинг тўс-тўполони туфайли Ursula Хосе Аркадиони папа таҳтини эгаллаши учун тайёрлашга етарли вақт топа олмади. Уни семинарияга юбориш пайти жуда якин қолган, энди ўша бой берилган соатларни чегириб олиш зарур эди. Хосе Аркадионинг синглиси Меме (унинг тарбиясини баджаҳл Фернанда билан маъюс Амаранта ўзаро тақсимлаб олишган эди) мактаб ёшига етганда, эндиликда уни монастир қошидаги мактабда клавикорд созининг мохир ижрочиси қилиб тайёрлашлари керак эди. Ursulani оғир шубҳалар қийнарди — унга папаликка номзоднинг ланж руҳини тоблаш усувлари таъсирчан эмасдек туюларди, лекин у бунда ўзининг на кексайиб, қоқиниб юришини, на кўз атрофини қоплаётган қора булатларни (у ана шу булатлар ортидан факат атрофдаги нарсаларнинг ташқи кўринишини зўрға ажратса оларди) айбдор ҳисобларди. Ursula ҳамма балони ўзи ҳам аниқ тасаввурга эга бўлмаган, вақтнинг сифатига бетиним путур етказувчи, гира-шира фараз қилувчи аллақандай номаълум бир ҳодисадан кўрарди. «Йиллар энди олдингидан кўра бошқача ўтятти», шикоят қиласарди у. Илгари болаларимиз жуда секин улғайишарди, деб

ўйларди Урсула. Унинг тўнгич ўғли Хосе Аркадио лўдилар билан қочиб кетганидан уйга танаси худди илоннинг териси каби расм солиб безалган, гапи мунажжимга ўҳшаб тушунарсиз ҳолда қайтиб келгунича, Амаранта билан Аркадио хиндулар тилини унутишиб, испанча гапиришини ўрганиб олишгунча қанча вакт ўтганини ёки бечора Хосе Аркадио Буэндиа каштан дарахти остида неча кечакундуздан бери ўтириби, жангут азобларни бошидан кечирган, ҳатто ёши элликка ҳам етмаган, ўлим тўшагида ётган полковник Аурелиано Буэндиани уйларига олиб келгунча қанча вакт ўтиби — маңа шуларни эслаш кифоя. Илгари у кун бўйи новвот тайёрлаш билан машғул бўлишига қарамай, болаларга қарашга ҳам улгурап, ҳатто уларнинг кўзига бокиб, канакунжут мойини суриш вақти келганини пайқарди ҳам. Ҳозир Урсула эрталабдан кечгача факат Хосе Аркадиога қараш билан шуғулланса-да, замон айнигани туфайли бирор-бир ишиниям охиритача етказолмасди. Аммо аслида ҳамма гап ҳатто ёши нечадалигини кўпдан бери билмайдиган Урсуланинг ҳанузгача кексаликни бўйнига олмаётганида эди; у ҳамма ерда тентираб юрар, ҳамма нарсага аралашаверар, авлиё Юсуфнинг гипс ҳайкалини ким ташлаб кетди, деган саволини такрорлайвериб, ажнабийларнинг жонига тегарди. Урсуланинг кўзлари қачон хира торта бошлаганини ҳеч ким аниқ айти олмасди. Ҳатто умрининг сўнгти ўйлари тўшакдан турга олмайдиган даражага етганда ҳам, ҳамма Урсулани кексалик енгди, деб ўйлар, аслида эса у батамом кўр бўлиб қолган эди. Урсула кўзи ожизлана бошлиётганини Хосе Аркадио тувилемасидан сал илгари сезган эди. Олдинига бу ҳолни лоҳасликка йўйди ва тезда ўтиб кетади деб ўйлаб, илик ёғидан шўрва ичди, кўзига асал томизди, аммо кун сайин баттар зулматга чўмаётганига ноилож ишонч ҳосил қилди. У электр ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлолмади, чунки Макондога электр чироқларини ўрнатишганда, Урсула уларни аллақандай бир фира-шира шуъла сифатида идрок этадиган ҳолга етганди. У кўздан айрилгани ҳақида ҳеч кимга оғиз очмас, чунки бу — ўзининг фойдасиз бўлиб қолганини кўйчилик олдида тан олиш эди-да. Урсула, уни кўрлик ёруғ оламдан бутунлай ажратиб кўйганида ҳам хотира ёрдамида кўришни давом эттириш мақсадида одамлардан яши-

рича буюмлар орасидаги масофани ҳамда одамларнинг товупларини дикқат билан ўрганарди. Кейинчалик эса у ногахон ҳидлардан нажот тонди — уларни коронфиликда буюмларнинг шаклларию рангига нисбатан, анча яққол аниқлаш мумкин эди. Ҳидлар уни сири очилиб, шарманласи чиқишдан батамом асраб қолди. Кўз олдини коронфилик қоплаганига қарамай, Урсула игнага ип ўтказар, кийим илгагига тепчиб чиқар ва сутнинг қайнаганини била оларди. У ҳар бир нарсанинг қаерда эканини аниқ өсларкан, баъзида кўрлигини ўзи ҳам унтиб қўярди. Бир куни никоҳ узуги йўқолганида, Фернанда қичқириб, бутун уйни бошига кўтарди, Урсула эса узукни болалар ётоқхонасидаги токчадан топиб берди. Бунинг сабаби жўнгина эди: уйдагилар хоналарнинг у бошидан-бу бошига бепарволарча бориб келишаркан, Урсула ўзининг сирини бехосдан билиб қолмасликлари учун соғ колган тўрт сезги аъзолари билан уларнинг ҳар бир ҳаракатини кузатар эди. У тез орада оиласининг ҳар бир аъзоси ўзи билмаган ҳолда кунига фақатина битта йўлни босиб ўтишини, ҳаракатлари бир хил сўзларни тақрорлашини кашф этди. Демак, Буэндиалар фақат одатдаги кун тартиби бузилсагина бирор буюмни йўқотишлари мумкин эди. Шу боис ҳам Фернанданинг йиғи-сифини эшитган Урсула, унинг ягона файриодатий ҳаракати болалар хонасига кириб, каравотларидағи бўйраларни шамоллатиши эканини (чунки ўтган кечаси Меме қандала топиб олганди) эслади. Фернанда хонани йиғишитираётганида ёнида болалар бўлган ва шу сабабли ҳам у узугини уларнинг кўли ета олмайдиган бирдан-бир жой — токчага кўйган, деб тахмин қилганди Урсула. Фернанда эса, аксинча, кундалиқ одатлар йўқолган буюмларни кидиришни қийинлаштиришини, улар туфайли буюмларни топиш оғир эканини билмаган ҳолда, узугини ўзининг ҳар кунги юрган йўлларидан изларди.

Хосе Аркадионинг тарбияси билан шуғулланиш Урсулага уйдаги энг кичик ўзгаришларни ҳам илғашда қўл кесларди. Масалан, у Амарантанинг ётоқхонадаги авлиёларни кийинтираётганини билиб қолганида, ўзини гўёки болага рангларни ажратиш бўйича сабоқ берадиганга соларди.

— Кани, — деди у Хосе Аркадиога, — энди менга айт-чи, авлиё Рафаэлнинг кийими кайси рангда?

Шу тахлит бола Урсулага кўз бўлар, старли маълумотларни етказарди. У семинарияга кетишидан анча олдин Урсула газмолни пайпаслаб кўриб, авлиёлар кийимларининг рангини аниқлашни ўрганиб олди. Баъзи вақтда кутилмаган воқеалар ҳам юз берарди. Бир куни у бегониялар ўсадиган галереяда кашта тикиб ўтирган Амарантага урилиб кетди.

— Худо ҳаки, — Амарантанинг жаҳли чиқди, — кўзингга қарасанг бўлмайдими!

Урсула ўзининг ҳақлигига тўла ишонарди ва ўйлаб кўриб, бирдан ҳали ҳеч кимнинг миясига қелмаган нарсани қашф этди: фасллар ўтиши билан қуёш ўз ҳолатини сездирмай ўзгартирап ва натижада галереяда ўтирганлар ҳам ўзлари сезишмаган ҳолда ўринларидан силжиб, жойларини ўзгартиришар экан. Урсула Амарантанинг қаерда ўтирганлигини бехато аниқлаш учун бугун кайси кун эканини эсласа кифоя эди. Урсула худди илгаридаи, яъни уйнинг бутун ташвиши гарданида пайтидаги кабидек абжир эди. Гарчанд, у ўзининг қарилиги туфайли ёруғ оламдан ажralиб, танҳо бўлиб қолган эсада, хонадонларидаги кичик воқеа-ходисаларни ҳам фавқулодда тийраклик билан билиш қобилиятига эга бўлдики, илгари иш билан машгуллиги туфайли сезмаган нарсаларини илк бор равшан кўра бошлади. Хосе Аркадиони семинарияга тайёрлашаётган пайтда Урсула Буэндиа оиласини то Макондога асос солинглан кундан бошлаб атрофлича тахлил килди ва авлодлари ҳақидаги ўз фикрини тамомила қайтадан кўриб чиқди. Урсула, полковник Аурелиано Буэндиа дастлаб ўйлаганидек, яъни уруш раҳмсиз қилиб қўйгани учун эмас, балки у ҳеч қачон ҳеч кимни — хотини Ремедиосни ҳам, бир кечалик беҳисоб жазманларини ҳам, ҳатто ўғилларини ҳам севмагани учун оиласига нисбатан совиб кетганига ишонди. Урсула полковник бу қадар кўп жангларни ҳамма ўйлаганидек идеализм учун олиб бормаганини, муқаррар ғалабдан ҳамма ўйлаганидек чарчагани туфайли воз кечмаганини, балки факат чинакам шуҳратпарастлиги учунги нағлаба қозанганию мағлубиятга учраганини тушунди. Урсула керак бўлса жониниям аямайдиган бу ўғли таби-

атан бирорни сева билиш қобилиятидан маҳрум этилган, деган хуносага келди. Бир куни кечқурун Урсула, ана шу ўғли ҳали қорнида бўлганидаёт, йиғисини эшитган ёди; йиғиси шу қадар юракни эзадиган ва аниқ эдики, Урсуланинг ёнида ётган Хосе Аркадио Буэндиа уйғониб кетди-да, балки ўғли оғиз очмасдан гапирадиган бўлиб туғилар деб, роса қувонди. Колганлар эса у башоратчи бўлишини «каромат» қилишди. Урсула эса қорнидан чиқкан бу йиғи унинг чўчка думли бўлиб туғилишидан берилган илк даҳшатли аломат деган ўйдан чўчиб тушди ва худодан унга ҳали туғилмасиданоқ ўлим тилади. Аммо Урсула боланинг она қорнида йиғлаш унинг оғиз очмасдан гапира олиши ёки башорат кила олувчилигидан нишона эмаслиги, балки унинг ҳеч қачон севиш нималигини билмай ўтишини бехато кўрсатувчи белги эканини қариликнинг ақл-фаросати билан англади ва кейин буни бот-бот таъкидлади. Ўғлини қайта баҳолаш дафъатан унинг қалбida фарзандига бера олмаган меҳр-шафқатларини уйғотиб юборди. Урсулани мудом кўрқитадиган, тошюраклиги қайғуга соладиган дил гуссаси тўла Амаранта, аксинча, ҳозир онасига аёллик назокатининг тимсоли бўлиб туюлди. У ачиниш туфайли пайдо бўлган бир зийраклик билан яна шуни англадики, Амарантанинг Пьетро Креспига берган ноҳақ азоблари ҳамма ўйлаганидек ўчилиш иштиёки, иккинчи киши полковник Херинельдо Маркеснинг ҳаётини барбод қилгани узокқа чўзилган азоб мутлако тахир, аччиқ, дарди бедаво ғам билан боғлиқ эмасди. Аслида буларнинг бари чексиз, севги билан енгиги бўлмас кўрқоқлик ўртасидаги беомон кураш туфайли юз берган нозиклик бўлиб, бора-бора бу курашда Амарантанинг бечора юрагини мудом тилка-пора килиб турган ақл бовар қилмас кўрқув ғолиб чикқанди.

Худди шу кунлари Урсула Ребеканинг номини тез-тез тилга оладиган бўлди, у Ребеканинг қачонлардир севимли бўлган сиймосини хотирасида гавдалантиришга уринар, кечиккан пушаймон ва дафъатан пайдо бўлган фахр туфайли бу севиги янада кучаяр, унинг сутини эммаган, балки кесак еб катта бўлган, томирида Буэндиаларининг эмас, балки суюклари мозорда ҳанузгача шакирлаб ётган номаълум одамларнинг номаълум қони оқадиган Ребекагина, юраги бетоқат, нафсини тия олмаган

Ребекагина Урсуланинг назарида, у ўз наслида кўрмоқни орзу қылган кучли жасоратни мужассам этган яккаю ягона одам эди.

— Ребека, — деб фўлдиради у деворларни бармоқлари билан пайпасларкан, — биз сенга нисбатан нихоятда адолатсизлик қилган эканмиз!

Хамма Урсула алаҳлаяпти, деб ўйларди. Айниқса, у худди Жаброилга ўхшаб ўнг кўлини олдинга чўзиб юрадиган бўлганидан сўнг шу фикр кучайди. Лекин Фернанда бу алаҳлаш зулмати баъзида ақл қуёши билан ёритилишини охири пайқади. Урсула ўтган йил уйларидага жами неча сўм харажат килинганини тутилмасдан айтиб берарди. Бир куни ошхонада шўрва тайёрлаётганида онаси хеч ким йўқ деб ўйлаб, ўзига-ўзи Макондога илк бор келиб, кейин Хосе Аркадио ер юзини олтмиш беш марта айланиб чиқсанига қадар гойиб бўлган илк лўлилардан сотиб олинган тегирмонлари ханузгача Пилар Тернерада қолиб кетганини айтганида, Амаранта ҳам Урсуланинг ақли расо эканини англади. Қарийб юзга етиб қолган, кулишидан илгари каптарларни чўчитгани каби ҳозир болаларни хайбати билан қўрқитадиган, бенихоя семизлигига қарамай, ҳамон бақувват ва тетик Пилар Тернера Урсуланинг сўзларидан асло ажабланмади: у кексаларнинг зийраклиги кўпинча қартада очилган фолга нисбатан чироқ эканига иона бошлаган эди.

Лекин шунга қарамай, Хосе Аркадио истеъодини шакллантириш учун етарли вақт топа олмаётганини сезган Урсула тушкунликка юз тутди. Бир куни эрталаб гул суви деб хаёл қилиб, боланинг бошига сиёҳ қуйиб юборди. Хамма нарсага ўжарлик билан аралашавериши туфайли, у хато устига хато қиласар, ўзини тобора кўпроқ қуршаётган зулмат пардасидан кутулишга бехуда уринарди. Ана шунда Урсуланинг миясига бу унинг устидан қарилек ва сўқирлик қозонган биринчи фалабанинг нишонаси эмас, балки вақтнинг айнигани — вақтдан путур кетишининг оқибати, деган фикр келди. Худо ой билан йилнинг ҳисобида, гўёки, мато газлайдиган турк дўкондори сингари алдашга йўл қўймасидан илгари, ўйларди у, ҳамма нарса бошқача йўсинда эди. Эндиликда нафақат болалар жуда тез улғайишади, ҳатто одамларнинг ҳиссисёти ҳам илгаригидан тамомила бўлакча. Гўзал Ре-

медиоснинг вужудиу руҳи хали осмону фалакка батамом кўтарилий туриб, беҳаё Фернанда у кунжакдан-бу кунжакка зир югуриб, нега чойшабларимни олиб кетишиди, деб шангилларди. Ўн олти нафар Аурелианонинг жасади совиб ҳам улгурмай, гўёки христианлар эмас, итлар ўлгандек, Аурелиано Иккинчи яна уйига масталастлар тўдасини тўплаб, уларга аккордеон чалдирав, шампан виноси куйиб берарди.

Урсуланинг назарида бу телба уй гўёки факат фосиклик маконига айланиб қолиши учунгина қурилган эди. Хосе Аркадионинг лаш-лушларини сандиққа солишаётганида, Урсула аччик хотираларга гарқ бўлиб, бундан кўра лахадга ётқизиб, устимдан тупрок тортишса яхши бўлармиди, дея ўзидан сўрар, одамлар хақикатан ҳам темирдан яралганми, шунча азобу уқубатларни кўтаришади, дея тап тортмай худодан сўрар, аммо худони ва ўз-ўзини қанча кўп сўроқ қилса, фикрлари шунчалик чигаллашар, унда худди ажнабийлар каби тасодифан эсга келган гапни айтавериш истаги туғилар, нихоят, доимо ўзгаларни ўйлаб яшагани учун шунча пайтлардан бери пайсалга солиб келган орзуси уйғонар — ақалли бир сония бўлсада, исён кўтаришни ғоят истарди; ҳамма нарсага хеч бўлмаса бир мартагина ҳафсала билан боплаб тупуришни, қарийб бир асрлик итоатгўйлиги мобайнида ўзини эзиб ташлаган оламжаҳон бемаъни сўзлар уюмини юрагидан итқитиб ташлашни жуда-жуда хоҳларди.

— Газанда! — деб қичкирди бир гал Урсула.

Кийимларни сандиққа жойлаштираётган Амаранта онамни чаён чақди, шекилли, деб ўйлади.

— Қани? — дея қўрқа-писа сўради у.

— Нима?

— Ҷаён, — деди Амаранта.

Урсула бармоғи билан юрагини кўрсатди:

— Манави ерда! — деди у.

Пайшанба куни кундузи соат иккода Хосе Аркадио семинарияга йўл олди. Урсула унинг шу хайрлашув пайтидаги ҳолатини доимо эслаб юради: Хосе Аркадио озғин, қарашлари жиддий эди, у худди Урсула тайинлаганидек, бир томчи ҳам ёш тўқмади, — Хосе Аркадио смакхонадан чиқиб кетганида, у ерда гул сувининг ўткир ҳиди анкиб турарди. Урсула болани уйдан осонроқ то-

пиш учун унинг бошини доимо ана шу сув билан юварди. Хайрлашув дастурхони атрофида тўйланган оила аъзолари хаяжонларини шўх-шодон лакиллашлар билан беркитишга уринишар, падре Антонио Исабелнинг ҳазилларини зўраки иштиёқ билан тинглашарди. Бурчаклари кумуш билан безатилиб, баҳмал қопланган сандиқни олиб чиқишаётганида, гўё уйдан тобут олиб чиқилаётгандек туюлди. Полковник Аурелиано Буэндия кузатиш маросимига иштирок этишдан бош тортди.

— Бизга шу етмай турувди, — тўнғиллади у. — Авлиё папа эмиш!

Уч ойдан сўнг Аурелиано Иккинчи ва Фернанда Мемени монастиръ кошидаги мактабга олиб боришида ва у ердан пианола ўрнини олган клавикордлар билан қайтиб келишиди. Худди шу пайтда Амаранта ўзига кафан тўқий бошлаганди. Банан можароси деярли босилиб қолган эди. Макондонинг туб аҳолиси ўзларининг ажнабийлар томонидан четта сиқиб чиқарилганини пайқашди. Аммо аввалиги арзимас даромадларини бир илож сақлаб қолиб, эндиликда бамисоли кема ҳалокатидан омон қолган кишилардек қувонишарди. Буэндия хонадонига тўда-тўда меҳмон чақириш ҳалигача давом этарди. Бир неча йил ўтиб, банан компанияси тутатилгач, оиласинг бурунги осуда ҳаёти қайта тикланди. Лекин анъанавий меҳмондорчилик тубдан ўзгариб кетди, чунки ҳокимият энди Фернанданинг кўлига ўтган эди. Урсула кўр эди, мудом зулматда яшарди, Амаранта эса кафан тўкишдан бош кўтармас, шу боис қироличаликка собиқ номзод бўлмиш хотиннинг дидига мос меҳмон танлаши, ота-онаси уқдирганидек, уларга жиддий қоидаларни зўрлаб юклashi учун ҳамма имконият бор эди. Келгиндилар осон йўл билан топган пулларнинг ўнгу сўлга сочилиши туфайли юз бераттган ахлоқсизликлардан ларзага тушган Буэндиаларнинг хонадони Фернанданинг қаттиққўллиги боис эскирган анъаналарнинг таянчига айланганди. Фернанда билан кампаниясига алоқаси бўлмаган кишинигина номусли одам хисобларди. Ҳатто қайниси Хосе Аркадио Иккинчи ҳам Фернанданинг ана шундай камситиш қурбонига айланди, чунки у банан можароси бошланган кунлардаёқ ўзининг ажойиб урушқоқ ҳурозларини яна сотиб, банан кампаниясига назоратчи бўлиб ишга кирган эди.

— Унга бехосият келгипидиларнинг касофати урган, корасиниям кўрмай бу ерда, — дерди Фернанда.

Үйдаги ҳаёт шу қадар расмий тус олдики, Аурелиано Иккинчи ўзини Петра Котеснинг уйида ўнғайроқ сеза бошлади. У аввалига хотинини меҳмон кутиш ташвишларидан халос этажагини баҳона қилиб, ўзининг дабдабали зиёфатларини жазманининг уйига кўчирди. Сўнг моллари серпунчлигини йўқотиб қўйишини баҳона қилиб, молхона билан отхонани хам ўша ерга кўчирди. Нихоят, ўша жой салқинроқ, деган важ билан кичик идорасини хам уникуга олиб ўтди. Фернанда ўзининг тирик бевага айланганини сезиб қолганида анча кеч эди. Аурелиано Иккинчи ўз уйида деярли овқатланмас, фақат тунагани келарди. Бу унинг одоб қоидаларига бирдан-бир хурмати эди, бунга ҳамма ишонарди. Аммо у бир сафар хатога йўл кўйди: тонгни Петра Котеснинг тўшагида кутиб олди. Бироқ кутилмаганида хотинидан таъна-дашном эшитмади, Фернанда ақалли енгилгина хўрсиниб хам қўймади, аммо ўша куниёқ Петра Котеснинг уйига эрининг икки сандиқ кийим-кечагини юбортириди. Энг ёмони куппа-кундуз куни юбортириди ва сандиқларни бутун шаҳар ахли кўрсинг учун кўча ўртасидан кўтариб ўтишларини буюрди. У ўзича, адашган эрим шармандалика чидай олмайди, бошини эгиб қайтиб келади, деб ўйлаган эди. Афсуски, Фернанда ўйлаганидек бўлмади. Сандиқларни кўрган ҳар бир одам ҳаммага маълум ишқий саргузаштга нихоят якун ясалди, деб хисобларди. Аурелиано Иккинчи бўлса ўзига ҳадя этилган озодликни уч кунлик базм билан нишонлади. Бечора Фернанда ўзининг кора ва узун либоси, модадан аллақачон қолган тақинчоқлари ва ўринсиз мағрурлиги туфайли эрта қаріб қолгандек туюлар, асл шоҳидан ёрқин кўйлак кийиб олган Петра Котес эса, поймол қилинган ҳуқук қайта тикланаётганидан кўзлари порлар, гўёки ёшлигининг иккинчи баҳори қулф ураётгандек туюлар эди. Аурелиано Иккинчи худди илгаригидек, яъни Петра Котес уни эгизак акаси деб ўйлаб, бирга ётиб юрган ва худо унга мисли кўрilmаган баҳт бир йўла икки кишидек севиш курдатига эга эркакни рўпара килганидан боши кўкка етган вақтдаги каби кучли бир ёшлик ҳарорати или ўзини яна жазмани измига топширди. Қайта туғилган эҳтирос қониқтириб бўлмайдиган даражада эди:

шундай пайтлар бўлардики, улар овқатга кўл уришдан олдин кўз-кўзга тушиб қолса бас, қозончанинг қопқоғини ёпишарди-да, очлик ва ишратдан ўлиш учун ётоқхонага йўл олишарди. Француз гетералари ёнига қилган махфий сайларида ортирган тажрибасидан илҳомланган Аурелиано Иккинчи Петра Котесга худди архиепископникига ўхшаш чодирли каравот олиб берди, дeraзаларга баҳмал пардалар остирди, ётоқхона шифти ва деворларини улкан кўзгулар билан қоплатди. У энди аввалгидан ҳам қувноқроқ, девонароқ эди. Ҳар куни кундуз соат ўн бирда поездда унинг номига шампан виноси ва бренди шишалари тўла қутилар келарди. Аурелиано Иккинчи юкни станциядан олиб қайтаркан, таниш ёки нотанишлигидан катъий назар, дуч келган одамни уйга етакларди. У ҳатто испанчани мутлақо билмайдиган жаноб Браунни ҳам имо-ишоралар билан йўлдан урди ва қув инглиз Петра Котеснинг уйида бир неча бор ўлгудай ичди, ҳатто бир куни қопонгич овчаркаларини ўзи аккардеон жўрлигига тутила-тутила айтган техас қўшиқларига ракс тушишга мажбур қилди.

— Туғинглар, сигирларим! — деб қичқиради Аурелиано Иккинчи кайфи ошган чоғларда. — Ҳаёт қисқа, тугаверинглар!

У ҳеч қачон айни пайтдагидек тўлишмаган, ҳеч қачон айни пайтдагидек қаттиқ севилмаган, унинг сигирлари ҳеч қачон айни пайтдагидек шиддат билан кўпаймаган эди. Базмларда шунчалар кўп бузоқ, чўчка ва товуқ сўйилардики, ховли сахни кондан қорайиб елимшак бўлиб қолганди. Аурелиано Иккинчи семириб кетди, қизилбинафа шарангга кирган юзи тўлишди, гавдаси нақ тошбакага ўхшаб қолди. Аурелиано Иккинчининг ақл бовар қилмайдиган хўралиги, аёвсиз пул совуриши ва чексиз хотамтойлиги овозаси водийдан ташқарига ҳам тарқалди ва энг донғи чикқан мечкайларнинг ҳам дикқатини торти. Петра Котеснинг уйида кўп овқат ейиш бўйича уюштириладиган аҳмоқона мусобақаларда қатнашиш учун Макондога чор тарафдан довруғи кетган очофтатлар келишарди. «Фил» лақаби билан мамлакатга донғи кетган Камила Сагаустуме исмли аёл келган ўша машъум шанбага қадар, мечкайлик бахсида хамиша Аурелиано Иккинчи голиб чиқарди. Улар орасидаги мусобақа шанба-

дан то сешанба куни эрталабгача давом этди. Биринчи куни маниока ва қовурилган банаидан тайёрланган гарнир билан, битта бузок гўштини еб, бир ярим қути шампан виносини ичган Аурелиано Иккинчи ўз ғалабасига аник ишонган эди. У тепса-тебранмас рақибасига нисбатан ўзида завқ ва ҳаётга ташнилик кўпроқ, деб хисобларди. Камиланинг овқат ейиш усули анча мукаммал эди, худди ана шунинг учун ҳам у дастлаб одамларда унчалик катта қизиқиш уйғотмади. Аурелиано Иккинчи гўштларни жон-жаҳди билан тортқилаб еса, Фил уларни худди уста жарроҳ каби бўлакларга бўлар ва шошилмай, лаззат билан ерди. У йирик ва семиз бўлса-да, баҳайбатлиги деярли сезилмасди: Филнинг юзи шу қадар чиройли, кўллари шу қадар нозик, истараси шунчалар иссиқ эдики, у илк бор уйга кириб келганида, Аурелиано Иккинчи бу аёл билан овқат ейишда эмас, балки тўشاқда беллашишни афзал кўришини пичирлаб айтди. Аммо Филнинг бузоқнинг бутун-бутун сонини ейишини, еганда ҳам энг нозик, юкори табакага хос одоб қоидаларини бузмаганини кўрган Аурелиано Иккинчи, бу сипо, дилбар ва ебтўймас хартумни том маънода идеал аёл, деб атади. У адашмаган эди. Фил — мечкай бургут дея тарқалган миш-мішлар ҳеч бир асоссиз эди. Одамлар таъкидлашганидек, у гўшт киймалагич ҳам, грек циркда хизмат қилувчи соколли аёл ҳам бўлмасдан, бор-йўғи жўнгина ашула мактабининг директори эди; кўп овқат ейишни эса ўз болаларининг иштаҳасини сунъий равишда эмас, балки тамомила руҳий сокинлик ёрдамида кучайтириш усууларини излаётган маҳал ўрганиб олганди. Унинг амалда синааб кўрилган назарияси: агар одамнинг виждони пок бўлса, у то ҷарчагунича, бетанаффус овқат ейишга кодир, деган нақлта асосланган эди. Шундай қилиб, у ўз мактаби ва оиласини шуҳратпарастлигидан эмас, балки ахлоқий сабабларга кўра — бутун мамлакатда маслаксиз мечкай деб ном қозонган Аурелиано Иккинчи билан яккана-якка беллашиш ниятида тарқ этганди. Фил Аурелиано Иккинчини кўрган захотиёқ, бу йигитни ошқозони эмас, балки феъл-атвори шарманда қилишини дарҳол тушунди. Дарҳақиқат, беллашувнинг биринчи кечасида Фил ўз жанговарлигини заррача ҳам йўқотмади, Аурелиано Иккинчи бўлса кўп кулгани ҳамда бетиним

валақлагани сабабли ҳолдан тойди. Улар тўрт соат ухлашди. Сўнгра хар бири элликта апельсиндан тайёрланган шарбат, саккиз літр қаҳва ва ўттизтадан хом тухум ичишди. Иккинчи куни эрталаб салгина дам олиб, икки чўчка, бир шингил банан ва тўрт кути шампан виносини тинчитган Фил, Аурелиано Иккинчи менинг усулимни ўзи билмаган ҳолда кашф этди, деб гумон кила бошлади. Шундай қилиб, рақиби у ўйлаганидан хавфлироқ туюлди. Петра Котес қовурилган иккита курка гўштини олиб келиб столга кўйганида, Аурелиано Иккинчи миясига кон қуилиши арафасида эди.

— Кўтаролмасантиз, майли, бошқа еманг, — деди унга Фил. — Майли, кураш дуранг бўла колсин.

У чин кўнгилдан гапирди, чунки рақиби ўлай деб турганини кўрган одамнинг ўзини томоридан луқма ўтмайди-да. Аурелиано Иккинчи, аёл атай жигимга тегяпти, деб ўйлади ва курка гўштини ҳам пақкос тушириб, ўша заҳоти хушидан кетди. У кемириб тозалангандан сүяклар ётган лаганга юзтубан ағдарилиб тушдию худди кутурган ит каби оғзидан кўпик кела бошлади ва жон берәётгандай хириллади, гўё қандайдир миноранинг тепасида тубсиз жарга тушиб кетаётгандай эди. Бир лаҳза хушига келганида, ўзини ана шу жар тубида ўлим кутаётганини сезди.

— Мени Фернанданинг ёнига элтинглар, — дейишга улгурди у.

Аурелиано Иккинчини уйига олиб келишган дўстлари, у жазман тўшагида ўлмайман деган ваъдасини бажаряпти, деб ўйлашди. Петра Котес, эри тобутда кийиб ётмоқни истаган мойли туфлини тозалаб бўлиб, элтадиган одам кидираётгандан унга, Аурелиано Иккинчи хавфдан ҳолос бўлди, дея хабар беришди. Чиндан ҳам, у бир хафта ичиди соғайиб кетди, яна икки ҳафтадан сўнг эса ўзининг қайта тирилиши муносабати билан мисли кўрилмаган базм уюштириди. У Петра Котеснинг уйида яшашни давом эттириди, аммо энди ҳар куни Фернандани йўқлаб борар ва баъзан оиласи билан бирга овқатлангани қоларди, гўёки тақдир хамма нарсанинг ўрнини алмаштириб, уни жазманига эр, хотинига эса жазман қилиб кўйган эди.

Ниҳоят, Фернанда бир оз бўлса-да, нафас ростлади. Бу кимсасиз аёлнинг суст ва зерикарли ёлғизлик кунлари-

ни туш пайти клавикодда куй чалишу болаларидан келган мактубларгина безарди, холос. Унинг кўзи Хосе Аркадио билан Мемега хар ойда икки марта узундан-узок ва бир бор бошдан-оёқ уйдирма хатлар йўлларди, лекин болалардан баҳтиқаролигини яширади. Фернанда қуёш нурига кўмилган бегониялари борлигига, чошгоҳдаги димиқтирадиган иссикка, кўчадан дам-бадам оқиб келадиган байрам шодликларининг қаҳқаҳасига қарамай тобора отаонасининг ўша мудхиш уйига айланиб бораётган бу хонадоннинг қайғусини усталик билан яширади. У учала тирик арвоҳ билан бир мурда — одатда меҳмонхонанинг коронғу бурчагига ўтириб олиб Фернанданинг клавикордда куй чалишини диккат билан тинглайдиган Хосе Аркадио Буэндианинг арвоҳи ўртасида ёлғиз ўзи зўрга судралиб юрарди. Полковник Аурелиано Буэндианинг соясигина қолган эди, холос. У сўнгти бор уйдан полковник Херинельдо Маркесни янги уруш очишга кўндириш учун чиққанди, энди эса устахонасини фақат қаштан дарахти ёнига ҳожат учун чиққандагина тарк этарди. У хар уч хафтада келиб турадиган сартарошдан бўлак ҳеч кимни қабул кильмасди. Кунига бир марта келтириладиган овқатга қаноат ҳосил қиласар, аввалгидек тиришқоқлик билан олтин балиқчалар тайёрласа-да, уларни зеб-зийнат учун эмас, балки тарихий ёдгорлик сифатида харид қилишаётганини эшитиб балиқчаларини савдога чиқармай қўйди. У бир куни марҳума хотини Ремедиосдан қолган ётоқхонасини безаб турган қўғирчоқларни ховлига чиқариб ёқди. Зийрак Урсула ўғлининг нима қилаётганини сезди-ю, аммо уни бу ишдан қайтара олмади.

— Юрагинг тош экан, — деди она ўғлига.

— Бунга юракнинг нима алокаси бор, — дея жавоб қайтарди полковник. — Хона куяга тўлиб кетди-ку.

Амаранта ҳамон кафан тўқирди. Фернанда Амарантанинг тоҳо Мемега хат ёзишига, хаттоки совғалар ҳам юбориб туришига, Хосе Аркадио ҳақида эса гапиришни ҳам хушламаслигига хайрон қоларди. Фернанда Урсула орқали изоҳ сўраганида, Амаранта: «Улар бунинг сабабини билишмай ўлиб кетишади», дея жавоб берди; у Амарантанинг айни жумбоқли жавобини умрининг охиригача юрагида сақлади. Новча, хушқад, худди кўпикдек оппоқ юбка кийиб юрадиган, йиллару оғир хотира-

лар ҳам гўзаллигига путур етказолмаган мағур Амарантанинг пешонаси кулдан чизилган ўз шахсий хочини, яъники иффат хочини кўтариб юргандай эди. У қора билакбандини ҳатто кечалари ҳам ечмас, кир бўлганида эса ўзи ювиб, ўзи дазмоллар эди. Амарантанинг бутун умри кафан тўкиш билан ўтарди. Афтидан, Амаранта кундузи тўқиган бўлагини кечқурун тарқатиб юборарди, лекин у ёлғизлиқдан кутулиши учун эмас, балки аксинча, ёлғизлигини сақлаб қолиш учун шундай қиласиди.

Аурелиано Иккинчи айри яшаган пайтлари Фернанда Меме таътилдан қайтиб, отасини уйда кўролмаса нима бўлади, деб ташвишланарди. Эри овқатдан бўқдию аёлнинг кўнгли сал тинчланди. Меме келгунига қадар эру хотин қизларига уйларидағи кўнгилсиз ахволни сездирмасликка келишиб олишди. Аурелиано Иккинчи хар йили сурункасига икки ой ибратли эр вазифасини ўтар, меҳмон айтиб, уларни музқаймоқ ва печенье билан сийлар эди; роҳибаларнинг ҳушчакчақ ва чаққон толибаси бўлмиш Меме йигинларни клавикордда чаладиган кўйлари билан безарди. Киз онасига кўп тортмагани ўшандайдеёқ маълум бўлган эди. Меме Амарантанинг ҳали Пьетро Креспи ишқи ўйлдан урмаган ўн икки-ўн тўрт яшарлик пайтига ўҳшаб кетарди. Аммо Амарантадан ва бошқа хаммадан фарқли ўларок, Меменинг кўнглида бутун Буэндиалар оила аъзоларининг чекига тушган ёлғизлик хисси ҳали уйғонмаган эди. Ҳатто ўзини клавикордда куй машқ қилгани ҳар куни соат иккита мунтазам тарзда меҳмонхонага юборишса-да, кизча дунёдан мамнун эди. Уйларини яхши кўриши, уни кутиб оладиган ёшларнинг шод-хуррамлигини бутун йил давомида орзу қилиши ва унинг ҳам отасига ўҳшаб ўйин-кулги ва меҳмондўстликка мойил эканлиги аён эди. Бу бадбаҳт мероснинг илк аломатлари учинчи таътил пайтида, Меме уйга тўрт нафар роҳиба ҳамда олтмиш саккиз нафар синфдош дугонаси қуршовида келганида намоён бўлди. У ҳеч кимдан сўрамай ва ҳатто ҳеч кимни огоҳлантиrmай, меҳмонларни роса бир хафтага таклиф этган эди.

— Бу қандай кўргилик! — дея зорланарди Фернанда. — Қизим худди отасидай телба чиқди-я!

Қўшилилардан каравот ва гамаклар сўраб олишга тўғри келди, овқатланиш тўққиз навбатда ташкил

қилинди, ҳаммомдан фойдаланиш учун рўйхат тузилди. Этнига кўк кўйлак, оёғига эркакларнинг бошмоги ни кийиб олган бу қизлар куни бўйи уйнинг бу бошидан-у бошига бехуда сандироқлаб юрмасликлари учун қирқта табуретка қарз олинди. Ишлар ёмон эди: шовқин-суронли нонушта тугар-тугамас биринчи навбатдаги бир тўда қизга тушлик овқат бериш вақти келар, кейин эса — ҳаш-паш дегунча кечки овқат пайти ҳам етарди; бир ҳафта давомида мактаб толибалари плантацияга бир мартагина бориб келишга ултуришди, холос. Бир куни улар тимирскиланиб Урсулани йикитиб юборишларига бир баҳя қолди. Бошқа сафар эса роҳибалар полковник Аурелиано Буэндиа мактаб толибаларининг олдида уялмай-нетмай каштан дарахти яқинида пешоб қилганини кўриб қий-чув кўтаришди. Амарантанинг айби билан катта тўполон чиқишига сал қолди: у ўйрвага туз солаётганида ошхонага кириб қолган роҳиба довдираб, ундан қозонга солаётган оқ талқонингиз нима, деб сўраб қолди.

— Маргимуш, — деб жавоб берди Амаранта.

Мактаб толибалари биринчи кечаси ётар маҳали хожатхонага навбат кутиб, роса қийналишди: энг сўнгти қизлар у жойга кириб чиққанида соат тунги бир эди. Шунда Фернанда етмиш иккита тувак сотиб олди, аммо бу билан тунги муаммо тонгга кўчди, холос. Энди хожатхона олдида эрта тонгданоқ қўлларига тувак тутган қизлар турнақатор тизилишарди. Гарчанд, мактаб толибаларидан айримлари шамоллаб қолган, бошқаларининг эса баданлари чивин чаққанидан шишиб, мадда бойлаб кетган бўлса-да, уларнинг аксарияти энг оғир синовларга ҳам сабот билан дош беришар, ҳатто энг иссиқ дамларда ҳам боғ оралаб югуришарди. Ниҳоят, меҳмонлар кетишигач, ҳамма гуллар пайҳон қилинган, мебель синдирилган, деворлар турли расм ва ёзувлар билан қопланган эди. Фернанда уларнинг кетганидан шу қадар шод эдик, меҳмонлар келтирган барча заарнинг баҳридан ўтди. Каравот ва табуреткаларни эгаларига қайтарди, етмиш икки тувакнинг барини эса Мелькиадеснинг хонасига тахлаб қўйди. Қачонлардир хонадоннинг маънавий ҳаёти жўш урган бу ташландиқ хона шу пайтдан бошлаб «тувакхона» деган ном олди, Полковник Аурелиано Буэн-

диага хонанинг бундай номланиши маъкул тушди, чунки бутун оила аъзоларини Мелькиадеснинг хонаси ҳеч вақт чанг бўймаслиги, ундаги ҳеч нарса бузилмагани лол қолдирган бир пайтда, лўлининг хонаси полковникка ахлатхона бўлиб туюларди. Аммо, нима бўлган тақдирда ҳам, у ҳақиқат ким томонида эканига мутлақо қизиқмас, хона ҳақида ҳам Фернанда кунбўйи тувак ташийвериб ишга халақит бергани учун хабар топган эди.

Бу маҳал Хосе Аркадио Иккинчи яна уйга қайтиб келди. У ҳеч ким билан сўрашмай, коридорнинг нариги бошига бориб, полковник билан гаплашгани устахонага кириб кетди. Урсула энди уни кўра олмасди, аммо унинг банданзор назоратчисига бериладиган оғир этиклари то-вушини ўргана бошлади ва унинг ҳатто болалигига икковлари кийим алмаштириш ўйинини ўйнаган, ҳозир эса унга ўхшайдиган умумий хислати йўқ өгизак укаси ўртасида осмон билан ерча фарқ борлигидан таажжубланди. Хосе Аркадио Иккинчи новча, ориқ ва гердайган бўлиб, худди сарапинлар¹ни кига ўхшаш қорача, ўйчан ва маъюс юзида мавхум бир шуъла акс этарди. Буэндиалардан фарқли ўларок, кўпроқ онаси Санта София де ла Пьедадага ўхшаб кетарди. Урсула баъзида унинг исмини унтутиб қўярди. Хосе Аркадио Иккинчининг қайтиб келгани ва полковник ишидан қолиб, уни устахонасида қабул килаётганидан хабар топган Урсула эски хотираларини бир-бир хаёлдан ўтказиб, Хосе Аркадио Иккинчи болалигига ўз өгизак укаси билан алмасиб қолган, укаси эмас, у Аурелиано деб номланиши лозим эди, деган шубҳасининг ростлигига ишонч ҳосил қилди. Унинг қандай турмуш кечираётганини ҳеч ким билмасди. Бир маҳал Хосе Аркадио Иккинчи муқим бир бошпана йўқлиги, унинг Пилар Тернеранинг уйида уришқоқ хўроздар етишириши ва онда-сонда ўша жойда тунаши, бошқа пайтлар эса асосан француз гетералари ёнидан жилмаслиги маълум эди. Унинг ҳеч кимга меҳри йўқ, ҳатто ўз қадри учун ҳам қайфурмасди.

Гапнинг очиғи, полковник Херинельдо Маркес уни ўлимга маҳкум этилган кишини отишларини эмас, балки

отилаётган маҳбуснинг фусали ва бир оз истеҳзоли кулгусини бир умр эсида сақлаб колиши учун казармага олиб борган ўша узоқ тонгдан бошлиб, Хосе Аркадио Иккинчи нафақат ўз оиласига, балки бошқа бирор оиласига ҳам қарам бўлишига хуши йўқолган эди. Айни хотира кўп эски эмасди. Лекин у эслаб қолган ягона нарса шунинг ўзи эди, холос. У яна бир нарсани яъники алмисоқдан қолган кўски нимча ва соябони қарға қанотларини эслатувчи шляпга кийган, шуълага йўғрилган чоркунжак дераза олдида ўтириб турли-туман мўъжизалар ҳақида хикоя қилиб берган чол сиймосини ҳам элас-элас эсларди. Аммо Хосе Аркадио Иккинчи ушбу хотира қайси вақтга даҳлдор эканини билмасди. Урсула Хосе Аркадио Иккинчининг кўмагида полковник Аурелиано Буэндиани «маҳбус»ликдан озод қилишга уриниб кўрди. «Уни кинога боришга кўндири, дея илтимос қилди Урсула. — Тўғри, унга картиналар ёқмайди, лекин шу баҳонада тоза ҳавода нафас олиб қайтади». Лекин тез орада Хосе Аркадио Иккинчининг ҳам худди полковник сингари беларволиги ва икковининг ҳам умуман ҳеч қандай меҳр-оқибат кор қилмайдиган қаттиқ зирх билан қопланганлиги маълум бўлди. Гарчанд, Урсула уларнинг устахонага беркиниб, узоқ вақт нималар ҳақида гаплашишини билмаса-да (буни ҳеч ким билмасди), оиласидаги шу икки кишинигина ўзаро ички яқинлик ришталари бирлаштириб туришини тушунарди.

Тўғрисини айтганда, Хосе Аркадио Иккинчи ўзи истаганида ҳам Урсуланинг илтимосини бажаролмасди. Мактаб толибалари келтирган форат полковникнинг сабр коқасини тўлғазганди. Ремедиоснинг хавасни келтирадиган кўғирчоқлари йўқотилган эса-да, у ёткоҳонани ҳалигача куя босиб ётиби, деган баҳона билан устахонасига тўр беланчак осиб қўйди. Энди полковник у ердан фақат ховлига — ҳожат учун чиқарди, холос. Урсула уни ҳаттони жўн сухбатга ҳам торта олмасди. Ўзининг кошига бораркан, полковник овқат солинган ликопчага қиё ҳам бокмаслигини, шўрва бетини ёғ қоплаб, гўшт совиб қолишидан заррача ҳам ташвишланмай, уни столнинг бир чеккасига суриб қўйишию яна тилла балиқчаларига андармон бўлишини олдиндан биларди. Полковник Херинельдо Маркес янги уруш очишдан бош тортганидан бери

¹ Сарапинлар — Арабистонда яшаган қадимий кўчманчи халқ

Аурелиано Буэндия баттар бағритош бўлиб борарди. Доимо устахона эшигини зичлаб олар, ҳеч кимга қўшилмас ва пировардида, оила аъзолари унинг номини гўё мархумни эслагандай тилга олишарди. Полковник уйлари ёнидан ўтаётган сайёр циркни кўргани эшикка бирров чиккан ўша ўн биринчи октябрга қадар, ҳеч ким унинг авзойида инсонийроқ бирор туйғу кўринганини сезмаган эди. Ўша кун полковник Аурелиано Буэндия учун сўнгги беш йил ичидан ўтган сон-саноқсиз кунлардан фарқ қиласди. У тонгиги соат бешда ховлидаги қурбақа ва қора чигирткалар кўтарган шовқиндан уйғониб кетди. Шанба куни бошланган ёмғир ханузгача тинмаган, полковник томчиларнинг боғдаги дарахтлар баргидаги шитирини эшитмаганида ҳам суяқ-суяқка санчилётган совуқдан ёмғир ёғаётганини бари бир сезарди. Полковник Аурелиано Буэндия ҳар галгидек мовут ёмғирпўшда, эски бичими учун ўзи «готик иштон» деб атаган, аммо кийишга қулай, узун ва кенг, дағал матодан тикилган ички иштонда юрар эди. Иштон устидан тор шим кийиб олган, аммо унинг тутмаларини қадамаган ва ёқасига ҳар галгидек тилла тўғнағич тақмаган (у ювинишга шайланаётганди) эди. Ёмғирпўшини худди бошлиқ сингари бошига тортди, осилиб тушган мўйловини бармоқлари билан тўғриладида, ёзилгани ховлига йўл олди. Кун чиқишига ҳали анча вақт бор эди. Хосе Аркадио Буэндия томига ёмғирдан чирий бошлаган пальма барглари тўшалган айвонча остида ухлаб ётарди. Полковник ҳар сафаргидек отасини кўрмади. Ботинкасига ногаҳон иссиқ пешоб оқа бошлаганидан уйғониб кетган арвоҳ гудранганида ҳам полковник ҳеч нарса эшитмади. У устахонага қайтаётганида димогига Санта София де ла Пьедад ўт ёқа бошлаган печларнинг хиди урилди ва у ўзининг бир финжон қандсиз қаҳвасини олиб кетиш учун ошхонада қаҳва чойнаги қайнашини кутиб турди. Санта София де ла Пьедад одатдагидек, бугун ҳафтанинг қайси куни, деб сўради. Полковник, сешанба, ўн биринчи октябрь, деб жавоб қайтарди. Полковник аёлнинг сокин, тилларанг олов шуъласида қизилсарғиши туюлган юзига тикиларкан, ногаҳон ўша уруш авжига чиккан пайтда, айни ўн биринчи октябрь куни бирга ётган аёли ўлиб қолтан бўлса-я, деб ўйлаб чўчиб уйғониб кетганини эслади. Ҳа, ростдан ҳам ўшанда аёл

жон берган бўлиб чиқди; полковник ўша кунни ёдида сақлаб қолишига сабаб, марҳума бор-йўғи бир соат олдин, бугун қайси кун, деб сўраган эди. Полковник Аурелиано Буэндия бу ходисани эсласа-да, ўзининг башорат кила олиш лаёқатига нечоғлик путур етганини сезмади ва то сув қайнагунича, ҳавоий майл асносида ўша аёл ҳақида ўйлай бошлади. Полковник унинг исмини ҳам билмасди (юзини ҳам вафотидан кейин кўрди), негаки аёл унинг гамагига зим-зиё қоронгиликда, қоқиниб-суриниб кирган эди. Худди шу тарзда олдига кўплаб аёллар келишган ва шу боис ҳам полковник айни ўша аёлнинг биринчи бўса талвасасидаёқ кўз ёшларига фарқ бўлаётганини ва бечора қазосидан бир соат олдин, сени умримнинг охиригача севаман, деб онт ичганини эслай олмади. Полковник устахонага қайтиб келгач, умуман аёллар ҳақида ўйлашни бас қилди ва тунука банкада сақлаётган тилла балиқчаларини санаб чиқиши учун чироқни ёқди. Банкада ўн еттига балиқча бор эди. Молини сотмасликка аҳд қилганидан бери у кунига иккитадан балиқча ясар, сўнг, сони йигирма бештага етганида, балиқчаларни гилватга идиша эритиб, қайтадан ясарди. У ҳеч нарсани ўйламасдан, ишга бутқул шўнғиб кетди, соат ўнларга бориб ёмғир кучайганини, ҳатто Урсула тамадди келтириб, чироқни ўчирганини ҳам сезмади.

— Ёмғир роса қўйяпти, — деди Урсула.

— Ёмғир фасли-да, — деб жавоб қайтарди у.

Шуни айта туриб, тайёrlаётган биринчи балиқчасидан нигоҳини узмади, чунки энди қизил ёқутдан кўз ўрнатаётган эди. Ишини тугатиб, балиқчани банкадаги бошқа балиқчаларга қўшиб қўйгач, шўрва ичди. Сўнгра шошилмай гуруч, пиёз билан димлаб пиширилган гўшт ва лиқопчадаги қовурилган банан тилимларини еди. Унинг иштаҳаси ҳеч қачон ўзгармас, ҳамиша — яхши шароитда ҳам, танг ахволга тушганида ҳам бир хил эди. Овқатдан кейин дам олгиси келди. Қайсирид жихатдан илмий асосланган ирими туфайли, полковник овқатдан кейин икки соат ўтмагунича на ишлар, на ўқир, на чўмилар, на аёл билан ётарди. Айни одат унинг табиатига шу қадар сингиб кетгандики, полковник Аурелиано Буэндия жангчилар кучли таомдан сўнг бўкиб ёки мияларига қон қўйилиб ўлмасликлари учун ҳатто ҳарбий операцияларни

бошламай турган пайтлари ҳам бўлган эди. Ниҳоят, у тўр беланчагига ётди, қулогини қаламтароши билан нарибери тозалаб, тезда ухлаб қолди. Полковник тушида деворлари опшоқ, бўм-бўш уйга кириб борарди. Уй остонасидан биринчи ҳатлаётган одам эканлигидан кўнгли хижил эди. Тушида у ўтган куни кечаси ва сўнгти йиллар мобайнинда жуда кўп марта шу тахлит тушлар кўрганини эслади, бироқ уйғонган заҳотиёқ уларнинг бари эсидан чиқарди. Унинг бу қайтариқ тушларининг сири шунда эдикни, уларни худди ана ўша тарздаги тушда қайта эслап мумкин бўларди. Бир неча дақиқадан кейин сартарош эшикни тақиллатди, полковник гўёки дафъатан бир неча сония пинакка кетиш учун кўзини юмгани ва ҳеч қандай туш кўрмаганига тўлиқ ишонч ҳосил қилган ҳолда эшикни очди.

— Бугун шартмас, — деди у сартарошга. — Жума куни кўришамиз.

Сочига оқ оралаган полковникнинг соқол олдирмаганига уч кун бўлган эди, аммо у соқол олдиришни хоҳламади, бари бир жума куни сочини олдириши зарур эди, шу боис ўша куни бир йўла икки ишни бажарса бўлаверарди. Кундузги нохуш уйқудан кейин баданини шилимшиқ тер қоплади, қўлтифи остидаги чипкондан қолган чандиқлар зирқирай бошлади. Ёмғир тинди. Аммо кўёш ҳали чиқмаган эди. Полковник Аурелиано Буэндиа каттиқ кекирди ва танглайида нордон шўрванинг тъими ни сезди. Ёмғирпўшини устига ташлаб, ҳожатга борди ва у ерда одатдагидан кўпроқ ўтириди. Бугун сешанба эканини ва Хосе Аркадио Иккинчи устахонага келмаганини эслади, чунки сешанба куни банан компаниясидагилар ингиларга маоп берарди. Айни фикр, сўнгти йиллардаги барча хотираю ўйлари каби уни уруш ҳақида фикрлашга чорларди. У қайсиdir куни полковник Херинельдо Маркес унга қашқа от топиб келишни вაъда қилганини ва сўнг бу ҳақда қайтиб оғиз очмаганини эслади. Кейин айрим уруш лавҳаларини хаёлидан ўтказди, аммо ўтмиш қалбида на қувонч, на қайгу уйротди. Энди ўша фикрдан кутулишнинг иложини ҳеч тополмагач, полковник уруш ҳақида жуда сокин, ортиқча ҳаяжонсиз ўйлашга ўрганган эди. Устахонага қайта туриб, хаво сал исиганини сезди ва ювинишга аҳд қилди, аммо мўрчани

Амаранта эгаллаб олганди. У ичкари кириб, иккинчи балиқчани тайёрлашга кириши. Полковник балиқчага дум ясаётганида, қуёш уфқдан шу қадар катта куч билан отилиб чиқди, гўё чор атроф худди эски қайиқдай гичирлаб кетгандек туюлди. Уч кунлик ёмғирда чайлган ҳавони қанотли чумолилар қоплади. Полковник заҳартанг бўлганини хис этди. Ховлига чиққанида, соат тўртдан ўн дақика ўтганди. Қулогига узоқда чалинаётган мис карнай овози, катта ногоранинг гумбир-гумбери, болаларнинг шодон қийқириғи элас-элас чалинди ва унинг кўнглида болалиги ўтганидан бери илк бор зорикиш уйғонди, отаси муз парчасини кўришга олиб борган, лўлиларга тўлиб-тошган ўша узоқ кунни яна қайтадан яққол хис эта бошлади. Санта София де ла Пьедад ошхонадаги ишларини тўхтатиб, кўчага югуриб чиқди.

— Цирк келди! — деб қичқириди у.

Полковник Аурелиано Буэндиа ҳам каштан тагига бориши ўрнига ҳовлидан ташқари чиқиб, кўчадаги тантанали маросимни анграйиб томоша қилаётган бекорчи олонгана аралашиб кетди. У фил мингтан зар кийимли аёлни, бир ўркачли маъюс түяни ва голланд аёллари идеқ ясантирилган, кастрюлкани қошиқ билан ногора қилиб чалаётган айиқни кўрди. Тантанали маросимнинг адорига томоша кўрсатаётган масҳараబозларга кўзи тушди. Улар ўтиб кетгач, бўм-бўш кўчада офтоб нурида чўмилаётган қанотли чумолилар ва бир неча анқовдан бошқа ҳеч ким қолмади. Полковник яна ўзининг аянчли ёлизлиги билан юзма-юз учраши. Шунда у, навбатдаги янгилик — цирк ҳакида хаёл суриб, каштан сари юаркан, пешоб қилаётганида ҳам циркни ўйлашга уриди, аммо эди ҳеч нарсани эслай олмасди. У бошини елкалари орасига тортиб, манглайини дарахт танасига босганча қотиб қолди. Уйдагилар воқеадан эртаси эрталаб соат ўн бирда, Санта София де ла Пьедад ахлат ташлаш учун ховлининг орқа томонига ўтган пайтида, каштан атрофига учиб келаётган ўлаксахўр қушларни кўрганидагина огоҳ бўлдилар.

* * *

Меменинг сўнгти таътили полковник Аурелиано Буэндиага тутилган мотам кунларига тўғри келди. Деразаю

эшиклари маҳкам ёпилган бу хонадонда энди байрам хақида ўйлаш ҳам мумкин эмасди. Ҳамма шивирлаб гапирав, овқат устида ҳам жим ўтиришар, кунига уч маҳал ибодат қилишар ҳатто тушки уйқунинг энг иссиқ пайтларида клавикордда чалингган куйлар ҳам худди мотам музикасидек туюлар эди. Полковникини пинҳона ёмон кўришига қарамай, хукумат ўзининг марҳум ғанимини дабдабали иззат-икром билан хотирлашидан хайратга тушган Фернанда жиҳдий аза очди. Аурелиано Иккингчи қизининг таътили мобайнида ўз уйида яшади, Фернанда ўзининг хотинлик хуқуқини тиклаш учун анча-мунча чораю тадбирлар кўрди, шекилли, Меме яна бир йилдан кейин ўйга кайтганида, яқиндагина туғилган ва онасининг хоҳишига қарамай, Амаранта Урсула деб ном кўйилган сингилчасини кўрди.

Меме ўқишини тугатди. Уни концерт берувчи истеъдодли клавикордчи эканлиги қизининг ўқиши ва уйда мотам адопига етганига атаб берилган катта базмда — Меме ўн еттинчи аср ҳалқ куйларини довруқ билан ижро этгандан кейин бир овоздан тасдиқланди. Мехмонларни Меменинг санъатидан кўра, файриоддий табиати кўпроқ маҳлиё қилди. Бир қарашда у ёш боладай енгилтак, жиҳдийроқ ишларга бамисоли нолойиқдай кўринарди, аммо клавикорд ёнига ўтирса, бас, бутунлай ўзгарар, бирдан ўта жиҳдий ва комил одамга айланиб қоларди. Гапнинг рости, Меменинг музикага лаёқати айтарли эмасди, аммо у онасининг раъйини қайтармаслик учун клавикордни мукаммал ўрганишга ўзини мажбур этганди. Худди шу йўсинда у бошқа хунарларни ҳам ўрганса бўларди. Фернанданинг ўта қаттиққўллиги ва ўзбилармонлиги Меменинг болалик пайтидаёқ жонига текканидан онаси билан тортишиб ўтирмаслик учун ҳар неки жафога ҳам тайёр эди. Мактабни битирганларга бағишлиланган мажлисда ўтирган Меме, бежирим готик ҳарфлар билан бе затилган диплом эндиликда она зуғумидан холос этади, шу кундан эътиборан Фернанда клавикордни тамом эсдан чиқаради, деб умид қилган эди. Чунки рохibalарнинг ўзлари айни чолғу асбобини музей топилмаси, деб аташларини эшишиб юради. Лекин унинг тахмини хато чиқди, гарчанд, шаҳар ахлининг нақ ярми қиз чалган эски куйлар остида, Меме оиласвий тантана-

ларда, хайр-эҳсонга муҳтожлар учун уюштирилган барча концертларда, мактаб кечалари, ватанпарварларни шарафлашга бағишиланган йиғинларда клавикорд чалса-да, Фернанда қизининг истеъдодига баҳо бера олишга қодир янги-янги одамларни уйларига таклиф этаверарди. Факат Амарантанинг ўлимидан сўнг хонадон яна аза очганида, Меме клавикордини қулфлаб, қалитини онаси қачондир кистаб қолишидан хавотирланмай жавонлардан бирига яшириб кўйди. Фернанда қизининг итоаткорлигидан чексиз кувонар, одамларни койил қолдиришидан шу кадар фахрланардики, Меменинг уйга дугоналарини бошлаб келишига, плантация бўйлаб сайд қилишига, падре Антонио Исабел черков мөхробида маъқуллаган фильмларга Аурелиано Иккингчи ёки ишончлироқ аёллар билан боришига мутлако қаршилик кўрсатмас эди. Айни кўнгилочар тадбирлар давомида Меменинг неларга мояйллиги аён бўлди. У тартиб ва интизомни ўлгудай ёмон кўрар, щўх базмларни, хилват гўшаларда соатлаб ўтириши ёқтирас, ўша ерда дугоналари билан ким кимни яхши кўриб колгани ҳакида гийбат қилишар, чекишини ўрганишар, эркаклар тўғрисида гаплашишарди. Бир куни улар шакарқамиш ромидан уч шиша ичишди, сўнгра ечинишиб, ўз баданларининг турли бўлакларини ўлчашди, таққослашди. Меме ўша кечани ҳеч қачон унутмайди: у оғиздаги қизилмия томирини чайнаганча, Фернанда билан Амаранта жимгина кечки овқат еяётган ошхонага кирди ва стулга ўтириди. Унинг тоби кочганини ҳеч ким пайқамади. Бундан олдин Меме дугонасининг ётоказида икки соат давомида қаттиқ ҳаяжонда ўтириди: кўзларидан ёш чиққунича кулди, кўркувдан йиглади, аммо бу ҳолат ўтиб кетгач, қизининг юрагини онасига, клавикордни кетингизга хуқна қилинг, деб айтишга имкон берар даражада жасурлик хисси қоплади. Столнинг тўрида ўтириб, ошқозонига сувдек қуюлаётган товук ўйрва ичаркан, Меме тўсатдан Фернанда ва Амарантанинг асл киёфасини кўрди. Уларнинг мунофиқлигини, қалтабинлигини юзларига солишдан ўзини зўрға тийди. Иккингчи таътил пайтидаёқ, Мемега отаси одоб юзасидангина уйда тунаши маълум бўлганди. У Фернандани яхши билгани, кейинчалик Петра Котес ҳакида ҳам бир амаллаб тасаввурга эга бўлганидан сўнг, отасига ён боса

бошлади. Киз отасининг жазманини онасидан афзал кўрарди. Ромдан кайфи ошиб қолган Меме, агар хозир ўйлаганларимни уларга айтсан, қандай зўр жанжал бўларди, дея роҳатланиб ўйлади. Мамнунлиги шу қадар кучли эдик, Фернанда сергак тортди.

— Сенга нима бўлди? — деб сўради у.

— Хеч нарса, — жавоб берди Меме. — Мен икковларингни қанчалар яхши кўришимни хозир пайқадим, холос.

Бу сўзларда барқ уриб турган нафрат Амарантани қўрқитиб юборди. Аммо онаси шунчалар хаяжонландики, Меме ярим кечаси қаттиқ бош оғриғидан уйғониб кетиб, қайт қила бошлаганида, Фернанданинг ақлдан озишига сал қолди. Она қизига канакунжут мойидан ичирди, қорнига қизитилган дори-дармон босди, бошига эса муз солинган халта қўйди ва Меме оддий аёллар касалига чалинган, деган ноаник бир қарорга келган афандинамо француз докторининг кўрсатмасига биноан, қизини уйдан чиқармай, беш кун пархезда сақлади. Меменинг дадиллигидан асар ҳам қолмади, у рухан чўкиброк қолди. Батамом кўр бўлиб қолган, аммо хали тетик ва зийрак Урсулагина унга тўғри диагноз қўйди. «Менимча, — деди у ўзига-ўзи, — ароқхўрларнитина шу тарзда даволашади». Аммо ўшал заҳоти тавба килиб, ўзини андак ёзғирди. Меменинг ахволини кўриб, Аурелиано Иккинчининг виждони қўйналди. Ота эндиликда қизига жиддийрок эътибор беришга аҳд қилди. Аурелиано Иккинчини сархуш хурсандчиликлар ичра оғир танҳоликдан вактинчалик халос қилган, Мемени эса онасининг меъдага теккан васийлигидан озод этиб, у билан онаси ўртасидаги содир бўлиши муқаррар тўқнашувнинг олдини олган ота ва киз ўртасида қувноқ дўстлик муносабатлари шу тарзда туғилди. Аурелиано Иккинчи ўша кунлари кечқурунлари Меме билан сухбатлашиш, кино ёки циркка бориш учун барча учрашувлардан хеч иккиланмасдан воз кечар, бор вактини фарзандига бағишлиарди. Охирги йилларда Аурелиано Иккинчининг феъли айний бошлади, бунинг сабаби — семизлиги эди, у этилиб ботинкасининг боғичларини боғлай олмасди. Баҳайбат қорни туфайли бошқа турфа лаззатлардан ҳам маҳрум эди. Кизининг меҳри, у келтирадиган хурсандлик Аурелиано

Иккинчини беҳад айш-ишратдан тобора узоклаштирасди. Меме худди баҳордаги мева дарахти каби гуллади. У Амаранта сингари гўзал бўлмасада, истараси иссиқ, содда ва бир қаращаёқ одамга ёқа олади. Унинг замонавийликка муккасидан кетган руҳи онасининг эски ақидалар тарафдори бўлгани ошкора каттиққўллигини таҳқиқирларди, аммо бу хислати отаси Аурелиано Иккинчига ёқар ва шунинг учун ҳар тарафлама ёқларди. У қизини авлиёларнинг ийманганнамо нигоҳи мудом ваҳима солиб турадиган ётоғидан чиқарди, янги хонасини таҳтга ўҳшовчи каравот, катта пардоз столи, баҳмал пардалар билан безатди ва Петра Котес яшайдиган хонанинг яна бир нусхасини яраттанини ўзи ҳам сезмай қолди. Отанинг қўли очик эди, қизига санамай пул берар, Меменинг ўзи ҳам отасининг чўнтагидан истаганча пул олаверарди. Аурелиано Иккинчи банан компаниясига қарашли магазиндан қизига атаб энг сўнгти модадаги буюмларни сотиб оларди. Меменинг ётоқхонаси тирноқни силлиқлайдиган ёстиқчалар, сочни жингалак қиласидаган қисқичлар, тишни ялтиратувчи элексирлар, ҳар хил сурмалар ва жозибани оширадиган беҳисоб воситалар билан тўлиб кетганди; Фернанда ҳар сафар бу хонага кирганида дарғазаб бўлиб, қизим анави француз гетераларга ўшаб боряпти, деб ўйларди. У эри билан қизининг тили бирлигини билиб, Аурелиано Иккинчига Мемени хеч қачон Петра Котесникига олиб бормаслигига қасам ичирди. Бу ортиқча эҳтиёткорлик эди, негаки ота-боланинг иноклиги Петра Котесга мутлақо ёқмас, ҳатто у Меменинг ногини эшишишга ҳам токат қилолмасди. Петра Котесга нотаниш бир қўрқув азоб берар, Меме Фернанданинг ҳам қўлидан келмаган ишни килиб, ўзини Аурелиано Иккинчидан жудо этиши мумкинлигини ич-ичида сезиб турарди. Шунда Аурелиано Иккинчи илк бор жазманининг қаҳрли нигохини кўрди, хандасини эшилди ва у, жазманим тағин сандик-пандикка кўшиб ташқарига улоқтиурса-я, деб чўчий бошлади. Аммо иш у ўйлаганчалик бўлмади, сандиклар ўз жойида қолди, Петра Котес бўлса, жазманини қизининг меҳридан ҳам кучлироқ бирор восита билан ўзига ағдариб олишга қарор қилди. Лекин у беҳуда уринарди. Меме отасининг ишига аралашмас, мабодо шундай қилганида ҳам, бу можаро Петра Котеснинг

фойдасига ҳал бўларди. Бирорга ёмонлик қилиш учун Меменинг вақти ҳам йўқ эди. У роҳибалар ўргатганидек, ҳар куни ўз ётогини ўзи йиғиштирас, ўзи жой соларди. Эрталаблари эса каштага гул солар ёки галереяда Амарантанинг эски қўл тикув машинасида ўзига кийим тикарди. Тушлик овқатдан сўнг ҳаммалари ухлашга ётишганида у икки соат клавикордда кўй машқ қилас ва бу машғулоти Фернандага ҳузур ато этишини биларди. Гарчанд, унга келаётган таклифлар сони камайган бўлсада, Меме худди шу важдан черков бозорларию ўқувчиларнинг байрамларида концерт беришни давом эттириди. Кечкурун у оддий кўйлагини ва пошинаси баланд, боғичли ботинкасини кийиб олар, отаси билан бирор жойга бормаган тақдирда кечки овқат маҳалигача дугоналаринида бўларди. Аммо Аурелиано Иккинчи деярли ҳамма вақт қизи олдига келиб, уни кинога эргаштириб кетарди.

Меменинг дугоналари орасида уч нафар америкалик қиз бўлиб, улардан бири Патриция Браун эди. Аурелиано Иккинчининг меҳмондўстлигидан миннатдор жаноб Брауннинг даргоҳи Меме учун атай очилиб, қиз шанбалик танцага таклиф этилди. Гринголар маҳаллий ахоли билан фақат танца вақтидагина мулокот қилишарди, холос. Бу таклифдан хабар топган Фернанда бир дақиқалик юракни эзадиган жанжал кўтарди. «Тасаввур қилиб кўр-а, — деди у Мемега, — бу тўғрида гўрда ётган полковник нима деб ўйлайди?» Фернанда ёрдам сўраб Урсулага мурожаат қилди. Аммо бу кўр кампир хеч кутилмаганда, агар Меме ўз эътиқодида маҳкам туриб, протестант динига ўтиб кетмаса, турган гапки, танцага боришию америкалик тенгдошлари билан дўстлашиши андишасизлик бўлмайди, деб айтди. Меме катта бувининг фикрини тезда уқиб олди ва танца бўлиб ўтган куннинг эртасига ёк ибодатга бориб келадиган бўлди. Америкаликлар қизидан клавикорд чалиб берсангиз, деб илтимос қилишганини эшитиб, Фернанданинг боши осмонга етди. Клавикордни жаноб Брауннинг уйига олиб боришиди, Меме у ерда қарсак ва олкиш эшитди. Шундан кейин уни нафакат танцага, балки ҳар якшанбада бас-сейнда чўмилишга ва ҳафтасига бир марта тушлик овқатга таклиф этадиган бўлишиди. У бинойидай сузишни, теннис ўйнашни, ананас бўлагини Виргиния ветчинасига

кўшиб ейишни ўрганди. Ракс тушиб, сузиб, теннис ўйнаб юраркан, аста-секин инглизчани ўрганиб олди. Аурелиано Иккинчи қизининг ютуқларидан завқланарди, ҳатто унга саёқ бир сотувчидан олти жилдлик ранг-баранг расмлар илова қилинган инглизча қомус сотиб олди. Меме бу китобни бўш пайтлари ўкирди. Мутолаа уни дугоналари билан хилват жойларга беркинишдан, севги хақида фийбат сотишдан кутқарди. Меме энди ўқиш мажбуриятини бўйнига олгани учун эмас, балки бутун шаҳарга маълум сирли воқеаларни муҳокама этишга қизиқиш йўқолгани учун мутолаага берилган эди. У ўзининг масти бўлгунча ичганини эсларкан, бу воқеа шунчалар кулгили туюлдики, уни отасига сўзлаб берди, Аурелиано Иккинчига эса воқеа янада кулгили туюлди. «Агар онанг билганида борми!» деб хитоб қилди у ҳарсиллаб куларкан. Қизи бирон-бир сирини очгани сайин, отаси ҳамиша шу сўзни такрорларди. У қизидан илк севгисини ҳам очиқ гапириб беришга сўз олди ва сал фурсат ўтмай Меме отасига, таътилга чиқиб, ота-онасининг ёнига келган малла соч америкаликини ёқтириб қолдим, деб айтди. «Мана шунақа-да! — деб кулди Аурелиано Иккинчи. — Агар онанг билиб колса борми?!» Лекин кейинроқ Меме йигитнинг ватанига жўнаб кетганини ва бошқа хабарлашмаганини айтди. Меменинг ақли расолиги оила осойишталигини мустаҳкамлашга имкон бергани учун Аурелиано Иккинчи Петра Котесникига яна тез-тез қатнайдиган бўлиб қолди. Гарчи, энди базм деганлари аввалгидек лаззат бермаса-да, у кези келганда ўйин-кулгидан юз ўтирмасди. Уйда Амаранта тиним билмай кафанига гул тикар, Урсулани эса қарилек эрининг каштан остидаги арвоҳидан бўлак хеч нарсани кўриб бўлмайдиган корон-филик тубига тортиб борарди. Фернанда ўз хокимиётини мустаҳкамлаб олди. У ой сайин ўелига ёзиб турадиган мактубларида энди бирор сатр ҳам ёлғон бўлмасди. Фернанда ундан ўзининг табиби гайблар билан ёзишиб туришини яширади, холос, чунки бу табиблар унинг йўғон ичагидан безиён шиш топишган ва Фернандани телепатик операция билан тузатишга тайёрлашарди.

Ҳаёт хархашаларидан чарчаган Буэндиалар оиласида энди узок ўйларга на тинчлик, на осойишталик муким туради, деб ўйлашганда, тўсатдан Амаранта вафот этди.

Унинг ўлими ҳамма учун кутилмаган ҳодиса эди. Гарчи Амаранта кексайиб, атрофдагилар учун худди бегонадек бўлиб қолган эса-да, қаддини ҳамон тик турар, кувватли, гёё ўзининг соғлигини ҳанузгача сақлаб қолгандек туюларди. У полковник Херинельдо Маркесга қатъий рад жавобини берганидан сўнг, тўйиб-тўйиб йиғлаб олиш учун эшикни ичидан беркитиб олганида нималарни ўйлаганини хеч ким билмасди. Амаранта ўшанда ётоқхонадан чиққанида, кўз ёшининг захираси тамоман тугаб битганди. На гўзал Ремедиос самога парвоз этганида, на барча Аурелианоларни отиб ўлдиришганларида, на дунёда энг яхши кўрадиган одами полковник Аурелиано Буэндианинг ўлимидан сўнг йиғлади. Гарчи полковникинни канчалар яхши қўришини фақат унинг жасадини каштан остидан топиб олишган дақиқада пайқаган бўлса-да, ўлини кўтаришда ёрдамлашди. Унга ҳарбий либос кийгизди, соқолини олди, сочини таради, мўйловини чиройли қилиб бурадики, шухрати гуллаб турган махалида ҳам полковник мўйловини бунчалар буролмасди. Бироқ ҳеч ким унинг бу хатти-харакатларидан полковникни севади, деган ўйга бормади, қайтангга ҳаммалари Амаранта дафи маросимиини яхши билади, деб ҳисоблашди. У ўзининг барча қайгуларини кўнгилга тукканча, қарилик бўсағасига қадам қўйганди. Пьетро Креспининг вальсларини кўйиб эшитганида, гёё вақт ва аччик тажрибалар сабоқ бермаганидай, худди ўша ёшлик пайтидагидек йиғлагиси келарди. Картон қофозлари памиқиб қолди, деган баҳонада музикали цилиндрларни ўз қўли билан ахлатга ташлаган бўлса-да, улар хотирасида ҳануз чарх урар, пианола болғачалари гёё юрагига урилиб мусиқа чалаётгандай эди... Полковник Аурелиано Буэндия уруш ҳақида ўйламасдан туролмагани каби Амаранта ҳам Ребекани бир зум ўйламасдан туролмасди. Полковник ўз хатоларини ўткир қирралардан халос этиб, сал-пал тўмтоқ қила олган бўлса, Амаранта аксинча, тобора қиздириб тобларди. У худодан кўп йиллар мобайнида фақат ёлғиз бир нарсани — Ребекадан олдин ўлмасликни зорланиб сўради. Ҳар гал собиқ ракибасининг уйи ёнидан ўтаркан, яп-янги фаторатларни кўриб, худо илтижоларимни эшитяпти, дея кувонар эди. Бир куни галереяда чеварлик қилиб ўтиаркан, дафъатан, худди шу жойда, шу

алпозда ўтирган махали Ребеканинг ўлимини эшитажаги-ни ҳис қилди. Амаранта ўша жойда ўтириб машъум ха-барни кута бошлади, зерикмаслик учун эса қадалган туг-маларни узib олиб, яна қайтадан қадаб чиқаверди. Ама-ранта ўзи тўкиётган зийнатли кафанин Ребекага атагани-га хеч ким шубҳаланмасди. Фамгин Аурелиано ўшанда Ребека бош чаноғидан сарғиши ўт ўсиб чиққан серажин арвоҳга айланибди, дея шипшитганида, Амаранта зарра-ча ажабланмади, чунки жияни таърифлаган арвоҳ у ўзи анчадан буён тасаввур қилиб юрган арвоҳга ўхшарди. Ребеканинг жасадини ўзим юваман, бошига авлиёлар-нинг сочидан парик ясайман, деб аҳд қилди у. Ўликни чиройли қилиб безайди, сурп кафанга ўраб, ичи тўқ қизил, устига баҳмал қопланган тобутга жойлайди ва ажойиб дағні маросимини ўтказиб, жасадни қурт-күмурскалар-нинг ихтиёрига жўнатади. Нафрати тўлиб-тошиб режа тузайтган Амарантанинг миясига Ребекани севганим тақ-дирда ҳам шундай қилардим-ку, деган фикр келди. Бу фикрдан сесканиб кетди, лекин руҳи чўкмади ва режасини такомиллаштира борди. Ўзининг даҳшатли режасини пишитаркан, фақат бир нарсани — худога илтижолари-га қарамай, Ребекадан олдин ўзи ўлиши мумкинлигини ҳисобга олмади. Асли ҳудди шундай бўлиб чиқди ҳам. Ҳаётининг сўнгги лаҳзаларида Амаранта умиди пучга чиққанидан афсусланмади, аксинча, барча заман ситам-лардан озод бўлаётганини сезди. Ўлим унга илтифот кўрсатиб, куни битганидан бир неча йил илгари огох-лантирган эди. Амаранта қазо соатини иссиқ чошгоҳда, Мемени монастыр қошидаги мактабга юборишгани заҳо-тиёқ кўрганди: Ўлими галереяда Амаранта ёнида ўтириб тикиш тикарди. Дарҳол таниғанди; ҳеч бир кўрқинчли жойи йўқ — кўк кўйлакли, узун сочли, бир оз эски пўримда кийинган оддий аёл бўлиб, Урсулага ёрдамла-шиб юрадиган Пилар Тернеранинг ёшлик пайтига ўхшаб кетарди. Галереяда Фернанда ҳам неча бор ёнма-ён ўти-са-да, ўлим шарпасини кўрмади. Ўлими ҳатто бир марта Амарантадан илтифот кўрсатишни — игнага ип ўтказиб беришини сўради. Лекин кўк кўйлакли аёл Амаранта қай-си иили, қайси ой ва кунда ўлишини, Ребекадан олдин-ми ёки кейинги жон беришини аниқ айтмади, фақат ап-рель ойининг олтинчи кунидан бошлаб ўзига кафан тўқи-

шини буюрди. Кафан Амаранта хоҳлаганидай сернақш, чиройли бўлишига рухсат берди, аммо уни ҳудди Ребеканинг кафани сингари астойдил тайёрлаши зарурлиги-ни огохлантириди, сўнг эса Амарантага, кафани тайёр бўлган куни кечаси, қийналмасдан, қайғурмасдан, қўрқмасдан жон берасан, деди. Амаранта ўлим соатини ортга сурип учун асл зифир толасидан эшилган калава буюриб, кафанин ўзи тўқий бошлади. Кафан тўқишининг ўзига нақ тўрт йил кетди, кейин қашта тикишга тушди. Мудҳиш кун яқинлашаркан, Амаранта кафан тайёрлаши-ни Ребеканинг ўлимга қадар фақатгина тасодифий мўъжи-за чўза олиши мумкинлигини сезди. Аммо ишга бўлган иштиёқи кўнглига осойишталик баҳш этарди. Ҳудди ўша кезда Амарантага полковник Аурелиано Буэндиа тилла балиқчалардан ясаган мужмал дъавонинг мазмуни аён бўлди. Эндилиқда ташки дунёни танаси ҳис этар, қалби эса қайфу-аламлардан йироқ эди. Амаранта ихтирони неча йиллар илгари хотираларини тиклаб оламни янгитдан тушуниши имкониятидан фойдаланмаганидан афсус чек-ди: ўшанда Пьетро Креспии оқшомлари уфурган лавандан-нинг хушбўй ҳидини ҳам узокдан туриб аниқ сезар, Ребекани севгани ёки нафратланганидан эмас, балки ёлғизлиги фожиасини теран тушунгани учун ўзиники каби беғубор ва тиниқ бўлиши лозим бўлгану аслида беғубор-лигидан эмас, қаҳр-ғазабидан бадбашара тус олган ёшлиги қайтарилаётганини сезиб, ташвишга тушган эди. У тақ-дирга тан берган, ҳатто энди ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмаслигини билса-да, заррача изтироб чекмасди; бир-дан-бир ташвиши кафан тўқишини тугаллаш эди. Бошида вақтни чўзиш учун турли баҳоналар қидирган бўлса, эндилиқда атай шошила бошлади. Иш яқунланишига бир ҳафта қолганда, Амаранта охирги қавиқ тўртингчи фев-раль кечқурун тикиб бўлинишини аниқлади ва негалиги-ни айтмасдан Мемега, бешинчи февралга тайинланган концертингни кечиктир, деди. Меме бу илтимосга унча эътибор бермади. Шунда Амаранта ишини яна қирқ сак-киз соатга кечиктириш чорасини излади ва тўртингчи фев-раль куни кечаси бўрон электростанцияни сафдан чиқар-гандан кейин ҳатто ўлим ҳам мени қўллаб-қувватляяти, деб ўйлади. Аммо эртасига эрталаб соат саккизда дунёда аёл зоти тайёрлаган энг чиройли кафанинг охирги қави-

гини тикиб, уйдагиларга хотиржамлик билан кечкурун ўлмоқчиман, деб эълон қилди. Фақат оиласини эмас, балки бутун шаҳарни огохлантириб чиқди, у зикна хаётнинг сўнгги кунида гуноҳларини ювиш учун одамларга сал бўлса-да, яхшилик килишни истарди, бунинг энг яхши йўли эса марҳумларга аталган хатларни нариги дунёга олиб бориб эгаларига етказиш эди.

Амаранта Буэндия кечкурун лантар кўтармокчи, марҳумларга ёзилган хамма хатлар қўлига тегиши ҳамон нариги дунёга сузib кетмоқчи, деган хабар пешингача бутун Макондога тарқалди ва кундузи соат учларга яқин меҳмонхонада хатлар билан лиқ тўла қути пайдо бўлди. Хат ёзиши истамаганлар Амарантага гапларини оғзаки айтишар, у эса мурданинг исм-фамилиясини, ўлган вактини ва гап тайинланган қариндошини дафтарчасига ёзиб қўйяди. «Ташвишланманглар, — дея тасалли берарди у мактуб ёзганларга — нариги дунёга борганимдан сўнг дарҳол сўраб-сuriштириб хатингизни топшираман». Бунинг бари қўпол ҳазилга ўхшаб кетарди. Амарантанинг юзида на ташвиш, на фам-фусса аломатлари бор эди, ҳатто шарафли бурч идрокидан яшариб кетганга ўхшарди. У хатларни қатрон суртилган қутига солишини буюрди ва қути намдан сақланиши учун гўрга қай тарзда жойлаштиришни тушунтириди. Амаранта эрталаб дурадгор чакиртириди. Дурадгор тобут учун бўйини ўлчаётганди Амаранта гўё бичиқчи қўйлакка андоза олаётгандек хотиржам эди. Сўнгги соатларда гайрати шу қадар тошибди, Фернанда Амаранта ўламан деб бизни калака қилмаяптими, деб гумонсирай бошлади. Буэндиялар касал-пасалга учрамай ўлишини билган Урсула Амарантанинг ўлимидан хабардор эканига ишонарди. Аммо у хат машмасини кўриб, марҳумларнинг қариндош-уруглари гапимиз нариги дунёга тезроқ етсин, деган ниятда бечора Амарантани ҳали тириклиайн кўмиб юборишлиридан ҳавотирланар эди. Шу сабаб, Урсула бакириб-чақириб, талашиб-тортишиб бўлса-да, уйни бегоналардан бўшата бошлади. Соат тўртга бориб ҳеч ким қолмади. Бу пайдада Амаранта ўз буюмларини камбагалларга улашиб чиқди, текис рандалангандан таҳтадан ясалган оддий тобутга фақат ўзининг ич кийимию баҳмал туфлисини солиб қўйди — буларни ўлимидан сўнг кийдиришлари лозим

эди. Полковник Аурелиано Буэндия ўлганида устахонасида кийиб юрадиган шиппагидан бўлак пойабзали бўлмагани учун янги ботинка сотиб олишганини эслатиб, туфлимини унутманглар, дея қайта-қайта тайинлади. Соат бешга яқинлашаётганида Мемени концертга олиб кетгани келган Аурелиано Иккинчи уйлари худди ўлик чиққандек саранжом эканига ажабланди. Агар ўша соатда тирик кўринадиган ягона одам бўлса, бу — Амаранта эди. У ўзини ниҳоятда совуққон тутар, ҳатто қўлларидағи қадокларни кесиб ташлашга ҳам вақт топганди. Аурелиано Иккинчи ва Меме ҳазил-ҳузул қилиб хайрлашар эканлар, бир ҳафтадан сўнг марҳуманинг қайта тирилиши муносабати билан базм уюштиришга ваъда беришди. Амаранта Буэндия ўлганларга мактуб элтишга шайланаётгани ҳақидаги миши-мишини эшиятган падре Антонио Иса бел дуою фотиҳа учун соат бешда етиб келиб, уни мўрчадан ювиниб чиққунича қутишга мажбур бўлди. Ниҳоят, қаршисида оқ сурп қўйлак кийган, соchlари орқасига ёйилган Амаранта пайдо бўлганида, кекса руҳоний мени масҳара қилишяпти, деб ўйлаб муқаддас сув кўтариб олган бир болани жўнатиб юборди. Бу қулай фурсатдан қарийб йигирма йилдан бери тавба қилмайдиган Амарантанинг гуноҳларини тўкиш учун фойдаланишга аҳд қилди. Шунда Амаранта ҳеч қандай диний ёрдамга муҳтож эмаслигини, вижданои поклигини унга дангал айтди. Бу гап Фернанданинг жаҳлини чиқарди. У баланд товушда ўзига-ўзи савол берган бўлди: «Амаранта қанақанги катта гуноҳ қилган эди-я! Энди айбини тан олиб тавба қилиш ўрнига ўзига шунчалар таҳқири ўлимни раво кўряптими?» Амаранта ўринга ётди ва бечора Урслуани ўзининг ҳали бокира қиз эканини текшириб беришга мажбуран кўндириди.

— Ҳеч ким хомхаёлга бормасин! — қичкирди у Фернандага эшилтириб. — Амаранта Буэндия бу дунёга қандай келган бўлса, ўшандай кетмоқда.

Амаранта бошқа қайтиб турмади. Бошини ёстиқقا қўйганча, узун соchlарини ўриб турмаклади; ўлим уни тобутда айни тарзда ётажагини уқтирган эди. Сўнг Урсладан кўзгу келтиришни сўради. Қирқ йиллик танаффусдан сўнг ўзининг йиллару азоб-укубатлар хароб қилган юзини кўраркан, юзи ўзи тасаввур қилганидек эканлиги-

дан ҳайрон қолди. Урсула ётоқхонага чўккан осойиштадикдан қоронғи тушаётганини англади.

— Фернанда билан розилашгин, — деб ўтинди у. — Ярашиш дами бир умрлик дўстликдан ҳам афзалдир.

— Энди дўстликка ҳам ҳожат қолмади, — деда жавоб кайтарди Амаранта.

Саҳнада яна чироқлар ёниб, концертнинг иккинчи бўлими бошланганида ҳам Меме Амаранта ҳакидаги ўйлардан қутуломмади. Концертнинг ўртасида кимдир унинг қулоғига шивирлаб, содир бўлган ходисани айтди ва томоша бўлинниб қолди. Уйга кирган Аурелиано Иккинчи хунук, оқариб кетган, қорабилакбандли, нафис кафанга ўралган қариқизнинг жасадини кўриш учун оломонни тутиби-суртиб ўтишга мажбур бўлди. Тобут меҳмонхонада, хатлар солинган қутининг ёнида турарди.

Амарантанинг ўлимидан сўнг тўққиз кун ўтганда Урсула ётиб қолганича қайтиб турмади. Санта Софья де ла Пъедад унга қараб туришни ўз зиммасига олди. Аёл кампирга овқат, ювингани сув келтирас ва Макондода бўлиб ўтасдан воеалар ҳақида гапириб берарди. Аурелиано Иккинчи ҳам Урслуани дам-бадам йўқлаб келар ва ҳар сафар унга турли кийим-кечаклар келтиради. Урсула уларни каравоти ёнига тахлаб кўярди. Энди қўли етадиган масофада бутун бир олам бунёд этганди. У ўзига жуда-жуда ўхшаб кетувчи Амаранта Урсланинг муҳаббатини қозонди ва кизчага ўқишини ўргатди. Урсланинг қўзи ожизлигини билишса-да, кеч ким унинг батамом бўлиб қолганига ишонмасди. Бўши вақтнинг кўплиги ва ички бир осойишталик Урслуга хонадон ҳаётини кузатиш имконини берарди. Шу боис, у энг аввало Меменинг сассиз дардларини сезиб қолди.

— Бу ёққа кел, — деди у қизга. — Иккимиз холи эканмиз, мен бечора кампирга дардингни бемалол айтавер.

Меме уялинқираб жилмайганча, сухбатдан қочмоқчи бўлди. Урсула кўп қистаб ўтирмади, аммо Меме олдига бошқа келмай қўйганидан сўнг унинг шубҳаси кучайди. Урсула Меменинг одатдагидек эрта туришини ва то ўйдан чиқиб кетадиган вақтгача бир дақиқа ҳам тинч турмаслигини, кечалари ухломай, у ёндан-бу ёнга афдарилиб чиқишини, қўшни хонадаги капалак унинг уйкусига халақит беришини биларди. Бир куни Урсула Меме-

нинг, отамнинг олдига боряпман, деганини эшилди. Аммо орадан сал фурсат ўтмай, Аурелиано Иккинчи келиб, қизининг қаердалигини сўраганида ҳеч нарсадан шубҳаланмаган Фернанданинг фаҳмислизигидан ҳайратга тушди. Меменинг маҳфий юмушлари, кечикириб бўлмайдиган ваъдалари, сирли ташвишлари шу қадар кўпайиб кетгандики, бу нарса то Фернанда қизини кинода бир эркак билан ўпишаётганини кўриб, бутун уйни оёққа турғизганидан анча илгариёқ Урслуга ойдай равшан эди.

Иэтиробга кўмилган Меме сиримни Урсула очиб кўйган, деб ўйларди. Аслида эса у ўзини ўзи фош қилган эди. У кўпдан буён кетидан ҳатто кўрларда ҳам шубҳа ўйғотовчичиз из қолдириб келар, Фернанда уларни табиби ғайблар билан маҳфий сухбатларга берилиб, алаҳсиб қолгани боис сал кечроқ пайқаган эди. Шундай бўлса-да, у ахири қизининг гоҳо узоқ вақт индамаслигини, гоҳо тўсатдан сесканиб тушишини, кайфияти кескин ўзгаришини ва ўзбилармон бўлиб қолганини пайқади. Фернанда Мемени яширинча кузата бошлади. Дугоналари билан сайрга чиқишига руҳсат берар, шанба байрамларида кийинишига ёрдамлашар, лекин хушёр тортириадиган ўринсиз саволлар бермасди. Меме унга бир нарсани айтиб, аслида эса бошқа нарса қилишини исботловчи анчагина далиллар тўплаган бўлса-да, асосий далилни кутиб, ўз гумонини билдиримасди. Бир куни кечқурун Меме отаси билан кинога боришини айтди. Орадан бир оз вақт ўтгач, Фернанда Петра Котеснинг уйидан учирилаётган байрам мушакларининг қарсиллашию Аурелиано Иккинчи чалаётган аккордеон садоларини эшилди. Шунда у атаяй кинога борди ва ним қоронғиликда биринчи қаторда ўтирган қизини кўрди. Шубҳаси тўғри чиққанидан ҳаяжонга тушган Фернанда Мемени ўпган эркакни яхшилаб кўриб олишига ултурмади, лекин қийқирув, хуштак ва қулоқни батанг қиласидиган қаҳқаҳа орасида унинг ҳаяжонли товушини, «Кечир мени, севгилим», деганини эшилди ва шу заҳотиёқ, ҳеч нарса демасдан, қизини залдан тортиб чиқди ва гавжум Турклар кўчаси бўйлаб шармандаларча судраб, уйга олиб келди-да, ёткхонасига қамаб кўйди.

Эртасига эрталаб соат олтида Фернанда уйларига атайнин ўйқлаб келган одамни товушидан таниди. У ёш бўлиб, қайгули кўринарди. Меҳмон тўзиган сурп костюмда эди,

сал кўримлироқ кўриниши учун тиришқоқлик билан бўялган эски туфли кийиб олган, қўлида эса ўтган шанбада сотиб олган арzon шляпаси бор эди. У чўчиди, лекин обрў сақлади, эсанкирамади, ўзини шундай тутгани учун Фернаданинг таҳқирларидан асраб қолди. Оғир меҳнатдан қадоқ бўлган кир-чир қўлларини хисобга олмаганда, йигитда қандайдир туғма олижаноблик сезилиб турарди. Лекин Фернандага бу одамнинг оддий ишчи эканини билиш учун бир марта боқиши кифоя эди. Аёл йигитнинг биттагина кўчалик костюми борлигини ва баданига бanan компаниясининг марази сингиб кетганини пайқади. Уни оғиз очиргани қўймади. Хатто эшикдан ичкари киришга рухсат бермади. Ўзи ўтмай эшикни ёпди, чунки ўй сарик капалакларига тўлиб кетди.

— Йўқолинг! — деди Фернанда. — Номусли одамлар орасидан сиздақаларга хеч вақт ўрин бўлмайди.

Йигитнинг исми Маурисио Бабильоня эди. У Макондода туғилиб ўсган бўлиб, бanan компаниясининг устахонасида меҳаник ёрдамчиси эди. Меме у билан тасодифан, Патриция Браун билан автомобильда плантацияга бораётганида танишиб қолганди. Ҳайдовчи бетоб бўлганлиги учун машина ҳайдашни Маурисио Бабильоняга топширишган эди. Меме шофёр билан ёнма-ён ўтириб, бутун бошқариш системасини кузатиб борганди. Маурисио Бабильоня унга худди штатдаги шофёр сингари, ҳаммасини аниқ қилиб тушунтириди. У пайтлар Меме жаноб Брауннинг уйига эндиғина қатнай бошлаган ва автомобиль ҳайдаш аёлларнинг иши эмас, деб ҳисобларди. Шу сабабли ҳам, Маурисио Бабильонянинг назарий маълумотлари билан чекланиб, уни бир неча ой давомида қайта кўрмаган эди. Сайр мобайнида Меме йигитнинг мардонавор жозибаси дикқатини тортганини, аммо фақат кўйпол қўллари ёқмаганини ва уни, ўзини такаббурона тутаркан, дея Патриция Браун билан муҳокама қилишганини эслади. Шанба кунларининг бирида Меме отаси билан кинога борди ва яна Маурисио Бабильоняни учратди. У ўзининг ўша сурп костюмida бўлиб, сал нарида ўтиради. Бу фильм уни унчалик қизиқтирмаётганини сезди. Фильм тугагач, Маурисио Бабильоня Аурелиано Иккинчи билан сўрашгани келди ва шунда Меме уларнинг танишлигини билди. Йигит қизнинг отасига одатда

бошлиқларга кўрсатиладиган иззат-икром билан муомала қилди, чунки Маурисио Бабильоня илгари Фамгин Аурелианога қарашли кичкинагина электростанцияда ишларди. Бу эса Мемени унинг такаббурлиги туфайли Бабильонянига нисбатан пайдо бўлган адоватдан ҳалос этди. Улар салом-алиқдан нари ўтишмаган, хилватда учрашишмаган эса-да, бир куни кечаси ногаҳон Меменинг тушига Маурисио уни кема ҳалокатидан кутқариб қолгани, у эса ташаккур билдириш ўрнига қаҳр-ғазабдан тўлиб-тошгани кирди. Тушида гўёки у ўзини Маурисио Бабильонянинг ихтиёрига топширгандек бўлиб қолди, аслида эса киз нафақат Маурисио, балки унга мафтун бўлган ҳар қандай эркакдан бошқача муносабатни зўр иштиёқ билап кўмсади. Ўйғонганида эса Маурисиони ёмон кўриб қолмаганини, аксинча, у билан учрашишга зўр бир хоҳиш сезди. Ҳафта якунланар экан, унинг истаги янада ортиб, шанба куни чидай олмайдиган даражага етди. Маурисио у билан кинода саломлашганида, қизнинг юраги кинидан чиқай деди. Меме илк бор қўл узатди ва Маурисио Бабильоня илк бор унинг кўлинин сиқди. Меме хаяжонини тута олмагани учун бир сония афсусланди, аммо унинг ҳам қўли терга ботгани ва муздай совук эканини сезгач, ўқинчи мамнуниятга айланди. Кечаси Мемега, агар Маурисио Бабильонянига унинг умидлари бехуда эканини исботлай олмаса, хеч қачон ором билмаслиги аён бўлди. Қизнинг дугонаси Патриция Браунни автомобиль томоша қилишга кўидириш учун қўллаган пайранглари ҳам самара бермади. Нихоят,mallasoch америкаликинг Макондога келганидан фойдаланиб, йигитни гўёки янги автомобилларнинг моделларини томоша қилиш баҳонасида гаражга етаклаб борди. Лекин Маурисио Бабильоняни кўрган захотиёқ, юраги у билан якка қолиш истагида ўртанаётганини тушунди. Шу он эшик бўсағасида пайдо бўлган Маурисио Бабильоня ҳам бу истагини пайқагани қизнинг жаҳлини чиқарди.

— Мен янги моделларни кўргани келдим, — деди Меме.

— Нима ҳам дердик, бу ёмон баҳона эмас, — дея жавоб берди йигит.

Мемени жавоб нақ куйдириб ўтгандек бўлди ва қиз Маурисио Бабильоняни камситиш ўйлларини ахтара бош-

лади. Лекин йигит бунга имкон бермади. «Кўрқманг, — деди у товушини пасайтириб, — аёллар эркаклар дардиди биринчи марта жинни бўлишаётгани йўқ». Меме ўзини шу қадар ожиз ҳис қилдики, ҳатто янги машиналарга ҳам қиё бокмасдан гараждан чиқиб кетди ва туни билан каравотда у ёндан-бу ёнга тўхтовсиз ағдарилиб чиқди, фазабдан ўпкаси тўлиб-тўлиб йиғлади. Очифини айтганда, унга бир вақтлар ёқа бошлиган малласоч американлик Маурисионинг олдида гўдақдек туюларди. Худди ўша кезларда у сариқ капалаклар Маурисио Бабильонянинг келишидан дарак эканини сезди. Қиз капалакларни илгари ҳам гаражда кўрган ва ўзича уларни бу ерга бўёқ хиди олиб келган бўлса керак, деб ўйларди. Концертдами, кинодами, черковдаги ибодатдами, Меме сариқ капалакларни қўрибок, Маурисио Бабильонянинг қаерда эканини аниқ айта оларди. Бир куни Аурелиано Иккинчи тинимсиз айланавериб жонига теккан бу капалакларга лаънат ўқиганида, Меме отасига ўз сирини айтиб қўйишига сал қолди: ахир, мухаббати ҳакида унга гапириб беришга сўз берганди-да. Аммо нозик бир тўйгу отаси бу гал ҳар сафаргидек: «Агар онанг билганида борми?» дея қулиб юбормаслигини айтиб турарди. Эрталаб, Фернанда билан Меме атиргулларни бутаётганида, Фернанда кутилмаганда дод солди ва жон талвасасида қизини турган жойидан четрокқа етаклаб чиқди — боғнинг худди ўша еридан Гўзал Ремедиос осмони фалакка парвоз қилганди. Онанинг назаридаги ўша мўъжиза такрор юз бериб, ҳозир қизи учиб кетадигандек туюлди. Аммо Фернанданинг аслида капалаклар саросимага солган эди. Улар Меменинг кўз олдида шу қадар кутилмаганда пайдо бўлишдики, гўё тўғридан-тўғри күёш тарафдан ёғду бўлиб учиб келишгандек эди. Қизнинг юраги шув этиб кетди. Ўша заҳотиёқ бокқа Маурисио Бабильония кириб келди ва қўлидаги қофоз халтани тўкиб, Патриция Браун совға юборди, деб айтди. Меме уятдан қизаринди, лекин ўша заҳоти ўзини тутиб олди, илтифот юзасидан жилмайиб, менинг қўлимгага лой юқибди, илтимос халтани галереяга элтиб қўйсангиз, деди. Фернанда йигитни илгари бир гал боғда кўрганини ҳам, остонаядан ҳайдаб юборганини ҳам эслай олмади. У меҳмоннинг дардчил, зъяфарон ранги-рўйига эътибор берди, холос.

— Жуда фалати одам экан, — деди Фернанда. — Куни биттани юзидан билиниб туриби.

Меме, онам капалакларни ҳанузгача эсдан чиқармаган экан, деб ўйлади. Гулларни буташни тугатгач, қўлини ювиди-да, қофоз халтани ётоқхонасига олиб кириб очди. Халтада худди хитой ўйинчоқларини эслатувчи, бир-бираiga кийдирилган бешта қутича бўлиб, охиргисида ёзиши гўёки энди ўрганаётган одамнинг қўли билан «Шанба куни кинода кўришамиз», деган сўзлар битилган қофоз ётарди. Меме роса кўрқиб кетди, чунки халта анча вакт галереяда турган ва Фернанда уни титиб кўрган бўлиши мумкин эди. Қизга Маурисио Бабильонянинг ботирлиги ва топкирлиги маъқул тушди. Аммо унинг учрашувга албатта келади, деган анои ишончидан ранжиди. Меме шанба куни кечкурун отаси банд бўлишини биларди. Ўша хафта давомида шу қадар азоб чеқдики, охири шанба куни отасидан, мени кинога кузатиб боринг, сеансдан сўнг яна олиб кетасиз, деб ўтинди. Залдаги чироқлар ўчгунича, унинг боши узра сариқ капалак бетиним айланди. Чироқлар ўчди ва Маурисио Бабильония ёнига келиб ўтириди. Меме гўё даҳшатли гирдоб измига тушган, гўёки уни ёнида ўтирган, баданидан машина мойи анқиётгани йигитгина кутқариши мумкин эди.

— Агар келмаганингизда, — деди у, — сиз мени бошка ҳеч қачон кўра олмасдингиз.

Меме тиззасидаги йигитнинг оғир кўлларини ҳис қилди ва ана шу ондан бошлаб иккови ҳам ожиз эмаслигини тушунди.

— Нима менинг жаҳлимни чиқаради, — жилмайди у, — гапириш ножоиз нарсани айтиш сенинг одатинг.

Киз уни телбаларча севиб қолди. У уйқусини, иштаҳасини ўқотди ва ёлғизликка юз тутдики, ҳатто отаси ҳам энди халал бераётгандек туюларди. Эндиликда қаерда ва қачон бўлмасин, Маурисио Бабильония билан учрашиш учун Фернандани чалғитишга ярайдиган важ-корсонлар рўйхатини тузди, дугоналарини тамом унуди. Олдинига қизга йигит кўполроқ туюларди. Улар биринчи марта гараж орқасидаги сайхонликда холи қолишиганида, у Мемени шафқатсиз эзғилади ва тинка-мадорини қуритадиган ҳайвоний бир холга келтирди. Кейинчалик Меме бу ҳам бир турфа эркалатиш эканини тушунди;

бечора қиз оромини йўқотди, факат севгилисининг ёди билан яшайдиган бўлди ва машина мойи ҳамда хлор жавҳарининг ақлни оздирадиган ҳидига бот-бот маст бўлишни истарди. Амаранта ўлмасидан сал илгари ногаҳон Меме сал ҳушёр тортди ва муҳаббатининг истиқболи ва келажагига ишонч йўқлигини англаб, аъзойи бадани титраб кетди. Сўнг картада фол кўрадиган аёл борлигини эшитиб, яширинча ўшанинг олдига борди. Фолбин — Пилар Тернера эди. У Мемени кўриши биланоқ ҳамма гапни дархол тушунди. «Кел, — деди унга. — Буэндиаларга фол очиш учун қарта чийлаб ўтирасам ҳам бўлаверади». Меме юз ёшли бу алвастинамо кампир ўзининг катта бувиси эканини билмасди ва умрининг охиригача ҳам билолмади. Пилар Тернеранинг, севги азобидан фақатгина тўшак қутқазади, деб айтган бепарда гапларидан кейин Меме бунга ишонмасди ҳам. Маурисио Бабильоня ҳам Пилар Тернеранинг фикрига мояил эди, аммо Меменинг йигитга ишонгиси келмас, у қасби ишчи бўлгани учун ҳам шундай деяпти, деб ўйларди. Қизнинг фикрича, муҳаббатнинг бир тури иккинчи турини, албатта, нобуд қиласиди, чунки оч одам еб тўйганидан кейин овқатга қарагиси келмай қолади-да. Пилар Тернера нафақат қизнинг саводини ошириди, балки ўзи олдин Меменинг бобоси Аркадиони, кейин Аурелиано Хосени туккан тўр каравотини Меме билан йигитига бўшатиб беришга тайёрлигини айтди. У Мемега бемаврид хомиладорликдан қочиши ўйларини ўргатди ва бордию бундай баҳтсизлик юз берган ҳолда, хомила тугул ҳатто «виждан азоби»дан ҳам ҳолос этгувчи ичимликлар тайёрлаш учун махсус рецепт берди. Бу сухбатдан сўнг Меме ўзида худди дугоналари билан вино ичган кунидагидек жасурлик сезди. Лекин Амарантанинг ўлими туфалий ўйлаган режасини ортга сурди. Ўн кунлик маърака давомида уйга йифилган одамлар орасида бемалол кезиб юрган Маурисио Бабильонядан бир зум ҳам ажралмади. Сўнгра узоқ давом этган аза ва мажбурий махбуслик севишганларни вақтинчалик бир-биридан айириб қўйди. Нихоят, азобли туткундан ҳолос бўлиб, уйдан чиққан куни кечки пайт Пилар Тернераникига йўл олди. Қиз ҳеч бир уялмай, қаршиликсиз, нозу фироқсиз, ғоят катта лаёқат ва доно туйғулар аён этган ҳолда ўзини

Маурисио Бабильоня измига топшириди. Сергумонроқ эр-как бўлса, унинг ҳолатини кўриб, э, бу аввал ҳам анчамунчасини кўрган экан-да, деб ўйлаши ҳам мумкин эди. Қизини онаси зулмидан озод этиш истагида Меме ўйлаб топган ўзини оқлашга хизмат қилувчи ҳар қандай важларнинг тўғрилигини тасдиқловчи Аурелиано Иккинчининг беихтиёрий шериклиги паноҳида севишганлар учой давомида ҳафтасига икки мартадан бирга бўлишиди.

Фернанда кинода Мемени Маурисио Бабильоня билан тутиб қолган кечаси Аурелиано Иккинчи виждони кийналиб, агар Меме ўзи ваъда қилганидек дилини ёрса, дарди ҳарна енгиллашади, деган умидда қизи қамаб қўйилган ётоқхонага келди. Лекин Меме ҳамма гапни рад этарди. У ўзига шунчалар ишонар, ўзининг ёлғизлигига шу қадар ёпишиб олгандики, Аурелиано Иккинчининг назаридағи барча алоқалари бутунлай узилиб қолган, улар орасида ҳеч қаҷон дўстлик тили бир бўлмаганидек, буларнинг бари ўтмишнинг саробидек туюлди. У балки собик хўжайинининг гапи уни йўлдан қайтаради деган ҳаёлда Маурисио Бабильоня билан гаплашмоқчи бўлганида, Петра Котес уни аёлларнинг ишига аралашиш яхши эмаслигига ишонтириди, шу тариқа иккиланганча ҳаёл денгизига ботиб, туткунлик қизининг азобукубатига малҳам бўлади, деган умид билан ўзини юпантириди.

Меме заррача ҳам ғам чекмасди, аксинча, нариги хонада ётадиган Урсула унинг кечалари донг қотиб ухланини, кундузи ўз ишларини хотиржамлик билан бажаришини, қанда қимай овқатланишини ва овқатни ҳазм қилишда ҳеч бир қийналмаётганини биларди. Меменинг назорат остига олинганидан сўнг икки ойча ўтиб, Урсулага Меменинг ювинишга ҳамма катори эрталаб эмас, балки ҳар куни кечкурун соат еттида бориши эришроқ туюлди. Бир куни Урсула унга, одатда кечкурун мўрчада чаёнлар кўпайиб кетади, сал эхтиёт бўл, деб айтганида, илгари мени Урсула сотган деб юрган Меме, катта бувисидан ўзини олиб қочди. Урсула эзма панд-насихатлари билан қизнинг жонига тегмаслик учун индамай қўя қолди. Қош қорайиши ҳамоноқ уйни сарик капалаклар босарди. Ҳар кеч мўрчадан қайтаётган Меме, қаҳр-ғазабидан қақшаб, дори пуркаганча капалакларни қираётган

онасига дуч келарди. «Балойи офат булар, — деб нола қиласи Фернанда. — Тунги капалаклар баҳтсизлик келтиради, деб менга бир умр уктириб келишган». Бир куни Меме мўрчада ювинаётган пайт онаси унинг хонасига кириб, ҳаммаёкни капалак босиб кетганини кўрди. Уларни ҳайдаб чиқариш учун дуч келган латтани қўлига олди ва ҳар томонга сочилиб кетган, одатда бемаврид ҳомиладан асрайдиган хантал қоғозларини кўриб, даҳшатдан котиб қолди: улар билан Меменинг кечки чўмилишлари орасида қандайдир боғлиқлик борлигини тушунди. Энди Фернанда аввалгидек куляй фурсатни кутмади. У эртасига ёк шахарнинг алькальдини (алькальд ҳам Фернанда каби тоғлик эди) тушликка чақириб, ундан ташқари ҳовлига кечкурунлари коровул қўйдиришини сўради, чунки назаридаги унинг товуқларини ўғирлашаётгандек туюларди. Орадан бир неча соат ўтганидан сўнг, мўрчага — чаёнлару сариқ капалаклар орасида шу ойлар давомида уни ҳар куни ялангоч, хаяжондан дирдир титраб, интизорлик билан кутган Меменинг олдига тушиш учун томнинг черепицаларини кўчираётган Маурисио Бабильоняни коровул ўқ отиб ярадор қилди. Умуртка поғонасига қадалган ўқ йигитни умрбод тўшакка михлаб ташлади. Товуқ ўғриси деб ном чиқарган Маурисио Бабильонъя, қариб, батамом ёлғизлиқда, бир марта ҳам нолимай, ҳеч нарсадан нафратланмай, ҳеч кими сотмай, ширин хотиралар азобида, уни бир дақиқага бўлса-да, ташлаб кетмаган сариқ капалаклар қуршовида оламдан ўтди.

* * *

Меме Буэндианинг ўғини уйга олиб келишганида, Макондони титратган машъум воқеалар булути уфқда бўй кўрсата бошлаган эди. Шахар шунчалар саросимада эдики, оиласи жанжал ҳеч кимнинг юрагига сиғмасди. Фернанда фурсатдан фойдаланиб, чақалоқни яширмоқчи ва унинг дунёга келганини бутунлай сир сақламоқчи бўлди. У неварасини олиб қолишга мажбур эди. Гўдакни шундай бир тарзда олиб келишган эдики, Фернанда ундан воз кечолмайдиган ахволга тушиди. Шу сабаб, қалбининг тубида туғилган режасини амалга ошириб, уни ҳаммомнинг ҳовузчасига чўқтириб юборишига журъат этолади.

У болани полковник Аурелиано Буэндианинг устахонасига яшириб қўйди. Санта София де ла Пьедадни чақалоқни дарёдан оқиб келган саватдан топиб олдим, дея ишонтириди. Урсула эса унинг туғилиш сирини билмай оламдан ўтди. Фернанда болага овқат берётганида бехосдан устахонага кириб қолган кичкина Амаранта Урсула ҳам чақалоқнинг саватда оқиб келганига ишонди. Ўзининг ёвуз хатти-харакатлари билан Мемени баҳтиқаро қилган хотинидан батамом узоқлашган Аурелиано Иккинчи невараси борлигини фақат уч йилдан сўнг, невараси Фернанданинг алланарса билан машгул бўлганидан фойдаланиб, галереяга бир зумга югуриб чиққанида кўриб қолди; бола яланғоч эди, соchlари хурпайган, одамга эмас, кўпроқ қомусларда тасвиirlанмиш одамхўрларга ўхшарди.

Фернанда ўзининг шум қисматидан бундай бешафқат қиликни кутмаганди. Бола уйга Фернанда энди умрбод ҳайдаб юборишиди, деб ўйлаган шармандалиқни яна қайтариб олиб келган эди. Ярадор Маурисио Бабильоняни олиб кетишига ултурмаслариданоқ, у расвогарчиликнинг ҳамма изларини йўқотишнинг муфассал режасини тузиб чиққанди. Эри билан маслаҳатлашмай, эртасига ўз нарсаларини йиғиштириди; кичик чамадонга қизи учун уч сидра ич кийим жойлади ва поезд жўнаб кетишига ярим соат қолганида, Меменинг ётоқхонасига кириб келди.

— Кетдик, Рената, — деди унга.

Фернанда қизига ҳеч нарсани тушунтиրмади. Меме эса буни кутмаган ва истамасди ҳам. У қаерга боришлирини билмасди, аммо энди унга бари бир, ҳатто күшхонага ҳам боришига тайёр эди. У ташқи ҳовлида ўқ узилгани ва шу заҳотиёқ Маурисио Бабильоня оғриқдан дод солганини эшитган лаҳзадан бошлаб ҳеч нарса демади ва энди умрининг охиригача ҳеч нарса дея олмас эди. Онаси ётоқхонасидан чиқиши буюрганида Меме на сочини тараган, на ювинган эди. У ҳеч нарсага, ҳатто боши узра айланишаётган капалакларга ҳам эътибор бермай, худди ойпарастлардек поездга чиқди. Фернанда қизи атайлаб индамаяптими ёки бошига тушган кулфатдан гунг бўлиб қолдими, буни асло билолмади ва билишни истамади ҳам. Меме ўтмишда сехранган ерлардан ўтишга

нини сезмай қолди. У темир йўлнинг ҳар иккала тарафидаги поёнсиз ва серсоя банаң плантацияларини ҳам кўрмади. У гринголарнинг жазирама ва чангдан ковжираб қолган боғларини, оқ уйларининг айвонида ўтириб қарта ўйнаётган калта шимли эркаклару оқ-кўкиш нимчали аёлларни кўрмади. Меме банаң ортилган араваларни чанг-тўзонли йўллардан тортиб кетаётган хукизларни кўрмади. У шаффоф дарёларда балиқлардай қувнаб ўйнашаётган ва дўнг кўкраклари билан поездлардаги йўловчиликларнинг юрагига фулгула солаётган кизларни, ишчилар истикомат қиласиган ифлос ва хароб ёғоч уйчаларни кўрмади. Бу уйлар теварагида Маурисио Бабильоняниг сариқ капалаклари учишар, эшиклар ёнидаги тувакларда ориқ ва захил юзли болалар ўтиришар, поезд кетидан адабсиз сўзларни айтишаётган ҳомиладор аёллар туришарди. Илгари, киз монастиръ қошидаги мактабдан уйига қайтаётган пайтлари бундай бир лаҳзали лавҳалар унинг учун нақ байрам эди, энди эса юрагига заррача ҳам таъсир қилмади, четлаб ўтди. Меме ҳатто намиққан ҳовур уфурувчи плантациялар тугаб, поезд испан кемасининг кўмирга айланган қолдиклари ҳали ҳам қаққайиб турган қизғалдоқ даласини кесиб ўтиб, яна мусаффо хавога, бундан юз йил илгари қирғокларида Хосе Аркадио Буэндианинг пуч хаёллари чилпарчин бўлган, суви ифлос ва кўпик босган денгиз ёнидан чиқканда ҳам деразага қарамади.

Кундуз соат бешда водийнинг сўнгги бекатига келишибди ва Фернанда Мемени вагондан чиқарди. Улар ҳансираб зўрға нафас олаётган от қўшилган, кўршапалакка ўхшовчи экипажга чиқишиди ва бу маъюс шахар оралаб юришди; унинг кўз илғамас кўчалари, денгиз тузидан шўрлаган замини узра Фернанда ёшлигига ҳар куни тушкин уйку пайтида тинглаган куйга монанд мусиқа эшитиларди. Улар занг еб битирай деган темир деворларидан худди ўчоқдек иссиқ уфуриб турувчи, ёғоч филдирағи эса сувни парраги билан насос каби човлаётган дарё пароходига қўтирилишиди. Меме каютага беркиниб олди. Фернанда унинг каравоти олдига кунига икки маротаба овқат солинган ликопча кўяр ва ҳар сафар қизининг кўлиям тегмаган овқатни қайтариб олиб кетарди. Йўқ, Меме ўзини ўзи очликдан силласини қуритишига аҳд қил-

маган, унга ҳозир ҳар қандай таомнинг ҳиди ёқмас, ошқозони ҳатто сувниям қайтариб ташларди. Фернанда бу ҳақда орадан салкам бир йил ўтиб, унга неварасини олиб келгунларича ҳеч нарса билмагани каби, Меме ҳам унга ханталли қофозларнинг буғи ёрдам бера олмаганига шубҳа қилмасди. Темир деворларнинг доимий титраши ва пароход филдирағи дарё тубидан кўтараётган сув ўтларининг сассиқ ҳидидан нафаси қайтганча тор каютада бораётган Меме кунларнинг ҳисобидан адашган эди. Энг сўнгги сариқ капалак вентиляторнинг паррагига тушиб нобуд бўлгани, Маурисио Бабильоня ўлгани ва энди уни ҳаётга қайтариб бўлмаслигини англаганидан бўён анча йил ўтганди. Аммо у севгилисидан воз кечмади. Улар Аурелиано Иккинчи ер юзидағи энг гўзал аёлни қидирган, саробларга тўла саҳролардан ҳачир миниб ўтишаётганларида ҳам, ҳиндулар асос солган сўқмоқ орқали тоққа қўтирилиб, сўнг ўттиз икки черковнинг қўнғирокларидан таралаётган мотам куйига тўлган шаҳарнинг тош кўчаларига тушишганида ҳам Меме у ҳақда ўйлашни кўймади. Улар ташландик бир уйнинг бурғанлар ўстган хонасида тунашиди. Фернанда ерга ёзиб қўйган тахталар кўрпа вазифасини ўтади. У деразалардаги аллақачоноқ увадага айланган дарпардаларни олиб, яланг тахталарнинг устига тўшашди. Тана сал қимирлади дегунча дарпардалар кулга айланарди. Меме қаердаликларини билди, чунки уйкуси келмай ётганида узоқ рождество арафасида уйларига рух сандикда юборилган кора либосли кабальеро ёнидан ўтганини кўриб, даҳшатдан титраб кетди. Эртаси куни ибодатдан кейин Фернанда мотамсаро бир бинога олиб борди. Меме, онасининг монастиръ ҳакидаги кўп марта эшитган ҳикоялари боис, бу бинони таниди. Фернанда идорада ким биландир гаплашаётганида, Меме испан епископларининг мойбӯёқда чизилган қадимий портретлари илинган қабулхонада ўтираркан, юпун кийингани учун (Эгнида қора гулли юпқа матодан тикилган кўйлак, оёғида эса саҳро музидга тоб ташлаган баланд пошнали ботинка бор эди) совукдан дир-дир титрарди. Витражлардан тушаётган сариқ нурлар билан йўғрилган меҳмонхонанинг ўртасида тураркан, Маурисио Бабильоня ҳақида ўйлади, сўнг эса идорадан қўлида Меменинг уч сидра ич кийими солинган чамадончани

кўтариб, роҳибанинг шогирди гўзал қиз чиқди. Мемега яқинлаштач, у қўлини чўзиб деди:

— Юр, Рената.

Меме унинг қўлини ушлаб, итоаткорларча эргашди. Фернанда қизини сўнгги марта кўрганида, у монастир ҳовлисининг нариги тарафида бўлиб, ҳозиргина ёпилган темир дарвозанинг ортида роҳиба шогирдининг қадамига мослаб қадам ташлаб борарди. Меме Маурисио Бабилюнья, ундан анқийдиган машина мойи, йигитнинг сариқ капалаклардан иборат мулоzимлари ҳақида ҳар куни, то қариб, Krakov шаҳридаги зимистон бир шифохонада узоқ кузнинг эрта тонгидга бир оғиз сўз айтмай, бегона одамнинг исми шарифидаги оламдан ўтгунга қадар ўлади.

Фернанда Макондога қуролланган жандармачилар кўриклаб келган поездга қайтди. Йўлда уни йўловчилар юзидағи жиддийлик, шаҳар ва қишлоқларнинг кўчаларидаги ҳарбий қўшинлар, содир бўлиши муқаррар аллақандай воқеанинг шарпаси Фернандани таажжублантиради, аммо Макондога етиб келмагунича ва унга Хосе Аркадио Иккинчи банан компаниясида ишловчиларни иштаплашга унdagанини айтиб бермагунича, гап нимадалигини тушунмади. «Энди бизга шу етмай турувди, — деди ичидаги Фернанда. — Оиламизда анархиячи пайдо бўлиди». Иш ташлаш икки ҳафтадан кейин бошланди ва ҳамма хавфсирагани каби фожиавий яқунланмади. Илгчилар якшанба куни банан узиш ва уни вагонларга юклашдан бош тортишди, уларнинг талаблари тамомила ҳаққоний бўлиб, ҳатто падре Антонио Исабель ҳам, худонинг иродасига мос, дея қўллаб-куvvatлади. Бу ҳамма сўнгги ойлардаги бирданига бошланиб кетган бошқа иш ташлашларнинг ғалабалари шаҳарни француз фохишлари билан тўлдиришдан бошқа ҳеч нарсага ярамайди, деб ҳалқ орасида ном чиқарган Хосе Аркадио Иккинчининг жўн шахсини өоят машҳур қилиб юборди. У ҳеч қандай маънисиз кемасозлик корхонаси қуриш мақсадидаги бир вақтлар урушкок ҳўрзозларини сотганидек жасорат кўрсатиб, банан компаниясида назоратчи бўлиб ишлапландан воз кечди ва илгчилар томонга ўтди. Орадан сал фурсат ўтмай, Хосе Аркадио Иккинчини жамоат тартибига қарши ўюштирилган халқаро фитнанинг агенти, деб

эълон қилишди. Ҳафтанинг даҳшатли миш-мишларидан қайфуга ботганича қоронги тунда яширин йигилишдан қайтаётган Хосе Аркадио Иккинчини йўлда пойлаб туриб отган номаълум одамнинг тўрттала ўқидан ҳам мўъжиза қутқариб қолди. Сўнгти ойларда вазият шу қадар кескинлашгандики, буни ўзининг дунёни кўришдан маҳрум оламида бўлган Урсула ҳам сезди ва назарида у ўғли Аурелиано қўзғолон дардидаги оромини йўқотган ўша машъум кунларни яна бошидан кечираётгандек эди. У Хосе Аркадио Иккинчи билан ҳангомалашиб, бошидан ўтган тажрибасини баҳам кўрмоқчи бўлди, аммо Аурелиано Иккинчи унга сункасад ўюштирилган ўша кечасидан бери Хосе Аркадио Иккинчининг кўшхонасини ҳеч ким билмаслигини хабар қилди.

— Аурелианонинг ўзгинаси, — ҳайратланди Урсула. — Ҳақиқатдан ҳам дунё айлана бўйлаб ҳаракатланаркан.

Фернанда бу кунларнинг ҳаяжонидан йироқда турарди. Меменинг тақдирини ундан сўрамай ҳал қилгандарни учун дарғазаб бўлган эри билан каттиқ жанжалашгандан кейин у ташки дунёнинг ишларига аралашмай қўйди. Аурелиано Иккинчи қизини монастирдан албатта қутқаришни, агар лозим бўлса, бу ишда жандармларнинг ёрдамига таяниши мумкинлигини айтиб дағдага қилганида, Фернанда унга Меме роҳибаликни ўз ихтиёри бўйича қабул этди, деган маънони англатадиган хужжат кўрсатди. Меме ҳақиқатда бу қоғозга монастирнинг темир панжарали дарвозасининг нариги томонида эканида, уни уйдан онаси олиб чиқишига қаршилик кўрсатмагани каби локайдлик билан имзо чекканди. Аурелиано Иккинчи Маурисио Бабилюнья ўйларига товуқ ўғирлагани келганига ҳеч қачон ишонганидек, Мемега тааллуқли хотини қўрсатган бу хужжатнинг ҳақиқийлигига инонмади, аммо Фернанданинг бу ҳар иккала изохи виждонини тинчлантиришга, ўзини қийнамасдан Петра Котеснинг паноҳига яна қайтишига ва унинг уйида тағин қизғин вақтичолик, тўкин-сочин базмлар ўюштиришга ёрдам берди.

Бутун шаҳарни қоплаган ваҳимадан бегона, Урсуланинг даҳшатомуз башоратларига парвойи фалак Фернанда ўз режаси механизмининг сўнгги мурватларини бура-

ди. У клерк¹ унвони олиш арафасида турган Хосе Аркадиога узундан узун мактуб йўллаб, унга синглиси Рената безгак исигтмасига муттало бўлгани ва бу оламни тарк этганини ёзганди. Кейин у Амаранта Урслуани Санта София де ла Пьедаднинг тарбиясига топшириб, табиби файблар билан Меменинг можаролари туфайли узилиб қолган ёзишмасини йўлга қўйди. У аввало телепатик операциянинг аник кунини тайинлади. Аммо улар Макондодаги тўполонлар босилмагунича операция қилиш жуда хам эҳтиётсизлик бўлади, деб жавоб қайтариши. Нихоятда сабрсиз, атрофдаги воқеалардан чала хабардор Фернанда навбатдаги мактубида шахарда хеч қандай алғов-далғов бўлмаётгани, ҳамма гап илгари хўroz уриштириш ва кемасозлик шайдоси бўлган, эндиликда эса касаба союзда майнавозчилик қилаётган телбанома қайнисининг аҳмоқона қилиqlарида эканлигини ёзиб юборди. Чоршанба куни жазирамада, ҳали бир қарорга келиб ултуришмаганда, уларникига қўлида сават қўтарган кекса рохиба келди. Эшикни очган Санта София де ла Пьедад усти нафис тўрли сочиқ билан ёпилган саватни кўргач, кимdir бериб юборган совға деб ўйлаб, уни роҳибанинг қўлидан олмоқчи бўлди. Аммо кампир уни беришга рози бўлмади: унга саватни шахсан ва мутлақо маҳфий равишда Фернанда дель Карпио де Буэндиага топшириш буюрилганди. Саватда Меменинг ўғли ётарди. Фернанданинг собиқ пири унга йўллаган хатида, бола икки ой илгари туғилди, онаси бир оғиз ҳам гапирмагани учун истагини билолмадик, шу боис чақалоққа бобосининг шарафига Аурелиано деб исм қўйишни ўзимизга эп кўрдик, деб ёзганди. Фернанда тақдирнинг бундай таҳқирига қарши ичидаги ғалаён қўтарди, лекин буни роҳибага сездирмасликка кучи етди.

— Масалан, уни дарёдан оқиб келган саватдан топиб олдик десак, — деди у жилмайиб.

— Бунга ҳеч ким ишонмайди.

— Ахир, Муқаддас китобда шундай дейилганига ҳамма ишонади-ку, — эътироз билдириди Фернанда. — Нега энди менга ишонишмас экан.

¹ К л е р к — айрим буржуа мамлакатларидаги идора хизматчисига бериладиган унвон.

Ортга қайтадиган поездни кутаётган роҳиба уларни кида тушлиқ қилишга қолди. Гарчанд, у бола ҳақида оғиз очмаган бўлса-да, шармандаликка беихтиёр гувоҳ бўлиб турган бу кампирнинг сухбати Фернанданинг юракбағрини эзарди, у ичидаги ўрта асрдаги удум — ёмон хабар келтирган элчини осиши одати колиб кетган-да, деб пуштаймон ерди. Шунда Фернанда, роҳиба жўнаб кетиши биланоқ чакалоқни бассейнга чўқтириб юбораман, деб аҳд қилди, аммо бундай қилишга журъати етмади ва уни бу дардисардан худонинг чексиз марҳамати кутултирганича кутишга аҳд қилди.

Макондони қуршаган кескинлик дафъатан портлашга айланганида кенжАурелиано бир ёшга кирганди. Хосе Аркадио Иккинчи ва касаба союзнинг яширин иш олиб боришига ўтган бошқа раҳбарлари хафтанинг охирида тўсатдан шахарда пайдо бўлишди ва банаан зонасида на-мойишлар уюштириши. Полиция тартибни сақлаш билан чекланди. Аммо душанбага ўтар кечаси касаба союз бошлиқларини ётган жойидан судраб чиқариб, оёқларига беш килоли кишин уришди ва провинциянинг бош шахридаги қамоқхонага олиб кетиши. Бошқалар қатори Хосе Аркадио Иккинчи ва Макондога сургун қилинган Мексика инқолобининг қатнашчиси, кимсан Артемио Крустага қариндош ва унинг жасоратларини кўрган полковник Лоренсо Гавиланни хам қамоққа олиши. Лекин орадан уч ой ўтар-ўтмас уларни қўйиб юбориши, чунки ҳукумат ва банаан компанияси маҳбусларнинг овқатига кетадиган харажат хусусида бир битимга келолмаганди. Бу сафар ишчиларнинг норозилигига озиқ-овқат сифатининг пастлиги ва фоят оғир меҳнат шароити сабаб бўлган. Бундан ташқари, ишчилар уларга қофоз пул эмас; балки bona, яъники маҳаллий ҳукумат томонидан чиқарилган вақтинчалик пул тўланаётганидан шикоят қилишар, чунки bona компания магазинидан чўчқа гўштидан бошқа ҳеч нарса харид қилиш мумкин эмасди. Хосе Аркадио Иккинчи bona системасининг моҳиятини фош килгани учун қамашган эди. У ушбу система компаниянинг савдо флотига кетадиган харажатни бирмунча камайтиришини, яъни

¹ А р т е м и о К р у с — Мексика ёзувчisi Карлос Фуэнтеснинг «Артемио Круснинг ўлими» романининг бош қаҳрамони.

банан ташийдиган кемалар қайтишда компания магазини учун мол олиб қайтишини, акс холда кемалар Янги Орлеандан банан ортиладиган портларгача бўм-бўш келишини тушунтириди. Ишчиларнинг қолган эътиrozлари турмуш шароити ва медицина хизматига тааллукли эди. Компаниянинг врачлари беморларга мутлақо қарамасди. Беморлар шифохона ёнида навбатга тизилишар ва ҳамшира ким қандай дардга чалинганидан: бош оғриғими, ич оғриқми, қатъий назар, ҳар бирининг тилига мис купоросига ўхшовчи думалоқ дори куйиб чиқаарди. Бу шунчалар бемаъни даво эдики, болалар ҳам навбатга қайта-қайта туриб, ўзларига теккан думалоқ дориларни уйларига олиб бориб, лото ўйинида фишқалар ўрнида фойдаланишарди. Ишчилар қулай-қулай деб турган баракларда, ғоят тифиз бир аҳволда яшар эдилар. Ишчиларга хожатхона қуриб бериш ўрнига, рождествода ҳар эллик кишига биттадан кўчма хожатхона олиб келинди ва кўпроқ хизмат қилиш учун ундан қандай фойдаланиш кераклигини намойиш қилишди. Илгари полковник Аурелиано Бузидиани ҳоли-жонига кўймаган, қора сюртукли кекса адвокатлар эндилика банан компаниясининг манфаатини ҳимоя қилишар, ишчилар кўйган барча айбларни минг хил найранг билан рад этишарди. Ишчилар томонидан тузилиб, бир овоздан маъқулланган петициянинг банаан компаниясига расмий равища бориб етгунича анча вақт ўтди. Жаноб Браун петициядан хабар топдию ўзининг ҳашамдор, ойнаванд томли вагонини поездга тиркаб, фирманинг кўзга кўринарли вакиллари билан Макондодан қочиб қолди. Келаси шанба куни ишчилар компания бошлиқларидан бирини, уни домига илинтиришга розилик билдирган аёл билан ялангоч холда тутиб олишди ва петиция нусхасига имзо чекишига мажбур қилишди. Фаламис қонунпарастлар эса судда бу одамнинг банаан компаниясига мутлақо алоқаси йўқлигини таъкидлашиди ва ўзини фирманинг одами қилиб кўрсатган ўша кимсани ҳукумат вакилларига айттириб, қаллоблиги учун қамашиб, ўзларининг ҳақ эканлигини исботламоқчи бўлишиди. Кейинчалик ишчилар учинчи класс вагонида яширинча ўтирган жаноб Брауннинг ўзини ҳам кўлга туширишиди ва петициянинг қолган нусхасига кўл кўйдиришиди. Эртасига у судга чакирилганда, соchlари қорага бўял-

ган бўлиб, соф испан тилида гапирди. Адвокатлар бу одам Алабама штатидаги Пратвилл шахрида туғилиб ўслан, банаан компаниясининг бош директори жаноб Жек Браун эмас, балки Макондода туғилиб ўслан ва шу ерда Дагоберто Фонсека дея исм олган киши эканини исботлашиди. Ишчилар жаноб Браунни яна бир бор қўлга киритишга уринишганидан сўнг, қонунпарастлар жамоат жойларига элчихонанинг консули ҳамда маслаҳатчилари томонидан имзоланган, жаноб Брауннинг ўлимини тасдиқловчи хужжатнинг нусхаларини илиб қўйишиди, унда бош директорни Чикагода ёнғин ўчирувчи машина босиб кетгани айтилган эди. Бу муноғиқ ҳийлалардан толик-қан ишчилар маҳаллий ҳукуматдан қўлни ювиб қўлтиққа уришди-да, олий суд органларига шикоят билан мурожаат қилишди. Аммо у ердаги лўттибоз қонуншунослар ҳам, банаан компаниясининг иши мавсумий бўлгани сабабли ишчиларни доимий хизматга тортиши мумкин эмас ва демак, ишчиларнинг талаблари мутлақо қонунсиз, деб айтишиди. Шундай қилиб, дудланган чўчқа гўшти, шифобаҳш дорилар ва рождество хожатхоналари ҳақидаги гўёки ўйдирма гапларга чек кўйилди ва суд тантановор бир ҳолда банаан компаниясида умуман ишчилар бўлмаган, деб эълон қилди.

Катта иш ташлашлар бошланди. Плантациялардаги ишлар таққа тўхтади, мевалар чирий бошлади. Бир юзу йигирма вагондан иборат эшелонлар темир йўл шоҳобчасида ҳаракатсиз ётарди. Шаҳар ва қишлоқлар ишчилар билан тўлиб-тошди. Турклар кўчасидаги «Ёкуб меҳмонхонаси»нинг бильярдхонасини навбат кутаётган ўйинчилар босиб кетганди. Армия жамоат тартибини қайта тиклаш учун буйруқ олган куни Хосе Аркадио Иккинчи бильярдхонада эди. Гарчи, у башорат қилиш хусусиятига эга бўлмаса-да, бу хабарни полковник Херинельдо Маркес уни одамларнинг отилишини кўрсатишга олиб борган ўша узок тонгдан бери кутаётган ўлим даракчиси, дея қабул қилди. Кўнгилдаги ғашлик Хосе Аркадио Иккинчини доимий сиполик одатидан маҳрум эта олмади. У кий билан шарни урди-да, кўзда тутилган кармболни¹

¹ К а р м б о л ь — бильярд ўйинида бир шар билан иккинчисини уриб учинчисига теккизиш ва шу тарзда уни тўрга тушириш.

амалга ошириди. Анчадан сўнг кўчадан эшитилган барабанларнинг гумбури, горннинг овози ва кий-чув товушлари нафақат бильярд ўйини, балки у ўша катл тонгидан бошлаб ўзи билан олиб бораётган барча сассиз ўйинларнинг тугаганидан дарак берди. Шунда у кўчага чиқди ва тўплланган учта полкни кўрди. Барабан садоларию бир маромда ташланётган қадамлардан ер ларзага келарди. Чарақлаган чошгоҳ бу кўпбошли аждаҳо нафасидан анкиётган кўланса хидга кўмилиб кетгаңди. Солдатлар ҳаммаси паст бўйли, йўғон ва дағал эди. Улардан терлаган от ҳамда офтоб қиздирган хом тери хиди келар, бу одамларда тоғликларга хос сассиз ва яширин довюраклик сезилиб туради. Гарчанд, Хосе Аркадио Иккинчининг ёнидан қарийб бир соатдан бўён ўтиб боришса-да, солдатларнинг сони оздай эди. Улар бир неча бўлинмадан иборат бўлиб, айлана бўйлаб бетиним бориб-келишаётгандек туюларди, чунки солдатлар худди бир онанинг фарзандлари каби бир-бирига ўхшарди. Улар сафар халталари ва флягалари залвори остида найзали милтиқлар келтирган исноду кўр-кўронга итоатгўйлик ва ор-номус вабосини бир хилдаги бефаҳмлик билан кўтариб боришарди. Урсула ўзининг кўрлик дунёсида ўтириб, гурстургурс қадамларни эшитди ва бармоқларини буқканча, қўлини тепага кўтарди. Санта София де ла Пъедад гул тикилган дастурхонни дазмоллай туриб, бир лаҳзага қотиб қолди ва «Ёқуб меҳмонхонаси» эшиги ёнида туриб, саф бўлиб ўтаётган сўнгти солдатларга қараётган ўғли Хосе Аркадио Иккинчи хақида ўйлай бошлади.

Ҳарбий ҳолат конунларига кўра, қўшинлар ушбу мажарода ўз зиммасига воситачиликни олиши керак эди. Лекин аслида иккала томонни яратшириб кўйиш учун ҳеч нарса қилинмади. Солдатлар Макондонинг у бошидан-бу бошига юриб, кучларини кўз-кўз қилишгач, милтиқларини найзалари билан бир-бирига суяб кўйишиб, роса банан узишиди, кейин уларни поездларга орта бошлишиди. Шу пайтгача хотиржам турган ишчилар, қўлларига мачете кўтариб, штрейкбрехерлар¹га қарши чиқишиди. Улар компания кўргони ва магазинларга ўт кўйиш-

ди, телефон ҳамда телеграф симларини узib ташлашди, пулемётдан ўқ узib ўзига йўл очаётган поездларнинг харакатини тўхтатиш учун темир йўлларни бузишиди. Ариқларда сув билан қон қўшилиб оқди. Солдатлар электрлаптирилган паррандахонада ўтирган, бирорта тукиям тўқилмаган жаноб Брауннинг оиласи ва унинг ватандошларини хавфсиз жойга элтишди. Ҳокимлар ишчиларга, Макондога тўпланинглар, дея мурожаат қилишганда можаро бешафқат ва кирғинбарот гражданлар урушига айланиш арафасида туради. Мурожаатда: келаси жума куни вилоятнинг граждан ва ҳарбий ҳокими келиб, можарони кўриб чиқади, дейилган эди.

Хосе Аркадио Иккинчи жума куни эрталабдан станцияга боргандар орасида эди. У касаба союз раҳбарларининг яқинда бўлган йигилишида қатнашганди. Йигилишда унга ва полковник Гавиланга ҳалқ ичига кириш ва шароитга қараб унинг харакатларини бошқариш топширилди. Хосе Аркадио Иккинчи ўзини бехузур сезарди. Кўшинлар станция ёнидаги майдон теграсига цулемёт ўрнатганини, бунан компаниясининг темир панжара билан ўралган қўрғончаси тўплар билан химоя қилинаётганини эшитганидан сўнг, оғзида аллақандай шўр ва тахир бир таъм сезди. Соат ўн иккиларда станция ёнидаги майдон ва майдонга тугаш кўчаларда кечикаётган поездни кутаётган уч мингдан зиёд одам — ишчилар, аёллар ва болалар тўпланди. Дастлаб, бу йиғин байрам сайлига ўхшаб кетарди. Турклар кўчасидан соябонли столлар ва ичимликлар сотиладиган дўконлар келтиришгач, ҳалқ интиқлик ва жазирама азобидан сал кутулгандек бўлди. Соат учларга яқин, расмий шахслар тушган поезд узоғи билан эртага кундузи келади, деган гап тарқалди. Кутавериб хафсаласи пир бўлган оломон чуқур хўрсинди. Тўртта пулемётнинг оғзи одамларга қаратилган станция павильонининг томига чиқсан қандайди лейтенант ҳаммани осойишталикка чақирди. Хосе Аркадио Иккинчининг ёнида тахминан тўрт ва етти ёшларда бўлган икки ўғлини эргаштириб олган семиз, яланг оёқ аёл туради. У кичик ўғлини кўтариб олди ва Хосе Аркадио Иккинчини танимаса-да, катта ўғлимни кўтариб олинг, яхшироқ эшитсин, деб илтимос қилди. Хосе Аркадио Иккинчи болани елкасига ўтқазди. Орадан кўп

¹ Штрайкбрехер — забастовка пайтида иш ташламаган ёки ишни давом эттириб, ишчилар синфига хиёнат қилганлар.

йиллар ўтгач, бу бола ўшанда лейтенантнинг вилоят хукмдори чиқарган тўртични номерли декретини оғзига граммофон карнайи тутиб ўқиганини кўрганини айтганида, унга хеч ким ишонмайди. Декретда генерал Карлос Кортес Варгас ва унинг секретари майор Энрике Гарсиа Исасанинг имзоси билан саксон сўз ва уч моддадан иборат бу хужжатда иш ташлаганлар «жиноячилар тўдаси» деб эълон қилинган ва солдатларга уларга қаратада ямай ўқ узиш учун ваколат берилган эди.

Декрет каттиқ норозилик уйғотди. Шунда томдаги лейтенантнинг ўрнини капитан эгаллади ва граммофон карнайини силкитиб, гапирмоқчи эканини билдириди. Оломон яна жимиб қолди.

— Хонимлар ва жаноблар, — деди капитан паст ва сал толиқкан товушда, — тарқалиб кетиш учун ихтиёрингизда беш минут вакт бор.

Мухлат саноғи бошланишидан дарак берувчи гори садоси хуштак ва қичикириқларга кўмилиб кетди. Хеч ким жойидан қимирламади.

— Беш минут ўтди, — деди капитан ўша овозда, — яна бир минутдан сўнг ўт очилади.

Муздай терга ботган Хосе Аркадио Иккинчи болани елкасидан тушириб, онасига берди. «Бу абраҳлар отишдан ҳам тоймайди», деб пичирлайди аёл. Хосе Аркадио Иккинчи унга жавоб қайтаришга улгурмади, чунки у шу минутдаёқ аёлнинг гапини худди акс садо каби баланд товушда тақрорлаган полковник Гавиланинг дўриллок товушини эшитди. Вазият кескинлиги ва одамни ҳайратга соловчи осойишталиқдан маст бўлган, шунингдек, ажалнинг даҳшатли нигохидан котиб қилган оломонни жойидан кўзгатадиган куч йўқлигига ишонч хосил қилган Хосе Аркадио Иккинчи, оёрининг учida хиёл кўтарилиди, олдинги қатордагиларнинг боши узра, умрида биринчи марта овозини баланд кўтариб қичқириди:

— Абраҳлар! Шу бир минутни кетларингга тикинглар!

Бу сўзлар жаранглаб бўлиши биланоқ, Хосе Аркадио Иккинчидан даҳшат эмас, балки бўлаётган воқеалар ноа-ник, деган тасаввур уйғотган аллақандай тасаввур пайдо бўлди. Капитан ўт очишни буюрди ва бирдан ўн тўртта пулемёт ўқ уза бошлади. Аввалига бари хазилга ўхшаб

туюлди. Гўё паҳтавон ўқ отилаётгандек эди: пулемётлар қулоқни батанг қилиб отилар, фазаб билан олов пуркар, аммо тифиз турган оломон орасидан на бирорта бақириқ, на хўрсиниш эшитилар, гўёки бир дакиқада ҳаммалари ўқ ўтмайдиган тошга айланниб қолгандай эди. Ба бирдан кимдир: «А-а-а-а-, онажон!» дея ўлим талвасасида додладиу майдондаги каражтиликни тарқатиб юборди. Гўё кучли бир зилзила ёки вулқон тийиқсиз бир тошқин оломонни ларзага солди. Хосе Аркадио Буэндиа болани қўлига олишга зўрға улгурди. Кичик ўғлини кўтариб олган аёлни эса саросимадан югураётган оломон нарига сурисиб кетган эди.

Орадан кўп йил ўтгач, кўшнилари ақлдан озган чол дея таҳкирлайдиган ўша бола Хосе Аркадио Иккинчи уни боши узра қандай кўтаргани ва гўёки ҳавода муаллақ туриб, оломонни камраган даҳшат ичра сузиб, одамларни майдонга туташ кўчага бошлаганини бетиним гапирарди. Бола тепада туриб, айқаш-уйқаш оломон кўча бурчагига бурилганини ва у ердаги пулемётлардан ўқ узилганини кўрди. Кўпчилик бирварақайига: «Ётинглар! Ётинглар!» деб қичқириди.

Биринчи қатордагилар пулемёт ўқларидан кулади. Тирик қолганлар эса ётиш ўрнига яна майдон томон бурилишиди. Шунда даҳшату саросима аждаоси уларни думи билан уриб, пулемётлар бетиним отилаётган нариги кўчадан чиқсан одамлар тўлқинига томон иргитиб юборди. Одамлар кўрадаги мол каби қамалиб қолишганди. Улар аста-секин ўз домига торта бошлаган баҳайбат гирдоб ичра айланышарди, чунки гирдоб теграсини, худди пиёз арчилгани каби, пулемётлар ўти кесиб турарди. Бола сирли бир сабабга кўра ўқ тегмаётган яланг жойда тиззаларини букиб чўқинаётган аёлни кўриб қолди. Оломон тўлқини ўша бир парча ерни, чўқинаётган аёлни, чараклаб турган осмону ва Урсула Игуаран ўзининг бехисоб хўрозқандини сотиб улгурган бу қабих оламнинг бус-бутунича ютиб юборишига бир лахза қолганида, Хосе Аркадио Иккинчи юзлари қонга беланиб қулаг тушаркан, болани бехавотир бир жойга иргитишига улгурди.

Хосе Аркадио Иккинчи ҳушига келганида чалқанча ётар ва атроф қоронғи эди. У қандайдир узундан-узун, шовқинсиз поездда кетаётганини тушунди: бошини котиб

қолган қон қатлами сиқиб турар, сұяклари сирқираб оғирирди, қаттық уйқусы келарди. Бу ерда, барча даҳшат ва разилликлардан бехатар жойда, бир неча соат мизиши ўйида Хосе Аркадио Иккинчи камрок оғриёттан ёнига ағдарилди ва шундагина мурдалар устида ётганини англади. Бутун вагон ўликларга тұла, фақат ўртада озгина бүш жой қолган эди. Мурдаларнинг совуқлигига қараланда, хунрезлик ниҳоясига етганидан бери уч-түрт соат ўтгани билинарди. Колаверса, ўликларни поездга ортган одамлар уларни банаң юқлагандек саржин қилиб жойлаштиришга хам улгурған эдилар. Хосе Аркадио Иккинчи вагонма-вагон ўтиб, паровоз тарафға қараб әмаклади, поезд уйқуга кеттеган шаҳарлардан ўтганида, вагон тиркишларидан тушған ёруғда худди чириған банаңлар каби денгизга улоқтириб юбориш учун олиб кетилаёттан ўлик эркакларни, ўлик аёлларни, ўлик болаларни күрди. Хосе Аркадио Иккинчи улардан иккитасини — майдонда шарбат сотиб юрувчи аёл билан полковник Гавиланни таниди. Полковникнинг қўлида ҳамон тўғаси мексика кумушидан қилинган камар бор эди, у саросимага тушған оломон орасидан шу камар ёрдамида ёриб ўтишга уринган эди. Биринчи вагонга етган Хосе Аркадио Иккинчи коронфилик қаърига сакради ва сўнгги вагон ўтиб кетгунга қадар темир йўл бўйидаги ариқчада ётди. Умри бино бўлиб кўрган энгузун поезди шу эди — кариб икки юзта юқ вагонидан иборат составнинг бошига, охирига ва ҳатто ўртасига ҳам парвоз тиркалганди. Поездда на қизил, на яшил чироқ бор эди, у рельслардан деярли товуш чиқармай, шиддат билан сирғаларди. Вагонларнинг томларига ўрнатилган пулемётлар ёнида солдатлар корайиб кўринарди.

Ярим кечага яқин жала қуя бошлади. Хосе Аркадио Иккинчи қаерда тушиб қолганини билмасди, лекин поезд келган тарафға қараб юраверса, бора-бора Макондондан чиқишини англарди. Хосе Аркадио Иккинчи кийимлари шалаббо бўлиб, боши тарс ёрилгудек оғриб, гирашира тонг пайти шаҳарча четидаги уйларга етди. У кофе хиди анқиёттан ошхонага кирди ва қўлида боласини кўтариб ўчок олдида турган аёлни кўрди.

— Салом, — деди зўрга. — Мен Хосе Аркадио Иккинчи Буэндиа бўламан.

У тирик қолганига батамом ишониш учун исми ва фамилиясини тўлиқ, ҳарфма-ҳарф айтди. Шундай қилгани яхши бўлди, чунки аёл эшик ёнидаги фамгин, хоргин, қонга белангандан манглайига ажал тамғаси урилган бу одамни кўриб, уни арвоҳ деб хаёл қилган эди. Аёл Хосе Аркадио Иккинчи кийимлари ўчоқ устида қуригунча ўрапиб олиши учун кўрпа олиб келди, ярасини ювгани сув иситди, бошини танғишига тоза латта берди. Сўнг кичкина чашкада қандсиз кофе келтирди — аёл Буэндиалар кофени қандсиз ичишини эшитганди, кийимларини эса ўчоқ устига илиб қўйди.

Хосе Аркадио Иккинчи кофени ичиб бўлгунча бирор оғиз ҳам гапирмади.

- Улар уч мингтacha эди, — деб шивирлади у.
- Нима?
- Ўлганлар, — деб тушунтириди Хосе Аркадио Иккинчи. — Менимча станцияга тўпланган барча одам.

Аёл унга таассуф билан қаради. «Бирортаем одам ўлгани йўқ, — деди у. — Полковник Аурелиано Буэндианинг давридан бўён Макондода ҳеч қандай воқеа рўй бермади». Хосе Аркадио Иккинчи то уйига етгунча учта ошхонага кирди, учаласида ҳам: «Бирорта одам ўлгани йўқ», деб айтишиди. У вокзал майдонида батартиб тахланган столларни кўрди, хунрезликдан гўё из ҳам колмагандай эди. Ёмғир бетиним ёғаётган кўчалар бўм-бўш, маҳкам беркитилган уйларда ҳаётдан бирортаем нишона йўқ эди. Эрталабки маросимга чорлаётган қўнғироқларгина бу ерда ҳаёт борлигига яккаю ягона гувоҳ эди. Хосе Аркадио Иккинчи полковник Гавиланинг эшигини қоқди. У илгари бир неча бор кўрган ҳомиладор аёл эшикни қарс этиб ёпиб кўйди. «У кетди, — деди аёл чўчиб, — Ватанига қайтиб кетди». Электрлаштирилган парандахонага кираверишда одатдагидек иккита маҳалий полициячи турарди. Улар эгниларидағи плаш ва катақ-катақ шимда ёмғир остидаги тош ҳайкалларга ўхшаб кетишаарди. Четроқ кўчада Антил оролларидан келиб қолган негрлар диний қўшиклар айтишаарди. Хосе Аркадио Иккинчи ховли дэворидан ошиб ўтиб, ошхонага кирди. Санта София де ла Пъедад унга ярим шивирлаб: «Эҳтиёт бўл, яна сени Фернанда кўриб қолмасин, у ҳали уйғоқ», деди. Аёл ўғлини «тувакхона»га бошлади, Мелькиадес-

нинг тўзиган йигма каравотига жой солиб берди, кейин кундузи соат иккida, Фернанда уйқуга кетганида яна бир хабар олиб, Хосе Аркадио Иккинчига деразадан овқат узатди.

Аурелиано Иккинчи жала боис ўз уйида тунади ва эртаси соат учгача ҳам ҳаво очилиб кетишпини кутди. Санта София де ла Пъедад унинг қулогига секингина, уканг келди деб айтди. Аурелиано Иккинчи Мелькиадеснинг хонасига борди. У ҳам на майдондаги хунрезликка, на поезд мурдаларни денгизга олиб кетишганига ишонди. Чунки кеча кечқурун Макондода ҳукуматнинг фавқулоддаги расмий ахбороти эълон қилиниб, унда ишчилар вокзални тарқ этишга берилган бўйруққа бўйсуншиб, саф-саф бўлиб уйларига тинчгина тарқалгани айтилган эди. Шунингдек, ахборотда касаба союзнинг юксак ватанпарварлик руҳидаги раҳбарлари ўз талабномаларидаги икки пункт: медицина хизмати ислохоти ва бараклар ёнидан хожатхоналар қуриш талаби билан чегаралангани ҳам халқка маълум килинган эди. Сўнг Аурелиано Иккинчи ишчилар ғалаёнини бир ёкли қилинган ҳарбий ҳукмдорлар бу ҳақда жаноб Браунга маълум килганини ва жаноб Браун ишчиларининг янги талабларини кондиришга рози бўлиш билан бир каторда, тузилган битимни компания ҳисобидан уч кунлик ҳалқ сайли билан нишонлашга ваъда берганини эшитди. Аммо ҳарбийлар жаноб Браундан битимни қачон имзолаш мумкин бўлади, деб сўрашганида, у чақмокдан тез-тез ёришиб турган деразага қараб, мужмалрок бир ишора қилинани ҳам маълум бўлди.

— Ҳаво очилиб кетсин, — деди у. — Биз ёғингарчиликда ҳар қандай ишини тўхтатиб турамиз.

Уч ой давомида ёмғир ёғмай, қурғочилик ҳукм сурди. Аммо жаноб Браун ўз қарорини эълон қилинidan сўнг бутун банаизорлар узра Хосе Аркадио Иккинчи Макондо ўйлида учратган ўша жала қуя бошлади. Икки ҳафта ўтгач ҳам ҳукумат ихтиёридаги барча ахборот воситалари томонидан ахолига минг бор уқтирилган расмий ривоят охири ҳар бир одамга зўрлаб тиқиширилди ва талаблари кондирилган ишчилар уйларига кетишиди, бана компанияси эса ишини то ёмғир тингунича тўхтатиб туришга аҳд қилди. Ҳарбий ҳолат тинмайтган сел

түфайли содир бўлиши мумкин бўлган оғат ҳамда фавқулодда кўриладиган чора-тадбирлар учун сақланарди. Кўниплар энди казармага кўчишган эди. Солдатлар кунгузлари шимларини тиззасигача қайтариб олиб, кўчалардан шиддат билан оқаётган сувда болалар билан бирганида кемачалар оқизишарди. Кечаси, комендантилик соати бошланганидан кейин эса, улар милтикларининг қўндоқлари билан эшикларни бузиб, шубҳа остига олингилларни тўшиқдан суғуриб, номаълум жойларга олиб кетинпарди. Жиноятчиларни, қотилларни ҳамда тўртингчи номерли декретни бузгалиларни қидириш ва ўлдириш ҳанузгача давом этар, аммо ҳарбийлар қурбонларнинг қидирини билиш учун гарнizon бошлиғи идорасини ўлдиришган қавму қариндошлар олдида ҳам буни рад этинпарди. «Менинг ишончим комилки, бу сизнинг туннингизга кириб чиқкан, холос, — деб таъкидларди бошлиқ. — Макондода ҳеч нарса содир бўлгани йўқ, ҳеч нарса бўлмаётир ва ҳеч қачон ҳеч нарса бўлмайди ҳам. Макондо — толеи кулган шахар». Шу тарика касаба ўюнимасининг барча раҳбарлари нобуд этилди.

Фақат биргина Хосе Аркадио Иккинчи омон эди. Бир куни февраль кечаси уйнинг эшиклари милтиқ қўндоқларининг зарбидан ларзага келди. Уйдан чиқиб кетиш учун ҳанузгача ҳавонинг очилишини кутиб ўтирган Аурелиано Иккинчи эшикни очди ва плашчлари ёмғирда ивиб қолган лейтенант ва олти нафар солдатни кўрди. Улар ҳеч нарса демасдан хоналарни, шкафларни, хатто қазнонки ҳам тинтуб қилишди. Урсула хонасига чироқ ёқилганда ўйғониб кетди. Тинтуб давом этаркан, нафасини ичига ютиб ётди, аммо бармоқларини хоч шаклида букиб уни солдатлар ўтган жойларга йўналтириб турди. Санте София де ла Пъедад Мелькиадеснинг хонасида ухлаб ётган Хосе Аркадио Иккинчини уйғотишга улгурди, лекин энди кочиб бўлмаслиги аён эди. Санта София де ла Пъедад эшикни қайта қулфлади. Хосе Аркадио Иккинчи кўйлаги ва ботинкасини кийиб, каравотда ўтирганича солдатларни кута бошлади. Бу пайтда солдатлар заргарлик устахонасини тинтуб қилишарди. Офицер осма қулфни очишига бўйруқ берди ва қўлидаги фонарини чаққон бир силтаб, хонани кўздан кечирди. У иш столи, витраж, кислота солинган шиша идишларни, уй сохиби қаерда қолдирган

бўлса, ўша ерда ётган асбоб-ускуналарни кўрди ва бу хонада ҳеч ким яшамаслигини тушунди. Лекин шундай бўлса-да, Аурелино Иккинчидан заҳарханда билан, мабода заргар эмасмисиз, деб сўради, кейин бу ер полковник Аурелино Буэндианинг устахонаси эканини тушунтириди. «Шундай денг!» деди офицер ва хонадаги чироқни ёқиб, жиддий тинтув ўтказишларини буюрди. Тинтувдан шишилар остидаги тунука банкада ётган ўн саккизта тилла балиқча ҳам омон қолмади. Офицер уларни столга ағдаргунча, хар бирини дикқат билан кўриб чиқди ва шундан кейингина бир оз юмшади. «Агар рухсат берсангиз, битта балиқчани ўзимга олсам, — деди у. — Улар бир вақтлар кўзлончиларга хизмат қиласди, аммо хозир эса тарихий ёдгорлик хисобланади». У жуда ёш, деярли ўсмир бўлса-да, ўзига бино кўйган эди. Аурелиано Иккинчи тилла балиқчани хадя қилганида офицерининг кўзлари қувончдан худди болаларнидай порлаб кетди, балиқчани чўнтағига яшириди, қолганларини эса банкага солиб, эски жойига кўйди.

— Бебаҳо совға бу, — дея таъкидлади у. — Полковник Аурелиано Буэндиа бизнинг энг буюк одамларимиздан бири эди.

Аммо кўнглининг бир зумга бўшагани унинг профессионал хатти-харакатига заррача таъсир қилмади. Улар Мелькиадес хонасининг эшигига яқинлашганида Санта София де ла Пъедад энг сўнгги хийласини ишлатди. «Бу ерда кариб юз йилдан бери ҳеч ким яшамайди», деди у. Офицер хонани мажбуран очтириди-да, чирок нурини хона бурчакларига йўналтириди ва нур Хосе Аркадио Иккинчининг юzlари бўйлаб сирғала бошлаганда Аурелиано Иккинчи ва Санта София де ла Пъедад унинг арабона кўзларини кўрди ва шунда улар бу бир хатарнинг давоми ҳамда итоаткорлик йўли илиа кутулиш мумкин бўлган иккинчи бир хатарнинг бошланиши эканини тушунишди. Аммо офицер, то шкафга териб кўйилган етмиш иккита тувакка кўзи тушмагунча, ҳеч нарсани сезмай, хонани чирок нурида текширишни давом эттириди. Тувакларни кўрганидан кейин тепадаги чироқни ёқди. Ҳар қачонгидан ҳам салобатли ва ўйчан, каравотнинг бир чеккасида ўтирган Хосе Аркадио Иккинчи ўрнидан туриб, хонадан чиқиб кетишига тайёр бўлиб турарди.

Унинг ортида титилган китоблару қўлёзмалар турган токчалар, сиёҳдон кўйилган тоза стол кўринарди. Хонада Аурелиано Иккинчига болалигидан таниш ўша шаффоф ҳаво, чанг ҳамда вайронагарчиликнинг кучи етмайдиган ва полковник Аурелиано Буэндиа сезмай ўтган вазият мавжуд эди. Аммо офицернинг бутун эътибори фақат тувакларга қадалган эди.

— Бу уйда қанча одам яшайди? — сўради у.
— Беш киши.

Афтидан, офицер ҳеч нарсага тушунмади. Унинг нигоҳи Аурелиано Иккинчи билан Санта София де ла Пъедад иккиси Хосе Аркадио Иккинчини кўриб турган жойга қадалди. Энди Хосе Аркадионинг ўзи ҳам ҳарбий унга қараётганини, аммо кўролмаётганини тушунди. Офицер чироқни ўчирди ва эшикни секин ёпиб кўйди. У солдатлар билан гаплашганидан сўнг Аурелиано Иккинчи Мелькиадеснинг хонасини полковник Аурелиано Буэндиа қандай кўз билан кўрган бўлса, ёш ҳарбий ҳам ўшандай кўзда кўрганини англади.

— Бу хонага ростдан ҳам юз йилдан буён ҳеч кимнинг назари тушмаган экан, — деди офицер. — У ерда, менимча, илонлар ҳам бўлиши мумкин.

Эшик ёпилганида Хосе Аркадио Иккинчи уруш ниҳоясига етганига ишонди. Бундан бир неча йил илгари полковник Аурелиано Буэндиа унга урушнинг тортиш кучи хақида гапириб берган ва фикрларини ўз ҳаёти мисоллари билан исботлаган эди. Хосе Аркадио Иккинчи унга ишонган эди. Аммо ўша кечаси, офицер уни кўролмай тикилиб турганида, охирги ойларнинг даҳшатини, қамоқдаги маразликларни, станция майдонидаги васвасани, ўликлар ортилган поездни эслади ва полковник Аурелиано Буэндиа ё қаллоб, ё жинни экан, деб хулоса чиқарди. Уруш хиссини тасвирилаш учун кўп сўз ишлатиш бехуда, бунинг учун биргина «ҚЎРҚҰВ» деган сўз кифоя. Сўнгги пайтларда бир сония ҳам хотиржам яшолмаган Хосе Аркадио Иккинчи ўзини ёмғир шовқинидан асраётган ва сехрли нурлари кўмагида кўзга кўринмас қилган Мелькиадеснинг хонасида ширин ҳаловат топди. Уни фақат бир нарса — ишқилиб, тириклайн кўмиб юборишмасин-да, деган хавотир бевозта киларди. У Санта София де ла Пъедадга бу

хақда гапириб берганида, аёл ўғлига, сени тириклай кўмид юборинимасликлари учун умримни чўзаман, дея ваъда берди. Ниҳоят, барча қўркувлардан халос бўлган Хосе Аркадио Иккинчи Мелькиадеснинг кўләзмалари ни ўрганишга кириши. Уларни қанча кам тушунса, шунча кўп иштиёқ билан ўрганарди. Икки ойдан сўнг сукунатнинг янги шаклига айланиб қолган ёмғир шовқинига кўниди.

Унинг ёлғизлигини фақатгина Санта София де ла Пьедаднинг ташрифи бузарди. Хосе Аркадио Иккинчи онасидан овқатни дераза токчасига кўйиб кетишини, эшикни кулфлаб ташлашини сўради.

Хосе Аркадио Иккинчининг тутқунлигига ярим йил тўлиб, ҳарбийлар Макондона тарк этганларидан кейин, ҳамон ёмғир тинишини кутиб ўтирган Аурелиано Иккинчи озгина валаклашмоқчи бўлиб, хона кулфини очди. Хонага кириши биланоқ, димогига туваклардан анқиган ўтқир хид урилди. Полга тизилган ўнлаб тувакларнинг хаммаси ахлатга тўла эди. Сочлари тўкилиб кетган Хосе Аркадио Иккинчи нафасни қайтарувчи сассикқа эътибор ҳам бермай, кўләзма ўқирди. Унинг бутун борлиги худди фаришталар каби шуъла сочарди. Очилган эшикнинг товушини эшишиб, стоддан кўз узди. Акасига унинг нигоҳида катта боболарининг тузалмас қисмати яна бир карра тақрорланганини пайқashi учун ана шу бир лаҳза керак бўлди, холос.

— Улар уч мингдан зиёд эди, — деди Хосе Аркадио Иккинчи. — Имоним комилки, станцияга тўпланганларнинг сони шунча эди.

* * *

Ёмғир тўрт йилу бир ой ва яна икки кун ёғди. Баъзан у гёёки тинаётгандек бўлар ва бундай пайтларда Макондо ахли ҳаво очилиб кетишига умид боғлаб, байрамона кийинишар, юзларида эндиғина соғая бошлаган беморларнинг журъатсиз табассумига ўҳшаш табассум пайдо бўларди. Аммо тезда айни шундай холдан сўнг ёмғир янада қаттиқроқ қуиши аён бўлди. Момақалдироқнинг қаттиқ гулдираши осмонни тилкапора киларди; шимолдан Макондога кучли бўрон ёпирилди, у тошлиарни кўчириб кетар, деворларни қулатар, плантациядаги сўнгги

банан дараҳтларини таг-томири билан сугуриб ташларди. Аммо бу оғат Урсула шу кунлари тез-тез эслайдиган уйқусизлик каби ўзига қарши қандай чора кўриш лозимлигини айтиб туарди. Аурелиано Иккинчи бекорчиликка қарши энг фаол курашчи эди. Жаноб Брауннинг совук нафаси туфайли қуя бошлаган жала уни кечкурун аллақандай арзимас юмуш билан Фернандапинг уйига кириб қолган махали қаршилади. Фернанда эрига қайси-дир шкафдан қидириб топган бузук соябонни берди. «Керак эмас, — деди Аурелиано Иккинчи. -- То ёмғир тингунча мен шу ерда бўламан». Албатта, бу қасамёд бўлмаса-да, Аурелиано Иккинчи ўз сўзида қатъий турилга аҳд қилди. Унинг кийим боши Петра Котесникида қолганди ва энди у ҳар уч кунда усти бошини ювиш учун ечиб, битта трусида кийимларининг қуришини кутарди. Зерикмаслик учун уйнинг раҳт-рехтини тузатишга киришиди. Эшикларга ошиқ-мошиқ қоқди, қулфларни мойлади, тамбаларни мустаҳкамлади. Уни сўнгти ойларда, афтидан Хосе Аркадио давридаги лўлилардан қолиб кетган асбоб-ускуналар солинган кутини кўлтиғига қистирганча ўйни кезишини кўриш мумкин эди, жисмоний меҳнатданми, ўта зерикишданми, ёки базмлардан мажбурран ўзини сақлаётганиданми, ишқилиб, корни виноси бўшатилаётган меш сингари аста-секин кичраяр, бақбақасидаги қўшқаватлик, улкан тошбақанинг тумшуғига ўхшовчи юзидаги тўқ қизил шуъла йўколиб борарди. Ниҳоят, Аурелиано Иккинчи шу даражада оздики, ботинкаларининг ипини ўзи бойлайдиган бўлди. Унинг тиришқоқлик билан эшик лўқидонини тузатаетганини, осма соатни қисмларга ажраётганини кўрган Урсула, полковник Аурелиано Буэндия тилла балиқчалар ясагани, Амаранта кафан тўқиганию тутмаларни қайта қадагани, Хосе Аркадио Иккинчи кўләзмаларни ўқиётгани ва Урсула ўз хотираларини бетиним кавшаётгани каби бехуда ишлар билан шуғулланяпти, деб ўйларди. Лекин аслида бундай эмасди. Ёмғир шунчаки ҳамма нарсани остин-устин қилиб ташлаган, агар уч кун ёғланмаса, ҳатто темир механизмларнинг мурватлари орасидан ҳам гул униб чиқар, газмолларнинг ялтироқ иплари занг билан қопланар, нам тортган кийимлардан эса заъфарон сув кўқатлари ўсиб чиқарди. Ҳаво шу қадар нам эдики, балиқлар очиқ эшик-

лар орқали уйга кириб, хоналар бўйлаб сузганча, очиқ дeraзадан чикиб кетиши мумкин эди. Бир куни эрталаб Урсула юят ҳолсизланиб уйғонди. Умри оз қолганини сезиб ўзини замбилга солиб падре Антонио Исабеллининг олдига олиб боришларини сўрайман деб турганида, Санта София де ла Пьедад кампирнинг орқаси зулуклар билан тўлиб тошганини билиб қолди. Кондан шишиб кетган бу ярамас жоноворлар Урсуланинг сўнгти қонини сўриб битирмаслиги учун, уларни чала куйган косов билан куйдириши ва битталаб кўчириб олишди. Уйдаги сувларни чиқариш учун ариқ қазишга, хоналарни курбакаю чиғаноқлардан тозалашга тўғри келди, ана шундан кейин полларни ювиш, каравотларнинг оёқлари остидаги фиштларни олиб ташлаш ва ботинкада юриш мумкин бўлди. Диққати юзлаб майда юмушларга чалғиётган Аурелиано Иккинчи кариёттанини сезмасди. Аммо у бир куни кечкурун тебранма курсида қоронфиликда тикилиб, Петра Котес ҳақида ўйларкан, дафъатан қариганини сезиб қолди. Ёши ўтган сайин янада очилаётган Фернанданинг ширин бағрига яна қайтишига хеч нарса ҳалақит бермасди. Аммо ёмғир унинг барча истакларини ювуб юборди ва қалбини ҳаётдан тўйған одамга хос лоқайдликка тўлдирди. Аурелиано агар бир йўлга чўзилган бундай ёмғир илгари содир бўлганида, нималар қилиши мумкинлигини эслаб, мийифида жилмайиб кўйди. У Манандога биринчилар қатори, ҳали банаң компанияси тунука томларини модага киритмасидан анча илгари, оқ тунука олиб келган эди. У тунукаларни факат бир максадда — уларни Петра Котеснинг томига коплатиш ва ёмғир шовқини уйғотадиган чуқур хисдан лаззатланиш учун олиб келганди. Аммо бу ўткинчи тентакликлару ёшлиқдаги фалати-фалати қилиқларни эслаш ҳам Аурелиано Иккинчини ҳаяжонлантирумади, гўёки у охирги айшишратда ўзининг барча ҳис-туйғуларини сарфлаб бўлгандай эди. Бунинг эвазига у ўтмишнинг қувончлари тўғрисида ғам-ғуссасиз, ўқинмай ўйлашдек ажойиб хислатга эга бўлди. Бир қарашда, ёмғир ниҳоят унга бемалол ўтириб ўй суриш имкониятини яратгандек, ёғдону асбоб ускуналар солинган қути эса у шуғулланиши мумкин бўлган, аммо шуғулланмаган ишларга нисбатан қалбида соғинч уйғотгандек туюларди. Аслида эса бундай эмас-

ди. Аурелиано Иккинчининг бирданига ўтрок бўлиб қолгани ва уйда саранжом-саришталик ўрнатишга ружу кўйгани бир хотираға ёки бирор аччиқ тажрибага боғлиқ эмасди. У ёмғир важхидан шундай қиларди, бошқача айтганда, ёмғир уни бир замонлар Мелькиадеснинг хонасига гилам-самолётлар, бутун учаргиламлар, бутун бошли кемаларни экипажи билан кўшиб ютиб юборувчи китлар ҳақидаги сехрли эртакларни ўқиган узоқ ёшлигига қайтарди. Фернанданинг қаровсиз қолган кенжек Аурелиано бир куни галереяга югуриб чиқиб қолди. Аурелиано Иккинчи бир қарашдаёқ бола ўзининг невараси эканини ҳис қилди. Гўдакнинг сочини олди, кийинтириди, одамлардан чўчимасликка ўргатди ва тез орада хеч ким боланинг росмана Аурелиано Буэндия эканига шубҳаланмайдиган бўлди; унинг ёноклари туртиб чиқкан, қарашлари ҳайратга тўла, кўриниши ёлғизлиқдан дарак берар ва умуман унда Буэндия зотига хос барча хислатлар мужассам эди. Фернанда ҳам инсофга келди. У анчадан бери ўз такаббурлигини жиловлашга уринар, айни вазиятдан чиқиш ўйларини излаб боши қотарди. Агар у Аурелиано Иккинчи неварасини шу қадар илиқ ва меҳрибонлик билан қарши олишини билганида, болани унга олдинроқ кўрсатар эди ва, эҳтимолки, жигарбандини ўлдиришни ҳаёлига ҳам келтирмаган бўларди. Тишлари бир тушиб чиқкан жиянча Амаранта Урсулага овунган эди. Иккови зерикарли ёмғир кунлари ўйин ўйнашарди. Бир куни Аурелиано Иккинчи ҳамма унугтан инглиз энциклопедияси Меменинг хонасида ётганини эслади. У болаларга китобдаги расмларни: ҳайвонларнинг тасвирини, сўнг география хариталарини, узоқ ўлкалар манзарасию машҳур кишиларнинг портретини кўрсата бошлади. Аурелиано Иккинчи инглиз тилини билмас ва энг машҳур шаҳарлару тарихий шахсларнигина қўйналиб-қўйналиб топар, шу боис, расмлардаги бошқа одамларга ўзи исм ўйлаб топар, уларга атаб афсонавий номайи аъмол тўкир, ишқилиб, синчков болаларнинг бирорта саволини ҳам жавобсиз қолдирмас эди.

Фернанда, ҳаво очилиб кетса бас, эрим яна жазманинг ёнига кетади, деб ишонарди. Ёмғирнинг ilk ойларида у эрининг ётогига киришга ботинолмади, агар кирса Амаранта Урсулани түкқанидан кейин ўзининг хотин-

ликка ярамай қолганини хижолатдан қизарип бўлса-да, эрига айтишга мажбур бўларди. Айни ҳадик важхидан бечора аёл табиби ғайблар билан ёзишмасини қучайтириди, лекин ёзишма почтанинг ёмон ишлаши туфайли тез-тез узилиб қоларди. Ёмғирнинг биринчи ойларида қаттиқ довул туриб, бир қатор, темир йўл ҳалокатларига сабаб бўлди ва Фернанда табиби ғайблардан бири юборган хатни ўқиб ўзининг мактублари уларга етиб борганини англади. Кейинчалик, ёзишма бутунлай тўхтаб қолгач, у эри ўша қонли маскарадга кийиб борган йўлбарс ниқобини юзига тортиб, банан компанияси врачларига бегона исм-фамилия остида учрашиш ҳақида жиддий ўйлай бошлади. Аммо тошқин оғатларини сўзлаб юрувчи таниш аёлдан компания шифононаси қурғоқчил ўлкаларга кўчиб кетганини эшилти. Фернанданинг умидлари пучга чиқди. Тақдирга тан бериб, ёмғир тинишини ва почта алоқаси қайта тикланишини кутишга аҳд қилди. Энди пинхоний дардини ўзи даволар, чунки Макондода қолган ягона доктор — молга бериладиган ўтни сайдиган фалати француз докторга борища ўлим афзал кўринарди. Фернанда, бирор ёрдами тегиб колар, деган умидда Урсула билан иноқлашиб олди. Бахтга қарши, бечора Фернанда нарсаларни ўз номи билан атамасди, шу боис, сабабни оқибат, ички ҳодисаларни эса ташқиси билан алмаштиришга, яъники ичидан кон кетишини шунчаки иситма деб аташга мажбур бўлди. Касалини очиқ айтишдан уялгани туфайли шундай деди ва натижада Урсула унинг дарди бачадонида эмас, балки ошқозонида, деб хаёл қилди-да, Фернандага қарамелдан тайёрланган дори ичишни маслаҳат берди. Агар бошқа аёллар каби очиқ-сочиқ бўлганида эди, Фернанда ёмғирга эътибор ҳам бермасди, чунки аввал бошдан худди рутубатли бир муҳитда хаёт кечирарди. У овқатланиш вақтини ҳам, оиласаги ўзи жорий этган бошқа удумларни ҳам ўзгартирмади. Емакхонадаги стол оёғи остига ғишт қўйишарди. Овқат пайти хўрандаларнинг оёқлари хўл бўлмаслиги учун, курсилар қалин паҳта устида турарди. Фернанда ҳамон голланд матосидан тикилган дастурхонга чинни идишларни териб, кечки овқатдан олдин ҳамиша шам ёқарди. Унинг фикрича, табиий оғат анъаналарни мухим сақлашга ғов бўлолмасди. Хеч ким уйдан кўчага

чиқмасди. Фернандага қолса эди, у барча эшикларни очилмас қилиб михлаб ташлаган бўларди. Лекин шунга қарамай, уйлари ёнидан полковник Херинельдо Маркес-нинг жасади солинган тобутни кўтариб ўтишаётганларида, Фернанда биринчи бўлиб деразага юргури, аммо ним очиқ деразадан кўрганлари хафсаласини пир қилдики, Фернанда оний сониялик ожизлиги учун ўзини анча вақтгача койиб юрди.

Бундан фариброқ дағн маросимини ҳатто тасаввур ҳам қилиб бўлмасди. Тобут хўқизлар кўшилган оддий аравага ортилган бўлиб, арава устида банаң баргларидан қилинган пешайвон силкиниб турарди. Ёмғир тўхтамай қуяр, фидираклар ярмигача лойга ботиб қоларди. Тобут устига ёпилган жиққа хўл байроқдан шаррос сув қуйиларди. Бу ўша порох хиди ва қон сингиб кетган, эндиликда барча ветеранларнинг ғазабини қўзғатадиган байроқ эди. Тобут устига ўша полковник Херинельдо Маркес Амаранта чеварлик қиладиган хонага киришдан олдин даҳлизда қолдирилган зардўзи шокилали қилич қўйилганди. Неерланд сулҳидан сўнг тирик қолган сўнгги ветеранлар шимларини тиззаларигача кўтариб, айримлар яланг оёқ ҳолда, бир қўлда ҳасса, иккинчисида ёмғирдан ранги ўчиб кетган қофоз гулчамбар ушлаганча, лой кечиб, тобут ортидан боришарди. Улар ҳалигача полковник Аурелиано Буэндия номи билан аталиб келадиган кўчадан худди арвоҳлардек ўтишарди. Ногаҳон улар, худди буйруқ олгандек, полковникнинг уйи томон юз буришди, сўнг уйдан узоқлашиб, майдонга чиқишиди. Бу ерда улар маросим иштирокчиларидан ёрдам сўрашга мажбур бўлишиди, чунки дағн араваси лойга ботиб қолганди. Урсула Санта София де ла Пьедадга, мени эшик олдига элтинглар, деб илтимос қилди. У маросим иштирокчиларига шу қадар дикқат билан тикилардики, одамлар кампир ҳамма нарсани яққол кўряпти, деган хаёлга борищи.

— Алвидо, Херинельдо, ўғлим! — деб қичқирди Урсула. — Жигаримга дуомни етказ, айтки, биз ҳаво очилган куни, албатта, учрашамиз.

Аурелиано Иккинчи катта бувисини яна ўрнига элтиди. Сўнг одатдагидек беандишалик билан, бояги гапингиздан муддао не, деб сўради.

— Бор гапни айтдим-да, — деб жавоб қилди Урсула. — Ёмғир тўхташи билан бу оламдан кетаман.

Кўчаларни босган балчик Аурелиано Иккинчини бозвота қила бошлади. Гарчанд, кечикиб бўлса-да, молҳолини ўйлаб ташвишланди ва елкасига брезент ёпганича, Петра Котесникига йўл олди. Петра Котес ховли сахнида бели баробар сув кечиб, ҳаром қотган отнинг ўлигини жойидан қўзғатишга уринарди. Аурелиано Иккинчи қўлига хода олиб ёрдамлаши. Отнинг шишиб кетган баҳайбат танаси бир чайқалди-да, лойка сувда оқиб кетди. Петра Котес ёмғир бошланганидан буён ховлисини мол ўлигидан тозалаш билан банд эди. У дастлабки ҳафталарда Аурелиано Иккинчига оғатга қарши бирор чора-тадбир кўриш керак, деган мазмунда хатлар йўллади. Аммо у шошилишга ҳеч қандай ҳожат йўқлиги, ишлари ёмон эмаслиги, ёмғир тўхташи биланоқ, албатта, бирор нарса ўйлаб топажагини айтди. Кейин Петра Котес яйловларини сув босгани, моллари тоққа қочаётгани, у ерда ҳеч қандай егулик йўқлиги, аксинча уларнинг ўзини ягуар ва эпидемия нобуд этаётганини маълум қилди. «Ташвишланма, — жавоб берди унга Аурелиано Иккинчи, — барибир молсиз қолмаймиз, фақат ёмғир тинса бўлгани». Петра Котеснинг қўз ўнгидаги ўнлаб ҳайвонлар ҳалок бўлар, у баъзиларини зўрға ҳалоллаб қоларди. У илгари Макондада энг катта ва ишончли бўлган, ҳозирда фақат қўланса хиди қолаётган бойлиги — моллари тошқин томонидан емирилаётганини чор-ночор кузатарди. Ниҳоят, Аурелиано Иккинчи у ерда нималар бўлаётганидан хабар олгани борганида, нимжон ҳачир ва вайронна отхонада ётган отнинг ўлигини учратди. Петра Котес жазманини кўрганида на ҳайратланди, на қувонди ва на жаҳли чиқди, кинояли жилмайиб қўйди, холос.

— Хуш келибдилар! — деди Петра Котес.

Аёл қариб, эти суютига ёпишиб кетган, бодом қўзларида бениҳоя маъюслик ва тақдирга тан бергани кўриниб туради. Аурелиано Иккинчи тағин елкасига брезент ёпиниб юришдан эрингани боис, Петра Котеснида уч ой қолиб кетди. «Қаергаям шошиламан, — дерди худди Урсулага ўхшаб. — Ҳавонинг очилишига ҳам озгина колди». У Петра Котеснинг сўлғинлигига биринчи ҳафтадаёқ қўнишиб қолди. Вакт ва ёмғир унинг гўззалигига

сезиларли таъсир ўтказган эди. Аммо Аурелиано Иккинчи унга бора-бора гўёки илгариги Петра Котес деб қарайдиган бўлди, илгариги тентакликларини, молларнинг беомон қўпайишига сабаб бўлган севгилиарини эслади. Иккинчи хафтанинг тунларидан бирида, қисман истак ва қисман тамагирлик таъсирида, Петра Котесни эркалатиброк турди. Лекин аёл локайд эди. «Тинчгина ухла, — тўнғиллади у, — хозир тентаклик қиласидан вақт эмас». Ва Аурелиано Иккинчи шифтдаги қўзгуларда ўзини ва Петра Котеснинг сўлғин аксини кўрдию аёлнинг ҳақлигини тушунди. Англадики, вақт ҳеч ўзгартмаган, лекин уларнинг ўзлари энди ширин тентакликларга ярамай колишган эди.

Биргина Урсула эмас, балки бутун Макондо аҳли ҳам ёмғирнинг тинишини ўлишлари учун кутишаётганига ишонган Аурелиано Иккинчи Фернанданинг уйига сандикларини кўтариб келди. У кўчалардан ўтаркан, қўзлари мурдаларнидек қотиб қолган одамларни кўрди. Улар кўлларини қовуштирганча деразалари олдида ўтириб, вақтнинг яхлит, бўйсунмас, тартибсиз оқимини бутун вужудлари билан ҳис қилишарди. Ёмғирга тикилишдан бўлак ишлари қолмагани учун ҳам вактни ой ва йилларга, куну соатларга бўлиш бефойда эди. Болалар Аурелиано Иккинчини қувона-қувона кутиб олиши. Энди у болаларни эскириб қолган, овози зўрға чиқадиган аккордеони билан овута бошлади. Лекин Буэндиаларнинг кенжя авлодига инглиз энциклопедиясидаги расмларни кўриш кўпроқ ёқарди. Аурелиано Иккинчининг тасаввури дижабли тасвирини булутлар орасидан ўзига бошпана қидираётган филга айлантиради. Бошқа варакда чавандознинг расми бор эди. Кийими файриоддий бўлишига қарамай, суворий жуда таниш туюларди; расмни бошидан-охиригача ўрганиб чиқкан Аурелиано Иккинчи, бу полковник Аурелиано Буэндиа, деган хulosага келди. Расмни хотинига кўрсатди, Фернанда чавандоз нафакат полковникка, балки барча Буэндиаларга ўхшаб кетаркан, деди. Аслида эса у расмда татар жангчиси тасвирланган эди. Хотини уйларида атиги олти кило тузланган гўшту бир қоп гуруч қолганини айтгунича, Аурелиано Иккинчи ўз вақтини Родоский ҳайкаллари ва илон ўргатувчилар ўртасида бегалвагина ўтказарди.

- Хўш, мендан нима истайсан? — сўради у.
- Билмайман, — жавоб берди Фернанда. — Бу — эркакларнинг иши.
- Яхши, — деди Аурелиано Иккинчи, — ёмғир тинсин, бирор нарса ўйлаб топарман.

Тушликка атиги бир бўлак гўшт билан бир чимдим туруч тесса-да, у энциклопедияни кўлдан кўймасди. «Хозирча борш қилиб бўлмайди, — деди у, — лекин ёмғир ҳам мангу ёмайди-ку». Аурелиано Иккинчи рўзгор фамини емай кўйгали сайин Фернанданинг фазаби ортарди. Унинг фалвалари эрталаб гитаранинг йўғон торлари чалган куй каби зерикарли оҳангда бошланар, кечаси ёркин рағларга чўлғаниб, энг юқори пардаларга кўтарилади. Дастлаб Аурелиано Иккинчи хотинига эътибор бермади, аммо эртасига ионуштадан сўнг ёмғир шовқинидан ҳам баттар тўйниллаш жонига тегди. Фернанда, гарчанд, қироличалардек тарбия кўрган бўлса-да, бу жинни хонадоннинг чўрисига айланиб колганидан, пул деса учуб кетадиган бу уйни одам қиласман деб эртадан-кечгача қора терга ботиб юрган бир пайтларда нуқул каравотда ағанаб ётадиган дангаса, имонсиз ва бузуки эрининг устидан нолирди: яъники, ҳар сафар ухлашдан олдин кўзлари қум тикилгандай ачишади, эрталаб ҳеч кимса ундан хол-ахвол сўрамайди, очиғини айтганда, уни бу оила аъзолари иссиқ қозонни ушлайдиган кир латтачалик кўрмайди, бу оиласдан ҳеч қачон марҳамат кутмаган, ҳамма уни фийбат қиласди, мунофиқ, риёкор, муом-бир деб аташади, ҳатто бир куни жойи жаннатда бўлгур Амаранта ҳамманинг олдида, Фернанда орқа тешик билан рўзанинг фаркига бормайди, деган эди, майли, бунисиям майли, бечора Фернанда худонинг измига бўйсуниб, барчасига чидади, лекин энди сабр косаси тўлиб тошди, чунки бир марта абллаҳ Хосе Аркадио Иккинчи, уйимизга юбкали качакони олиб келгани учун ҳам оиласиз нобуд бўляпти, деб айтди, тасаввур қилинг-а, юбка кийган ҳокимиётпараст качакони, жинси қанжиқ качакони, ҳукумат ишчиларни ўлдиришга юборган качаколардан бирини айтгандай бўлди, лекин у абллаҳ аслида герцог Альбанинг чўқинтирган қизини, ҳаттоки президентларнинг хотинлари ҳasad қиласиган, таниқли авлодга мансуб, қони тоза, ўп битта испан фамилияси остида

имзо чекиши ҳуқуқи берилган, бу нокас шаҳарда илк ўн олти одамга мўлжалланган стол тузган яккаю ягона фуқарони, яъники, Фернандани пазарда тутди, лекин суюқоёқ эр эса кулгидан ичаклари узилиб, бунча кўп қопиғу вилканинг, пичноғу чойқопиқларнинг биз христианларга нима кераги бор, улар балки қирқоёқлар базмига яраб қолар, деди, аслида эса, кулгили жойи йўқ эди, иегаки бу ерда қачон оқ ва қачон қизил вино тортилишини, қайси йўл билан ва қайси қадаҳга куйилишини Амаранта, оқ вино кундузи, қизили кечаси ичилади деб юрадиган ўша марҳума Амаранта эмас, балки Фернанда билади, ёлғиз угина тилла тувакка ёзилиши билан фахрланиши мумкин, гўрингда тўнғиз қўпғур полковник Аурелиано Буэндия эса уни мазах қилди, тузукроқ қаранглар, тағин келинимизнинг нажоси тул эмасмикан, деб айтди, ҳатто ўз кизи Рената бир куни ётқода уни уялмай-нетмай кузатиб, сўнгра бошқаларга, тувак тилладан, аммо ичидагиси оддий нажос, энг оддий нажос, ҳатто оддийдан ҳам оддийроқ щунчаки качаконинг нажоси, деб айгди, ўзи туқкан шундай деди, буям майли, у ҳеч кимдан нажот кутмай қўйди, аммо эридан заррача бўлса-да, ҳурмат талаб қилишга ҳаққи бор-ку, ахир Аурелиано Иккинчи унинг маҳрами, ягона ҳомийси эди-ку, лекни бу тўнка эр уни диққинафас дўзахга бошлаб келди, рўза пайтда эри билан ётишдан иймангани баҳона эр дегани юпқага ўраб ташласа ит ҳам қарамайдиган манжалаки аёлникига жўнади, ўша байталнинг корсонини кўрган заҳотиёқ кимлигини билиб оласан, ўша қанжиқ билан солиштиrsa, шохона саройда ҳам, чўчқаҳонада ҳам, дастурхон атрофида ҳам, тўшакда ҳам, қонунпараст, итотатгўй ва жабрдийда ўртасида осмон билан ерча фарқ бор. Фернанданинг, донъя Рената Арготе ва нақ авлиё, ҳақиқий христиан, Муқаддас мақбара ордени нишондори дон Фернандо доль Карпионинг яккаю ягона севимли кизлари Фернандага, худонинг қудрати туфайли ҳеч қачон мозорда чиримайдиган, терилари ўлганларида ҳам келинчакларнинг атлас кўйлаги каби силлиқ ва тоза турдиган, қўзлари ҳамиша ёқутдай нур сочаверадиган улуғ зотларнинг тирноғи бўлмиш Фернанданинг хўрлашга ҳеч кимнинг ҳадди сифмайди.

— Сал ошириб юбординг, — дея унинг гапини бўлди

Аурелиано Иккинчи, — отантнинг жасадини олиб келишганда анча хидланиб қолган эди.

У Фернанданинг гапларидан айни шу хатони топгунча унинг дийдиёсини кун бўйи тишини-тишига қўйиб эшитди. Фернанда саволга жавоб бермади, лекин овозини сал-пал пасайтирди. Кечки овқатдан ксийн хотинининг дийдиёси яна кучайиб, кўчада қўйиб ётган жала шовқинини босиб кетди. Аурелиано Иккинчи кўзини ердан узмади, озгина тамадди қилдию ётоғига жуда эрта кетди. Эртасига ионушта пайтида Фернанданинг аъзойи бадани титрар, унинг кечаси билан мижжа қоқмагани билиниб турарди. Аммо энди ўтмиш хотиралари унга азоб бермаётгандек туюларди. Лекин эри қайнатилган тухум борми, деб сўраганида, у тухум ўтган ҳафтада тамом бўлди, деган оддий гап билан чекланмасдан, вактини ўзининг исқирик киндигига маҳлиё бўлиш билан ўтказди, сўнгра дастурхонга тўрганинг қовурилган жигарини олиб келишни талаб қилишга ор қилмайдиган эркакларга қарата аччиқ нутқ сўзлади. Аурелиано Иккинчи одатдагидек болаларни тўплаб, биргаликда энциклопедиясидаги расмларни кўришга тушди. Фернанда гўёки Меменинг ётоқхонасини йиғиштира бошлади, аслида эса у бир нарсани — қўлидан бечора, бегуноҳ болаларга энциклопедиядаги расм полковник Аурелиано Буэндианинг расми эканини уқтиришдан бошқа вақо келмайдиган, охирги уягини ўйқотган эри барча гапларини эшитишини истарди. Кундузи сиеста соатларида, болалар ухлаб қолишганида Аурелиано Иккинчи галереяга чиқиб ўтириди, лекин Фернанда уни ўша ердаям топиб олди, устидан роса масхаралаб кулди, атрофида сўнадек фўнгиллаб айланди. У хушкомат эрчаси уйида то егани тош қолгунига қадар худди эрон шоҳидек ёмғирга тикилиб ўтиравериши, чунки у дангаса, текинхўр пасткаш, ландавур эканини, хотини эвазига яшашга кўнишиб қолганини ва нуқул гап билан қорнини тўйдирувчи аёлга уйландим, деб ўйлашини уқтириди. Аурелиано Иккинчи хотинини индамай худди кардек роса икки соат эшитди, бутун таънаю маломатларини кечгача тинглади. Ахири сабр косаси тўлди, шекилли, Фернанданинг гаплари миясида худди барабан садосидек янграйверди.

— Худо ҳаки, овозингни ўчир! — деб бакирди у хотинига.

Фернанда бунга жавобан овозини баттар баландлатиб:

— Ўчирмайман! — деди. — Гапларим кимга ёқмаса, бу ердан чиқиб кетсин!

Шундан сўнг Аурелиано Иккинчи ўзини тута олмади. У гўё керишмоқчи бўлгандек аста ўрнидан турди ва совуқ бир фазаб билан бегония, кирққулоғу бошқа гуллар ўсган тувакларни бирин-кетин полга улоқтириб, чилчил синдириди. Фернанда қўрқиб кетди. У ўзининг асабий жавраши бу қадар улкан кучли таъсир қилишини ўйламаган, муросаю мадора учун фурсат қолмаган эди. Ногоҳоний озодликдан маст бўлган Аурелиано Иккинчи ойнаванд шкафдаги идишларни олди ва шошмасдан полга ирфита бошлади. У бир вактлар уйининг деворларига қоғоз пуллар ёпиштиргани каби, хотиржам ва жиддий бир қиёфада, қимматбаҳо биллур идишларни, қўлда ишлов берилган вазаларни, атиргуллар тўлдирилган кема ичидаги қизлар тасвирланган картиналарни, тилла суви юритилган кўзгуларни, хуллас, уйдаги синиши мумкин бўлган барча буюмларни деворга ура бошлади. Энг ҳхира қўлида ошхонада турган каттакон сопол қўза илинди. Кўза синдию худди портлаган бомбадек ҳовлига сочилиб кетди. Ниҳоят, Аурелиано Иккинчи қўлини ювди, елкасига брезентини ташлаб кўчага чиқди-да, тун яримлай деганда тузланган гўшт, гуруч, макка ва пича банан солинган қопларни олиб келди. Шу-шу, рўззори озиқ-овқатдан зориқмайдиган бўлди.

Амаранта Ursula билан кичик Аурелиано ёмғирли кун ва йилларни ҳаётларидаги энг баҳтли пайтлар деб эслашарди. Фернанданинг таъқиқларига қарамай, улар ҳовлидаги кўлмаклар бўйлаб кезишар, калтакесак ушлаб, уларни тилка-пора қилишар, капалакларнинг канотидан олишган чангни Санта София де ла Пьедадан яширинча шўрвага солиб, гўё овқатни заҳарлаган бўлишарди. Аммо уларнинг энг ажойиб ўйинчоги Ursula эди. Болалар у билан худди каттакон тўзиган кўғирчоқдек муомала қилишар, бурчакдан бурчакка етаклаб, рангли латталар билан безашар, юзига қоракуя суртишарди. Бир куни қурбақанинг кўзларини каби бечора кам-

пирининг кўзларини боғбон қайчиси билан ўйиб олишлари га сал қолди. Улар, айниқса, кампир адахлагандага хурсанд бўлишарди. Ёнгичарчиликнинг учинчи йилида Урсуланинг мияси айний бошлади чоғи, энди бугунги куни узоқ ўтмиши билан чалкаштира бошлади. У юз йилча илгари дағи этилган катта бувиси Петролина Игуаранинг ўлими муносабати билан уч кун тўхтамай йиглади. КенжАурелианони ўша муз парчасини томонла қилинга борган ўғли Аурелиано билан адаштириб юборди, кичик Хосе Аркадиони эса ўзининг лўлилар билан кочиб кетган тўнгичи билан алмаштири. Урсула оила тарихини шу қадар кўн сўзлардики, натижада ўйинқароқлик қилиб, бечора кампирнинг аллақачон оламдан ўтган қариндош-урӯзларини «мехмон»га олиб келишарди. Сочларига кул сепилгани ю зизи кизил латта билан боғлаганига қарамай, Урсуланинг кувончи ичига сифасди. Назаридаги болалар батафсил тасвирлаб беришган қариндошлиари орасида ўтиргандай бўларди. Урсула бобосининг бобоси ҳам туғилмаган пайтлардан олдинроқ содир бўлган воқеалар ҳакида сўтар, улар келтиришган янгиликлар билан жуда-жуда кизикар, оламдан ўтган қариндошларини эслаб, сухбатдошларига қўшилиб йиги-сифи қиласди. Урсуланинг уруш пайтида авлиё Юсуфнинг баҳайбат гипс ҳайкалини олиб келиб, то ёмғир тингунча туратурсин деган одамнинг кимлигини ўжарлик билан сўраб-суриштиришига дарров уйдагилар эътибор беришиди. Шунда Аурелиано Иккинчи ёлғиз Урсулагина биладиган яширин ҳазина борлигини эслади, аммо унинг ҳийалалари хеч қандай самара бермади. Гарчанд, Урсула алаҳлаб, одамлару воқеаларни қориштиrsa-да, бу сирини очмасликка етарли эс-хушини сақлаб қолган эди. Кампир ўша олтиннинг ҳакиқий этаси эканини исботлаб бероладиган одамгагина ишониши мумкин эди. Урсула шу қадар пухта ва саботли эдики, бир куни Аурелиано Иккинчи ўзининг собиқ ҳамтовоқларидан бирини ҳазина эгаси сифатида бошлаб келганида, бирпастда даъвогарнинг кимлигини фош этиб ташлади.

Урсула ўша сирни ўзи билан нариги дунёга олиб кетишига қаттиқ ишонгач, Аурелиано Иккинчи оқава сувга арик қаздириш баҳонасида ер қазувчиларни бошлаб келди ва уларга қўшилиб, ҳамма жойни илма-тешик қилиб

юборди, лекин холдан тойдирадиган даражадаги уч ойлик қидиришлар беҳуда кетди. Шундан кейин у Пилар Тернерадан фол кўришни илтимос килди, лекин фолбин карталарни Урсула чийлаб берсагина ҳақиқат аён бўлади, деб тушунтири. Фолбин аёл ҳазина мавжудлигини тан олди, айтишича, ҳазина оғзи мис сим билан боғланган қопга солинган етти минг икки юзу ўн тўртта олтин тангадан иборат бўлиб, улар Урсуланинг кароватидан бир юзу йигирма икки метрли радиусли доира узоқликда кўмиб қўйилган экан. Пилар Тернера то ёмғир тиниб, уч ёз фасли ўтиб, боткоқликлар қуёшда қуриб битмагунича ҳазинани қўлга киритиб бўлмаслигини огохлантири. Урсуланинг кароватидан ҳовли деворигача бўлган масофанинг роса бир юзу йигирма икки метр чиққани Аурелиано Иккинчими таажжубга солди ва ҳатто ўйга толдирди. Фернанда Аурелиано Иккинчининг хоналарини ўлчаётганини ва ер ковловчиларга арикни яна бир метр чуқурлаштиришга қўрсатма берганини қўриб, эрим ҳам эгизак укаси каби ақлдан озган бўлса керак, деб ўйлади. Катта бобосидек қидирив безгагига мубтало бўлган Аурелиано Иккигчи озиб-тўзиб, яна укасига ўхшаб қолди; энди у Хосе Аркадио Иккинчига нафақат ориклиги ва ёнокларининг туртиб чиқсанлиги, балки қарашининг паришенлигию аллақандай ғарибномолиги билан ҳам ўхшаб кетарди. У болаларга ортиқ эътибор бермай қўйди. Бошдан-оёғигача лойга ботиб юрар, ошхонанинг бир бурчагига тикилиб олиб апил-тапил овқатланар, онаси Санта София де ла Пьедаднинг саволларига зўрга жавоб қайтарарди. Аурелиано Иккинчи хотини ҳатто тасаввур ҳам қилмаган файрат билан ишлардики, буни кўрган Фернанда ундаги қизикконликни меҳнатсеварликка, бойликка ташналигини фидокорликка, ўжарлигини эса тиришқоқликка йўйди; эрини танбалликдан халос қилмоқчи бўлиб андишасиз заҳар сочгандарини эслаб, виждони қийнала бошлади. Аммо Аурелиано Иккинчи Фернанданинг ярашишига шай турганини сезмасди. Шоҳ-шаббалар ва чириган гуллардан иборат, нак томоғигача келадиган ботқоқда тик турганича бояни кавларди, у энди ички ва ташки ҳовлиларни кавлаб бўлган, шарқий галерейянинг нойдеворини шу қадар чуқур қазиган эдики, бир тун уйдагилар қаердадир ер остида содир бўлган силкини-

шу даҳшатли товушдан ўйғониб кетишиди. Аввалига зилзила деб ўйлашди, аслида эса уйдаги учта хонанинг поли чўкиб кетган, галерея полида ҳосил бўлган катта ёриқ эса то Фернанданинг ётогигача чўзилганди. Аурелиано Иккинчи ўшанда ҳам қидирудан воз кечмади. Гарчанд, умидлари сўнганига қарамай, бўшаб қолган пойдеворни мустаҳкамлашди, ёриқни қоришма билан тўлдирди ва ишни фарб томонга кўчирди. Янаги йил июнь ойини ёмғир сусая бошлаган иккинчи хафтасида ҳам Аурелиано Иккинчи ҳовлининг кунботар тарафини кавлаб ётарди. Булатлар сийраклашди, ҳаммада бутун-эрта хаво очилиб кетади, деган умид ўйғонди. Шундай бўлди ҳам, жума куни кундуз соат иккита қуёш кўриниш берди. У мисоли пишиқ ғиши каби қизил ва дағал, мисоли сувдек шаффоғ эди. Ўша кундан бошлаб, ўн йил давомида бир томчиям ёмғир ёғмади.

Макондо ҳаробазорга айланган эди. Кўчалар шилта бўлиб кетган. Кўлмакларда бу ерга қандай тез келган бўлса шундай тез даф бўлган ажнабийлар колдириб кетган мебель қолдиқлари мөгор босиб ётарди. Банан беззаги пайтида яшин тезлигига курилган уйлар хувиллаб қолганди. Банан компанияси арзигулик мол-мулкини ташиб кетган унинг темир панжара билан ўралган кўргони ўрнида тоф-тоф ахлатлар ётарди. Салқин айвонида кечалари карта ўйналадиган ёғоч уйларни гёё бир неча йиллардан сўнг Макондони ер юзидан супуриб ташлайдиган даҳшатли бўронга замин ҳозирлаган шамоллар учириб кетгандек эди. Бу ерда қачонлардир одамлар яшаганини исботловчи бирдан бир далил Патриция Браун автомобилда унутиб қолдирган, устига гул чекилган кўлқоп эди, холос. Бир замонлар Хосе Аркадио Буэндиа томонидан ўрганилган ва кейинчалик банан плантациялари пайдо бўлган яйдоқ далалар энди у ер-бу ерида чирик тўнкалар ётган ботқоқликка айланган бўлиб, уларнинг нариги уфқида неча йиллар давомида кулранг бир денгиз сассиз кўпирриб ётди. Биринчи якшанбада шаҳарда нима гаплигини билиш учун кўчага чиққан Аурелиано Иккинчи довдираб қолди. Ёмғирдан сўнг тирик қолгандар — улар Макондога банан безгаги копламасдан илгари кўчиб кетганлар эди — кўчанинг ўртасида ўтириб олиб, баданларини офтобга тутишарди. Ҳали уларнинг

терисида сув ўтига хос яшил тусини, ёғин кезида ўрнашган мөгор хидини ҳамон сақлаб қолган эди, лекин она шаҳарлари яна ўзларининг ихтиёрида эканини англаганлари боис, юзларида қувноқ табассум акс этарди. Турклар кўчаси эски ахволига қайтган — оёқларига шиппак кийиб, қулоқларига оғир темир сирға тақиб кўлбola буюмларини тўтиқушларга алмаштирганча жаҳон кезган ва ниҳоят, минг йиллик дарбадарликдан сўнг Макондодан бошпана топган араблар даврига қайтган эди. Дўконлардаги моллар чириб кетган, пештахталарни ёғочхўр чумолилар илма-тешик қилиб юборган, деворлар нураб тушган эди, аммо арабларнинг учинчи авлоди вакиллари ҳамон ота-боболарининг жойларида ўтиришар, улар камсўз, бепарво, на вақтга, на табиий оғатларга бўйсунувчи одамлар бўлиб, уйқусизлик касали ёки полковник Аурелиано Буэндианинг ўттиз икки жангидан кейинги пайтлардаги каби тирик ва балки ўлиқ эдилар. Арабларнинг қимор столлари, соябонли столлари, мерганлик тири қолдиқлари ҳамда тушлар таъбир қилиниб, келажак фол кўриладиган тор кўчанинг вайронаси орасида ўз матонатини сақлаб қолганлари Аурелиано Иккинчини шу қадар таажжубга туширдики, одатдагидай беандишлиқ билан, бу тўфонда қандай қилиб чўкмай қолдинглар, ахир, сув ютиб ўлиш ҳеч гап эмас-ку, деб сўради. У айни саволини эшикма-эшик юриб такрорлар ва ҳамма жойда айёрона табассум, хаёлчан нигоҳларга дуч келар, ҳамма жойда бир хил:

— Биз сузишни билардик, — деган жавобни эшитарди.

Макондо аҳли ўртасида биргина Петра Котес араблардай юраги топи бўлиб чиқди. Кўз олдида молхонаю отхоналарнинг деворлари қулақ тушса-да, у ўзини хотиржам сақлаб, уйидаги тартибининг бузилишига йўл кўймасди. Ёмғирнинг сўнгги йили у Аурелиано Иккинчини уйига хат орқали бир неча бор чақитирди. Жазмани эса, гарчанд аниқ кунини билмаса-да, бари бир қайтиб боражагини, боргандা ҳам нақ бир қоп тилла кўтариб боражагини ва шу баробар Петра Котесининг ётенини тиллага кўмиб ташламоқчи эканини маълум қилди. Петра Котес юрагидан бу аччиқ қисматга дош берадиган куч изладию муттасил қаҳр — ҳаққоний, совук

бир қаҳр топди; ўйнаши ва ёғингарчилик туфайли йўқотилган оромини қайта тиклашга онт ичди. Унинг қарори шу қадар қатъий эдикси, Аурелиано Иккинчи охирги хатни олганидан сўнг саккиз ойни ўтказиб уникига келганида, заҳил юз, соchlари тўзғиган, кўзлари ич-ичига ботиб кетган, териси яра-чақага тўлиб-тошган Петра Котес қозоз парчаларига номер ёзиб, уларни лотерея билетига айлантиради. Аурелиано Иккинчи аёл қаршисида тонг котиб туради, шу қадар ориқ, шу қадар сертакаллуф эдикси, Петра Котес унга караб, ахир бу хушторим эмас, балки эгизак укамга ўхшайди-я, деб ўйлади.

— Ақлдан оздингми? — деди Аурелиано Иккинчи. — Лотереяга бало борми? Энди унга ўлган мол-холнинг суганини тикасанми?

Шунда маъшуқаси уни ётогига олиб кирди ва Аурелиано Иккинчи у ерда турган хачирни кўрди. Хачир бекаси каби ориқ бўлиб, эти устихонга ёпишган, лекин бекасига ўхшаб дадил ва харакатчан эди. Петра Котес уни ўзининг қаҳри билан боққан эди. Уйда на ўт, на маккажӯхори ва на ўт-ўланларнинг томири қолганида хачирни ётогига олиб кириб, унинг қорнини батист чойшаб, эрон гиламлари, духоба кўрпа, баҳмал пардалар, одатда архиепископлар ёпинадиган, зардўзи шокила билан безалган кўрпа филофи билан тўйдирган эди.

* * *

Урсула ваъдасига вафо қилиб, ёғин тингани заҳотиёқ ўлиш учун анча меҳнат қилди. Атиргулларни нобуд қилган, барча ботқоқликларни тошга айлантирган, Макондонинг занг босган тунука томларини юз йиллик бодом дараҳтларини иссиқ тупроққа кўмиб кетган гармсел турган август ойида кампирнинг онги сал-пал равшанлашиди. Урсула уч йил давомида болаларга ўйинчоқ бўлганини англаб, ўзига раҳми келиб, роса йиғлади. У юзидағи қоракуя изларини ювиб ташлади, уст-бошига осилган латта-луттларни, куритилган калтакесак ва курбақаларни, турли тақинчоқларни улоқтириди ва Амарантанинг ўлимидан кейин биринчи марта бироннинг ёрдамисиз, оила ҳаётига яна аралашибига тайёр холда тўшакдан ўзи турди. Зулматда йўл топиб юришда унга саркаш юраги кўмаклашарди. Ҳаракатдаги ишончсизликни пайқаган

одамлар заифлашиб қолган Урсулага раҳмлари келарди, аммо ҳеч ким унинг чиппа кўр эканини хаёлига келтирмасди... Урсула кўр эди, лекин кўрлиги унга ўзи экиб парвариш қилган гулзор ёмғирдан ювилиб кетганини ва у ерни Аурелиано Иккинчи кавлаб ташлаганини, унинг деворию поллари ёрилганини, мебелнинг шалоги чиқиб ранги ўчганини, эшиклар ошиқ-мошиқлардан сузурилганию оиласда янги, нотаниш бир итоатгўйлик ҳамда ғамгинлик руҳи пайдо бўлганини пайқашга монелик қилолмасди. Пайпаслай-пайпаслай бўм-бўш ётоқхоналарга кирган Урсула тахталарни кемираётган чумолиларнинг бетиним фўнғиллашини, кийим шафларидаги қуяларнинг шитирлашини, ёғин пайтида пайдо бўлиб унинг пойдеворини илма-тешик қилиб юборган сарик қумурсқаларнинг шовқинини эшилди. Бир куни у кийим-бош солинган сандикни очиши биланоқ Санта София де ла Пьедадни ёрдамга чақиришга мажбур бўлди, чунки саниқдан сон-саноқсиз сувараклар отилиб чиқди. Барча кийимлар қуқунга айланган эди. «Бундай қаровсиз жойда яшаб бўлмайди, — деди у. — Бу ярамаслар бир куни ўзимизни ҳам еб кўйишади». Шу кундан бошлаб, Урсула тинчини йўқотди. Саҳармардандан уйғониб олиб ҳаммани, ҳатто болаларни ҳам кўмакка чақиради. Омон қолган яроқли кийимлару кўрпа-тўшакни офтобга ёди, суваракларни дори сепиб ҳайдади, эшик ва дераза ромига ўтган чумолиларни қириб ташлади, уяларига сўндирилмаган оҳак тикиб устидан сув қуиди. Ҳамма нарсани қайта тиклаш иштиёқида куйиб-ёнаётган Урсула, унинг энг хилват бурчакларигача етиб борди. Хосе Аркадио Буэндиа хикмат тошини қидиравериб мияси ачиб кетган хонани ахлату қўланса ҳидидан аритди, солдатлар остин-устин қилиб юборган заргарлик устахонасини тартибга келтириди ва, нихоят, Мелькиадеснинг хонасини текшириб кўриш ниятида калит берипларини сўради. Хосе Аркадио Иккинчи ўлмагунча хонага ҳеч кимни қўймасликка онт ичган Санта София де ла Пьедад турли пайранглар кўллаб, Урсула ни бу ниятидан қайтаришга уринди. Аммо уйнинг барча хоналаридаги ҳашоратларни ўлдиришга катъий ахд қилган кампир ҳеч кўнмади, ахiri уч кундан сўнг Мелькиадеснинг хонасини очишиди. Димоғига урилган бадбўй ҳиддан ийқилиб кетаёзган Урсула эшик ёндорини зўрга

тутиб қолди, аммо икки сония ўтар-ўтмас, хонада Меменинг мактабдоши дугоналарига аталган етмиш иккита тувак сақланганию ёмғирли бир тунда солдатлар Хосе Аркадио Иккинчини қидириб, бутун уйни титиб ташлашган бўлса-да, уни бари бир тополмагани ёдига тушди.

Хосе Аркадио Иккинчи хонада ўтирганча, қўләзмаларни тахлил қиласарди. Бутун юзини қоплаган узун сочсоқоли орасидан эса яшил тус олган тишларию гўёки котиб қолган қўзлари қўринарди, холос.

— Вой худойим-ей! — деб кичкирди Урсула худди қўзлари соғ одамдек. — Сени озодаликка ўргатиш учун озмунча куч сарфловдимми, чўчқадан баттар ифлос бўлиб кетибсан-ку!

Катта бувисини товушидан таниган Хосе Аркадио Иккинчи бошини эшик томон бурди, жилмайишга харакат килди ва Урсула қачонлардир айтган гапни ўзи сезмаган ҳолда такрорлади:

— Сен нима деб ўйловдинг? — дея тўнғиллади у. — Вақт ўтятти-ку, ахир.

— Рост-а, — деди Урсула муросага келиб, — лекин, бари бир, инсоғ ҳам керак-да.

Шунда у ўлимга маҳкум этилганлар камерасида ўтирган полковник Аурелиано Буэндия ҳам ўзига айни жавобни қайтарганини эслаб, вақтнинг ўтишидан келажакка қараб эмас, балки доира бўйлаб ҳаракат қилиши хақидаги фикрдан яна чўчиб кетди. Лекин Урсула бу сафар ҳам бўш келмади. У Хосе Аркадио Иккинчини худди ёш боладек уришди, соқолини олдиртириди, ювингирди ва тўзиб кетган катта рўзгорни тикилашда ёрдам беришини талаб килди. Хосе Аркадио Иккинчи ихтиёрий маҳбусликка кўнишиб қолганиданми, ўзи тинчлик ва ором топган хонани ташлаб кетишини ўйлаб даҳшатга тушди. Уни хонадан чиқаришга қодир бирорта куч йўқ эди, чунки у мурдалар ортилган икки юз вагонли поезднинг ҳар куни кечқурун Макондодан денгизга йўл олишини кўришни истамасди. «У ерда станцияда тўплланган ҳамма одам бор эди! Уч минг тўрт юзу саккиз нафар одам!» деб бақирди у. Шундагина Урсула чевараси кўрлик дунёсидан ҳам баттарроқ бир зулмат ичиди, худди катта бобоси каби, бу дунёни тамом унутиб, бир ўзи, ёлғиздан ҳам ёлғиз бир аҳволда, ҳудудсиз танҳолик оламида яшаёт-

ганини тушунди. У Хосе Аркадио Иккинчини тинч қолдирди, аммо унинг хонаси эшигидаги осма кулфни олдириб ташлади, хонани ҳар куни йишиширишга, биттагина тувакни қолдириб, қолганларини чиқариб ташлашга ва маҳбуснинг катта бобосини капитан остида қандай озода сақлашган бўлса, уни ҳам шундай озода асрарига кўрсатма берди. Фернанда Урсуланинг хатти-харакатларини олдинига галдаги жиннилик хуружи деб ўйлаб, фазабдан ўзини зўрга тутарди. Аммо бирдан Римдан хат келиб қолди — кенжа Хосе Аркадио муқаддас онт олдинан Макондога бормоқчи эканлигини хабар килди. Хушхабар Фернандани шунчалар қувонтириб юбордики, авлод-аждодлари маскани ўғлида ёмон таассурот қолдирмаслиги учун уйни йишиширишга ва гулларга кунига тўрт мартадан сув қуийшга киришди. У галереяга қирк-қулоқ жамбили гулдонларни, бегония экилган тувакларни, уларни Аурелиано Иккинчи жини қўзиганда ногубуд қилганидан Урсула хабар топмасдан бурун галереяга кўйиб чиқди ва табиби ғойиблар билан ёзишмасини қайта тиклади. Кумуш идиш-товоқларни сотиб, ўрнига сопол ва қалай идишлар харид килди, шундан сўнг доимо энг асл ва энг қимматбаҳо чиннию биллур идишлар турадиган шкаф ғарид бир тусга кирди. Аммо Урсулага бўлар камлик қиласарди. «Дераза ва эшикларни очишин, — деб қичқиради у. — Гўшт ва балиқ қовуришин, энг катта тошбақаларни сотиб олишин, яна ажнабийлар келиб, бўйраларини тўшасин, шундок атиргулларнинг устига сийсин, истаганча овқатланишин, майли, қусаверсин, сўқинсин, хуллас, кўнгилга сикқанини килаверсин, балки ўшанда қашшоқликни чўчтиши мумкин бўларди». Лекин Урсуланинг гаплари хомхаёл эди. У жуда қариб қолган, ошини ошаб, ёшини яшаган ва эндилиқда хўрозқанд ясашга куввати етмас, авлодларига эса унинг матонати насиб этмаган эди.

Сандиқларини яна Петра Котеснинг уйига қайтариб олиб борган Аурелиано Иккинчининг маблағи оилани очдан ўлдирмасликка етарди, холос. Ютуғига хачир тикилган лотерея билетларидан тушган даромадга Петра Котес иккovi бир-иккита мол сотиб олиб, эски ишларипи зўрга тикилашди. Аурелиано Иккинчи уйма-уй юриб билет сотар, лотерея дикқатни тортсиз дея шахсан ўзи

ҳар парча қоғозни турди рангдаги сиёҳлар билан бўяб чиқарди. Бирорлар билетларни миннатдорчилик хисси туфайли, бошқалар эса раҳми келганидан харид қилаётганини у ҳатто пайқамасдан ҳам. Аммо энг раҳмдил харидорлар ҳам билет билан бирга йигирма сентавога чўчқа ёки ўттиз икки сентавога бузоқ ютиш умидини ҳам ўйлаб, сотиб олишарди. Бу умид шундай ҳаяжонга солардики, ҳар сешанба куни кечқурун Петра Котеснинг ҳовлиси кичкина бир бола қондаги баҳтли номерни тортиб чиқаридиган баҳтли онлар илинжида келган одамларга тўлиб кетарди. Бу йигинлар ҳафталик ярмаркага айланар — кеч кира бошлагач, ховлига соябонли столлару ичкилик сотадиган дўйонча ўрнатиларди. Кўпчилик баҳтли билет эгалари ютуқка чиққан чўчқаю бузоқларни, кимдир музикачиларни таклиф этади, бошқа бирор ичкилик сотиб олади, деган шарт билан умум қозонига курбон қилишарди. Аурелиано Иккинчи беихтиёр яна аккордеонини олиб, мечкайлик беллашувида иштирок этарди. Бу ўтминдаги базмларга фарибона тақлид эди, холос. Аурелиано Иккинчи мечкай Филни беллашувга чақирганида вазни бир юзу йигирма кило келарди, хозир эса етмиш саккиз килога тушиб қолганди. Бир замонлар ичкилиқдан шишиб, нақ тошбақанинг тумшуғига ўхшаб қолган юзи чўзилиб, игуанана тумшуғидек ингичка тортган, қиёфасида беҳад маъюслик ва ҷарчок акс этарди. Петра Котес Аурелиано Иккинчини ҳар қачонгидан ҳам қаттиқроқ севарди. Уларнинг кўпкари кўравериб шалоги чиққан каравотлари эндиликда осойишта сухбат масканига айланган эди. Ошиқларнинг ҳар бир ҳаракатини акс эттирган кўзгулар сотилиб, ўрнига лотереяга тикиладиган турли уй ҳайвонлари харид килинди. Конни кўпиртиргувчи батист чойшаблару духоба кўрпаларни ҳашир чайнаб ташлаган эди. Собик ҳушёrlарнинг олдин ўпичларга сарф бўладиган кучлари эндиликда кундалик юмушлар яқуни ва лотереядан тушиган сентаволарни санашга кетарди. Улар баъзан эрталабгача пулларни уюмларга ажратишиб, тангаларни у уюмдан бунисига ўтказишарди. Ҳисобкитоб аниқ бўлиши шарт эди: бу уюмдаги пуллар Фернанданинг харажатларига, наригиси Амаранта Урсулага ботинка олишга, униси неча йиллардан бери янги қўйлак қиймаган Санта София де ла Пъедадга, буниси — мабо-

до Урсула оламдан ўтса, тобут буюртмасига, бошқаси нархи ҳар уч ойда бир сентавога ошаётган кофе харидига, униси — қандга, анависи — ўтинга, наригиси — лотерея билетлари тайёрлашда ишлатиладиган қоғоз ва рангли сиёҳларга аталган эди. Қолаверса, бу пуллар апрель ойида сотилган лотерея билетларининг пуллари ни эгаларига қайтариб беришга ҳам етиши керак эди, негаки, лотереяга тикилган бузоқ куйдирги касалига чалинган экан. Уларнинг еб-ичиши ҳам жуда камтарин эди. Аурелиано Иккинчи билан Петра Котес Фернандага кўпроқ пул беришарди. Виждонлари қийналиб ёки раҳмлари келиб эмас, балки Фернанданинг яшашини ўзлариницидан ҳам афзал кўргани учун ҳам шундай қилишарди. Очигини айтганда, кўнгилларининг туб-тубида улар иккови ҳам Фернанданинг ўзлари тусагану, лекин худо бермаган қизлари, деб ҳисоблашарди. Бу гал Фернандага голландча дастурхон олиб беришга етарли пул тўплаш учун уч кун давомида факат жўхори бўтқасини ейишиди. Аммо улар жонларини қанчалик жабборга беришмасин, пул топишмасин, қанақанги найранглар ишлатишмасин, барни бир бири икки бўлмас, пуллари ҳаётларини тебратишга зўрга етарди. Ва ҳамиша эрталабгача у ёки бу нарса харид қилиш учун танга уюмлари ясашиб, уларни анчагача санашар, сўнг ухлашмаганидан кундузлари азоб чекишар ва ўзларича ўзлари дунёда нималар бўляпти, нега моллар олдингидек болаламайди, нега пуллар ўз қийматини йўқотяпти, нега яқиндагина қўлларига шам ўрнида ёндирилган қоғоз пулларни тутиб кумбиамба рақсига тушганлар нақ олтига товуқ тикилган лотерея ўйинида қатнашиш учун атиги ўн икки сентаво сўрашганида, куппа-кундузи одамларни талашяпти деб жар солишарди, дея савол беришарди. Аурелиано Иккинчининг ўйлашиб, гарчанд, у бу ҳақида ҳеч қачон, ҳеч кимга, ҳеч нарса демаган бўлса-да, ушбу балою оғатлар илдизи Петра Котеснинг сирли юрагида эди. Гёё ёғингарчилик мавсумида унинг юрагида недир ўзгариш бўлган, шу боис молларнинг урчиши тўхтаган, пуллар эса сувдек оқадиган бўлиб қолган эди. Аурелиано Иккинчи маҳбубасининг қалбига жуда чуқур разм солди, аввалига ёлғиз тана важҳидан Петра Котеснинг эҳтиросини қўзғатишга уринди ва оқибатда ўзи унга ошиқ бўлиб қолди.

Аурелиано Иккинчининг меҳри тобора ортаётганини сезган Петра Котес ҳам уни қаттиқрөк севди. У умри ҳазонрез фаслига юз тутган чоғда «қашшоқлик бор жойда муҳаббат ҳам бўлади» деган мақолга болаларча беғуборлик билан ишониб қолди. Энди улар мўл-кўлчилик ошибтошган ўша бемаъни базмларни, тийиқсиз шўхликлари ни уят ва ўқинч билан хотирлашди ва, ниҳоят, иккови учун ёлғизлик жаннатини жуда катта машаққатлар билан кўлга киритишганидан ҳасрат қилишди. Шунча йиллик бехуда мулоқатлардан сўнг бир-бирига чуқур эҳтирос билан ошиқ бўлиб қолишган Аурелиано Иккинчи билан Петра Котес бир-бирларини фақат тўшакда эмас, балки дастурхон атрофида ҳам шу қадар сева олиш мумкинлигини кашф этишган бўлиб, бу ихтиродан чексиз лаззатланишарди. Чарчашлирига, кексайиб қолганларига қарамасдан, кўёнлардек шўхлик қилишни ва бир-бирини итдек ғажишни давом эттиришарди.

Лотереядан тушадиган пуллар ҳеч кўпаймасди. Дастреблаки вактларда ўзининг илгари молларнинг савдо сотиги билан шуғулланувчи эски идорасига ҳафтада уч кун беркиниб олиб, лотереяларга тикилган ҳайвону паррандалар — қизил сигир, зангори чўчқа, товуқларнинг расмини қўлидан келгунича чизарди ва Петра Котеснинг хоҳиши билан «Илоҳий тақдир» деб атаган ўз корхоналарининг номини билетларнинг остига ниҳоятда тиришиб, катта-катта ҳарфлар билан ёзиб чиқарди. Кейинчалик унга ҳафтасига икки мингдан зиёд билет тайёрлашга тўғри келди ва шу қадар чарчадики, охири лотереянинг номи ҳамда номери битилган, ҳайвон ва паррандаларнинг расми акс эттирилган резина тамға тайёрлатди. Ана шундан бўён унинг иши ўша тамғаларга турли ранглардаги сиёҳлар суркаб, уни қофоз парчаларига чиройли қилиб босишидан иборат бўлиб қолди. Аурелиано Иккинчи умрининг сўнгги йилларида лотерея билетларидаги номерларни тошишмоқлар билан алмаштириб, ютуқларни ана шу тошишмоқларни топганларга бўлиб берадиган бўлди, аммо бу усул жуда мураккаб эди, шунингдек бир қатор шубҳаларгаям йўл очиб берардики, шу сабабли иккинчи гал тошишмоқли лотереяларни яна номерларига алмаштириди.

Аурелиано Иккинчи эрта тонгданоқ лотерея савдосига киришар, болалардан хабар олишга вақти ҳам қол-

масди. Фернанда Амаранта Урсулани одатда йилига олти нафар ўқувчи оладиган хусусий мактабга берди, аммо кичкина Аурелианога шаҳар мактабига қатнаши учун рухсат бермади. Унинг уйда бемалол юришга рухсат олгани ҳам катта гап эди. Устига-устак, ўшандага мактабга католик никоҳида бўлган ота-оналардан туғилган конуний болаларгина қабул қилинарди. Аурелианони саватга солиб келтиришган, саватда унинг эмизик ва ташландик бола экани қайд этилган гувоҳнома бор эди. Шундай қилиб, Санта София де ла Пьедад ҳамда онги равшана-лашган пайтдаги Урсуланинг илиқ назорати остида бўлган Аурелиано ҳамон хилватда умр кечирар, уйнинг деворлари билан чекланган тор дунёни ўрганиш ва иккала кампирнинг хикоялари билан чекланарди. У хушмуомалали, обрўталаб, қизиққон бола эди, савол беравериб катталарни ҳол-жонига қўймас, аммо унинг нигоҳи полковникнинг ана шу ёшидаги каби ўткир ва башоратомуз эмас, аксинча, аллақандай паришонхотирлик билан боқарди. Амаранта Урсула мактабда ўқиётган бир пайтда, Аурелиано боғида чувалчанг қидирар, ҳашоратларга азоб берарди. Бир куни Урсуланинг тўшагига қўйиб юбориш учун кутичага чаён териб юрганида уни Фернанда тутиб олди ва Меменинг собиқ ётоқхонасига қамаб қўйди. Аурелиано у ерда энциклопедиядаги расмларни кўздан кечирар, ёлғизликдан кутулиш йўлларини ўйларди. Қўлидаги бир боғ қичитки ўт билан деворларга шудринг сувини пуркаб юрган Урсула болага ўша жойда дуч келди, у авваллари ҳам неча бор учрашганига қарамай, Аурелианодан кимлигини сўради.

— Мен Аурелиано Буэндиаман, — деди бола.

— Тўғри, — деди Урсула. — Сен энди заргарликни ўрганаверсанг ҳам бўлади.

У яна болани ўғли полковник Аурелиано билан адаштириди, чунки жала тугаб, Урсуланинг зехнини сал-пал равшанлаштирган гармсел тинган эди. Кампирнинг ақли яна хира торта бошлади. У ётоқхонага кирганида ҳарсафар қариндошларини: серҳашам криполин¹ кийиб, елкасига киборлар базмига мос шол рўмолини ташлаб ол-

¹ Криполин — ўрта асрда расм бўлган чамбаракли кенг юбка.

ган Петронила Игуаранни, товус патидан қилган еллигич тутиб; тебраима курсида ўтирган фалаж бувиси Транкилина Мария Миниата Алококе Буэндиани, вице-кирол гвардиячилари либосини кийган катта буваси Аурелиано Аркадио Буэндиани, дуо зўри билан сўна тухумини куритиб юборган отаси Аурелиано Игуаран, отасининг онаси, чўчка думи билан туғилган жияни, эри Хосе Аркадио Буэндиа ва унинг мархум ўғилларини учратарди. Мархумлар девор ёнидаги стулларда худди мотам тутгандек ғамгин ўтиришарди. Урсула улар билан турфа мавзуларда қизғин сухбат қуарди. Мактабидан кайтган Амаранта Урсула билан энциклопедия меъдасига теккан Аурелиано ётоқхонага киришганларида кўпинча Урсула каравотда ўтиргуича, хотиротнинг дунёсида тентираб, ўзи билан ўзи барадла гаплашаётган бўларди. Бир куни у «Ёнаяити!» деган даҳшатли қичкирик билан бутун уйни оёқка турғазди. Кейин маълум бўлдики, кампир тўрт яшарлигида отхоналари ёниб кетганини эслаган экан. Урсула бўлиб ўтган воқеалар билан ҳозиргиларини шу қадар коришитирарди, ўлимидан олдинги уч-тўрт минутлик равшанланиш пайтидаги гапларидан қай бири хотирасига, қай бири ҳозирги даврга тааллуқли эканини ҳеч ким англолмасди. Унинг жисми аста-секин куриб-қовжира бораради, гўёки тириклийин мурдага айланарди. Умрининг охирги ойларида Урсуланинг вужуди бир бурда бўлиб, мудом тепага кўтариб юрадиган кўли эса маймуннинг панжасига ўхшаб қолди. Баъзида суткалаб қимир этмай ётарди. Шундай пайтлари Санта София де ла Пьедад кампирнинг тириклигига ишонч ҳосил қилиш учун уни силкитиб кўрар, сўнг тиззасига олиб, чойкошикда ширин сув ичиради. Урсула чақалоқ кампирга ўхшарди. Амаранта Урсула билан Аурелиано уни қўлларида кўтариб юришар ва унинг гўдак Исодан сал вазминроқ эканини исботлаш учун атай меҳробга қўйишарди; бир куни кечқурун қазиокдаги шкафга беркитиб қўйишганларида, Урсулани каламушлар еб қўйишига оз қолди. Фернанда пасхадан бир хафта олдинги ибодатга кетганида болалар ётоқхонага кириб, Урсуланинг боши ва тўпигидан ушлаб қўришди.

— Катта бувимнинг бечора бувиси, — деди Амаранта Урсула, — у карилукдан ўлиби.

Урсула сесканиб тушиди.

- Мен тирикман! — эътиroz билдири у.
- Кўраяпсанми, — деди Амаранта Урсула, ўзини кулгидан зўрга тўхтатиб, — ҳатто нафас ҳам олмаяпти.
- Мен гапирайпман-ку! — қичқирди Урсула.
- Ҳатто гапирмаяптиям, — деди Аурелиано. — Қора чигирткадай ўлиб қолибди.

Шунда Урсула ошкори ҳақиқатни тан олди. «Худойим-э! — секин пичирлади у. — Ўлим деганлари шу экан-да». У икки кун давомида узундан-узоқ дуо ўқиди, сешанба куни эса дуосига амалий маслаҳатлар омихта бўлиб кетди: сарик чумолиларни қириб ташланглар, ўйқса уй кулаб тушиши мумкин; Ремедиос расми остидаги чирок ўчмаслиги керак; Буэндиаларнинг бирортаси ҳам қариндошига уйланмаслиги лозим, акс ҳолда чўчка думли болалар туғилади. Аурелиано Иккинчи Урсланинг алахлашидан фойдаланиб, хазина яширилган жойни билиб олишга роса уринди, аммо ҳаракатлари зое кетди. «Қачонки худо ёрлақагур эгаси келса топади, — деди Урсула, — факат угина топади». Санта София де ла Пьедад Урсланинг яқин орада ўлишига ишонди. Чунки шу кунларда аллақандай гаройиб воқеалар содир бўла бошлади: дейлик, атиргуллардан явшан хиди анқир, ликопчадан ерга тўкилган ловия доналари ўз-ўзидан денгиз юлдузи шаклида тизиларди. Бир оқшом эса осмондан гала-гала сарғиш ҳалқалар учуб ўтди.

Урсула пайшанба куни эрталаб соат тўртда кўз юмди. Мархума охирги марта қариндош-уруглари ёрдамида ўз ёшини аниқлашга уринганида ҳали банаң компанияси тутатилмаган эди. Ўшанда Урсула, бир юзу ўн бешдан ошганим аниқ, аммо ҳали бир юзу йигирма иккига кирганимча йўқ, деб айтган эди. Уни чақалок Аурелианони солиб келишган саватдан сал каттароқ тобутда кўмишди; дағн маросимида унча кўп одам бўлмади. Бунинг сабаби, биринчидан кўпчиликнинг Урслани унугиб юрганида, иккинчидан, чидаб бўлмас жазирاما эди: ўша куни чоигоҳда ҳаво шу қадар қизиб кетгандики, қушлар ўз йўналишларини йўқотиб, ўзларини деворга ёки деразадаги темир тўрларга уриб нобуд бўлишарди.

Дастлаб, қушлар ўлатга чалинибди, деб ўйлашди. Уй бекалари хоналарни қуш ўлигидан тозалайвериб жони ҳалқумига келарди. Жониворлар, айниқса, пешинги хордик пайтида кўплаб ўларди. Эркаклар қуш ўликларини араваларга жойлаб, дарёга әлтиб ташлашарди. Зиндаи Масех куни юз ёшли падре Антонио Исабел черков минбаридан туриб, Ўлмас жуҳуд қушларга ўлат балосини юборди, у дажжолни ўтган кечада ўз кўзим билан кўрдим, деб айтди. Падренинг айтишича, Ўлмас жуҳуд таке билан худосиз бир аёлнинг зурёди экан, унинг нафаси ҳавони ўтдек қиздириб юборади, ул дўзахини кўришнинг ўзиёқ аёлларни валади зиноларни туғиши жазосига мустаҳқиқ этади... Падренинг маталини деярли ҳеч ким жиддий қабул қиласди, негаки юздан нари ҳатлаган ҳазратнинг аллақачон ақлдан озгани бутун шаҳар ахлига аён эди. Лекин чоршанба куни эрта тонгда аёл кишининг даҳшатли бақириғи шаҳарни оёққа турғизди. Аёл номаълум икки оёқли хайвоннинг айри туёғи изларини кўриб қолганди, излар шу қадар аниқ ва равшан эдики, унинг эгаси ўша руҳоний таърифлаган даҳшатли мавжудот эканига заррacha шубҳа қолмади. Одамлар ҳовлиларига тузоқлар қўйишиди. Орадан сал ўтмай бир сирли келгинди кўлга тушди. Урсланинг ўлимидан сўнг икки ҳафта ўтгач, Петра Котес билан Аурелиано Иккинчини яrim кечаси кўшни ҳовлидан эшитилган новвосча мўнграшига ўхшаш вахимали йиги уйғотди. Улар уйдан югуриб чиқишигандарида, бир тўда эркаклар маҳлукни усти қуруқ шоҳ-шабба билан никобланган ҳандак тубидаги ўткир козиқлардан тортиб чиқаришарди. Маҳлук бошқа бўкирмади. Гарчанд, жуссаси кичик бўлса-да, вазни каттагина — хўқизникидан колишимасди, ярасидан япил рангли, ёнишкоқ қон оқарди. Танаси каную эски чандикларга тўлиб-тошган дағал жун билан қопланган маҳлук руҳоний айтган дўзах балосига ўҳшамас, аксинча баъзи аъзолари одамга ҳам ўҳшаб кетарди; аниқроғи, у одамни ёмас, касалманд фариштани эслатарди, кўллари оппок ва нозик, кўзлари ғамгин ва катта-катта эди, ҳар иккала курак суюгида тўмтот, чандикли қолдиклари кўриниб турар, афтидан унинг бакувват қанотлари ўтингчининг болтаси билан кесиб ташланган эди. Жасадни ҳамма кўрсин деб, бодом дарахтига тўтиғидан осиб қўйишиди, сасий

бошлаганидан кейин гулханда ёкиб юбориши, чунки мурда дарёга ташлаб юборилиши керак бўлган ҳайонга ёки дағнга муносаб христианга тегишлими — буни хеч аниқлаб бўлмасди. Шунингдек, күшларнинг қирилишига ростдан ҳам у сабабчи эдими — буни ҳам билишолмади. Аммо бирорта ҳам келинчак рухоний айтган валади зино туғмади, жазира маисик ҳам пасаймади.

Йилнинг охирида Ребека оламдан ўтди. Унинг содик хизматкори Арзенида ҳукумат вакилларига уч қун илгари бекаси беркиниб олган ётоқхона эшигини бузишларни сўраб мурожаат қилди. Эшикни бузишганда, темироткидан соchlари тўкилиб кетган Ребека катта бармофини оғзига солиб, ўзининг гарибона тўшагида чангак бўлиб ўтарди. Аурелиано Иккинчи дағнি маросимини ўз гарданга олди. Уйни бирорта одамга сотиш ниятида тузаттироқчи бўлди, аммо бу бинога вайроналик руҳи жудаям чуқур сингган: деворларни бўяш биланоқ тағин ёрлиб кетар, оҳакнинг энг қалин қатлами ҳам поллар орасидаги зааркунанда ўтларнинг ўсишига халақит беролмас, чирмовиқлар беомон равишда бўғизлашаётган тирговиҷлар эса чириб тугаганди.

Ёмғир тинган пайтда Макондода хаёт ана шу тарзда кечарди. Одамлар фоят ланж ва танбал бўлиб қолдилар. Уларнинг хотираси жуда сусайиб кетди. Неерланд битимининг навбатдаги юбилейи муносабати билан полковник Аурелиано Буэндия неча марта рад этган орденни унинг авлодларига топшириш учун республика президенти Макондога ўз вакилларини юборди. Вакиллар полковникнинг зот-зурриёдини ахтариб, кечгача овора бўлишиди. Аурелиано Иккинчи орденни соғ тилладан қилинган деб ўйлаб, олишга рози бўлди. Президент вакиллари мукофотни тантанали топшириш маросими учун оркестр ёллаб, нутқлар тайёрлаб қўйишган бўлса-да, Петра Котес «Бу қилинг номуносиб», деганидан сўнг Аурелиано Иккинчи аввалги фикридан қайтди. Худди шу аснода Макондога лўлилар — Мелькиадес таълимотининг сўнгти тарғиботчилари келишиди. Улар ташландик шаҳарни, унинг овсар одамларини кўриб, тағин қўлда оханрабо парчаларини тутганча, уйма-уй юриб, уларни Бобил олимларининг энг сўнгги ихтироси, деб эълон қилишиди. Яна каттакон заррабини намойиш этишиди. Оҳанграбо таъси-

рида идиш-товоқларнинг қимирлашини кўриб, кўпчилик одамларнинг оғизлари очилиб қолди. Лўли қизнинг оғизидаги сунъий жағини олиб яна жойига қўйишини кўриш учун эллик сентаво тўлаганлар ҳам анчагина эди. Кимсасиз ва юксиз бир неча вагонни зўрға судраб келаётган шалоғи чиққан поезд хувиллаб ётган станцияда ора-сира тўхтаб ўтарди. Авваллари жаноб Брауннинг шиша томли, бежирим ўриндикли вагони тиркалгувчи, доимо пасажирлар билан лимо-лим поезддан, то кечгача станцияга галма-гал келиб турадиган бир юзу йигирматача вагон-холодильнидан иборат мева ташувчи составдан шугуна қолган эди, холос. Падре Антонио Исабелнинг күшларга кирон келтирган ўлат ва Ўлмас жуҳуднинг ўлдирилгани ҳақидаги фалати хабарини текшириб кўриш учун Макондога суд амалдорлари келди. Улар мўътабар падренинг болалар билан бекинмачоқ ўйнаётганини кўришиди. Хуллас, падренинг хабари эътиборсиз қолди ва унинг ўзи жиннихонага топширилди. Бир неча кундан сўнг шаҳарга падре Аугусто Анхель келди. У янгиликка интилувчан рухонийлардан бўлиб, муросасиз, довюрак ва ҳатто кўпол эди, падре диндорлар руҳини кўтариш ва ғоғил бандаларни уйғотиб ибодатга чорлаши учун кунига бир неча марта қўнғироқ чалди. Аммо бир йил ўтар-ўтмас падре Аугусто Анхель мағлубиятини тан олди: шаҳар ахли ибодат қилишдан кўра тузукроқ овқатланиши, сўнг бемалол чўзилиб ётишини афзал кўради.

Урсуланинг ўлимидан сўнг уй ташландик бўлиб қолди. Орадан кўп йиллар ўтгач, динсиз, хушчақчақ, замонавий аёл бўлиб етишган, ҳаробалик руҳини чўчитиб юбориш учун эшик ва деразаларни ланг очган, боғни қайта тиклаган, ҳатто куппа-кундуз куни йўлаклар бўйлаб безбетларча ўрмалаган сарик чумолиларни қириб ташланган ва Буэндиалар масканидаги сўниб қолган меҳмондорчилик руҳини тикламоқчи бўлган кескин ва иродали Амаранта ҳам уйни бу фариблидан кутқара олмади. Фернанданинг узлатчилик эҳтироси Урсуланинг жўшқин юз йиллик йўлига ғов бўлиб тушди. Гармесел тинганида Фернанда нафақат эшикларни очтиришдан бош тортди, балки ота-онасининг маслаҳатига биноан, ўзини тириклай қўмиш учун деразаларга ёғоч бутлар қоқиши буюрди. Унинг табиби ғайблар билан ёзишмалари хеч қандай

натижа бермасди. Ахири, уларнинг хатларида белгиланган кун ётоғига кириб, эшикни ичидан беркитиб олди, бошини шимолга қаратиб түшакка ётди ва оппок чойшабга ўралди; кечаси соат бирда юзига муздай латта босишганини хис килди. Уйғонганида деразадан күш нурлари ёғиларди. У баданида чотидан бошланиб, то кўкрак суюғигача чўзилган ёйсимон чандикни кўрди. Фернанда табиби файблардан ҳали операциядан сўнгги дам олиш муддати тугамасданоқ нохуш мактуб олганди. Хатда у олти соат давомида обдан текширилганлиги, лекин организмида номи бир неча марта тақрорлаган касалликни кўзғовчи хеч қандай белги топишга олмаганилиги айтилган эди. Нарсаларни ўз номи билан атамаслик ода-ти Фернандани яна бир карра доғда қолдирди, чунки жарроҳ-телепатлар унда фақат ягона касаллик — бачадоннинг пастга тушганини аниқлашган бўлиб, бу дардни операция қилмасдан оддий бандаж ёрдамида даволаш мумкин эди. Фернанданинг хафсаласи пир бўлиб, табиби файблардан аникроқ изоҳ талаб қилди, аммо табиблар унинг хатларига жавоб бермай кўйишиди. Нотаниш «бандаж» сўзининг залвори эзib ташлаган Фернанда, уятни йиғишириб, шаҳардаги француз врачдан сўраб билмоқчи бўлди, лекин француз уч ой илгари оғилхона-да ўзини ўзи осиб ўлдирган, уруш ветеранларидан бири, полковник Аурелиано Буэндианинг эски қуролдош дўсти халқнинг истагига қарши бориб, уни қабристонга дафн этган экан. Шунда Фернанда Хосе Аркадиодан кўмак сўради ва ўғли Римдан онасиға бандаж, ундан қандай фойдаланиш ҳакида кўлланма юборди. Фернанда ёзувларни ёдлаб, хасталигини ошкор этмаслиги учун қўлланмани ҳожатхонага ташлаб юборди. Бу ўринисиз эҳтиёткорлик эди, чунки хонадон ахли Фернандага мутлақо эътибор бермай кўйиган эди. Санта София де ла Пьедад қариб-чуриган эди. У бутун оила аъзолари учун овқат тайёрлаб, қолган вақтини эса Хосе Аркадио Иккинчига бағишиларди. Гўзал Ремедиоснинг жозибасини қисман мерос килиб олган Амаранта Ursула эса, илгарилари Ursулани кийнашга кетадиган вақтини энди дарс тайёрлашга сарфларди. Аурелиано Иккинчининг қизи ўткир ақл аломатларини намойиш эта бошлади. Қолаверса, у жуда тиришқоқ эди. Айни хислатлари отасининг қалбida ил-

ўргатди, қўлёзмаларни ўрганишга жалб этди ва муҳими, Макондога банаң компанияси келтирган оғатлар хақида ўз шахсий фикрларини уқдира олди; бу фикр тарихчилар таъкидлаган ва дарслкларга битилган уйдирма ривоятлардан тубдан фарқ қилгани учун ҳам, орадан анча йиллар ўтиб, Аурелиано улғайиб ҳаётга аралапганида, бу ҳикояларига ҳеч ким ишонмаслиги тайин. На гармсел, на чанг ва на жазира мақоми кира оладиган хилват хонада иккови ўтиаркан, соябони қарғанинг қанотига ўхшаган шляпа кийиб олган, улар туғилмасдан анча илгари шу ерда, деразага орқасини тутиб, коинот ҳақида ҳикоялар сўзлаб берган қариянинг шарпасини эслашди. Улар бу хонада март ойи ҳамда душанба қунлари мангу туришини баравар англашди ва оила аъзолари Хосе Аркадио Буэндиани нега жинни атаб янгишганларини ҳам фаҳмлашди. Ҳа, вақт ҳам ҳалокатга учраши, шу боис, унинг бир парчаси хоналардан бирига тушиб, худди тошқин селнинг бир бўлاغи кўлмакда қолиб кетгани каби тўхтаб қолиши мумкин эди. Бундан ташқари, Хосе Аркадио Иккинчи қўлёзмаларнинг криптографик белгиларини туркумларга ажратиб, шу асосда жадвал тузишга муваффақ бўлди. У Мелькиадеснинг чиройли ҳуснхатида ёзилган, кичкина қандалау ўргимчакканаларга ўхшаш ёзуви қирқ еттидан эллик учтагача ҳарфи бор алифбога мос келишига ишонч хосил қилди. Шунга монанд алифбони инглиз энциклопедиясида кўрганини эсладию таққослаш учун ўша китобни олиб келди. Жадваллар хақиқатда бир хил эди.

Аурелиано Иккинчи илгари, жумбоқли лотерея ташкил этган пайтлари, ҳар куни эрталаб томоғини нимадир қисаётганини сезарди, гёёки ўша жойда кўзёпни тикилиб колгандек эди. Петра Котес буни вақтинчалик бир касаллик деб ўлади ва ярим ой давомида жазманинг танглайига тиш чўткаси ёрдамида асал ҳамда шолғом сувини суртди. Томоғидаги шиш йириклишиб, нафас олиши қийинлашиб қолганида, Аурелиано Иккинчи дардга қарши бирор чора бор-йўқлигини билиш учун Пилар Тернеранинг қошига борди. Аммо юз ёшини яширин исловатхона бекаси лавозимида дадил кутиб олган бувиси ҳануз медицинани хурофот деб билар, шу боис карта фолига мурожаат қиласди. Фолига томоғига қарға валет

қиличи қадалган топпон қирол чиқди. Пилар Тернера Фернанда эрини сийқаси чиққан усул, яъни унинг расмига ниналар санчиб, уйга қайтармоқчи бўлаёттанини, аммо афсунгарликда естарли малакаси бўлмагани сабабли, Аурелиано Иккинчининг томоғидаги шиш билан чекланганини айтди. Лекин Аурелиано Иккинчи оиласи альбомларида бус-бутун сақланаётган, тўйда туширилган расмидан бошқа бирор таям сурати йўқлигини эслади. Хотиндан яширинча бутун уйни тинтиб қўрди ва кийим шкафидан антиқа қилиб ўралган бир неча дона бандаж топиб олди. Бу кизил резинкалар жоду бўлса керак, деб ўйлади-да, биринчи чўнтагига тикиб, Пилар Тернерага олиб борди. Фолбин бандажнинг не мақсадда қўлланишини аниклай олмади, лекин бу матоҳ унга шу қадар шубҳали туюлдики, Аурелиано Иккинчига қолганларини ҳам олиб келишини буюрди, сўнг ховлида гулхан ёқиб, уларни ҳар эҳтимолга қарши кўйдириб юборди. Фернанда ўқитган дуо Аурелиано Иккинчига бирор зарар етказмаслиги учун Пилар Тернера битта курк товуқ сотиб ол, устига пешобингни сепиб, кейин товуқни каштан остига тириклайн кўмиб юбор, деб тайинлади. Аурелиано унинг айтганларини ихлос билан бажарди ва товуқни кўмиб бир оз енгил тортгандек бўлди. Фернанда бандажларнинг йўқолишини табиби файбларнинг интикомига йўйди, кўйлаганинг ичига тикиб, ўғли юборган янги бандажларни ўша ерга солиб қўйди.

Товуқ кўмилганидан олти ой ўтгач, Аурелиано Иккинчи ярим кечаси йўталдан уйғониб кетди. Гўё улкан қисқичбақанинг темир қисқичлари ичини тилка-пора қилаётгандай эди. Сехрли камарларни гулханда ёқмасин, қанча товуққа пешобини сепмасин, бари бир ўлиши аниқ, ҳа, факат шугина ягона қайгули ҳақиқат экан. Бу ҳақида ҳеч кимга оғиз очмади. Амаранта Урсулани Брюсселга юборишдан олдинрок ўлиб қолишдан кўркиб, энди хафтада бир марта эмас, уч мартадан лотерея ўйини ташкил қиласди. Ҳали қўёш чиқмасдан бутун шаҳарни кезиб чиқар, ҳатто энг узоқ ва қашшоқ кварталларга ҳам етар ва ўлимани бўйнига олган бандаларга хос маъюслик билан лотерея билетларини сотишга уринарди: «Иллюхий тақдир деганлари шу! — деб бақиради. — Уни кўлдан чиқарманглар, негаки факат юз йилда бир маро-

таба келади!» Аурелиано Иккинчи бор иродасини тўплаб, ўзини хушчақчақ баҳтиёр қўрсатишга уринар, аммо унинг қонсиз, тер босган юзига караб, бу дунёдан насибаси узилганини билиб олиш мумкин эди. Аурелиано Иккинчи баъзан бегона кўзлардан қочиб, яйдоқ далага чиқиб кетар, ичини тилка-пора килаётган темир қисқичлардан лоақал бир дақиқа тин олгани ўтирап эди. Виктрол ёнида харидорсиз мудом зерикиб турадиган ёлғиз аёлларни лотерея олишга ташвиқот қилиш мақсадида яrim кечаси исловатхоналар касабаси бўйлаб кезарди. «Манави номер тўрт ойдан бери ҳеч кимга тушгани йўқ, — дерди аёлларга билет қўрсатиб. — Кўлдан чиқарманглар, хаёт сиз ўйлагандан ҳам қисқароқ». Охир-оқибат одамлар уни хурмат қилмай қўйишидни ва ҳаётининг охирги кунларида одатдагидек, дон Аурелиано эмас, ҳеч бир уялмай-нетмай, «Дон Илоҳий Тақдир», деб аташарди. Аурелиано Иккинчининг овози тобора пасайиб, охири итнинг ириллашига ўхшаб қолди, аммо у ўзида ҳалқни Петра Котеснинг уйда ўйналадиган лотереяга жалб этишига етарли куч топарди. Дард кучайгандан кучайиб, лотереяга тикилаётган чўчқаю эчкиларнинг пули қизини Брюсселга ўқишига юборишига етмаслигини пайқади. Шунда миясига ялт этиб бир фикр келди: энди у лотереяга тошқин ювиб кетган далаларни тикади, пулдор одамлар бу ўлик далаларни бемалол ўзлаштириши мумкин. Айни фикр одамларга жозибали туюлди, ҳатто янгича лотерея хақида алькальд, яъни шаҳар ҳокимининг ўзи эълон чиқарди... Билет киммат — юз песо турарди. Одамлар ўзаро пул тўплаб, уни харид қилишарди. Ҳаттоқи мустақил ширкатлар тузилди. Бир ҳафта деганда билетлар сотилиб бўлинди, ютуқ чиққанлар кечқурун катта базм уюштирипди. Базмда Аурелиано Иккинчи аккордеонда сўнгги бор Франциско Одам қўшикларининг қуйини чалди, лекин сўзини айтольмади.

Шундай қилиб, икки ойдан кейин Амаранта Урсула Брюсселга жўнаб кетди. Аурелиано Иккинчи қизига нафакат бу гайриоддий лотереядан тушган даромадни, балки сўнгги ойларда йикқан ҳамма маблағини, щунингдек, пианола, клавикорд ва яроқсиз ҳолга келган мебелларни сотиб туширган пулларни ҳам тутказди. Унинг хисобитобича, бу пуллар то қизи ўқишини тугатишига қадар

естарди. Брюссель шаҳрининг гуноҳга ботган Париждан яқинлигидан дарғазаб бўлган Фернанда қизининг сафарига қаттиқ қаршилик қўрсатди. Лекин падре Анхель Амаранта Урсуланинг ўқиши тугагунича яшаб туришга сўз берган роҳибалар ихтиёридаги католик қизлар пансионига ёзib берган тавсияномасини кўргач, тинчланди. Бундан ташқари, падре Анхель Толедога борувчи роҳибаларни қидириб топди ва қизни ўzlари билан бирга олиб кетишига, Толедода эса уни нақ Брюсселнинг ўзигача қузатиб кўядиган ишончли йўлдошларга топширишига уларни кўндириди. Бу масала юзасидан қизғин ёзишма бораётган пайтда Аурелиано Иккинчи Петра Котес ёрдамида Амаранта Урсулани сафарга хозирлар эди. Унинг кийим-боши илгари Фернанданинг сепидан бўшаган сандиққа жойланди. Сафар шу қадар пухта ўйланган эдикки, бўлажак толиба ҳатто Атлантика океанини кийишини, қирғоққа етганда киядиган мис тугмачали кўк пальтосию сахтиён бошмоқчasi қаерда ётганини ёддан айтиб берарди; кемадан тушаётганида сувга йиқилиб кетмаслик учун трапда ўзини қандай тутишини, роҳибалардан бир қадам ҳам ортда қолмаслигини, каютадан фақаттинга овқат ейиш учун чиқишини, очиқ денгизда ҳеч кимнинг — на аёл, на эркакнинг саволларига жавоб қайтармаслигини жуда яхши биларди. У ўзи билан бирга денгиз касалига қарши дори солинган шиша идиш ва падре Анхель ўз қўли билан ёзган бўронга қарши олтига дуо битилган дафтари олди. Фернанда қизига пул сақлаш учун брезент камар тикиб бериб, уни тунда ҳам ечмасликни тайнинлади. Яна хлор билан яхшилаб ювилган, спирт шимдирилган пахтада артилган тунги тилла тувагини ҳам ҳадя қилмоқчи бўлдию, лекин қизи бўлажак курсдошларим кулади, деб тувакни қайтариб берди. Орадан бир неча ой ўтгач, ўлим тўшагида ётган Аурелиано Иккинчи қизини охирга марта қай холатда кўрганини эслайди — ўшанда Амаранта Урсула Фернанданинг сўнгти маслаҳатларини эшитиш учун иккинчи класс вагонининг чанг бостан ойнасини очишга бефойда уринади. Сунъий капалак гул қадалган кўйлак кийган, кенг пошиали сахтиён туфлию эластик боғичли пайпокда бўлган, ўрта бўйли, узун сочлари елкасига ёзилган бу қизнинг қараши Урсуланинг

худди ана шу ёшдаги қарашидек ўткир эди. Унинг йифламай, кулмай жиддий хайрлашиш одати, Амаранта Ursula катта бувисининг руҳий қатъиятини ҳам мерос қилиб олганини билдиради. Жойидан қўзғалётган вагон билан ёнма-ён бораётган Аурелиано Иккинчи хотини қоқилиб кетмаслиги учун уни қўлидан ушлаган эди. У қизи қўл учиди ўпич узатганини кўрди ва бунга жавобан зўрга қўл силкишга улгурди. Эру хотин қуёш то уфқдаги кичик нуктага айлангунча узоқ туришди. Улар тўйларидан сўнг илк бор қўл ушлашиб туришарди.

Тўққизинч август куни қайгули келди. Брюсселдан ҳали биринчи хат келмай туриб, Хосе Аркадио Иккинчи Мелькиадеснинг хонасида Аурелиано билан сухбатлашаркан, худди томдан тараша тушгандек:

— Бир умрга эслаб қол, — деди, — улар уч мингдан кўпроқ эди ва ҳаммасини денгизга улоқтиришди.

У шундай дедиую қўллэзмалар устига юзтубан йиқилиб, кўзлари очиқ ҳолда жон берди. Худди шу дақиқанинг ўзида Фернанданинг тўшагида эгизак акасининг томогидан темир қисқичлар билан азобли кураши хотима топди. Ушбу воқеадан роса бир ҳафта бурун Аурелиано Иккинчи овозидан айрилиб, нафаси қисилиб, эти терисига ёпишган бир афтодаҳол ҳолда уйига қайтиб келди. У ўзининг сандиқларию абжафи чиққан аккордеонини ҳам ола келган, хуллас, хотинининг кўз олдида ўламан, деб берган ваъдасининг устидан чиқмоқчи эди. Петра Котес кийимларини жойлашда кўмак берди, маҳбуби билан хайрлаша туриб бир томчи ёш тўкмади, аммо у Аурелиано Иккинчи тобутда кийиб ётишни истаган мойланган ботинкаларни сандиққа солишни эсидан чиқариб қўйди. Шу сабабли Петра Котес Аурелиано Иккинчининг ўлимини эшитгани ҳамон қора либос кийди, ботинкани газетага ўради ва Фернандага, унинг жасадини қўрай, рухсат бер, деб ялиниди. Бироқ Фернанда уни оstonага ҳам ўйлатмади.

— Ўзингизни ўрнимга қўйиб кўринг, — дея илтижо қилди Петра Котес. — Уни севмасам, ўзимни шунчалар хўрлармидим?

— Бирорвинг эри билан ўйнашган аёлга ҳар неки хўрлик ҳам озлик қиласди, — деб жавоб қайтарди Фернанда. — Яххиси, ўзинг илакишишган бошқа эркаклардан

бирининг ўлимини кута қол, ботинканиям ўшангага кийгизасан.

Ваъдасига содик қолган Санта София де ла Пьедад Хосе Аркадио Иккинчини тириклай кўмишмаётганларига ишонч хосил қилиш учун, ўғлининг бошини ошпичоқ билан кесиб ташлади. Ака-укалар бир хил тобутга жойлаштирилди, шунда одамлар эгизаклар ўлганларидан кейин яна бир-бирига ўхшаб қолганини қўришди. Аурелиано Иккинчининг эски ҳамтвоқлари унинг тобути пойинга «Түғинглар, сигирлар, умр қисқа!» деб ёзилган лента ўралган гулчамбар қўйишиди. Фернанда бу таҳқирдан ғазабга келди ва гулчамбарни ҳожатхонага улоқтиришини буюрди. Фуссага чўмган ароқҳўрлар тобутларни қабристонга элтишиди, бироқ сўнгги онларда сал довдираф қолишидими, Хосе Аркадио Иккинчига аталган қабрга Аурелиано Иккинчини қўмишиди.

* * *

Аурелиано Мелькиадес хонасида анча йиллар банд бўлди. У тўзиган китобдан ақл бовар қилмайдиган афсоналарни, роҳиб Герман Шол таълимотининг қисқача баёнини, демонология¹ фани тавсифлаган мақолани, ҳикмат тошини қидириш қўлланмасини, Ноstrадамуснинг «Аср» асарини, унинг ўлат ҳақидаги тадқиқотларини ёдлаб олди ва шу тариқа алаҳисиб ўзи яшаётган замондан бехабар қолди. Аммо ўрта асрларга доир барча муҳим билимларга эта эди. Энди бу пайтга келиб, кенжАурелиано туппа-тузук ўсмир эди. Санта София де ла Пьедад хонага қай соатда кириб келмасин, у доимо китоб ўқиётган бўларди. Аёл эрталаб бир чашка қандсиз кофе, тушда ковурилган банану бир ли-копча қайнатилган гуруч (Аурелиано Иккинчининг ўлимидан сўнг шу таомга кунлари қолган эди) олиб келарди. Санта София де ла Пьедад ўсмирнинг сочини олар, битларини терар, эски сандиқлардан топилган кийимларни унга мослаб кичрайтиради, мўйлови сабза ура бошлаганида эса унга полковник Аурелиано Буэндианинг устараси билан стаканчасини келтириб бер-

¹ Демонология – христианлар мифологиясидаги шайтон ва ажиналар табиитини ўрганувчи фан.

ди. Меменинг ўғли марҳум полковникка ўз пуштидан урчиган ўғилларидан кўра кўпроқ ўхшаб кетарди, буни йигитнинг бўртиб чиқсан ияги, оғзи атрофидаги кескин, мағруронча чизиклардан ҳам билса бўларди. Бир вақтлар Аурелиано Иккинчи Мелькиадес хонасида ўтирад экан, гўё ўзи билан ўзи гаплашаётгандек туюларди, Урсулага, Санта София де ла Пьедад кенжА Аурелианода ҳам шу ҳолатини кузатди, факат у Мелькиадес билан сухбатлашарди. Эгизак ака-укаларнинг ўлимидан кейин сал ўтиб, иссиқ чошгоҳ маҳали чароғон дераза ёнида соябони қарға қанотини эслатувчи шляпа кийган маъюс чол пайдо бўлди. Аурелиано қўлёзмалар алифбосини туркумларга бўлишни эндиғина тамомлагани боис, Мелькиадеснинг қофозлар қайси тилда ёзилганини билиб олдингми, деган саволига ҳеч иккимасдан:

— Санскритда ёзилган, — деб жавоб берди.

Мелькиадес ҳадемай бу хонага келиб-кетиши тугашини айтди. Кўлёзмаларни улар битилганига роса юз йил тўлгунича ўқиш учун Аурелиано санскрит тилини мукаммал билиб олиши керак эди, ўшандагина Мелькиадес ажал масканига хотиржам кетади. Мелькиадес кенжА Аурелианога банаан компанияси замонида фолбинлар ўтирадиган жой — дарёга элтувчи тор кўчада яшайдиган каталониялик бир олимнинг китоб дўконида санскрит тили қўлланмаси борлигини, агар тезроқ ҳарид қилмаса, китобни олти йилдан кейин куя сб қўйишини маълум қилди. Йигитча Санта София де ла Пьедадга ўша олимнинг дўконига бориб, «Озод Куддуси Шариф» китобини ва Мильтон поэмалари ўртасида, китоб токчасининг иккинчи қаторида, ўнг бурчакда турган китобни ҳам олиб келинг, деб сўраганида, аёл хайратга тушди. Айни хайрат — Санта София де ла Пьедаднинг умрида биринчи бор туйғуларини ошкор этиши эди. Аёл саводсиз эди, шу сабабли, Аурелиано айтган гапни қаттиқ ёдда тутди, устахонага яшириб қўйилган ўн етти тилла балиқчадан бирини сотиб, китобга етарли пул топди — солдатлар уйларини тинтуб қилишган ўша оқшомдан сўнг, балиқчалар яшириб қўйилган жойни факат Аурелиано иккovi биларди.

Аурелиано санскрит тилини қунт билан ўрганарди. Мелькиадес энди жуда кам келарди. У гўё чошгоҳнинг

кўзни қамаштирувчи ёруғига қоришиб, борган сари узоклашар эди. Лўли охирги бор келганида Аурелиано чолни кўролмади, аммо «Мен Сингапур ботқоқларида безгакдан ўлдим», деб пичирлаганини зўрға эшитиб, хонада эканини ҳис қилди. Ўша куни ёк хонага чанг, жазирама иссиқ, чумолилар, китобу қўлёзмаларни уларга жо этилган ҳикматларига қўшиб еб ташлайдиган кучларнинг киришига монелик қиласидан сехрли куч ҳам йўқолди.

Хонадонда озиқ-овқат етарли эди. Аурелиано Иккинчи вафотининг эртаси куни ароқхўр дўистларидан бири Фернандага «Мен марҳум эрингиздан қарз олувдим», деб анчагина пул берди. Энди ҳар чоршанбада уйларига турли егуликлар солинган тўқима сават олиб келишарди. Саватни таҳқирнинг зўри — фанимга садака бериш, деб ўйлаган Петра Котес юборишига ҳеч ким шубҳаланмас эди. Петра Котеснинг қалбида тўпланиб қолган аддават ўзи ўйлаганидан ҳам тезроқ тарқаб кетди, аммо Аурелиано Иккинчининг собиқ маҳбубаси олдинига такаббурликдан, сўнгра эса азбаройи ачинганидан марҳумнинг бевасига озиқ-овқат юборишини канда қилмади. Кейинчалик, лотерея тарқатишига кучи қолмаган кезлари ҳам гарчанд ўзи оч колса-да, кундошига овқат юбориб турди. Бу ҳол кундошининг тобутини ерга қўйишганини ўз кўзи билан қўрмагунича давом этди.

Хонадон ахли камайиб, ярим асрдирки рўзгорни елкасида тутган Санта София де ла Пьедаднинг ишлари камайтандай бўлди. Оилага фаришталардек олижаноб Гўзал Ремедиосни, мағрур Хоше Аркадио Иккинчини хадя килган, ўзини гўдаклар тарбиясига, гарчи улар ўзларининг шу аёлга ўғил ёки невара эканлигини билишмасада, бағишлаган аёл Аурелианога ҳам меҳр билан қаарди. У Аурелиано аслида ўзига чевара эканини билмасди. Бу индамас ва одамови аёлнинг дунёдан нолиганини ҳеч ким эшифтмаган эди. У каламушлар шовқин солиб чиқадиган қазноқнинг полида, яйдоқ ерга бўйра тўшаб ухларди. Санта София де ла Пьедад бир куни ярим тунда унга аллаким коронглилик қаъридан тикилаётганини сезиб, чўчуб уйғонганини ҳеч кимга айтмади. Бу кейин унинг қорнидан ўрмалаб ўтган қора йлон эди. Агар бу тўғрида Урсулага гапириб берганида, у тунаганиш, албатта, ўз тўшагини берган бўларди. Ўшанда ҳеч ким ҳеч

нарсани сезмасди, чунки бироннинг дикқатини жалб этиш учун галеряга чикиб айюханос солиш зарур эди – нон ёпишнинг заҳмати, урушнинг бекарорлиги, болалар тарбияси ташвишлари яқин одамингнинг рўшинолиги хакида ўйлашга имкон бермасди. Бечора аёлнинг ташвишини ейдиган ягона киши Петра Котес эди. Санта София де ла Пъедад уни бирор марта кўрмаган эди. Петра Котес энг оғир кунлари – Аурелиано Иккинчи билан лотереядан тушган тангаларни кечалари тақсимлаб чиқишигандан пайтларида ҳам Санта София де ла Пъедаднинг кўчага чиққанда киядиган бирор кўйлаги ёки туфлиси бўлсин, дея жони ҳалак бўларди. Фернандани хонадонида қабул қилганида, Санта София де ла Пъедадни борйиги оқсоч аёл деб ўйларди. Фернандага бу изохлар файритабий туюлар, оқсоч аёлнинг аслида ўзига қайнона эканини зўрга англаса-да, унинг кимлигини тез орада эсидан чиқариб қўярди. Санта София де ла Пъедад эса ўзининг ўта итоаткорлигидан мутлақо азият чекмас, аксинча, хоналар бўйлаб бетиним, сассиз кезиш, ўзи ёшлигидан бери яшаб келаётган, банан компанияси даврида оиласвий маскандан кўра кўпроқ казармага ўхшаб қолган бу баҳайбат уйни ҳамиша саранжом-саришта сақлаш ёқарди. Лекин ўзининг ҳаддан ташқари серҳаракатлиги ва одамларин лол қолдирувчи ишчанлигига қарамай, Урсланинг ўлимидан сўнг уям қарилкни тан олди. Уй ҳам ўз навбатида мункиллаб қолгандай эди. Деворларни маин пўпанак қоплади, ҳовлини ўт-ўланлар босиб кетди, галеренянинг цемент полини ёввойи ўтлар тарс-тарс ёриб юборди. Ёриқлардан роса юз йилча олдин Урсула кўрган, Мелькиадес сунъий жагини солиб кўйган сувли стаканда қулф урган ўша таниш сариқ гулчалар униб чиқди. Табиатнинг беомон қудратига қарши курашгани на вакти, на кучи бўлган Санта София де ла Пъедад кечқурун яна бари бир қайтиб келадиган калтакасакларни хайдаш учун кунбўйи ётоқма-ётоқ айланарди. Бир куни у эрталаб пой-деворни илма-тешик қилиб юборган сариқ чўмолиларнинг боғни кесиб, ранги ер рангига ўхшаб колган бегониялар ўсуви галеряга, ундан уйнинг ичига кириб бораётганларини кўриб қолди. Санта София де ла Пъедад дастлаб уларни супургида йўқ қилмоқчи бўлди, кетидан турли заҳарли дорилар сепди. Охири, сўндирилган оҳак

қўллади ҳамки, уринишлари беҳуда кетди – ўжар бу ҳашаротлар эртасига тағин пайдо бўлишарди.

Болаларига ҳат ёзиш билан банд Фернанда вайронагарчилик даҳшатли тус олганини, уни ортга қайтариш мумкин эмаслигини ҳали англамаган эди. Санта София де ла Пъедад танҳо ўзи курашишга мажбур бўлди. У ошхонага киришга уринаётган ёввойи ўтларга қарши жанг қилар, бирпасдан сўнг деворларда яна пайдо бўлувчи ўргимчак уяларини сидириб ташлар, термитларни инларидан кувиб чиқарди. Аммо у ўзи озода сақлашга уриниб, кунига уч маҳал супуриб-сидираётган Мелькиадеснинг хонасида ҳам чанг ва ўргимчак уяси пайдо бўлаётганини, полковник Аурелиано Буэндия билан уйни тинтуб қилган қуёш офицергина гувоҳ бўлган ўша ифлос ва ғариб ҳолга тушаётганини кўрганидан сўнг, хона таслим бўлганини тан олди. Шунда у кўчага чиқиш учун асраб қўйган қўски кўйлагини, Урсланинг эски ботинкасини, Амаранта Урсула совға қилган оддий пайпокни киди, қолган кийимларини эса тугиб олди.

– Ортиқ ҷидолмайман, – деди у Аурелианога. – Бу катта уй ташвиши энди менга оғирлик қилади.

Аурелиано ундан қаёқка боришини ўйлаётганини сўраганда Санта София де ла Пъедад мужмал қўл силтаб қўйди, аммо сал туриб, ҳаётининг сўнгги йилларини Риоачидаги жияни ёнида ўтказмоқчи эканини айтди. Унинг уйдан факат шахсий жамғармаси – бор йўғи бир песою йигирма беш сентаво билан чиқиб кетаётганини кўрган Аурелиано Санта София дела Пъедадга ўн тўртта тилла баликча берди. Аёлнинг йиллар залворидан букчайиб, оёғини зўрга судраганча, қўлидаги гарид тутун билан сокин ҳовлини кесиб ўтганини, лўқидонни тушириб қўйиш учун қўлини дарча тиркишига сукканини кўрди. Шу-шу, Аурелиано Санта София де ла Пъедадни бошқа ҳеч қаҷон кўрмади ва у тўғрида ҳеч нарса эшитмади ҳам.

Санта София де ла Пъедаднинг уйни тарк этганини эшитган Фернанда кун бўйи жавради. Сандиқларни, шкафларни титиб, буюмларини бирма-бир текшириб кўриб, қайнонаси нарса олиб кетмаганига ишонч ҳосил қилди. Кейин умрида биринчи бор печка ёкишга уриниб, бармоғини қуйдирди, ахири, ўзини камситиб бўлса-

да, Аурелианодан, кофе қандай тайёрланади, деб сўрашга мажбур бўлди. Бу ўсмир бора-бора ошхонадаги ҳамма ишларни ўз зиммасига олди. Фернанда уйғонганида столда нонушта тайёр турарди. Овқатлангач, у яна ётоғига қайтиб киради. Ҳувиллаган хонадонда Аурелиано билан Фернанда қолишган бўлса-да, уларнинг ҳар бири ўз танҳолиги кобигига ўралиб, айри-айри яшашни давом эттиарди. Фақат ўз ётоқларини йигиширишар, бошқа хоналарга деярли эътибор беришмасди, Ҳудди ўша кунлари Фернандада, уйда ажина пайдо бўлди, деган таассурот туғилди. Буюмлар гўё оёқ чиқаргандай эди. Фернанда қайчини кечқурун каравотга қўйганига ишончи комил бўла тўриб, уни бир соат излар ва охири, бутун кўрпастўшакни афдар-тўнтар қилиб чиққанидан сўнг, ошхонадаги токчадан топарди. Баъзида қутидаги вилкалар йўқолиб қолар, эртасига аёл олтига вилка меҳробда ва учтаси ювиниш жойида ётганини қўриб қоларди. Буюмлар гўёки бекинмачоқ ўйнаётгандек эди. Фернанда айниқса ҳат ёзишга тутинганида роса хуноб бўларди. Ҳозирги ўнг ёнига қўйган сиёҳдони чап томонга ўтиб кетарди, пресспапье столдан умуман ғойиб бўлар, уч кун ўтгандан кейин Фернанда уни ёстигининг остидан топарди. Хосе Аркадиога ёзилган ҳат Амаранта Урсланнинг конвертига тушиб қоларди. Бир куни Фернанда ручкасини йўқотди. Ручкани чўнтагидан топиб олган ва эгасини қидириб уймай юрган почтачи уни ўн беш кундан сўнг келтириб берди. Фернанда олдинига бу синоатда табиби файбларнинг қўли бор, деб ўйлади. Уларга, тинч қўйинглар, дея илтижоли ҳат ёза бошлади, аммо ҳожатга чиққиси келди-ю, хатни чала ташлаб ўрнидан қўзғалди. Қайтиб келганида мактуб ғойиб бўлган. Фернанданинг ўзи ҳам уни эсдан чиқарган эди. Бир муддат у Аурелианодан шубҳаланиб юрди. Фернанда неварасини тутиш мақсадида йўлига турли-туман нарсаларни қўйиб, пойлай бошлади, аммо тезда Аурелиано фақат ошхонаю ҳожатхонага чиқишига, қолаверса, ҳазил-мутойибага тоби йўқлигига амин бўлди. Шундагина Фернанда, буларнинг бари ажиналарнинг иши, деган фикрга келди ва ҳар бир буюмни қаерда туриши лозим бўлса, ўша ерда боғлаб қўйишга аҳд қилди. У қайчини узун иш билан каравотининг бош томонига, перо кутичасию пресс-папъени столнинг оёғига боғлаб

қўйди, сиёҳдонни эса столнинг одатда қофоз қўядиган сиридан чап томонига ёпишириди. Аммо натижা кутганда-гидек бўлмади, чунки бирор нарса тика бошлаганидан уч-тўрт соат кейин гўёки ажиналар ипни қисқартириб қўярди. Пресс-папье боғланган иш ҳам ўз-ўзидан қисқарди, нафақат иш, балки Фернанданинг қўли билан ҳам худди шундай воқеа содир бўларди: ҳат ёза бошлаганидан сўнг хиёл вақт ўтмай, қўли сиёҳдонга етмай қоларди. Бу кўнгилсизликларни на Брюсселдаги Амаранта Урсула, на Римдаги Хосе Аркадио билишарди. У фарзандларига баҳтли экани ҳақида ёзарди. Бетиним равишида ҳат ёзиш туфайли Фернанда вақтни ҳис қилишни йўқотди, бу ҳол айниқса, Санта София де ла Пьедад кетганидан кейин яққол сезилди. У кунлар, ойлар ва йиллар хисобини болаларининг уйга қайтар вақтига чамалаб олиб бораарди. Аммо ўғли билан қизи уйга келиш муддатларини ҳар гал орқага сураверганлари натижасида кунлар қоришиб, худди эгизаклардек бир-бирига ўхшаб кетди ва уларнинг қандай ўтаётганилиги билинмасди. Муддатларнинг кечиктирилиши Фернанданинг газабини қайнатмас, аксинча чуқур қониқиши хиссини уйғотарди. Бир неча йил бутун назр қабул қилиш арафасида турганини етказган Хосе Аркадио негадир яна илоҳиятнинг олий курсини битириш ва дипломатияни ўрганишга умид боғлаётганини маълум қилганида, Фернанда ундан асло хафа бўлмади, чунки у авлиё Пётрнинг ҳузурига элтувчи нарвоннинг баланд ва тик эканини тушунарди-да. Бошқалар эшитганида заррачаям эътибор бермайдиган оддий воқеалар, масалан, ўзининг папани ўз кўзи билан кўргани ҳақидаги хабар ҳам уни ҳаяжонга соларди. Ҳатто қизнинг отаси тасавур қилмаган имтиёзга эга бўлгани – ўзининг катта қобилияти туфайли Брюсселдаги ўқиши муддатини белгиланганидан анчага чўзиши хукукини қўлга қиритгани ҳам уни роса севинтириди.

Аурелиано Санта София де ла Пьедад санскрит тили дарслигини олиб келганидан роса уч йил ўтгандага кўлёзмаларнинг биринчи варафини таржима қилишга улгурди, холос. У жуда катта иш килди, лекин ҳозирча бу илк қадам – испанча таржимаси хеч нарсани англатмайдиган жумбоқли бир шеър эди. Аурелиано бу жумбоқни очадиган калит қаердалигини билмасди, аммо дафъатан

Мелькиадеснинг католониялик олимнинг дўконида кўлёзма мазмунига доир китоблар бор, деб айтганини эслади. Фернандадан рухсат олиб, ана шу китобни қидирмоқчи бўлди. Аурелиано ахлат уюмлари жуда тез кўпаяётган хонада ўтирас экан, бўлажак сухбатга тайёрланар, мурожаатнинг ишонтиарли шаклларини қидирар, гапни нимадан бошлаши ўйларди, аммо печкадан овқатини олаётган Фернанда билан ошхонада бақамти келганида (у билан учрашишга бошқа ҳеч бир имконияти йўқ эди), бояги пишишиб қўйтган жумлалари ёдидан кўтарилиб, овози чиқмай қоларди. Фернандани умрида илк бор кузатаркан, унинг ётоқхонадаги кадамларини қулоғини динг қилиб тингларди. Аёл почтаидан болалари йўллаган мактубни олгани ва ўзи ёзган мактубни бергани эшик томон бораётиб, перонинг ярим кечагача қофоз бўйлаб жазавали қитирлашини, сўнгра чироқнинг «чирқ» этиб ўчирилгани юнишлаб ўқилган дуони эшитарди. Аурелиано ана шундан кейин келаси кун кутилган натижা беради, деган хаёлда уйкуга чўмарди. У аёлдан китобни қидириш учун рухсат олишига шу қадар ишонарди. Бир куни эрталаб узун, елкасига тушган сочини, соқолини олди, тор шиму кимдандир мерос қолган қотирма ёқали кўйлагини кийиб, ошхонага борди ва овқатга келадиган Фернандани орзишиб кута бошлади. Фернанда оқ сувсар терисидан тикилган сарфайиб кетган мантия, бошида тилла суви юритилган картон тож кийган фоят гўзал кампир киёфасида кириб келди. Унинг кўзлари толиқкан, гўёки тун бўйи йиглаб чиққандай эди. Фернанда Аурелиано Иккинчининг чамадонидан маликаларнинг куя еган либосини топганидан бери уни тез-тез кийиб кўрарди. Ўзининг шохона соҳти-сумбатидан завқланиб, кўзгу олдида айланганини кўрган одам, Фернанда ақлдан озибди, дерди, лекин у соппа-соф эди. Малика либоси шунчаки хотиротни қамчиловчи восита эди, холос. У ўзини кекса, яроқсиз, ҳаётнинг энг яхши онларидан бебахра хис қиласдики, илгари энг қора деб юрган кунларини қўмсади — шамол галерене бўйлаб таратган жамбил хиди корониликда атиргуллардан ва ҳатто ҳайвондан кўпол келгиндилар устидан кўтарилаётган турунининг қанчалар етишмаётганини энди тушунди. Унинг кундалик турмушнинг энг оғир зарбаларига чидаб кел-

ган юраги-қотирилган бир сиқим қум, хотиротнинг илк ҳамласидаёқ сочилиб кетди. Гамдан баҳт қидиришга бўлган эҳтиёж Фернандани тобора ўзининг тубан исканжасига олар ва охири унинг иллатига айланиб қолганди. Ёлғизлиқ азобини татиб кўргач, у қайтадан одам бўлди. Аммо ўша куни эрталаб ошхонада бир чашка кофе узаттаётган қоқсуяқ, рангпар кўзлари ғалати чақнаётган ўсмирни кўрганида, ўзига ўзи кулгили туюлиб кетди. Фернанда нафакат Аурелианонинг илтимосини рад этди, балки уйнинг калитларини бандаж сақлайдиган яширин чўнтагига солиб кўйди. Бу эҳтиёткорлик ортиқча эди. Аурелиано истаса уйдан билдиришайчи кетиб, яна билдиришай қайтиб келиши мумкин эди. Аммо атрофини қамраган оламга ишончсизлик, неча йилдирки давом этаётган таркидуనёчилик ва итоаткорлик одати йигитнинг қалбидаги исён уруғини тамом бўғиб ташлаган эди. У хужрасига қайтиб, яна кўлёзмаларни ўрганишга муккасидан кетди. Бир куни эрталаб одатдагидек печка ёқиш учун ошхонага чиқди ва Фернандага аталган овқат совиб колганини кўрди, унга ҳеч ким қўлиниям теккизмаган эди. Шунда у ётоқхонага кириб, Фернанданинг каравотда оқ сувсар мантия ёпиниб ётганини кўрди. Фернанда ўлимидан сўнг ҳар қачонгидан ҳам чиройлироқ бўлиб кетгандай эди. Орадан тўрт ой ўтгач, Макондога келган Хосе Аркадио ҳам онасини худди ана шу холатда кўрди.

Хосе Аркадио онасига қуйиб кўйгандек ўҳшар эди. У қора костюм, қотирма ёқали кўйлак кияр, бўйнига галстук ўрнига ингичка шойи лента боғлаб юрарди. Хосе Аркадионинг нигоҳида ҳайрат ифодаси қотиб қолгандек туюлар, юзи рангпарроқ эди. Ўртасидан тўғри ва нозик фарқ очилган қўп-қора, ялтироқ ва силлиқ сочи авлиёларнинг ясама сочига ўҳшарди. Унинг дўндиқ, томир қоплаган қўллари меҳнат кўрмаган эди. Эшик очгани чиқиби, рўярасида турган одам олис йўл босиб келганини пайқади. Хосе Аркадиодан ҳали-ханузгача сўқир Урсула осонроқ топиб олиш учун болалигига бошига пуркаган гул сувининг хиди анкиб турарди. Орадан шунча йиллар ўтса-да, Хосе Аркадио ҳеч ўзгармаган, бевақт қариган ёш болага ўҳшарди. У жасад чиримаслиги учун Аурелиано роса тўрт ойдан бўён Мелькиадеснинг рецепти бўйича симоб қайнаётган хонага кириб борди. Хосе

Аркадио жиянидан хеч нарча сўрамади, ўлик Фернанданинг пешонасидан ўпди, юбкасининг чўнтағидан ҳали ишлатилмаган учта бандаж ва кийим шкафининг калитини олди. Унинг қатъий ва кескин харакатлари ғамнок кўринишига хеч мос тушмасди. Шкафдан оиласвий герб тасвири туширилган қутичани олиб, Фернанданинг хатини чиқарди. Мархума онаси хатга юрагидаги барча дардларини тўкиб-сочгани, тириклигига ўғлидан яшириб келган гапларини ҳам батафсил ёзган эди. Хосе Аркадио мактубни тик турганча, катта қизиқиши билан ўқиди, аммо заррача ҳам ҳаяжонга тушмади, учинчи бетга етганида тўхтади ва худди энди кўраётгандай жияни Аурелианога дикқат билан тикилди.

— Шундай килиб, — деди у кескин товушда. — Сен ўша қариндошваччамизмисан?

— Мен Аурелиано Буэндиаман.

— Бор, ҳонантга кир, — деди Хосе Аркадио.

Аурелиано хонасига борди ва у ердан ҳатто Фернанданинг ғарифона дафи маросимини кўришга ҳам чиқмади. У баъзида ошхонанинг ним очиқ эшигидан Хосе Аркадионинг оғир-оғир нафас олиб, уй бўйлаб юришини кўриб қолар, ярим кечалари эса нураб бораётган ётоқхоналардан келаётган қадам товушларини эшитарди. Хосе Аркадио уни сухбатига муносаб кўрмагани учунгина эмас, балки ўзининг ҳам унга бирор оғиз гапиришга истаги йўқлиги ва қўллэзмадан бош қўтаришга имкони бўлмагани сабабли, Аурелиано унинг товушини бир неча ойдан бери эшифтмаган эди. Фернанданинг ўлимидан сўнг, у охирги тилла балиқчани олди-да, ўзига зарур китобни ҳарид қилиш учун каталониялиқ олимнинг китоб дўконига югарди. Балки тузукроқ хотираси бўлмаганилиги ва кўрганларини таққослай олмаслиги боис йўлида учраган воеалар унда хеч қандай қизиқиши уйғотмади: бўм-бўш кўчалар, ҳувиллаб қолган уйлар, уларни қувона-қувона кўриши учун ҳатто жонини фидо қилишга рози бўлган куни хаёлида қандай тасаввур қилган бўлса, худди ўшандай эди. Фернандадан ололмаган рухсатномага мусассар бўлган Аурелиано уйдан бир марта ва ягона максад учун ҳамда қисқа муддатга чиқишига аҳд қилди, шунинг учун ҳам уйидан то илгари тушларни таъбирловчи тор кўчагача бўлган ўн бир квартални босиб ўтгунча, хеч қаерда

тўхтамади ва китоблар билан тўлиб тошган, қоронғу, ҳатто зўрга бурилиш мумкин бўлган хонага кирапкан, юраги ҳаприқиб кетди. Бу ер китоб дўконидан қўра термитлар ихтиёрига ташлаб қўйилган, ис босган токчаларда, нафақат токчаларда, балки полда, токчалар орасидаги тор йўлкаларда бетартиб қалашиб ётган қадимий китобларнинг биродарлик қабристонига кўпроқ ўхшаб кетарди. Узун, устидаги китобларнинг оғирлигидан хиёл эгилган узун стол ёнида ўтирган дўкон эгаси дафтардан юлиб олган варақларга бинафшаранг ажи-бужи ҳарфларда на боши ва на охири бор ёзувларни битарди. Унинг тўтикуши кокилига ўхшаш кумушранг соchlари пешонасига хиёл тушиб турарди. Чакноқ ва қисиқ кўк кўзларида дунёдаги ҳамма китобларни ўқиб чиққан одамнинг беозор меҳри товланиб турарди. Дўкондор жиққа терга ботиб, биттагина иштоңда ўтиради. У Аурелиано кириб келганида, ҳатто қайрилиб ҳам қарамади. Йигит бетартиб қалашиб ётган китоблар орасидан ўзига керакли бештасини осонгина қидириб топди, чунки улар Мелькиадес айтган жойда ётарди. У бир сўз демасдан, танлаган китобарию олтин балиқчани дўкондорга узатди, олим уларни варақлаб чиқди-да, кўзларини юмди. «Ақлдан озисбан», пичирлади у каталон тилида, сўнг Аурелиано китоблар ва балиқчани қайтариб берди.

— Олавер, — деди у испанчалаб. — Менимча, бу китобларни охирги марта ўқиган одам Исаак Кўр эди. Нима қилаётганингни яхшилаб ўйлассанг бўларди.

Хосе Аркадио Меменинг ётоқхонасини ремонт қилдириб бахмал пардалар ва филофларни ямаб, тозалашни буюрди. Бассейн ва деворлари аллақандай қора ва дагал губор билан копланган ҳаммомни тартибга келтира бошлиди. У ўз мулкини ётоқхона ва ҳаммом билан чеклади, уларни турли арзимас буюмлар: яғири чиққан экзотик безаклар, арzon атири ва қалбаки жавохирлар билан тўлдирди. Бошқа хоналарда эса унинг диққатини болалар хонасининг меҳроби устидаги авлиёларнинг ҳайкаллари жалб этди. Ҳайкаллар унга негадир ёқмади ва Хосе Аркадио уларни меҳробдан тушириб ҳовлига олиб чиқди-да, гулханда куйдириб юборди. Одатда у ҳар куни кундузи соат ўн иккита уйғонарди. Тургач эски, аждахолар тасвири туширилган зардўзи халат, зардўзи шип-

пак кийиб, ҳаммомга борар ва у ерда ўзининг тантанавор сокинлиги билан Гўзал Ремедиос амал қилган урфодатга ўхшаб кетувчи маросимни бажаришга киришарди. Бассейнга тушишдан олдин сувга уч шишадаги хушбўй тузларни сепарди. У Гўзал Ремедиос сингари қовоқса сув солиб ювинмасди. Муаттар сувга тушиб, унинг тиниқлигидан завқланиб, Амарантани эслаб, икки соат чалканча ётарди. Хосе Аркадио уйга келганидан бир неча кун ўтгач, яккаю ягона байрам костюмини ечиб, бир вақтлар Пьетро Креспи киядиган шимга ўхшаган торшым, қўкрагига исм-фамилиясини бош ҳарфлари ёзилган шойи кўйлак кийиб олди. У кийимларини бассейнда ҳафтасига икки марта ювар, кир қуригунича ҳалатда юрарди, чунки кийгани бошқа ҳеч нарсаси йўқ эди. Иссиқ сал босилгач, қўчага чиқар, сўнг яна Амаранта тўғрисида ўй сурганча, оғир-оғир нафас олиб, хоналар бўйлаб айлангани ярим кечада қайтиб келарди. У фақат икки нарса — Амаранта ва авлиёларнинг тунги чироқнинг милтиллашида даҳшатли бўлиб кўринадиган кўзларини хотирасида сақлаб қолганди. Юракда чукур хиссиёт ўйғотувчи сокин август оқшомлари Амаранта унинг хаёлида тез-тез намоён бўларди, у жимжимадор юбкаси ва таркидунёликнинг фуссаси билан безатилган қора билакбандида мармар ҳовуздан кўтарилади. Амарантанинг сиймосини урушнинг қонли ботқоғига чўқтириб юборишига уринган Аурелиано Хоседан фарқли ўлароқ, онасини ўзининг диний лаёқати ҳақидаги афсоналар билан лақиллатиб юрган Хосе Аркадио Амарантанинг сиймосини қалб тўрида ғоят эъзозлар эди. Римга келганидан бир оз фурсатдан сўнг Хосе Аркадио семинарияни ташлаб кетди, аммо Фернанданинг уйдирма ҳатларida таъкидланган афсонавий меросдан маҳрум бўлмаслик учун, ўзининг илоҳиёт ва черков ақидаларини изчиллик билан ўрганаётгани ҳақида онасига ёлғон ахборот бераверди. Бу мулк уни қашшоқлиқдан, Трастевердаги уйларнинг бирида икки дўсти билан оч-юпун яшаётган ифлос чордоқдан халос этиши керак эди. Фернанда ўлими яқинлигини ҳис этиб ёзган охирги хатини олиб, ясама зийнатларини чамадонга жойлади, муҳожирлар куиҳонага тикилган подадек қалашиб ётган, совуқ макарону қуритилган пишлоқни чайнамай ютишадиган кеманинг трюмидা

океанини кесиб ўтди. Ҳали Фернанданинг мусибатлар рўйхатидангина иборат васиятномасини ўқимай турибоқ, тузокка тушганини ва энди баҳорнинг олмос ёғудусини қайта кўрмаслигини, унинг кўҳналиқ билан йўғрилган ҳавосидан қайта нафас ололмаслигини англади. Кўксовнинг силлани қуритадиган даражада зўрайиши туфайли рўй берадиган уйқусизлик соатларидан қачонлардир кекса Урсуланинг қиликлари унда дунё олдида мудом қўркув уйотадиган зим-зиё уй бўйлаб дайдиркан, ўз баҳтсизлигининг чуқурлигини қайта-қайта ўлчарди.

Хосе Аркадиони йўқотиб қўйишдан қўрқсан Урсула болалигидан уни ётоқхона бурчагида миқ этмай ўтиришга ўргатган эди. Урсуланинг таъкидлашича, кеч тушиши билан пайдо бўлиб, бутун уй бўйлаб санқидиган ўликлар фақат ўша бурчакка яқин йўламасди. «Агар сен бирорта бемаъни иш қилсанг, — деб пўпса қиласарди унга Урсула, — азиз-алиёлар менга шу заҳотиёқ айтиб беришади». Хосе Аркадио болалигидаги бурчакдаги курсида қимир этмай, айғоқчи авлиёларнинг совуқ нигоҳидан терга тушиб, уйку вактигача қўрқа-писа ўтириб чиқарди. Ушбу қўшимча азобга ҳеч бир ҳожат йўқ, чунки Хосе Аркадио шусиз ҳам атрофини қуршаган ҳамма нарсадан: одамлардан, воқеа-ходисалардан, қонни бузувчи кўча аёлларидан, чўчка думли бола тувадиган хонаки аёллардан, бирорвларга ажал, бошқаларга бир умрлик виждан азоби келтирувчи уришқоқ хўроллардан, биринчи мулокотдаёқ кишини йигирма йиллик урушга йўлиқтирадиган қуролдан, охир оқибатда умидларни пучга чиқарувчи ва жиннилиқ билан якунланувчи енгилтак юмушлардан ва умуман, худо яхшилиқ учун яраттгану, аммо шайтон йўлдан оздирган барча нарсалардан қўрқишига шай эди. Тунлари мудхиш тушлар азобида қийналиб чиқар, эрталаб эса деразадан тушаётган қуёш нурларию уни бассейнда чўмилтирадиган Амарантанинг меҳрибон қўллари қалбига нажоту умид ато этарди. Күёшда чараклаб турган боғда Урсула ҳам бошқача бўлиб туюларди, кампир энди даҳшатли ҳикоялари билан чўчитмас, балки табассуми Рим папасиники каби ёқимтой бўлсин дея, майда кўмир билан боланинг тишини ювар, Римга ер юзининг турли бурчакларидан зиёратга келганлар папа ўз қўлини нақадар озода тутишини кўриб таажжублансин дея, тирноқ-

ларини олар, чевараси ҳам пападай хушбўй бўлсин дея, унинг бошига гул сувини пуркарди.

Папанинг Костельгандельфс қасри ховлисига қараган балконда туриб, зиёратга келган оломон хузурида етти тилда нутқ сўзлаганини кўрган Хосе Аркадио, бosh рухоий кўлларининг сутга чайилгандай оқлигини, ёзги кийимининг ғоят орасталигини ва ундан тараляётган муаттар атирининг хидини пайқади, холос.

Хосе Аркадионинг уйга қайтиб, бир йил ичидаги кумуш шамдонларни ва герблар билан безатилган тилла тувакни (очиғини айтганда тувакнинг фақат гербларигина олтиндан эди) сотиб бўлди. Энди унинг бирдан бир машгулоти – уйга шахар болаларини тўплаб, уларга тўла эрк берипдан иборат эди. У сиеста пайтида уларга боғдаги арқондан сакрашларига, галереядаги қўшиқ айтишларига, юмшоқ мебелларнинг устида умбалоқ ошиб ўйнашларига руҳсат берар, ўзи эса болаларга яхши одатларни ўргатгичча, у гурухдан бунисига ўтарди. Бу вактда у тор панталонию шойи кўйлагини ташлаб, арабларнинг дўқонидан олган оддий костюмда юрар, аммо ҳалиям қарашлари хорғин ва папага хос одатларини ташламаганди.

Болалар, худди Меменинг мактабдош дугоналари сингари, уйни тезда ўzlариники қилиб олишди. Уй интизомсиз мактаб-интернатта ўхшаб қолди: кечаси аллама-халгача болаларнинг чуфур-чуфур сухбати, қўшиғи ва ер депсиниб рақсга тушаётгани эшитиларди. Олдинига Аурелиано бунга эътибор бермади, лекин болалар тез орада Мелькиодеснинг хонасини ҳам ишғол этишди. Бир куни эрталаб хона эшигидан мўралаган икки бола стол ёнида кўллэзма ўқиётган иркит, соchlari тўзиган одамни кўриб чўчиб тушишди. Болалар ичкарига киришга журъат қилишмади, аммо ўша кундан бошлаб хонадаги ғалати кимсага қизиқиб қолишиди. Улар хонага фортожкадан ифлос нарсаларни отишарди. Бир гал хотто деразаю эшикларни михлаб ташлапди. Аурелиано нақ ярим кун қамалиб қолди. Қиликлари жазосиз қолавергач, болалар баттар хаддан ошдилар. Аурелиано ошхонага чиққанида тўрт нафар бола, кўллэзмаларни йўқотиш учун Мелькиадеснинг хонасига кирди. Аммо улар сарғайиб кетган қоғозларга кўл тегизган заҳоти, аллақандай куч уларни тепага кўтарди ва Аурелиано қайтиб келиб, кўллэзмаларга

ёғалик қилмагунча ҳавода муаллақ ушлаб турди. Шуншу, болалар уни қайтиб безовта қилишмади.

Гарчанд, ўсмирлик ёшига етишса-да, халигача калта иштончаларини ташламаган тўрт нафар бола эрталаб ҳаммадан олдин келишиб, Хосе Аркадионинг соқолини олишар, баданини уқалашар, кўл ва оёқларининг тирнокларини эговлаб, бошига гул сувини пуркашарди. Улардан бири – сочи малла ва жингалак, қуёнкўз бола одатда тунагани қоларди. Бола устозига шу қадар боғланиб қолган эдик, Хосе Аркадио астмадан азобланиб, кечалари коронғи хоналар бўйлаб бедор кезганида ҳам унинг ёнидан жилмасди. Бир куни ярим тунда улар Урсуланинг ётоғидаги цемент полнинг ёриғидан тараляётган сарғиши ёғдуни пайқаб колишиди. Гўёки пастдан еrosti қуёш нур сочаётгандек туюларди. Улар Урсуланинг каравоти остидаги плиталарни кўтаришиди: Аурелиано Иккинчи ўжарлик билан узок вақт қидирган хазина полтагида эди. Бу ерда оғзи мис симлар билан боғланган учта брезент қоп ётар, уларнинг ичидаги коронғиликда чўғедек шуъла сочаётгани етти минг икки юзу ўн тўртта асл тилла танга бор эди.

Хазина топилиши қоронғулик қаърида ялт этиб чаккан чакмокқа ўхшарди. Аммо Хосе Аркадио оч-юпун пайтларида қалбида олиб юрган орзусини амалга ошириш – ёғи остидан чиқиб қолган хазинани Римга олиб кетиши ўрнига, уйни декадентлик жаннатига айлантириди. Ётоқхонадаги баҳмал пардалар ва балдахин янгиланди, ҳаммомдаги полга плита тўшалди, деворларга кошинлар қопланди. Ошхонадаги буфет ширин-шакар мевалар, дудланган колбаса ва маринад билан тўлдирилди, доимо ёпик турадиган омборхона эшиги очилиб, у беҳисоб вино ва ликёрларни ўз бағрига олди, ичимликлар устига Хосе Аркадионинг номи ёзилган қутиларга келарди. Бир куни у ўзига яқин тўрт нафар ўсмир билан тонгтacha базм қилди. Эрталаб соат олтида ётоқхонадан қипяланғоч ҳолда чиқишиди ва бассейн сувини чиқариб юбориб, шампань виноси билан тўлдиришиди. Болалар яқдиллик билан сувга сакрашди. Хосе Аркадио улардан сан нарироқда чалқанча тушиб ётарди. У ўз фикрларига фарқ бўлиб, кўзлари очик, Амарантани хотирлар эди. Болалар тезда толикишиди ва тўртови ҳам ётоқхонага кириб, баҳмал

пардаларни юлиб олиб артинишиди, сўнгра роса тўполон килиб, қимматбаҳо кўзгуларни синдиришиди, кейин карвотга чиқиб, балдахинни узиб ерга улоқтиришиди. Хосе Аркадио ичкарига кириб, кўз олдидা намоён бўлган бу ноҳуш манзарадан эмас, балки бемаъни айш-ишрат туфайли шу қадар тубанликка тушгани учун ўзидан нафрлатланиб кетди, кўзлари фазабга тўлди, у сандик тубида ҳирқа ва темир-терсаклар орасида ётган даррани қўлига олди-да, жинниларча бақириб, болаларни савалай бошлади. Хосе Аркадио собиқ дўстларини шу қадар фазаб билан урадики, ҳатто ўлаксахўр чиябўрилар тўдасига ҳам хеч қачон бунчалар шафқатсизлик қилмаган бўларди. Ниҳоят, у хонада ёлғиз қолди. Фоят толиқди, астма тагин хуруж қилиб, уч кун сурункасига азоб берди. Ниҳоят, оғриқ сал пасайгач, Хосе Аркадио худди ўлаётган одамга ўхшаб қолди. Астма хуружининг учинчи кечаси, азобга чидаёлмай, Аурелианонинг хонасига кирди ва ундан дорихонага бориб келишини илтимос қилди. Аурелиано умрида иккинчи бор кўчага чиқди. У атиги икки кўча нарига ўтганидан сўнг, чанг босган пештахтасига чинни идишчалар териб қўйилган кичкина дорихонани кўрди. Нил дарёси илони каби силлиқ бир қиз унга Хосе Аркадио номини бир парча қоғозга ёзиб берган дорини узатди. Осма чироқларнинг сарғиш нури нирашира ёритган кимсасиз кўчалар Аурелианода заррача қизиқиш уйғотмади, энтикиб-энтикиб, оёқларини зўрга босиб юрарди. Туну кун бир жойда босиб ўтираверганидан аъзолари паҳтадай бўлиб бўшаб қолган эди. Қайтиб келганида, Хосе Аркадио уни қочиб кетган, деб гумонсираб ўтирган экан. Лекин Аурелиано ёруғ дунёга шу қадар лоқайд эдики, бир неча кундан сўнг Хосе Аркадио хоҳлаган пайтида кўчага чиқишига ижозат берганида:

— Менинг кўчалик ишим йўқ, — деб жавоб қилди.

Аурелиано хонасидан умуман чиқмас, ҳали ёзувларнинг маъносига тиши ўтмаса-да, қўллэзмалар тилсимини очишига уринарди. Хосе Аркадио унга дудланган чўчка гўшти, шакар қиёмига ботирилган, оғизда баҳор таъмини қолдирувчи гуллар келтириб турарди. Ҳатто икки марта бир қадаҳдан асл вино ҳам олиб келди. Хосе Аркадио қўллэзмаларга мутлақо эътибор бермас, уларни шунчаки эрмак деб тушунарди. Аммо энди зоҳид қарин-

дошига жуда қизиқиб қолган эди. Маълум бўлишича, Аурелиано инглизчани ҳам биларкан. У қўллэзмалардан бош кўтарган қисқа танаффус пайтларида олти томли инглизча энциклопедияни бошидан адогигача, худди қизиқарли роман сингари ўқиб чиқкан эди. У Рим тўғрисида худди Римда анча яшаган одамдек ҳикоя қиласарди. Аввалига Аурелианонинг ҳикояларини энциклопедиядан олинган маълумотларга йўйган Хосе Аркадио бора-бора, Аурелианонинг энциклопедияда йўқ нарсаларни, масалан, молларнинг баҳоси ҳақида ҳам чуқур маълумотга эга эканлиги аён бўлди. Буларни қаердан ўрганиб олганлиги ҳақидаги саволларга у доимо «ҳамма нарсани билиб олиш мумкин» дей жавоб қайтарди. Ўз навбатида, Аурелиано илгари фақат узокдан, хоналар бўйлаб кезаётганида кўрадиган Хосе Аркадиони яқинроқ таниганидан сўнг, у ҳақида пайдо бўлган олдинги тасаввури бутунлай бошқача эканидан таажжубланди.

Хосе Аркадио ҳам кулишга қодир экан, баъзида хонадоннинг илгариги шукухини эслаб қайфураркан, Мелькиадеснинг хонаси ҳароб бўлганидан дили озор чекаркан, энди Хосе Аркадио Аурелианога бемалол мурожаат қиласидиган, айрим турмуш икир-чикирларини ҳал қилишида унинг ёрдамига сунядиган бўлди. Аурелианога галереяга чиқиб ўкишга, Амаранта Урсуладан келадиган ҳатларни олишига ва ҳатто ҳаммодан фойдаланишига рухсат берилди.

Иссик тонгларнинг бирида уларни эшикнинг безовта тақиллации уйғотиб юборди. Остонада қандайдир нотаниш чол турарди. Унинг йирик-йирик яшил кўзлари хушбичим юзини ёритиб ўтгандай эди. Увадаси чиқкан кийими, ямалган ботинкаси, елкасидағи эски қопидан дарбадар гадойга ўхшаса-да, келгинди ўзини ғарип ахволига зид бир виқор билан тутарди. У полковник Аурелиано Буэндианинг ўн етти ўғлидан яккаю ягона тирик қолгани Ошиқ Аурелиано эди. У таъқибу қочоқлиқдан безор бўлиб, озгина бўлса-да, ором ахтариб келган эди. Чол ўзининг исмини айтди, уйқусиз тунларимда энг сўнгги макон бўлиб туюлган шу азиз маскандан паноҳ беринглар, деб илтижо қилди. Аммо Хосе Аркадио билан Аурелиано уни мутлақо танимас эдилар, шу боис, чолни анчайин дайди деб ўйлаб, кўчага ҳайдаб чиқаришиди. Ва, иккви эшик ёнида турган-

ча, ҳали Хосе Аркадио туғилмасидан олдин бошланган фожианинг яқунини кўришди: кўчанинг нариги юзидағи бодом дараҳтлари остида полициянинг икки агенти пайдо бўлди. Улар Ошиқ Аурелианони искович итлардек неча йиллардан бери пойлаб юришарди, иккита ўқ узилди ва Ошиқ Аурелиано юзтубан ағдарилди – ўқлар пешонаси-даги хочга бехато теккан эди.

Хосе Аркадио болаларни уйдан хайдаб юборган кундан бошлаб, ҳар куни трансатлантиқ кемани кутарди, у ўша кемада рождество байрамигача Неаполга сузиб кетиши керак эди. Ниятини Аурелианога ҳам айтди ва ҳатто, сенга кунинг ўтиб туриши учун ярокли бирор тижорат иши очарман, дея ваъда қилди. Чунки Фернанданинг ўлимидан сўнг Петра Котес озиқ-овқат солинган сават юбормай кўйган эди. Лекин Хосе Аркадиога орзулари ижобатини кўрмоқ насиб этмаган экан. Сентябрь тонгларидан бирида у Аурелиано билан ошхонада кофе ичиб бўлди, сўнг бассейнга бориб чўмилаётганида, ўша ўзи дарралаб хайдаб юборган тўрт ўсмир томдан пастга сакраб тушди. Улар бассейнга кийим-пийимлари билан тушиб, Хосе Аркадионинг сочидан ушлашди, то сув сат-хидаги ҳаво пуфакчалари йўқолиб, папа тахти ворисининг оппоқ танаси хушбўй сув тубига чўкиб кетмагунча бошини сувга тикиб туришди. Сўнг улар марҳум ва ўзларидан бошқа ҳеч кимса билмайдиган хилватгоҳдан уч қоп тиллани олиб кетишиди. Операция ҳарбийларча тезлик, уюшқоқлик ва ёзувлик билан ўтказилди.

Хонасида биқиниб ўтирган Аурелиано ҳеч нарсани сезмади. Кечқурун ошхонага келганида Хосе Аркадиони эслади, уни бутун уй бўйлаб қидирди ва нихоят, ҳаммомдан топди. Тани мешдай шишиб кетган Хосе Аркадио ҳамон Амаранта ҳақида ўйлаганча, муаттар сув сат-хида қалқириди. Аурелиано шундагина унинг севиб қолганини тушунди.

* * *

Амаранта Урсула декабрь ойининг бошларида келди. Қўлидаги шойи тизгиннинг бир учи ортидан эргашган эрининг бўйнига боғланган эди. У ҳеч кимни огоҳлантирмай, тўсатдан пайдо бўлди. Аёл оқ кўйлак кийган, бўйнидаги марварид шодаси тиззасига тушар,

бармоқларидағи зумрад ва топаз кўзли узуклари кўзни қамаштирас, думалоқ шаклда кесилган силлик сочлари қалдирочнинг кайрилган қаноти каби ёнокларига тушиб турарди.

Ярим йилча илгари никоҳдан ўтган фламандиялик хушқомат эри денгизчиларга ўхшаб кетарди. Амаранта Урсула меҳмонхона остонасидан ҳатлаши билан, узок ҳаяллаб қолганини, уйлари ўзи ўйлагандан ҳам баттар ғарифлашганини англади.

– Худойим-эй! – деб хитоб қилди у, ғамдан кўра шодлик устунроқ бир оҳангда. – Бу уйда аёл йўклиги шундок билиниб турибди!

Унинг юклари галереяга сифмади. Ўзи Брюсселга олиб кетган Фернанданинг эски сандигидан ташқари, икки шкаф кийим-кечак, тўртта чамадон, бир қоп соябон, шляпа солинадиган саккизта кути, эллик саъва солинган улкан қафас, маҳсус филофга солинган йиғма велосипед олиб келган эди. Оғир йўл босиб келганига қарамай, бир сония ҳам дам олмади. Эрининг дағал коржомасини кийиб, ўйни йиғиштира бошлади. Галерияни ишғол этган сарик чумолиларни хайдади, атиргулларни сув қуйиб тирилтириди, бегона ўтларни таг-томири билан юлиб ташлади, гулдонларга қирккулоқ, жамбил ва бегония кўчатлари ўтказди. Амаранта Урсула пол ёриқларини ямашда, дераза ромларио эшикларни жойига ўрнатишда, мебелни тузатишда, ички ва ташқи деворларни оқлашда, бир тўда дурадгор, чилангар ва фишт терувчиларга бошчилик қилди. Уч ой деганда у яна аввалги холига қайтди. Хонадонда пианола давридаги каби ёшлик сурори ва шўх шодонлик ҳукм суро бошлади. Бу деворлар ҳар қандай вазиятда ҳам тушкунликка тушмайдиган ҳамда қўшик айтишга, ракс тушишга ва ахлатхонага эски буюмлару кўхна урф-одатларни ташлаб юборишга доимий шай турдиган Амаранта Урсуладек одамни ҳеч қачон учратмаган. У дағнি маросимларига тааллуқли буюмларни, бурчакларда тўпланиб қолган барча кераксиз лаш-лушларни чиқариб ташлади. Урсулага бўлган хурмати юзасидан биргина Ремедиоснинг портретини колдириди, холос. «Қаранглар» – деб қилқиради Амаранта Урсула ўзини кулгидан зўрға тийиб. – Ўн тўрт ёшли катта бувим! Қанчалар гўзал!»

Фишт терувчилардан бири уйнинг арвоҳларга тўлиб-тошганини ва уларни қочириб юборишининг ягона тўғри йўли уларнинг яшириб қўйилган хазиналарини қидириш эканини айти бошлаганида, Амаранта Урсула хоҳолаб кулди-да, эркакларнинг иримга ишонмаслигини айтди.

Амаранта Урсула шу қадар очиккўнгил, мустақил, замонавий аёл эдики, уни қўрган Аурелиано кўл-оёқларини яширгани жой тополмади. «Ух, сеними! — деб кичкирди Амаранта Урсула унга қучогини очаркан. — Қаранглар-а, менинг одамхўрим йигит бўлиб қолибдия!» Аурелиано оғиз очишига ҳам улгурмасидан Амаранта Урсула ўзи олиб келган кичкина патефонни қўйди-да, йигитга змонавий рақс ўргата бошлиди. Кейин унга полковник Аурелиано Буэндиадан қолган ёғ босган иштонини алмаштиришни талаб қилди, гулдор кўйлаклару бежирим ботинка совға қилди.

Урсулага ўхшаган жўшқин, кичик жуссали, тийиксиз Амаранта Урсула гўзаллик ва жозиба бобида Гўзал Ремедиосдан қолишимасди. Унда энг янги кийимлар модаси қандай бўлишини олдиндан сезищдек ноёб бир кобилият бор эди. Уйларига почтадан келган ва сўнгти модалар журнали Амаранта Урсула ўзи ихтиро қилган ва Амарантанинг алмисокдан қолган тикув машинасида тиккан кийимларининг моделлари айни замонавий эканлигини тасдиқларди. У Европада чиқадиган барча мода журналларига, санъат ва музикага таалукли нашрларга обуна бўлганди, аммо уларни вараклаши биланок дунёдаги ҳамма нарса ўзи тасаввур этганидек бораётганини кўрарди. Шундай доно ва зукко аёлнинг чанг-тўзон босган жазира маисидан фифони чекаётган бу ўлик шаҳарга қайтиб келганига, боз устига пули дунёнинг исталган қисмида ўйнаб-кулиб хаёт кечиришга бемалол етарли, уни ҳатто бўйнига тизгин солдириш даражасида севадиган эри билан бирга келганига хеч ақл бовар қилмасди. Аммо бир-бирини қувлаб ўтаётган кунлар Амаранта Урсланинг нияти бу ерда доимий қолиш эканини ошкор қилади; унинг барча режалари узоқ муддатга мўлжалланган, харакатлари эса кексайганида Макондодаги хаёти қулай ва ташвишсиз бўлишини таъминлашга бориб тақаларди. Саъва солинган қафас унинг қарори тасодифий

эмаслигини исботларди. Онасининг мактубларидан Макондода кушларга ўлат текканини билгач, Амаранта Урсула Канар оролларига борадиган теплоходни кутиш учун Европада бир неча ой ушланиб қолди ва ўша оролдан Макондо осмонини қушлар билан тўлдириш мақсадида йигирма беш жуфт саъва сотиб олди. Энди Амаранта Урсула бола очган жуфтларни қафасдан бўшшатар экан, кушлар шу заҳотиёқ Макондони ташлаб кетишарди. Амаранта Урсула уй бирингчи маротаба қайта курилганида Урсланинг буюртмаси асосида ясалган кафаслар билан ҳам қушларнинг дикқатини жалб этолмасди. Улар учун бодом шоҳларига увададан инлар ясаш ҳам, томларга дон сепиб қўйиш ҳам, товушлари қочоқларни ортга қайтариши мумкин деган ўй билан кафасдаги саъваларни сайрашга ўргатишлар ҳам ижобий натижага бермади. Озодликка чиққан қушлар шиддат билан осмонга кўтарилиб фақат бир мақсадда — Канар ороллари жаҳоннинг қайси томонида эканини аниқлаш учун шаҳар узра бир бора айланиб, сўнг кўздан фойиб бўлишарди.

Амаранта Урсланинг қайтиб келганига бир йил тўлди. Бир йил ичиди у на Макондо ахли билан дўстлашишга ва на бирор байрам уюштиришга муваффақ бўлди. Лекин у бу мудроққа чўмган шаҳарни бари бир уйтошишга ишонар эди. Унинг эри Гастон, гарчи у ўша жазира маисида поезддан тушганидаёқ хотиннинг бу ерга қайтиб келишига ягона сабаб ватан соғинини тушунган бўлса-да, хотинининг майлларига монеълик қилмасди. Амаранта Урсланинг хаёлпастлиги адо бўлишига қаттиқ ишонгани боис, Гастон ҳатто велосипедини йиғиши ўйламасди. У кун бўйи фишт терувчилар девордан супуриб туширган ўргимчак ишларини титиб, энг чиройли ўргимчак тухумларини қидиради. Сўнг уларни тирноғи билан ёрар ва заррабин тутиб, тухум ичидан чиқаётган ўргимчакларни томоша киласарди. Кейинчалик у велосипедини йиғди-да, бўш вактларини ҳашаротларни тутиб қуритишга бағишилади. Ҳашаротларни мураббодан бўшаган банкаларга жойлаб, Лъеде университетидаги кекса табиатшунос профессорларидан бирига жўнаторди. Гастон, гарчи севимли соҳаси авиация бўлса-да, анча илтари ана шу профессор раҳбарлигига энтиломология фани сирларини ўрганганди. У ҳар гал велосипед минишдан ол-

дин акробатларнинг трикосини, волинка¹ чалувчи музикачилар киядиган пайпок кияр, бошига маҳфий агентларнинг фуражкасини бостириб оларди. Пиёда сайрга чиққанида эса у ҳатто гард ҳам юқмаган каноп костюм, оқ ботинка, тепа қисми пастроқ похол шляпа кийиб, шой галстук боғлар ва кўлига янги ҳасса кўтариб оларди. Кўзларининг қорамтирилиги туфайли у денгизчига янада кўпроқ ўхшаб кетар, мўйлабчаси худди олмахоннинг мўйнасида сарчиш-малла эди. Гарчанд, у хотинидан камида ўн беш ёш катта бўлса-да, ёшларга хос одатлари, рафиқасининг кўнглини олишга доимий шайлиги айни фарққа барҳам берарди. Бўйнига тизгин солинган, велосипед миниб юрадиган бу вазмин кишини кўрганлар Гастон ёш хотини билан унинг эҳтиросли истакларини ҳеч қачон қайтармасликка битим тузганини, эру хотин агар қалбларини севги ҳаяжони қамраса, ўз истакларини муҳаббат билан шуғулланишга иккунчай жойларда ҳам қондираверишини хаёлигаям келтирмасди. Улар танишувларининг ilk кунлариданоқ шундай қилишарди, вақт ва фавқулоддаги ҳаётий шароитлар уларнинг эҳтиросини янада чукурлаштирас, янада бойитарди. Гастон нафакат битмас-туганмас тасавури, севги бобида ҳам чукур билимга эга, балки ўзию қайлифининг ҳаётини хавф остида қолдириб бўлса-да, тарихда самолётни бинафшазорга кўндириган биринчи эркак ҳамдир. Улар бинафшалар кулф уриб очилган дала устида учиб боришаркан, Амаранта Урсула айни гулзор бағрида висол лаззатини тотмоқ истаги туғилган эди.

Улар тўйларидан уч йил илгари танишдилар: бир куни Гастон Амаранта Урсула ўқийдиган колледж устида спорчилар бипланида² турли шакллар ясаб учайдиганида, томдаги байроқ дастасига урилиб кетмаслик учун кескин бурилди. Парусина ва алюминдан ясалган самолётнинг думи симга илиниб, ҳавода муаллак осилиб қолди. Ўша кундан бошлаб, Гастон тахтакачланган оёғига ҳам эътибор бермай, рохибалар пансионига ҳар шанбада Амаранта Урсулани сўроқлаб кирап ва уни спорчилар клубига олиб кетарди. Улар бир-бирларини севишларини ilk бор

¹ Волинка — пулфлаб чалинувчи соз.

² Биплан — устма-уст канотли самолёт.

ҳавода, ердан беш юз метр баландлиқда билишди. Буюмларнинг шакли кичрайган сари уларнинг ўзаро туйгулари ўшанча равшанроқ намоён бўларди. Қиз унга жаҳондаги энг гўзал ва энг тинч маскан — Макондо ҳақида сўзлар, ўша жойда, жамбил ҳиди уфурувчи улкан бир уйда яшасам, вафодор эрим бўлса, исмлари Аурелиано ёки Хосе Аркадио эмас, балки Родриго ва Говсало деган икки ўғлим, исми Ремедиос эмас, Виржиния деган кизим бўлса, деб орзу қиласи. Амаранта Урсула соғийч туфайли янада азиз она шахри сиймосини ўжар бир ҳаяжон билан чизардик, Гастон, агар у билан Макондога бормасам, менга тегиши қийин, деб ўйлади. У кейингчалик бўйнига тизгин солишларига рози бўлгани каби, Амаранта Урсуланинг навбатдаги талабига ҳам эътиroz билдирамди, чунки буларнинг ҳаммасини ўткинчи тантлиқлик, деб хисоблар эди. Макондога қайтганларига икки йил тўлса-да, Амаранта Урсула ҳеч зерикмас, ўша биринчи кундагидек шод эди. Буни кўрган Гастон ташвишлана бошлади. У Макондодаги барча ҳашаротларни қуритиб бўлган, испан тилини маҳаллий шевада гапириш даражасида ўрганиб қолган, почта келтирган барча журналлардаги кроссвордларни очиб бўлган эди. Иссиқ иқлим Гастоннинг қайтиб кетиш муддатини тезлаштира олмас, чунки табиат унинг жигарини гўёки колониялардаги ҳаёт учун яратгандек эди: жигари чошгоҳдан сўнгги жазира маҳаллий тилини маҳаллий шевада гапириш даражасида ўрганиб қолган, почта келтирган барча журналлардаги кроссвордларни очиб бўлган эди. Иссиқ иқлим Гастоннинг қайтиб кетиш муддатини тезлаштира олмас, чунки табиат унинг жигарини гўёки колониялардаги ҳаёт учун яратгандек эди: жигари чошгоҳдан сўнгги жазира маҳаллий тилини маҳаллий таомлар ҳам ёкиб қолганди, у ҳатто бир куни игуаналарнинг¹ саксон иккита тухумидан тайёрланган қўймокни пакқос туширганди. Амаранта Урсула учун эса поезд муз солинган қутичаларда балиқ ва устириналар, тунука банкаларда консервацияланган гўшт ва мева келтиради, чунки у бошқа овқатларни ея олмасди. Гарчанд, ясан-тусан қилиб борадиган жойлари бўлмаса-да, эри унинг калта юбкаларини, сал қийшайтириб киядиган фетр шляпаларини, етти шодали марваридини муносиб баҳолай олмаса-да, Амаранта Урсула европача модада кийиниш ва модалар журналини олиб туришини канда қилмасди. Чамаси унинг сири шунда эдик, у ўзига ҳамиша бирор бир юмуш топарди ва ўзи вужудга келтирган турмуш муаммоларини

¹ Игуана — асосан тропик Америкасида яшовчи улкан калтакесак.

ўзи ҳал қиласди. Йўл қўйган хатосини эртасига ёқ унинг ўзи, ниҳоятда тиришқоқлик билан шуғулланишдек бемаъни хислатни мерос қилиб олган, деб ўйларди. Амаранта Урсуладаги қувноқлик хислати булоқ сувидек қайнарди. Ҳар гал янги пластинкалар келганида у эрини меҳмонхонада олиб қолар, биргаликда ярим тунгача янги рақсларни ўрганаради. Рақсларни шарҳловчи изоҳ ва суратларни мактабдош дугоналари юбориб турарди. Рақс сабоқлари одатда висол лаззати билан якунланар, эру хотин тебранма курсида ўтириб ёки шундок яйдоқ полга ётиб ишларини битириб қўяқолар эдилар. Амаранта Урсуланинг тўла маънода баҳтли бўлмоғи учун фарзанд етишмасди, холос. Лекин эр хотин дастлабки беш йилда бола қилмасликка келишиб олишган эди.

Гастон бўш соатларида овуниш мақсадида ҳар куни эрталаб Аурелиано билан сухбатлашгани Мелькиадеснинг хонасига кираради. У ўзи туғилиб ўсган юртнинг энг хилват гўшаларини эслашни ёқтиради. Аурелиано, гарчанд, у ерларда бирор марта бўлмаган эса-да, Гастоннинг ватани хақида гўё ўша жойда кўп йиллар яшаган одам каби батафсил сўзлашарди. Гастон ундан бир гап энциклопедияда йўқ-ку, қаердан билақолдинг, деб сўраганида Аурелиано мудом: «Ҳамма нарсани билиб олиш мумкин», дея жавоб берарди. Аурелиано санскритдан ташқари инглиз ва француз тилларини ҳам ўрганиб олди, ҳатто лотин ва юнон тиллари бўйича ҳам анча маълумотга эга бўлди. Энди у ҳар куни кечқурун уйдан чиқарди. Амаранта Урсулани унга бир хафталик харажат учун пул бериб турарди. Мелькиадеснинг хонаси каталонялик олимнинг китоб дўкони филиалига ўхшаб бораради. Аурелиано ярим тунгача китоб ўқиб ўтиради. Аммо унинг фикр юритишини тинглаб кўрган Гастон, Аурелиано ўз билимини бойитиш учун эмас, балки ўзига маълум бўлган хақиқатларга далиллар ахтариш учун китоб ўқиди, деган хulosага келди. Йигитни дунёда ҳаммадан кўп қўлёзмалар қизиқтиради. Аурелиано уларга қўлёзмаларни ўрганишга эрталабки энг яхши соатларини банишлар эди. Гастон ҳам, Амаранта Урсула ҳам жон-жон деб уни ўзларининг оиласиий давраларига қўшган бўларди, аммо Аурелиано мудом ўзини олиб кочарди. Унинг қиёфаси вақт ўтиши билан тобора қалинлашаётган булутсимон

бир сир билан зирх эди. Гастоннинг у билан дўстлашишга бўлган уринишлари натижа бермади, кейин бошқа эрмак ахтара бошлади. Худди шунда унинг миясига авиапочта хизматини ташкил қилиш фикри келди.

Аслида бу фикр унчалик янги эмасди. Ҳали Амаранта Урсулага уйланмасдан олдин ҳам шу гаплар хаёлига келган, ўшанда йигит оиласи палма ёғи харид қиласидан Бельгия Конгосида авиапочта компаниси ташкил этишини режалаштириб юаради. Лекин уйланиши ва хотини билан Макондога кетишга мажбур бўлгани учун режа фурсати анча кейинга сурилди. Аммо Амаранта Урсула шахарни ободонлаштириш жамияти тузишга киришганини кўриб, Макондода яна хийла вақт қолажагини тушунди ва Брюсселдаги шерикларига хат ёзиб юборди. Африкада авиапочта ташкил этди нимаю Кариб денгизи хавзасида авиапочта ташкил этди нима? Музокара олиб бориларкан, Гастон шағал қоплаган далада самолёт кўнадиган жой тайёрлади, шамол йўналишини ўрганди, учиш трассаларини аниклади, у ўзининг жаноб Гербертнинг хатти-ҳаракатига ўхшаб кетувчи фаолияти макондоликлар кўнглига хатарли бир шубҳа солаётганини сезмасди ҳам. Макондо аҳли Гастон банан кўчатлари ўтқазишини режалаштиряпти, аэроплан хақидаги гаплар билан бизни чалфитмоқчи, холос деб ўлашарди.

Гастон вилоят пойтахтига бир неча марта борди, пойтахтдаги маъмурлар билан учрашиб, улардан рухсатнома олди ҳамда авиапочта хусусида имтиёзли битим тузди. Брюсселдаги олдинги шериклар билан ҳам хат ёзишиб турди. Айни ёзишма Фернанданинг табиби файллар билан ёзишмасига ўхшаб кетарди. Ахири, Гастон уларни денгиз орқали биринчи самолёт юборишга, самолётни Макондога энг яқин портда йигиб, сўнг унда охирги манзилга қадар учиб келадиган механикни ҳам йўллашга кўринди. Дастлабки ҳисоб-китоб ва метеорологик кузатишлилар тугаганидан бир йил ўтгач, Брюсселдаги шерикларининг ваъдасидан мадад олаётган Гастон тез-тез осмонга тикилиб, шамолнинг товушига қулоқ осганча шахар кўчалари бўйлаб кезадиган одат чиқарди: у самолёт келишини кутарди.

Гарчанд, Амаранта Урсуланинг ўзи буни сезмаса-да, унинг қайтиши Аурелианонинг ҳаётида туб ўзгаришлар

ясаган эди. Хосе Аркадионинг ўлимидан кейин у китоб дўконига серқатнов бўлиб колди. Энди буткул озод бўлиб, бўш вақти кўп эди, шу сабаб, Макондони бамайлихотир ўргана бошлади. Аурелиано ҳувиллаган чанг кўчалар бўйлаб кезар, вайронага айланган уйларни, деразаларнинг занглаб кетган тўрларини шунчаки қизиқиш учун эмас, балки олимона синчковлик ила ўрганар, хотира-лар залворидан азоб чекаётган макондолик билан танишарди. Унинг тасаввури шу қадар қучли эдики, ўзича шахар ва бanan компаниясининг олдинги шукухини хаёлида тиклашга ҳаракат қиласарди. Бanan ширкатининг сузиш бассейни эндиликда чириб тамом бўлаётган эркак ва аёллар пойабзалларига тўлган эди. Аурелиано деворлари қулаб, ёввойи ўт-ўланларга кўмилиб кетган харобалар орасида темир занжирга боғлаб қўйилган немис овчаркасининг скелетини топди. Ўша ерда хали-ханузгача жиринглаб ётган эски телефонни кўрди, трубкани кулоғига тутиб, инглиз хотинининг ташвишли овозини эштиди, унга: «Ха, иш ташлаш тугади, уч мингта ўлик денгизга улоктирилди, бanan ширкати кўчиб кетди ва ниҳоят Макондода осойишталик хукм суро бошлади», деб жавоб қайтаргач, телефон бошқа жирингламай кўйди. Сайр қилиб юраркан, илгари ёлғиз бир мақсад — кумбиамба рақси, бойлам-бойлам пуллар тикилган, ҳозирда эса у ер-бу ерида қизил чироқлар фира-шира ёниб турган, кўчалари шаҳардаги энг фамгин, энг аянчли, увада гулчамбарлар билан безатилган ракс салонида ориқ ва семиз бевалар, эр нималигини билмай ўтган француз кампирлар ва бобиллик онабошилар ҳанузгача виктрол ёнида ўтирганча кимларнидир кутаётган фохишахоналар жойлашган қасабага келиб қолди. Аурелиано Буэндиалар оиласини биладиган, ақалли полковник Ауреалиано Буэндиани эслайдиган бирорта одамни учратмади. Фақат биргина чол — уйи ёнидаги боғчада кечқурунлари диний қўшиқ айтиб ўтирадиган кекса негр бундан мустасно эди. Паҳтадай оппок сочи негрни фотонегативга ўхшатиб қўйган эди. Ауреалиано у билан ўзи бир неча ҳафта илгари ўрганиб олган мураккаб шевада гаплашарди. Баъзида чолнинг кечки овқати — хўрозд калласидан пиширилган шўрвага шерик бўларди. Шўрвани чолнинг чевараси, йўғон негр жувон пиширади. Аёл-

нинг силлиқ биқини бияникига, кўкраги эса қовунга ўхшар, бошидаги куюқ, симдай қаттиқ соч турмаги гўёки ўрта аср жангисининг дубулғасини эслатарди. Жувоннинг лақаби Жодугар эди. Ўша пайтлар Аурелиано идиштовоқлар, шамдон ва бошқа кераксиз буюмларни сотиб кун кечирарди. Чўнтағида бир мири хам қолмаган кезларда эса, бозорга бориб, ахлатхонага ташлаб юбориладиган хўрозд каллаларини сўраб олиб, семиз ўт ва ялпиз кўшиб шўрва пишириши учун Жодугарга элтарди. Чол ўлгач, Аурелиано у ерга бормай кўйди, аммо Жодугар билан кечалари бодом дарахти остида, жувон енгил хуштак чалиб, ўткинчиларни ўзига жалб қилаётган жойда учрашиб тураг, антиқа каллашўраю қашшоқликнинг бошқа танқис таомлари ҳақида гаплашганча сайр қиласарди. Жувон, мижозларимни чўчитаяпсан, деб шама қилмаганида, балки Аурелиано у билан яна анчагача қуруқ сухбат қилган бўларди. Гарчи, Аурелиано ўзини шайтон йўлдан оздираётганини сезса-да, ва гарчи, Жодугар билан тунги сухбатлари шундай якун топишини табиий бир ҳол, деб ҳисобласа-да, улар ҳалигача бирор марта хам бирга ётишмаган эди. Хуллас, Брюсселдан келган Амаранта Урсула унга опаларга хос ўпич хадя қилганида, Аурелиано ҳали бузилмаган эди. Амаранта Урсула билан учрашганида, айниқса, холаси унга замонавий раксларни ўргатаётган пайтларида, у ўзини ожиз хис қиласар, назарида суяклари паҳтадай юмшоқ бўлиб қолаётгандек туюларди. Бу — Пилар Тернера қартада фол очиш баҳонаси билан қазноққа олиб кирганида бобосининг бобоси полковник Аурелиано Буэндия хис қилган ўша туйғу эди. Аурелиано яна қўлёзмаларга берилди, холасининг беозор эркалашларидан қочишга ҳаракат қила бошлади, аммо қочишга қанча кўп уринса, унинг кулгисини, тунлари эрининг бағрида баҳтиёр мушукдай нола чекишини шунча кўп қўймас эди.

Бир куни кечаси эру хотин қўшни хонада собиқ заргарлик устахонасида Аурелианонинг каравотидан ўн метрча наридаги стол устига ўзларини таппа ташлашиб, шиша идишларни синдиришди, аммо хлорат кислотаси кўлмаги ичиди хам иш қиласвериши. Аурелиано эрталабгача мижжа қоқмади. Аъзойи баданини титроқ қоплади, бўғзига даҳшатли фарёд қадалди. Ўша куни унга чексиз узун

туюлди ва ниҳоят, интизор бўлиб қутилган оқшом тушиб, кўчадаги бодом дарахти тагига борди. Аурелиано Жодугарни кутар, тер қоплаган кафтида бир ярим песони тутиб туар, бу пулни ўзида пул йўқлиги учун эмас, балки ўзи юз тутган тубанликка Амаранта Урсулани ҳам шерик қилиши ниятида холасидан сўраб олган эди. Жодугар уни ўзининг шам ёқилган кулбасига, чойшабларида беҳисоб висол излари сақланиб қолган йиғма каравотига бошлаб келди ва ўзининг жасур, бағритош, дағал, қанжиқникига ўхшаш танини йигитнинг ихтиёрига топширди. У Аурелианони шунчаки мишиқи болакай деб хаёл қилган эди, аммо тез орада ҳақиқий эркакка дуч келганини тушунди; Аурелианонинг кучи аёлнинг ичини зилзила каби титратиб юборди.

Хуллас, улар ошиқ-мошиқ бўлиб қолишли. Аурелиано эрталаб қўллэзмалар устида ишлар, пешинги ҳордик пайтида эса Жодугарнинг кулбасига борарди. Аурелиано маҳбубасининг белида гўё виолончель торига ўхшаш, пўлатдай қаттиқ сим чамбарак борлигини пайқагунича, орадан бир неча хафта ўтди. Чамбаракнинг чоки кўринмас, чамаси, Жодугар онадан ўша чамбарак билан туғилганди. Улар чавандозлиқдан чарчаб, одамни карахт қилувчи жазирама иссиқда яланғоч ўтиришиб овқатлашишарди. Жодугар илк бор, ўзи кула-кула айтганидек, шахсий «этгич»га эга бўлди. Муносабатлар шу даражагача бориб етдики, аёл кўнглида маълум бир умидлар фимирилай бошлади, аммо Аурелиано ногаҳон ўзининг Амаранта Урсулани севишини тан олди. Бу азобдан ўзга аёл қучоги ҳам қутқара олмас, аксинча, тажриба ортиргани сайин, холасига бўлган иштиёқмандлиги уфки тобора кенгайиб борарди. Жодугар бу гаплардан кейин ҳам Аурелианодан совимади, лекин энди хизматлари учун йигитдан ҳақ сўрайдиган бўлди. Агар жазманида пул бўлмаса, насияга ётар, лекин унинг қарзини, албатта, деворга бармоғи билан чизиб қўярди. Жодугар кечки овқатга чиқиб кетган пайт Аурелиано уйга қайтарди. У галереяда Амаранта Урсула билан Гастонга шунчаки бош иргаб ўтарди. Эр-хотин айни пайтда дастурхонга ўтиришар, кейин яна хонага беркиниб олишарди. Уларнинг шивири, кулгуси ва, ниҳоят, жазавага тушиб, тўшакда чавандозлик қилишлари Аурелианонинг қонини кўпир-

тиар, у ҳаяжон азобида на ўқир, на ёзар ва ўй суро олар эди. Аурелиано бир гал католониялик олимнинг дўконига бориб, у ерда ўрта асрларда суварак қай усулда йўқ қилингани хусусида мунозара қиласётган тўрт нафар вайсанги йигитни учратмагунича, унинг ҳаёти шу тарзда кечди. Аурелианонинг биргина Мухтарам Бэда¹ ўқиган китобларига ихлоси зўрлигини билган дўкондор, уни айни илмий мунозарага ҳакамлик қилишга чорлади ва йигит ўша заҳотиёқ, сувараклар ер юзидағи энг қадимий қанотли ҳашарот, деб айтди, улар ҳатто Тавротда ҳам тилга олинган, одатда бу ҳашаротлар шиппак билан уриб ўлдирилади, аммо барча кураш турлари — помидор бўлакчаларини дорилаб қўйишдан тортиб, то шакар сепилган унгача — ҳамма-ҳаммаси ҳеч бир самара бермайди, суваракларнинг фанга маълум бир минг олти юз тури инсоният тарихидаги энг кўхна, қатъий ва шафқатсиз таъқиб обьекти саналади. Ҳали одамзот томонида бирортаям тирик мавжудот, шу жумладан, одамларнинг ўзлари ҳам бу қадар таъқиб қилинмаган, умуман, суваракларни йўқотишга бўлган интилишни инсониятга хос асосий инстинкт — кўпайиш инстинкти қаторига қўшиш мумкин, шу билан бирга, суваракларнинг ҳанузгача батамом қирилиб кетмаганига сабаб шуки, улар қоронғу бурчакларга беркиниб олишади, бу хол туғилишданоқ қоронғилиқдан кўрқадиган одамларнинг уларга қўли етмаслигини таъминлайди, аммо ҷароғон чошгоҳи яна одамларга нишон бўлишади, хулоса қилиб айтганда, ўрта асрларда ҳам, ҳозирги вақтда ҳам ва келажакда ҳам суваракларни ўлдиришнинг энг ишончли усули уларнинг кўзини қўёш нурлари билан қамаштиришdir, деб нутқини тамомлади.

Унинг фатализм² ва донолик билан йўғирилган нутқи уларнинг ўзаро дўстлигига асос солди. Энди Аурелиано ҳаётидаги илк ва охиригина дўстлари — баҳсга ўч Альваро, Херман, Альфонсо ва Габриэль билан ҳар куни кечкурун учрашиб турарди. Кеч соат олтида китоб дўқонида бошланиб, тонг маҳали фоҳишахоналарда тутайдиган шовқин-суронли йигинлар китобхўр зоҳид учун нақ байрам

¹ Мұхтарам Бэда (673—735) — англосакс роҳиби, тарихчи олим.

² Фатализм — тақдирга ишониш.

эди. Адабиётнинг одамларни масхара қилиш учун ўйлаб топилган энг яхши эрмак эканлиги шу пайтгача унинг миясига келмаган эди, аммо кечкурунги ичкиликбозликлардан бирида Альваро уни бунга ишонтириди. Альваронинг бу қадар дадиллик билан фикр юритиши унинг агар билимлар турк ловияларини тайёрлашнинг янги усулини ихтиро қилишга кўумак беролмаса бир чақага ҳам қиммат, деб хисобловчи каталониялик олимга тақлид эканини тушуниши учун анча вакт кетди.

Аурелиано сувараклар тўғрисида илмий ахборот берган ўша оқшомдаги баҳс Макондо четида — қизлар очликдан танларини сотиб кун кечираётган фарибина фоҳишахонада тугади. Исловатхона бекаси эшикларни очиб-ёпиб туришга ишишиб эди. Гарчи, унинг юзида қотган табассумини кўрган мижозлар айни макони жиддий тарзда қабул қилишса-да, бу уйдаги барча нарсалар, ҳатто буюмлар ҳам рўёга ўхшарди: мебель ўтиришлари биланоқ синиб кетарди, ичак-чавоғи суғириб олинган викторол ичида товуқ тухум босиб ётар, боғда қоғоз гуллар «очилган», деворга банан ширкати тузилмасидан илгари чиқарилган календарлар ва ҳеч қачонни чоп этилмаган журналлардан қирқиб олинган расмлар кўйилган рамкалар осилган эди. Ҳатто беканинг мижозлар келгани хақидаги хабарни эшитишиб, чет-четлардан келишадиган тортинчоқ фоҳишалар ҳам рўёвий туюларди. Улар уйга саломсиз кириб келишар ва эгниларидағи гуллари ўчиб кетган кўйлакларини илгари қандай соддалик билан кийишишган бўлса, ўшандай соддаллик билан ечишар, ҳаяжонга тушган чоғларида: «Войй!.. Зўрсиз-ку? Қаранг, шифтнинг сувоги кўчиб тушяпти-ку!..» дея хитоб қилишарди. Бир песою эллик сентаво олган қизлар, пулларига ўша заҳоти бекаларидан бутерброд сотиб олишарди. Аурелиано учун бу фариб исловатхона танҳоликдан асрагувчи ягона нажот эди. Дастлаб Аурелиано жуда уяларди, неғаки, энди иш бошлади дегунча фоҳишахона бекаси хонага кириб, тўшакда от суроёттан чавандозга турли-туман маслаҳат берар эди. Аммо ўспирин бора-бора турмушнинг бу майда-чўйда ишқалларига парво қымасликка ўрганди.

Аурелиано тўртала дўстига бирдай боғланиб қолган бўлса-да, бари бир Габриэль исмли дўстини кўнглига

яқин сезарди. Бир куни кечкурун Аурелиано полковник Аурелиано Буэндиа ҳақида гап очганида, биргина Габриэль унинг гапларига ишонди. Ҳатто, одатда сухбатларига қўшилмайдиган исловатхона бекаси ҳам, ашаддий гийбатчиларга хос ўжарлик билан, мен полковник Аурелиано Буэндиани эшигтанман, лекин у одам шунчаки бир уйдирма, уни ҳукумат либералларни ўлдириш учун баҳона тарикасида ўйлаб чиқарган, деб таъкидлади. Габриэль эса, аксинча, полковник Аурелиано Буэндианинг реал шахс эканига ҳеч қандай шубҳа йўқ, деб айтди, чунки полковник билан унинг катта бобоси полковник Хериельдо Маркеснинг иккovi қуролдош ва ажралмас дўст бўлишган экан. Гап ишчиларнинг отилишига бориб тақалтанида, макондоликларнинг хотирасидаги заифлик, айниқса, кучаярди. Аурелиано ушбу мавзу ҳақида сўз очиши биланоқ, нафақат фоҳишахона бекаси, балки ёши ундан каттароқ одамлар ҳам станция майдонида кўшиклиар билан қуршаб олинган ишчилар ва ўликлар ортилган икки юзта вагондан иборат поезд тарихини уйдирма сифатида инкор этишар ва ўз вақтида суд терговчиси томонидан тўқилган ҳамда бошланғич мактабларнинг дарслигига киритилган хуносани пеш қилишарди — унда банан компаниясининг ҳеч қачон мавжуд бўлмаганлиги айтилганди. Шундай қилиб, Аурелиано билан Габриэль улардан ўзга ҳеч ким тан олмаган реал далилларга ишонч асосида дўстлашган эдилар. Бу далиллар иккала дўста ҳам катта таъсир кўрсатди, уларни аллақачон ҳалокатга учраган ва ўзидан ғамдан бўлак ҳеч нарса қолдирмаган дунёга худди кирғокка урилиб ортга қайтган тўлқиндек судрарди. Габриэль қаерда уйку босса, ўша жойда ухлаб қолаверарди. Аурелиано уни бир неча бор заргарлик устахонасида тунагани олиб қолди, аммо Габриэль бу ерда кечаси билан мижжа қоқмади, унга то эрталабгacha хона бўйлаб кезган ўликлар халал беришиди. Кейинчалик Аурелиано дўстини жодугарга топширди. Аёл ишдан бўш пайтларида Габриэлни ҳам кулбасига киритар, Аурелианонинг қарзлари битилган деворга тирноғи билан чизиклар чизиб, Габриэлнинг ҳам қарзларини ёзib кўярди.

Дўстлар гурухи ўзларининг батартиб ҳаёт тарзига қарамай, католониялик олимнинг маслаҳатларига бино-

ан, аллақандай умрбоқий нарсалар яратишига уринишарди. Одамлар ўзларининг бошланғич мактаб доирасидаги билимларни кенгайтиришига на истаги ва на имконияти бор бу шаҳарда уларнинг ўттиз етtingчи драматик вазиятни қидириб топиш ниятида кечаси билан ўтириб чиқишилари дўкондор олимнинг классик адабиёт ўқитувчи сифатида тўплаган тажрибаси ҳамда ундаги ноёб китоблар борлиги туфайли эди.

Дўстлик ҳиссига асир тушган, илгари Фернанданинг тошбагирлиги туфайли маҳрум бўлиб, эндиликда эришган дунё гўзалликларига мафтун бўлиб қолган Аурелиано башпоратли шеърларнинг тилсими очилай деган маҳалда, қўлёзмаларни ўрганишини бас қилди. Лекин сал ўтиб, гарчи, исловатхонага қатнашини тарк этмаса-да, яна қайтиб қўлёзмаларни қўлга олди. Бу пайтда Гастон ҳамон аэроплан келишини кутарди. Амаранта Урсула ўзини шу шу қадар ёлғиз сезардики, охири бир куни эрталаб Аурелианонинг хонасига кирди.

— Ишлар қалай, одамхўр? — деб сўради у. — Яна горингга беркиниб олдингми?

Эгнига аломат кўйлак кийган, бўйнига балиқ устихонидан ясалган қўлбола мунчоқ тақиб олган Амаранта Урсула жуда очилиб кетган эди. У энди эрининг содиклигига тамом ишониб, унинг бўйнидаги тизгинини олиб ташлади ва ниҳоят унда Макондога қайтиб келганидан сўнг илк маротаба бўш вақт топилди. Аурелианода Амаранта Урслуани кўриши ва товушини эшитишига хожат йўқ эди, у шусиз ҳам унинг келганини биларди. Амаранта Урсула хонага кириб, столга тирсакларини қўйганида у шу қадар яқин, шу қадар химоясиз эдики, Аурелиано суюклари ич-ичидан сирқираб кетганини сезди ва ўзини жонҳолатда китобга урди. У ҳаяжонини босишга уриниб, аллақаёққа ғойиб бўлишга интилаётган овозига, уни ташлаб кетмоқчи бўлаётган ҳаётга, тўсатдан тошдай қотиб қолган хотирасига жонҳолатда ёпишиди ва Амаранта Урслага санскритнинг келиб чиқиши, ёритилган вақт қатламлари оркали худди ёруққа тутилган коғоз ортидаги ҳарфларни кўрганинг каби келажакни кўра билишнинг илмий имкониятлари, қўлёзмадаги башпоратлар ўз-ўзини барбод этмаслиги учун уларни шифровка килиш зарурлиги ҳамда Нострадамуснинг «Аср» деган асарию Кон-

табриянинг авлиё Мильян башорат қилган ҳалокати ҳақида гапира бошлади. Гапира туриб, файришуурый тарзда кафтини Амаранта Урсланинг қўлига қўйди — шу билан ҳаяжоним босилади, деб ўйлади. Аммо Амаранта Урсула худди болалигидаги каби бегуноҳ бир эркалик ва майнинлик билан унинг бармогини ушлади ва то Аурелиано саволларига жавоб бериш давом эттиргунича қўйиб юбормади. Улар ҳаракатсиз, муздай кўрсаткич бармоқ билан боғланишгунча, туриб қолишиди, кейин Амаранта Урсула тўсатдан манглайига бир уриб: «Чумолилар!» деб қичкирди-да, ўша заҳоти қўлёзмаларни тамом эсдан чиқариб, эшик томон ошиқди ва у ердан туриб, Брюсселга кетаётганида отаси билан хайрлашгани каби бармоқларининг учиди Аурелианога бўса узатди.

— Кейин тушунтиарсан, — деди Амаранта Урсула. — Чумоли инига оҳакли сув қуйиш эсимдан чиқай дебди.

Жувон уйнинг шу томонида бирор иши чиқиб қолганида ёки эри осмонга узоқ тикилиб ўтирган чоғларда Аурелианонинг хонасида бир-икки дақиқа ушланиб қоларди. Аурелиано яна уйда овқатлана бошлади. У Гастонга ёқиб қолди. Овқат пайтида Гастон ўз шерикларидан шикоят қиларди. Афтидан, шериклари уни лақиллатишган эди, негаки улар аэропланни дентиз орқали юбордик, деб хабар беришса-да, кемачилар ҳали ҳеч нарса олмайдик, деб туриб олишарди. Ростдан ҳам, аэроплан Кариб денгизи портларидағи бирорта ҳам дафтарда қайд этилгани йўқ эди. Лекин Гастоннинг шериклари ҳамон аэропланни юбордик, тағин сен ўзинг бизни алдайтган бўлма, деб шаъма қилишарди. Ўзаро ишончсизлик шу қадар кескинлашди, охирги ёзишмани йигиштириб, шахсан ўзи Брюсселга боришини ўйлай бошлади. Аммо Амаранта Урсула ҳеч қачон — ҳатто эридан ажralишга тўғри келган тақдирдаям — Макондони тарк этмайман, деб таъкидлагач, Гастоннинг бу режаси ҳам барбод бўлди. Дастрлаб Аурелиано, Гастон велосипед минган жинни деган умумий фикрга қўшилди ва унга нисбатан ноаник бир раҳмдиллик сеза бошлади. Кейинчалик фохишаоналарда эркаклар табиати ҳақида чуқурроқ билимга эга бўлганидан сўнг эса, фламандияликнинг хотинига бу қадар итоат қилишини унинг телба эҳтиросига йўйди.

Лекин Гастонни яхши билганидан кейин эса Аурелиано унинг ҳақиқий характери билан ясама итоатгўйлиги ўргасидаги қарама-қаршиликни сезди ва унинг барча хатти-харакатлари, ҳатто аэропланни кутиши ҳам шунчаки пухта уюштирилган ўйин эканига бўлган шубҳасини ичига ютди. Шунда у Гастон ҳамма ўйлаганидек гўл эмас, аксинча, то теварак атрофидаги иллюзия вужудга келтирадиган зерикишларга тоб беролмай, охири Европага кетиш учун чамадонларини шайлаб қўядиган кунгача хотини ўз гирдобига ўзи фарқ бўлиб ётавериши учун имкон яратган, ўзининг доимий ён босини, ақалли бирор мартаям «йўқ» деб олишга қодир эмаслиги ва ёлғондакам итоатгўйлиги билан хотинининг тинка-мадорини қутишиб, унинг устидан ғалаба қозонишга аҳд қилган, барқарорлиги улкан, ниҳоятда эпчил ва чексиз сабр-тоқатли одам, деган қарорга келди. Шундан сўнг Аурелианонинг қалбидаги Гастонга бўлган раҳмдиллик даҳшатли ғазабга айланди.

Гастоннинг усули унга беъмани, бироқ шу қадар таъсирчан туюлдики, у бундан Амаранта Урсулани асрашга харакат қилиш учун куч топди. Аммо у юрагидаги севги, ишончсизлик ва рашк юкининг қанчалар оғир эканини ўспиринга мутлако сездирмагани ҳолда, унинг шубҳаси устидан кулиб қўйди, холос. Амаранта Урсула то бир куни консерваланган шафтоли банкасини очаётib бармоғини кесиб олмагунича, Аурелианонинг унга бўлган меҳри опа-укалари хиссидан айрича эканини ўйламасди ҳам. Ўшанда Ауреалиано унинг бармоғини шунчалар ҳассослик ва садоқат билан сўра бошладики, Амаранта Урсулани титроқ босди.

— Аурелиано! — деб кулди у, айни воқеадан ташвишга тушиб. — Жудаям бешафқатсан, сендан тузукроқ вампир¹ чикмайди.

Шунда Аурелиано бир зум ихтиёрини йўқотди. У аёлнинг яраланган қўлини ожиз бўсаларга кўмаркан, юрагининг туб-тубига яширган сирларини ошкор этди. Ярим тунда уйгониб, Амаранта Урсуланинг қуритиш учун ваннахонага осиб қўйилган ички кийимларига юзини бурканча, умидсизлик ва ғазабдан ўкирганини айтди, жодугарга, «мушукдай бақир», қулоқларимга «Гастон, Гас-

тон, Гастон!..» деб шивирла, дея илтико қилганларини айтди, очликдан ўлмаслик учун танларини сотувчи бечора қизчаларнинг бўйнига суртиш учун Амаранта Урсуланинг атиларини ўғирлаганларини айтди. Унинг эҳтиросли ҳасратидан чўчиб кетган Амаранта Урсула бармоқларини мушт қилиб туга бошлади.

— Хайвон, — деди у, — биринчи кема биланоқ Бельгияга жўнайман!

Альваро кунларининг бирида каталониялик олимнинг дўқонига энг сўнгги янгилик — зоологик ишратхона ҳабарини олиб кириб келди. «Тилла бола» деб аталувчи бу маскан усти очиқ улкан салон бўлиб, унда ўзининг сехрли овозлари билан вақтни белгиловчи икки юзга якин кўлбуқу кезиб юради. Рақс майдони атрофифа, сим тўр билан ўраб олинган қўтонларда, улкан камелиялар орасида турфа рангдаги қарқарлар, хирсадай семиз тимсоҳлар, ўн иккита шақилдоғи бор чинқироқ илонлар ва тилларанг сув тошбакалари яшарди. У ердаги хавонинг зичлиги шу қадар ибтидоӣ бўлиб, уни гўёки ҳозиргина қашф этишганди. Тўқ-қизил гуллар ва аллақачоноқ мөдадан колган пластинкалар куршовида эркакларни кутишавериб, умидларини йўқотган гўзал мулат қизлари эса севгининг қирқ ҳилидан хабардор эдилар. Дўстлар биринчи кечасиёқ бу ажойиб маконга боришиди ва кираверишда, лиана новдаларидан тўқилган курсида ўтирган улуғвор ва камсўз кампирни қўришиди. Кампир беш йигит ичидан ёноклари татарларнидай туртиб чиккан, ориқ, ғамгин ва абадул-абадга ёлғизлик чечаги билан муҳрланган эркакни кўргач, вақт бир жойда топталётганини хис килди.

— Вуй! — деб пичирлади у. — Аурелиано!

Унинг қаршисида яна полковник Аурелиано Буэндиа пайдо бўлди. Ҳали жанглар шуҳратию умидларини кўкка совурган узоқ кувғинлар бошланмасидан анча илгари, умридаги илк буйруқ: унга ўзини севиш ҳақида буйруқ бериш учун ўша узоқ тонгда ётоғига кириб келган ва хира чироқ остида турган Аурелиано Буэндиа. Кампир Пилар Тернера эди. У бир юзу қирқ бешга киргач, ёш санашдек бемаъни одатдан воз кечган ва келгуси ҳаёти аниқ ҳамда бир умрга белгиланган — хомхаёл тахминлару карталарнинг башорати асосида курилган бурунги

¹ Вампир — қон сўрувчи

ўша омонат келажагидан анча йироқ бўлган кимсасиз гўша — ҳатто вакт ҳам ҳаракатга келтиромайдиган хотирилари ичра яшай бошлаганди. Аурелиано хотирасида Буэндиалар авлодининг құдрати ва ҳалокати, Макондонинг ер билан яксон қилинган шукухини тикларди. Бу пайтда Альваро ўз кулгиси билан кайманларни чўчитар, Альфонсо бўлса, кўлбуқалар ўзларини ёмон тутган тўрт мижознинг кўзини ўйиб олгани ҳақида даҳшатли латифа тўкир, Габриэль эса чегарачилар ич сурар дори бериб, тувакка ўтқазиб, кейин унга тушган бриллиантларни тошиб, Ориноконинг нариёғидаги турмага тиқиб қўйган контрабандачининг кайлиги бўлмиш — хизматлари эвазига пул олмай, маҳбубига мактуб ёздирадиган мулат қизнинг хонасида айш-ишрат сурарди.

Аурелиано бу ерда ўзини шу қадар яхши хис этардики, Амаранта Урсула орзуласини чилпарчин қилган кечаси шу ерга нажот ахтариб келди. У юрагини дарддан бўшатмоқни, қалbidаги тугунларини кимдир ечиб юборишини истарди. Пилар Тернеранинг этагига юзларини буркаганча, қайнок кўз ёшлари тўкиб, бошига тушган савдони гапириб берди. Пилар Тернерага унинг сочларини силаб, сал тинчланишини кутди.

— Бас қил, кичкинтой, — деди меҳрибонлик билан. — Энди менга айт-чи, ким у?

Аурелиано аёлнинг номини айтган заҳотиёқ, Пилар Тернерага худди илгаригидек юрак-юрагидан тўлиб-тотишиб кулди. Энди унинг кулгиси капитарларнинг гувилашига ўхшаб қолганди. Буэндиалар авлодининг барча вакиллари юрагидаги сирларнинг эшиклари унга доимо очик эди. Қарталару тўплаган тажрибалари туфайли бу оила тарихи мұқаррар воқеалар тақорида ташкил топган занжир бўлиб, абадул-абад айланаверадиган гилдиракка ҳам монандлитини кашф этганди-да.

— Ташвишланма, — деб жилмайди Пилар Тернерага. — У қаерда бўлишидан қатъи назар, сени кутяшти.

Амаранта Урсула соат тўрт яримда ҳалатига ўралиб, бошига сочиқ боғлаб, ванихаонадан чиқди. Аурелиано оёқ учида унинг кетидан эргашди. У худди mast одамдай чайқаларди. Амаранта Урсула ҳалатини ёзиб юборган дамда ётоққа бостириб кирди, кўрқиб кетган аёл этакларини тезда йиғишириб олди ва индамай бармоғини би-

гиз қилиб, эшиги қия очик қўшни хонани кўрсатди: Гастон ўша ерда хат ёзиб ўтирганини биларди.

— Кет, — деди Амаранта Урсула пичирлаб.

Аурелиано жилмайди, аёлнинг белидан тутганча, худди гулдондек даст кўтарди ва каравотга чалқанча ётқизди. Амаранта Урсула бирор ҳаракат қилишга улгурмай қўполлик билан ич кўйлагини йиртиб ташлади. Шунда йигитнинг кўз олдида гўё бошни айлантирувчи жарлик каби ҳозиргина ювилган тоза ва яланғоч бадан намоён бўлдики, бу баданда Аурелиано окшомлари хаёлида тасаввур этмаган бирорта ҳам тук, бирорта ҳам хол йўқ эди хисоб. Амаранта Урсула худди ёввойи мушукдек ростакамига қаршилик кўрсатарди; унинг хушбўй, латчаникидек¹ силлиқ ва қайишқоқ бадани тўлғанар, тиззалари билан йигитнинг буйрагини мўлжаллаб тепар, айни замонда юзига чанг соларди. Аммо иккиси ҳам овоз чиқармасди. Бу шиддатли олишув, ҳаёт-мамот жангига бўлсаям, эҳтиёткорона ҳужум ва чекинишлардан иборат эдики, олишув давомида петунъялар² яна бир бор гуллаши қўшни хонада ўтирган Гастон эса аэронавтика ҳақидаги ўз орзуласини унтишиб юбориши мумкин эди. Ушбу манзара гўёки икки жанжаллашиб қолган ошиқнинг тиник ҳовуз тубида ярашиб олишга интилаётганига ўхшаб кетарди.

Қатъий ва намойишкорона қаршилик авжга чиқсан паллада, Амаранта Урсула айни осудалик шубҳа уйғотиши мумкинлигини тушунди. Шунда лабларини қимтиброк қулишга тушди, лекин курашдан воз кечмади. Энди у ёлғондакам тишлаш билан химояланар, танини илгаригидек шиддат ила ҳалос қилишга уринмасди. Нихоят улар бир йўла ҳам ракиб, ҳам шерик эканликларини хис этишгач, мудофаа жўнгина қишиқка, ҳужум эса эркалатишга айланди. Сўнгра Амаранта Урсула бирорта янги қилиқ ўйлаб топиш мақсадида, гўёки ҳазиллашгандай бўлиб, бир дақиқа мудофаани бўшаштириди, лекин қилган ишидан ўзи ҳам чўчиб, яна қаршилик кўрсатишга киришганида, фишт қолипидан кўчган эди. Аёл қўллари билан пайпаслаб, зўрга сочиқ топди ва бўғзидан отиляй деб турган бақирикни чиқармаслик учун жонхолатда уни тишлиб олди.

¹ Латча — йиртқич ҳайвон.

² Петунъян — гуллари катта-катта боғ ўсимлиги.

* * *

Пилар Тернера байрам арафасида, лиана новдаларидан тўқилган курсида ўтирган жойида жон берди. Мархуманинг энг сўнгги истагига биноан, уни тобутда эмас, балки шу курсининг ўзида қўмишди. Унинг жасадини рақс майдонининг марказида қазилган қабрга саккиз нафар эркак арқонлар ёрдамида туширди. Кўзёш қиласевриб оқариб кетган, коп-кора либос кийган мулат қизлар тақинчоғу узукларини ечишиб, қабрга ташлашди. Қабр устига ёзувсиз тош плита қопланди, унинг усти бир зумда гулларга тўлиб кетди. Сўнгра мулат қизлар барча ҳайонлар ва қушларни заҳарлашди, деразаю эшикларга ғишт териб чиқишиди ва ичига авлиёларнинг тасвири, рангли журналлардан киркиб олган расмлар ҳамда бекарор, ҳақиқатдан йироқ, афсонавий қаллиқларининг портретлари ёпиширилди, ёғоч сандиқчаларини кўтаргандарича турли томонга тарқалиб кетишли.

Ҳаммаси тугади. Фоҳишаларнинг Пилар Тернера қабрига ташланган бир чақага қиммат тақинчоқларига қўшилиб бутун ўтмиш, юртини қўмсағ, Ўрта ер дengизидаги қишлоғига қайтиб кетган католониялик олим китобларини ким ошдига сотиб юборгандан сўнг қолган арзирли нарсалар ҳам чириб борарди.

Олимнинг кетиб қолишини ҳеч ким кутмаган эди. У Макондода банаң компанияси айни туркираб яшнаётган бир пайтда, саноқсиз урушларнинг биридан кутулиш мақсадида пайдо бўлган эди. Шу ерда китоб дўкони очиб, турли тилларга чоп этилган биринчи нашрларни тўплай бошлади; дўкон қаршисидаги уйда тушларга ром очилар, у ёкка навбатда турган кишилар баъзида дўконга ҳам киришар ва гўёки ахлатхонадан кўтариб олгандек, китобларни сал ҳадиксираб вараклашарди. Каталониялик олим кўпинча дўкон ортидаги иссиқ хонада, мактаб дафтаридан йиртиб олинган варакларга алланарсаларни ёзиб ўтирап эди, нималарни ёзаётганини ҳеч ким аниқ айтиб беролмасди. Аурелиано у билан танишган пайтда чолнинг қўлёзмалари нақ икки кутига жо бўларди. Чолнинг қўлёзмалари Мелькиадеснинг қўлёзмаларига ўхшаб кетарди. Сафари кариган чоғда учинчи кутуни ҳам қўлёзмага тўлдирди. Чамаси, католониялик олим Макондода яшаган пайтида бирор кун ҳам ёзувдан бўшамаган эди. У

бизга маълум тўрттала дўстидан бошқа ҳеч ким билан ошиначилик қилмади. Олим ҳали улар мактабда ўқиб юрган пайтларидаёқ варракларини гаровга олиб қолиб, китоб берар ва шу йўсинда уларни Сенека ва Овидийнинг асарларини ўқишига ўргатган эди. Чол классиклар ҳақида бемалол, ҳеч бир хайиқмай, гўёки қачонлардир улар билан бир хонада яшагандек гапирав, улар ҳақида бирор билмайдиган нарсаларни, масалан, Авлиё Августиннинг жубба остидан жун пимча кийиб юришини ва уни тўрт йил давомида бирор марта ҳам ечмаганини ёки хурофотчи Арнальдо де Вилдано чаён чақиб олгани учун болалигидаёқ жонивори турмайдиган бўлиб қолганини биларди. Католониялик олимнинг китобга меҳри чукур хурмат ва дўстона беписандлик қоришимасидан иборатдай туюларди. Бу нарса ҳатто ўз қўлёзмаларига бўлган муносабатида ҳам сезиларди. Чолнинг қўлёзмасини испан тилига таржима қилиш учун католон тилини маҳсус ўрганган Альфонсо бир гал анчагина қўлёзмани чўнтағига тикиди, (унинг чўнтақлари ҳамиша газетадан қирқиб олинган мақолалар ҳамда файриоддий касблар ҳақидаги қўлланмалар билан тўлган бўларди), сўнг уларни фоҳишаҳонада, очдан ўлмаслик учун танларини сотиб кун кўрувчи қизлар орасида йўқотиб қўйди. Чол воқеани эшитиб, Альфонсо кутганидек шовқин кўтартмади, балки кулагидан ўзини зўрга тўхтатиб, айни ҳол адабиёт учун табиий, деб айтди, лекин шу гапни айтса-да, она қишлоғига уч кути қўлёзмасини олиб кетишидан эринмади; у қўлёзма тўла кутиларни юхонага топширишни талаб қилган темирийўл назоратчиларини қачонлардир Карфагенда қўлланган уят сўзлар билан сўқди ва то кутиларни пасажир вагонида қолдиришга рухсат бермагунларича осоиши топмади. «Одамлар китобларни юк вагонига жойлаб, ўзлари биринчи класс вагонига чиқиб олишган куни қиёмат кўпади», деди у, сўнг то жўнаб кетгунинг қадар чурқ этмади. Сафар тайёргарлигига роса бир ҳафта кетди. Жўнаш муҳлати яқинлашгани сари чолнинг қовоғи уюларди, киладиган юмушини унугиб қўяр, бир жойига кўйган буюмлари эса ҳеч кутилмагандан бошқа ерда пайдо бўларди, гўёки уларни бир вақтлар Фернандага азоб берган ажиналар у ёқдан-бу ёққа кўчириб қўяётгандай эди.

— Collons¹, — деб сўкинарди у. — Хе, Лондон сино-дининг йигирма еттинчи моддасини ундоғу мундок қиласай.

Херман билан Аурелиано унга васийлик қила бошлашди. Улар чолга фамхўрлик кўрсатишарди; чўнталарига поезд билети ўйлга тааллукли бошқа хужжатларни жойлаштириб, инглиз тўғиричлари билан қадаб қўйиши. то Макондодан Барселонага етгунича қилиши лозим бўлган юмушлар рўйхатини тузиб бериши. Лекин шунга қарамай, католониялик олим чўнтағига ярим сармояси солинган чоловорини ўзи сезмаган ҳолда ахлатта ташлаб юборди. Жўнаш арафасида, қутиларнинг қопқофи михлангач, кийим-кечаклари у Макондога илк бор кўтариб келган чамадонига жойлашгач, чол тахкирли бир дуони эслатувчи имо-ишора билан ўзининг чиганоққа ўхшаш қовоғини қисиб қўиди. Кўлларини узоқ ҳижронга чидашга ёрдам берган китоблар уюмига қўйиб:

— Бу ахлатни сизларга қолдираман! — деди.

Орадан уч ой ўтгач, чолдан каттакон пакет келди. Пакетда денгиз сафари давомида тўпланиб қолган йигирма тўққизта хат ва элликта сурат ётарди. Гарчи католониялик ой ва кунларни ёзмаган бўлса-да, мактублардан воқеаларнинг қай пайтда содир бўлганини билиб олиш мумкин эди. У илк хатларида саёҳат саргузаштлари ҳақида ўзига хос юмор билан маълумот бериб: қутиларни каютага қўйишта рухсат бермаган назоратчини кемадан улоқтириб юборай, дедим, ўн уч рақамидан ирим туфайли эмас, балки бу ракам тугалланмаган бўлиб түюлгани учун ҳам даҳшатга тушадиган қандайдир аҳмоқ сенъоринани учратдим, кемада фамланган чучук сув Лерида булогидан олинган, дея гаров ўйнадим ва гаровда ютиб чиқдим, деб ёзарди. Аммо кунлар ўтган сайин олимни кема хаёти тобора камроқ қизиқтирас, Макондодаги энг сўнгги арзимас воқеаларни ҳам соғинганини ёзар, хуллас, кема узоқлашгани сари эса уни хотиралари ҳам тобора фамгинлашиб борарди. Соғинчнинг кучайиш жараёни фотосуратларда ҳам ўз аксини топган эди. Одатда суви октябрь ойида мавжланадиган Кариб денгизи фонида оқ қўйлак кийиб тушган ва кумушранг соchlari

хиёл тўзиган биринчи суратларда боят баҳтиёр кўринарди. Сўнгиларида эса, қора пальто кийиб, бўйнига шойи шарф боғлаб, кузги океан сувларида адашиб қолган номсиз кема палубасида тураг, қарашларидан маъно уқиб бўлмасди. Херман билан Аурелиано унинг хатларига жавоб ёзиши. Дастлабки ойларда чол шу қадар қўп мактуб йўллардики, дўстлар унинг Макондодан бутунлай кетганига ишонмай қўйиши. Чол дастлаб, ҳаммаси жойида, уйдаги қизгиш дентиз чиганоғи ханузгача бус-бутун туриби, бир бўлак ноннинг устига қўйилган селёдканинг таъми ўзгармади, қишлоғидаги булоқларнинг суви ҳалиям муаттар, дея хабар берди. Мактаб дафтаридағи йиртиб олиниб, қинғир-қийшиқ ҳарфлар билан тўлдирилган вараклар дўстларнинг олдида тез-тез пайдо бўларди, одатда уларнинг ҳар бирига биттадан варақ бағишиланар эди. Гўёки соғая бошлиған беморнинг қувончи билан йўғрилган мактублардаги умид учқунлари, секин-аста сўна бошлади. Киш оқшомлари, камин ичига қўйилган қозондаги шўрва қайнаётганида, чол китоб дўкони ортидаги торгина иссиқ бўлмасини, бодом дарахтининг чаңг босган барглари орасидан нур таратувчи чарофон қуёшни, пешинги хордикни бузгувчи паровоз сигналини, худди илгари Макондода яшаган пайтларида ўз ватанини, уйдаги каминда шўрва қайнаётган қозончасини, кўчада бақириб-чақириб юрган қаҳвафурушни, баҳорда юртига қисқа фурсатга учиб келадиган тўргайларни кўмсагандек соғинарди. Гўёки икки кўзгуда бир хил акс этаётган бу икки соғинч хиссидан азобланган чол оромини йўқотиб қўиди, унинг азоблари шу даражага бориб етдики, дўстларига Макондодан жўнаб кетиши, олам ҳақида ва инсон қалби хусусида берган барча ўйтларини унтиби юбориши. Горацийга тупуришни маслаҳат берди, улар қаерда бўлишмасин, ўтмиш ёлғон экани ҳамда хотирага қайтишининг йўли йўқлигини ва энг телба, муқим мухаббат ҳам аслида бир лаҳзалик ўткинчи ҳодиса эканини бир қачон эсдан чиқармасликни уқтириди.

Чолнинг Макондони ташлаб кетиши ҳақидаги маслаҳатига биринчи бўлиб Альваро амал қилди. У ҳамма нарсасини, ҳатто ҳовлисига занжирилаб қўйған кўркинчли қоплонини ҳам сотди ва сўнгги бекати йўқ поездга мангу билет харид қилди. Альваро поезд узук-юлуқ тўхтаб

¹ Collons — католонча сўкиш.

ўтган жойлардан йўллаган, ундов белгилари қалаштириб ташланган почта открыткаларида вагон деразасидан кўзга элас-элас кўринган манзараларни тасвирларди. Альварони айни, қисқа лахза ҳақидаги узун достонида Луизиана плантациясидаги арвоҳсимон негрлар, Кентуккининг яшил ўтлоқларидаги қанотли отлар, Аризона қўёшини эмб юрган грек ошиқ-маъшуқлар, Мичиган кўли ёнида сув бўёқда расм чизаётган қизил свитерли қиз тасвирланар эди. Ўша қиз Альварога қўлидаги мўйқаламини силкиди, бу имода видо эмас, балки умид акс этди — бечора қиз унинг ёнидан ўтиб кетаётган поезд ҳеч қачон қайтиб келмаслигидан бехабар эди. Кейинроқ Альфонсо билан Херман жўнаб кетишиди. Улар душанбада қайтиб келиш ниятида шанба куни жўнашди, лекин ўшанда бўён дом-дараклари чиқмади. Католониялик олим жўнаб кетганидан бир йил ўтгач, бу ерда фақат Габриэлнинг ёлғиз ўзи каловланиб қолди. У жодугарнинг хатарли марҳаматидан фойдаланишини давом эттиради. Айни замонда француз журнallаридан бири ташкил этган, биринчи совринига Париж саёхати тикилган конкурс саволларига жавоб ёзарди, Ауреалиано ҳам журналга обуна эди, анкета саволларига жавоб беришда Габриэлга кўмаклашар, бу юмушни баъзан уйда, кўпинча эса валерианка хиди уриб қолган, Габриэлнинг яширин қайлиги Мерседес яшайдиган Макондодаги яккаю ягона дорихонада, чинни идишлар орасида бажарарди. Шахар ўтмишидан нишона бўлиб шу дорихона қолганди, холос. Макондо шу даражада ҳувиллаб ётардики, конкурсда голиб чиқиб, икки жуфт ич кийим, ботинка ҳамда Рабленинг тўла асарлар тўпламини олиб Парижга жўнаётган Габриэль, поезд ушбу станцияда тўхтамай ўтмасин, деб чўчиди ва машинистга қўлинин силташга мажбур бўлди. Турклар кўчаси ташландиқ маконга айланиб қолган эди. Ўлимларини лоқайдлик билан қутаётган энг сўнгти араблар, гарчи газмоллар бир неча йил бурун сотилиб кетган ва фамгин витриналарда фақагина бошсиз манекенлар колган бўлсада, минг йиллик таомилларига кўра дўконлари олдида ўтиришарди. Иркӣ тенгсизлик ва тузланган бодринглар ватани бўлмиш Алабама штатида Пратвилл шахрида истикомат килювчи Патриция Браун балки ўз невараларига хикоя қилиб бериши мумкин бўлган банан ширкати ўрни-

да эндилиқда ўт-ўлан қоплаган яйдок дала ястаниб ётарди. Падре Анхелнинг ўрнини эгаллаган руҳоний чол (унинг исмини ҳеч ким суриштирамасди ҳам) ҳаддан ташқари кўп гумонсираши туфайли артрит ва уйқусизликка чалинган, гамакда юзтубан ётар, унинг ёнида калтакесаклар билан каламушлар черковга якка ҳукмронлик қилиш учун жанг олиб боришарди. Ҳатто қушлар ҳам тарк этган, доимий жазира маҳмада чанг-тўзондан бўғилиб ўлаётган Макондода, чумолилар шовқинидан мижжа қоқиб бўлмайдиган уйда севги ёлғизлиги домига илинганд Аурелиано билан Амаранта Урсула ягона баҳтиёр одамлар ва ер юзидағи энг баҳтли мавжудотлар эди.

Гастон Брюсселга қайтиб келди. У имтиёзли лицензияни немис авиаторлари илиб кетмаслиги учун, чамадонига энг керакли буюмлари ёзишмаларини жойлаб, Макондони тарк этди. Ўша илк оқшомдан кейин Ауреалиано билан Амаранта Урсула ора-сира Гастон уйдан кетган пайтлардагина учрашиб туришар, аммо унинг тўсатдан келиб қолишини ўйлаб, висол дамларида ўзларини тизгинлашга мажбур эдилар. Уйда танҳо ўзлари қолишпач, узоқ тийилган хислар гирдобида телбаларча айланишарди. Бу беўй, ҳалокатли, танларни мудом шай ушлагувчи ва гўрда ётган Фернанддининг суякларини зирқиратувчи хислар эди. Амаранта Урсуланинг бақириқлари талвасали қўшиқлари кундузи соат иккита ошхонадан, кечаси соат иккита эса қазноқдан эштиilarди. «Алам қиладигани шуки, — дерди Амаранта Урсула кула-кула, — биз шунча вақтимизни беҳуда ўтказибмиз». У чумолилар боғни вайрон қилаётганини, гёё вулқондан оқкан лава мисоли галерея бўйлаб олға силжиётганини кўриб турарди, лекин Амаранта Урсула ҳаяжондан гангид қолган эди. У чумолиларни ётоқларида пайдо бўлгандагина яна қира бошлади. Аурелиано қўлёзмаларни ташлаб қўйди. У уйдан деярли чиқмас ва онда-сонда католониялик олимнинг хатларига жавоб ёзарди, холос. Ошиқ-маъшуқлар воқелик хиссини, вақт ҳақидаги тушунчани йўқотишиди, кундалик одатларни тамом унтишиди. Эшик ва деразаларни беркитиб, ечиниш учун ортиқча вақт сарфламаслик учун, Гўзал Ремедиос орзу қилган ўша ҳолатда — қип-яланҷоч бўлиб уйни кезишар, дуч келган жойда, ҳатто ҳовли сахнидаги кўлмакда ҳам бир-бирини таппа

босиб қолишарди. Бир куни улар бассейнда илиқишиб, сувга чўкиб кетишлари оз қолди. Киска вақт мобайнида улар уйни чумолилардан ҳам кўпроқ емириб улгуришди: меҳмонхонадаги мебелларни синдиришди, полковник Аурелиано Буэндианинг ўзи ва сон-саноқсиз маъшуқаларининг залворига дош берган гамакни тилка-пора қилишди, матрацларни ёриб, увадаларини полга афдаришди. Гарчанд, Аурелиано шиддат бобида Макондодан жўнаб кетган рақибидан мутлақо қолишмаса-да, бу вайрона жаннатда серқилиқ ва унча-мунчага тўймайдиган Амаранта Урсула етакчилик қиласарди. У гўёки бувисининг бувиси қандолатчиликка сарф қилган барча куч-куватни ишқу ишратга баҳш этгандек эди. Амаранта Урсула олган лаззатидан миёвлаб, янги ўйлаб топган усулларига маҳлиё бўлиб, роса роҳат қилиб кулаётган пайтларда Аурелиано янада ўйчан ва индамас бўлиб қолар, чунки муҳаббати юрак тубида ётган, уни куйдириб кул қиласарди.

Амаранта Урсула ўзига келган пайтлари Гастоннинг хатларига жавоб ёзарди. Гастон унга шу қадар ёт ва узоқ бўлиб туюлардики, Амаранта Урсула эрининг қайтиб келишини тасаввур ҳам қилолмасди. Гастон илк мактубларида, шерилари ҳақиқатан ҳам аэроплан юборишибди, аммо Брюсселдаги денгиз агентлиги адашиб уни Танганьикага жўнатибди, у ердагилар эса аэропланни макондолар қабиласига топширибди, дея хабар қилган эди. Шу ҳол қўшимча ташвиш туғдирар, аэропланни топиш учун яна икки йил кетиши мумкин экан. Бу боис ҳам, Амаранта Урсула, эрим муддатидан илгари қайтиб келади, деган ўйдан воз кечди. Аурелианони ташқи дунё билан католониялик олимдан келиб турган хатлару дорихонанинг индамас бекаси Мерседес дўсти Габриэль ҳақида айтадиган гаплар боғлаб турарди, холос. Олдинига бу реал бир алоқа эди. Габриэль Парижда яшаш ниятида, конкурсда ютган билети ўрнига пул олган, эндилиқда эски газеталарни ва Дофина кўчасидаги ғарип меҳмонхона хизматкорлари эшикка чиқариб ташлайдиган шишаларни сотиб кун кўрарди. Аурелиано дўстини қийналмай тасаввур қиласарди: Габриэль баланд ёқали свитерда юрар, уни факат баҳорда, Монпарнас терассалари севишганлар билан тўлиб-тошган пайтдагина ечар, очликни лақиллатиши учун кундузлари ухлар, кечалари эса

Рокамадур¹ ўзини ўлдирган, қарамшўрва хиди босиб кетган хонага биқиниб олиб китоб ёзарди. Аммо Габриэлдан келаётган хабарлар бора-бора туман каби хиралашар, католониялик олимнинг хатлари тобора камаяр ва тобора фамгин тус олардики, оқибатда Аурелиано Габриэль ва чол тўғрисида Амаранта Урсула эри ҳақида қандай фикрласа, худди ана шундай фикрлай бошлади. Энди севишганлар кимсасиз бир дунёга тушиб қолишдики, бу оламнинг яккаю ягона ва мангуда ҳақиқати муҳаббат эди, холос.

Онгиз бахтиёрлик қасрида Гастоннинг қайтиб келиши хабари мисоли ўқдай жаранглади. Аурелиано билан Амаранта Урсула кўзларини очишиди, қалбларини тинтишиди, бир-бирининг кўзига тик боқишиди ва тушунишдики, улар аллақачон бир жону бир тан бўлиб қолишган ва айрилиқдан ўлимни афзал кўришар экан. Шунда Амаранта Урсула эрига мазмуни ёлғонга тўла мактуб ёзиб, сени севганим йўқ, сени ҳамон интизорлик билан кутяпману, лекин эвоҳки, пешонамга Аурелиано билан яшаш ёзилган экан, не қилайки, тақдир измини ўзгартишга ҳолим йўқ, деб айтди. Улар Гастон кескин жавоб ёзади, деб қўрқишиди, аммо унинг хати босиқлик ва фамхўрлик руҳида битилган бўлиб, мактубнинг нақ икки бетида кексалик оғатидан сақланиш маслаҳат берилган, охирги қисмida эса, Гастон ҳеч бир иккюзламачилик қилмай, сизларга ўша мен ўзим қиска муддат тотиб кўргандек оиласидан баҳт тилайман, деб ёзган эди. Эрининг бу хатти-харакати Амаранта Урсула учун ҳеч кутилмаган бу ҳол эди. У ўз тақдиримни эримнинг қўлига топшириш учун ўзим имконият яратдим, деб ўйлади ва ўзини андак таҳқирлагандек ҳис қилди. Орадан ярим йил ўтиб, Гастон, ниҳоят аэропланни олганидан сўнг Леспольдвидлдан туриб велосипедини юборишни илтимос қилган (чунки Макондода колган нарсалари ичиди энг азизи шу велосипед эканлиги айтилиб, бошқа ҳеч нарса дейилмаган) мактуб йўллаганидан кейин Амаранта Урсланинг фифони кўкка ўрлади. Аурелиано қайгуга чўмган Амаранта Урслани зўр сабр-тоқат билан юпа-

¹ Рокамадур — аргентиналик ёзувчи Хулио Кортасарнинг «Синфлар ўйини» романи қаҳрамони.

тар, нафақат баҳтиёр чоғларда, балки кулфат маҳали ҳам яхши эр бўла олишини исботлашга уринарди. Гастон қолдирган пул тугаганидан сўнг бошларига тушган турмуш ташвишлари уларни янада яқинлаштириди. Пилар Тернера ўлган вактида улар фарзанд кутишарди.

Ҳомиладорлик даврида Амаранта Урсула балиқ суякларидан мунчоқ ясад сотмоқчи бўлди. Аммо, Габриэлнинг қайлиғи Мерседес сотиб олган ўн икки мунчоқдан бошқа молга харидор чиқмади. Аурелиано ўзининг тил ўрганишга бўлган лаёкати, энциклопедик маълумоти, узоқ воқеалар ва жойларга таалуқли, нарсаларни, аслида булар ҳақида хеч нарса билмасдан туриб, хотирасида сақлай олиш қобилияти ниҳоятда кучлилиги хотинининг Макондодаги энг сўнгги яшовчиларнинг ҳамма пулини жамласа тенг келадиган оиласий тақинчоқлари каби бефойда эканини умрида илк бор хис этди. Уларни фақат мўъжиза асраб колди. Амаранта Урсуланинг на кайфияти бузилди ва на қичиғи сусайди. Бирок у овқатдан сўнг ухламасдан хаёлга чўмган холда галерядга узоқ ўтиришни одат қилди. Аурелиано унинг ёнида бўларди. Баъзан улар лом-мим демасдан, бир-бирининг кўзига термулганча, кечгача ўтириб дам олишарди. Келажакка ишончсизлик уларнинг қалбларини ўтмишга ўтириди. Улар ўзларини чексиз ёмғирлардан иборат бўлган ўша йўқотилган жаннатда юргандек ҳис этишиди: ҳовли сахнида кўлмак кечганларини, келтакесакларни ўлдириб Урсуланинг кийимларига осганларию ўзларини кампирни тириклай кўмиш ўйинини ўйнаганларини, хуллас, бетиним ёмғир остида ўтган болалик дамларини гўёки жаннатни эслагандай эслашарди. Хотиралар ҳақиқатни ойдинлаштиргандай бўлар, улар ақлларини танишганидан бери иккиси бирга бўлган дамлардагина ростакам баҳт туйганларига амин бўлишарди. Амаранта Урсула, бир гал заргарлик устахонасига кирганию онаси унга кичик Аурелиано бегонанинг фарзанди, уни дарёда оқиб келган саватдан топиб олдим, деб айтган оқпомни ёдига келтирди. Айни хотираю изоҳлар уччалик ишонтирамса-да, уларнинг қўлида бошқа ҳаққонийроқ маълумот йўқ эди. Ҳамма далилларни текшириб бўлишгач, Фернанда Аурелианонинг онаси бўла олмаслигига ишонч

хосил қилишди. Амаранта Урсула Аурелиано Петра Ко-теснинг ўғли бўлиши мумкин, деган хаёлга борди, аммо у отасининг ўйнаши ҳақида шу қадар ёмон гапларни эшитган эдики, ушбу фараз уларнинг икковида ҳам кучли нафрат уйғотди.

Аурелиано хотинига ука бўлиши эҳтимолидан виждо-ни қийналиб, мөнор босган, куя еб ташлаган архив ҳужжатларни орасидан бирор маълумот топиш умидида пад-ренинг уйига борди. У эски ҳужжатларни кўриб, падре Никанор Рейна томонидан ўсмирилик пайтида чўқинтирилган Амаранта Буэндианинг исмими топди. Тўрт жилдлик ёзувларини қараб, турли пайтларда чўқинтирилган ўн етти Аурелианоларга дуч келди. Кўнглида, ўзим ҳам ўшалардан бири бўлсан ажабмас, деган умид ялт этди, аммо адашлари чўқинтирилган йиллар унинг ёшига мутлақо тўғри келмасди. Аурелиано аждодларини ахтараётган махал ўз гамагида кузатиб ётган руҳоний ундан по-мини сўради.

— Мен Аурелиано Буэндиаман, — жавоб берди йигит.

— Ундай бўлса ўзингни бехудага қийнама, — деди ишонч билан руҳоний. — Анча йиллар илгари бу ерда шунақа бир кўча бўларди, ўшанда кўпчилик ўз фарзандларига кўчанинг номини қўярди.

Аурелиано разабдан титраб кетди.

— Нима? — деди у. — Демак, сиз ҳам ишонмас экансиз-да?

— Нимага?

— Полковник Аурелиано Буэндианинг ўттиз икки марта граждан уруши очгани ва ҳаммасида бой берган фактига, — деб жавоб қайтарди Аурелиано. — Ҳарбийлар уч минг ишчини қуршаб, сўнгра отиб ташлагани, сўнг денгизга улоқтириб юбориш учун ўликларни икки юзта вагон тиркалган поездда олиб кетишганига ишонмайсизми хали?

Руҳоний унга ачиниброқ қаради.

— Эҳ, ўғлим, — деб хўрсинди у. — Менга ҳозир икковимизнинг тирик эканимизга ишонишнинг ўзи ҳам кифоя.

Шундай қилиб, Аурелиано билан Амаранта Урсула сават ҳақидаги уйдирмани, унинг ростлигига ишонганла-

ридан эмас, балки бу уйдирма уларни виждон азобидан халос этиши мумкинлиги учун қабул қилишди. Амаранта Урсуланинг ой-куни яқинлашгани сайн, улар тобора иноқлашиб боришар, қулаб тушиши учун шамолнинг биргина ҳамласи кифоя бўлган бу уйдаги ёлғизликка тобора кўнишишарди. Энди улар уйнинг кичик бир бўллагида Фернанданинг ётоғидан ва галеряянинг Амаранта Урсула бўлажак фарзандига қалпокча тикиб, Аурелиано эса гоҳида католониялик олимга хат ёзиб ўтирадиган қисмидан нарига чиқишмасди ҳисоб. Уйнинг қолган қисмлари – заргарлик устахонаси, Мелькиадеснинг хонаси, Санта София де ла Пьедаднинг бўлмасини чирмовуқ босиб кетди, энди қалин тўқайзорни эслатувчи бу хоналарга киришга бирор журъат килолмасди. Очкўз табиат қуршовида қолган Аурелиано билан Амаранта Урсула чумоли ва чирмовиклар хужумини даф этиш учун сўнмаган оҳақдан чегара чизиги тортган эдилар. Амаранта Урсуланинг тароқ кўрмаган соchlари паҳмоқ бўлиб кетган, оёқлари шишиган, юзларига доф тушиб, қадди-басти хунуклашиб қолсада, у хамон руҳан тетик эди. «Жин урсин! – деб кулади у. – Бизнинг бора-бора ростдан ҳам одамхўрлардек ҳаёт кечиришимиз кимнинг хаёлига келибди дейсан!» Уларнинг ташқи дунё билан алоқаси ҳомиладорликнинг олтинчи ойида олинган хатдан сўнг батамом узилди. Хатни каталониялик олим ёзмаган эди. Гарчи, у Барселонадан юборилган эса-да, конвертдаги адрес одатда расмий номалар битишга ишлатиладиган кўк сиёҳ ва хуснihatда ёзилган эди. Кўринишдан жўн, мазмуни номаълум хат душман томонидан жўнатиладиган совғани эслатарди. Амаранта Урсула конвертни очишга шайланганида, Аурелиано мактубни унинг қўлидан тортиб олди.

— Кўй, ўқимайлик, — деди у. — Хатда нима ёзилганини билишини ҳам истамайман.

Хуллас, католониялик олимдан бошқа хабар келмади. Бегона одамлар ёзган ва ҳеч ким ўқимаган хат эса, Фернанда қачонлардир ўзининг никоҳ узугини эсдан чиқариб колдирган токчада куяларга ем бўлиб ётар ва ўзига жо этилган нохуш хабар алансидан куйиб кулга айланарди; бу аснода таркидунё этган икки ошиқ ўзларини умидсизлик ва унут дунёсига алдаб киритишга уринаётган машъум оқимга карши сузишарди. Фалокат му-

қаррарлигини сезишган Аурелиано ва Амаранта Урсула сўнгги ойларда бир-бирининг қўлидан маҳкам тутиб, телба эҳтирослар туфайли ортирилган пуштларини меҳр билан авайлашарди. Кечаси, каравотда кучишиб ётгандарида, на ойдинда шовқин-сурон солишаётган чумолилардан, на қуяларнинг питирлашидан, на қўшни хонадаги бургаларнинг тобора кучайиб бораётган бетиним, хуштакларидан кўркишарди. Амаранта Урсула билан Аурелианони тез-тез арвоҳлар тўполони уйғотиб юборарди. Улар Урсуланинг ўз авлодини асрани учун яратувчи билан жанг қилаётгани, Хосе Аркадио Буэндия буюк ихтиrolарнинг бесамар ҳақиқатни ахтараётганини, Фернанданинг дуо ўқишини, умидсиз, урушлар, тилла балиқчалар полковник Аурелиано Буэндияни ҳайвон ҳолига солаётганини, шўх базмлар айни авжига чиққан пайтда Аурелиано Иккинчининг ёлғизликда ўлаётганини кўришарди; ниҳоят, улар елимдек ёпишқоқ фояларгина ўлимга бўйин бермаслигини тушунишди, ҳозир ҳашаротлар одамлардан тортиб олаётган бу кичик ва ғариб жаннатни бошқа бир тур мавжудотлар тортиб олишидан кейин ҳам бир-бирларини севаверишларига амин бўлишиди ва яна кўнгилларида саодат барқ ура бошлаганини туйишиди.

Якшанба кунларининг биррида, кеч соат олтида Амаранта Урсуланинг тўлғоқ тута бошлади. Очликдан танлари ни сотиб кун кўрувчи қизларни даволаб юрувчи доя хотин жилмайиб туриб, уни овқат столига ётқизди, ўзи аёлнинг қорнига ўтириб олиб, то Амаранта Урсуланинг фарёдини чақалоқ йигиси босиб кетмагунча, бечора аёлнинг устида чайқалаверди. Амаранта Урсула кўзёш пардаси орасидан фарзанди ҳақиқий Буэндия эканини — Хосе Аркадиолар каби йўғон, чайир ва қайсар, Аурелианолар каби кўзлари очиқ, тийрак эканини кўрди ва умид қилди, у Буэндиялар уруғини қайта тиклайди, уларни ажалга гирифтор этувчи иллатлару ёлғизликка мойиликдан асрар қолади. Негаки юз йил давомида туғилган Буэндиялар орасида фақат шу чақалоқгина ҳақиқий севги меваси бўлиб дунёга келган эди.

— Одамхўрнинг ўзгинаси, — деди Амаранта Урсула, — унга Родрига деб исм қўямиз.

— Йўқ, — деб эътиroz билдириди эри. — Биз уни

Аурелиано деб атаймиз, насиб этса, у ўттиз икки урушда ҳам болиб чиқади.

Доя чақалокнинг киндигини кесиб, баданидаги аллақандай кўкиш доғларни латта билан арта бошлади. Аурелиано чирок кўтариб турди. Улар болани юзтубан ётқизиб, ҳалигача сезмаган белгини кўриб қолишиди. Боланинг кетида чўчқа думчаси бор эди.

Лекин улар саросимага тушмадилар. Чунки Аурелиано билан Амаранта Урсуланинг Буэндиалар авлодида илгари ана шундай воқеа содир бўлганини билишмас, Урсуланинг даҳшатли огоҳларини ёдидан чиқаришган, бунинг устига доя хотин уларга, бу думни боланинг суттишлари тушганда кесиб ташласа ҳам бўлар, дея тасалли берди. Кейин эса бу ҳақда ўйлашларига вакълари қолмади, чунки Амаранта Урсуланинг ичидан қон кета бошлади. Қонни тўхтатишнинг хеч бир иложи бўлмади. Ўргимчак уяси ва кул босишлир ҳам худди фавворани қўл билан ёпиб бўлмаганидек бефойда эди.

Амаранта Урсула дастлаб ўзини дадил тутишга уринди. Аурелианонинг кўлидан тутганича, ундан асло кўрқмасликни илтижо қилас, ахир менга ўхшаганлар ўз ихтиёрисиз ўлиш учун туғилмайди, деб айтар, доя аёлнинг саросимасини кўриб, қотиб-қотиб куларди. Аурелианонинг умиди пучга чиқсан сари, Амаранта Урсула тобора қорайиб борар, гўёки уни ички нур тарк этарди. Нихоят, у оғир уйқуга чўмди.

Душанба куни сахармардона уйга Амаранта Урсуланинг тўшаги ёнида дуо ўқиши учун аллақандай аёлни бошлаб келишиди. Аёлнинг дуолари қон оқишини шу заҳотиёқ тўхтатарди. Лекин Амаранта Урсуланинг қайноқ қони муҳаббатдан ўзга афсунга бефарқ эди. Кечкурун, роса йигирма тўрт соатлик азоблардан кейин, Амаранта Урсуланинг ўлиб ётганини кўришиди; аёлнинг ёноқлари бўртиб чиқсан, азоб асорати юзидағи оқиши ёғудан йўқолиб кетган, лабида яна табассум пайдо бўлган эди.

Аурелиано шундагина дўстларини қанчалар қаттиқ севишини, уларнинг ёрдамига қанчалар мухтоҷ эканини сезди. У чақалокни мархума тайёрлаб кўйган саватга жойлади, мурданинг устига адёл ёпди ва ўтмишга элтuvчи сўқмоқ топиш ниятида, ҳувиллаб қолган шахар

бўйлаб тентираи бошлади. Ўзи кўпдан бери қадам босмаган дорихона эшигини қоқди, лекин у ерда дурадгорлик устахонаси борлигини кўрди. Қўлида чирок тутган нотаниш кампир унга, бу ерда ҳеч қачон дорихона бўлмаган, бу ерда хушқад, кўзлари ғамгин, Мерседес исмли аёлни умрим бино бўлиб кўрганим йўқ, деб жавоб кайтарди.

Аурелиано пешонасини католониялик олимнинг собиқ китоб дўкони эшигига урганча йиғларкан, севги сехрига путур етказмасликни ўйлаб ўз вақтида аза очмаган ўша ўлимга мана энди, анча кечикиб бўлса-да, мотам тутаётганини сезди. Кўлбукалар изғиб ҳовлида айш-ишрат сураётгани пайтлари парвозини доимо болаларча қизиққонлик билан кузатган осмонда ўша қизифиши халқалар учиб юришига ҳам эътибор бермасдан, «Олтин бола» деб аталмиш исловатхона деворларини муштлаганча, Пилар Тернерани чорлади. Фоҳишалар кўчасининг омон қолган энг сўнгги салонида аккордеончилар ансамбли епископнинг жияни ва Франиско Одам сирларининг вориси бўлмиш Рафаэль Эсклаона кўшикларини ижро этарди. Ўз онасини ургани учун кўли қуриб колган салон хўжайини Аурелианога озгинча ичиши таклиф қилди. Шишиани бўшатгач, Аурелиано ҳам бир шиша ичимлик кўйди. Салон хўжайини унга, онамни урган қўлим қуриб қолди, деб ҳикоя қилди. Аурелиано бўлса, ўз опамни яхши кўрганим боис, юрагим куйиб кул бўлди, деб сўзлади. Икковининг ҳам кўзлари ёшга тўлди. Аурелиано азобли оғриқ бир лаҳзага дилини тарк этганини пайқади. Аммо Макондо тарихидаги энг сўнгти тонг шафаги остида ёлғиз колгач, шаҳар майдонининг ўртасига чиқиб, қўлларини ёзди-да, худди бутун дунёни уйғотиб юборишга шайлаётгандай, юрак-юрагидан чиқариб қичкириди:

— Дўстлар дўст эмас, қанжиқнинг тукқанларидир!

Жодугар уни кўз ёшию сафро қўлмагидан тортиб чиқарди. Хонасига бошлаб келди, кийим-бошини тозалади-да, бир коса бульон ичирди. Унга таскин бериш учун Аурелианонинг деворга ёзилган қарзларини кўмир билан ўчирди ва у ёлғизликдан йиғламаслик учун атай ўзининг энг кайгули кунларини хотирлашга тушди. Эрталаб, қисқа ва оғир уйқудан кейин Аурелиано ўзига

келди. У дастлаб боши қаттиқ оғриётганини сезди, сўнг кўзини очдию боласини эслади.

Чақалоқ саватда кўринмасди. Бирдан Аурелианонинг юрагини кувонч қоплади — Амаранта Урсула ўғлига қараш учун тирилган бўлса-я, деб ўйлади. Аммо у адёл остида тошдек қотиб ётарди. Аурелиано уйга кириб келган маҳали ётоказона эшиги очиқ турганини эслади. Гулларнинг тонгти нафасига тўла галерейдан ўтиб ҳанузгача тургруқ аломатлари турган ошхонага кирди: у ерда катта қозон, қонга белангап чойшаб, сўхта солинган сопол идишлар, қайчи ва чақалоқнинг буралиб қолган киндиги ётарди. Доя хотин кечаси келиб болани олиб кетгандир, деб ўйлади. Айни ўй андак таскин берди. Амаранта Урсула чақалоги учун кийим-бош тикиб ўтирадиган тебранма курсига чўқди, қалбини босиб келаётган улкан ўтнинг оғирлигига бардош беролмаслигини англаб етди. Ўзи ва ўзгалар мусибатнинг заҳарли найзаси яралган Аурелиано ўлик атиргулларни ўраб олган ўргимчак инларига, хар ёндан ўжарлик билан униб чиқаётган бегона ўтларга, февраль ойининг соғ ва осуда тонгига ҳайратланиб боқди. Ва у дафъатан чақалоқни кўриб қолди. Қуриб-қақшаб қолган вужудни гўёки бутун дунёдан тўпланган чумолилар парча-парча қилиб, боғнинг тош тўшалган йўлкасидан ўз инларига судраб борарди. Аурелиано қотиб қолди. Таажжуб ёки қўрқувдан эмас, балки айни шу лаҳзада Мелькиадес қўлёзмалари сирига калит топганидан қотиб қолди. Кўлёзмалар эпиграфи яққол кўз олдига келди: **«Авлоднинг биринчи вакилини дарахта боғлаб қўйишади, авлоднинг сўнгтисини чумолилар еб битиради».**

Аурелиано ҳаётида ҳеч қаҷон дакиқадаги каби оқилона ҳаракат килмаган эди. У ўликлар ва азани эсдан чиқарди, дунё ташвишлари халақит беролмаслиги учун, барча эшигу деразаларни михлаб чиқди. Энди у Мелькиадеснинг қўлёзмаларида ўз тақдирни ҳам ёзилганини биларди. Нодир қадимий ўсимликлар, кўлмаклар ховури ва хонадаги одамзот изларини йўқотган қандайдир нурли ҳашаротлар қўршовидаги ёттан қўлёзмалар бус-бутун эди. Аурелиано бетоқат бўлиб, қўлёзмаларни ёrukка ҳам олиб чиқмай, шу ернинг ўзида, тик турганча, овозини чиқарib ўқий бошлади. Аурелиано,

гўёки қофозлар испан тилида ёзилгандек, ҳеч бир қийналмай ўқирди. Бу — Буэндиалар оиласининг Мелькиадес томонидан битилган тарихи бўлиб, бугунги кун роса юз йил олдин башорат қилинган эди. Лўли уларни ўз она тили санскритда ёзган бўлиб, ундаги жуфт шеърлар император Августнинг, тоқлари эса лакедемонияликларнинг ҳарбий шифрлари билан тилсизланган эди. Ўзининг Амаранта Урсулага бўлган муҳаббатини ўқиб уялиб кетган маҳали Аурелианонинг Мелькиадеснинг сўнгги огоҳлантириш сирини оча бошлаганининг сабаби шунда эдики, чол воқеаларни одатдагидек вақтбевакт қилиб эмас, балки барча кундалик лавҳаларни бир асрга шу тарзда жамлагандики, гўё уларнинг ҳаммаси бир лаҳзада содир бўлгандек туюларди. Ўз ихтиросига маҳлиё бўлган Аурелиано Мелькиадес қачонлардир Аркадиога ўқиб беришга уринган «музикага солинган энциклика»ларни овоз чиқарib ўқий бошлади. Аслида бу Аркадионинг отилиши ҳақидаги башорат эди; сўнgra Аурелиано осмони фалакка парвозд этадиган дунёдаги энг гўзал аёл ҳақида, оталари ўлимдан сўнг эгизак болалар туғилиши ва эгизаклар лаёқатсизлик ёки дангасалик сабаби эмас, балки бемаврид туғилганлари учун ҳам қўлёзмаларни ўқий олмасликлари ҳақида билиб олди. Аурелиано шу ерга етганида, ўзининг қисматини тезроқ билишни истаб, бир неча варакни қолдириб кетди. Шу лаҳзада шамол эса бошлади. Ўтмишга мансуб товушлар — кекса теракларнинг ғижирлаши ва умидсизлик ноласи билан йўғрилган бу шамол ҳали анча суст эди. Аурелиано уни деярли сезмади, чунки ўша дақиқаларда ўзига баҳт беролмайдиган гўзал аёлни қидириш мақсадида сароб саҳросида тентираган шаҳватпараст бобосини учратиб қолган эди. Аурелиано уни таниди. У шажаранинг сирли сўқмоқлари бўйлаб юаркан, ўзи бунёд бўлган жойга дуч келди: чаёнлар ва капалаклар тўлиб-тошган нимкоронғи мўрчада қандайдир бир ишчи чиройли аёл билан яқинлик қилган эди. Аурелиано ўқишига шунчалар берилиб кетдики, бўроннинг иккинчи ҳамласини ҳам пайқамади. Қоплондек шиддатли бўрон деразаю эшикларни ошиқ-мошиқларидан қўчирди, галерейнинг шарқ томонидаги тошни учирив, пойдеворни бузиб ташлади. Бу

вақтда Аурелиано Амаранта Урсула ўзига опа эмас, балки хола эканини, чўчқа думли маҳлуқ тугадиган кишиларнинг бегона қонлари ичра бир-бирини қидириб тошиши учун Риоачани Фрэнсис Дрейк ишғол этганини билди. Аурелиано ўзига маълум бўлган воқеаларга вақт сарфлаб ўтирасдан, яна ўн бир варакни ташлаб, буғуни кунлар битилган байтларнинг тилсимини оча бошлиди. Унинг тақдирни шу қадар ойдин башорат этилган эдикни, Аурелиано гўёки гапиравчи кўзгу олдида тургандай эди. Макондо қиёмат янглиғ даҳшатли бўрон гирдобига тушиб колди. У қазо муҳлати ва сабабини билиш ниятида яна бир неча варакни ташлаб ўтди. Аммо ҳали сўнгги шеърга етмасдан, ўзига шу хонадан чиқиши насиб этмаслигини тушунди. Қўллэзмалар башорат қиласидики, Аурелиано Бабилонья уларни ўқиб чиқкан заҳотиёқ, бўрон бу фариб шаҳарни ер юзидан супуриб ташлайди, унинг номини одамлар хотирасидан батамом ўчиради, баён этилмиш воқеалар эса бошқа такрорланмайди, чунки ёлғизликнинг юз йилига маҳкум этилган одамлар авлоди ер юзида қайта пайдо бўлмайди.